

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ახალი ქართული ენის კათედრა

ზოთა შიშიგური

კავშირები ქართულ ენაში

თბილისი 1969

მონოგრაფიაში შესწავლილია კავშირები ქართულ ენაში სალიტერატურო ენის საფეხურების მიხედვით (ძველი ქართული, საშუალო ქართული, ახალი ქართული) და ყველა თანამედროვე დიალექტის მონაცემთა გათვალისწინებით. მოცემულია სრული აღწერა საკავშირო ერთეულებისა მრავალფეროვანი კონტექსტების ფონზე.

წიგნში, ამასთანავე, განხილულია რთული წინადადების სინტაქსის ზოგიერთი საკვანძო საკითხი და გარკვეულია კავშირების მნიშვნელობა ჰიპოტაქსური კონსტრუქციების აღმოცენების კვლევა-ძიებისათვის.

ნაშრომი განკუთვნილია ფილოლოგებისათვის.

შ ე ს ა ვ ა ე ი

ისტორიული სინტაქსის საკითხები ენათმეცნიერებაში არ არის სათანადოდ დამუშავებული. განსაკუთრებით ეს ითქმის რთული წინადადების სინტაქსის მიმართ. არც ერთი ენის მასალაზე არ არის მონოგრაფიულად შესწავლილი, მაგალითად, ისეთი მნიშვნელოვანი ნაწილი წინადადებისა, როგორცაა კ ა ვ შ ი რ ი¹. მკვლევარნი კმაყოფილდებოდნენ ზოგადი მსჯელობით ამ საკითხის გარშემო, მცირე ადგილს უთმობდნენ კავშირების სემანტიკურ და მორფოლოგიურ ანალიზს მეცნიერულ თუ სასკოლო გრამატიკებში და არაყი ცდილან დამოუკიდებელი შესწავლის საგნად გაეხადათ კავშირის პ რ ო ბ ლ ე - მ ა ტ ი კ ა.

თეორიულ ენათმეცნიერებაში კავშირის კატეგორიის ჩვენებებს უმთავრესად ითვალისწინებდნენ რთული წინადადების კონსტრუქციების კვლევა-ძიების დროს. მართალია, ტრადიციული მეცნიერება მკვეთრად აყენებდა ჰიპოტაქსის პრობლემას, მაგრამ ამ დარგის სპეციალისტები ყურადღებას ამახვილებდნენ არსებითად ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის წარმოქმნის თ ა ვ დ ა პ ი რ ვ ე ლ ს ა ფ ე ხ უ რ ე ბ - ზ ე, — დაქვემდებარების მ ე რ მ ი ნ დ ე ლ გ ა ნ ვ ი თ ა რ ე ბ ა ს კი ნაკლები ყურადღება ექცეოდა.

ამასთანავე, რამდენადმე სქემატურია და პირობითი რთული წინადადების დაყოფა ქვეწყობისა და თანწყობის კონსტრუქციებად. ამ ცნებათა შინაარსი არ არის მკვეთრად ჩამოყალიბებული, არ არის მკაფიოდ გამიჯნული ჰიპოტაქს-პარატაქსის საზღვრები. ტრადიციულმა მეცნიერებამ გვიანდერძა რთული წინადადების ნაწილების— მთავარი და დამოკიდებული წინადადებების — კლასიფიკაცია, აგებული ლოგიკურ-სემანტიკურ თვალსაზრისზე, ხოლო რთული წინადადების გრამატიკული სტრუქტურის კვლევა-ძიებას, მისი კონსტ-

¹ ცნება „კავშირისა“ აქ და ქვემოთ. მთელი ნაშრომის ფარგლებში, ჩვენ მიერ გაგებულია ზოგადი მნიშვნელობით: იგულისხმება როგორც საკუთრად კავშირები, ისე საკავშირებელი სიტყვები. resp. მიმართებითი ნაცვლასხეულები და მიმართუბითი ზმნიზებლები.

რუქციული ელემენტების გამოვლენას მკვლევრები დიდი გულისყურით არ ეკიდებოდნენ.

ხაზგასასმელია ის გარემოებაც, რომ ამა თუ იმ ენის სინტაქსური კონსტრუქციების აღმოცენება არაიშვიათად ახსნილია უმთავრესად „გარეშე ფაქტორების“ მოქმედებით. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ამ მხრივ კლასიკურ ენებს. ბერძნულ და ლათინურ ენათა გავლენითაა ახსნილი არა ერთი და ორი კონსტრუქცია იმ ენებისა, რომლებიც ისტორიულად დაკავშირებული იყვნენ მათთან თარგმანის საშუალებით, პირველ რიგში — ბიბლიის ტექსტის გადმოღების საფუძველზე.

უკანასკნელი ხანის ძიებები, მაგალითად, მთის იბერიულ-კავკასიური ენებიდან, თვალნათლივ ადასტურებენ იმ გარემოებას, რომ ჰიპოტაქსური კონსტრუქციები არ არის მთლად უცხო უმწერლობო ენებისათვის, ანდა იმ ენებისათვის, რომლებსაც მწიგნობრობა შეექმნათ არცთუ დიდი ხნის წინათ—დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შემდეგ. მეორე მხრივ, ამგვარი კონსტრუქციები დიალექტთა შინაგანი განვითარების შედეგაცაა. ჩვენ ქვემოთ ნაჩვენები გვაქვს, რომ ქართულ ცოცხალ მეტყველებაში გვხვდება ქვეწყობა კავშირების დიფერენცირებული სისტემით. მეთოდოლოგიურად სწორი არ იქნებოდა, თუ ამ გარემოებას მთლიანად დასავსებით სალიტერატურო ენის ზემოქმედებას მივაწერდით.

უდავოა, ზოგიერთ ცალკეულ შემთხვევაში ანგარიში უნდა გაეწიოს იმ გარემოებას, რომ საკუთარ ენობრივ ნიადაგზე აღმოცენებული ამა თუ იმ კონსტრუქციის სტაბილიზაციისათვის შეეძლო ხელი შეეწყოთ თარგმანს, მაგრამ კონსტრუქციული გავლენის ის მასშტაბი, რომელიც დამკვიდრდა ტრადიციულ მეცნიერებაში, გარკვეულ შეზღუდვას მოითხოვს.

ქართული რთული წინადადების აგებულების, მისი კონსტრუქციული ელემენტების შესწავლის საჭიროებამ შინაგანი აუცილებლობით მოითხოვა, უწინარეს ყოვლისა, კავშირებისა და საკავშირებელი სიტყვების (ე. წ. მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მიმართებითი ზმნიზედის) ბუნების გარკვევა. ეს არჩევანი მით უფრო გასაგებია, თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ კავშირები (ამ ცნების ფართო გაგებით) რთული წინადადების გრამატიკული დახასიათებისათვის უმთავრეს საყრდენს წარმოადგენს. ჩვენც სწორედ რთული წინადადების ფორმალური ნიშნეულობის გამოვლენას ვესწრაფვოდით და გვინდოდა ეს თვალსაზრისი მოგვე-

მარჯვებინა. ქვეწიობის სახეობათა დადგენისას. რაკი ჩვენ გვეწადა უმთავრესად ჰიპოტაქსის ა გ ე ბ ი ს პროცესებს დავეკირვებოდით, ბუნებრივია, ჩვენი ყურადღება კავშირის კატეგორიამ მიიპყრო. ამ გარემოებამ დაბადა კავშირების მონოგრაფიულად დამუშავების აუცილებლობა.

ჩვენ წინაშე იმთავითვე გარკვეული სიძნელეები წარმოიშვა.

როგორც ითქვა, დღემდის არავის უცდია, რომელიმე ენის მასალაზე მონოგრაფიულად, ისტორიულ ასპექტში შეესწავლა ეს საკითხი. ამიტომ ჯერ უნდა მოხაზულიყო კავშირის პრობლემატიკის საზღვრები და გამოკვეთილიყო მასალისადმი მიდგომის თეორიული წინამძღვრები.

თავიდანვე განისაზღვრა ენობრივი მასალის ასეთი მასშტაბი: ქართული სალიტერატურო ენის ყველა საფეხური (მოყოლებული V—VI საუკუნეებიდან დღემდის) და თანამედროვე ცოცხალი მეტყველება, ე. ი. ყველა ძირითადი დიალექტური ერთეული.

ცნობილია, რომ ენის ზოგადი სტრუქტურა მოიცავს სხვადასხვა სტილს, მათ ნიშანდობლივ თავისებურებებს. ჩვენ გავყევით სალიტერატურო ენის განვითარების მაგისტრალურ ხაზს, ოღონდ შიგადაშიგ უყურადღებოდ არ დაეტოვეთ სტილებრივი დიფერენციაციის შედეგად წარმოშობილი თავისებურებებიც, რამდენადაც ამას მოითხოვდა ცალკეული საკითხების გარკვევის აუცილებლობა, — მაგრამ ეს მხოლოდ ეპიზოდურად და გზადაგზა, — ჩვენი მთავარი მიზანი მაინც ლიტერატურული ენის განვითარების ძირითადი ტენდენციების ჩვენება იყო.

საილუსტრაციო მასალის ძიების დროს ჩვენ არ მოვერიდეთ, ფართოდ დაგვემუშავებინა ენობრივი ძეგლები. მათგან ამოვიდა უამრავი მასალა, რომელზედაც დაფუძნებულია სათანადო დასკვნები. ჩვენ გავვიჭირდა ამ დიდძალი ფაქტობრივი მასალის შეკუმშვა და გაცხრილვა, — წიგნში წარმოდგენილი საილუსტრაციო ნიმუშებიც შესაძლოა ალაგ-ალაგ სიჭარბის შთაბეჭდილებას ბადებდეს, მაგრამ ეს დასანანი არ არის, რადგან საჭირო იყო გვეჩვენებინა ამა თუ იმ სახის წინადადების სემანტიკური ნიუანსირება და, ამასთანავე, სათანადო კავშირების შემკველ წინადადებათა ხვედრითი წონაც ძეგლებში გავრცელებულობის თვალსაზრისით.

კავშირების პრობლემატიკა იმთავითვე ასე წარმოგვიდგა:

1. ფუნქციური ანალიზი: სალიტერატურო ენის ძეგლებისა და დიალექტების მიხედვით გამოვლინება ამა თუ იმ ტიპოლოგიის კავშირის სემანტიკისა (აქ იგულისხმება მეაროთებელი და მაქვემდებარებელი კავშირების დანიშნულების გამოკვლევა); 2. კავშირთა სემან-

ტიკურ-ფუნქციური თანამიმართება: იმის გამოკვლევა, თუ რატომ აქვს ერთსა და იმავე კავშირს სხვადასხვა სემანტიკა; 3. კორელაციის სისტემა: რა მეტყველების ნაწილი შეეფარდება კავშირს მთავარ წინადადებაში; 4. კავშირისა და შემასმენლის თანამიმართება: რა კანონზომიერება არსებობს ენაში კავშირისა და ზმნა-შემასმენლის შეხამების თვალსაზრისით; 5. კავშირთა და კორელატთა მორფოლოგიური ანალიზი (იგულისხმება კავშირთა ეტიმოლოგიების საკითხები); 6. რას გვეუბნება კავშირთა სემანტიკურ-მორფოლოგიური ანალიზი ქვეწყობის (ჰიპოტაქსის) გენეზისის კვლევა-ძიებისას.

შრომაში გამომკვლავებულია თითოეული კავშირის ფუნქცია სალიტერატურო ენის საფეხურების მიხედვით და წარმოდგენილია ვრცელი კონტექსტები, საიდანაც ჩანს თითოეული მათგანის გავრცელების არე და ხვედრითი წონა წერილობითს ძეგლებში. ნაჩვენებია, თუ რომელი კავშირი გაქრა ენის განვითარების ამა თუ იმ ეტაპზე, რომელი გაჩნდა და, ამრიგად, მოხაზულია მათი წარმოქმნის ქრონოლოგიური საზღვრები.

ამავე გეგმითა და მიდგომით შესწავლილია კავშირები დიალექტებში. გამოყენებულია დაბეჭდილი დიალექტოგრაფიული ტექსტები და საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში საკუთრივ ჩვენ მიერ შეკრებილი მასალა. აქ ჩვენ გამოვიყენეთ სალიტერატურო ენასთან შეპირისპირების ასეთი ხერხი: რა არის საერთო დიალექტებსა და სალიტერატურო ენას შორის, რა არის განმასხვავებელი, რა არის დამახასიათებელი მხოლოდ დიალექტებისათვის; გამოვლენილია ამა თუ იმ კილოს სპეციფიკური ნიშნებიც.

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში კავშირთა მაკორელაციებელი ელემენტების შესახებ არ არსებობს მწყობრი და ჩამოყალიბებული შეხედულებანი. ჩვენ შევეცადეთ, მონოგრაფიული წესით შეგვესწავლა კორელატები და, რამდენადაც შეგვეძლო, სისტემის სახით დაგველაგებინა ამ თემაში შემავალი ცალკეული საკითხები.

ცალკე თავი ეძღვნება ნაშრომში კავშირისა და შემასმენლის თანამიმართების საკითხებს. მოხერხდა ზოგიერთი კანონზომიერების მიკვლევა; გამომუშავებულია ფორმულები, საიდანაც ჩანს: ამა თუ იმ მასალის კავშირს ზმნა-შემასმენელი რომელ მწკრივში, რომელ კილოში — ინდიკატორში თუ კონიუნქტივში — შეეხამება.

კავშირთა და კორელატთა მორფოლოგიურმა ანალიზმა გამოავლინა, რომ ქართულ ენაში ზოგი კავშირი ნაცვალსახელურ-ზმნიხედური წარმოშობისაა, ზოგი თავის სათავეებს ნაწილაკებში პოულობს და ზოგსაც ზმნური საწყისები აქვს.

კავშირთა ფუნქციური ანალიზის დროს ნათელი გახდა, რომ ერთ-

სა და იმავე კავშირს სხვადასხვა სემანტიკა აქვს, სხვადასხვა ტიპოლოგიის კავშირია, წინადადების სხვადასხვა კონსტრუქციაში მონაწილეობს. ჩვენ დავალაგეთ კავშირები ამ თვალსაზრისით და გაირკვა, თითოეულ კავშირს რა და რა მნიშვნელობა აქვს. ამის შემდეგ გასარკვევი იყო, თუ რა საფუძველზეა აღმოცენებული ეს სემანტიკურ-ფუნქციური თანამიმართება საკავშირებელი ერთეულებისა.

მიღებულია დასკვნა, რომ პოლისემანტიზმის ძირითადი ფაქტორთაგანია ერთი ყალიბის კავშირისაგან მეორე ყალიბის კავშირის განვითარება. ეს შინაგანი განვითარება ლოგიკურ საფუძველზეა აგებული და გარკვეულ კანონზომიერებას ემორჩილება. კონკრეტული კავშირები დასდებიან საფუძვლად აბსტრაქტულ-ლოგიკურ კავშირებს.

პოლისემანტურ კავშირთა ცალკე კატეგორიად გამოიყო ისეთი ერთეულები, რომელთა უნივერსალიზმი არ აიხსნება ერთი ყალიბის კავშირთაგან მეორე ტიპოლოგიის კავშირთა მიღებით (განვითარების შედეგად). ასეთი კავშირი დაქვემდებარების საზოგადო ფაქტის გამომხატველია და გვევლინება სრულიად განსხვავებულ ლოგიკურ მიმართებათა გამომსახველად. აქ გაერთიანებულია: სუბიექტი, ობიექტი, მიზანი, პირობა, ადგილი, დრო, მიზეზი, შედეგი, გამორიცხულობა, რელაცია.

კავშირების შესწავლამ გამოიწვია რთული წინადადების გენეტური საკითხების დასმა.

მეცნიერებაში მიღებულია დებულება ჰიპოტაქსის მეორეულობის შესახებ. ჭერ კიდევ ადელუნგმა გამოთქვა აზრი თანწყობიდან ქვეწყობის გამომუშავების თაობაზე. ადელუნგისათვის ამოსავალი იყო ზოგადი დებულება, რომ „ბუნება ყოველთვის მიიშრატება მარტივიდან რთულისაკენ“. ენის განვითარების ადრეულ საფეხურებზე მხოლოდ მარტივი წინადადებები იყვნენ ერთმანეთთან შეპირისპირებულნი, შემდეგ და შემდეგ გამომუშავდა რთული სინტაქსური მიმართებანი, რაც თავის გამოხატულებას პოულობს ჰიპოტაქსის რთული სისტემის ჩამოყალიბებაში.

ჩვენს შრომაში მიღებულია დასკვნა, რომ ქართულ ენაში ქვეწყობის კონსტრუქცია მომდინარეობს თანწყობის კონსტრუქციიდან. სხვა არა იყოს რა, ეს კარგად ჩანს კავშირთა ეტიმოლოგიებიდანაც: ქართული კავშირები ზმნიზედურ-ნაცვალსახელური წარმოშობისაა და ეს იმას მოწმობს, რომ ეგ სიტყვები თავდაპირველად — პარატაქსის პერიოდში — ცალკეულ წინადადებათა ნაწილებს წარმოადგენდნენ, წინადადებებისა, რომლებიც ერთმანეთთან ლოგიკურ ურთიერთო-

ბაში იმყოფებოდნენ და სინტაქსური დაკავშირება განხორციელებული იყო რიტმო-მელოდიკის საფუძველზე.

კავშირებისა და საკავშირებელი სიტყვების ყოველმხრივმა შესწავლამ საშუალება მოგვცა დავკვირვებოდით რთული წინადადების კონსტრუქციულ ფორმებს და რამდენადმე ხელი შეგვეწყო ჰიპოტაქსის ფორმალური ნიშნების დადგენისათვის. ამ გზით შეიძლება თავი დავალწიოთ ტრადიციულ ლოგიკისტურ გაგებას და მკვიდრ ნიადაგზე დავაყენოთ წინადადების რთული აღნაგობის გრამატიკული დახასიათება. სახელდობრ, შრომაში გამახვილებულია ყურადღება ისეთ კონსტრუქციულ ფორმებზე, როგორიცაა: სიტყვათა რიგი, ინტონაცია, სინტაქსური დაკავშირების მორფოლოგიური გამოხატულება (ზმნა-შემასმენლის კილო და დრო) და სხვ. აღსანიშნავია, რომ კავშირისა და წინადადების სხვა ფორმალური ელემენტების ანალიზმა მეტი გარკვეულობა შეიტანა რთული წინადადების ზოგიერთი სახეობის გაგებაში (იგულისხმება ე. წ. დათმობითი წინადადების სტრუქტურულ შინასხვაობათა გათვალისწინება, და სხვ.). კავშირების შესწავლამ გამოიწვია, აგრეთვე, პირდაპირი მეტყველებისა და ირიბი მეტყველების კონსტრუქციული თავისებურებების გამორკვევა, ე. წ. „მასღარული წინადადების“ განსაზღვრა, ასინდეტურ წინადადებებზე ყურადღების გამახვილება და სხვ.

თქმა არ უნდა, რომ ეს საკვანძო საკითხები აქ მთელი სიღრმითა და ამომწურავი სისრულით არ არის გამოკვლეული, — ისინი ნაშრომში აღძრულია მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ამას გვიყარნახებდა ჩვენი პირდაპირი თემის — კავშირის კატეგორიის შესწავლის ინტერესები. სხვანაირად რომ ვთქვათ, კავშირების ბუნების გარკვევამ შინაგანი აუცილებლობით მოითხოვა რთული წინადადების ზოგიერთი კონსტრუქციული ელემენტის კვლევა-ძიება. აქვე უნდა დავსძინოთ, რომ ჩვენ არ შეგვეძლო თავიდან აგვეცდინა ტრადიციული კლასიფიკაცია, დამოკიდებულ წინადადებათა მიღებული სქემები, რამდენადაც წინამდებარე ნაშრომის პირდაპირი მიზანი არ არის რთული წინადადების სინტაქსის საფუძველების გამოკვლევა.

დასასრულ, ორიოდ სიტყვა ერთი კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობის პრობლემის გამო.

ქართველოლოგიურ მეცნიერებაში სავსებით კატეგორიულად გამოთქმულია ჰიპოთეზა იმის თაობაზე, რომ ქართული მწიგნობრობა წარმოიშვა არა V—VI საუკუნეებში. არამედ მისი ფესვები უფრო შორეულ წარსულში უნდა ვივარაუდოთ. მართალია, რეალური ისტორია ქართული მწერლობისა — ჩვენამდე მოღწეული წერილო-

ბითი ძეგლების მიხედვით — ამ ეპოქიდან იწყება, მაგრამ, სავარაუდოა, უძველესი წინაქრისტიანული მწიგნობრული დოკუმენტები სხვადასხვა ფაქტორის წყალობით დაიკარგა და გაუჩინარდა.

რას ეყრდნობა ეს შეხედულება?

უმთავრესად ორ, კარდინალური მნიშვნელობის, გარემოებას: ჯერ ერთი, V—VI საუკუნეთა ქართული დამწერლობა (ანბანი) ისე ჩამოკეთებულია და ჩამოყალიბებული, რომ შეუძლებელია ის ერთბაშად ამ სახით მიგვეღო; მას გრძელი გზა უნდა გაევილო (აკად. ი. ჯავახიშვილი). ამ აზრს ახალ საბუთიანობას კმატებს არმაზში აღმოჩენილი ორენოვანი წარწერის გამოკვლევის შედეგები (აკად. გ. წერეთელი), ხოლო ამ ბოლო ხანებში პალესტინის უძველესი ქართული წარწერების შესწავლამ (აკად. გ. წერეთელი) კიდევ უფრო დამაჯერებელი გახადა ქართული ანბანის არსებობა V საუკუნეზე გაცილებით უფრო ადრინდელ ეპოქაში (ალსანიშნავია, რომ ამაზე მიუთითებს წარწერების ორთოგრაფიული და ენობრივი ნორმებიც, რომლებიც ტექსტში უკვე დადგენილი და ჩამოყალიბებული ჩანს).

ამრიგად, არსებობს პ ა ლ ე ო გ რ ა ფ ი უ ლ ი კ რ ი ტ ე რ ი უ მ ი.

მეორე მხრივ, მიუთითებენ, რომ ჩვენამდე მოღწეული პირველი ქართული მხატვრული ქმნილება იმდენად სრულყოფილია, რომ შეუძლებელია მას არ უსწრებდეს მდიდარი ლიტერატურული ტრადიცია. არსებითად ეს არის სტილური ნიშნების, მხატვრული ენის აგებულების საფუძველზე აღმოცენებული შეხედულება.

იმ შედეგებს, რომლებიც მიღებულია ჩვენს ნაშრომში, გარკვეული მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს ზემოხსენებული პრობლემათათვის.

სახელდობრ, გასათვალისწინებელია შემდეგი გარემოება:

ენათმეცნიერებაში დაქვემდებარებული წინადადების კონსტრუქცია დიდი ხანია მიჩნეულთა ენის განვითარების მაღალი საფეხურების შესაბამის სინტაქსურ კონსტრუქციად. იგი მანიშნებელია ლოგიკური აზროვნების განვითარების მაღალი დონისა. ჰიპოტაქსის, ანუ რთული დაქვემდებარებული წინადადების აღნაგობა ნიშანდობლივია განვითარებული სალიტერატურო ენისათვის. პარატაქსი უფრო ხალხურ მეტყველებას, დიალექტებს ახასიათებს, ჰიპოტაქსი კი უფრო სამწერლობო ენის კუთვნილებაა, — ჰიპოტაქსი — კავშირებისა და საკავშირებელი სიტყვების რთული სახეობებით. მართალია, როგორც სპეციალისტები მიუთითებენ, რთული დამოკიდებული წინადადება, ემბრიონის სახით ე. წ. „პრიმიტიული ენებისთვისაც“ არ წარმოადგენს იშვიათობას. მაგრამ ამ კონსტრუქციის ჩამოყალიბება

ლიბება და სინტაქსურ ნორმად ქცევა განვითარებულ სამწერლობო ენაში ხდება, როგორც განვითარებული აზროვნების კუთვნილება. ლიტერატურაში მკაფიოდაა გამოთქმული მოსაზრება, რომ ჰიპოტაქსი ნიშანდობლივია და განსაკუთრებით მტკიცე და მიუცილებელი სამეცნიერო და, ზოგადად, საქმიანი, თუ შეიძლება ითქვას, „მსჯელობითი ლიტერატურისათვის“. რთული წინადადების ჰიპოტაქსური ფორმა სრულყოფილად წარმოგვიდგენს სინთეზურ მსჯელობას; ჰიპოტაქსში აღბეჭდილია რთული სინთეზი. პარატაქსული ფორმა კი უფრო შესატყვისად ანალიზურ მსჯელობას გადმოგვცემს: პირველი უფრო წინადადებათა აბსტრაქტული ურთიერთობის გამომხატველია, მეორე — წინადადებათა კონკრეტული ურთიერთობისა. სწორედ მწერლობამ შეუწყო ხელი თანწყობის კონსტრუქციიდან რთული ქვეწყობილი წინადადების გამოყოფას და მტკიცე ნორმად ჩამოყალიბებას. ასეთია საგნის სპეციალისტების აზრთა მსვლელობა.

თუ ეს დებულება სწორია, — და მე ვფიქრობ, ეს თვალსაზრისი გარკვეული შეზღუდვით უთუოდ გასაზიარებელია, — მაშინ უნდა ვალიაოთ, რომ ამ უცილობელი დებულების საფუძველზე სათანადო პოზიტიური დასკვნები შეიძლება გაკეთდეს ქართული სალიტერატურო ენის მიმართაც. სახელდობრ: ჩვენი ნაშრომის აღწერითი ნაწილის მთავარი პათოსია იმის ნათელყოფა, რომ სალიტერატურო ქართულის უძველეს საფეხურზე (იგულისხმება V—VI და მომდევნო საუკუნეების ენა) სავსებით ჩამოყალიბებულ-ჩამონაკეთულია წინადადების რთული დაქვემდებარების სისტემა კავშირთა მრავალნაირი სახეობებით, და რომ ეს რთული კონსტრუქცია გაფორმებულია წინადადების ყველაზე მკაფიო გრამატიკული საშუალებებით — კავშირებით (საკუთრივ კავშირებით, მიმართებითი ნაცვალსახელებითა და მიმართებითი ზმნიზედებით, კერძოდ, განსაზღვრებითი წინადადებით, რომელიც ყველაზე ტიპობრივი „მწიგნობრული“ კონსტრუქციაა). სხვანაირად რომ ვთქვათ, უძველესი პერიოდის სალიტერატურო ქართულში ჰიპოტაქსი სინტაქსური ნორმაა. ეს ფაქტია. აქედან დასკვნა: V—VI საუკუნეების სალიტერატურო ქართული, მდიდარი რთული წინადადებების კონსტრუქციებითა და კავშირების მრავალფეროვანი სისტემით, არ შეიძლებოდა „ციდან ჩამოვარდნილიყო“, იგი შედეგია სამწერლობო ენის ხანგრძლივი ტრადიციისა.

ამრიგად, როდესაც ვმსჯელობთ ქართული მწერლობის ხნოვანებაზე, შეუძლებელია არ მოვიმარჯვოთ ეს გრამატიკული კრიტერიუმში, რომელიც გვერდში ამოუდგება ზემოხსენებულ პალეოგრაფიულ

და სტილისტიკურ კონცეფციებს, დამადასტურებელს სალიტერატურო ქართულის ღრმა ისტორიული ფესვებისა...

სალიტერატურო ენის სტრუქტურული ნიშნების შექმნაში ჩაღრმავებული ანალიზი, ვფიქრობთ, კიდევ უფრო განამტკიცებს წამოყენებულ დებულებას და მიღებული შედეგები საპატიო ადგილს დაიკარენ ქართული მწიგნობრობის დასაბამის კვლევაში. ჭერჭერობით კი ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციებზე დაკვირვება და კავშირების დიფერენცირებული სისტემის მონაცემები სრული ექვემდებარებით ადასტურებენ მეცნიერებაში წამოყენებულ ვარაუდს ქართული ლიტერატურული ტრადიციების შორეული წარსულის თაობაზე.

კავშირების შესწავლა ჩვენ დავიწყეთ 1938 წლიდან. რამდენიმე ძირითადი დებულება, წამოყენებული წინამდებარე ნაშრომში, წინათ გამოგვითქვამს მოხსენებებში. ესენია: 1. „კავშირები ძველ ქართულში“ (1939 წ. მოხსენდა საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ნ. შარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ისტორიის — ენიმკის—ქართველურ ენათა განყოფილებას), 2. „კავშირები საშუალო ქართულში“ (1940 წ. იქვე), 3. „შემასმენელი მიზნის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაში“ (1942 წ. იქვე), 4. პირობითი და დამატებითი დამოკიდებული წინადადებების ჩამოყალიბების საკითხისათვის ძველსა და საშუალო ქართულში“ (1942 წ. მოხსენდა საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების VI სამეცნიერო სესიას), 5. „ღრმთა თანამიმდევრობის საკითხისათვის რთულ წინადადებაში“ (1944 წ. მოხსენდა ენის ინსტიტუტის ქართველურ ენათა განყოფილებას), 6. „მასდარული კონსტრუქცია ქართულში“ (1942 წ. მოხსენდა ქართვ. ენათა განყოფილებას, 1944 წ. — პროფ. იოს. ყიფშიძისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო სესიას).

ჩვენი გამოკვლევა დასრულდა 1949 წელს. შემდგომ მან უმნიშვნელო ხასიათის ცვლილებები განიცადა. ნაწილი შრომისა დაიბეჭდა 1959 წელს („ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისათვის. კავშირები და საკავშირებელი სიტყვები“).

ამ ხნის განმავლობაში გამოქვეყნებული ორიოდ სპეციალური ნაშრომი, რომლებიც აქ აღძრულ ზოგიერთ საკითხს ნაწილობრივ ეხებიან, გავითვალისწინეთ მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც შეიძ-

ლებოდა მათი გამოყენება ადრე შესრულებული გამოკვლევის სტრუქტურის დაურღვევლად.

როგორც ითქვა, წინამდებარე ნაშრომი პირველი ცდაა, საზოგადოდ, კავშირის კატეგორიის პრობლემურ-მონოგრაფიული დამუშავებისა. აქედან გასაგებია, რომ ავტორის ძიებები მასალობრივი (resp. ქართული ენის) მონაცემების ანალიზით არ იფარგლება, — მისი ინტერესი საკითხის პრინციპულ-მეთოდოლოგიურ სფეროშიც ძევს. ეს გარემოება გარკვეულ სიძნელეებს აჩენდა და, თუ ნაშრომს ჩრდილოვანი მხარეები აქვს, ეს ალბათ ამითაც აიხსნება.

კავშირის საკითხი ქართულ გრამატიკულ დიქციონარში

ქართულ გრამატიკებში კავშირის — როგორც მეტყველების ნაწილის — საკითხი განხილულია მორფოლოგიის ნაწილში, ხოლო სინტაქსის ნაწილში იგი გაანალიზებულია რთულ წინადადებასთან დაკავშირებით.

კავშირების დალაგება, კლასიფიკაცია, ტერმინოლოგია და გაგება სხვადასხვა ავტორთან სხვადასხვანაირია.

საქმის ვითარების ზოგადი დახასიათება შემდეგნაირად შეიძლება ჩამოვყალიბოთ:

1. ცნება კავშირისა არაა მკაცრად გამიჯნული ნაწილაკის ცნებისაგან. ამით აიხსნება, რომ ზოგი ნაწილაკი თითქმის ყველა ავტორთან მიჩნეულია კავშირად.

2. არ არის დადგენილი ერთიანი ტერმინოლოგია; თვალში გვეცემა კავშირების ტიპების სახელწოდებათა სიჭრელე.

3. კავშირთა ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია არ არის დაფუძნებული გარკვეულ თვალსაზრისზე, — ამ მხრივ არ ხერხდება გარკვეული კანონზომიერების დადგენა.

4. საილუსტრაციო მასალა არაა ყველგან მოცემული. ამავე დროს, დამოწმებული მაგალითების ანალიზი გვეუბნება, რომ ზოგჯერ ადგილი აქვს აღრევას: ერთი ტიპოლოგიის კავშირთან მოცემული წინადადებები კონსტრუქციულად არ განსხვავდებიან იმავე მასალის სხვა ფუნქციის კავშირთან დამოწმებული წინადადებებისაგან.

5. უგულებელყოფილია კორელაციის სისტემა.

6. არ არის ცდა კავშირთა მორფოლოგიურ-ეტიმოლოგიური ანალიზის მოცემისა.

ცალ-ცალკე ქართული გრამატიკების დეტალურ მიმოხილვას აქ არ წარმოვადგენთ. გავეცნოთ ძირითადი მნიშვნელობის გრამატი-

კის სახელმძღვანელოებს ზოგადად და რამდენადმე სქემატურად ჩვენთვის საინტერესო თვალსაზრისით.

მაჭოს ლათინურად დაწერილი ქართული ენის გრამატიკა (პირვ. გამოც. 1643 წ., მეორე გამოც. 1670 წ.) იცნობს ორიოდ კავშირს. მაპირისპირებელ კავშირებად დასახელებულია ამა, ამაგ-რამ (sic), მიზეზობით კავშირებად — ამისთუი, იაისთუი (sic), მაჯგუფებელ კავშირებად და, კი — და (sic), მაცალკეებელ კავშირებად — ან, თუ, არს და სხვ.

ზურაბ შანშოვანის გრამატიკაში („მოკლე ლრამმატიკა ქართული-სა ენისა ქმნული ზურაბ შანშოვანისაგან 1737 წელსა, გამოცემული ალ. ცაგარელისაგან“, 1881) ბოლო თავი მიეძღვნება კავშირებს: „შემკურელისათჳს“ (გვ. 72). საინტერესოა ტერმინი შემკურელი კავშირის გამოსახატავად. ავტორი განმარტავს „შემკურელს“, რომ იგი უბრუნველი სიტყვაა და ან „შეპკრავს ან განპყოფს აღწერილსა შესახედავითა...“ გამოყოფილია 12 სახეობა კავშირისა: საკონთშემ-წვნელო (მაგალ., და, ხოლო...), განმაშორებელი (ე. ი. მაცალკეე-ბელი: ანუ, ან...), საწინააღმდეგო (ე. ი. მაპირისპირებელი: მაგრამ, არამედ...), სასხვაო (აწ, ახლა...), სამიზეზო (ამისთჳს რამეთუ...), სამიზეზმიმდებლო („რომელნი წარსულს მიზეზსა მიღებით სამი-ზეზოს დართულ ჰყოფენ“ ამიერითგან, ამისთჳს...), საჭეროვნო („რომელნი წარსულნი დაჭერებით დაიდგინებიან უჭბრად“; აწ უკუშ, ყე, მაშა, ქუშ, აბა...), საულონო („რომელნი უნებლიედ გამოირჩევიან მეორესა“: ხომ, მაინც, მაშ), საწინასარჩეო („რომელ-ნი ყოფილი ყოფადისაგან და სარჩეველ ჰყოფენ“; ვიდრე), საგან-საყოფლო (თუ, რეცა თუ...), საუსრულო („რომელნი შ“დ სიტყვათა თავისთა სხუასა რაჲსმე სიტყვასა სთხოენ“: პირველად, თუ, უკუშ-თუ), უსახმარო, უჭერო („რომელნი არა ჭეროვნად შევლენ სიტყვა-თა შორის“ უკუშთუ, მცა, გინა...).

ანტონის გრამატიკაში („ქართული ლრამმატიკა“, 1885) ვრცე-ლი ადგილი აქვს დათმობილი კავშირებს („თჳს კავშირთა“, თავი იზ). კავშირები, ანტონის მიხედვით, იყოფიან: საერთ-წმახნოდ (და, ხოლო, მერმე, გინა..., რომლებიც წინადადებებს „სწმახნიან ერთად და თანმოკიდულ-ჰყოფენ ურთიერთარს“), საგანწუთილოდ (გინა, ანუ, უკეთუ..., რომლებიც წინადადებებს „განწუალჳთ აკავშირებენ ურთიერთარს“), გარ-მიმღეობითად (არამედ, გარნა, თჳნიერ, მაგრა, მარტოდ... იხმარებიან ისეთ წინადადებებში, რომლებიც წინამავეალ წინადადებებთან „გარ-მიმღეობითად არიან მონაბამ“), დაწყებითად

ან, ხოლო აწ... რომლებითაც იწყება წინადადება და ამით იმიჯნება წინამავალი წინადადებისაგან, საესრულოდ (დაღათუ, უკეთუმცა, ხოლო, დაღათუ... ესენი, რომელსაცა ჰაზრსა სიტყვსასა არიან მოკიდებულ, ითხოვენ სხუასაცა ჰაზრსა სიტყვსაა... იგულისხმება დათმობითი წინადადება), წინა აღრჩევითად (ვიდრე, ვირე, უკეთუმცა... იგულისხმება დროის გარემოებითი დამოკიდ. წინადადება), მიზეზობითად (რამეთუ, იმისთვის, ვიდრემდის, მით რომელ...), უკეთუობითად (თუ, მერმელა, უკეთუ არა...), განმარტებითად (ესე იგი, რეცა, რომლითა მაგალითითა...), ზედ მოღებითად (საღამე, მაშა, აწ, ანუ არა... „მღევარსა მას სიტყუასა წინა-მსრბლისაგან სიტყვსა დანიშნულ-ჰყოფენ ურთიერთარს“), მეტობითად (უკუშ, ვიდრემდე, ხოლო, რაღა... იხმარებიან მომდევნო წინადადებების „აღვლ დაწყებისათვს“) საიქოდ (ნუ უკუშ, ნუ თუ...). ავტორი ხაზს უსვამს ზმნიზედებისა და კავშირების ერთობლიობას: მაგალ., აწ ზმნიზედაა და ამავე დროს გამოყენებული კავშირად: კჳალად აღსაელობითი ზმნიზედაა, მაგრამ ამასთანავე შეწმახტნითი კავშირია; ვინა აღგილობითი ზმნიზედაა, ამასთანავე მიზეზობითი კავშირია და ა. შ. შენიშნულია ისიც, რომ ერთი და იგივე კავშირი სხვადასხვა ფუნქციის მატარებელია, სხვადასხვა კონსტრუქციაში მონაწილეობს, მაგალ., ვინა, ანუ წმახტნითი კავშირებია და ამავე დროს განწულებითნი კავშირებიცაა.

სოლომონ დოდაშვილის გრამატიკაში — „შემოკლებული ქართული ლრამატიკა“, ტფილისი, 1830, ერთ-ერთი თავი („თავი მეშუდე — კავშირისათვს“, გვ. 54) მიეძღვნება კავშირთა კლასიფიკაციას. მნიშვნელობის მიხედვით კავშირების 9 სახეობაა გამოყოფილი: შეერთებითნი (და, ხოლო, ეგრეთუ, ესრეთუ, არათუოდენ, არამედ, ცა...), განყოფითნი (ანუ, ვინა, ანუთუ, ვინათუ...), უკეთუობითნი (უკეთუ, თუსაღამე, ოდეს, მაშინ...), წინააღმდგომდადებითნი (გარნა, არამედ, ხოლო, სხვებრ...), ნებართვთნი (თუმცა-ღა, უკეთუმცა, დაღათუ, დაღათუმცა, მართლად...), მიზეზობითნი (ვინაგთგან, ამისთვის, ვითარმედ, მით, რამეთუ, რომელ...), კლდურმდგომლობითნი (მაშასაღამე, მაშა ამისებრ...), განმარტებითნი (ესე იგი, ესე იგი არს, რომელ არს...), მეტობითნი (უკუშ, ხოლო, ვიდრემე...), კავშირებს ავტორი უბრუნდება გრამატიკის იმ ნაწილში, სადაც განიხილავს სინტაქსურ საკითხებს; აქ დასახელებულია სხვა ერთეულებიც.

მარი ბროსეს წიგნში — *Eléments de la langue Géorgienne* (პარიზი, 1837) მოცემულია კავშირთა შემდეგი კლასიფიკაცია: მაჯგუფებელი—და..., მაცალკეებელი — ანუ, ვინა, თუ..., მიმარჯები-

თი — არამედ, გარნა..., დასკვნითი — აბა, აწ... მიზეზობითი — ამით, ვითარმედ, ვინაჲდგან, რათა, რომელ..., დაქვეებითი თუ-სადამე, ნუ-უკუშ, ხოლო... და სხვ.

პლატონ იოსელიანის გრამატიკაში („პირუტყლ-დაწყებითნი კანონ-ნი ქართულისა ღრამმატიკისა“, 1851 წ.) კავშირები განხილულია ცალკე თავად (თავი მეშუდე „კავშირისთჳს“). კავშირის საზოგადო განმარტების შემდეგ იოსელიანი ჩამოთვლის საკავშირებელ სიტყ-ვებს შინაგანი კლასიფიკაციის გარეშე. ავტორი დასძენს, რომ „კავ-შირადე შეირაცხებიან მარცტალნი: ვე, ვ, კი, მე...“ ზოგიერთი კავ-შირის ფუნქციური დახასიათება მოცემულია მერვე თავში.

დიმიტრი ყიფიანის „ახალ ქართულ გრამმატიკაში“ (1882) კავ-შირები დაყოფილია მარტივ და რთულ კავშირებად. არც განმარტე-ბისა და არც დასახელებული კავშირების მიხედვით არ არის ნათე-ლი, რა საფუძველზეა დაყრდნობილი ეს კლასიფიკაცია.

დ. ჩუბინაშვილი თავის ქართულ გრამმატიკაში (1887 წ.) იძლე-ვა კავშირთა შემდეგს კლასიფიკაციას: შემაერთებელნი (და, ვე, ცა, რომ...); განყოფელნი (ან, ანუ, არც, გინა...), თუობითნი (თუ, ოდეს-მე, თუმცა...), წინააღმდეგობითნი (გარნა, არამედ, მაგრამ, თვინიერ, თორემ, ვიდრე...), შეკითხვითნი (აბა, უკვე, მაშასადამე...), მიზეზო-ბითნი (ამით, ამაღ, ამიტომ რომ, ვინათგან, რომელ...), განცხადე-ბითნი (ესე იგი, ვითამც, სახელდობრივ...) და განზრახვითნი (ვინა, ნუ უკვე, თუმცა).

1887 წ. გამოცემულ „ქართული გრამმატიკის ტერმინოლოგიაში“ (სილოვ. ხუნდაძის წინასიტყვაობით) მოცემულია შემდეგი ნომენკ-ლატურა კავშირებისა: 1. შეერთებითნი (соединительные), განყო-ფითნი (разделительные), მიზეზობითნი (причинные), პირობითნი (условные), შედარებითნი (сравнительные), წინააღმდეგობითნი (противительные), დათმობითნი (уступительные), მიმდევრობითნი (последовательные), განმარტებითნი (пояснительные), დასკვნითნი (заключительные).

„ქართული სწორმეტყველება“ 3. კვიცარიძისა (1888) გვაწვდის შემდეგს კლასიფიკაციას: გადაბმითნი (და), პირობითნი (თუ, როცა, ვინაითგან, რათგან, ოდეს...), შედარებითნი (როგორც, ვითარცა), მი-დევენებითნი (ზოგჯერ... ზოგჯერ, ხან.. ხან), განმარტებითნი (ამისთ-ვის, ამიტომ, ამაღ), გარემზომობითნი (მაგრამ, კი, არამედ, ხოლო, თორემ...). არა ჩანს, რატომ მიიჩნევს ავტორი პირობითად კავში-რებს — როცა, რათგან... ამათვის კონტექსტები არაა მოტანილი. განმარტებით კავშირებად (ამისთვის, ამიტომ, ამაღ), როგორც ჩანს, ავტორს კორელატი სიტყვები მიუჩნევია. ეს აშკარაა იქვე მოცემული

კონტექსტიდანაც. გარემზომობითს ავტორი განმარტავს აე: „გამოხატავენ ორის აზრის პირის პირობას“ (იხ. §§ 213, 214 215, 216, 217, 218).

თედო ეორდანიი თავის „ქართულ გრამმატიკაში“ (1889) კავშირებს ცალკე არ განიხილავს და საერთოდაც არა აქვს მსჯელობა მათ გარშემო. ეს კია, რომ დამოკიდებული წინადადების სახეობათა დადგენისას (§ 20) საილუსტრაციო მასალაში დაყოფით აქვს დაბეჭდილი ზოგიერთი კავშირი (სადაცა, მით რომე, ვირე...). რა, რომელიც მიმართებითს ნაცვალსახელებზე ლაპარაკია IV თავში, რომელიც მიეძღვნება ნაცვალსახელებს. ავტორი შენიშნავს, რომ რომელიც ნაცვალსახელისაგან მომდინარეობს შემოკლებული რომ—რო.

არ. ქუთათელაძეს ცალკე თავში — „კავშირი“ მოცემული აქვს სხვადასხვა ტიპის წინადადების მაგალითები და ხაზგასმულად წარმოგვიდგენს მათში კავშირებს (ესენია: და, თუ, რომ, ან.. ან. სანამ, რადგან, როცა რომ და სხვ.). ცალკეა მითითებული (უკონტექსტოდ) კავშირებზე: თუმცა, ვითომც, ვინაითგან, მაგრამ... კავშირადვეა მიჩნეული ნაწილაკები: ვე, ცა და სხვ. (იხ. სხვადასხვა გამოცემა „პირველ-დაწყებითი ქართული გრამმატიკისა“).

სილ. ხუნდაძის ქართული გრამატიკის ჯერ კიდევ პირველ გამოცემაში კავშირები განხილულია დამოკიდებულ წინადადების სახეობებთან ერთად. ავტორის კლასიფიკაციით, გვაქვს დამატებითი, განსაზღვრებითი, ადგილის გარემოებითი, დროის გარემოებითი, მიზეზის გარემოებითი, მიზნის გარემოებითი, ვითარების გარემოებითი კავშირები.

მოსე ჯანაშვილთან („ქართული გრამატიკა“, 1906) შეერთებით კავშირად დასახელებულია და და ამასთანავე ნაწილაკები ვე. ცა, ლაპირობით კავშირად მოცემულია თუ და ამასთანავე როცა, ოღონდ, ოდეს, რადგან. მოყვანილია მაგალითები, სადაც. როგორც ჩანს, ავტორი იჭერს პირობითობის გაგებას. „როცა მოხვალ. გულლიად დაგხვდებით“; „ოღონდ კარგა ისწავლე, სახარჯო განუწყვეტლად მოგივა“; „ოდეს ტურფა გაიფდეს, აღარ ღირდეს არცა ჩირად“; „რადგან საქმეს შეუდექ; ბოლოც გაატანე“. შედარებითი კავშირებია ვითარცა — ეგრეცა, როგორც — ისე, ვიდრე. ხანდაზმით კავშირებად მიჩნეულია ხან.. ხან, ზოგჯერ-ზოგჯერ. განმარტებით კავშირებად ავტორი ასახელებს სიტყვებს: მისთვის... რომ, მაგრამ, თუნდ, თორემ, არც.... არც, თუ... და ბოლოს, კითხვითი კავშირებია „განკვირვებითი ნაწილაკები“: კი, ხომ; განა, ხომ.

ი. ნიკოლაიშვილის ჯერ კიდევ 1912 წ. გამოცემულ „ქართულ მოკლე გრამატიკაში“ ფართოდაა წარმოდგენილი კავშირები დამო-

კიდებული წინადადების გარჩევის დროს. აღსანიშნავია, რომ ავტორი ხაზს უსვამს კორელატ-სიტყვების არსებობას. მაგალ., განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების კავშირებად დასახელებულია რომელიც, რომ, როგორიც, ვინც, რამდენიც და იქვე მითითებულია, რომ ამ სიტყვებს მთავარ წინადადებაში ეპირისპირება სიტყვები: ის, იგი, ასეთი, ისეთი, იმდენი.

ნ. მარის „ძველი ქართული ენის გრამატიკაში“ (Грамматика древнелитературного грузинского языка, Ленинград, 1925) მოცემულია ზოგიერთი კავშირის ეტიმოლოგია. ისინი გათვალისწინებულია წინამდებარე ნაშრომში სათანადო ადგილას.

ა. შანიძის როგორც მეცნიერულ, ისე სასკოლო გრამატიკაში მოცემულია პირველი მეცნიერული კლასიფიკაცია ქართული ენის კავშირებისა (ახალი ქართული ენის მიხედვით). ა. შანიძისეული ტერმინოლოგია და ფუნქციური განაწილება კავშირებისა ამ ჩვენს ნაშრომში მიღებულია საფუძვლად.

სპეციალურ ნაშრომთაგან, სადაც განხილულია ჩვენი ენის კავშირები, განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია კარპ. დონდუას გამოკვლევა — „მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართი სიტყვის ურთიერთობისათვის ძველ ქართულში“ (ენიკის მოამბე, V—VI, 1940), რომელშიც ახალი თვალსაზრისით შესწავლილია სინტაქსური ასიმილაციის საკითხები. ამ ნაშრომს, რომელიც აგებულია ძველი ქართული ენის მასალაზე, მნიშვნელობა აქვს ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისითაც.

კავშირები განხილული იყო აგრეთვე კარპ. დონდუას მოხსენებაში — „დამოკიდებული წინადადების განვითარების ისტორიიდან ძველ ქართულში“, რომელიც გამოქვეყნებულია თეზისების სახით („საქ. სსრ მეცნ. აკად. საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების XV სამეცნიერო სესია 1944 წლის 28—29 თებერვალს და 1 მარტს“, 1944 (შესულია მის „რჩეულ ნაშრომებში“, I, 1967).

კარპ. დონდუას ნაშრომებში მოცემულია პირველი დასაბუთებული და სერიოზული ცდა ქართული რთული წინადადების გენეტური საკითხების გამოკვლევისა კავშირთა ბუნებისა და თვისების გათვალისწინებით.

დამოკიდებული წინადადების ზოგიერთი წევრ-კავშირი, კერძოდ—მათი მიმართება ზოგიერთ ნაწილაკთან, გაანალიზებულია ვ. თოფურიას გამოკვლევაში: „ძი ნაწილაკი ქართულში“ (ენიკის მოამბე, XIV, 1944, მოხსენებული იყო სტალინის სახელობის თბილ. სახელმწ. უნივერსიტეტის ქართული ენის კათედრის ღია

სხდომაზე 1942 წ.). ნაშრომში მოცემულია თუ კავშირის ეტიმოლოგიაც.

კავშირები ჰიპოტაქსის პრობლემასთან დაკავშირებით განხილულია გ. როგავას ნაშრომში „ჰიპოტაქსის საკითხისათვის ქართულში“ („ალ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები“, VIII, 1948), რომელიც ადრე (1943 წ.) ავტორის მიერ მოხსენებული იყო ენის ინსტიტუტში.

რამდენიმე კავშირის მნიშვნელობა ძველ ქართულში (ბერძნულ და სომხურ ენებთან შეპირისპირებით) დახასიათებულია თ. ყაუხჩიშვილის შრომაში: „ზოგი ნაწილაკისა და კავშირის მნიშვნელობისათვის ძველ ქართულში“ („იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, 1, 1946).

მიმართებითს ნაცვალსახელთან („რომელი“) დაკავშირებული საკითხები განხილულია სიმონ ყაუხჩიშვილის სპეციალურ გამოკვლევაში: „ბერძნულ-ქართული სემასიური პარალელები. 4. რომელი“ (ა. შანიძისადმი მიძღვნილი „სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები“, XXX, 1947). ნაშრომში გატარებულია აზრი, რომ ნაწილაკდართული რომელ იხმარება როგორც მიმართებითი, ისე ჩვენებითი მნიშვნელობით.

ამ ბოლო წლებში გამოქვეყნდა ფ. ერთელიშვილის ნაშრომი „მიმართებითი ნაცვალსახელების შემცველ წინადადებათა ქვეწყობა ძველ ქართულში“ (თსუ შრ., 65, 1957).

აღსანიშნავია აგრეთვე ვუკ. ბერიძის ნაშრომი „და კავშირისათვის ვეფხისტყაოსანში“.

კავშირებს ეხება ა. კიზირია თავის ნაშრომებში, სადაც განხილულია წინადადების საკითხები (იბ.-კავკ. ენათმ. IV, V, VI, VIII და სხვ.).

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში კავშირების სახეობანი დახასიათებულია ლ. კვაჭაძის „ქართული ენის სინტაქსში“.

მ ა ე რ თ ე ბ ე ლ ი კ ა ვ შ ი რ ა ბ ი

მ ა ე რ თ ე ბ ე ლ ი კ ა ვ შ ი რ ი მ ო ნ ა წ ი ლ ე ო ბ ს შ ე რ წ ყ მ უ ლ დ ა თ ა ნ წ ყ ო ბ ი ლ წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა თ ა კ ო ნ ს ტ რ უ ქ ი ე ბ შ ი . — ა მ ი ტ ო მ შ ე ი ძ ლ ე ბ ო ლ ა მ ის თ ვ ი ს შ ე რ წ ყ მ ა - თ ა ნ წ ყ ო ბ ის კ ა ვ შ ი რ ი ც გ ვ ე წ ო ლ ე ბ ი ნ ა .

ა მ ტ ი პ ო ლ ო გ ი ის კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი ო თ ხ ჭ გ უ ფ ს ქ მ ნ ი ა ნ . ე რ თ ი ს ა ხ ე ო ბ ა კ ა ვ შ ი რ ე ბ ის ა ჭ გ უ ფ ე ბ ს ს ი ტ ყ ვ ე ბ ს ა ნ წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ე ბ ს , მ ე ო რ ე — ა ც ა ლ კ ე - კ ე ბ ს , მ ე ს ა მ ე — უ ბ ო რ ი ს ბ ო რ ე ბ ს დ ა მ ე ლ ო ბ ი ც ო გ ლ ე კ ო ბ ის გ ა მ ო მ ხ ა ტ ვ ე - ლ ი ა . ა მ ის შ ე ს ა ბ ა მ ის ა დ გ ვ ა ქ ე ს : მ ა ჭ გ უ ფ ე ბ ე ლ ი , მ ა ც ა ლ კ ე - ვ ე ბ ე ლ ი , მ ა პ ი რ ი ს პ ი რ ე ბ ე ლ ი დ ა შ ა ი გ ი ვ ე ბ ე ლ ი კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი .

გ ა ნ ვ ი ბ ი ლ ო თ ი ს ი ნ ი ც ა ლ - ც ა ლ კ ე .

1. მ ა ჭ გ უ ფ ე ბ ე ლ ი კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი

მ ა ჭ გ უ ფ ე ბ ე ლ ი კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი ა :

<u>და</u>	ნუ(ცა)... ნუცა
<u>თუ</u>	ნურც... ნურც
არც(ა)... არც(ა)	არა... არამედ
აღარც... აღარც	როგორც... ისე
ვერც(ა)... ვერც(ა)	

მ ა ჭ გ უ ფ ე ბ ე ლ ი კ ა ვ შ ი რ ი დ ა ა კ ა ვ შ ი რ ე ბ ს რ ო გ ო რ ც წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ის ც ა ლ კ ე უ ლ ხ ი ტ ყ ვ ე ბ ს , ის ე შ თ ე ლ წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ე ბ ს .

პ რ ვ ე ლ შ ე მ თ ხ ე ვ ე ა შ ი ი გ ი შ ე რ წ ყ მ უ ლ ი წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ის კ ა ვ შ ი რ ა დ გ ვ ე ე ლ ი ნ ე ბ ა , მ ე ო რ ე შ ე მ თ ხ ე ვ ე ა შ ი დ ა თ ა ნ წ ყ ო ბ ი ლ ი წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ის კ ო ნ - ს ტ რ უ ქ ი ე ბ ის თ ვ ის ა დ ა მ ა ნ ა ს ი ა თ ე ბ ე ლ ი .

დ ა ვ ი წ ყ ო თ შ ე რ წ ყ მ უ ლ ი წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ი თ .

შ ე რ წ ყ მ უ ლ წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა შ ი დ ა კ ა ვ შ ი რ ი ა ე რ თ ე ბ ს ე რ თ გ ვ ა რ ო ვ ა ნ წ ე ვ რ ე ბ ს .

განვიხილოთ ისეთი კონსტრუქცია, როდესაც ერთ ქვემდებარეს-
თან მოცემულია რამდენიმე შემასმენელი:

და გარე მოგადგენ შენ და შეგკრიბონ შენ ყოვლით კერ-
ძო... (ლუკა 19, 43); მოვიდა იესუ და მოილო პური იგი და
მიხცა მათ... (ხანმ.: იოვ. 21, 13); და ეკიცხევდენ მას და სტანჯ-
ვიდენ მას და პნერწყუვიდენ მას და მოკლან იგი... (მარკოზ
10, 34); მოვიდა და მოიწია ეამი იგი შეწყყნარებისა ჩუენი-
საჲ (ბოლნ. 6, 22); ბრძანე და მოვედ ჩუენთანა... (კოლ. 59,
143); და მივიდა იგი კაცისა მის კელმწიფისა და ულოცა მას
და განკურნა იგი და ამცნო მას და პრქუა... (ასურ. 19, 21); და
მათ დღეთა-შინა მოიწიენეს კაცნი ვინ-მე ბოროტნი და
დაემკვდრნეს იერუსალჴმსა-შინა (წარტყუენ. ე, 11); ხო-
ლო მდღელმან ამან მიილო ნამკერი ერთი კრავისაჲ მის და
შეჴამა და ნეშტი იგი განუყო ყოველსა ერსა თითოჲ ნამკერი
(რავახ. 84, 17); მაშინ განიხარა მეფემან და ბრძანა ცოლად
მისა ასული მეფისაჲ (შუშან. 4, 1, 29); ხოლო წმიდამან მახ
შერისხნა ეშმაკთა მათ და განდევნა მათ-გან და შეახო თუალ-
თა მის დედაკაცისათა და ყო იგი მხედველ... (კიმ. 328, 27);
ყოველთა თანა მორწმუნეთა ყოვლადვე გილოცვიდა და გაჴ-
სენებდა და დიდად ხოლო გაჴებდა (ხანძთ. მდ, მბ, 36).

როგორც დამოწმებული მაგალითებიდან ჩანს, ძველ ქართულში
და პირველი შემასმენლის შემდეგ იმდენჯერ მეორდება, რამდენი
ზმნა-შემასმენელიც მოსდევს მას.

გავეცნოთ საშუალო ქართულის ფაქტებს:

ზღუასა შიგან ჰზი უნაო და შიგან თუალსა პატროსანსა ეძებ
და აღარაოდენ მოელი მშუიდობით გამოსლვასა (ვისრ.); და-
ლოცეს და მეფედ დასკუა (რუსთ. 46, 2); უკუდგეს და თაყ-
ვანი-სკეს მეფემან და მისთა სპათა (რუსთ. 46, 1); შემოგვხედ-
ნეს და გვიცნეს და გაგულოვნდეს... (ამირან. 94, 15); მელი
ამ რჩევაზედ დაემტყიცა და მის მძორისაგან ხელი აიღო და...
სიმყრალე ესუნა (ქილილ. 139); მაშინვე თავი დანაშაულზედ
დადვა და შენდობის თხოვნა დაიწყო და ხელფერხთა შეკრუ-
ლობა პატივით გაუხსნა და პირობა დაუდვა (ქილილ. 100);
აკიდა მრავალი საჭურჭლე და იგი ტყვენი შეკრულნი თანა წა-
ატანა და გაუგზავნა პაპასა (პროზ. შპან. 424); ...ჩხერს ვიყავ
და ვიყავ და ისევ დვალეთს წამოველ და იქილამ ოსეთს ფაი-
ქომში გარდმოველ და ერთს წელიწადს იქ ვიდექ (არჩ.): იტი-
რეს ბევრი მეფის წინ და ღვარეს ცრემლი ცხელია (გურამ.
312, 2).

როგორც ჩანს, საშუალო ქართულშიც მიღებულია რამდენიმე შემასმენელთან და კავშირის განმეორება.

ახალი სალიტერატურო ქართულისათვის დამახასიათებელია და კავშირის გამოყენება უკანასკნელი შემასმენლის წინ:

ვერავის ან დობდა თავის გულის დარდს, ვერავის უბედავდა და ვერავის გადაუშლიდა ფიქრებს.

და კავშირი აერთებს აგრეთვე რამდენიმე ერთნაირ დამატებას: და იხილა მუნ მგოსნები და ერი კრებული და შფოთი (მათე 9,23); ხოლო კელმწიფეთა მათ მოილოცნეს მიძნაძოროჲ, წყაროჲს-თავი და ბარეთელთაჲ და ადგილნი მათნი (ხანძთ. ლგ, კმ, 7); და მოიბოვოს სიმდაბლჳ და სიყუარული და გლახაკთა მოწყალებაჲ და უცხოთა შეწყნარებაჲ (ასურ. 12,37); და თანა წარიყვანნა ცოლი და შვილნი და მონა-მკეველნი მისნი (შუშან. 40, XVI, 2);... დღე ყოელ მიბოძის... საქურჳლე და საქონელი... (პროზ. შაჰნ. 419); გირჩევ, დაეკსენ მაგდენსა ცრემლსა და ოფლში ცურვასა (გურამ. 309,4).

ჩვენ დავიმოწმეთ მაგალითები, საიდანაც გამოირკვეა, რომ და აზგუფებს შერწყმული წინადადების ერთნაირ წევრებს — შემასმენელს, დამატებას. ასევე აზგუფებს იგი ერთგვაროვან ქვეშედარეებს, განსაზღვრებებს, უბრალო დამატებებს, გარემოებითს სიტყვებს.

და გამოყენებულია აგრეთვე თანწყობილი წინადადებების კავშირად.

გავეცნოთ მაგალითებს:

მაშინ დაუტევა იგი ეშმაკმან მან და ანგელოზნი მოვიდეს და ჰმსახურებდეს მას (მათე 4,11); დღეს მზეჲ იგი სიმართლისაჲ იორდანისა მდინარესა კორცითა გამოუჩნდების და ნათელი ღმრთეებისაჲ წყალთა მათ შინა გაბრწყინდების და უბრალოჲ იგი კელითა წინამორბედი შიშით გუაჩუენებს ყოველთა მეუფესა... (ჴ.-ეტრ. 22, V); ...დაჰკსენით ტაძარი ესე და მე აღვაშწნო იგი მესამესა დღესა (არიმათ. 8,4); და არს ჴალაკი იგი უდიდეს ყოველთა ჴალაკთა და მკვდრ იყო მუნ ერი აუჩაყელი... (კიმ. 131,16); მარჯუენაჲ დამბადებლისაჲ და წმიდათა ოხაჲ მარადის გფარავს და მკველი იგი დაუძინებელი ყოვლადვე მკველ არს შენდა და ნათელი დაუღამებელი უძღვს მეფობასაჲ შენსა და არა საკმარ არს მისსა ბრწყინებალ სანთლისაჲ... (ხანძთ. კმ, კდ 28); მზე არის ნადიმი ჩეში და მწდე ჩემი მთუარე და მით ვარ მხიარულიო (ვისრ. 143, 31); ომი გარდაკდა დიდი და ვერა რომელმან აჯობა (ამირან.

113,10); სისწრაფე გვიჯობს და ჩვენგან ომისაგან მეტი არ ეგების (პროზ. შპნ. 420); შენ ხომ ჩემი ტომი და ნათესავი არა ხარ და შენთან რაა სააღერსო მაქვსო? (ქილილ. 235); ერთი აზრი-ლა უმაგრებდა გულს და ეს აზრი იყო ძმად ნაფიცის წინაშე მოვალეობა (ყაზბ. 68);... ზიზლით და წყევლით ახსენებს იმის სახელს და ეს ფიქრები ლახვარსავით დაუვლიდა გულში (ყაზბ. 50); ...ერთხელაც იქნება ჩამოვარდებიან ხელში და მაშინ ნახე იმათი სეირიო (ვაჟა 213); სამზარეულო მზარეულებს ეჭირათ ხელში და ისინიც ხაბაზების კვალობაზე მიდიოდნენ (აკაკი 410).

და კავშირი აერთებს ისეთ წინადადებებსაც, რომლებიც მაცალკეებელი კავშირით არიან ერთმანეთთან შეერთებული: ან (ანუ), არც, ხან... კავშირებთან შეხამებით.

იგულისხმება ამ ტიპის ნიმუშები:

A

რალა გითხრა მაშინდელი უკუყრა და ან უ შეუბა (შაჰნავაზ. 115,1); ამის მეტი სხვა რა არის წლის ბრუნვა და ან უ თარი (არჩ.)... ან ფიცისათვის მეღალატნა და ან კაცი მომეკლა (ილია 316,28);... რომ ერთხელვე გაემაგრებინათ სუფრის ფეხები და ან ბიკები დაეყენებინათ... (აკაკი 395); ან რა მოაქვთ ნეტა ამდენი და ან რა აქვთ წასაღები (აკაკი 445); ...მომკვდარიყო და ან ის მოეკლა (ვაჟა 85); რაზე, რისთვის ცეკმთ და ვლანძღავთ ან ყორანს და ან მგელსა (ვაჟა 100).

B

არც მასვეს და არც მაჰამეს (გურამ. 180,1); ეს პალური არც მეპალურებს და არც საპალურეს არა სწყენიათ (აკაკი 397); ამას არც არას ჩვენ ვნაღვლობდით და არც უფროსები გვეკითხებოდნენ (აკაკი 422); ... აღარც ექიმი დამჭირებია და აღარც წამალი (აკაკი, 421); არავითარ ზარალს არ აძლევს არც ვაცით და არც საქონლით (ვაჟა 70);... არც წინაპართ და არც ახლებს არავის უნახავს და არც გაუგონია... (ვაჟა 85); ხან მე გავუცინებდი და ხან ილია; ხან მამა მეღანდებოდა და ხან ჩემი ძმა; ხან შენ და ხან მე.

და კავშირით შეერთებულ თანწყობილ წინადადებათაგან უნდა გამოვყოთ ისეთი კონსტრუქცია, რომელიც წარმოადგენს დაპირის-

პირებულ წინადადებას. ფუნქციურად და ამგვარ ვითარებაში ხოლო-ს ეტოლება, მისი შინაარსის გამომხატველია:

რავდენნი მუშაენი მამისა ჩემისანი განძლებიან პურითა და დაუშთების ნეშტი მისგან და მე ულად შიმშილითა წარვწყმედები (ბოლნ. 36,3); ხოლო აწ შენ ხოლო მარტოდ გხედავთ და სხუასა არავის (ანტიოქ. 116.9); ჩემმან მან გულმან სიტყუაჲ შვა და დოთისაგან კაცი (იპოლ. იზ. 218); ხოლო მან უხეთქნა კუერთხითა ხუცესსა მას ზურგსა და მან ვერლარა იკადრა სიტყუად (შუაშან. 26, VIII, 13); მე ცეცხლსა ვაძლიერებ და შენ წყალსა ასხამ (ვისრ. 218,22); მე მაისი ვარ და შენ გაზაფხული (ვისრ. 213,12); თქვენ წაბრძანდით და მე ამას საკუთრისა მუქაფას შევზღავო (ქილილ. 185); ...ჯაშუში გაუგზავნა თურის ლაშქარს სანახავად და თვითონ მოისვენა (პროზ. შპნ. 422); ის იმაზე იჯდა და მე წითელს ცხენზე (რუსულ. 922,10); მე შეილი ვარ და ეგ მამა (გურამ. 326,3); (დაიწყო) პოვოსკამ ქებებზედ ხტომა და მე ლაყლაყი ხან აქათ და ხან იქითა (ილია 248,22); მამა გენერალი იყო და დედა — თარხნიშვილის ქალი (აკაკი 476); ერთი შავარდნისაა მთელს დედამიწის ზურგზე და მეორე — შურთხისა (ვაჟა 128).

საშუალო ქართულის მოგვიანო პერიოდიდანვე და კავშირს — დაპირისპირების ფუნქციით — უჩნდება კომპონენტი კი ნაწილაკი, რომელიც ენაში მაპირისპირებელ კავშირად მკვიდრდება:

ვინ ბაასობდეს, ღვინოს სმენ და მე კი მამაწყურესა (არჩ.); შეკმა ველარ მოასწრო და შენ კი სათამაშოდ დაბრძანდები (აკაკი 439); მძინარის ყველას ეშინოდა და ფხიზელს-კი არავინ ერიდებოდა (აკაკი 401); სირცხვილით ვერ გადმოვაგდე და შენ კი ლოცვა გააჰიანურეო (აკაკი 396); სხვისი რა მოგახსენო და მე კი ასე ვიყავი (აკაკი 440); თვალი გადაავლოს შორეულ გზას და მერე კი საუკუნოდ ჩაინთქას (აკაკი 384); ...იმერული კილოთი უკიდებ და მე კი წმინდა ქართული ვიცოდი (აკაკი 453); დიაცი ტირის და ვაქეაცი კი სისხლს იღებს (ყაზბ. 44); შუაღამე გასული იყო და მე-კი პიროფლიანი შემაზე ცულს ვასკარტუნებდი (ვაჟა 15); არცა ხელი აქვს, არც ფეხი და პერანგს კი იცვამს (გამოცანა).

და კავშირის -ც(ა) ნაწილაკთან მიმართების გასათვალისწინებლად უნდა განვიხილოთ ისეთი შემთხვევები. სადაც და შეხამებულია -ც(ა) ნაწილაკთან, ეს უკანასკნელი დაესმის წინადადების იმ წევრებს, რომელთაც აჯგუფებს და კავშირი:

ესრეთ თითო-თითოდ დაგლეწოსთ მტერმან. ც ა ე ი ც ა მოს-

თხაროთ და მოყვარეცა (სიბრ.-სიცრ, 48,3); იმას ხალხიცა და ცხოვრებაც ბიუროკრატიულად, ბატონაკურად ესმოდა (აკაკი 479); სულ სხვა თვალთ მიყურებდენ ამხანაგებიცა და უფროსებიც (აკაკი 436); ყველა შიშის ქარმა აიტანა, მასწავლებელიცა და მოსწავლეებიც (აკაკი 431); იმ დღიდან გვიმალავდენ ლარსაც და საჩეჩელსაც (აკაკი 388); ...ისიც ტყის შვილია და მეც (ვაჟა 44); დაავიწყდათ თავისი თავიც და მასპინძელიც (ვაჟა 54).

ზმნის ტავტოლოგიური განმეორება და კავშირის საშუალებით მნიშვნელობის გამაძლიერებელია:

შეეშლებოდა თუ არა ბავშვს კითხვა, უცხუნებდა და უცხუნებდა (აკაკი 497); ის კი ქღურტულებს და ქღურტულებს (ვაჟა 3); გალობს და გალობს (ვაჟა 43).

ცალკე უნდა გამოვეყოთ ისეთი შემთხვევები, როდესაც და კავშირი აერთებს სინონიმებს, სინონიმური წყვილის მაჩვენებელი კავშირია.

ლიტერატურის თეორიაში გარკვეული ადგილი ეთმობა სინონიმიკის პლეონასტურ მოვლენებს. სინონიმების პარალელურად ხმარება გაგებულა, როგორც აზრის გამაძლიერებელი საშუალება, მაქსიმალური ლიტერატურული ეფექტის ერთ-ერთი მეთოდი პოეტურ ენაში. ვგულისხმობთ ისეთი ტიპის წყვილებს, როგორცაა, მაგალ.: „მშვენიერი და ლამაზი“, „სადა და მარტივი“, „ძლიერად და ღონიერად“ და მისთანანი. ეს არის თავისებური რიტორიკული ფიგურა, ანუ შეუცნობელი ტავტოლოგია, რომელიც ფეხმოდგმულია ჩვეულებრივს სიტყვახმარებაშიც. მაგრამ ასეთ პარალელურ სინონიმურ რიგებში არის განსაკუთრებული სექტორი სინონიმებისა, როგორცაა, მაგალ.: „ხეწნა და მუდარა“, „ფიცი და ზენაარი“ და მისთ. ესენიც სინონიმური წყვილებია. ამ ტიპის ფორმებიც ერთ სიბრტყეზეა მოქცეული პირველი რიგის ფაქტებთან და ახსნილია, როგორც აზრის გაძლიერების მიზნით გამოწვეული სინონიმური განმეორებანი, სინონიმური ტავტოლოგია.

არ შეიძლება ერთ სიბრტყეზე მოვაქციოთ, ერთი მხრით, „კობტა და მშვენიერი“ და, მეორე მხრით, „ფიცი და ზენაარი“. თუ პირველი შემთხვევისათვის სწორია ტრადიციული კვალიფიკაცია, მეორე რიგის სინონიმური წყვილები ამ ნიადაგზე არ აიხსნებიან.

ვცადოთ ამ მოვლენის ახსნა.

ეგ საკითხი უკავშირდება სიტყვათსესხების პრობლემატიკას.

ცნობილია, რომ სიტყვის სესხება არ განისაზღვრება მარტოდენ საჭიროებით, ცნების სესხების შედეგად. შესაძლოა საგანი, resp. ცნება ნაცნობი იყოს, სათანადო სიტყვიერი გამოსახულებაც არსებობდეს, მაგრამ ენა მაინც სესხულობდეს უცხოურ სიტყვას.

ჩვენთვის აქ საინტერესოა ის შემთხვევები, როდესაც ენა სესხულობს სიტყვას, მიუხედავად იმისა, რომ სათანადო ეკვივალენტი მას მოეპოვება. ამ გზით ვღებულობთ სინონიმებს: ერთია საკუთარი ლექსიკური ფონდისა და მეორე — ნასესხები. მაგალ., შემოვიდა არაბული „ხანჯალი“ („ხანჯარი“), მიუხედავად იმისა, რომ გვექონდა ქართული „სატევარი“. როგორია ამ პირობებში უცხოური სიტყვის გავრცელების გზები ახალ ენობრივ ნიადაგში?

ქართულ ლექსიკაზე დაკვირვებამ იმ დასკვნამდის მიგვიყვანა, რომ როდესაც უცხოური ენიდან შემოდის სიტყვა და მას ადგილობრივ ხედება იმავე მნიშვნელობის სიტყვა, ერთხანს ისინი ერთად იხმარებიან, პარალელურად და გამოხატავენ ერთ ცნებას. ენაში ამ ბუნებრივად გამომუშავებული ფორმულის მიზანია გაავრცელოს ეს უცხოური ტერმინი, ერთგვარად განმმარტებლის ფუნქცია იკისროს ადგილობრივმა ეკვივალენტმა უცხოური სიტყვის მიმართ. „შემოიყვანოს“ იგი ახალ ენობრივ სინამდვილეში. და როდესაც უცხოური სიტყვა მოქალაქეობრიობას მოიპოვებს „მიმღებ ენაში“, შემდეგ ჩამოსცილდება მას ეს „გზირი“-სიტყვა, უცხოური სიტყვა უკვე შეთვისებულია. სინონიმების წყვილად ხმარების სხვადასხვა გრამატიკული საშუალება არსებობს: უმთავრესად მათ შორის ჩაისმის და აკეშირი, ან კომპოზიტურად იხმარებიან, ანდა ერთმანეთის გვერდით არსებობენ ტავტოლოგიურად.

სინონიმური წყვილი ჩვენ გვესმის, როგორც უცხოური სიტყვის დანერგვისათვის შემუშავებული ფორმულა. ამ მოვლენისათვის შესაფერისად მიგვაჩნია შემოვიღოთ სახელი: „სინონიმური პარალელიზმი“.

ამრიგად, შეუძლებელია თანაბარი შეფასება მიეცეთ, ერთი მხრით, წყვილს „მშვენიერი და ლამაზი“ და, მეორე მხრით, წყვილს „ფიცი და ზენაარი“. თუ პირველი რიგის ფაქტები მართლაც „აზრის გამაძლიერებელი ფორმებია“, სამაგიეროდ მეორე რიგის ფაქტებს „რაციონალური საწყისი“ აქვთ. უცნობი სიტყვის ნაცნობად ქცევის საშუალებაა. შეიძლება გამოიწვიოს ამ ორი რიგის მოვლენათა გამიჯვნის გრამატიკული საშუალება: პირველ შემთხვევაში ადიექტიური ფორმები ქმნიან წყვილებს, ხოლო მეორე შემთხვევაში—სუბსტანტიური ფორმები.

საკითხის ისტორიისათვის აღსანიშნავია ნ. მარის ძიება ამ

მიმართულებით. „ვეფხ-სტყაოსნიდან“ რამდენიმე მაგალითის ჩვენებით მკვლევარი ყურადღებას ამახვილებს ქართულ-უცხოური ლექსიკური მასალის პარალელებზე, მაგრამ ამ მოვლენას იგი ერთ სიბრტყეზე ათავსებს სტილისტიკური ხასიათის განმეორებებთან: ეს არისო, — ამბობს მარი, — შეუცნობელი ტავტოლოგია ანუ შეუცნობელი რიტორიკული ფიგურა (იხ. მისი „Витязь в барсовый шкуре“ Шогн из Рустана, 1917, გვ. 485).

ჩვენ აქ გვიანტერესებს მხოლოდ ისეთი სინონიმური პარალელიზმი, რომელიც გაერთიანებულია და კავშირით (სხვა სახეებს დაინტერესებული მკითხველი გაეცნობა ჩვენს წერალში: „ცნება სინონიმური პარალელიზმისა“. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე. ტ. 11, № 7, 1941 წ. აგრეთვე იხ. „სიტყვის სესხება“: მნათობ. 7, 1947 წ.).

გაეცნოთ ფაქტობრივ მასალას.

(ბერძნ.) მარტურთა და მოწამეთა (ხანძთ.); ყრმისა და ჭაბუკისა (სპარს.) (ხანძთ.); (ბერძნ.) კერეონთა და სანთელთა (იპოლ.); მწირი და მსხემი (ბერძნ.) (აბდულმესია 5, ლზ, 54); (ბერძნ.) ასქეტოდ და მიუნაქუსად (პეტრიწი. 1, 75, 10); (ბერძნ.) დრასტირიოთა და მოქმედთა (პეტრიწი, 11, 177, 9); ქენება და მულარა (არაბ.) (ვისრ. 252, 24); (სპარ.) ნიშატსა და სიხარულსა (ვისრ. 241, 20); სიხარულითა და ნიშატითა (ვისრ. 191, 11); ფიცი და ზენაარი (სპარს. (ვისრ. 233, 33); სიყმე და ჭაბუკობა (ვისრ. 240, 18); (არაბ.) მუტრიბთა და მომღერალთა (რუსთ. 1077, 3); მომღერალნი და მუტრიბნი (რუსთ. 368, 2); (არაბ.) თათბირი და გამორჩევა (რუსთ. 546, 1); მუტრიბთა და მომღერალთა (არჩ.: 191, 3).

ამავე რიგისაა დღემდის შემორჩენილი სინონიმური წყვილები: ხეწნა და მულარა (არაბ.), ბედი და იღბალი (არაბ.), დრო და ეამი (სპ.-სომხ.). დრო და ბორჯი (სპარს.) დიალექტურად.

სინონიმური პარალელიზმის ცნება გულისხმობს ისეთ რიგებასაც, რომელთა შემადგენლობის წევრები ა) მხოლოდ უცხოურია ან ბ) მხოლოდ საკუთარი სალექსიკონო ფონდის კუთვნილებაა.

რა გამართლება აქვს ერთი სიტყვის ახსნას მეორით. როცა ორივე საკუთარია ანდა ორივე უცხოური? როცა ორივე სიტყვა უცხოურია, ერთ-ერთი აღრეა შეთვისებული და მას უკვე აქვს უნარი შემდეგ შემოსული უცხოური სიტყვა-სინონიმი განმარტოს.

მაგალითები:

ალამი და დროშა (ვისრ. 270); დერდი და მერაყი (დიალექტ.).

თუ ორივე წევრი წყვილში საკუთარია, ისინი სხვადასხვა დიალექტური წრის წარმონაქმნია და, მაშასადამე, საჭირო ხდება ერთ-ერთის განმარტება, როდესაც ეს სინონიმები ერთ ენობრივ მოედანზე მოიყრიან თავს.

მაგალითები:

შიშველი და ტიტველი, სვე და ბედი (|| სვე-ბედი), სიძვა და მრუშება, ნაცარი და ტუტა (|| ნაცარ-ტუტა).

ამავე რიგისაა საბუთების ენისათვის დამახასიათებელი სინონიმური პარალელების ეს ფორმები:

კინინ და მცირე, მცირე და კინინ (საეკლ. საბ. 20,6; 32,12; 69,26; 76,22; 79,7; 81,14; 82,17; 84,5; 93,28; 97,12).

კინინ-მცირე სიტყვების სინონიმობა კარგად ჩანს ოთხთავის რედაქციული ვარიანტების მასალიდანაც:

მათე 18,10 (C):

ხოლო ეკრძალენით, ნუ შეურაცხყოფთ ერთსა კინინათა ამათგანსა.

შლრ. D:

ეკრძალენით, ნუ უკუე ვინმე შეურაცხ-ჰყოფთ ერთი მცირეთა ამათგანი.

სინონიმური წყვილის სახითაა მოცემული აგრეთვე პეტრიწის ენაში:

ამცრო და აკინინა (1, 9, 25).

დასასრულ აღვნიშნავთ, რომ და მაერთებელი კავშირია ფუძე-გაორკეცებულ კომპოზიტებში (გულდაგულ, ცხენდაცხენ, მხარდა-მხარ...) და რთულ რაოდენობით რიცხვით სახელებში (ოცდაერთი, ოცდაორი და ა. შ.).

მაჯგუფებელი კავშირის ფუნქციით თუ საშუალო ქართულის მოგვიანო პერიოდში იხანება და ახალ სალიტერატურო-ქართულში შტაკილება, მოვიყვანოთ ზოგიერთი საამისო მაგალითი:

მისსა ეგზომ შეუნებასა გაენათლა შინ თუ გარე (შაჰნავაზ. 82,2); ათიოდეს კაცი დარჩა, ხაბაზი თუ მზარეული (გურამ. 329,2); იოვანე ოქროპირი ასაფლავია და უცხოდაც შემკულია მისი საფლავი, თუ კანკელი, თუ სამწირველო (საბა, მოგზ. 19); ... მოგუირთმევია, რაცა სამკუიდრო მამისოული ბატონის წყალობა თუ ნასყიდი და ნაშოვნი ჰქონდა ყველა (საეკლ. საბ. 108,16); ... გიბოძეთ თქვენის მამულის სითარხნე მთასა თუ ბარს (დოკუმენტ. ბერძენ. 241,28); — თქვენ, აქაუ-

რები, ესე იგი ქართველები, თუ სომხები, სამეცნიერო ლაპარაკს ჩვეულნი არა ხარბი (ილია 252,3); ყოველი არსი, სულიერი თუ უსულო, ხილული თუ უხილავი, ერთსა და იმავე მსოფლიო კანონს ექვემდებარება (აკაკი 383); საკმელი თუ სასმელი მე მომიკითხე (ვაჟა 200); დაფრინავდა ტყეში, მარჯვნივ თუ მარცხნივ, აღმა თუ დაღმა (ვაჟა 94); ყველა, დიდი თუ პატარა გარბოდა მზალეეს სანახავად (ყაზბ. 31).

უკუთქმითს წინადადებაში მაჯგუფებელ კავშირად გამოყენებულია არც(ა)... არც(ა):

ხოლო დღისა მისთვის და ჟამისა არაიენ იცის, არცა ანგელოზთა ცისათა, არცა ძემან... (მათე 24,36); ხოლო არა დაძვარვიდა იგი არცა დღისი მზისა გან, არცა ღამს სიცივისა გან (ასურ. 5,7); ...არა-ვის შეიწყნარებდეს: არცა მამაკაცსა, არცა დედაკაცსა, არცა ჭაბუქსა, არცა ბერსა, არცა ყრმასა, არცა ჩივლსა, არცა მღდელსა, არცა მონაზონსა, არცა ქალწულსა, არცა ქურივსა (წარტყუენ. ივ. 15); ხოლო მან არცა სწავლანი მისნი მიითულანა, არცა შინებათა მისთა-გან შეძრწუნდა (ანტიოქ. 72,29); და სენაკსა მას შინა ცეცხლი არა ოდეს აღვზებულ იყო, არცა კანდელი აღნთებულ იყო და არცა სხუათა ძმათასა (ხანძთ. ნგ, ნ, 1); ანუ ვინ არა სტიროდის მას, რომელსა არცა ჳირი ეხილვა, არცა შიში, არცა მახული, არცა ბურო ბოლებად ქრისტესთვის (შუშან. 4,1,18); ...გიჩუენო შენ, რამეთუ არცა გული განუწყიეს და არცა განრისხნეს; არცა თუალ-გიყოფდეს, არცა ზარი განჰკდეს, არცა ჰხედვიდეს, არცა ეშინოდის, არცა იბრძვოდის, არცა დაინთქას, არცა-ღა ვითარცა ღმერთი განრისხნეს (კრმ. 135,1); ... არცა აკატ ჰრქუა მას. არცა მწუანს, არცა ზმურ (თულათა 28,7).

ძველ ქართულ სალიტერატურო ენაში არაიშვიათია ისეთი შემთხვევები, როდესაც არცა-ს წინა პოზიციაზე მდგომი კომპონენტი უნაწილაკოდაა წარმოდგენილი (არა... არცა).

აი ზოგიერთი მაგალითი:

და რაოდენთა არა შეგიწყნარნენ თქუენ და არცა ისმინონ თქუენი (მარკოზ 6,11); ... არა ბრკიალებითა ჳრმლისადათა, არცა ღუაწლით რას აშენებდეს... (იპოლიტე კმ, 41); და მონასტერთა მათ შინა არა არს სათიბელი ქუეყანად, არცა ყანად საქნაეი... (ხანძთ. კდ. კბ. 23); ... არა იყო სმენად, არცა სიტყუად (შუშან. 41, XVI, 27); არა ვიხილო გემოად ლელუსა ამის და არცა შევიდეს პირსა ჩემსა (ასურ. 12,6); არა იყო სმენად, არცა კმად და არცა ცხენსა მისსა თანა ძალი მოძრავობისად (ანტიოქ.

73, 17): ... არა იყო ყოვლად კუალი მგზავრობისაჲ და არცა გზაჲ (ზარზმ. 161,24).

დაეიმოწმოთ საშუალო ქართულის მაგალითები:

არცა ნადიმთა თანა ლუინისა სუმითა გავიხარებ და არცა კეკ-
ლუცთა თანა დავედები მათსა სიახლესა (ვისრ. 57,7); არცა
მზე ჰგვანდა, არც მთვარე, ხე ალვა, ედემს ხებული (რუსთ.
522,2); მოაბადთა ნათქვამი არაოს წაქდების, არცა საუბრითა
მოილაფლვის, არცა სიფრთხილე მარგებს და არცა საწუთროს
დამბადებლის შეცილება კაცთაგან იქნების (პროზ. შაჰნ. 381);
ამის მეტი არც წყალი, არც სასმელი, არც საკმელი ამის
პირში არა ჩასულა რა (საბა, მოგზ. 11); სიბერემდე არცა ჭამა,
არცაღა შეიმოსა (სიბრ. სიცრ. 9,16); არც ცოცხალი ვარ, არც
მკედარი (არჩ. 453,4); არც ფარანგოზს მოუსმინა, არცა ძმასა
ფირანისა (შაჰნ. 3094,1); არც მამკალ, არც დამარჩინე. მატარე
ზერე-ქვერეო (გურამ. 302,4); არავენ იყოს ამისი მოდავე.
არცა ბატონი, არცა ყმა, არცა სახლისკაცი (დოკუმენტ. ბერ-
ძენ. 198,5).

არც... არც (აღარც... აღარც) ჩვეულებრივი მაჯგუფებელი კავ-
შირია უკუთქმითს წინადადებაში:

არც ბატონია ვისიმე, არც ყმა (ვაჟა 123); აღარსად ჩემი
ნაცარა, აღარც ქოჩორა, აღარც მამლაყინწა (ვაჟა 105); ეს
ლოთი მასწავლებელი ყურადღებასაც არ აქცევდა თავის საგ-
ნებს, არც ალგებრას, არც გეომეტრიას, არც ტრიგონომეტ-
რიას და არც ფიზიკას (აკაკი 441).

საბუთების ენისათვის დამახასიათებელია უკუთქმითს წინადადე-
ბაში უარყოფითი ნაწილაკის არა-ს გამოყენება კავშირის როლ-
ში -ც(ა) ნაწილაკის დაურთველად.

მაგალითები:

არაფერი სათხოვარი და გამოსაღები არა გეთხოვებოდეს რა
უდაბნოს სამსახურის მეტი, — არა სამსახური, არა გაგზავნა
და მუჯირობა, არა ზურის მუშაობა (ბერძენ. 1,8); ჩემგან არა
გეთხოვებოდეს არა პური, არა ღვინო, არა მუშაობა, არა
ულუფა. არა საჩინბო, არა სახორსალალო, არა საბალახე...
(ბერძენ. 2,12; იხ. აგრეთვე: 81.15; 120,10; 5,11); გამოსაღები
არა გეთხოვებოდეს; არა ჭურჭმი, არა ყალანი, არა ულაყი,
არა ჩასაყარი ტიკი, არა ტომარა, არა გოჭი... (საეკლ-
საბ. 7,11).

შდრ. გურამიშვილთან:

სხვა იმან ყმა არ ინდომა, არ მემკვიდრე, არ ეული (329).

არც(ა)...არც(ა)-ს პირველი კომპონენტი უნაწილაკოდ შეიძლება მოგვევლინოს საშუალო ქართულშიც.

მაგალითები:

არ დაარჩენს ცალიერსა არ ყმასა და არცა ქალსა (რუსთ. 55,4); მან მდევართა მიწვევამდის არ უჭკერიტნა, არცა ნახნა (რუსთ. 95,2); ... არ ჩავეცუამ ტანისამოსსა, არცა დავჯდები ტახტსა ზედა (ვისრ. 46,19); არ ვიცნობ, არცა მასმია... (შაჰნ. 3198,3); იტყოდენ: მოარულს ცის თვალთა მისი მსგავსი მზეცა არ უნახავსო, არცა თურქთა ხელთა მისთანა რამ ჩავარდნილიყო (ქილილ. 199).

მაჯგუფებელ კავშირად ქართულ სალიტერატურო ენაში (უკუ-თქმითს წინადადებაში) გამოყენებულია აგრეთვე ვერც(ა)...ვერც(ა).

მაგალითები:

უქმო და უსიტყუელ იქმნა და ვერცა მიახლებად მათდა უძლო, ვერცა კითხვად (ანტიოქ. 93,14); ვერ ნახეს შენი მნახავი ვერცა ყმა, ვერცა ბერია (რუსთ. 289,3); ვერცა ვირო მიჰხუდა მისსა ნებასა და ვერცა აწ მოაბად (ვისრ. 51,15); ვერა ენახეთ რა: ვერცა ვეშაპი და ვერცა სხვა რამე სულიერი (ამირან 11, 129,9); ვერც თვალი უკეკლუცესს ნახევდა და ვერც ყური უამესსა ისმენდა (სიბრძ.-სიცრ. 5, 18); ვერცა ცრემლთ ვაფრქვევ, ვერც ვუბნობ თვისსა სიყვარულს, თვის ტანჯვათ (გრ. ორბელ. ლექს. 11); ... თავი ვერ დაულწევია ვერც ზამთარში, ვერც ზაფხულში (ვაჟა 39).

ძველ სალიტერატურო ენაში ვადასტურებთ უკუთქმითი წინადადების მაჯგუფებელ კავშირს ნუცა... ნუცა, ნუ... ნუცა:

... არარაჲ მიიღონ გზასა ზედა, გარნა კუერთხი ხოლო: ნუცა ვაშკარანი, ნუცა პური, ნუცა სარტყელსა რვალი (მარკოზ 6,8: DE შდრ. C: ... ნუ გუდაჲ, ნუ პური, ნუცა სარტყელსა შინა პილენძი); ნუ მოიგებთ ოქროსა, ნუცა ვეცხლსა, ნუცა პილენძსა სარტყელთა თქუენთა. ნუცა გუდაჲ გზასა, ნუცა ორი კუართი, ნუცა კამლნი, ნუცა არგანი (მათე 10,9-10); ნუ იკითხავ ურგებთა თჳს გამოძიებათა, ნუცა იურვი არა საურავთა თჳს... (ასურ. 8,40); შეილო, ნუ განიწირავ თავსა შენსა, ნუცა სიკბაბუკესა შენსა განჰვაჭრი ქრისტეანედ და ნუცა ძმათა და ნათესავთა შენთა განეშორები (აბო 70,18); ... შეუენიერად ვიდოდეთ, ნუ სიმღერითა და მთრვალობითა. ნუცა საწოლითა ბილწებისაჲთა... (ბოლნ. 7,2).

დამახასიათებელია საშუალო ქართულისთვისაც.

მაგალითები:

კაცო, ძალსა ნუ იქადი, ნუცა მოკკევს ვითა მთერალი (რუსთ. 1046,1); ნუცა მას დადნობ და ნუცა შენსა ტანსა უზამ მიწყით გაუხარებლობასა (ვისრ. 70, 23); ნუცა დღე მოისვეხებ და ნუცა ღამე (პროზ. შპნ. 404).

დაირთავს -მცა ნაწილაკსაც:

ნუმც შენ, ნუ რამინ, ნურც ვისი კეთილს სამ შევესწრობითა (არჩ. 582,2); ნუმცა შენ ხარ და ნუმცა შენი ჭელმწიფე და მისი გვირგვინოსნობა (პროზ. შპნ. 434); ღმერთმან უშენოდ ნუმცა საწუთრო (ყოს) და ნუმცა ტახტი გვირგვინოსნობა (პროზ. შპნ. 441).

ახალ სალიტერატურო ქართულში გაბატონებულია ნურც... ნურც:

ნურც თქვენ თავს გაგვამეტებინებთ და ნურც ჩვენ ამოგვწყვეტთ ცუდღებრალოდა (აკაკი 413); ღმერთო, ნურც ჩემ ნათლიას — გიყ-მათიას მიიყვან, ნურც მამასახლისს (ვაჟა 109) და მისთ.

ნურც... ნურც გვხვდება ადრეც, გურამიშვილის ენაში:

ნურც თქვენ სწუხთ, ნურც მე მაწუხებთ, გული მაქვს სავსე ჭირითა (გურამ. 319,4).

მაჯგუფებელი კავშირია, აგრეთვე, არა... არამედ. ორ ერთნაირ წევრთაგან (შერწყმულ წინადადებაში) პირველს ეხამება არა და იგი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ შემასმენლის თვალსაზრისით გამოხატული მოქმედება მარტოოდენ მას არ ეხება, ხოლო არამედ-თან დაკავშირებული ოდენობა იზიარებს პირველის ვითარებას. სხვანაირად რომ ვთქვათ, გამოხატულია ის შინაარსი, რომელიც ჩაქსოვილია სიტყვაში „აგრეთვე“. არა-სთან ხშირად შეხამებულია ხოლო და ისიც აძლიერებს სათანადო სემანტიკას. შეიძლება ამ კონსტრუქციაში შეგვხვდეს, აგრეთვე, თუ ნაწილაკი. მეორე მხრით, შესაძლოა -ცა ნაწილაკი დაერთოს ერთ-ერთი წევრს, სახელდობრ, იმ წევრს, რომელიც მოქცეულია არამედ-თან:

...არა-ხოლო-თუ თუ ალითა და ბაგითა, არამედ გულითაცა წმიდითა (ხანმ. მრავალთავი 3,6); არა ხოლო თუ ბერძენთა სარწმუნოებაჲ ესე ღმრთისამიერი მოიპოვეს, არამედ ჩუენცა... (აბო 62,31); და არა თუ ხოლო ჩემ და მარტოასა საძიებელ არს სმენად საწადელი ესე მარტვლობაჲ წმიდისა ამის მოწამისაჲ, არამედ ყოველთაჲ ჯერ-არს თქუენდაცა დაკვრებად ჩემ თანა (აბო 57,27); მე არა ხოლო ტანჯვად განმზადებული ვარ ქრისტეს-

თვს, არამედ სიკუდილიცა (აბო 69,7) და მან არა ხოლო თავი თვისი ოდენ აცხოვნა, არამედ სხუანიცა მრავალნი... (წარტყუნ. კე, 20); ჳმაღ ლალადებისაჲ უდაბნოს წიხამორბედი შენი არა ხოლო თუ განმზადებად გზათა შენთა, არამედ დამარხვადცა სამართალთა შენთა აუწყებდა... (ჳ-ეტრ. 227, V, 8); იჳმნას სიხარული დიდი არა ხოლო თუ დიდსა ამას ქალაქსა, არამედ ყოველსავე სოფელსა (კიმ. 83, 22); და არა ღმრთისა ხოლო სიყუარულითა ოდენ ეტყინებოდა, არამედ მოყუსისაჲთა ცა (ანტიოქ. 66,29); რამეთუ ამის სახისათვს მსგავსად სულნელებისა მოპოვნებითა არა ხოლო თუ მას ქუეყანამან, არამედ ზეცადცა აღწევნულ... (იპოლიტენთ, 42); და ამის მიერ არა ხოლო თუ მონასტერნი მისნი განმტკიცნებოდეს, არამედ სიბრძნისა მისისა მღინარეთა განირწყვოდეს ყოველნი უდაბნონი კლარჯეთისანი (ხანძთ. ლთ, ლგ, 20).

საშუალო და ახალ სალიტერატურო ქართულში ეს კავშირი ფართოდ იხმარება, ოღონდ თანდათან არა-სთან მტკიცდება თუ და, ამრიგად, გვაქვს: არათუ... არამედ.

... არსა სულტანი არა თუ შინა სამაროვნებად, არამედ გარე არა მდგარე თვით და ხალიფას გამკიცხოვნებად (თამარიანი IV, 8,9); არათუ სახისმეტყველებრ, არამედ ჳეშმარიტად ჳორცი მისი არს (შარავანდ. 122,3); ეს არათუ პირჯვარის სახელის ღირსია, არამედ მეტანიის წოდების ღირსიც ყოფილაო (კალმას. 67,9); არათუ მაჩვენა, არამედ საჩუქრადაც მომართვა; არათუ მინახავს, არამედ მიჳამია კიდეცა.

ახალ ქართულში ჩვეულებრივია, აგრეთვე, არამცთუ... არამედ: ჩვენ არამცთუ არას ვაშავებდით, არამედ თვაზიანად და მგობრულად ვექცეოდით (გოგებაშვილი).

მაჳგუფებელი კავშირის მნიშვნელობა მიუღია კავშირს როგორც... ისე ახალ ქართულში:

როგორც ვაგონებში, ისე სადგურში საშინელი ხმაური იყო (რუდენ გვეტაძე); საიდუმლოების ფარდა ახადეს როგორც გვირაბს, ისე ხმიანობას (ლეო ქიაჩელი); გავიდა რამდენიმე მოუთმენელი წუთი, მოუთმენელი, როგორც ფანქალასათვის, ისე ფათარაქისათვის (ედლოშვილი); ივანე ჳერ გაჩუქებული იჳდა და... თვალებით სინჯავდა როგორც ბეგს, ისე თავის ამხანავს დათას (ნინოშვილი).

ასევე იკაფავს გზას კიდეც... კიდეც, თან...თან:

კიდეც ვლზინობდი, კიდეც ვმღეროდი (ილია); კიდეც ჭრის, კიდეც კერავს (ანდაზა); კიდეც მეტყემალებოდა, კიდეც ეჭამე ტყემალიო (ანდაზა); თან გვეშინოდა ბიცოლა ელისაბედის, თან გვიყვარდა ღრმა სიყვარულით (დ. კლდიაშვი.); თან პირს აცმატუნებდა, თან მტრედებს ეტანებოდა დასაქერად (დ. კლდიაშვი.).

2. მაცალკევებელი კავშირები

მაცალკევებელი კავშირებია:

ანუ	თუნდ(აც)
ანუთუ	გინდ(აც)
ანუ... ანუ, ანუ... ან, ან... ანუ	გინა(თუ)
ან... ან	თუ
ან... ანდა	ხან... ხან
ანდა	

ანუ ფართოდ გავრცელებულია ძველ ქართულში.

ნიმუშები:

რამ ეჭამოთ ანუ რამ ვსუათ ანუ რამ შევიმოსოთ... (ხანმ.: მათე 6,31); ...ოდეს გიხილეთ შენ მშვიერი... ანუ უძღურებასა ანუ საპყრობილესა... (მათე 25,44); ჭერ-არსა შაბათსა შინა კეთილისა საქმშ ანუ ბოროტისა... ანუ წარწყმედა (მარკოზ 3,4); ვითარ ანუ რაბამ იყო ანუ ვინამ მოიწია აქა (აბო, 63, 17); ...ვერღარა ვიხილეთ ცა ანუ მზისა შარავეანდელი (ზარზმ. 159,32); უკუეთუ არა მოხვიდე შინა, ჩორდ წარგვე შენ ანუ კარად კარაულითა (შუშან. 36.XIII,2); და მცირესა მიზეზსა ანუ სამოსელსა ანუ სხუასა რასმე კეთილსა შეიბრალო... (სახისმეტყ. 6, გ,42); სადა არს ნესტუ ანუ კმა ანუ ოხრამ მისი... (კიმ. 134,31); და სადა არს, ანუ ოდეს ვიხილო... (ანტიოქ-64,17);

ანუ კავშირს ძველ ქართულში ზოგჯერ თუ ეხამება:

მეუფეთა ქუეყანისათა რომელთა გამოილიან ხარკი ანუ თუ ზუერი... (მათე 17,25); ...რამ არს პატივი მისი ანუ თუ საყოფელი მისი (კიმ. 178,9); ...მივიდის, პოვის ტბური თიჯოვანი ანუ თუ... უყსა და ბზისა ზედა ინგორის და ზმ ეკუნწვის (სახისმეტყ. 23, იმ, 5); ვინამ არს ადგილსა იმას სიკმოა კუაშლი-სა, ანუ თუ ვის რად უქმს ცეცხლი? (ზარზმ. 154, 22, აგრეთვე: 169,9).

ფართოდაა გავრცელებული ანუ მაცალკევებელი კავშირი აგრეთ-

ვე საშუალო ქართულში (როგორც შერწყმულ, ისე თანწყობილ წინადადებაში):

ვერვინ გიხილა, ნახვად გიხილა ანუ გიქვერტდეს გარეტებულად (თამარიანი XII,16); რა გჭირს ანუ რად შემოსილხარ შავითაო (ამირან. 10,16); რა მზე ანუ მთუარე დავინახო... (ვისრ. 210,24); ყმაო, რა გინდა, ანუ მენუკვი მე რასა? (რუსთ. 235,1); ჰე, მეფეო, რად ემდურვი ანუ ღმერთსა ანუ ბედსა. (რუსთ. 113,2); შევზინდი: არ დამერჩოს-მეთქი ანუ არ მაპიკედეს-მეთქი (რუსულდ. 762,3); შენ მისი ჩემ ზედა რაი იმედ მოგაქვს, ანუ მისის მოყვრობისას რას მეტყვიო? (ქილილ. 214); ამა სამთა ქალთაგან უფროს-უმცროსნი რომელნი არიან ანუ რომელსა რომელი მიხედეს? (პროზ. შაპნ. 399): მთუარეა პირგავსებული ანუ მზე ჩამოსულია (შაპნავაზ. 212,3); რადა ჳნავთ ანუ რად სთესავთ თქვენ ჩემსა სათაშბაქოსა ანუ ბაეს, დაელას რად იღებთ საღუქნეს საქულბაქოსა (გურამ. 293,3); რას აბრალებთ ანუ რას შეაწუხებთ? (სიბრ.-სიცრ. 43,11).

არაიშვიათია საშუალო ქართულში გაორმაგებული კავშირი ანუ... ანუ უმთავრესად და კავშირიან კონსტრუქციაში:

ანუ გმსახურო და ანუ კვლა მოვიკლა თავი ჩემი (ამირან. 59,7); ანუ მოვქკედები მათთანავე და ანუ ვიქსნე იგინიცა (ამირან. 26,11); დღეს სიკვდილი არის ანუ შენი და ანუ ჩემიო (ამირან. 41,21); ესე ადგილი ანუ ეშმაკთა სამყოფია და ანუ ქაჯთა სადგურიოა (ქილილ. 271); ანუ ეს არ გამეპაროს და ანუ ამისი ანბავი არავინ მიუტანოსო (რუსულდ. 917,9); ანუ საფენი ანუ ფარდაგი ყოველივე სტავრა იყო (სიბრძ. სიცრ. 5,6); ანუ ვინლა მისცემდა ვერცხლსა ანუ ვისლა მიჰყიდდა? (სიბრ.-სიცრ. 9,4); ანუ კაცთა კვლა ანუ მრავლის საქონლის დიდება ანუ სხვთაგან ქვეყნისა ნაღება-მეფენი ამ საქმისაგან ვერა მორჩებიან (ომიან.); ანუ დედუფალმან და ანუ ჩემმან შემდგომმან მიტროპოლიტმან და ანუ ეპისკოპოსმან ანუ კახდელაკმან... (საეკლ. საბ. III,17).

ანუ... ანუ ფეხმოკიდებულია უმთავრესად ალორძინების ხანის ენაში.

ახალი სალიტერატურო ენისათვის მაკალკევებელი კავშირის სახეობა ანუ არაა დამახასიათებელი. იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს განსაკუთრებით მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის ენაში. დავიმოწმოთ, მაგალითად, გრ. ორბელიანის ენა:

ამ ანგარიშით შენ უნდა ანუ ტარანტასი და ანუ ღორქეზი

გამომიგზავნო აქა (წერილ. 30); სატრფოვ! გზორდები და სიტყვა ვერ მიპოვნია სათქმელად, ანუ შენთ ცრემლთა საშრობლად ანუ ჩემ სანუგეშებლად (ლექსები 11); ვაი მას მტერსა, ვის ანუ კლდენი ანუ ტყეთ სიღრმე ვერ დაჰტარვიდნენ (ლექსები 23); ოხ, ვით ძნელ არს მეგობრისთვის მეგობარსა რომ მარხვიდეს, ანუ სჭვრიტდეს საშიშ ალაგს, შეძწეობას ვერ აძლევდეს (ლექსები 95).

საშუალო ქართულში თანდათანობით გზას იკაფავს ანუ-ს გამართივებული სახეობა ან. იგი იხმარება როგორც ანუ-სთან ერთად (გაორმაგებულად), ისე ცალკე, ე. ი. გვხვდება ანუ...ან, ან...ანუ.

ანუ...ან:

ანუ მზე იყო ქვეყანად, ან მთვარე პირ-გავსებული (რუსთ. 538,2); ანუ დაეხოც იმ ყველასა, ან სიკვდილი ჩემი დღესა (რუსთ. 1038,3); წაეალ, ვძებნი, ანუ ეპოვებ, ან სიკვდილი მოვიადრო (რუსთ. 859,3); ტყვე მქმენ, ანუ მააზატე, ან მაიციხლე, ანუ მომკალ (რუსთ. 251,3); ანუ ვის ესმის, ან უვის ეს მის (თამარიანი X,4).

ან:

ვინ სჩნდეს სამყაროს, ალვა აყაროს, ან თამარ სჩნდების გამთავრებულად (თამარიანი XI, 10); გაუკვირდა: ვით მკადრაო. ან სიტყვანი ვით გაბედნა? (რუსთ. 61,2); რა უმძიმდა, არ ვიცოდი, ან ტიროდა ვისთვის კიდე (რუსთ. 109,3); იგი მუხთლობით გვალორებს, ან მეტად შემშინებია (შაჰნ. 3016,4); მომკლევდეს, ან დამარჩენდეს (არჩ. 583,4); ბოზო, დამეხსენ. ან მომკალ (არჩ. 583,4); თულად და ტანად ტარიელს, ან როსტომს დაედაროსა (შაჰნავაზ. 211,3).

ახალ სალიტერატურო ქართულში ანუ მაიკალევებელ კავშირად არ გვევლინება, ეს მოვალეობა დაკისრებული აქვს მის შეკვეცილ სახეობას ან-ს, ან და ან...ან პარალელური ფორმებია:

მერმე ვინმე ქალს, ან გამდელს ვაჩუქებდი ხოლმე საუმარულედ (აკაკი 425)...დაუყარაულებს სხვებს — ქორს ან შუიარდენს (ვაჟა, 84); ...ვერ გაეგო, თუ რასა ჰგრძნობდა და რა უნდოდა, ან ამ მდგომარეობაში რად ჩავარდნილიყო (ყაზბ. 52); — ან მე აღარ ვიქნები, ან ის მოწაფე გააგდეთო (აკაკი 440); ან ბრაზიანმა ძაღლმა არ დაგგლიჯოს, ან გველმა არ დაგკბინოსო... (აკაკი 397); შენ იქნება, ან ავადა ხარ, ან მოხუცი (ვაჟა 51).

ან...ან შესაძლოა შეეხამოს და კავშირს. ე. ი. მოგვევლინოს და კავშირიან კონსტრუქციაშიც:

ან მოვკლავთ და ან მოვკვდებით (არჩ. 216,4); ... მოგვეწერე, ან სომეხი და ან თათარი ვინ გამოვიდნენ და ვინ არა (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 59,16); ან მეც იმათთან მოვკვდები და ან დავიხსნი როგორმე (ყაზბ. 21); ... ვაპირებდი ან დამბაჩისათვის მეთხოვნა მოელო მოწყალება და ან დანისათვის (ვაქაი 12).

თანამედროვე ქართულში ან-ის კომპონენტია ანდა, რომელიც მიღებულია და ან-ის გადასმის შედეგად. ჩვეულებრივია ისეთი მაგალითები, როგორიცაა:

ან ქორმა დააწიოკა ანდა ძერამ; ან ჩემთან ჩამოდით, ანდა თეატრში წავიდეთ; შემოხვდებოდა კაკოს ან დათვი ანდა მგელი; ან მეც იმათთან მოვკვდები ანდა დავიხსნი როგორმე; იქნება ან კუნელი სადმე მოჰკენკოს ანდა ფშატი.

ანდა ცალკეც იხმარება. ზემოთ დამოწმებული მაგალითები შეიძლება ასე გადაეკეთოს:

ქორმა დააწიოკა ანდა ძერამ; შემოხვდებოდა დათვი ანდა მგელი; იქნება კუნელი სადმე მოჰკენკოს ანდა ფშატი, და ა. შ.

მაცალკეეებელ კავშირად ახალ ქართულში ან-ის ფუნქციით გამოყენებულია აგრეთვე თუნდ(აც), რომლის მაგალითებს საშუალო ქართულიც გვაწვდის. მაგალ., „ვეფხისტყაოსანში“ თუნდა არაიშვი-ათად გვხვდება:

ღმერთი გფარავს, სწორად გაჰკვეთს, შეშა ვის ჰკრა, თუნდა ხრმალი (1046,4); ვით ზღაპარი, ასრე ესმის უბედობა, თუნდა ბედი (1184,3); ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს, თუნდა ხვადია (39,4); ფათერაკი სწორად მოჰკლავს, ერთი იყოს, თუნდა ასი (164,1); წადი, იგი მოყმე ძებნე, ახლოს იყოს, თუნდა შორად (130,4).

ახალი სალიტერატურო ენის საილუსტრაციოდ დავიმოწმოთ რამდენიმე მაგალითი ვაქას ენიდან:

რა დამავეიწყებს ბუერას, მოცხარს და თუნდ ჩემს მოქიშპე ჩადუნას (43); რატომ არა ვარ შველი, ან ირემი, თუნდ ბეჩავი კურდღელი (50); მეღია სულ ერთია: შავი, რუხი, თუნდ წითელი (208).

მაცალკეეებელი კავშირი გინდ(ა) შეიძლება შეგვხვდეს საშუალო ქართულის მოგვიანო პერიოდში, მაგალ.:

ყველა დახვარჯე, შევსჭამე, გინდა ცეცხლს შემეკეთეო (არჩ.); გინდა ამაჲ შენს საბატონოზე გიზამ ქორწილსაო და გინდა შენთა მშობელთა მიჰონ ქორწილაო (რუსულ. 910,6); თუ

შეაფიცოს, გინდა კაცი შეარჩინონ პაპუნასა და გინდა თეთრი მისცენ და კაცი საერთოდ იყოს... (დოკუმენტ. ბერძნ. 627,36); გინდა საზღაური გამოართვი, გინდა იყმევ (დოკუმენტ. ბერძნ. 98,6).

უფრო მეტი გავრცელება აქვს ახალ სალიტერატურო ენაში: გინდა ერთს უთხარ „შენი ჩირიმე“, გინდა მეორეს (ილია 255,21); გინდა დაიჭრე, გინდა არა (ილია 287,29); გინდა გველივით გამსრისე, გინდა დამიხსენ წაწყმედისაგან (ილია 302,28); ... არ დაზოგავდა გინდ შორებელი ყოფილიყო და გინდ ახლობელი (აკაკი 401); თუ კი მოვახერხებდი, გინდ დიდი ყოფილიყოს და გინდ პატარა, ჩავკიდებდი ხოლმე ხელს (აკაკი 466); ვინც ვვერდით ამომიღებდა, გინდა მტერი იყოს, გინდ მოყვარე, ჩემიანად მიმაჩნია (აკაკი 467).

შდრ. აგრეთვე გამოცანა:

გინდ შეწვი და გინდ მოხარშე,
გინდ კერიდგან დასძარიო,
გინდ გასცერი, გინდ განმტყიცი,
ის დარჩება, რაც არიო.

ძალიან იშვიათად შეიძლება გინდა-ს დაერთოს -ც(ა) ნაწილაკი: არასდროს თურმე საქართველოში არა ყოფილა სტუმრად ლენინი! გინდაც ერთი დღით, გინდაც შემთხვევით, უცბად, გზაგავლით ჩამოფრენილი.

(გ. ლეონიძე, „ლენინი საქართველოში“).

არის ტენდენცია ენაში, სათანადო შინაარსის გამოხატვა დაეკისროს ამავე ზმნის პირველი პირის ფორმას: მინდა... მინდა, შდრ., მაგალ., „...მინდა ვცემ, მინდა არა“ (ილია 353,43). მრავლობითში: გვინდა... გვინდა: „გვინდა დავეთესავთ, გვინდა მოვმკით“. ეს უფრო სასაუბრო ენისთვისაა დამახასიათებელი.

მაცალკეელებელი კავშირი გინა იხმარება ძველ ქართულ სალიტერატურო ენაში. ფუნქციურად იგი ეტოლება ანუ, ან მაცალკეეებელ კავშირს.

დავიმოწმით მაგალითები.

ვერ ძალ-გიც ერთისა თმისა განსპეტაკებად გინა დაშავებად (მათე 5,36): არავინ არს, რომელმან დაუტეოს სახლი გინა ძმანი, გინა დანი... (მარკოზ 10,29); და ესე იყო ყრმა, ჭაბუკი, ვითარ ათვრამეტის წლის გინა უკნინშს — აჩუღმეტის წლის

(აბო 63,23); ...დილეულით გან ვიდრე სამხრადმდე გინა უმეტეს დაყვის ღამშ და დილეულ წარვიდის გზასა თუსსა (ასურ. 7,17);... მსგავსად ძალისა თქუენისა შურე-ბოდით და იქმოდით კეთილსა გინა ლოცვით გინა მონაგებითა გინა მარბვითა... (წარტყუენ, 6,6); ... და რომელიმე შუდისა წლისაჲ, გინა უფრო გინა უმცრო (კოლ. 60,166); სადა მივიდე გინა სადა დავადგრე (არიმათ. 29,1); ... ეპისკოპოსთა და წესისა წინამძღუართა მამათა განსაგებელისა შჯულის მოძღურებასა იკადრებდა გინა ახალსახიობასა მოიღებდა (ხანძთ. მზ. მზ. 98; ...ესუა მას ასული ათორმეტისა წლისაჲ გინა უფროჲს... (კიმ. 310,24);

გინა კავშირს ვადასტურებთ საშუალო ქართულის სალიტერატურო ძეგლებშიც.

და ორ წლამდის, გინა უმეტეს, იყო განსაცდელისა უცხოჲსა თმენასა შინა (შარავანდ. 84,32); ქუიშა, გინა მარგალიტი სწორიჲო ბძენთა წინა (შაჰნავაზ. 229,4); ...მათში ესოდენი განყოფილება არის, ვითარ ნათელსა და ბნელსა, გინა მალღად მყოფთა ფასკუნჯთა და მიწათა შინა თხუნველთა (ქილილ. 131); თუ შორიღამ გაიგონე, პირყვითელო, გინა ხავსო? (არჩ. 195,2); იგი მერანთა ანუ თოხარიკთა ცხენთა ჯდეს, გინა ეტლითა ვიდოდეს (სიბრ.-სიცრ. 30,24); ერთი დრო გრძლად არ შერჩების, კარგი სთქვა. გინა ავია (გურამ. 331); მონა ნასყიდსა ჰქვან, გინა ნამზითს (ვახტ. ტთ, ევ).

ახალ ქართულში გინა არ იხმარება. თითო-ოროლა მაგალითი შეიძლება შეგვხვდეს ზოგიერთ მწერალთან, უმთავრესად არქაისტებთან. ძველ სალიტერატურო ქართულში გინა კავშირს შეიძლება შევხამოს თუ და, ამრიგად, გინათუ გვევლინება მაცალკეებელ კავშირად:

უკუეთუ კორციელისა მეფისა გინა თუ ერთისა მთავრისა მიმართ გუნებავენ ქუეყანისა ამის საწუთროჲსა სარგებელი (ხანშ. მრავალ. 1,4); ...ვაჩუენოთ გინა თუ წერილთაჲ გინა თუ ლოცვაჲ გინა თუ ზიარებაჲ (იქვე 4,1); და უკეთუ ლუაწლი გინა თუ გუემჲა შეგემთხვოს, მადლობით შეიწყნარეთ (რავაზ. 95,15); ... რომელმან ვენაჰმან მოსცის ტევანი თვნიერ დანერგვისა ადგილსა თუსსა გინა თუ რომელმან ყანამან გამოილის მარცულანი თვნიერ დათესვისა (კიმ. 179,22); და ყოველსა მას სლევასა თუსსა ესრეთ შეუწუხებელად ავლინებდეს მას გინა თუ სიტყუათაგან წმიდისათა ლმობიერ იქმნნეს გინა თუ ლოცვითა მისითა ზეგარდამოჲთა წამისყოფითა მოდრკეს მოწყალებად...

(ანტიოქ. 104,5); პირველი სახმ, რაეამს ვალნ იგი გინა თუ ზუაობნ, სული იცის მონადირეთაჲ (სახისმეტყ. 2, ბ 11); და უკუეთუ ვიეთ-მე ძმათა სწადოდის ყოფაჲ ხანძთელთა შატბერდს გინა თუ შატბერდელთა ხანძთას, ნუვისმცა ქელეწიფების არა შეწყნარებაჲ მათი გინა თუ შფოთით განზრახვისა მათისა დაშლაჲ... (ხანძთ. ობ 64).

როგორც ზემოთ აღინიშნა, გინა-გინათუ პარალელურია ანუ, ან კავშირებისა, ისინი პარალელურად იხმარებიან არათუ ერთსა და იმავე ძეგლში, არამედ ფაკულტატური სიტყვებია ერთი წინადადების ფარგალშიც; ამავე ჩვენებას გვაძლევს აგრეთვე ერთი და იმავე ტექსტის სხვადასხვა რედაქციის შედარებაჲ.

გინა—გინათუ || ანუ (ან)—ანუთუ:

და მიერთვან არღარავინ იკადრებდა გარემომას-მყოფთა მათ დაბათა და სოფელთა შინა მოპარვად რასმე გინა ვნებად მოყუსისა ანუ წესსა უჭეროსა შედგომად (ანტიოქ. 120,35); ხოლო იგი უთხრობდა, თუ ვითარ აღიზარდა ანუ ვითარ განისწავლა გინა თუ ვითარ იერუსალიმს წარვიდა ანუ თუ კუალად ვითარ მოიქცა (ანტიოქ. 65,32); რამეთუ ძმანი იგი ივსებდეს მის-გან ყოვლისა საქმრისა მათისა გინა საქმედ პურისა გინა წუენისა ანუ თუ საქმარად ხუროთა... (კიმ. 258,36); კლდეთა ზედა დასთესოს გინა შობითვან ყრუსა სამხიარულო და კარგი ამბავი უჩუარულოს გინა მდინარესა ზედა ლექსები დასწერო ანუ ხმელისა ქარისაგან წვიმა მოინდომო (ქილილ. 140); ვინცაჲ მშლელად გამოჩნდეს ანუ სხუათა ადგილით პარტრიკნი... გინა მღდელთ მთავარნი (საეკლ. საბ, II, 13); აწე ვინცა და რამაც ადამის მონათესავემან კაცმან ანუ მეფემან ანუ დედოფალმან ანუ დიდმან გინა მცირემან... (ქართლ-კახეთის საბუთ. 1166 წლ., გვ. 6); აუარებელი წყაროები გამოდის ზედღიზედ შუკათა შინა გინა პასახლეებში ან საყდრებში ან ბაზრებში (საბა, მოგზ. 24).

შევედაროთ ერთმანეთს ზოგიერთი ადგილი ოთხთავის რედაქციებიდან:

DE: მათე 16,14:

ხოლო მათ პრქუეს: რომელთამე იოვანე ნათლის-მცემელი, რომელთამე ელია და სხუათა იერემია გინა ერთი წინაწარმეტყუელთაგანი.

შდრ. C:

ხოლო მათ თქუეს: რომელთამე თქვან იოვანე ნათლის-მცემელი, რომელთამე ელია და რომელთამე იერემია ანუ ერთი წინაწარმეტყუელთაგანი.

DE: მათე 18,20:

რამეთუ სადაცა იყვნენ ორნი გინა სამნი შეკრებულ სახელისა ჩემისათვის, მუნ ვარ მე მათ შორის.

შდრ. C:

რამეთუ სადა არიან ორნი ანუ სამნი შეკრებულ სახელისა ჩემისათვის, მე მუნ ვარ შორის მათსა.

DE: მათე 10,14:

...გამო-რად-ხვდეთ მიერ სახლით გინა მიერ ქალაქით, განიყარეთ მტუერი ფერჯთაგან თქუენთა.

შდრ. C:

...რაჟამს გამოხვდოდით მიერ სახლით ანუ ქალაქით, დაიყარეთ მტუერი ფერჯთაგან თქუენთა.

DE: მათე 12,25:

და ყოველი ქალაქი გინა სახლი, რომელი განევთის თავსა თვისსა, ვერ დაემტკიცის.

შდრ. C:

და ყოველი ქალაქი ანუ სახლი, განყოფილთა თავსა ზედა თვისსა, ვერ დადგეს.

DE: მათე 19,29:

და ყოველმან, რომელმან დაუტევოს სახლი გინა ძმანი ანუ დანი ანუ მამა... სახელისა ჩემისათვის, ასი წილი მიიღოს და ცხოვრებად საუკუნოდ დაიმკვდროს.

შდრ. C:

და ყოველსა რომელსა დაეტეოს სახლი ანუ ძმანი ანუ დანი...

ირკვევა, რომ პარხლისა და ჭრუჭის რედაქციები მხარს უჭერენ უმთავრესად გინა-ს, ხოლო აღიშისაში უფრო გაბატონებულია ანუ.

გინა (გინათუ)—ანუ-ს მონაცვლეობა დადასტურებულია აგრეთვე სხვა ტექსტების რედაქციულ ვარიანტებში.

მაგალითები:

ეკლეს. სოლომონ.: ათონის ვერსია ბ, 19:

და ვინ იცის გინა ბრძენ იყოს გინა უგუნურ...

შდრ. მოსკოვის გამოცემა:

და ვინ უწყის ბრძენ იყოს ანუ უგუნურ...

ეკლეს. სოლომონ.: ათონის ვერსია ე, 11:

ტკბილ არს ძილი მონისაჲ გინა თუ მცირედ გინა თუ დიდ ქამოს...

შდრ. მოსკოვის გამოცემა (+პეტრიწონული რედაქცია):

ტკბილ არს ძილი... უკუეთუ მცირედ ანუ ფრიად ექამოს...

საშუალო ქართულში ყალიბდება კავშირი თუ, რომელიც ამ ფუნქციით არც ძველი ქართულისთვისაა უცნობი. რამდენადაც იგი გინა და ანუ კავშირებთან შეხამებით იკაფავს გზას და დამოუკიდებელ კავშირად მხოლოდ საშუალო ქართულში იქცევა.

დავიმოწმოთ მაგალითები:

ზოგისათვის სიცოცხლეა, თუ ავად, თუ კარგად, ბოლოდ ეგრეცა სიკუდილია (ვისრ. 205,12); მოატყდეს მოქალაქენი, ლარსა ვინ ჰყიდდა თუ ხილსა (რუსთ. 1021,2); კელა ფრიდონისხი აავსნა, სპა ჰყვა თუ სპასალარები (რუსთ. 1499,2); შოლხენილი ვიყავ, თუ მოტირალი, მიჯობდა ხელმწიფესთან ხლებისა (ქილილ. 186); რაც ქვეყანაზედ მოქმედება არის კაცისა თუ პირუტყვისა, ფრინველისა თუ ნადირობისა, ხისა თუ ბალახისა, მოძრავისა თუ უძრავისა, — ყოველიფერი მათ ქვათაგან გამოყვანილი და ისე შეწყობილი ნაგები იყო (რუსულ. 775, 9); და ან ქვაბი, ან სიმდიდრე, კანდელი თუ ტრაპეზები გასაკვირველი იყო (საბა, მოგზ. 8); ყოველი მოყვარე შენგან ჩივის, ყმაა თუ ბერი (ბესიკი 11); რაც ანბები მოგეწერა ახალციხური, თუ ქვემოური, ყველა ვცანით (დოკუმენტ. თაყაიშენ: 58,3); ის კაცი პაპუნას დარჩეს, თუ სხვას, თეთრი მაშინც პაპუნას გარდუხადონ ერთობით (დოკუმენტ. ბერძენ. 627,30).

ახალი სალიტერატურო ენის მაგალითები:

თოთხმეტის, თუ თხუთმეტის წლისა ყოფილა (ილია 282,22);

მე შევხედე და ერთი მწუხარე, თუ მძულვარე ჩემი შემარ-

ცხვენელი ღიმილი დამხვდა იმის სახეზედ (ოლია 266,25); ბევრს სჭამდა, თუ ცოტას, მისთვის სულ ერთი იყო (აკაკი 478); იქნებოდა თიბათვის ერთი თუ ორი კვირა (ვაჟა 128).

ჩვენ ვხედავთ, რომ საშუალო ქართულისა და ახალი ქართულის ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში თუ კავშირი ცვლას ანუ (ან) — გინა კავშირებს. ე. ი. გათვალისწინებულ კონტექსტებში თუ ჩავსვამთ ანუ (ან) — გინა-ს, კონსტრუქცია არ შეიცვლება.

ასე, მაგალითად:

დიდთაგან ანუ (გინა) მცირეთაგან შეჭირვების ცეცხლთა ვსებას; იქნებოდა თიბათვის ერთი ან ორი კვირა და ა. შ.

მაგრამ ახალ სალიტერატურო ქართულ ენაში არის კონტექსტები, სადაც ეს მონაცვლეობა არაა მოსახერხებელი. სათანადო კონტექსტებში თუ ერთადერთი მაცალკევებელი კავშირია. ესაა კითხვითი წინადადების კონსტრუქცია: კითხვითს წინადადებაში გამოვლენილია მაცალკევებელი კავშირი თუ, ამ ტიპის წინადადებაში ან კავშირი (რომელიც სხვა ვითარებაში, ე. ი. თხრობითს წინადადებაში მისი ფუნქციური ბადალია) არ ცვლის თუ-ს.

იგულისხმება ამ ტიპის შემთხვევები:

ბერიკაობაა თუ არიფანაზე დადიხარ? მოეწონა თუ შეეზიზღა ჩემი გალობა? ვინა ხარ მანდ: მტერი თუ მოკეთე? ყოველივე ეს სიბერის ბრალია თუ დასნეულებიან? გივლიათ თუ არა უღრან ტყეში? ეს ცხადია თუ სიზმარი?

ამრიგად, თანამედროვე ქართული ენა მკაცრად მიჯნავს ერთმანეთისაგან კითხვითი და თხრობითი წინადადების კონსტრუქციებს მაცალკევებელი კავშირის სხვადასხვაობის საფუძველზე: თუ თხრობითს წინადადებაში იხმარება მაცალკევებელი კავშირები ან და თუ (როგორც ფაკულტატური ოდენობები), კითხვითი წინადადებისათვის შესაფერისია მხოლოდ თუ.

თუ ამ თვალსაზრისით განვიხილავთ ძველი და საშუალო ქართულის ფაქტებს, დავრწმუნდებით, რომ როგორც კითხვითს, ისე თხრობითს წინადადებაში ერთნაირი გამოყენება აქვს ანუ, გინა კავშირებს; თუ- დართული ანუ და გინა (ანუთუ, გინათუ) აგრეთვე ვერ ამყარებენ ამ კონსტრუქციათა შორის სხვაობას. ამგვარად, ძველი ან საშუალო ქართულის თხრობითი წინადადება, რომელშიც მონაწილეობს ანუ — გინა (|| ანუთუ — გინათუ), თანამედროვე ენაზე გადმოითარგმნება როგორც ან, ისე თუ- კავშირიანი კონსტრუქციით. ხოლო კითხვითი წინადადება, რომელშიც იგივე კავშირები მონაწილეობენ, ახალ ქართულში უნდა გადმოვიღოთ მხოლოდ თუ კავშირის შემცველი კონსტრუქციით.

საშუალო ქართულში კითხვითი წინადადებისათვის შესაფერი სია როგორც, ერთი მხრით, ანუ-გინა, ისე, მეორე მხრით, თუ.

შდრ. ერთი მხრით:

ვთქვი: რა არის, რას ვამსგავსო, მფრინველია ანუ მხეცი? (რუსთ. 625, 1); იკითხეთ, მარტოა, ანუ ყშიანად? (რუსთ. 827, 2); მერმე უბრძანა: მოკუდა ანუ არაო? (ამირან. II, 12, 16)

და, მეორე მხრით:

ჭერთცა ესე არა ვიცი, ცხადი იყო, თუ მეოცნა? (რუსთ. 110,4); აღრე სცნობ, არის იგი ყმა შობილი, თუ უშობელი? (რუსთ. 114,4); მე ქრმად გინდი თუ არა (ვისრ. 184,36); ძე შენი სამეფოდ გინდა, თუ მწყემსად? (სიბრ.-სიცრ. 30,1); ვინ მას ემდურვის, დაინანს, ბოლდანია თუ ელახია (არჩ. 372,3).

ხან...ხან მაცალკევებელი კავშირი, რომელიც რიგ-რიგობას გამოხატავს, ჩნდება საშუალო ქართულში (აღორძინების ხანიდან) და მტკიცედ ფეხმოკიდებულია ახალ სალიტერატურო ქართულ ენაში. დავიმოწმით რამდენიმე მაგალითი ორივე პერიოდის ენიდან:

ხან ლხინი მოვა, ხან ჭირი (არჩ. 632,4); ხან ნოტიობს, ხან კი გვალავს (გურამ. 342,1); ...ხან მოაწყენს, აატირებს, ხან მოალხენს ან ამღერებს (გურამ. 342,1); ხან გულია გამოყვანილი, ხან ჭვარია, ხან კიდევ დაწერილია რამე (ილია 326,7); ხან ფრთას აუკვრენ — არ გაფრინდესო, ხან ბოლოს — არ გაიქნივოსო... (ილია 292,21); უღრენდა კბილს ხან ერთს, ხან მეორეს (ვაჟა 10); ამოსვრილი ხან ერთსა სთხრიდა, სჩიჩქნიდა. თვალებს. ხან მეორეს (ვაჟა 96); ხან მიწისა ვარ, ხან ცისა. აჯაკი).

3. მაპირისპირებული კავშირები

მაპირისპირებელი კავშირებია:

არა (თუ)...არამედ	მაგრამც—მაგრამ—მაგრა
ნუ....არამედ	კი
ხოლო	ოღონდ
გარნა	და

არა(თუ)...არამედ, ნუ...არამედ უარყოფითი წინადადების კავშირია:

ხოლო მოგუეთხრა ესე არა თუ უჩინოთა . ვიეთმე მიერ კაცთა, არამედ ფრიადცა საჩინოთა და ბრწყინვალეთა (ზარზმ. 168,7); არა მე, არამედ ქრისტე გიბრძანებს ჩემ მიერ (ზარზმ. 176,10); ნუსტირთ ჩემზედა, არამედ გიხბაროდენ... (აბო, 72,35); ... არა დაჯდა იგი თვისსა მას გალი-

აკსა, არამედ სენაკსა შინა მცირესა (შუშან. 17, V, 30); ...არა მუნ იყო, არამედ კაცსა ვისამე წმიდისა ვანად მისრულ იყო... (შუშან. 8. III, 9); ... შუენიერად ვიდოდეთ: ნუსი მღერითა და მთრვალობითა, ნუსა საწოლითა ბილწებისაჲთა, არამედ მღვდარებითა... (ბოლნ. 7,2); არათუ დღისი ჩანნ მბრწყინებაჲ მისი, არამედ დამშ შორით (თუალთაჲ 30,26); ხოლო ნუ ნებაჲ ჩუენი. არამედ ნებაჲ შენი იყავნ ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა (კიმ. 280,6); ნუ წარხუალ კრებად სხვსა ყანასა და ნუსა გახეშორები, არამედ აქა შეეყავ მჭევალთა ჩემთა თანა (რუთ. 2,8. იხ. აგრეთვე: იობ. 3,6-7 იერუსალშმით ნუ განეშორებით. არამედ მოელოდეთ... (საქმე მოციქ. 1, 4); ...არა თუ კერპთათჳს იტყოდა, არამედ კაცთა მათ მწუნოსანთა და ცისფეროვანთა (წარტყუნ. ვ, ვ); ...არა თუ მეფისა ქრისტეანისა, არამედ სპარსთა მეფისა წინაშე წარმადგინნეს ჩუენ... (წარტყუნ. მე, 33); დასაბამს დადრკა, ცხადად არ დადრკა, რისთვის მიდრკია მისგან მიერსა, არამედ თვისა ერსა და თვისა მიდრკა მისდამი საღმობიერსა (თამარიანი 1,17,18).

ახალ სალიტერატურო ენაში კავშირის პირველ კომპონენტს შეიძლება დაერთოს კი, კი არ(ა)...არამედ, ნუკი...არამედ.

მაგალითად:

ინდაური კი არ დაკლეს, არამედ ქათამი; დათვს თოფი კი არ ესროლეს, არამედ კონდახით გაუტეხეს თავი; ნუკი იღარდებ, არამედ გული გაიმხიარულე და მისთ.

არამედ-ს თანამედროვე მაგრამ-ის ფუნქციაც აქვს. მაგალ.: მიუგო ყოველთა და ეტყოდა: მე ნათელ-გცემ თქუენ წყლითა. არამედ მოვალს უძლიერესი ჩემსა... (ლ. 3,16); ხოლო მთავართავანთაცა მრავალთა ჰრწმენა მისა მიმართ, არამედ ფარისეველთათჳს ვერ აღიარეს...(ი. 12,42); აპა-ეგერა ყოველი, რადცა არს მისი, მიგვე კელთა შენთა არამედ მას ნუ შეეხები (იობ. 1,12); მე ვიხილენ უგუნურნი, რომელთა ძირნი დაებნეს, არამედ მეყსეულად შეიჭამა როჳკი მათი (იობ. 5,3).

ასეთი შინაარსით არამედ ჩვეულებრივია ე. წ. დათმობითი წინადადების კონსტრუქციაში (მაგალითები იხ. გამორიცხვითი კავშირების გარჩევის დროს).

მაპირისპირებელი კავშირი ხოლო ძალიან გავრცელებულია ძველ, საშუალო და ახალ ქართულში.

გავეცნოთ მაგალითებს:

სული გულს-მოდგინე არს, ხოლო კორცნი უძღურ (მათე 26,41); თქუენდა მოცემულ არს ცნობად საიდუმლოა სასუფე-
 ველისა ღმრთისაჲ, ხოლო მათ გარეშეთა ყოველივე იგავით
 სიტყუად (მარკოზ 4,11);...შენ ქუეყანისა კელმწიფე ხარ,
 ხოლო ქრისტე ზეცისა და ქუეყანისა და ქუესკნელთაჲ (ხანძთ.
 ლ. კვ. 17; აგრეთვე: ლ. კვ. 18; იბ, მ, 28; ია. ზ. 54; ლ. კვ. 19);...
 ...და წმიდათა მისთა ჰგუემდეს და სდევნიდეს და მოსრვიდეს.
 ხოლო უფალი შეიწყნარებდა ცათა შინა (აბო 76,29); მან ღმე-
 რთი ცათაჲ და ქუეყანისაჲ აღიარა და ჰრწმენა, ხოლო შენ
 ღმერთი ჰეშმარითო უვარ ჰყავ და ცეცხლსა თაყუანის ეც
 (შუშან. 13, IV, 24); და ეგრეჲთვე მოიქცა ისარი იგი და მეცა
 მკერდსა ჩემსა, ხოლო მავნო არარა (რაეახ. 82.1).

მაგალითები საშუალო ქართულიდან:

...რომელმან ზღუაჲცა მტკიცე ყო უომრად სპათათჳს, ხოლო
 ათინელთა ერთისა ოდენ ქალაქისაგან უკუნქცეულ იქმნა (შა-
 რავანდ. 59,6);... ჩვენსამც წყევასა ქვეშე არის, ხოლო დამამ-
 ტკიცებელნი ამისნი ღონ აკურთხნეს (დოკუმენტ. ბერძენ.
 142,14); იუდის თანამც იქნების ნაწილი და სამკვიდრებელი
 მისი. ხოლო გამთავენი და დამამტკიცებელნი ამისნი ღმერთმა
 აკურთხნეს (დოკუმენტ. ბერძენ. 149, 24).

ახალი ქართულისათვის დავიმოწმით მაგალითები ვაჟას ენიდან:
 გამარჯვებას ეუბნებოდნენ, ხოლო საქმით დაღუპვაზე იყვნენ
 (20); ისევ ისე საბრალო წევს, ისევ ისე, ხოლო რაღაცას ლულ-
 ლულებს (15); ზოგი აწვა თოვლზე, სხვა დაყუნდებულისო,
 რიგიც იდგა ფეხზე კუდებამეშვებული, ხოლო ყველას პირები
 ჰქონდა დაღებული (8); გაახარე შენის მადლიანის სხივით.
 ხოლო ნუ დასწვავ (5).

მაპირისპირებელი კვშირი გარნა გვხვდება ძველ ქართულში,
 მაგრამ არ არის ფართოდ გავრცელებული:

ხოლო სიმრავლე სასწაულთა მისთაჲ ვერცა თუ გონებათაგან
 მისაწომელ არს, გარნა კერძო-რაჲმე და მცირედი მოვიწყ-
 ნოთ და მერმე ღუმილი მივსცეთ სიტყუასა (ზარზმ. 177,11);
 თქუენ კეთილად იტყვთ, გარნა ნუ დაგიჭერებიეს, თუმცა მე
 მისა ცოლადლა ვიყავ (შუშან. 14, V, 7; აგრეთვე: 41,XVI,26;
 37,XIII,18); ხოლო მექრმლემან წინაშე მისსა მსწრაფლ
 იჲადა მახული, გარნა ხეთქნებად მისსა ვერ უძლო (ანტიოქ.
 104,13; აგრეთვე: 104,28; 90,1; 78,4; 51,2); რამეთუ ღიდ არს
 სიხარული ჩემი შეძინებისა შენისა თჳს, გარნა მეშინს მე
 კელმწიფებისაგან სარკინოზთაჲსა (რაეახ. 87, 25).

გარნა იხმარება, აგრეთვე, ნეგატიური შინაარსის წინადადებაში და, ამდენად, ფუნქციურად ეტოლება არა (ნუ)... არამედ-ს: ნუ გეშინინ, გარნა გრწმენინ (პაემ.: მარკოზ 5,36); და არა ქმნა მუნ ძალი არცა ერთი, გარნა მცირედთა სნეულთა კელი დასდვა და განკურნნა იგინი (მარკოზ 6,5); ... რომელთა შჯული არა აქუს, გარნა ღმერთი ხოლო შემოქმედი იციან (აბო 64,38); ეგრეთვე ნეტარი ესე პაბო არცაღა ერთსა რას სიტყუასა იტყოდა კაცთა შორის, გარნა ღმერთსა ხოლო პზრახავენ წმიდასა შინა ლოცვასა თუსსა (აბო 66,21); ...სასთაულსა ზედა თავი არ მიდვის, გარნა ალიზი ერთი დაიდვის სასთუნალ... (შუშან. 38.XIV,17); სუმონ ქათამსა არა ქამს და არცავეის რას დაუმძიმებს საქმარსა, გარნა თქუნთ თავით თუსით შეიმთხვევთ კინინსა-თუს გუემასა... (კიმ. 316,31); უკუეთუმცა პირველითგანვე გქონებოდა ესე შიში, მეუფეო, არამცა მოწევენულ იყო შენ ზედა შიში, გარნა ყოველსავე ზედა განმქნდი და ნუ გეშინინ... (ანტიოქ. 103,24).

მაპირისპირებელი კავშირი გარნა იხმარება ამასთანავე რთულ წინადადებაში, რომელიც შედგენილია გამორიცხვითი წინადადებისა და მაპირისპირებელი კავშირის შემცველი წინადადებისაგან.

დალათუ რაოდენვე უსუსურ ხარ, გარნა გრწმენინ იგი ხოლო (კიმ. 190,15); ... რომელი დალაკათუ ფიცხელ იყო, გარნა კაღნიერებისა მისისა ფრიად უღარეს (ანტიოქ. 126,29).

საშუალო ქართულს გარნა, როგორც ნორმა. არ ახასიათებს, მაგრამ ის მაინც გვხვდება ზოგიერთ ძეგლში უღარესად იშვიათად: ეგე, რასაცა იტყვი, ვიცი. გარნა სიყვარული შენი ქუე აროდეს დამცემს და შენი ძალი ვერ შემძრავს (ვისრ. 272,2; აგრეთვე: 293,17; 257,3; 254,15); არს ღიად გზა საქრო, გარნა რომელი არს პატიოსანი ჩვენი და ყმა მისი ინდო ქაბუკი, მათთანა ყველა ადვილი არისო (ამირან. 14.33);... მოირთო ძალი კახეთისა და ერეთისა, გარნა დაუშალეს მაშინ შებმა მეორედ (ქ. ცხ. 179, 19); ესე ვარძია პირველად დაეწყო სანატრელსა მამასა მისსა გიორგის, გარნა ვერ სრულ ექმნა და დაეტევა (შარავანდ. 123,20; აგრეთვე: 100,23; 64,2); მამულისა ჩუენისა კაცთა, წესისამებრ, დიდი კირი ნახეს, გარნა ბაკოელთა ძეტის-მეტად დიდი მოიჭირვეს (აბუსერ. 67,166); ჟერ ძმა იყო საწადელი და ქმრადა გყვა სასურველი. გარნა ნება ვერ სრულჰყავით, გაგეყარა საყვარელი (არჩ. 383.1): ... და აწ აღვიდა ან-

ლელთა ღვთისა თანა, გარნა აქაცა და მუნ ცხოველს არს იგი (ს. ლიონიძის სიტყვიდან).

გავითვალისწინოთ რამდენიმე მაგალითიც ნეგატიური წინადადებისა, სადაც გარნა უღრის არამედ-ს:

არ მუცელი იყო, გარნა აღმოსავლეთი იყო (ვისრ. 8,9); და არა ოდენ მარავე ქალაქი იყო ასრე შეეკაზმული, გარნა მართ სრულად ხორასნისა ქალაქნი მაშიგანა იყენეს (ვისრ. 321, 1); არა-თუ სოფლისა სახმართა სიხარულისათვის გულისა კარი გაულიათ, გარნა მისის სიკეთის გამოჩენის მოწყენად და შეწუხებად რაც რამე არის — გამოუჩენიათო (ქილილ. 264,37).

მაპირისპირებელი კავშირი (მაგრა—მაგრამე—მაგრამ) საშუალო ქართულში ყალიბდება; ძველ ქართულს იგი არ ახასიათებს.

საშუალო ქართულში ჩვეულებრივია მაგრა; ახალ ქართულში არ გვხვდება.

შესხმა-მკობანი, მუსიკობანი, ვუწყი, ვერ გიძღვენ თქვენ საფერობით, მაგრა ვით წვლილნი ქრისტეს მითელილნი მექმენ მადლობის შემწირველობით (აბდულმესია 107,3); იყო ეთერი, მაგრა ეთერი არა ჰრქვა მასცა სულ ნახუთევად (თაძარიანი, V,21); ნახვა და საუბარი შენი შაქარსა ჰგავს, მაგრა წესი და ნაქმარი ნაღველსა მიჰგავს (ვისრ. 123,30; აგრეთვე: 87,22; 70,3; 60,14; 123,31; 138,17); თვალად კეკლუცი იყო, ნესესა ჰგვანდა, მაგრა ცოტა იყო (ამირან. 11, 5,28); მე არ წამოგყევი. მაგრა მონა მოგცე ჩემი და მან მიგიყვანოს გზასა მართალსაო (ამირან. 11,13); თინათინ მზესა სწუნობდა, მაგრა მზე თინათინებდა (რუსთ. 51,4; აგრეთვე: 470,3; 117,1; 506,1; 81,1. 1076,1); მრავალი ნაენებიც ქნეს, მაგრა არ იქნა და ვერცა რას თავს გაუვიდნეს (ფარსად. 215, აგრეთვე: 214); ესე საქმე მასცა შეუტყვია, მაგრა მღვთის განგებასა არა შეეცვლების რა (პროზ. შაჰნ. 380; აგრეთვე: 436,429); რომელიცა მაგა სახითა იქცევა, არავისგან დაიწუნება, მაგრა ჩვენისთანა კაცნი მათსა საზომთა ვერ მისწვდებიან (ქილილ. 195); ვიცი, გიხსნიან ბედითა კრულსა, მაგრა გახსოვდეს გულსა საღებსა (ბესიკი 5); მასუკან დაგვეჭირა ჩვენა და შენი სამკუილროც იყო და არას გემართლებოდით, მაგრა ქელაზლა მოგყიდეთ (დოკუმენტ. ბერძენ. 95,11); ეგების თქვენ როგორმე სინჯევდეთ, მაგრა სარწმუნო ბრძანდებოდეთ (დოკუმენტ. თაყაიშე. 78,8).

მაგრამე აღორძინების ხანის ენაშია დადასტურებული.

გავეცნოთ მაგალითებს. რამდენიმე მაგალითს გვაწვდის „ამირან-

დარეჯანიანიც“ და ეს არაა შემთხვევითი, თუ გავითვალისწინებთ ამ ძეგლის ხელნაწერების თარიღს:

თვით იგი მოჰკლათ—ბნელი განქარდების, მაგრამე მის კაცისა სიკვდილი ძნელი არის კაცისაგანო (ამირან. 161,22); ... თეთრი მოაქრევიანა..., მაგრამე ქართველნი შირვანს ძალს ატანდეს... (ფარსად. 211); ახლა ცუდად ძეს, მაგრამე მოიხმარების ზოგს ღროსა (არჩ.); მე ვათქმევიანე, მაგრამე ვერა თქვა შარილიანი (არჩ.); განშორებულმა, რა გინდა, რა სამართებელნი მიზეზნი შემოილო, მაგრამე ერთიცა მეცნიერთა რიგთაგანი სიტყვა ვერ წარმოთქვნა (ქილილ. 189; აგრეთვე: 174, 171); მას ღღესა ლხინით გაისვენეს, მაგრამე საბოძვრის სიმრავლე უკვირდა (ომინიანი 75, 34); რაც ავი მიყო, დაგიტმო, აწ იმას რა შედრება, მაგრამე ასე მშიერსა არ ძალ-მიც გრძლად გზაზე რება (გურამ. 235,3);... მე მოვნახემლი მაგათ და მე ვინადირებ. დი, მაგრამე მე არ შემიძლია (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 82,12).

საშუალო ქართულში ფართოდ იხმარება, აგრეთვე, მაგრამ:

შენთვისაც მყავს მეომარი, მაგრამ არად ემარჯვების ჩემთა ბუმბერაზთა (ამირან. II, 88, 10); შენ ელვარებითა მნათობი მთუარე ხარ, მაგრამ მიჯნურისა გულისა დამანელებელი (ვისრ. 83,23); მხატვართა შექნეს ცილება, მაგრამ ვერაინ სახედა (შაჰნავაზ. 214,1); ერთად წვენ, მაგრამ შორვიდენ სავალსა ვითა თვისასა (არჩ. 419,1; აგრეთვე: 412,2; 449,3; 546,3); იგი არ მექმნა, მაგრამ შეებასა და პატიესა ვერაინ ვერ იცნობს (ქილილ. 187; აგრეთვე: 192; 202; 221); რა სარტყელრ შემირტყამს მრავალსა ომსა და დევსა ბრძოლასა დავხლომივარ, მაგრამ მისი მგზავსი მეომარი არ მინახავს (პროზ. შაჰხ. 426); წინ ცოტა რამ, მაგრამ უცხო იყო (საბა, მოგზ. 26); კაცი ხომ ვერცად წაუა სიკვდილსა, ღეთის ბრძანებასა, მაგრამ ნურავინ შეიყრის თავისის ნებით სნებასა (გურამ. 307,4); დასტურ საქართველოში ბუშს საწილოდ მამულში ჭელი არა აქვს, მაგრამ პაპუა თავის მამულს ზედა სახლში ჭირნახული და დიდად გარჯილი კაცი იყო (დოკუმენტ. ბერძენ. 182, 3); დიად მეწყინა და დიდად შევეწუხდი, მაგრამ რალა უნდა მექნა ეპისკოპოსისათვის (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 12,28); ის კნაზი ეცადა და ჩვენც ვეცადეთ, მაგრამ ვერ ამოვიყვანეთ (საეკლ. საბ. 104,30); რუქა, დიდად მიყვარხარ და თავსა ჩემსა მირჩენიხარ, მაგრამ შენი საქმენი მიკვირან (სიბრ.-სიცრ. 23,15);

ახალ სალიტერატურო ქართულში დამკვიდრებულია მაგრამ:

ცხენები მიდგენენ-მოდგენენ, მაგრამ ალაგიდამ არ დაინძრნენ

(ილია, 248,11); დაღონდნენ ილიას მომხრეები, მაგრამ შორს-მჭვრეტელი ილია კი ყურსაც არ იბერტყავდა (აკაკი 489); დაძინებას აპირებდა, მაგრამ ძილი დაჰკარგოდა (ყაზბ. 64); იმედი უღვივოდათ გულში, მაგრამ დახეთ რომ ბედმა უმუხთლა (ვაჟა 9); რამდენჯერ თითონაც ეცადა, მაგრამ ქარიშხალმა უკუაქცია (ვაჟა 18).

საშუალო ქართულში (აღორძინების ხანის ენაში) ძალიან იშვიათად გვხვდება, მაპირისპირებელი კავშირი მარა:

მე მომკლავ, მარა სათემოდ შერცხვები, მოიყივნები (ბესიკი 42); ქალაქს მოველით, მარა არ ვიცით, სად მოვედით (იესე ოსეშ. 40); ის არზა წაეიკითხე, მარა ყური არ მიუგდეს (იესე ოსეშ. 96. იხ. აგრეთვე: გვ. გვ. 13, 16, 23, 96.).

შდრ. ახ. ქართულში აკაკისთან:

ორბელიანს ელდა ეცა გულზე, მარა რალას იზამდა (471).

მაპირისპირებელი კავშირი კი იხმარება როგორც შერწყმულ, ისე თანწყობილ წინადადებაში. იგი ჩაისახა საშუალო ქართულში (უმთავრესად აღორძინების ხანის ენაში) და მტკიცედ ჩამოყალიბებულია ახალ სალიტერატურო ქართულში. ფუნქციურად კი ბადალია ხოლო კავშირისა.

კი არ გვხვდება წინადადების თავში, ჩვეულებრივ მას თავში მოქცეული სიტყვის მომდევნო ადგილი უკავია, ზოგიერთი ავტორი კი-ს დეფისით აერთებს სიტყვასთან; ეს კი საყურადღებოა რიტმომელოდიკის თვალსაზრისით: კი ორგანულად ეკვრის წინამავალ სიტყვას. ამის მიზეზი კი-ს ნაწილაკურ დასაბამში უნდა ვეძებოთ.

მაგალიტები:

შუბივე მე მაქვს ხელთ მრთელი, ყარან კი განქარვებულა (არჩ. 230,1); მე იგ ორნი შევათავსო, მე კი დავრჩე ვით ოხერი (გურამ. 105,4); ათ-ათი ისევ მოგვიქრეს, სხვა კი მოგვიგდეს წინაო (გურამ. 359,4); ნუ ენდობი, მოგატყუებს, ისარს ისერის. მშვილდს კი მალავს (გურამ. 341,3); ერთი ღარიბი სახლობა არის, პურის შოვნის ილაჯი არა აქვს, მე და შენ კი ყოველ-დღე მაძღრები ვართ... (ილია 273,36); ძირი თუმცა დედამიწაზედ უდგა, თავი კი ცას მიუბჯენია (ილია 256,4); კარგა ხანი დაჩუმებული იყო, მერე კი... სთქვა (ილია 292,11); ჭერ იუცხოვა, მერე-კი ისე შეუჩნდი... (აკაკი 477); მოგეშველები, ქორი-კი ვერაფერს დაგაკლებს (ვაჟა 210); დაუძახა დედაკაცს, თვითონ-კი ხარებს უშვებდა უღლიდან (ვაჟა 217); მე თოფის ნიშანს არ მოვაცილებ მარტიას, შენ კი ჩადი და

ძმად გაეფიცე (ყაზბ. 22); დიაცი სტირის, ვაქეაცი კი სისხლს იღებს (ყაზბ. 44); მახამეთამ გასწია წინ, ელგუჯა კი მიჰყვა უკან სიბრთხილით (ყაზბ. 4); თქვენ უფალი ხარ ჩემი, მე-კი თქვენი ასული (მაჩაბ. 23,4); ეს ვენახები სავსეა ვაზებითა. ხილი კი მათში ნაკლებად არის დარგული (გოგ.).

ამავე ფუნქციით იხმარება კიდევ:

შენ მე წამახალისე, მე კიდევ შენ წაგახალისებ (ილია 282,39).

ზემომოყვანილი მაგალითები შეიძლება ასე გადავკეთოთ:

დაუძახა დედაკაცს, თვითონ კიდევ ხარებს უშვებდა უღლი-
დან; დიაცი სტირის, ვაქეაცი კიდევ სისხლს იღებს: მახამეთამ
გასწია წინ, ელგუჯა კიდევ მიჰყვა სიბრთხილით; თქვენ უფალი
ხარ ჩემი, მე კიდევ თქვენი ასული და ა. შ.

შდრ. ანდაზა:

ბატონი ყმასა სწუნობდა, ყმა კიდევ მასთან ყმობასა.

დაპირისპირების ფუნქცია მიუღია ოღონდ-ს. იგულისხმება ამ ტიპის მაგალითები: „წადი სათევზაოდ, ოღონდ ღრმად წყალში არ შეხვიდე“, „ცხენს გათხოვებ, ოღონდ ბევრი არ აქენო“; „გიგლა კარგი მოსწავლეა, ოღონდ ძალზე ცელქია“; „ფილო მარდია. ოღონდ უღონო“ და მისთ.

მაგალითები ლიტერატურული წყაროებიდან:

ამაზე სულაც არ წუხდა, ოღონდ კი მაძღრები და უენებლები ყოფილიყვნენ მისი წიწილები (გოგ.), უჩვენე, ოღონდ ახლა კი გაჩუმდი (ვედოშვილი); მე შეგიდგენ მოხსენებას, ოღონდ შენ წაიკითხე კარგად (კლდიაშვ.); იყოს ასე. ოღონდ კი ანდრო გაათავისუფლებინოს (ქიაჩ.); სწავლობდა, ოღონდ თითო კლასს ორ წელიწადს ანდომებდა (ე. ზედგინიძე).

და-ს მაპირისპირებელი დანიშნულება განხილულია მაჭგუფებელი კავშირების დახასიათების დროს.

4. მაიგივებელი კავშირები

მაიგივებელი კავშირებია:

ანუ

ესე-იგი

ანუ და ესე-იგი შემოკლებულად: ე. ი. არსებითად დანართის კავშირებია. ისინი შეიძლება ერთმანეთს შეენაცვლონ.

ახალი სალიტერატურო ქართულისათვის ჩვეულებრივია ამგვარი ტიპის ნიმუშები:

ქვევრი ანუ ჭური; მურყანი ანუ თხმელა; ნახატი ანუ ჩანჩქერი; საქართველოს დედაქალაქი ანუ თბილისი და მისთ.

ესე-იგი-ს მაგალითებია:

პატარა ალექსანდრე, ესე იგი მანანას შვილი, აქამდის აქ იყო (გრ. ორბელ. 55,195); იმ დროს, ესე იგი მესამოცე წლებში, იტალია და უნგრეთი სცილიობენ განთავისუფლებას... (აკაკი 456); ლოცვის შემდეგ პირს დავისველებდით, ე. ო. ცოტა რას-მე ვისაუზმებდით (აკაკი 412); პური, ე. ო. ქერი, რაც მომივიდოდა, სამ თვეს გვეყოფოდა (ვაჟა 191).

მაიგივებელი კავშირის ესე-იგი-ს ჩანასახს ჩვენ ვადასტურებთ ძველ ქართულში. ესე-იგი შეხამებულია არს სიტყვასთან: ესე-იგი არს:

და იხილნეს ვინმე მოწაფეთა მისთაგანნი შევიცნებულითა კელითა, ესე იგი არს უბანელითა კელითა ჭამდეს პურსა (მარკოზ 7,2); გმადლობ შენ, უფალო აღონა ელოჲ საბაოთ, ესე იგი არს უფალო ღმერთო ძალთაო, რომელმან გამოარჩიე საყოფელი მონისა შენისა...(არიმათ. 48,8); უკუანდსკნელ დაჰბადა კაცი ხატად თვსად და მსგავსებად, ესე იგი არს თვთ-მფლობელად და თვსითა ნებითა მიმავალად და გამომრჩეველად... (კიმ. 88,19).

დაახლოებით ამავე ფუნქციით ძველსავე ქართულში ვადასტურებთ რომელ არს-ს, რომელიც განსაზღვრებითი წინადადების კონსტრუქციიდან მოდის:

და რომელმან ჰრქუას იმასა თვსსა რაკა, რომელ არს საძაგელ, თანა-მდებ არს იგი კრებულისაგან განსლვად (მათე 5,22); მზა-უყვეს მას პასქაჲ, რომელ არს ვნებაჲ (მათე 26,19); ... მახლობელად შესაკრებელსა, რომელსა ჰრქვან ბეთლოე, რომელ არს თარგმანებით სახლი ღმრთისა (არიმათ. 33,7).

მაქვემდებარებალი კავშირები

მაქვემდებარებელი კავშირი, როგორც სახელწოდებიდანაც ჩანს, მონაწილეობს დაქვემდებარებულ წინადადებაში ანუ ქვეწყობის კონსტრუქციაში.

მაქვემდებარებელი კავშირებია: სივრცითი, დროულობის, მიზეზობითი, მიზნითი, პირობითი, პირობით-შედევობითი, გამორიცხვითი, ვითარებით-შედევობითი, ვითარებით-შედარებითი, ქვემდებარული, დამატებითი, განსაზღვრებითი.

განვიხილოთ ისინი ცალ-ცალკე.

1. სივრცითი კავშირები

სივრცითი კავშირები მონაწილეობენ ე. წ. ადგილის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაში.

სივრცითი კავშირებია:

სადა	საცა
სადა-იგი	საიდანაც
სადაც(ა)	ვინაჲ
სით	ვინაჲცა
სითცა — სითაც	რომ

ა

სადა, სადა-იგი, სადაც(ა)

ესაა ძირითადი კავშირი ლოკალობის ფუნქციით; ძველი სალიტერატურო ენის ადრინდელი ძეგლებიდან მოყოლებული დღემდის მკვიდრად ფეხმოკიდებულია. თავიდანვე გვხვდება როგორც უნაწილაკოდ, ისე ნაწილაკდართულად: სადა(ა) || სადა-იგი || სადაც(ა). უნაწილაკო ფორმა შედარებით იშვიათია როგორც ძველ ქართულში, ისე, განსაკუთრებით, საშუალო ქართულში. რაც შეეხება ნაწილაკდართულთ, უნდა აღინიშნოს, რომ -იგი, -ცა ნაწილაკიანი

ფორმები ფაკულტატურია ძველი ქართულის ფარგლებში, ხოლო საშუალო ქართულში -ცა ნაწილადარტული ფორმა ბატონდება და ახალ ქართულში აბსოლუტურად გაბატონებულია.

დამოკიდებული წინადადების ადგილი განსაზღვრული არ არის: მთავარ წინადადებას თავშიც მოუდის და ბოლოშიც.

ჭერ განვიხილოთ მაგალითები, როდესაც დამოკიდებული წინადადება წინ უსწრებს მთავარს:

(ძვ. ქართ.) რამეთუ სადა არიან საფასენი თქუენნი. მუნცა არიან გულნი თქუენნი (მათე 6,21); სადა განმრავლდის ცოდვაჲ, მუნ უფროჲს განმრავლდინ კირნი და განსაცდელნი რისხვისა-გან... (წარტყუენ. კა, 25); ...სადა განსუენებაჲ არს, მუნ არს მტრისა იგი საყოფელი, სადა შუებაჲ და განცხრომაჲ არს, მუნ ნაყოფი სულისაჲ არა ყუავის (წარტყუენ.); ხოლო სადა ღმერთი დაემკვდროს, არა ხოლო თუ კაცობრივთა საქმეთა. ოდენ საცნაურ ჰყოფს და ცხად... (ანტიოქ. 121, 16); სადა მეცნიერებით იფქლი არ იშრომებინ, მუნ შიმშილი ძლიერი არნ (ბოლნ. 35,6); სადა არს პატივი მთავრობისაჲ, მუნ არს მსგავსებაჲ ღთებისაჲ (ხანძთ. ივ. ია, 22).

(საშ. ქართ.) სადა დაცემულ იყო, მის ადგილისაგან ზე ადგა სრულად შიშული და დანაყილი (ვისრ. 160,1); სადა მე მივილოდე. თქუენცა წამომყევითო (ვისრ. 109,27); სადა შენ მიხვალ, იქი, ღმერთო, ომი არ დაგველევისო (ამირან. 74,1); სადა მკეცი გარდაგვეკიდის, განალამცა მოვკვლით (ამირან. 59,35); სადა გინახავს იგი მზე, წამომყევ ზღვისა კიდესა (რუსთ. 1016,4); სადა ინდონი ბროლ-ვარდსა სარვენ გიშრისა სართა, მას მოვეშორვე, წამოვე... (რუსთ. 829,1); სადა სამყოფი გაეგულვა, კუ იგი აქა-იქ მიმოვლიდა (ქილილ. 249); სადა მას თავესა სორო ჰქონდა, მუნ დასხდენ (ქილილ. 230); სადა კელმწიფე იბანებოდა, იქ ორმო ჩასთხარა... (პროზ. შაჰნ. 371).

გავეცნოთ მაგალითებს, როდესაც დამოკიდებული წინადადება მოსდევს მთავარს:

(ძვ. ქართ.) ...რამეთუ მოვიმკი, სადა არა დავსთესი, და შევიკრიბი, სადა არა განმიბნევიედ (მათე 25,26); მოვიდეს და იხილეს, სადა ჰიყოფოდა (ჰაემ.: საკითხ. იოან. სახარ.); ...ხოლო ძესა კაცისასა არა აქუს, სადა თავი მიიდრიკოს (მათე 8,20).

(საშ. ქართ.) მივიდეს, სადა ქალაქი დიდი მულღაზანზარია (რუსთ. 1460,1); მუნ მივალ, სადა ყოფილვარ (რუსთ. 1496,2);

წადით. დაკარგეთ, მუნ, სადა ზღვისა ჭიპია (რუსთ. 581,1); მივიდეს, სადა ქვეყანა იყო ნურადინ გმირისა (რუსთ. 1450,3); არა ეგების კაცისაგან შესვლა, სადა შენ დაგიმართებიაო (ამირან. 13,3); აქა უფრო გვინდოდა, სადა ვნახეთო (ამირან. 74,27); და გორაბს მივიდა ლაშქრითა, სადა ვისის სახლი და სადგომი იყო (ვისრ. 26,21); მუნვე წყნარად კითხვა დაიწყო, სადა საეკუთი ჰქონდა (ვისრ. 105,31); წავიდეს კმელსა, იონთა ველსა—მუნ, სადა მეფედ ზის კეისარი (თამარიანი VI, 11); მუნ დაიპოვნეს, სადა ეოცნეს... (თამარიანი VI,4); იქი მიიყვანა, სადა ფრიდონის ძიძა ფური დაბადებულყო (პროზ. შპნ. 383).

საშუალო ქართულში შეიძლება შეგვხვდეს ა-მოკეცილი ფორმა სად:

სად ყოფილ იყო ტარიელ, მიჰხედეს მის კლდისა არეთა (რუსთ. 1495,4); სად ასმათ პირველ მენახა, მუნვე ჩნდა მდგომიარყო (რუსთ. 407,3); აწ თავსა მისად საძებრად მივსცემ, სად კლდე და წყალია (რუსთ. 584,3); მუნ მივჰმართე მკლავ-მაგარმან, სად უფროსი ჯარი დგესა (რუსთ. 446,2); ფაენ-დაზებად უფენდენ, სად მძიმე სარასებია (შაჰნავაზ. 96,2; აგრეთვე 100,4; 130,3; 136,3; 96,1); იმ წამს მოვიდა. სად ვისი იყო მის სამყოფს, გორაბსა (არჩ. 237; აგრეთვე: 352, 555); სად კაცს არ უნდა, წარიყვანს, ყელზე საბელი უბია (გურამ. 338).

სად ლექსში იხმარება და, უეჭველია, ბოლოკიდური ა-ს მოკეცვა მარცვლის საჭიროებით აიხსნება. ეს სახეობა არც ახალი ქართულისთვისაა უცხო:

...თუნდა იქ მაინც, სად ოქვანე ერთვის ლაქვარდ ცის დასავალსა (მაჩაბ. 31,8); სად დამილამდეს, იქ გამითენდეს... (ბარათაშვილი).

გავეცნოთ -იგი ნაწილაკდართულ სადა-ს.

A

(დამოკიდ. წინადადება უსწრებს მთავარს)

(ძვ. ქართ.) სადა-იგი მოჰყუთეს თავი წმიდასა მას მოწამესა, კართა ზედა იყო წმიდისა ეკლესიისათა (აბო 74,30); სადა-იგი შთაყარნეს ღმრთივ-პატრივცემულნი იგი ძუალნი..., აღ-მობრწყინდეს ნათელნი სუეტისა მსგავსად (აბო 76,14);

(საშ. ქართ.) სადა-იგი ორასი კაცი იღვა, მუნ მოველით (ამირან.

117,8): სადა-იგი ნადინები წყალი იყო, ეგრე გვიბძანა... (ამირან. 114,17); სადა იგი სამნი კაცნი დგეს, მუნ მოვედით (ამირან. 117,1); და სადა-იგი ვეშაპნი დავზოცენით, მუნით-ცა გამოვიდეთ და მოვედით მას ციხესა... (ამირან. 11,39,29).

B

(დამოკიდ. წინად. მოსდევს მთავარს)

(ძვ. ქართ.) ...დაქსულ ხიყენეს, სადა-იგი ხიყენეს მოწაფენი დამალულ შიშისათჳს ჰურიათაჲსა (იოვ. 20,19); და იხილნა ორნი ანგელოზნი. მოსილნი სამოსლითა სპეტაკითა, მსხლომარენი ერთი თავით და ერთი ფერკით, სადა-იგი ხიდეა გუამი იესუმსი (იოვ. 20,12; ხანმ. ლექციონ.); ...და შევიდა, სადა-იგი იდეა ყრმაჲ იგი მკუდარი (მარკოზ 5,40); განვისაჯნეთ მე და ვარსქენ პიტიახში მუნ, სადა-იგი არა არს თუალღებაჲ... (შუშან. 41, XVI,28); ...ალაშენო სულთ-სამზრუნველოჲ. სადა-იგი გიჩუენოს შენ ღმერთმან (ზარზმ. 152,5); ...დაუდეგ მე შორის ერისა მის სარკინოზთაჲსა და მკედრებისა მათისა, სადა-იგი არეთას მთავარსა ბერძენთასა დაებანაკა ერთა თვისითა (კიმ. 307,16); ...და რათა არა უნდოსა მას შეურაცხებასა შინა დაშეთ. სადა-იგი გიხილე მდგომარე (ანტიოქ. 100,24).

(საშ. ქართ.) მოვედით მეორე დღესა, სადა-იგი ლაშქარნი და კაბუენი სამის ათასითა კაცითა დგეს (ამირან. 11,166,3); მუნ მოვიდა, სადა-იგი მისნი სპანი დაეყარნეს (რუსთ. 673,1).

გავეცნოთ -ცა ნაწილაკდართულ სადა-ს:

A

(დამოკიდ. წინად. უსწრებს მთავარს)

(ძვ. ქართ.) რამეთუ სადაცა არს საფასჲ თქუენი, მუნცა იყვენ გულნი თქუენნი (მათე 6,21:DE); რამეთუ სადაცა იყოს მძორი, მუნცა შეკრბეს ორბები (მათე 24,28); სადაცა იყვენ ორნი, გინა სამნი შეკრებულ სახელისა ჩემისათჳს, მუნ ვარ მე მათ შორის (ზარზმ. 167,28); სადაცა არს მამაჲ, მუნცა ძჲ... და სადაცა ძე, მუნ მამაჲცა... (კიმ. 88,5); და სადაცა სიწმიდემან შენმან ინებოს, მონასტრად აღვაშწნოთ ადგილი იგი (ხანძთ. კგ, კ. 38).

(საშ. ქართ.) სადაცა ლაშქარნი შეგვებმოდინან, დაეკოცნით და გაეპციენით (ამირან. 132,16); სადაცა კარგი სანადირო იყო...

მუნ მოვიდის (ამირან. 97,13); სადაცა ბრძანება მისი მივიდა. ყოველგან ავის-მოქმედობა ამოაგდო (ვისრ. 182,17); სადაცა გწადდეს, მუნ იყავ... (რუსთ. 935,1); სადაცა ნახის, დახოცნის ლომ-ვეფხნი მოშამბნარენი (რუსთ. 1330,4); სადაცა შენ და შენი ძმა ხართ, ძნელი გაადვილდების (რუსთ. 1321,2); სადაცა ვის ლაშქარნი და მეშუელნი თავისა დედა-წულთანი გარდეკიდნეს, გააქციენეს...(შარავანდ. 99,35); სადაცა კარგი მკედელი და კელოსანი იყო, კელმწიფესა წინა მოასხეს (პროზ. შაჰნ. 389); სადაცა ჯოგი იყოს, ყველა მოასხით (პროზ. შაჰნ. 374); სადაცა სიტყვა საჭურისისა გავიდეს, მუნცა ცოლი არა იყოს ცოლად ქმრისა თვისისა (სიბრ.-სიცრ. 15,10).

B

(დამოკიდ. წინად. მოსდევს მთავარს)

(ძვ. ქართ.) ...და იწყეს მოღებად ცხედრებითა ყოველთა სნეულთა, სადაცა ესმის... (მარკოზ 6,55); და მოიწინეს ერთობით, სადაცა იყო ეფრემ... (ხანძთ. კვ, კვ, 29); ესტყა მოწაფშ იყოს მისი ჩუენ თანა, სადაცა ჩუენ ვიყენეთ (ხანძთ. კბ, ით, 12); თაყუანის-ცემაჲ და ძლუენი უფლისა შეეწიროთ. სადაცა გვნდეს (მრავალთ. 279,15).

(საშ. ქართ.) მე მოგაკსენო, სადაცა არიან (ვისრ. 118,21); ძმაო. ეგრე შენ მომეხმარე, სადაცა გამიჰირდესო (ამირან. II,19, 30); ლამე მზეებრ განანათლის ჩნდის, სადაცა შეჰხედვიდე (რუსთ. 1659,4); თქვენცა მუნ მოდით, სადაცა გესმას ზრიალი ზარისა (რუსთ. 1396,4; აგრეთვე: 640,1; 100,3); მოიწიენეს, სადაცა იყო საფლავი და კიდობანი იგი (სიბრძ.-სიცრ. 6,6); აქილამ ახლო იყო, სადაცა კონსტანტინე მონათლულა (საბა, მოგზ. 22).

საშუალო ქართულში, განსაკუთრებით აღორძინების ხანაში. გვხვდება ა-მოკვეცილი ფორმა სადაც:

სადაც გშვენოდეს, მუნითვე იყავო (ამირან. II, 171,4); სადაც ლაშქარნი გამოჩნდიან, შეეებით (ამირან.); სადაც გიჯობდეს, მუნცა იყავ (ამირან. 120,33); სადაც დადგიან, ხანები დახუდიან დღივ და დღესითა (შაჰნავაზ. 90,4); იგი ხუროთურე ბაღდადელი იყო, შადი სადაც ჩადის (სიბრძ.-სიცრ. 10,1); სადაც იყოს, ნუ გაუშვებთ (პროზ. შაჰნ. 374); სადაც დადგის შეკაზმული, ოქროს ტახტი დაუდგიან (შაჰნ. 3044,1); სადაც გორა და მაგარი ალაგი იყო, სოფლები იყო (საბა,

მოგზ. 15); სადაც ხე იყო, სულ ხილნარი იყო (საბა, მოგზ. 5); სადაც კრულ იყვნეთ მტერთაგან, მუნ ღმერთიმც თქვენი მკსნელია (გურამ. 315,4); სადაც სჯობდეს, ყარაულები გამოარჩივით (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 58,23); სადაც უნდოდეს, იქ დაასახელოს (დოკუმენტ. ბერძენ. 134,15).

ა-მოუკვეციელი ფორმა შესაძლოა ახალ ქართულშიც შეგვხვდეს აქა-იქ: როგორცაა, მაგალ:

ღღეს მეჭლიში მაქუს ახალ ღენარლებისათვის, სადაცა შენს საღღეგრძელოსაც დაეღევით (ორბელ. წერილ. 52, 193).

მაგრამ საერთოდ დამახასიათებელია მოკვეცილი სახეობა (სადაც):

სადაც კი შენი მადლიანი ხელი ურევია, იქ ყველაფერი საყოველთაო ყოფილა (ილია 271,7); სადაც შევდივარ, ყველგან დაბრძანდის მეუბნებიან (აკაკი 404); წარვიდეთ, სადაც მოგვიწოდს ხმა საიდუმლო ხვედრისა (გრ. ორბელ. 102); სადაც შენ მოჰკვდე, მეც შენთან დავლიო სული (ყაზბ. 45); ...მიაშურა იქ, სადაც ეგულებოდა მაცხოვარი (ვაჟა 186).

-იგი და -ცა ნაწილაკიან ფორმათა და უნაწილაკო ფორმათა მიპართების თვალსაზრისით საინტერესოა შევუდაროთ ერთმანეთს ოთხთავის რედაქციები. რიგს შემთხვევებში ასეთი სურათი გვაქვს: პარხალ-ჯრუქის რედაქციაში ნაწილაკდართული ფორმებია, ხოლო აღიშისაში — უნაწილაკო:

მთ. 6,21:DE;

რამეთუ სადაცა არს საფასჴ თქუენი, მუნცა იყვნენ გულნი თქუენნი.

შდრ. C:

რამეთუ სადა არიან საფასენი თქუენნი, მუნცა არიან გულნი თქუენნი.

მთ. 18,20:DE:

რამეთუ სადაცა იყვნენ ორნი გინა სამნი შეკრებულ სახელისა ჩემისათჳს, მუნ ვარ მე მათ შორის.

შდრ. C:

რამეთუ სადა არიან ორნი ანუ სამნი შეკრებულ სახელისა ჩემისათჳს, მე მუნ ვარ შორის მათსა.

მრკ. 4,5:DE:

და სხუა დაეარდა კლდოვანსა ზედა, სადა-იგი არა იყო მიწა ფრიალ.

შდრ. C:

და სხუა დაეარდა კლდოვანსა ზედა, სადა არა იყო სისქე მიწისა ფრიალ.

მრკ. 5,40:DE:

ხოლო თავადმან გამოასხა ყოველი იგი შფოთი და მიიყვანა მამამ მის ყრმისა და დედა და მოწაფენი მისნი და შევიდა, სადა-იგი იღვა ყრმამ იგი მკუღარი.

შდრ. C:

ხოლო მან გამოასხა ყოველი და მიიყვანა მამამ მის ყრმისა და დედა მისი და თვსთანანი და შევიდა, სადა იღვა ყრმამ იგი.

ი. 20,12:DE:

და იხილნა ორნი ანგელოზნი სპეტაკითა მოსილნი, მსხდომარენი ერთი თავით და ერთი ფერკით, სადა-იგი იღვა გუჟამი უფლისა იესუმსი¹.

შდრ. C:

და იხილნა ორნი ანგელოზნი მოსილნი: სპეტაკითა, რამეთუ სხდეს ერთი თავით და ერთი ფერკით, სადა ისხნეს კორცნი იგი იესუმსნი.

ზ

სით—სითვა—სითავ

ჩვენ განვიხილეთ სადა-ს „სადაობითი“ ფუნქცია. ეგევე მასალა გამოყენებულია დაწყებითისა ('საიდან') და მიმართულების ('საითკენ') ფუნქციით. ორივე შემთხვევისათვის იზმარება სით. მაგრამ ეს გვაქვს საშუალო ქართულის ადრინდელ ძეგლებში.

¹ ამავე ჩვენებას გვაძლევს ხანმეტი ლექციონარი: „და იხილნა ორნი ანგელოზნი, მოსილნი სამოსლითა სპეტაკითა, მსხდომარენი ერთი თავით და ერთი ფერკით, სადა-იგი იღვა გუჟამი იესუმსი“.

ქველ ქართულში ამ ფუნქციით ვინაჲ გვევლინება. ჩვეულებრივ ერთვის ც(ა) ნაწილაკი: სითცა||სითაც(ა).
გავეცნოთ მაგალითებს.

'საიღან'

...რამინ მუნითვე ქუე ჩაუშვეს, სით ამოეყვანა (ვისრ. 148,8); აწ სით წამოსულ ხარ, მუნვე წაედ (ვისრ. 17,19); მუნ არა არიან ჰაბუენი. სით შენ მოხვალ... (ამირან. 104,15); მე გამიკვირდა: სით ვუყვარ, ანუ ვით მკადრებს თბრობასა? (რუსთ. 360,1); კვლავე ისინი უმანი ჩემნი არიან, სითცა მოდიან (ამირან. 94,12); სითცა მოხუდიდე გზით ანუ ნადირობით, ნატამალნი მზახალნი, ცოლი და შვილნი ზედა მოგეხუევიან მხიარულად (ვისრ. 235,37); სითცა გამოჩნდის, იქმოდეს ჯარნი მუნითვენ რბენასა (რუსთ. 1538,3).

'საითჲან'

სითაც ბძანოთ, მუნით წაეიდეთ მეთქი (ამირან. II, 29, 8); სითცა ლაშქარი გაგზავნა, ყველგნით გამარჯვებულნი შემოიქცენს (ვისრ. 321,12); ვახსენე ღმერთი, წამოველ, სითაც ქსნა შეგულეობდა (გურამ. 215,1); სითაც საამ შეუტევედის, ალაგს დაუგდიან (პროზ. შაჰნ. 437); სითაც მათუყა ება, მას მხარეს ბადეს ჰრა დაუწყო (ქილილ. 232); სითაცა დევმან პირი ქნის და მიმართის, ერანელთა ადგილი დაუგდიან... (პროზ. შაჰნ. 435); სითაც წავიდა: ხელი არ მოემართა (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 5,6); სით გავექციით, ვერ გარდურჩით (ბესიკი 37).

გ

საიღანაც—საითჲანაც

თანდათანობით სით-ს — აბლატივის ფუნქციით — ემატება -გან თანდებული. მაგალითი „ვეფხისტყაოსნიდან“:

კაცი არ არის, სითგანცა საბრძანებელი ჩვენია, რომე მას ჩემგან ესწავლნეს სამამაცონი ზნენია (62,3).

ცნობილი ფონეტიკური პროცესების შემდეგ ვლდებულობთ: საიღანაც (←საიდგანაც←საითგანაც). იგულისხმება ამ ტიპის მაგალითები:

...იქვე წავიდნენ, საიღანაც მოსულან...(ვაჟა 98); ...საიღანაც დაუსრულებელი ხმა ისმოდა, მე მკლეს და ვერ მომკლეს

(ვაჟა 62); გავემართე იქითკენ, საიდანაც საშინელი კვილი მომესმოდა.

საითყენაც-ის ნიმუში: „მსხალს თვალი დარჩა იქით, საითყენაც ფითრი უჩვენებდა“ (რაზიკ.), ხოლო საითყენ-ის გაგებით ახალ ქართულში გამოყენებულია საითაც. მაგალითები ვაჟას ენიდან:

იწვედა იქით, საითაც ქორი გაფრინდა და გაჰკიოდა (131);

საითაც გვინდა, იქით წავიდეთ (209); გასწია იქითკენ, საითაც მამლის ყვილი ესმოდა (204).

დ

საცა

საშუალო ქართულში სადაცა-ს გვერდით ლოკალური კავშირის სახეობაა საცა. თითო-ორიოლა მაგალითებს გვაწვდიან აღრინდელი ძეგლები საშუალო ქართულისა:

ე საც(ა) ერია, მეხებრ ერია, რაზმნი შეიქმნეს სულდალეული (აბდულუმესია 29,2); საცა წავედით მონახულნი თურე იყვნენ მათ მეკობრეთაგან იგი ქარვანი (ამირან. II, 138,26); საცა ლომ-ვეფხვნი, მხეცნი ანუ ნადირნი გარდამეკიდის. ვითა კატა, ეგრე მოვკლიდი (ამირან).

სამაგიეროდ. შედარებით ფართოდაა განვითარებული აღორძინების ხანის ენაში; ხშირია ისეთი ხასიათის ძეგლებში, რომელთაც ძლიერად ატყვიათ ხალხური მეტყველების გავლენა:

არსად ვეძებ სიცოცხლესა, უშენოსა საცა ვდგვივარ (არჩ. 471,4); მზეს თუ ვპოვებ მიწიერსა, ცად რას ვეძებ საცა რბოდეს (არჩ. 114,3); საცა მონათვლა ვისიმე ეხატა, სულ თავზე დასხმითი იყო (საბა, მოგზ. 47); საცა შეხედისთ მუშა-კაცი, გლახა, მწირსა თავსა სჭრიდეს (გურამ. 167); საცა იყოს, ერთი იაბო უნდა იშოვნო და მისცე (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 116,10); საცა კედლები დაქვეულები არის, ის უნდა კალატოზების საზომის იარაღებით გააზომინო (იქვე, 84,4); საცა მიუხდეთ, უკან მომდიეთო (ფარსად. 223; აგრეთვე: 215; 231; 220).

ახალ ქართულში სადაც-ის გვერდით არაიშვიათია საცა-ს ხმარება:

საცა მივალ, თან მიმაქვს სიხარული (გრ. ორბელ. წერილ. 26); კალერმა გაგზავნა, საცა საჭირო იყო (ორბელ. წერილ. 20,169); საცა კი სიკეთეა იმ უბანში, იმისი მადლიანი ხელიც

იქ ურევია (ილია 274,1); საცა მისულხარ, იქაური ქუდიც დაგიხურავს (ილია 249,9).

ხშირია ვაჟასთან:

საცა სხვა ბარტყი დამალა, იქ მიიტანა (27); იქ შურს რა უნდა, საცა სიყვარული და სიბრალულია (57); საცა გინდა, გაივლ-გამოივლი (210, იხ. აგრეთვე: 50,58,84,109,187).

საცა||სადაც ზოგჯერ ირთავს რომ-ს და ამგვარად, ვლებულობთ ლოკალობის გაორმაგებულ კავშირს:

საცა რომ შენ გინდოდეს, იქ წაიყვანეო... (დოკუმენტ. თაყაიშე. 6,8); საცა რომ კაცსა შემოხვდის, მედგრად იქმარის მტერობა (გურამ. 15,3); სადაც რომ ააშენოს უფროსმა, ყველა უმცროსისა ხომ არ იქნება... (იესე ოსეშე. 65); წამიყვანეს, საცა რომ წმიდა პეტრე ჭვარს აცვეს (საბა, მოგზ. 23); საცა რომ ქუჭუტანები შედიოდა, ჩალაბულით ამოქოლა (ვაჟა 109).

მ

ვინაჲ(ვა)

აბლატივის ფუნქცია აქვს (საიდანაც). ძირითადად ძველი ქართულის კუთვნილებაა. იხმარება როგორც უნაწილაკოდ, ისე ნაწილაკდართულად: მხოლოდ -ცა-ს დაირთავს: ვინაჲცა.

...ვერვე მიაგებდა, ვინაჲ იგინი გამოსრულ იყვნეს (ასურ. 10,9); და ამან ყოვლად-განთქმულმან და დიდთა ნიშთა მოქმედმან მიქელ აღზარდნა და სრულებად სათნოებისა(დ) აღიყვანნა იგინი, ვინაჲცა ჰხედვიდეს საღმრთოსა მას მოქალაქობასა მისსა და მდინარეთა უმდიდრესთა სწავლათა და ნიშთ(ა) და სასწაულთა დიდთა... (ზარზმ. 151,8); და ფრიად ძლით შევედით მას შინა, ვინაჲცა სიჭმოჲსა მისგან მყოვარეჲმ ვერღარა ვიხილეთ ცაჲ ანუ მზისა შარავანდელი (ზარზმ. 159,31); ვინაჲთგან ძნელ არს მჭეცი ესე სალტოლველად მათ-თჳს, რომელნი იგი ბრძოლად მოსრულ იყვნენ პირისპირ, ვინაჲცა იწყეს კაცთა მათ სროლად და ტყორცებად ისართა და აღშფოთებად (ანტიოქ. 140,20); ხოლო მან აღუთქვა ცოდვისა მის განტევება და დედაკაცისა მის წარგზავნაჲ, ვინაჲცა მოეყვანა იგი (ხანძთ. ნე,ნე, 12).

მ

რომ

ახალ ქართულში სივრცითი კავშირიცაა.

მაგალითები:

მე და დედაჩემი, აგერ ტყიანი სერი რომ წამოწოლილა და აქეთ-იქით ხევეები ჩაუდის. იქ ვცხოვრობდით (ვაჟა); ეზოში რომ დიდი კაკალი დგას და გზისკენ მსხვილი ფესვები აქვს გაწვდილი, იქ ერთი ორმო თხილი მაქვს შენახული (ვაჟა).

2. დროულობის კავშირები

დროულობის კავშირები მონაწილეობენ დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების კონსტრუქციაში.

დროულობის კავშირებია:

რაა-რა	ოდეს
რაც	ოდესცა—ოდესაც
რომელ	ვინააფგან
რომე	ვითარ
რომ	ვითარცა
როდეს	ვითა
როდესაც	ვიდრე—ვიდრემდის
როცა	ვიდრეცა
როს	ვირე—ვირემდი(ს) — ვირ—ვირემ
რაუამს	ვინემდის—ვინემ
რაწამს	მანამდის—მანამ—მინამ
რაწამსაც	სანამდის—სანამ—საღამდის
რაკი	თუ არა

გავეცნოთ ამ კავშირებს ცალ-ცალკე.

რაა-რა-რაც

ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელია რაა. ჩვეულებრივია მისი დასმა შემასმენლის შემდეგ.

მაგალითები:

იხილა რაა იესუ მრავალი ერი გარემო მისა, უბრძანა მათ წიაღმოსლვაჲ წიაღ ზღუასა (მათე 8,18) ჯ და რაა იგი მთასა მას ზედა ზეთის ხილთასა, მოუჭდეს მას მოწათფენი თვსაგან... (მათე 24,3); ხოლო ეს მ ა რაა უკუე ჭაბუქსა მას სიტყუაჲ ესე, წარვიდა მწუხარე... (მათე 19,22); და ჭ ა მ დ ე ს რაა იგინი, მოილო იესუ პური... (მარკოზ 14,22); ე ჯ ე დ რაა სახლსა შინა, მოვიდა და სძლად შემამკო (მრავალთ. 279,1); ხოლო ი შ ე ა რაა, საშოჲ იგი გებულად დაიმარსა (მრავალთ. 284,23); და ი ხ ი ლ ე ს რაა ესე სახლეულთა მისთა, შეშფოთნეს... (ასურ. 17,5); ი ხ ი ლ ა რაა ძელსა დამოკიდებულად ძე

თვისი გოლგოთას ღმრთის, მშობელმან, სულგრძელობასა მის-
 სა ქებით აღიღებდა (სას. პოეზია); ესმა რაჲ ესე მას,
 დავარდა იგი პირსა ზედა თვისსა (კიმ. 299,29); ხოლო მიი-
 წინეს რაჲ ქუეყანასა მას მეგრელთასა, მეყსეულად განყე-
 ნეს იგინი ურთი-ერთას (კიმ. 93,34); ხოლო ტიმოთე იხილა
 რაჲ ესოდენისა სიმრავლისა ვედრებაჲ..., არა ინება შეწუხე-
 ბაჲ ძმათა თვისთა (ანტიოქ. 66,20); ხოლო მონაზონსა მას
 ესმა რაჲ ესე, გულისხმა-ყო... (ანტიოქ. 95,21); იხილა
 რაჲ იესუ..., ჰრქუა... (სიყრმშ უფლისა ჩუენისა იესო ქრის-
 ტესი, 37, 23); და იხილეს რაჲ კაცთა მათ, განუკვრდა-
 ფრიად (ხანძთ. აბ, ნთ, 14); ხოლო ბასილი მამაჲ, იყო რაჲ
 კაბუკ, კარაულსა მამისა გრიგოლისსა ხედვიდა (ხანძთ. აგ,
 აა,1);

ძველ ქართულში რაჲ-ს შემასმენლის წინა პოზიციაც უკავია:
 ხოლო ესენი რაჲ წარვიდეს, იწყო იესე სიტყუად იოჰა-
 ნესთვს (მათე 11,7); შენგან რაჲ გამობრწყინდა მზეჲ
 სიმართლისაჲ დაქსნა წყევაჲ... (ჰ.-ეტრ. 235,1); დღეს სუ-
 ლი იგი მართალთაჲ ზეცით პეტლემდ რაჲ მოიწინეს,
 წინაჲსწარმეტყველნი ერთობით ზეცისათა თანა განკვრე-
 ბულნი იტყოდეს... (სას. პოეზია, ე, 405); და ამას რაჲ მსა-
 ხური იგი წმიდასა მას ეტყოდა, მუნ იყო ხუცესი იგი
 ცოლით-ურთ და ნათესავით... (კიმ. 323,17); და ესე რაჲ
 თქუა, იწყო ვედრებად უფლისა მიმართ (კიმ. 252,28); ესე
 ყოველი რაჲ ესმა მის-გან, გალობათა მადლობისათა შეს-
 წირვიდეს ქველის-მოქმედისა ღმრთისა... (ანტიოქ. 66,1); და
 ამას რაჲ განიზრახვიდა, სამოდღუროდ თვისად აღვიდა
 (ანტიოქ. 51,8); და ეგრეშთვე ხანძთას რაჲ იყო თვისსა სენაჲ-
 სა შინა, მონადირეთა მრავალთა მახლობელად მონასტერსა მას
 მოიკენეს ოთხნი გარე თხანი (ხანძთ. აბ. ა 1); ესშ რაჲ იხი-
 ლა კაცმან მან მოციქულმან, იცნა და შეუერდა აღარნერსეს
 მაგიერ (ხანძთ. ნთ, ნვ, 38); და ამათ რაჲ სიტყუათა იტყოდა
 ნეტარი გრიგოლ, მაშინ ნათლითა მიუწოდომელითა შეიმკო
 შუენიერად ხილვაჲ მისი ბრწყინვალედ ქრისტშს მიერ (ხანძთ.
 ოშ, პ. 1—2); ესშ რაჲ თქუეს და მსგავსი ამისი ჯერისა-
 ებრ, მაშინ ნეტარმან მამამან გრიგოლ ჰრქუა ყოველთა...
 (ხანძთ. ოა, ობ, 51); ამას რაჲ ყოველსა ჰხედვიდეს
 წმიდანი იგი, ვითარცა მაგალითთა კეთილთა შთახედვიდეს
 (ზარზმ. 151,13); ამას რაჲ შეასმენდეს, ესმა ვიეთმე
 ქრისტეანეთა კაცთა... (აბო 69,4).

ძველ ქართულში ჩვეულებრივია ისეთი შემთხვევები, როდესაც დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება რაჲ კავშირით უსწრებს მთავარ წინადადებას. იშვიათად, მაგრამ მაინც ვხვდებით ისეთ მაგალითებს, სადაც პირველ ადგილზეა მთავარი წინადადება, რომელსაც მოსდევს დამოკიდებული წინადადება:

მაშინ მეჩუენა ბერი იგი, ვ იყ ა ვ რაჲ მწუხარებასა შინა დიდ-სა ამის საქმისათჳს (კიმ. 214.18); ამით სიტყუათა იტყოდანეტარი ზაქარია, მწყემსი იგი კეთილი, დ გ ა რაჲ იგი და ხედვიდა იერუსალმსა (წარტყუენ., ლმ,6); ამით სიტყუათა და მსგავსთა ამათთა წარტყუენულნი იგი კრავნი ვედრებით უფლისა-მიმართ იტყოდეს, ი ყ ვ ნ ე ს რაჲ იგინი ზედა მთასა ზეთის-ხილთასა პირის-პირ იერუსალმსა (წარტყუენ., კმ,17); და მას ჟამსა წარმოდგიან კიდესა მის ბირქისასა და უქმობედ შეილთა მათ ღმრთისათა, ი ყ ვ ნ ე ს რაჲ იგინი შეყენებულ (წარტყუენ., კ. 19); და იყო თავესა მისსა ჭუარი თუალთ-შეუდგამი გარემო მისსა ცის-სარტყელის სახედ, შუენიერად რაჲ გ ა მ ო ჩ ნ დ ი ს ჟამსა წჳმისასა (ხანძთ. ზ, თ, 7); რამეთუ დიდებაჲ ხანძთისაჲ აღმაღლდა საუკუნოჲთა და საცნაურითა სამკაულითა, ი ქ მ ნ ა რაჲ განმზადებულ შრომათა გან მაშურალთა მათ ნაწილთა თჳს განსასუენებელ უკუნისამდე (ხანძთ. ოდ, ოგ. 53), ...და მრავალთა სხუათა სასწაულთა იქ-მოდა, ურჩთა რაჲ გუემითა გ ა ნ ს წ ა ე ლ ი დ ა... (ხანძთ. ნ, მგ, 4).

საშუალო ქართულში გავრცელებულია რა. ჩვეულებრივ მისი ადგილი განსაზღვრულია: წინადადების თავშია.

ნიმუშები:

რა მზე ნათობდეს, მაშინცა ეთქმის დაბნელებულად (თამარიანი XII. 4; აგრეთვე: VI,21); რა მოიზარდე, თვით მოიბლარდე ნათლითა ყოვლის მპყრობელისათა (აბდულუმესია 56,1); რა რამინის ესეთი მოწიფება ესმა შაჰი მოაბადს, ვილა მართალი იყო, ეგრე გაეხარნეს (ვისრ. 9,18; აგრეთვე: 35,3; 10,21); რა უსიბ ეს იმედი მოახსენა, გაეხარნეს ბადრი იამანის ძესა გზისა მის მეცნიერობა და წავედით (ამირან. II,18,10); რა ისარი დაელივის, მონანი-ყე მოართმიდეს (რუსთ. 76,3); რა პასუხი არა გასცა, მონა გარე შემობრუნდა (რუსთ. 90,1); რა მეფემან მოისმინა, გაცინებით შემოჰხედნა (რუსთ. 61,1); რა მისჭირდეს, მაშინ უნდან გონებანი გონიერსა (რუსთ. 1191.4); რა გემო იხილა, მაშინვე სული ტკბილი წარხდა (ქილილ. 213); და რა შეასვეს, წამსავე შინა იგიცა მოკვდა (ქი-

ლილ. 213); რა დაქცნის ვარდი, ბულბულმან იმედი გარდას-
წყუიტიისა (შაჰნავაზ. 189,4); რა დილა გათენდა, შეჭდა თვით
ქელმწიფე ცხენსა (რუსულ. 733,9; აგრეთვე 50.2; 760,8); რა
ნიშანი აჩვენა, შიროს ენიშნა (პროზ. შაჰნ. 428; აგრეთვე:
422,415); რა ოთხი თვე გამოვიდა, ფირან იქმო ქელმწიფე-
მან (შაჰნ. 3115,1; აგრეთვე: 2956,1); რა ნახა, გაკვირვებული
შეიქნა (ფარსად. 223); რამინს რა ესმა, გარდუწყდა იმედი სი-
ხარულისა (არჩ. 486,1); ნახა რა ზომი, დასდვა საზომი (ბე-
სიკი 35); რა შესვა და საჭურველი მარჯვედ ყოელი მოიხი-
ლა, ბრძანა... (ბესიკი 83); რა ნიშანი დასდევს, იგიცა მოკვდა
(სიბრძ.-სიცრ. 41,24); რა გათენდა, სენერემ ქალაქს ჩამოვე-
დით (საბა, მოგზ. 5); ხოლო ესენი მარანდს რა მივიდეს, არა
პოვეს კაცი (შარავანდ. 133,7); რა ეს ისმინეს ქართველთა,
კვლა უფრო შემოსძახესა (გურამ. 318); მერე რა მოველ
გონებას, მასვე დაუწყე ვედრება (გურამ. 235,1).

განვიხილოთ ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც დამოკიდებული
წინადადება მოსდევს მთავარს:

უმზირდეს მტერსა, რა გამოეხვნეს სამოთხესა მას საშვებიერ-
სა (თამარიანი 1.38); და ნება ასრულდების, რა გული მარ-
თალი უც კაცსაო (ვისრ. 69,23; აგრეთვე: 7,8); კვლა დაიწყ-
ყო თქმა ამბისა მან, რა ხანი მოიტორა (რუსთ. 340,1); მისცა
ანდერძი შერმადინს, რა გაათავა წერითა (რუსთ. 808,1; აგ-
რეთვე: 1215,2); არვის უყურა, ზავი ქნა, რა ნახეს შეშინე-
ბული (შაჰნ. 3019.4; აგრეთვე: 2956,4); მაშინლა შექნათ
აჯაბნი, რა ნახოთ ჩემგან ქნილია (შაჰნავაზ. 111,2); მაშინ
რჩევა გარდიცვლება, რა ყელი ყელს გარდაიდოს (არჩ.
647,4); ვახტანგს კოსტანტილეს წიგნი მოუწონა. რა გაშინ-
ჯა (გურამ. 104,1).

მიუხედავად იმისა, რომ კავშირს ჩვეულებრივ წინადადების
თავში ვხვდებით, ზოგჯერ ეს წესი დარღვეულია და ადგილი აქვს
ინვერსიას. კავშირის წინ მოქცეულია წინადადების სხვა წევრები
(ქვემდებარე, დამატება ან გარემოება), მაგრამ მას მაინც შემას-
მენლის წინა პოზიცია უჭირავს:

ერმი რა გნახა, მსწრაფლ დაიზახა შენგან უკუნმან კარის
ლებანი (თამარიანი IX,2); მეფე რა დაჯდა, არა სჭირს ხე-
ლისა მიუმცთარობა (რუსთ. 316,3); ქალსა რა ესმა ამბავი.
მიხვდა წადილი ნებისა (რუსთ. 701,1; აგრეთვე: 344,1;
350,1); დილა რა გათენდა..., დაჯდა ასთან მეფე მასვე
მალათა საჯლომთა ზედან დედოფლითურთ თავისით (ამი-

რან. II,91,8); შაჰინშას რა ვისის კმა ესმა, გაეხარნეს (ვისრ. 128,22); მოაბად რა დაითრო, მზითურთ საწოლს შევიდა (ვისრ. 123,22; აგრეთვე 146,20; 14,9); მათ რა ნახეს, გაჰკვირდეს (რუსულ. 727.12); ჯელმწიფემ რა გაიგონა, მანცა სიტყვა უპასუხა (შაჰნ. 4940,2; აგრეთვე: 2946.2): ჯიმშედის ლაშქართა რა ესე მოინახეს, ყველანი გაიქცნეს და უფროსნი დაჯოცეს (პროზ. შაჰნ. 374); საბრალოთა და მდაბალთა რა ამისი მახარობლობა ესმათ, ამოსასვლელი სული ჩაუბრუნდათ (ქილილ. 105); მას დიაცსა რა დათვის სიმყარაღე ეცა, განერწყვა (სიბრძ.-სიცრ. 32,11): მეფემ რა წიგნი გასინჯა, სცნა ტკბილად მიწერილობა (გურამ. 95,1); ხოლო ესენი მარანდს რა მივიდეს, არა პოვეს კაცი (შარავანდ. 133,7); მეექვსეს წელს რა მივიწიე და ნადირ შაის ამბავი მოვიდა, ქალაქს ჩამომიყვანეს (იესე ოსეშე. 6); ერთ დღე რა ქარი აქროლდა, ვნახე ქაჯს უქექლუცესი (არჩ. 453,1).

ძველ ქართულში რაჲ კავშირი შესაძლოა ჩაერთოს პრევერბსა და ზმნის ფუძეს შორის.

ტმესის ნიმუშებია:

შე-რაჲ-მწუხრდის, სთქვთ... (მათე 16,2); შე-რაჲ-ვიღა იგი კათარნაუმდ, მოუქდა მას ასისთავი ერთი (მათე 8,5); და მი-რაჲ-ხვდეთ, ქადაგებდით და ეტყოდეთ... (მათე 10,7): შე-რაჲ-ვიდეს შინა, არა პოვეს გუამი იგი უფლისა იესუდსი (ლუკა 24,3); ...ხოლო მო-რაჲ-იღის წმიდაჲ იგი საიდუმლოჲ, კორცი და სისხლი ქრისტესი, მაშინლა ნაკლულევანად მიიღოს საზრდელი... (აბო 66,26); შემდგომად აღ-რაჲ-დგა უფალი ჩუენი იესუ ქრისტე, მკუდრეთით გამომეცხადა მე იოსებს პირველად... (არიმათ. 4,1); ...გან-რაჲ-ვიდეს იგინი ნავისა მის-გან..., პოვა ძე თვისი განკურნებული... (კიმ. 333,34); ხოლო შე-რაჲ-ვიდოდა ქალაქად, ვითარ გაუწყოთ, თუ ვითარითა დიდებითა შეიყვანა იგი ერმან მან (ანტიოქ. 110,31); ხოლო მო-რაჲ-ვიდოდა გზასა თვისსა. შთავარდა იგი ჯელსა ავაზაკთასა (ანტიოქ. 131,13); და აღ მო-რაჲ-ვედ სანათლოჲსა მის გან, მიწოდა სახელი სანატრელმან მდღელმან იოვანე... (რავახ. 90,23); და აწ კურნებასა პპოვეებენ მორწმუნენი მადლითა მისითა. მი-რაჲ-აქუს მიწაჲ ევლოგიად საფლავთა გან მისთა (ხანძთ. ნთ, ნე, 36); მი-რაჲ-იწია წინაშე ჯელმწიფისა მის, ზე აღდგა... (ხანძთ. კბ, კ, 11); ხოლო პარეხთა შინა მრავალთა წელიწადთა

ცხოვნდა და აღ-რამ-ეს რ უ ლ ა, მუნვე დაემარხა (ხანძთ. ლმ, იბ, 26).

მაგალითებიდან ჩანს, რომ რამ უმთავრესად დაერთვის ვიდა და ყვან მასალას და გვხვდება შემდეგ პრევერებებთან: აღ, მი, მო, გან, აღმო.

რა დროულობის გადმოსაცემად გავრცელებულია ახალ ქართულშიც:

აწცა რა თვალნი ლაქვარდს გიხილვენ, მყის ფიქრნი შენდა მოისწრაფვიან (ბარათ. 6); ნახა-რა, რომ მისი მოსელა შეუმჩნეველი არ დარჩა... (ვაჟა 211); სთქვა რა ეს, მელამ სხვა მხარეს დაიწყო ცქერა (ვაჟა 206; აგრეთვე: 203; 105; 132); რა ვახშამზედ დასხდნენ, ლაპარაკი გადავიდა თემის ყრილობაზედ (ყაზბ. 68); რა მათია შეიყვანეს სასტუმროში..., მაშინათვე ყველანი მოეხვივნენ... (ყაზბ. 66); რა ოთახის კარი მოიხურა, ელგუჯა ფეხზედ წამოვარდა... (ყაზბ. 7); და ესეცა ფიცხლავ გაიქცა, რა ნახეს გამოსული მღევარი (ორბ. წერილ. 13, 162); ...და რა ნახავდა... დააკრატუნებდა კბილებს მეტის სიამოვნებისაგან (ილია 336,9); რა დაიღლებოდა ამგვარი ყაყავით, მოგვშორდებოდა ხოლმე თავილამ (ლომოური); რა დავასრულე, მოსკდა ზვირთები გულიდან... (მაჩაბ. 22.8).

ჩვენ განვიხილეთ ისეთი შემთხვევები, როდესაც რამ-რას შემცველი დამოკიდებული წინადადებით გამოხატული მოქმედება უსწრებს მთავარი წინადადებით გამოხატულ მოქმედებას. მაგრამ ეს დასწრება ხანგრძლივი დროის ინტერვალში არ მდგომარეობს, — ერთი მოქმედება მეორეს მისდევს უშუალოდ. ზოგჯერ გადმოცემულია თანაქამიერობაც. ამასთანავე მოცემულ კავშირს ხანგრძლივი დროის ინტერვალის გადმოცემაც ეკისრება; დამოკიდებულ და მთავარ წინადადებათა შორის არის არა უშუალო თანამიმდევრობა მოქმედებათა, არამედ გარკვეული ხანდაზმულობითი მიმართება (ეს საკითხი განხილულია ქვემოთ. დებულების ხაზგასმა აქ გვეჭირდება მასალის კლასიფიკაციისათვის).

დროითი ინტერვალის გადმოცემის ფუნქციით ქართულში გამოყენებულია სათანადო კონსტრუქციაში ვინააოგან, რა, რაც.

ვინააოგან

იმხარება ძველ ქართულში. მასალა იხ. ქვემოთ, სათანადო ადგილას.

რა

იმხარება საშუალო ქართულში (იშვიათად):

რა მოყუარებთან ჩემთან თმანი დამიგრუზნა, მუნითგან მით სურნელითა ტოილოითა გული ჩემი დაუბამს მაგრად (ვისრ. 158,28); რა შობილ ვარ, ჭირი და ფათერაკი ბოროტი დია მინახავს... (ვისრ. 27,19); რა ვნახე და შეგისწავლე, მუნითგან, თუით იცი, ვით გავქე (ვისრ. 191,14); რა კაცსა ახალი მიჯნურობა გულსა ჩაუვარდების, ძეღსა მალე დაივიწყებს (ვისრ. 264,3); რა მინახავ, მუნითგან არა გამომისუენებია წამსაცა ერთსა... (ვისრ. 190,24); რა ჩემი მოყუარე გაციხონებულა, მუნითგან მე ათასითა ბორკილითა და ჯაჭუითა შეკრული ვარ (ვისრ. 133,35); რა ესე საქმე იქმნა, მუნითგან რამინ ტირილსა და კუნესისაგან ესე დამქლდა და ვაჭდა... (ვისრ. 134,8); რა ესე ესმა დედოფალსა, იმიერთგან საქმელსა თვისითა ჯელითა უქმოდის დედოფალი... (ამირან. 107,3); რა მოგეშორე, მას აქათ სიცოცხლე მოძულეებია (რუსთ. 1008,1); რა გული დავაგე შენად სარებლად, მუნითგან ვარდს გიფენ მითამ არებით (ბესიკი, 18); მერე რა აქედამ წასულხარ, თქვენი ამბავი ველარა შევიტყვეით რა (დოკუმენტ. თაყაიშე. 62,2).

სათანადო მაგალითებს შესაძლოა ახალ ქართულშიც შევხვდეთ: ეს რაოდენიმე დღეა, რა შენთან აღარ მომიწერია (ორბელ. წერილ. 10,161); დიდი ხანია თქვენი წერილი აღარ მომსულია, და არცა ილიკოსი, რა წამოვიდა ზაქათალიდამ (ორბელ. წერილ. 49,190).

რაც

-ც ნაწილადართული რა სათანადო ფუნქციით ახალ ქართულშია გაბატონებული. ახალ ქართულში მკვეთრად გაემიჯნა ერთმანეთს დროულობის მიმართების (ინტერვალის) გადმოცემის თვალსაზრისით რა და რაც; მათ ამ მხრივ განსხვავებული ფუნქცია აქვთ. ნიმუშები:

ერთი საუკუნეა, რაც ქართველები ცუდკაცობისათვის იგზავნებიან ციმბირში (აკაკი 484); თუმცა დიდი ხანი გავიდა მას აქეთ, რაც ის მოკვდა, მაგრამ უიმისოდ ვერაფერი საზოგადოებრივი საქმე ვერ წარმომიდგენია (აკაკი 474); რაც სეზონი ვათავდა, მისი შევლა აღარ შემეძლო (აკაკი 477); ეს თვე-ნახევარია, რაც ვიახელი (ილია 278,9); სულ რამდენი წელიწადია, რაც რუსეთი აქ შემოვიდა (ილია 254,5); კარგა

ხანია, რაც ესეც მოჰსხლტა თავის საყვარელ მეგობრებს და ამხანაგებს (ვაჟა 19); ეს რამდენიმე დღე იყო, რაც მათიას ეს ჩვეულება დასჩემდა... (ყაზბ. 59); ეს ერთი წელიწადია რაც მთელი დუნია მაგაზე ლაპარაკობს (ლომოური); კარგახანმა გაიარა მას აქეთ, რაც კაცია საგუნაშვილმა ერთი თავისი საყანე ადგილი შესასვენებლად გაუშვა (კლდიაშვილი, 1.7); შვიდის წლისა რაც-კი შევიქენ, ...მათთვის სანუკვარ საქმედ შეჰქმნია ვარჯიშობა საომარ ველზე (მაჩაბ. 19.4).

მე-18 საუკუნის მიწურულის საბუთების ენიდან:

რაც შენ წასულხარ, მანდაური ამბავი არ შეგვიტყვია რა (თაყაიშ. 69,3); რაც მოგეწერათ, რაც შენი წიგნი არა ენახე, მანამდი შენი არა გამიგონია (თაყაიშ. 89,7); ...მას აქეთ, რაც ჯავათხანს ყარაბალიდამ ელი წამოეყვანოს..., ისეც იბრეიშხანს მიუბრუნოს (თაყაიშ. 135,11).

„ომაინიანიდან“:

რაც ბრძანება გამოვიდის, ფიცხლავ გაათავიან და აღუსრულიან (76, 13).

რა კავშირი შესაძლოა შეეხამოს დროულობის სხვა კავშირს — რომ-ს და, ამრიგად, მივიღოთ გაორმაგებული, პარალელური დაკავშირება: რა რომ.

რა რომ ჩვენი ქვეყანა დავცალეთ, მას აქეთ ქალაქში იდეგ და კიდეც იმ რიგით ემსახურებოდნი ყულიასშვილს რევაზსა (დოკუმენტ. თაყაიშ. 20,7); რა რომ კაცს. მოსცილდეთ, სასუფევლისათვის სულთქმა და უში გქონდესთ (ვახტ სეგ, ი.); რა რომ ქართულს ველარ მიხდომოდეს და ლექს ძვირობა დაეწყოს, მაშინ ქართული არ შეამოკლოს (ვახტ. სეზ, კა); რა რომ ტყვეებს კრეფას დაუწყებდენ, აკლდამებში ჩაგვსხემდენ მე და ჩემს დასახუას (იესე ოსეშ. 7); აწ მეორედ მეფე ვახტანგ რა რომ ყენს შეასმინეს, თითქმის ასე განარისხეს, ჰკუისაგან შეაცდინეს (გურამ. 75,1); რა რომ თქვეს პურის სახელი, მე იმან მომიფონაო (გურამ. 254,3).

რომელ—რომე—რომ

დროულობის კატეგორიის ძირითად კავშირთა გვერდით საშუალო ქართულის ადრინდელი პერიოდიდანვე თანდათანობით გზას იკაფავს რომელ—რომე—რომ, რომელთაგან ახალ სალიტერატურო ქართულში საბოლოოდ გაბატონდა რომ.

A

რომელ

რამდენიმე ნიმუშს გვაწვდის „ვისრამიანი“:

ძილისპირისა ეამსა რომელ ღამისა სიბნელისაგან გზა არა ჩნდა, რამინ მივიდა ბეპროზის კარსა გულმხიარული და ჭირთაგან ქსნილი (110,24); შენ შენი ასული განაღა მაშინ შემრთე, რომელ ოცდაათი წელიწადი გამოვიდა და მაშინ შობე (34,7); ოთხმოცდასამი წელიწადია, რომელ სუიანი ჯელმწიფე ვარ (324,12); ერთისა წლისა ბეგარქმნილთა ჯერეთ სარტყელი არ შეექსნა და მუზარადი არ მოეჯადა, რომელ კულა ციხისა საძნელოსა გზასა აწუიენეს (146,5).

B

რომი

მონახეს და არ აცოცხლეს, რაცა მბრძოლი დარჩომოდა, რომე პოვნეს საჭურჭლენი, აწმცა თვალეა ვით ითქმოდა! (რუსთ. 1425,3); კაცის საცრუვე მაშინ გამოჩნდების, რომე მძინარისა შულლით და ბრძოლით რიგებასა ცდილობდესო (ქილილ. 152); ამა ადგილსა რომე ვიპყოფები, უწინდელი ჩემი სამკვიდრო არ არის, ჩემდა უნებურად აქა მოვიწიე (ქილილ. 249); რომე მომკვლენ, მას უკანით ფათერაქსა ჩავარდები (შაჰნ. 3078.1).

C

რომი

ამ სახეობის გავრცელების არე გაცილებით უფრო ფართოა: მე რომ თქვენ გნახე ედემისა ხე მართ სამოთხისა მიახლებულად, ღონე ვიცადი... (თამარიანი XII,10,11); ესეთსა სწავლებასა რომ შემოიღებს, თუცა ხელმწიფე მას ყურსა მიუპყრობს, ერთისა საუბრითა ამა მორევსა გასცურავს (ქილილ. 202); იქვე შაქისს იყო, რომ ქაიხოსროვ ათაბაგს არზა მოეწერა (ფარსად. 213); თითო ლუკმა რომ ვკამეთ, ასე გვეგონა... (რუსულ. 771,2; აგრეთვე: 740,1; 771,4; 777,11); ადრე რომ მიგველოდნენ, ველარ მივედით (საბა, შოგზ. 17); ოცდაცხრა თიბათვე იყო, რომ რომს შევედით (იქვე 17; აგრეთვე:

16: 11); და ასპარეზში ხერელი რომ გაიღეს, ზე შეშა დადგეს მრავალი, მსგავსი ბორცვისა (სიბრძ.-სიცრ. 17.4); ბატონი რომ ყმას სიტყვას უბძანებდეს, ყმა უნდა ჰკრთოდეს (ვახტ. ტზ.ჟვ); დღეს რომ კარგი წინ გიმძღვაროს, უკან მოგადევნებს ხვალ ავს (გურამ. 341,2); რომ მიხვალ, როდის დაგინდობს. მოგკლავს ეს შენი მტერია (გურამ. 109.3); ინდოეთიდან რომ მობრძანდა, დააბეზღეს... (იესე ოსეშე. 15); მერმე ჩვენი ოჯახი რომ აიკლეს.... მაშინ სისხლის წიგნი ქონდა ბებიაჩემსა (დოკუმენტ. თაყაიშე. 12,2; აგრეთვე; 11,3 64,12; 12,15); რომ შარვაშიძე მოკუდა, მივედიო ჩუენ და ნიშანიც მართებული ავიღეთ (საეკლ. საბ. 91,31; აგრეთვე: 104.7).

ახალ ქართულში რომ დროულობის ძირითადი კავშირთაგანია. მაგალითები:

ჩვენს საქმეს რომ ვჰხედავ, მაგის მეტი ღონე არა გვაქვს (კალმას. 2.27); ორმოცი წლის რომ შეიქნეს, გააგდეთ (გრ. ორბელ. წერილ. 38); რომ გაათავა ჩემი ამბავი, მკითხა... (ილია 310,2); არ გაუვლია ერთ კვირეს, რომ ამას მეორე შემთხვევაც დაერთო (აკაკი 419); ნ. ნიკოლაძე ძალიან ახალგაზრდა იყო. რომ გაათავა ქუთაისის გიმნაზია (აკაკი 475); ის-იყო უნდა გადამხტარიყო..., რომ ამ დროს მოვიდა ჩხიკვი (ვაჟა 203); მე რომ სიმღერას დავძახებ, არ შეგეშინდეს (აკაკი 199); განაჩენი რომ წაკითხულ იქმნა, სწორედ ამ დროს არწივმა ჩამოინავარდა (ვაჟა 101); გავიდა საათის ჩარეკი, რომ ჰქეკა მოესმა (ვაჟა 132); კარებთან რომ მოვიდა, ერთი კიდევ მოიხედა (ყაზბ. 6).

როგორც ზემოდამოწმებული მაგალითებიდან ჩანს, რომ შეიძლება შეგვხვდეს წინადადების თავში, მაგრამ ჩვეულებრივია მისი რწვერსიაც.

როდეს—როდესაც

საშუალო ქართულში გვხვდება, უმთავრესად აღორძინების ხანის ენაში; ფართო გავრცელება არა აქვს.

როდეს მივიდა, შემოუტევეს მათ ლაშქართა (ამირან. 23,22 აგრეთვე: 10,20: 35,33); აქ როდეს იყო სიოაშ, გულტკბილად შევიყარენით (შაჰნ. 2975,2); როდეს ომი მოეგონებოდა, მისსა ლაშქრისაგან კაცი იქმის... (პროზ. შაჰნ. 376); როდეს მიველ, დავხედე (რუსუდ. 752,6); როდეს ცეცხლთა დაასხა, მისსა დაშრეტად არ მოუძღურდა (ქილილ. 241); როდეს დამ-

ჭირდა და მოვიდომე ჩემი ყმი-შვილის გასყიდვა, მიველი ჩემის ნებაყოფლობითა (დოკუმენტ. ბერძენ. 158,5); მას ეამსა, როდეს მოგუიდექით კარსა და საბარათაშვილოშიგა მამულს გუიაცენით... (დოკუმენტ. თაყაიშე. 165,5); მას ეამსა, როდეს მაკურთხეთ, თქვენის ბრძანებისა მორჩილნი ვიყვნეთ (ქართლ.-კახ. საბუთებიდან).

ნაწილაკიანი კავშირი როდესაც აღორძინების ხანის ენიდანვე ისახება:

როდესაც წამოხველ, მას არაბეთსა შიგან დააგდეო? (ამირან. II,68,29); როდესაც თვალით ენახავ, მაშინდა დავიჯერებო (ქილილ. 244; აგრეთვე: 267; 252; 166; 375; 158); როდესაც შემატყო მაკრატელთა ხმარებასა შიგან პარვა, ხე მომაგონეო (სიბრ. სიცრ. 23,6); როდესაც გეპრიანება; მობრძანდით (საბა, მოგზ. 39); როდესაც გუგუნა და იესე გაიყარნენ, საწილოდ და გასაყოფად ჯელი არა აქეთ (დოკუმენტ. ბერძენ. 182,10); როდესაც უკეთ შეიქნას და წამოსვლა მოინდომოს. ცხენზედ ნუ შეჯდება (დოკუმენტ. თაყაიშე. 98,5); როდესაც მოინდომოთ თქვენის ყმის აყრა და აყაროთ და წაიყვანოთ, არავინ არ მოგიშალოთ (საეკლ. საბ. 81,7).

ახალ სალიტერატურო ქართულში როდესაც ერთი უძირითადესი კავშირია დროულობისა:

როდესაც ბატონი გაუძალდა, გლეხებმა შეუყარეს კეტები ხის სახლს (აკაკი 413); ეს ის დრო იყო, როდესაც საქართველო რუსეთის მფარველობის ქვეშ შედიოდა (ყაზბ. 5); გაიარა რამდენიმე წუთმა ამ მდგომარეობაში, როდესაც ერთი ცხენოსანი გამოჩნდა... (ყაზბ.3); მზე ჩასულიყო. როდესაც გულუმ-დახეთქილები... მოადგნენ... ბილიკს (ლომოური).

ცალკე უნდა გამოიყოს ასეთი შეხამება: მაშინ როდესაც.

ნიმუშები:

ორი ფოშტა გავიდა და შენგან არა მივიღერა ამბავი, მაშინ როდესაც აღიოსმალო ხმალსა ჰლესავსო ჩვენთვისა (ორბელ. წერილ. 63,202); ...კვალს სინჯვა დაუწყო, მაშინ როდესაც იმას გზა აუქციეს... (ყაზბ. 16); მიაქენებდა ქვეშეთისაკენ, მაშინ როდესაც მათია... იძახდა (ყაზბ. 72); ...აკაკიმ ცოლის მზითვი მილიონები აიღო და გაფლანგაო..., მაშინ როდესაც თვალით არა მინახავს რა (აკაკი 464); არც ახლა იხსენიებს ვინმე..., მაშინ როდესაც დანიელ ჭონქაძე... გაჭიმულია როგორც დიდი ვინმე (აკაკი 472); სრულიად საჭირო არ არის ამაზე ვიფიქროთ, მაშინ როდესაც ვიცით... (აკაკი 484); ამას

მომავალი უკეთ გამოიკვლევს, მაშინ როდესაც ყიფიანის ნათესი თავს იჩენს (აკაკი 484).

შეიძლება შეგვხვდეს, აგრეთვე, მაშინ როცა:

ზარალი უმნიშვნელო და ხანმოკლეა, მაშინ როცა მშრომელთა მატერიალური სარგებლობა დიდია.

აღსანიშნავია, რომ, როგორც დამოწმებული მაგალითებიდან ჩანს, მაშინ როდესაც კავშირი ზოგჯერ ამქლავნებს დაპირისპირების ნიუანსს, — ამიტომ შეიძლება მისთვის „მაქვემდებარებელი დაპირისპირების კავშირი“ გვეწოდებინა.

როცა

საშუალო ქართულის მოგვიანო ძეგლებში გვხვდება იშვიათად. ნიმუშები:

როცა დრო გარდავლის, მტერს ძალი მოემატება (ქილილ. 124); ესრე დაუდებიათ, ავი სარგებელი მოსდევსო, როცა სკლის დრო არ იყოსო (ქილილ. 176); როცა მოვიდეს, სახელი ჰქონდეს, თუ სხვა რამ, გაპყიდოს... (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 5,16); როცა ხარჯი მოვიდოდეს, ასე უნდა გაიღებდენ... (დოკუმენტ. ბერძენ. 197,4).

როცა დამახასიათებელია ახალი სალიტერატურო ქართულისათვის, როგორც ნორმა. იგი იხმარება როდესაც-ის პარალელურად და იმავე ფუნქციით:

ამის ანგარიშს, როცა მოვალ, მაშინ მოგთხოვთ (ორბელ. წერილ. 51,192);... როცა კი მოვიგონებდი, ყრეოლას მომგვრიდა მარია მობისთვის ცივებასავით (ილია 269,17); როცა გიჭირს, მაშინ გემალება (ილია 267,3); როცა იმათ ეშლებოდა, მაშინ აქნევდი თავს (აკაკი 433); მაგრამ ბოლოს როცა აზრის გაგებაზე მიდგა საქმე, მაშინ კი აიბნენ (აკაკი 432; აგრეთვე: 401); ხშირბინდმა დაჰკრა, როცა დიდს ქალაში ყორანი და სვაი ჩაეშენენ (ვაჟა 6; აგრეთვე: 4; 38); ...როცა ეს მზადება გაათავეს, ელგუჯამ წამოიძახა (ყაზბ. 18; აგრეთვე: 10; 33); როგორც მეძებარი ძალლი აიციქვეტს ხოლმე ყურებს, როცა ნადირის სუნს აიღებს... (ლომოური); კაცია... დარწმუნებული იყო, რომ, როცა კი მოინდომებდა, ყოველთვის შეჰკარავდა თავის ადგილს (კლდიაშვ. 7,32); როცა საშველი აღარ არის და მწუხარება იმედსა ჰკარავს უკანასკნელს, თითონაც ჰქრება (მაჩაბ. 23,14).

იხმარება როგორც საშუალო ქართულში. ისე ახალ ქართულში და არსებითად დამახასიათებელია პოეტური მეტყველებისათვის.

ნიმუშები:

როს ენა შეიდი, მათთვის დამშვიდი, საზრახელ იყო სულთა ყოველთა... მაშინდა ნებროთ ჭკვით სამისებროთ გოდოლი ჭელ ჰყო შენებად ველთა : (აბდულმესია 91,1,2,3); ეჭმობ ვამეყ-ვისსა, ართუ მეყვისსა, როს იაეარ ჰყო იამან ქვეყნით (აბდულმესია 32,1); მისრულ მისრულა, გული როს მქონდა სალმობიერად (აბდულმესია 66,4); ღვთისაგან ეგე, როს თამარ ეგე ნაკელოვნებად მისადენალი... (თამარიანი VIII, 1,2); მაშინ სცნობ ჩემსა ანდერძსა, როს ესე გარდახდებისა (არჩ.); ვერ მოიხმაროს მაშინდა, როს ლომი გამოეკიდოს (არჩ. 574,2); როს ენახე ჭერში კიდული, მსწრაფლ დამემართა ბნედაი (ბესიკი 59; აგრეთვე: 11, 12, 14, 18).

გაეცნოთ ახალი სალიტერატურო ენის ფაქტებს. უფრო ხშირია არქაისტებთან:

როს ვიყავ ცოცხალ..., მეცა მიყვარდა... (გრ. ორბელ. 42; აგრეთვე: 59; 43; 26; 18; 17); როს მჭმუნვარება შემომესევის. შენდა მოვილტვი განსაქარებლად (ბარათ. 7); როს დაიწყებენ იგინი ცქერას, გული სხვა გრძნობით მოჰყვება ძგერას (ილია 17); მახსოვს, ყრმა ვიყავ, ძლივს მოსული გონს და ცნობასა, როს სიდიადე თქვენი მგვრიდა კანკალს, ყრეოლასა... (ილია 3); ეს მე ვაცნობე მთელ ქვეყანას, როს გულახდილად და შეუპოვრად ავეყვე უცნობ ბედის ქარიშხალს (მაჩაბ. 25,3; აგრეთვე: 23,10; 22,7; 17,5; 17,19).

როს კავშირს ც(ა) ნაწილაკის დართვა საერთოდ არ ახასიათებს, მაგრამ ორიოდ მაგალითს ვხვდებით აღორძინების ხანის ენაში: როსცა—როსაც:

როსაც არის, მასცა გეტყვი, კონსტანტინეს ბოლოს საქმეს (არჩ.); არც კუშტობით რა მერგება, როსცა მასვე მიხვდები (არჩ.); როსაც ჩვენი ბრძანება მოგივიდოდესო, ისე ჰქენ, რაც გვებრძანებინოსო (ფარსად. 225); როსაც ყაენის კარგი ანბავი მოვაო, წითელს რასმეს წამოვიხსამო (ფარსად. 233); როსაც ურუმთ ზედ მიხდომის დრო იყოს, ყაენს შეატყობინონ (ფარსად. 225); როსცა შერიგება მომხდარიყო, ისევე მიეცათ (საბა, მოგზ. 3); როსცა გათავდა ბრძანება, ღვთისა გამოვიდა ცხრა თვე. დაიბადა ვაჟი ცისკრის უნათლესი

(რუსულ. 737.8); როსცა მათ შეკირვება რამე ექმნებათ, იგინი (მოყვარენი) რა ცის კომლებრ შეკრებულნი იყვნენ (ქილილ. 256).

რაჟამს

ფართოდ გავრცელებული კავშირია დროულობისა ძველ ქართულში.

ზოგიერთი ტექსტი გვაძლევს რასჯამს ფორმის წაკითხვას: „და რასჯამს დაასრულეს ბასრობაჲ იგი მის ზედა, განჰძარცუეს ძონწეული იგი და შეჰმოსეს მას სამოსელი თვისი და გამოიყვანეს იგი ჭუარ-ცუმად“ (მრკ. 15,20 :C). ამგვარადვე სრულადაა ეს კავშირი ხანმეტ ლექციონარში. ოთხთავის C რედაქციაში გვხვდება აგრეთვე რაჟამს. საერთოდ კი ძველ ქართულში უნდა ვივარაუდოთ რაჟამს.

გავეცნოთ მასალას:

ხოლო რაჟამს აღვდგე, წარგიძღუე თქუენ გალილედ (მათე 26,32); მიეციო, ერნო, დიდებაჲ ქრისტესა ღმერთსა ჩუენსა. რაჟამს გესმათ კმაჲ იგი სანატრელი (ჰ.-ეტრ. 143. V, 9): რაჟამს გამოსჩნდი შენ შორის ორთა ავაზაკთა, ქრისტე ღმერთო, მას უამსა ეზოჲ ტაძრისაჲ მის განიბო... (ჰ.-ეტრ. 165. V. 8); რაჟამს ჯელყონ ჯელოვანთა მუშაკთა, მაშინ იხილოს თულამან მხილველთამან შუენიერებაჲ ადგილისა ამის (ზარზმ. 157,28); რაჟამს უდაბნოს გარე იქცეოდინან და ილოცვიდენ, იყვნენ იგინი ზურგმოდრეკით თაყუანის მცემელ (ასურ. 7,31); ხოლო რაჟამს მიხილეს სახლეულთა ჩემთა, განიხარეს სიხარულითა უზეშთაესითა (არიმათ. 17,1); იაკობ რაჟამს აკურთხევდა იუდას, ჰრქუა ესრჭთ... (სახისმეტყ. 2,ბ,4); რაჟამს იხილიან მართუეთა დედაჲ, ანუ მამაჲ..., მართუეთა მათ დასკრტნიან ძუელნი ფრთენი... (სახისმეტყ. 15, ია, 8); და რაჟამს ადგილნი ესე წმიდათა მოწამეთანი ვიხილნეთ, ვისწრაფოთ და მივემსგავსნეთ საქმეთა მათთა (წარტყუენ., მთ.19); და რაჟამს მცნებანი მისნი არაჲ დავიმარხენით, მოაწია ჩუენზედა სწავლაჲ ესე (წარტყუენ., კგ, 4); ხოლო რაჟამს აღჰქსნის, გამოსცის სულნელებაჲ თვისი... (იპოლიტე ია, 70: აგრეთვე: მდ, 36; იბ, 75); და რაჟამს აღესრულა საქმე ესე, შეეწირეთ ჩუენ მადლობაჲ ღმრთისა (კიმ. 314,33; აგრეთვე 258,29; 268,32; 268,2); რაჟამს მოვიქმე აფხაზეთით, თანა წარგიყვანო შენ ხანძთად (ხანძთ. კბ, კ, 10, აგრეთვე: ჯა, ნზ, 25; ოდ, ოდ, 4—5; კზ, კგ, 54; კბ, კ, 1).

ჩვეულებრივ დამოკიდებული წინადადება უსწრებს მთავარ წინადადებას, მაგრამ არის ზოგ-ზოგი შემთხვევა ინვერსიისა:

და მაშინლა დასცხრა და ესრეთ ყოფდეს ღრუბელნი იგი ყოველსა ჟამსა, რაჟამს საკმარ არნ წყალი (კიმ. 257.26); და ვინ-მე-მცა არა შეძრწუნდა მტერთა მათ-გან, რაჟამს ჰხედვიდეს მათ... (წარტყუნ. იზ, 31; აგრეთვე: იე, 20; ოო, 3ბ, 3-4; ე, გ, 53).

რაწამს

გვხვდება უფრო ახალ ქართულში და იგი ხალხური მეტყველებისთვისაა დამახასიათებელი, გამოხატულება რომ უპოვია ლიტერატურაში.

სათანადო ნიმუშები დავიმოწმით ყაზბეგის ენიდან:

რაწამს ქალმა თვალი მოჰკრა, სიხარულით მისკენ გაექანა (26):

რაწამს დაინახეს ეს ადგილი, სიხარულით გაექანნენ (17):

რაწამს ელგუჯა ცოტა უკეთ შეიქმნებოდა, მზალვეს მოიტაცებდნენ (69); რაწამს ბრძოლას მორჩა და ფათერაკი აიცილინა, იმის აზრები ისევ მზალვეს მიუბრუნდა (66; აგრეთვე: 41; 29; 131; 7).

დაირთავს - ც(ა) ნაწილას:

რა წამსაც ეს გავიგონე, გაბოროტებული გამოვტრიალდი... (ილია 300,39); რა წამსაც გლახამ დაინახა, თვალები ცეცხლი-სავით ისევ სიცოცხლით აენთო (ილია 321, 18).

შდრ. საბუთების ენიდან:

რა წამს ჩვენი წიგნი მოგივიდეს, საჩქაროთ ეგ სამივ ქუმჩი მელიქებს გამოასტუმრებინე (თაყაიშვ. 46, 6); რა წამს თქვენი წიგნი მომივიდა, მაშინვე ბატონს გაუგზავნე (იქვე, 82,9). რასაც წამს ეს წიგნი მოგივიდეს, მაშინვე გამოაგზავნეთ (იქვე, 98,4).

რადი

ახალ სალიტერატურო ქართულში ზოგიერთ მწერალთან რაკი-ს დროულობის გადმოცემის ფუნქციაც ეკისრება. ეს არ შეიძლება ნორმად ჩაითვალოს სალიტერატულო ენისათვის.

დავიმოწმით ზოგიერთი მაგალითი:

მას აქეთ რაკი შენდამი ვცან მე სიყვარული, ჰოი, მამულო. გამიკრთა მე ძილი და შვება (ილია); რაკი ვლადიკავკასიიდან გამოვედი და ჩემის ქვეყნის სიომ დამკრა, გულმა სულ სხვა-

რიგად დამიწყო ფეთქა (ილია 249,38); რაკი ჩემი საქმე გავათავე, გულმა მღვდლისაკენ გამიწია (ილია 281,39; აგრეთვე: 295,32; 339,18; 270,37; 264,16); ... რომლის მსგავსთ ასე ხშირათა ხედავთ, რაკი ჩვენს კურთხეულს თბილისს ზემოთკენ შემოსცდებით (ლომოური); წამს შესდგა, ყური წახარა და, რაკი ალიას წყნარი ხვრინვა ისევ შემოესმა, სიფრთხილით სანათურისაკენ წავიდა (არაგვ. 56).

ოდეს

გვხვდება ძველსა და საშუალო ქართულში.

ძველი სალიტერატურო ენის ნიმუშებია:

არამედ მოვლენან ღღენი, ოდეს ამალღდეს მათგან სიძჳ იგი (მათე 9,15); და ოდეს შევიდა იგი სახიდ ერისა მისგან, ჰკითხვიდეს მოწაფენი მისნი იგავისა მისთვის (მარკოზ 7,17); და იყვნეს იგინი დამკვდრებულ კლდესა მას შინა, რომელსა დაემალა მოსე წ'წტყლი, ოდეს იგი ღირს იქმნა ხილვასა ღმრთეებისსა (ასურ. 13,10; აგრეთვე: 8,30; 5,16); განანათლნა მოწამენი შენმან სიმჳნემან, ოდეს წარმართთა მოუწოდე სიტყუითა... (კ.-ეტრ. 4, V, 4); და ჩემი სამკაული მას არა დაუტეო. ოდეს იგი არა ჩემი ცოლი არს (შუშან. 25, VII, 34; აგრეთვე: 32,X, 17); ...ოდეს ჰგონებდეს..., მაშინ განეშორნეს საუყუნოდ დაწყლულნი გონებითა (წარტყუნ., მდ. 28); ...ოდეს იქმნნეს ყრმანი იგი ათერთმეტის წლის, მოიწია რისხვა იგი საშინელი... (წარტყუნ. მბ, 24); ხოლო ოდეს მოიწიოს ზაფხული..., მაშინ იცნობოს თითოეული მათი... (კიმ. 300,14); დაემთხვა უკუე ღღესასწაული წმიდისა გიორგისი მას ეამსა შინა, ოდეს იგი ტიმოთე მოხუცებულსა მას თანა დაბასა ოვსსა მიიწია... (ანტიოქ. 62,36); ოდეს ესე ვცნათ, კულად ვისწაოთ შობაჲ იგი უფლისაჲ (მრავალთ. 270,11); რამხათვს დაქსნილ იქმნენით ესრჳთ, ოდეს აღტჳმულ არს თჳუენთვს... (არიმათ, 23,18); ხოლო ოდეს სათნო იყო..., მაშინ დაუტევე მე პირველი იგი... (აბო 69,21; აგრეთვე: 73,5); ოდეს დეკანოზმან ეამის-წირვისა თვს ეამსა ჰრეკოს, მაშინ ყოველნი მღღელნი მუნ არა მივიდენ (ხანძთ. მთ, ო, 57; აგრეთვე: მე,23, ლვ, ლ, 31; ოე, ოე,36—38).

ფართოდ გავრცელებულია ოდეს საშუალო ქართულშიც:

ოდეს გიჳმე, პასუხი რად არ გამომეც... (ვისრ. 128,26; აგრეთვე: 130,3; 144,24); ...ოდეს გწადდეს, მუნ იყავ, ოდეს გწადდეს, აქა (ამირან. 21,26); ოდეს ტურფა გაიფდეს. არღარა ღირს არცა ჩირად (რუსთ. 878,4; აგრეთვე: 773,4; 161,4,3; 1207,2;

284,4; 767,2; 177,2); ოდეს ხუზისტანს ყმაწვილნი ებარნეს გასაზრდელი და, მუნითგან შეჰყვარებოდა, აქამდი ვერ ნამხელი და (არჩ. 265,2); ოდეს სული ამომგლიჯონ, შენკე მისწი მანგანითო (გურამ. 184,4; აგრეთვე: 161,1; 154,1); ოდეს დამანა დაინახა, მისის თეალის ღრუბლითა ცრემლის წვიმამან ცვარვა დაიწყო (ქილილ. 206); ოდეს მიველ, გამომეგება ბერი (რუსუდ. 725,9; აგრეთვე: 762,6; 917,3); ოდეს ალიეჰბარ მეფე მისრეთისა ქვეყანასა ხელმწიფედ დაჯდა, სამეფო გვირგვინი თავსა დაიდვა (ომაინიანი 66); ოდეს ქორწილს ვაპირობდი, შეველ აბანოსა (სიბრ.-სიცრ. 38,5); ოდეს ისარს ხმალი ბასრი შეხვდეს, ველარ ღონით ისროს (ბესიკი 33); ნაცულად გავაგე, ოდეს მოვიდეს ძე შენი (საეკლ. საბ. 44,9); ოდეს მოგვიდეგით ჯარსა..., ჩუენცა ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქუენი (დოკუმენტ. ბერძენ. 60,5).

ოდეს კავშირმა ძველ ქართულში ნაწილაკი (-ცა, -იგი), საერთოდ არ განივითარა, თუმცა ასეთი მაგალითები მაინც გვხვდება: არა აღმოგიკითხავსა, რაჲ-იგი ყო დავით. ოდეს-იგი შეემშია მას და მისთანათა მათ? (მათე 12,3); ოდეს-იგი ხუთი პური განვტეხე ხუთ ათასათაჲს, რაოდენი გოდორი საესმ ნამუსრევი აღილეთ? (მარკოზ 8,19); ...ოდესცა იდიდა იესუ, მოექსენა... (ი. 12,16).

აქა-იქ გვხვდება ნაწილაკიანი ფორმა: ოდესცა, ოდესაც საშუალო ქართულშიც. უმთავრესად მაგალითებს გვაწვდის „ვისრამიანი“-ნიმუშები:

კაცი თავსა ჭირსა მისცემს, ოდესცა გამოცდილსა კულა გამოსცდის (ვისრ. 274,12; აგრეთვე: 303,8, 85,9; 57,21; 198,10; 130,27; 116,22; 101,7; 112,7); ოდესცა ერთგან გენახნეს. ამას ბძანებდი... (ამირან. 78,39); ოდესცა სწადდეს, დამივსნეს ამა ცეცხლისა დებანი (რუსთ. 1479,3); ოდესცა კაცმან სცნას, ხამს უგვაროსა ვისმე არ შეეთვისოს (ქილილ. 544; აგრეთვე: 201; 172; 236; 257); ვერ გაუმავრდნენ, ოდესაც მტერთა დაუწყეს ბრძოლანი (გურამ. 9,1; აგრეთვე: 310,4; 263,1).

როგორც ზემომოყვანილი მასალა ადასტურებს, ჩვეულებრივ დამოკიდებული წინადადება უსწრებს მთავარს, მაგრამ არაიშვიათია იმის ნიმუშები, როდესაც პირველ ადგილზე მთავარი წინადადებაა და მას მოსდევს დამოკიდებული წინადადება.

კავშირი საერთოდ პირველ ადგილზეა დამოკიდებულ წინადა-

ღებაში. იშვიათად. მაგრამ მაინც ვადასტურებთ ინვერსიის შემ-
თხვევებს.

მაგალითები:

მე ოდესცა ვიროს ვეახლე, ვარდი ვიყავ უეკლო... (ვისრ.
46,23; აგრეთვე: 111,23; 154, 20; 302,12); ამა სიტყვასა ზედა
ოდეს შეეხვდებით ხვარაშან ქალსა, თვალთა ცრემლი გარდ-
მოედინა (ამირან. 90,23); მე ოდეს ქვაბნი წავეუხვენ, დავხოცე
ღევთა დასები (რუსთ. 1364,3).

ლექსის საჭიროებითაა გამართლებული „ვეფხისტყაოსანში“ კავ-
შირის მოქცევა წინადადების ბოლო სიტყვად:

მამის ძმა და მამაჩემი პაპა-ჩემმან გაყენა ოდეს, ზღვასა შიგან
კუნძულია, ჩემად წილად მას იტყოდეს (601,1); არ მომწურ-
ვოდეს წინანი, ზურგით მესროდეს მე ოდეს, ხრმალსა მივენ-
დევ, გამიტყდა, ისარი დამელეოდეს (606,3).

ოდეს, შეიძლება ითქვას, არ არის დამახასიათებელი ახალი სა-
ლიტერატურო ქართული ენისათვის. იგი შეიძლება შეგვხვდეს უმ-
თავრესად ამ პერიოდის ქართულის ადრინდელ ძეგლებში, და თუ
შემდეგ გამოიყენებს მას რომელიმე მწერალი, ისიც უმთავრესად
ლექსში, რომელსაც ეს კავშირი არქაულობის იერს ანიჭებს:

ოდეს სცნა, რომ ვარ უბრალო. მოვედ, მოვედ, მუნ მოგელი
(ბარათ. 5); ასე ყეფდა ბულბული, ოდესცა ღამე ბნელი მოი-
ცვამდა ქალებსა... (ბარათ. 3); ოდეს მეწვევა სევდა-ნალღველი...
შენი სახე მაქვს მაშინ მხსნელ-ფარად (გრ. ვოლსკი).

ვინააშთგან

დროულობის კატეგორიის გამოხატვის ფუნქციით ვინააშთგან
მხოლოდ ძველ ქართულში იხმარება და ისიც იშვიათად.

მაგალითები:

სამი დღე არს, ვინააშთგან მელიან მე (პაემ. მარკოზ. 8,2); რაო-
დენი უამი არს, ვინააშთგან ყოფილ არს ეგე მაგის თანა? (მარ-
კოზ 9,21); ორი წელი მაქუს ჩუენ, ვინააშთგან გამოსრულ ვართ
ქუეყანით ჩუენით და ვიქმთ... (კიმ. 334,3); ხუთ დღე არს,
ვინააშთგან შემემთხვა მე ესე (კიმ. 299,30); ...ესე მეექუსე
თოჯუეა არს, ვინააშთგან წესსა შინა არს მიდგომილებისასა
(კიმ. 180,37); და მიერ დღითგან, ვინააშთგან პყრობილ ყვეს
იგი ციხესა მას შინა, სასთაულსა ზედა თავი არა მიდვის...
(შუშან. 38, XIV, 16); ... და დაეყო მას უმრავლეს ორმეოცისა
წლისა, ვინააშთგან სართულსა ქუეშე არა შესრულ იყო იგი და

არცა ენახა პირი დედაკაცისაჲ (ასურ. 16,32); არამედ ვინაჲთ-
გან აღეშენეს კლარჯეთისა დიდებულნი უდაბნონი, მღღელ-
ნი და დიაკონნი მათნი ანჩელთა ეპისკოპოსთა გან იყურთბე-
ვიან (ხანძთ. მე, აგ, 6); ხოლო ვინაჲთგან ახოვნად გამოჩნდის,
ძალი ბრძოლისა მისისა ყოველთა ზედა საცნაურ იქმნის
(ხანძთ. მა, ლზ, 8); ხოლო თქვენ გექსენენ კრძალულებაჲ ჩემი
მოთმინებით მონაზონებისა მიმართ, რომელიცა იხილეთ, ვი-
ნაჲთგან დავემკვდრე თქვენ შორის, ვიდრე აქამომდე (ხანძთ.
ოშ, ლშ, 44).

ვითარ

დამახასიათებელია ძველი ქართულისათვის. საშუალო ქართულ-
ში არ გვხვდება როგორც ნორმა; არ იხმარება, მით უმეტეს, არც
ახალ ქართულში.

მაგალითები:

და ვითარ ცნა იესუ, წარვიდა მიერ (ხანძ. მრავალთ. 16.3;
მთ. 14,14); და ვითარ დამწუხრდა, მოართუეს მას ეშმაკეულებ
მრავალ (მათე 8,16); და ვითარ გამო-ოდენ-ვიდოდეს მიერ
ნავით, მეყსეულად იცნეს იგი კაცთა მათ მის ადგილისათა
(მარკოზ 6.54); და ვითარ აღასრულა ლოცვაჲ ესე, გარდმოხ-
და მას ზედა სული წმიდაჲ... (კიმ. 232,21; აგრეთვე: 230,29;
226,5); და ვითარ მეტყოდა მე უფალი ამას, იყო ძრვად... (არი-
მათ. 14,1; აგრეთვე: 1,1; 36,3); ვითარ ესმა იოსებს, ქალწუ-
ლითურთ დაემკვდრა ბეთლემს (მრავალთ. 276,7; აგრეთვე:
279,8); და ვითარ ილოცეს მყოვარ ჟამ..., მრავალნი მღღელნი
შემოვიდეს... (რავახ. 82,12; აგრეთვე: 92,14); ვითარ შევედ
შინა, ვიხილე ხატი მისი დაბძარული... (შუშან. 21, VII, 11;
აგრეთვე: 32, X, 18); და ვითარ ჩჩვლნი იგი იტყოდეს კირიე-
ლემსონსა, მაშინ ჩუენ ყოველნი ვევედრებოდეთ ღმერთსა
შიშით და ძრწოლით... (წარტყუენ. მშ, 17; აგრეთვე: მზ, 12);
და ვითარ ვერ შეუძლეს (შეცვალებად) მტკიცე იგი სარწმუ-
ნობაჲ მათი, მივიდეს მთაერისა წინაშე მის ჟამისასა... (კოლ.
59,113); ვითარ ვერ პოვეს, ჰგონებდეს... (ანტიოქ. 55,9); და
ვითარ იქმნა იგი ათის წლის, მას ჟამსა მამაჲ ეპიფანე ითქუმოდა
სასწაულთა-მოქმედად (ხანძთ. ნა, მე, 4; აგრეთვე: ივ,ია, 13;
ნთ, ნვ, 58; ლ,კვ,14); და ვითარ ზოტიკი იგი გარდაიჟადეს, შეკრ-
ბეს იგინივე მეჭადაგენი და მეჭამლენი... (ევესტ. მცხეთ.160,34).

დამოკიდებული წინადადება, როგორც წესი, უსწრებს მთავარ
წინადადებას.

კავშირის ადგილი მტკიცედ განსაზღვრულია: პირველ ადგილზე დგას; ინვერსიას ადგილი არა აქვს. გამონაკლისს შეადგენს ისეთი მაგალითები, როგორცაა:

ხოლო იესუს ვითარ ესმა, ჰრქუა მათ... (მათე 9,12); და იესუ ვითარ მივიდა სახლსა მის მთავრისასა, იხილა მუნ მგოსნები და ერი აღშფოთებული (მათე 9,23); ხოლო მათ ვითარ იხილეს იგი, შეიპყრნა იგინი განკვრევაჲმან... (კიმ. 334,28).

საშუალო ქართულში ვითარ, საერთოდ, არ გვხვდება. იგი უკვე არქაიზმია ამ დროისათვის და შესაძლოა აქა-იქ შეგვხვდეს ზოგიერთ ტექსტში.

მაგალითები:

ვითარ დარბაზს მივიდნენ წინაშე მეფისა, უბრძანა ამირ მუმლმან... (ამირან. II, 75, 27); და ვითარ დაესწრო, უყვილა (ამირან. II, 19, 8; აგრეთვე: 43, 6); ვითარ განთენდებოდის, კულად ეგრეთვე ამოჰქონან კარი ქუაბისა მის (ანას. ქ. ცხ. 15, 24); და ვითარ იხილეს დროშაჲ, დაცემული მკლავითა აქილიანითა და მახვილი იქცევისი მკუთერ მკუთეთლად. იკუმბიეს სიელტოლაჲ ძალისამებრ ჰუნეთაჲსა (შარაევანდ. 59,21).

ვითარცა

ძველ ქართულში დროულობის ერთ-ერთი ძირითადი კავშირია ვითარცა.

გავეცნოთ მაგალითებს:

და ვითარცა გამოქდეს ქუეყანად, იხილეს... (ხანმ.: იოკ. 21,9); ვითარცა მოხიწია ადგილსა მას, აღზედა იესუ და ხრქუა მას... (ხანმ.: ლუკა 19,5); და ვითარცა განთენა, გამოვიდა მიერ (ჰაემ.: ლუკა); და ვითარცა წარმოვედით, იპოვა წინაშე ჩუენსა გზაჲ რაჲმე იწროჲ... (ზარზმ. 163,3; აგრეთვე: 155,6; 154,21); ვითარცა ესმა ნეტარსა შუშანიკს, დაეარდა იგი ქუეყანასა ზედა (შუშან. 5, II, 15; აგრეთვე: 15, V, 16); და ვითარცა ესე თქუა, წინაშე ყოველთასა მოილო ზეთისა მის-გან... (ანტიოქ. 108, 31); და ვითარცა განიღუძა, პოვა ჳელი თვისი... (კიმ. 317,22; აგრეთვე: 245,20; 239,3; 225,29); და ვითარცა ჰრქუა ესე ანგელოზმან წმიდასა საბას, გულის ჳმა ყო... (ასურ. 13,28; აგრეთვე: 13,8; 17,23); და ვითარცა დასცხრა სიმძაფრე გულისწყრომისა მათისაჲ, მაშინ ბრძანა მთავარმან მათმან... (წარტყუენ. იმ, 21); და ვითარცა იყო სამყამოდენ დღისაჲ, მოვიდა კელმწიფჳ ქალაქისაჲ (არიმათ.); ვითარცა ვიხილე ხილუაჲ იგი, შეეძრწუნდი... (რავახ. 82,31); და

ვითარცა წუთ ერთ განრევეშორე მათგან..., შეემთხვა მას მქსნელი (იპოლიტე, ნბ, 25,1); და ვითარცა მოიწია ოპიზას, ახარა ძმათა თუსთა... (ხანძთ. თ, ვ, 67; აგრეთვე: ზ, ვ, 60 მჟ. ო, 7, ნგ, მნ, 37).

დამახასიათებელია, რომ დამოკიდებული წინადადება წინ უსწრებს მთავარ წინადადებას.

კავშირი, ჩვეულებრივ, წინადადების თავშია, მაგრამ არაიშვიათია ისეთი შემთხვევები, როდესაც ხდება ინვერსია. ამ ინვერსიის დროს ასეთი კანონზომიერება ჩანს: იგი შემასმენელს ემეზობლება, მის წინაა, ხოლო წინადადების სხვა წევრები წინაა მოქცეული (ქვემდებარე, დამატება, ან გარემოება):

ხოლო მათ ვითარცა ესმა ესე მისგან, განიხარეს... (მარკოზ 14,11); ხოლო მათ ვითარცა იხილეს ვარსკულაჲ იგი, განიხარეს სიხარულითა დიდითა ფრიად (მათე 2,10); ხოლო კაცთა ვითარცა იხილეს სისხლი იგი და კუალი ლომისაჲ, შეეშინა მათ შიშითა დიდითა... (კიმ. 305,19); ხოლო ნეტარი ზაქარია პატრიარქი ვითარცა მოიწია ბჭეთა მათთანა, მოექსენა მას ტყუეობაჲ იგი ძეთა ისრაჴლისათაჲ... (წარტყუნ. მვ, 4); ხოლო მღდელი იგი შემწირველი ვითარცა შევიდა შესაწირავითა მით საკურთხეველად..., მაშინლა აღმაღლდა ტრედი იგი (რაფაბ. 82,34); და მას ვითარცა ესმა ესე, წარვიდა იგი გზასა თუსსა... (კიმ. 302,20); ხოლო უხუცესსა ძმასა ვითარცა ესმა..., მირბიოდა იგიცა და აიძულებდა მათ... (ანტიოქ. 63,9); და ესე ჩუენებაჲ ვითარცა იხილა, განიხარა დიდად ფრიად (ხანძთ. 8, ვ. 9); ხოლო შემდგომად ვითარცა ესმა მას სიტყუაჲ იგი..., მაშინ მყის მოიქცა იგი... (ასურ. 12,17).

300ა

გვხვდება უმთავრესად „ამირან-დარეჯანიანის“ ენაში.
ნიმუშები:

ვითა ნახა ინდოს ქაბუკისაგან ბადრი იამანისძემან, ფიცხლად ცხენი გაიყვანა... (18,17); ...ვითა ვერ დაუშალა, აღარ დადგა დედოფალი შინა (91,18; აგრეთვე: 71,8; 60,16; 57,27; 50,5; 16,5; 14,4; 30,13); ვითა ნახა ინდოსა ქაბუკისაგან მოქნეული, ბადრი იამანისძემან ფიცხლად გაიყვანა ცხენი... (11, 22, 10).

შეიძლება შეგვხვდეს სხვა ძეგლებშიც:

შავი კვამლი ვითა შეიკრა და მამის სიყვარული მოიშორეა, გონება შეეძრა და მამის სიკვდილი მოიგონა (პროზ. შპნ. 370).

მთავარი წინადადებით გამოხატული მოქმედება უსწრებს ვიდრეს-ს შემცველი დამოკიდებული წინადადებით გამოხატულ მოქმედებას.

კავშირს შეიძლება დაერთოს -მდე, -მდის თანდებულები; იშვიათად დაირთავს -ცა ნაწილს.

გამოყენებულია როგორც ძველ ქართულში, ისე საშუალოსა და ახალ სალიტერატურო ენაშიც.

ჯერ გავეცნოთ ძველი ქართულის უთანდებულო კავშირის მაგალითებს:

და ვიდრე იგი ამას იტყოდა ოდენ, აპა ესერა ღრუბელი ნათლისაჲ აგრილობდა (პაემ.: მათე 17,5); ვერ ჳელ-ჳეწიფების ძეთა სიძისათა მარხვად, ვადრე სიძე იგი მათ თანა არს (პაემ.: მარკოზ 2,19); რაათა მუნ მოვიდე და გამომევიდო ქედსა შენსა, ვიდრე არა მოხვდე და არწმუნო იოსებს... (მრავალთ. 259,27); განსწავლულ ვიყავ შჯულითა მით მაჰმედისითა და ეცხომდებოდე მას შინა, ვიდრე უმეცრებასა შინა ვიყავ (აბო 69,19); და ვიდრე ჩუენ ამას სიტყუასა შინა ვიყვენით, კაცი ერთი სპარსი მოვიდა... (შუშან. 12, IV, 1); და ვიდრე არლა გამოსრულ იყო, არავის რას განამზიარულედა (იპოლიტე, ია,74); ვერ შემძლებელ ვარ განლებად ჳურღმულისა ამის, ვიდრე არა მიბრძანოს მე უფალმან (წარტყუენ. 6,13); და ვიდრე არლა მიწვენულ იყო ციხესა მას, აღესრულა (კიმ. 94,13); და შეუძლებელ არს ამიერ წარსლვაჲ ჩემი, ვიდრე არა მიევმთხვო, რომელსა ესე ვეძიებ (ანტიოქ. 89.25); და ვერ განიკურნო შენ და ვერცა შეილნი იგი შენნი, ვიდრე არა შეინდოთ დედუფლისა მის გან (ხანძთ. ნმ, ნე, 14); მკედარი ვიდრე წყობასა არა შესრულ არნ, ძლევაჲ მისი სიმრავლესა შინა ლაშქართასა არა საცნაურ არნ... (ხანძთ. მა, ლზ, 6).

გავეცნოთ თანდებულებიან ფორმებს:

...ვიდრემდე თქუენ თანა ვიყო..., მომგუარეთ მე იგი აქა (პაემ. მათე 17,17); და არა იყოდა იგი, ვიდრემდე შეა ძმ... (მათე 1,25); ნუ ვის უთხრობთ ხილვასა ამას, ვიდრემდის ძმ კაცისაჲ მკუდრეთით აღდგეს (მათე 17,9); და იფარვიდა მოძღურისა გან თვისისა აღტქუმულობისა მის თვის პირველისა, ვიდრემდის სულმოკლე იქმნა (ასურ. 9,39); და პურობილ იყო იგი მუნ ჟამამდე სამისა წლისა, ვიდრემდის ბრძანებითა ღმრთისაჲთა მოკუდა აბდილ ამირა მუმნი... (აბო, 63,10);

მაშინ შეუელად აღდგა ჭოჯიკი, ძმად მისი, და იბრძოდეს, ვიდრემდის გუემა იგიცა (შუშან, 20, VI, 18); არ დაგიტევო, ვიდრემდის შეგიყვანო და შეგავლინო გულსა (იპოლიტე, ნბ, 17); ...და არღარა ვიხილმ მყოვარ ეამ, ვიდრემდის ლოცვა იგი მათი მიეხო აღსრულებად (რაეახ. 83,1); ...ესროდეს ფილაკავანითა ძლიერად, ვიდრემდის დასცეს ზღუდმ ქალაქისა მყოცდაერთესა დღესა (წარტყუნ. იე, 2); და მოსცეს წვიმად დიდძალი, ვიდრემდე შეიზილა კირი იგი ფრიად ყოველი (კიმ. 257,25); ხოლო იგი ვიდოდა მცირედ-მცირედ უძღურებისაგან გუამისა, ვიდრემდის შეიყვანეს იგი წმიდასა ეკლესიასა (კიმ. 211,32); მოვითმინო უკუე მეცა, ვიდრემდის მოიცალოს კაცმან მან ღმრთისამან (ანტიოქ. 90,15): არამედ მიზეზი საქმისაჲ ამის ვერვინ იკადრა კითხვად წმიდისა მის, ვიდრემდის თვთ უბრძანა ძმათა მათ ნეტუელთა (ხანძთ. ნბ, მნ, 23); ...ყოვარ ეამ დააცადა ეამის რეკაჲ, ვიდრემდის შეიცივალა სახილავი იგი (ხანძთ. ნდ, 6, 14); ...და იყოფვოდე მუნ, ვიდრემდის მოვიდე მე შენდა... (არიმათ. 13,11); ხოლო აწ წარვედ სიხარულით, ვიდრემდის მოგივლინო ფილიპმ (არიმათ. 36,1).

ვიდრე-ს -ცა ნაწილაკი ერთვის ზოგჯერ:

მოძღუარ, მიგდევდე შენ, ვიდრეცა ხვდოდი (მათე 8,19); და ვიდრეცა შევიდოდა დაბნებსა და ქალაქებსა და აგარაკებსა, უბანთა ზედა დაჰსდებდეს უძღურთა მათთა და ევედრებოდეს მას... (მარკოზ 6,56); ვიდრეცა შეხვდეთ სახლსა, მუნ დაადგერიით... (მარკოზ 6,10); ...მისდევნ მათ, ვიდრეცა ფრინვიდიან (ექუსთა დღეთაჲ 98,31).

განვიხილოთ საშუალო ქართულის ფაქტები.

ვადასტურებთ ერთეულებს: ვიდრე, ვირე, ვირემ.

3066

ვხედებით არკთუ უხვად:

ვიდრე მოხვალო, მწადთა მიმყოლო, ღმერთსა თუ უნდეს სრულმოყოფიერსა (თამარიანი 1,16); ვიდრე ვახშამსა სქამდეს, შენ მიუხწარ და სადილი ჭამე (ვისრ. 304,20); ...ვიდრე სულნი მიდგან, შენ ვერ გაგწირავ (ვისრ. 69,21); ვიდრე მთაზედ ქარი ქროდეს..., არას საქმით არ ეცრუოს მას, მის თვალის სინათლესა (არჩ. 704,3); ვიდრე დარევედეს სიფიცხე გულსა მი-და მო ღმობასა, მანამღი პასუხს არ ვიტყვი, შევეპყრა დიდს საღმობასა (არჩ.); და ხოსტაკითა შენითა განვიმარავენე

სპანი შენნი, ვიდრე გამოვჩნდეთ მტერად აზონისა (ანას. ქ. ცხ. 15,34); და ვიდრე ჭარი ესე წმიდისაჲ გარეთ ესუენა, მას ზედა მფრინველმან ვერ იკადრის გარდაფრენად (აბუს. ტბ. 62,100).

ასევე არაა ფართოდ გავრცელებული თანდებულიანი ვიდრე. აი ორიოდ ნიმუში:

ვიდრემდის სული ჩემი სულთა მხუთავთა ჰანგთა შინა არ ჩავარდება, ერთობის ხელსა სურვილის კალთას არ მოვსხლეტ (ქილილ. 249); ვიდრემდის ზღვათა ბაგემდის ჩვენ ჩავდიოდით ნავითა, გარდატრიალდა საწუთრო მრუდისა საბრუნავითა (გურამ. 271,1); ვიდრემდის გაქუნდეს ესე, არა მოაკლდეს მეფობაჲ სპარსთა (შარავანდ. 61,20); ...იმბატა, იმატა და მერმეცა იმატა, ვიდრემდის იქმნა მთა დიდი, ლოდ საცილურ, არა ლოდ შებრკოლებისა... (შარავანდ. 69,34); არებლი ეკლესიასა ამას შინა ჩემსა, ვიდრემდის კუალად წარვიყვანდეთ (აბუს. ტბ. 63,112).

30რა

{ ძირითადი კავშირია სათანადო ფუნქციით; ფართო გავრცელება აქვს საშუალო ქართულში:

რა არს-ქმნა იყოს, ვირე თვით იყოს, ღმერთმან თქვენცა გყვენს ძითურთ გებულად (თამარიანი XII, 76); ვირე ცოცხალ ვიყო, შენისა ჯელითა შეკრული ტყუე ვარ (ვისრ. 126,21; აგრეთვე: 122,27; 118,7; 117,23; 133,7); ვირე მე ისი არ გამოვიყვანო, მარამდის სხვა საქმეს არა დაეგზაო (ამირან. 25,14); სიცოცხლე და სიხარული ჩემი მანამდის არის, ვირე თქვენ ნებასა ზედა თქვენსა ხართ (ამირან. 21,18); ვირე მომკლვიდეს, მოგკვდები... (რუსთ. 582,3); ვირე ცოცხალ ვარ, გეყოფი სატირლად და სატიკივარად (რუსთ. 1308,4; აგრეთვე: 195,1; 778,3; 714,4; 1501,4); ვირე ნაძვი მაქვს საჩრდილოდ, მყრალს ანწლს ქვეშ არ ვიჩრდილები (არჩ. 180,1; აგრეთვე: 692,4; 654,4; 604,4); ვირე ცოცხალ ვარ, შენს კარსა არ მოეშორდები ნებითა (ქილილ. 144; აგრეთვე: 183; 168; 249); მანამდინს იტირა, ვირე ორნივე თვალნი დაუდგნეს და ველარას ხედვიდა (პროზ. შაჰნ. 413); ვერ დაიჭირის, ვირე თავი უბეთა არა ჩაუღვის (შარავანდ. 100,34); ...ვირე ცოცხალ ვარ, ოდესცა მინდან, მე მოვიკმარებ... (აბუსერ. ტბ. 68,172).

ვირე-მ-ცა ნაწილაკი არ განივითარა; არის ორიოდ შემთხვევა: ვირეცა მზე და მთუარე აღმოვაღს, მუნამდინცა მე შენგან

იმედგარდაწყვედილი არა ვარ (ვისრ. 216,10); ვირეცა ქუე-
ყანასა შიგან კაცი იპოების, მუნამდინცა დაიდების ესე სირ-
ცხულიად ჩემი ამბავი (ვისრ. 162,10); ვირეცა ყველასა არა
შეებში, სხვა ღონე არ არისო (ამირან. 68,5).

ვირამდის

მუნამდის მგზავრნი ვართ, ვირემდის ვისსა რამინისაგან დავს-
ციდიდეთ... (ვისრ. 146,9; აგრეთვე: 154,31); ვირემდის სცნობ-
დენ რემისა წასხმასა, სადაც გვინდა, მივალთო (ამირან.
134,24; აგრეთვე: 127,32; 76,22); ვირემდის ცნობდეს ხელ-
მწიფე, კაცსა მომწევდეს რბენითა (რუსთ. 1200,4); ვირემდის
გზას მოვლიდი, მან საყური ხერელითვე მისცა (სიბრ.-სიცრ.
40,24); ვირემდის სამართლის პირი ექვისა ფარდაგსა უკან არა
ვნახო, არა ბრძანება მაზედ არ დაეასკენა (ქილილ. 206); ვი-
რემდის იყო ცოცხალი, რუსეთზე გარდამწვდარია (გურამ.
45,1).

არის თითო-ოროლა მაგალითი ვირე-ზე მდი- მდე-, მდინ-ის
და აგრეთვე თანდებულიან ფორმაზე -ცა ნაწილაკის დართვისა:

ვირემდი ვირო ჩემი გუერცა მწოლია, ჩემი თავი და პატრო-
ნია... (ვისრ. 17,33); მუნამდის გემუდარები და გექენები, ვი-
რემდი გულისა შენისაგან წყრომა არ გაქარდეს (ვისრ.
252,16); ვირემდი იგი დიდი ვეშაპი არ მოკედების, უმცრო-
სისა არა სარგებელი არისო (ამირან. 11, 130,1); ვირემდი
გული არ წავა, საგონებელი არ გავა (ქილილ. 240); შეატყუეს
გულის ამბავი, ვირემდი ჩამოქდებოდა (შაჰნაეაზ. 70,4); —
...ვირემდე სიტყვა არა ითქვა, წადილი კაცსა ხელთა უპყრია
(ქილილ. 126); — ვირემდისიცა შენ გეუბნები, ცუდი სიმაშუ-
რალე მომხუდების (ვისრ. 224,2); ვირემდისცა მიჯნურობა შენ
გიაშების, მუნამდინცა შენი ტანი მიწყით ჰირისა მიშზიდავია
(ვისრ. 170,18); ვირემდინ შენ მგზავრი ხარ, შენი მოყუარე
ტირილისაგან მოუსუენებელია (ვისრ. 181,34); ცუდსა და
ბედითსა ვირემდინ უბნობ, ცეცხლსა შიგან წყალსა სადამდინ
ექებ? (ვისრ. 91,33); — ვირემდინცა ჩემი ბედი ჩემისა გული-
სა წამლებელისაგან კიდე-მამყოფებს..., ყუელასაგან შემენ-
ლობისო (ვისრ. 248,37; აგრეთვე: 323,26; 196,22; 108,30).

ვირემდინ—ვირემდინცა-ს ნიმუშებს გვაწვდის „ვისრამიანი“.

ვირემ ან ის არ მაჯობებს, და ანუ მე არ ვაჯობებ. მინამდის არ დავლოცავ მზესა მისსა მეთქი (ამირან. II, 147,20); მე ამა საქმესა არა კითხვად მოვიღებდი, ვირემ ტახტსა ზედან სახელმწიფოს გვირგვინს არ დაგარქმევდი (ომანიანი, 72, 22); ვირემ ჩემი სიტყვა არ მოისმინო, სხვათა ენით არ მომაკვლინო სიბრ.-სიცრ. 22,18); მე არა ვრტყვი ამბავსა ჩემსა, ვირემ ცოცხალვარ... (სიბრ.-სიცრ. 42,21); ვირემ ცნობა აქვსთ შემსვენელთა, არავენ დაიძინებსა (არჩ.); ეს ზომი სცა, ვირემ სულის დაღებაზე დააყენა (ბესიკი 50); ვირემ ხელთა გიკმდეს, აწვე გააგდეო (ქილილ. 190); ვირემ დროსა ვპოვებდე... დაყოვნებით უკაცრაოდ დამრჩები (ქილილ.); ვირემ ჩუენნი გვიშველიან, მანამ ჩენი გარდაგვქვდების (გურამ. 57,4).

307

ლექსში მარცვალთა რაოდენობის შემცირების მოსაზრებით გამოყენებულია ვირ, და იგი ფარავს მნიშვნელობით ვირე-ს.

ღმერთმან მუნამდის მიწა მყოს, ვირ მეფე იყო ცნობილი (რუსთ. 1476,4); ვირ უნაგირი არ იცნა, ნურც ქართა დამორჩილდები (შაჰნ. 3083,4); ვირ კაცნი იყვნენ, სახელი შენი ითქმოდეს ენითა (შაჰნ. 3186,1); ვირ ცოცხალვარ, მორჩილი ვარ ბრძანებისა (შაჰნ. 3187,1); ალი გავლო, არ უნახავს ვირ კიდემდის თვალსა ჩვენსა (შაჰნ. 3001,1); ვირ დრო მქონდა, სიხარულსა ხელი ვჰყარე, მწვერვალს აველ (არჩ.); ვირ ნებას არ აღვისრულებ, მანამ სად მოვეშვებია? (არჩ.); მანამდემც ნუვინ წამართომს ნამუსს, ვირ მე არ გავსცემდე (არჩ.); მიჩვენე შენი კეთილი, ვირ სული აღმომხდებოდეს (არჩ.).

ვირე კავშირის ადგილი განსაზღვრულია: წინადადების თავშია. მეტად იშვიათად გვხვდება ინვერსია, და ისიც ლექსში:

...მომიცადეთ, მოვიდოდე მეცა ვირე (რუსთ. 602,3); მაგრა რა ვქმნა, კვლაცა ნახვა მომხდებოდეს შენი ვირე (რუსთ. 414,3); მოდი, გვნახენ, გავიარდეთ ქვეყანასა შენსა ვირე (რუსთ. 1430,1); ყმა გავიდა, გაეპარა, დააგდებდეს ვირე ხმასა (რუსთ. 1114,2); წა, ესე ჰკადრე მეფესა, მე-ვინ-ვიდოდეს ვირეო (რუსთ. 741,2); სუ, დასულდი აუგითა, საესე ვირე ხმა სამ გახდეს (არჩ. 588,3).

ახალ ქართულში დამკვიდრებულია ვიდრე; თანდებულებანი ფორმა იშვიათია:

არ შესწყდნენ, ვიდრე კვალად ჩემთა თვალთ არ გიხილიან (გრ. ორბელ. 37); ვიდრე მე იქ ვიყავ, ვერავინ რასა ჰბედავდა (ვაჟა 202); და ვიდრე მამალი მისგან მიძღვნილს ჰიეზს შეეკცეოდა, კოდალა ვარჯიშობდა (ვაჟა 201); ვიდრე ისინი მოასწრობდენ ახლად დაბადებულის თავის მოკვეთას, ის უკვე ასრულებდა განაჩენს (ვაჟა 186); გაჩუმებულნი, სულგანაბულნი და ხმა გაკმენდილნი მიდიოდნენ როგორც უსულო მოჩვენებანი, ვიდრე ტყეში შევიდოდნენ (ყაზბ. 11).

ვინამდის—ვინამ

დროულობის კატეგორიის გადმოცემა საშ. ქართულში შესაძლოა დაეკისროს ვინ-ის საფუძველზე გამომუშავებულ თანდებულ-დართულ სიტყვას: ვინემდის, ვინემ. ფუნქციურად იგი ეტოლება ვიდრე-ხანამ-ს. ეს კავშირი არ განვითარებულა ქართულში სათანადოდ ფუნქციით; ძალიან იშვიათია მისი გამოყენება საშუალო ქართულში.

მაგალითები:

...ვინემდის არ შეყვიან, არ გაიღვიძებდის (ამირან.); ვინემდის კარზე მივსწერდე, თქვენ ქენით ეს მოთმინება (გურამ. 295); ვინემდის ახალი მოსე ისრაელთა — ერეკლე — საქართველოს მხედრობას წინა უძღვის..., ვის შეუძლია შენი დაბღლება? (სოლ. ლიონიძე); ვისწრაფოთ, ადრე დავმარხოთ, ვინემ დადგეს დეკემბერი! (ბესიკი 58); ვინემ ამისი სამართალი გარდასწყდებოდეს, ვინემდისინ ამასთან ბერძნიანთ საქმე ნუ აქვსთო (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 227,6).

გავიხსენოთ იოანე ბატონიშვილთან შემდეგი ადგილი:

უთხარ: ხვალ საღამოს უთუოდ ჭვარს დაგწერთ, ვინემ ეს ტანისამოსიკ მოესწრობა (174,35).

მანა...

მანა-ს საფუძველზე მიღებულია დროულობის კავშირის სახეობა, რომელიც საშუალო ქართულში წარმოდგენილია იშვიათად. ესაა: მანამდის, მანამდი, მანამ.

წადით, მანამ მშვიდობით ხართო (ამირან. 12,19); მანამდის ამის ზიდვა შემიძლია, ნუ ელის სალიმ თქვენზე გამარჯვებასა (პროზ. შაჰნ. 437); მუნვე უნდა შეემეცნა, მანამდი არ წაეყვანა (არჩ. 639,4); მანამდი შენი თეთრი თავნი და სარგებელი არ მოგაბარო, მანამდინ ვერც გავყიდო ეს კაცები და ვერც დაუ-

გირაო (დოკუმენტ. ბერძენ. 273,7); მანამ ან იულონის ოქმს არ მოგვიტანთო..., ჩვენ ამ ქუმჩებს ვერ დაგანებებთო (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 47,7).

ახალ სალიტერატურო ენაში, უმთავრესად მე-19 საუკუნისაში. ზოგჯერ ვხვდებით კავშირებს: მინამ-მანამ-ს.

გავეცნოთ მაგალითებს:

ა

მინამ ცხენები ჩამოგვივიდოდა, დათიკომ რუსული ტანისამოსი გაიძრო და ქართული ტანისამოსი ჩაიცვა (ილია 294,1; აგრეთვე: 285,30; 288,16; 331,15; 341,14; 281,18; 278,29; 293,1; 293,5; 307,14; 307,30; 319,12; 249,23); ასჯერ გაზომავდა და ერთხელ მოსჭრიდა, მინამ ისეთ ფორმაში არ ჩამოასხავდა თავის ნააზრევს... (ს. მგალობლიშვილი, მოგონ. 148); მინამ თვითონ კარგად არ მოიღლება, არ შეჭდება ზედა (ვაჟა 69; აგრეთვე: 40; 33; 71; 107; 30; 4; 12; 27); მინამ შენი დისწული თადია გაიზრდება, შენ იქნები საგარეჯოს მოურავი (ალ. ორბელიანი, მოგონ. 8; აგრეთვე: 3; 20,7).

მინამ დიალექტიზმებს უნდა განეკუთვნოს; სალიტ. ენის ნორმას არაა.

ბ

მარხულნო, მანამ ცხონდებით, ნეტა, ქარებით რათ კვდებით (ალ. ჭავჭავაძე); მანამ არ მოგივიდეს სეკურსი, არ გაგიტყუოს ცარიელმა ვაჟაკობამ... (ორბელ. წერილ. 75,210); მანამ ეს წერილი მოგივიდეს, ომიც გარდგეხადოს (იქვე, 75,210); მანამ სხვა იარაღს მოიხმარებდა, შიგ მარცხენა ძუძუში დამბაჩა დავეცი (ილია 319,7) და მისთ.

სანა..., სადა...

სანა—სადა-ს საფუძველზე გამომუშავებული კავშირი, დროულობის კატეგორიის გადმოცემის ფუნქციით, საშუალო ქართულში არ შეიძლება ჩაითვალოს მტკიცედ ჩამოყალიბებულ და გავრცელებულ ნორმად; იგი ჩამოყალიბების პროცესშია და საბოლოოდ დამკვიდრებული ახალ ქართულში. დაირთავს თანდებულის შემდეგ სახეობებს: -მდის, -მდი, -მდინ, -მდისინ, შეკვეცილადაც: -მ; იგუებს -ცა ნაწილაკსაც; ამავე დროს შეიძლება შეგვხვდეს სინ და სიდ ფუძეებიც. ამგვარად, ვლდებულობთ: სანამდის, სანამდი, სანამდინ,

სანამ, — სადამდის, სადამდინ, სადამდისცა, სადამდის, სადამდი-
სინ, — სინამდი. აქედან უფრო გავრცელებულია სანამდის — სანამ-
დი და მიღრეკილებას იჩენს ნორმად დამკვიდრებისას.

ა

წადით, სანამდის მშვიდობით ხართ (ამირან. II, 15, 2); სანამ-
დის არ მოებრუნდი, შინ არ მოველ (სიბრ.-სიცრ. 41,16);
სანამდის თვითან ამილბარ ციხეს არ დასცა ბარია, მანამდის
დასაქცევალად კელი ვერაგინ გარია (გურამ. 296,3); სანამდის
ის არ ახსენეს, მე რუსი არ მეგონაო (გურამ. 254,2); მოვისევე-
ნებ სანამდის ვერ, სანამ ლეკზე ჯავრს არ ვიყრი (გურამ. 84,1);
...გლეხებთან ვერ გაძლებული, სანამდის სენი გადვარდებოდა
(იესე ოსეშვ. 8); სანამდის ქვეყანა არის, მეორედ მოსულამდის
ჩვენი თავი შენი არის (დოკუმენტ. ბერძენ. 159,15; აგრეთვე:
636,6; 657,6); — ღმერთმა მუნამდი ნუ მოგკლას, სანამდი მე
შენ არ მოგკლაო (რუსულ. 756,6; აგრეთვე: 751,6; 750,4;
749,4; 935,6; 932,1; 783,1); სანამდი მქონდა, ამ სოფელს
ყველა რამ მე ვიამეო (არჩ.); სანამდი ყმაწვილი იყვენ, მანამ-
დი უნდა ცდილობდენ (ვახტ. სეგ, ი.); სანამდი ვნახო სფაადი,
მას ვინატროდე ენითა (შაჰნაეაზ. 57,4); — სანამდინ თვითონ
არ მითხრეს, მარმარილოს გათლილი მთელი ხატები მეგონა
(საბა, მოგზ. 9); სანამდინ ჩვენი ძმა თელავს არ მიბძანდება,
იქ ჩემი მისელა არ ვარგა (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 97,12; აგრეთ-
ვე: 97,23; 119,9); იმისი სული იურვე, სანამ ცოცხალი იქნე-
ბი (ბესიკი 61); — სადამდის ეგებოდეს, წაგვიძეხით... (ამირან.
II, 211, 15); ...სადამდის ვიცი, გიახლები... (ამირან. 78,29);
რად რა გითხრა, სადამდისცა ვიყო ჭირთა უნახავი? (რუსთ.
240,3); სადამდისცა დღენი მესხნენ, ველარამან გამახარნეს
(რუსთ. 112,4); — სადამდინს მას ერანელს ფალავანსა არ
მოკვლავ დევისა ნაცვლად და სისხლსა არ ვაზღვევენებ,
მანამდინს ნუ შეიძვრით... (პროზ. შაჰნ. 433; აგრეთვე: 425;
385); სადამდის ღმერთი საქმესა გამიგებს, მას ეთნობის
(შაჰნ. 3028,4).

ბ

ახალ სალიტერატურო ქართულში დამკვიდრდა სანამ:
სანამ ხალხი შესურებული იყო, მანამ იყო საშიში (ყაზბ. 24;
აგრეთვე: 21; 16; 41); მაგრამ სანამ მეორეზე ერთადე რასმე,
დაუბრუნდები ჩვენ სოფელს (აკაკი 422); აღარც მოვეშვი,

სანამ სალორეში არ შემოვარდა (აკაკი 423); სათითაოდ და ნელ-ნელა იწყეს მათ გაქრობა და ჰქრებოდნენ, სანამ ეს საქმე ჩემთვის სასიამოვნო და საშიშარ ორ საგანზე არ შესდგა (ლომოური); სანამ ერთი წითელი ქალაღი არ აგვაკრა, გვერღებდაც არ მოგვიდგა (ლომოური).

თუ არა

გამოყენებულია ახალ სალიტერატურო ქართულ ენაში. იგი გამოხატავს ერთი მოქმედების მეორე მოქმედებასთან სწრაფი თანამიმდევრობის სემანტიკას:

მაგრამ გავიგონე თუ არა, რაღაც უეცარმა ტკივილმა ტვინი-დამ გულამდე ჩამირბინა (ილია 262,23); სთქვა იმან ეს თუ არა, გამოსხლტა ხელიდამ... (ილია 298,17); ახლა ყოველ დილას ჩაის გავათავებ თუ არა, ოთახში ბუზებს ვიჭერ (ილია 254,35; აგრეთვე: 252,19; 309,33; 304,39; 297,17; 328,10; 278,3; 259,13); დაბრუნდა თუ არა, ქალი შეირთო (აკაკი 412); მოჰკრა თვალი თუ არა, დაიღრიალა (აკაკი 439); დაიცლებოდა თუ არა ვისიმე ქიქა, მაშინვე აავსებდნენ (აკაკი 397); ...გავიგულვებით თუ არა მათ ცოტა მოშორებით, ისევ გავრბოდი სამწყვესურში (აკაკი 391); ჩაივდებდა თუ არა ხელში, მაშინვე სადილს გაუმართავდა მუქთა თანამშრომლებს (აკაკი 469; აგრეთვე: 406; 388; 431; 497); გათავდებოდა თუ არა ჩხუბი... მიჰმართავდა სათამაშო მოედანს... (ვაჟა 112); ვაჩვენებდი თუ არა ხორცს, მაშინვე მოფრინდებოდა და ხელზე დამაჯდებოდა (ვაჟა 130); ქალმა დაინახა თუ არა უცხო კაცი შესული, ცახცახით კედელს მიეკრა (ყაზბ. 7); ამოფრინდებოდა თუ არა კალია..., მაშინვე დაექანებოდნენ (მგალ., 11,18); გაზაფხულდებოდა თუ არა, ის მთელ დღეს ვენახში ატარებდა (ლომოური); შენიშნავდა თუ არა რომელსამე ადგილას მტრის ძლიერებას, იმავე წამს იქ გაჩნდებოდა (ლომოური).

თუ არა-ს ნიმუში გვხვდება ადრეც. დავიმოწმით საბა:

სნეულების სამსახურზე და წირვაზე გამოუშვებენ თუ არა, სულ დაკლვტილს სახლში არის (მოგზ. 12).

ეს კავშირი არ დგას წინადადების თავში, მას შემასმენლის მიმდევრო პოზიცია უკავია. ეს აუცილებელია, მაგრამ იგი შეიძლება მოექცეს წინადადების ბოლოს, დამოკიდებული წინადადების ყველა წევრის შემდეგ, ანდა მას შესაძლოა მოსდევდეს სხვა.

წევრები, ოღონდ შემასმენლის შემდეგ კი იყოს მოქცეული.

შეადარე ფაკულტატიური კონსტრუქციები:

მოუვიდოდა თუ არა მამაჩემს მისი შვილების წიგნები რუსეთიდან,...

მოუვიდოდა მამაჩემს მისი შვილების წიგნები თუ არა რუსეთიდან,...

მოუვიდოდა მამაჩემს მისი შვილების წიგნები რუსეთიდან თუ არა,...

3. მიზეზობითი კავშირები

მიზეზობითი კავშირები მონაწილეობენ მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების კონსტრუქციაში.

მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება გამოხატავს ვითარების როგორც კონკრეტულ მიზეზს, ისე ლოგიკურ საფუძველს.

მიზეზობითი კავშირებია:

რამეთუ	იმიტომ რომ
ვინაშთგან—ვინათგან	ამიტომ რომ
ვინაიდან	რომელ
(ა)მით რომელ	რომე
ამისთვის რომელ	რომ
(ა)მით რომე	რათგან-რადგან(აც)
ამად რომე	რაკი
ამისთვის რომ	

განვიხილოთ ისინი ცალ-ცალკე.

რამეთუ

მიზეზობითი კავშირი რამეთუ ნიშანდობლივია ძველი სალიტერატურო ენისათვის.

ნიმუშები:

ვაჲ თქუენდა, ფარისეველნო, რამეთუ გიყუარს თქუენ ზემოკდომაჲ შესაკრებელთა შოვრის და მოკითხვაჲ უბანთა ზედა (ხანმ.: ლუკა 11,43); ...შესამოსელი მოირტყა, რამეთუ შიშუელ ზიყო (ხანმ.: იოვანე 21,7); ხოლო თუალნი თქუენნი ნეტარ არიან, რამეთუ ზედვენ, და ყურნი თქუენნი, რამეთუ ესმის (მათე 13,16); იხარებს ეკლესიაჲ და კმადლობს ღმერთსა შენ

თვს, ევთუმი, რამეთუ მოენიკე სიმტკიცე მართლმადიდებლო-
ბისაჲ (სას. პოეზია, რა, 55); ...წარმოტყუენნა გონებანი კაც-
თანი.., რამეთუ ეგზეზოდა შიში ღმრთისაჲ გულსა მისსა...
(ასურ. 5,37); მახუილი ეროდემსი მიითუალე ქედსა შენსა,
რამეთუ ისწრაფდი მისლვად უფლისა თუისისა (ქ.-ეტრ.
19,8); ნუ სტირ ჩემთვის, რამეთუ დასაბამ სიხარულისა იქმნა
ჩემდა ლამშ ესე (შუშან. 21, VII, 13); საწყალობელ იქმნა
უბადრუკი ვარსკენ, რამეთუ უვარ ყო ქეშმარიტი ღმერთი..
(შუშან. 5, II, 16); ...მომიპყრენით სასმენელნი თქუენნი, რამე-
თუ მეგულების მე საქმე საშინელი მითბრობად და უწყებად
თქუენდა (წარტყუენ. ა, 12; აგრეთვე: ვ, 17; კგ, 27); ხოლო მე
ფიცით ვარქუ მათ: გრწმენინ ჩემი, რამეთუ გიხილენ თქუენ
დღეს გამო-რაჲ-გკონდა შესაწირავი თქუენი (რავახ. 84,2); და
რამეთუ ვერ დაუთმის, შეეხის დედალსა მას და მოკუდის
(სახისმეტყ. 16, იგ, 17); გარნა მე ვერლა მიხილო ოდესცა
სოფელსა ამას, რამეთუ ადრე წარვალ ამიერ (ზარზმ. 169,38);
მწყემს ეწოდა, რამეთუ თქუა: „მე ვარ მწყემსი კეთილი“ (აბო
60,28); ვამე უბადრუკსა ამას, რამეთუ ამოოდ და ცუდად
წარქდა (ანტიოქ. 120,20); მშუდობაჲ შენ თანა, კურთხეულო
დედათა შორის, რამეთუ შენ გამო იკურთხნენ ყოველნი დე-
დანი (მრავალთ. 262,37); ხოლო სულითა იხარებდა, რამეთუ
ხედვითა საღმრთოთა ხილვითა მადლითა სულისა წმიდისაჲთა
(ხანძთ. იზ, ათ, 3); ხოლო მან ეპიფანსსი ბრძანა ჟამისწირვად,
რამეთუ იგი დაედგინა მამასახლისად ხანძთას (ხანძთ. ნბ, მნ,
10; აგრეთვე: ზ, ვ, 10; ლ, კვ, 8; ნბ, მზ, 21; ნზ, ნე, 67).

საშუალო ქართულისათვის რამეთუ არაა დამახასიათებელი, მიუ-
ხედავად იმისა, რომ შესაძლოა იგი შეგვხვდეს უმთავრესად სამეც-
ნიერო ენაში.

მაგალითები:

შეიქმნეს ომნი ფიცხელნი და მკუეთრ-კუეთებანი, რამეთუ
იყვნესცა გამოცილნი და ლომნი კაბუკნი (შარაენდ. 68,11);
ამისთვის მოიძულევს იგი მკუიდრთა ქართლისათა, რამეთუ
დიდი სასოება აქუნდა კერპთა მიმართ (ანას. ქ. ცხ. 21,12).

არაბუნებრივია და გადმონაშთი რამეთუ-ს გამოვლენა ზოგიერთ
მხატვრულ ძეგლში, რასაც მოწმობს მისი დადასტურება არჩილთან:
გაბაასება მეფის პატრონის თეიმურაზისა და მელექსეთ და-
საბამის რიტორის რუსთველისა ამ მიზეზით (იქმნა), რამეთუ
მათ მელექსეთ შედარება მრავალჯერ მასმოდა მე, მეფეს არ-
ჩილს.

მიზეზობითი კავშირი ვინააშთგან ძველ ქართულში გავრცელებულია, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ოთხთავის ტექსტში ის არაა ჩვეულებრივი კავშირი ამ ფუნქციით: იგი დროულობის დანიშნულებით იხმარება (უღრის: რა დროიდანაც; მას შემდეგ, რაც). ეტყობა, ე.ვ. ქართულის აღრინდელ ძეგლებში აღბეჭდილია ის ძველი ვითარება, როდესაც ვინააშთგან-ს ჯერ კიდევ არა აქვს მინიჭებული კაუზალობის გამოხატვის ფუნქცია. ძვ. ქართულის მოგვიანო ძეგლებში ისახება ახალი ფუნქცია ამ კავშირისა:

და აწ ვინააშთგან მოსწრაფე ხართ, ...არა ჯერ-არს ყოვნებად... (ზარზმ. 161,11); ჩუენ, მამაო, ვინააშთგან ობოლ ვიქმნებით ტკბილისა და ყოვლად-მოწყალისა მამისაგან, არა უწყით, რაჲ მიგიგოთ (ზარზმ. 175,34); ვინააშთგან, შეილნო, არას მითხრობთ, მე გლახაკსა თანა მაც, რათა მევე ვიტყოდი ჯერისაებრ (ზარზმ. 175,36); რაჲ გყო მე, ვინააშთგან მეფემან არა ინება საქმმ იგი (კიმ. 83,32); ვინააშთგან ყოველი აღმოსავალი და ყოველი დასავალი შენ ძლით იღელვებიან და განუღვებიან, ...აწ დაგაჯეროს ღმერთმან.. (კიმ. 83,13); ვინააშთგან ითხოვე აღმოღებასა მისსა, ითხოვე უკუე ღმერთისა-გან ჩემ მიერ, რათა სხუაჲ აღმოკდეს მის წილ (კიმ. 270,33). ...ვინააშთგან მიწყიეს მე თხრობად საქმისა ამის, მნებავს, რათა ყოველივე გაუწყო თქუენ (წარტყუენ. იმ, 16); მე მეშინას, ნუ უკუე იღვიძებდეს სისხლი იესუჲსი ჩუენ ზედა, ვინააშთგან გუნებავს ბოროტისა ყოფაჲ მათ ზედა... (არიმათ. 84,10); ხოლო ვინააშთგან ცხორებასა შინა ჩემსა ვერ მოვითმენ ჳირთა შინა ულხინებელთა ხილვასა შენსა, არარას განვაჩინებ შენ თვს (ანტიოქ. 79,35); ვინააშთგან საქმისა ჩუენისა თქვენდა გამოცხადებაჲ ჰნებავს ღმერთსა, გაუწყო თქუენ ყოველი (ანტიოქ. 116,19); ხოლო ვინააშთგან კაცთმოყუარემან ღმერთმან არა ჯერ-იჩინა მარადის მონებასა შინა დატევებაჲ მისი... ამისთვსცა განათავისუფლა იგი უხრწნელითა მით განკაცებითა თვსითა (ანტიოქ. 141,16); რამეთუ სიჩროჲთ განვე ღვწოჲ და ჳორცი არა შეკდა ჳირსა მისსა, ვინააშთგან ჳრისტშსა განეკუთნა სული თვსი სამკვდრებელად... (ხანძთ. გ, ბ, 33); არამედ აწ მე ვინააშთგან ძალმიც მოუკლებელად ლოცვაჲ და სულელთა ყოველთა უღარჳს ვარ. ნაკლულევანებაჲ ჩემი არა მიფლობს დუმილად (ხანძთ. ა, ა. 16); ...ვინააშთგან გიხილენით თქუენ. დაგუაიწყდა მებრ, თუ ქუეყანასა ზედა ვართ ჩუენ... (ხანძთ. ლბ, კზ, 40); ვინააშთგან თვთ თავადმან ივენე და გამოიცადე, ძალ გაც მათდაცა შეწყე-

ნად... (ხანძთ. ომ, 3, 16); მე თავსა ჩემსა ზედა ვერ თავისუფალ ვარ, ვინაჲთგან გარდარეული სიყუარული აქუს ჩემდა მომართ კურაპალატსა (ხანძთ. ნე, ნე, 31; აგრეთვე: გ, ბ, 33; ლბ, კზ, 39; ომ, 3, 16—18; მზ, მთ, 13; ლ, კვ, 42); ვინაჲთგან ცალიერი ადგილი არა აქუს, სადაჲთმცა მიდრკა, ამისთჳს იძულებით დგას იგი თავსა ზედა თჳსსა... (ექუსთა დღეთაჲ 12,9).

საშუალო ქართულისათვის დამახასიათებელია (ეს ითქმის ადრინდელი პერიოდის ენაზე) ფონეტიკურად გამარტივებული ფორმა ვინათგან, იშვიათად ვინადგან.

გავეცნოთ მაგალითებს:

ვინათგან ღმერთმან და ჩუენმან ბედმან ერთგანვე შეგუყარნა, ერთმანერთისა დაჯერება გუმართებსო (ვისრ. 285,19; აგრეთვე: 306,13; 154,19; 234,11); ვინათგან ეგრე ჭაბუკი ხარ, ესე ქენ... (ამირან. 39,25; აგრეთვე: 234,11; 136,16; 64,15); ვარდთა და ნეხვთა ვინათგან მზე სწორად მოეფინების, დიდთა და წვრილთა წყალობა შენცა ნუ მოგეწყინების (რუსთ. 49,1; აგრეთვე: 1120,3; 258,3); ვეცდები ვთარგმნო, ვინათგან ესე ჰყავს მომძებნელია (არჩ. 86,3); ვინათგან დიდათ განთქმულია..., გვიჩვენე თქვენსა წინა მონაყვანია (არჩ. 72,3); ვინათგან ახალმოწიფულთ ფალავანთ რაზმი აჩვენე, აწ ნახო რაზმნახულისა ფალავნისა ომი (პროზ. შაჰნ. 436); მის დიდებულისა კაცისა ამბავი არ დავაგდო ამილახორის გივისა, ვინათგან ჩემნი კეთილის მომატყვებელნი იყვნენ (იესე ოსეშვ. 13); ვინათგან მოკლნეს ძმანი იხი ორნი თავნი გოლიათობისანი ყოვლისნი, სიკუდილი ჩუენი არად შერაცხილ არს (ანას. ქ. ცხ. 28,29).

თითო-ოროლა მაგალითი-ლაა ვინადგან-ისა:

ვინადგან აქა თქვენთან მოვსულვარ, ნულარას ეშიშვით (ამირან. II, 106,18); ...ვინადგან გწადია, მეცა გამოვიცადო... (ამირან. II, 183,19); ვინადგან ეგეთი კაცი ქვეყანასა ზედან არის, თუმცა მე არა ვნახე, არა ეგებისო (ამირან. II, 172,28); ვინადგან მაგინეთ მე, ესე არს ნაწილი თქუენი, რათა დაგქოცნე ყოველნი (ანას. ქ. ცხ. 12,18).

აღსანიშნავია, რომ სამეცნიერო ხასიათის ძეგლებში არაიშვიათია ვინაჲთგან-ის გამოყენება. იხ., მაგალ., „ისტორიანი და აზმანი...“ (110,10; 62,4; 106,33; 64,12; 62,24).

ახალ ქართულში ჩვეულებრივია ვინაიდან. იგულისხმება ისეთი ტიპის ნიმუშები, როგორცაა:

უნცროსმა უფროსს უნდა გაუგონოს, ვინაიდან უფროსს მეტი ჰქვია აქვსო (ვაჟა 72) და მისთ.

ვინაიდან-ს ნაკლები ხვედრითი წონა აქვს ახალ სალიტერატურო ენაში; მხატვრული ლიტერატურის ენა მას გაურბის, რადგან ამ კავშირის გამოყენება რამდენადმე მწიგნობრულ იერს ანიჭებს მხატვრულ სტილს.

(ა)მით რომელ

მიზეზობითი კავშირი (ა)მით რომელ ფეხბოკიდებულია საშუალო ქართულში. ნამეტურ იგი ამ პერიოდის ადრინდელი ძეგლების ენისათვისაა ნიშანდობლივი. გამოცემულ ტექსტებში ხშირად მძიმე დასმულია რომელ-ის წინ, — ხოლო რადგანაც ჩვენ (ა)მით რომელ ერთ მთლიან კავშირად მივიჩნიეთ, ბუნებრივია, მიიმეს ვშლით-გვხვდება, უმთავრესად „ვისრამიანში“.

გავეცნოთ მაგალითებს:

გქმობ თამარ მზესა, უმზესად ზესა, მით რომელ უცხო ხარ სახილველი (თამარიანი VII, 1); სიმართლისებრი ქუეყანასა ზედა არა არის, მით რომელ სიმართლისა მატებასა დაკლება არა აქუს (ვისრ. 15,16); დია საქონელი გამიცემია გლახათათუის, ამით რომელ ღმერთმან შეგიწყალა... (ვისრ. 15,27); ნუ შეიჭირვებ ზითევსა, ოქროსა, თულასა პატროსანსა და მარგალიტსა, მით რომელ მე ეგე მინდა არ ზითვითა (ვისრ. 16,13); პატრონისა უნებლიე ღმერთმან ნუეინ გახადოს, ამით რომელ დიდი აუგი ჰრთავს ამას (ვისრ. 31,12); შენგან კიდე გული ჩემი არავის მიენდობის, მით რომელ ყოელითა ფერთა გამორჩეული ხარ და ფრთხილი (ვისრ. 131,33); არ მომინდების თამაში, მით რომელ ესე ადგილი ჩემთვის სამოთხესაცა უამეა (ვისრ. 143,28); მე, შენმან მზემან, რამინს გამოვირჩევ, ამით რომელ მისი შეხედვა სამოთხედ მიჩსო (ვისრ. 90,35); მე შენ რამინის გზითა შეგეპოები, ამით რომელ ჩემი გული ნახუთევად მას აქუს (ვისრ. 94,5); მე ესე მითქუამს, ამით რომელ მიყუარ (ვისრ. 72,28); ცოტასა ხანსა მოიტირა, მერე გული დაიწყნარა. ამით რომელ სიყმე მისი შიშსა და შეჭირვებასა შიგან იყო მიწყით... (ვისრ. 299,29); მის უმდიდრესი კაცი მიწასა ზედა არ იყო, ამით რომელ მოაბადის ძმა იყო... (ვისრ. 311,29); გამეზარნეს, ამით რომელ იმა მესამესა ბუმბარაზსა ფიცხელნი ჰკრა (ვისრ.); ჩემგან არა ეგების პირველ შეზრახვა, მით რომელ ეგზომი განუსვენებია და ურიცხვი წარსაგებელი წაუგიაო (ამირან. II, 175,5); წავედით და დედოფალი თანა ვერ წავი-

ტანეთ, მით რომელ უმძიმდა მათი ომი და ჩვენცა ყოველთა გვიმძიმდა (ამირან. 124,17).

ამისთვის რომელ

ეს მიზეზობითი კავშირი ქართულის ადრინდელი პერიოდისათვისაა ნიშანდობლივი, უმთავრესად „ამირან-დარეჯანიანში“ გვხვდება, მაგრამ არ შეიძლება ითქვას, რომ ძველი სალიტერატურო ენა არ გვაწვდიდეს სათანადო მაგალითებს. ძველ ქართულში საამისო ნიმუშები უაღრესად იშვიათია, და ისიც უფრო მოგვიანო პერიოდის ენაში დასტურდება. შეიძლება ითქვას, რომ ძვ. ქართულში ამისთვის კორელატისა და კავშირის მიჯნაზე დგას და მთლად ჩამოკვეთილი არაა მისი კავშირული ბუნება.

აი ორიოდ ნიმუში:

... შეუძნდა ესე ყოველსა მას ქალაქსა ბიზანტიისასა და მოიძულეს იგი უმეტესად, ამისთვის რომელ წმიდაჲ მარტინე ჰრომისა პაპაჲ მრავლითა შეურაცხებითა ექსორია ყო ქერსონეთს (კიმ. 95,26); და ესენი მოსრულ იყვნეს ჩემდა ნუგეშინის ცემად მწუხარებისა, მისთვის რომელ შემაწუხეს მღღელთ მოძღუართა და მწიგნობართა ერისათა... (არჩიათ. 20,1).

დავიმოწმით საშუალო ქართულის ნიმუშები:

...ყოველისა ბასრელისა კაცისა მესისხლე არის, ამისთვის რომელ ცოტა ყმა მისი ბასრელსა ვისმე მოუკლამს (ამირან. II, 106,7); მერმე დედოფალსა შეასხმოდეს ქებასა, ამისთვის რომელ გამოაჩინეთ ამისთანა ჭაბუკი მეფედ ჩვენდაო (ამირან.); დასტურად მოკლამ, ამისთვის რომელ იგი ამარ იამანელი მუხთლად მოჰკალო (ამირან. II, 206,12); თუ გამიწყრე და თავი მომკვეთო, ესე დიდი სიხარული არის ჩემი, ამისთვის რომელ მე მოვჰკვდე... (ამირან. 4,35); რამეთუ განსაგონო არს გონებისგან და არ თანდაწესებულ გონებასა..., ამისთვის რომელ შემდგომად მყოფისა არს გონებაჲ... (პეტრიწი, I, 97,9); ხოლო პირველისა გონებისა მიერ გასაგონ არიან ვითარ ზესთ მანათებელნი ნამძულ მყოფისანი, ამისთვის რომელ ნამძულ მყოფი გონიერი გონებაჲ არს... (იქვე. 97,27).

(ა)მით რომე, ამაღ რომე

(ა)მით რომელ-ის გვერდით, კაუზალობის ფუნქციით, თანდათანობით ისახება საშუალო ქართულის ადრინდელ ძეგლებში (ა)მით—ამად რომე. იშვიათია აღორძინების ხანის ენაშიც:

შედარებით უხვად გვხვდება ამირან-დარეჯანიანში“: ...შეგიძლია, შეუტევეთ ყველამან, მით რომე ასწყვიტა ლაშქარი ჩემი და დაჯოცნა ბუმბერაზნი ჩემნიო (42,1); ...მოლოდინება ვიწყეთ, ამით რომე ეგეთნი კაცნი გზასა საიმედოდ კმა იყვნეს (73,6); თუმცა შენ არ გეტქვა, მე არ ვიტყოდი, ამაღ რომე ეგრე იტყოდი, ვითა—მოვსწყინებვიარო (125,18; აგრეთვე: II,104, 21; II,5,22; II,90,28; II,69,5; II,7,8; II,138, 10; II,6,21).

მაგალითები სხვა ძეგლებიდან:

მიჯნური შმაგსა გვიქვიან არაბულითა ენითა, მით რომე შმაგობს მისისა ვერ-მიხვდომისა წყენითა (რუსთ. 22,1); ჩემი სიკვდილი შენ ჩემად პატიყად ნურად გგონია, მით რომე დამხსნი ტირილსა... (რუსთ. 242,1); ბედი მეფისა ჩვენისა არსთაგან სანატრელია, მით რომე ღმერთი მას მისცემს, რაც უფრო საკვირველია (რუსთ. 1242,3); ყოვლი მცოდნელი გრძნებისა მას თანა წაუტანია, მით რომე გზაა საჭირო, მტერნი საომრად მზანია (რუსთ. 1241,1); არ მებრალების საქებრად თამარი, მისი ამარი, ვა, ამით რომე სრულ ვერ ჰყო, აღრე უთხარეს სამარი (არჩ.); ვაზირი გონიერი, წყნარი და სიტყვა მარჯვე ხამს, ამაღ რომე ხელმწიფესთან მყოფს ხუთნი საქმენი უნდა სჭირდეს (სიბრ.-სიცრ. 7,5); მე მოსაკლავი კაცი არა ვარ, ამაღ რომე ყოველთა მფრინველთა და მხეცთა ენა ვიციო (სიბრ.-სიცრ. 31,10; აგრეთვე: 9,9).

ამისთვის რომ

იშვიათად იხმარება აღორძინების ხანის ენაში.

გავეცნოთ მასალას:

შაჰ ტამაზ ყაენი ციხეში ამოვიდა, ამისთვის რომ ამ საღდრისა მრავალი ქება მოახსენეს (ფარსად. 214); ციხის აღება გაძნელდა, ამისთვის რომ არც საბა მიიტანებოდა, არც შეეთხრებოდა... (ფარსად. 215; აგრეთვე: 217; 221; 256); მთავარ-მართებელსაც მოახსენა დაენებებინა, ამისათვის რომ მთავარ-მართებელი ნიკოლაი ფეოდორიჩი რტისჩევი არის (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 149,35); ...ეგების ჩვენ არც კი ვიყაბულებდით, ამისთვის რომ ამისი თაყაყა ჩვენ იმისგან არა გვქონია (იქვე 135,31; აგრეთვე: 230,36; 230,16).

თუ საშუალო ქართულის ადრინდელი პერიოდის ძეგლებში რომელ—რომე შეხამებულია კორელატთან და ერთ მთლიან კავშირად წარმოგიდგება, თანდათანობით კორელატური კომპონენტი კავშირისა გაუჩინარდება და მიზეზობით კავშირად ყალიბდება რომელ—რომე. როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ენაში ამ ფუნქციით მკვიდრდება მისი ფონეტიკური სახენაცვალი რომ.

გავეცნოთ მაგალითებს:

რომელ

აწ მე დია მხიარულად ვარ, რომელ შენ ქალი შობე (ვისრ. 15,26); დარჩა რამინ ხორასანს, მარავს შიგან, ამით მიზეზითა. რომელ თავი მოისნეულა (ვისრ. 82,13); რომელ მიძღვენ ძღვენი დიდი და საკვირველი, ამისთვის მადლს არ გარდაგივდი (ამირან. 56,11); ამაღ გაგშორდე, არ მინდეს ზაენი შენგან საცაენი, რომელ მაქეს შენით ზღვად შენართაენი ცრემლის სათაენი (ბესიკი 70); ვახ მეო, რომელ გიხილენ თვალით ცრემლმონადენები (ბესიკი 38).

რომე

რომე ვეფხი შევნიერი სახედ მისად დამისახავს, ამაღ მიყვარს ტყავი მისი, კაბად ჩემად მომინახავს (რუსთ. 657,1). დიდი თურე მიგვირდა, რომე გაზრდილი შენი არ გიაბლაო (ამირან. 35,22); დიდება ყოველთა დამბადებელსა (და) საკვირველთ მოქმედსა, რომე დღენი შენი სიმართლითა სავსენი არიან... (პროზ. შაჰნ. 417); ხანსა გრძელსა მღვთისა წყალობითა იმა შევნიერისა ფურისა რძითა იზრდებოდი, რომე იგი იყო ძიძა შენი (პროზ. შაჰნ. 385); მადლი ღმერთსა, რომე ხელმწიფის მზეებერ ბრწყინვალე გული სარკესავით გაუწმენდა (ქილილ. 196); მადლი ვჰკადრე შემოქმედსა, ჰირთა ნაცვლად რომე გპოვე (შაჰნ. 3210,2); და არა იყო გულსა მეფისა ზრუნვა, გინა შეჭირვება უძეობისა კიდე, რომე შეილი არა ესვა (სიბრძ.-სიცრ. 3,22).

რომა

საშუალო ქართულში აქა-იქ, ზოგიერთ ავტორთან, შეიძლება შეგვხვდეს რომ კაუზალობის ფუნქციით, როგორიცაა, მაგალითად:

ვადიდებ კელსა ბრძენსა, არ ხელსა, რომ სცნა მათ ნიშნად, ბოლოდ საცოდნი (აბდულმესია 34,4); ნარგიზ-ლავროტი, ია-მაკროტი მისთვის ამსგავსეს, რომ არს სამოთხით (აბდულმესია 8,4); და სასუფეველზედ რომ შორს არის, იმისთვის მუდამ იდაგებოდეს... (ვახტ. სედ, იბ); ...დიდი მწუხარება შეიქნა, რომ უფროსი აღარ ინახებოდა (იესე ოსეშვ. 13), და მისთანანი.

მაგრამ ეს მიზეზობითი კავშირი ჩამოყალიბებულია ახალ სალიტერატურო ენაში.

მაგალითები:

მებრალეებით, რომ თქვენ იძულებული ხართ მაგას გაალაყები-ნოთ ტუინი (ილია 246,22); თუ ეჭავრებოდა სტუმარი, იმიტომ ეჭავრებოდა, რომ უნდა ამდგარიყო და ტანთ ჩაეცვა (ილია 329,9); მაგრამ წუთის-სოფელი იმიტომა ჰრქმევეია, რომ ყვე-ლაფერი წუთობით სცოდნია, უბედურობის მეტი (ილია 298,22); კოდალაც ზნეობრივს კმაყოფილებას გრძნობდა, რომ უთვისტომო, ობლად შთენილი მამალი შეივრდომა (ვაჟა 214); ...ღმერთს მადლობა შესწირე, რომ თავისუფლებას ელირსე (ვაჟა 202); გმადლობ, რომ მშვიდობიანად გადაარჩინე (ყაზბ. 26).

რათგან—რადგან(აც)

საშუალო ქართულში რათგან—რადგან ძირითადი მიზეზობითი კავშირია; მისი ხვედრითი წონა, შედარებით კაუზალობის სხვა კავშირებთან, დიდია. ასე ფართოდაა იგი გავრცელებული ამ პერიოდის ქართული სალიტერატურო ენის ორსავე საფეხურზე — როგორც აღრინდელი ხანის ძეგლებისთვისაა ნიშანდობლივი, ისევე ცენტრალური კაუზალური კავშირია აღორძინების ხანაში.

სახეობა რათგან ნამეტურ აღრინდელ ძეგლებშია დადასტურებული:

რათგან სირცხვილი არა გაქუს, რაცა გწადიან, იტყოდიო (ვისრ. 65,14; აგრეთვე: 141,18; 157,28; 167,22; 12,10; 133,25); რათგან შენ დაგრჩა გონება, გული შენკენვე დაბრუნდეს (რუსთ. 833,2); რათგან ავთანდილ შენია, სხვა რად ვინ მოგეწონების? (რუსთ. 1517,4; აგრეთვე: 1446,4; 1490,3; 1566,3; 405,4; 301,1; 211,1; 697,3; 1635,4).

არის კავშირის ინვერსიის ზოგაერთი შემთხვევა:

მისი ამბავი რათგან გასმიოდა, ავი და საკუირველი ქმენ მისი ქმრად შერთვა (ვისრ. 237,14); აწ უბედურობითა ჩემითა

რათგან მოვშორდი, აბეზარი ვარ ყოვლისა ლხინისაგან (ვისრ. 133,17); შეყრა არის პირიანი, ორთავეა რათგან ნება (რუსთ. 1095,4); მაშა მე მისსა ამბავსა რათგან აღარას მოველი, ველარ ვიქმნები, გამიშვი... (რუსთ. 644,1); ღმერთო, რა გმსახურო, განმინათლდა რათგან ბნელი (რუსთ. 1435,3); მე სიკვდილი აღარ მიძიმს, შემოგვედრებ რათგან სულსა (რუსთ. 1306,1).
აღორძინების ხანის ენაში რათგან ძალზე იშვიათია:

რათგან გაემართლდი, არ მინდა ჯელმწიფე ანატირები (შაჰნ. 3003,4); რათგან მკლავთაგან განგეშორები, თვალით მაპკურენ ცრემლთა ფონები (ბესიკი 53); რათგან თქვენ შამოგეხვეწენით, ჩვენზედაც დიდათ გაისარჩე და ეს ბიჭი კაცია დაიხსენ სამოცდაშვიდ მარჩილად თათრებისაგან (დოკუმენტ. ბერძენ. 187,8).

ადრინდელ პერიოდშივე ისახება ფონეტიკური სახეობა — რადგან. თითო-ოროლა ნიმუშს გვაწვდიან სახობტო პოეზიის ძეგლები: ანუ ცნა ურად ან უცნაურად სოფლისა წყალთა დამშვენება-რე, რადგან ცად ახვალ, რა დგან ცადა ხვალ ზოპალი ეტლი. მთვარე მტებარე... (თამარიანი X,6-7); ნათელი დიდი, რადგან დაბინდი, ვიცი, არ ითქმი დაბნელებულად (თამარიანი XII,4); წარ თუ წირულ ვართ, არ განწირულ ვართ, რადგან თქვენ გპოვეთ მზედ უფლობისა (აბდულმესია 62,2); რადგან დაებით ბარემ სულ ებით (აბდულმესია 67,2).

გვხვდება „ამირან-დარეჯანიანშიც“:

რადგან აქა არა არიან, ჯამს .რამე მათთვისაო (89,35); რადგან არ ისმინეთ, თქვენნი სისხლნი თქვენსავე თავსა იყვენენო (135,11; აგრეთვე: 123,22; 102,37; 68,22; 77,14; 57,33; 39,20; 3,24; 107,30; II,171,14; II,191,15; II,199,13; II,207,9; II,213,22; II,25,2).

ფართოდ ფეხმოკიდებულია რადგან საშუალო ქართულის მოგვიანო ხანაში.

ნიმუშები:

რადგან ვერ ჰპოვა მან ნება, სხვა ნუვინ მაზე რბოდესა (არჩ. 381,4); დატკბა სიმწარის საწდევო, რადგან შეერთო მელია (არჩ. 632,1); შენ რა თამაშობა გმართებს, რადგან მამაშენი ასე გაყუჩებით არის? (რუსულ. 729,5); ცუდი იყო იგ სიზმარი, რადგან ვკედები ცუდად გზასა (შაჰნ.): რადგან შენ ჩემზედა სიკეთე ჰყავ, მისი სანაცვლო მეცა მმართებსო (ქილილ. 137); რადგან არ იშლით, სჯობს, რომ წაბძანდეთ ჩაფრადა (გურამ. 59,2); მადლობა მრავლად გვიღირს, რადგან იხსნა ჩვენი ტომი

(ბესიკი. 56); წადით ნახეთ, რადგან არის აქ მოსრული (შაჰნავაზ. 78,3); აღარას უშველისო, რადგან ახალი მოსრულნი არიანო და ქალაქიც ურუმთ უჭირავთო (ფარსად. 222); რადგან ესრეთი მლოცაეი ხარ, სამოთხის კიდე რაც ითხოვო, მოგცესო (სიბრ.-სიცრ. 18,10); რადგან მაგას შენი თავი უნდოდა, მეც მოგყიდე დედის ჩემის ზითვის-ყმა სუთია თავის ცოლითა და შვილითა (დოკუმენტ. ბერძენ. 62,6); რადგან ბედნიერმან ხონთქარმან დადიანობა და ოდიში ჩვენ ჴვიბოძა, ჴერ იყო ჩემ მიერ ძალისაებრ ჩემისა სამსახური, ქველის მოქმედება და შემოწირვა (საეკლ. საბ. 87,18).

საშუალო ქართულში რადგან კავშირმა ნაწილაკი არ განივითარა, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში საბუთების ენას, რომელსაც, როგორც ვიცით, ხალხური მეტყველების ძლიერი გავლენა ატყვია.

-ც(ა) ნაწილაკის დართვით მიღებულია რადგანც—რადგანაც.

დავიმოწმით რამდენიმე მაგალითი ე. თაყაიშვილის მიერ გამოცემული ტექსტებიდან:

იმ წიგნის საქმე გეკითხებათ, რადგანც გკითხეთ... (12.13);

რადგანც ყარსს მოუნდომებიათ წასვლა მარილის მოსატანად,

ყარსს წავიდნენ (88,7; აგრეთვე: 132,35; 55,11; 55,15).

შდრ. ბესიკის ენიდან:

რადგანც პლანიტს დააყენებს ი-სურა, მალრიბთ დასნი ინაწევრა, არია (გვ. 20).

ახალ სალიტერატურო ენაში -ც(ა) ნაწილაკი დაერთვის რადგან-ს ა ხმოვნის გამოვლენით: რადგანაც. ნაწილაკიანი ფორმა ფართოდ გავრცელებულია ახალ ქართულში, ოღონდ მის გვერდით არაიშვიათია უნაწილაკო კავშირის გამოყენებაც; რადგანაც — რადგან ფულტატური ფორმებია.

შდრ., მაგალ.:

ა კ ა კ ი ს თ ა ნ :

— რადგან სხვა ადგილი არსად იყო, ახალგაზრდობა მის რედაქციაში იყრიდა ხოლმე თავს (474).

— რადგანაც ფეხის გამართვა არ შემეძლო, ქალის უნაგირზე შემსვეს (421).

ვ ა ე ა ს თ ა ნ :

— მამალსაც ამის მეტი არ უნდოდა, რადგან მღერის საღერლელი ისედაც აშლილი ჰქონდა (199).

—...თვალი იქეთ ეჭირა, რადგანაც მეგლს მოელოდა (136).

ყ ა ზ ბ ე გ თ ა ნ :

— გზიურ ქვეშესკენ გაემართა, რადგან ელგუჯას ამბით მზალე უნდა გაეხარებინა (69).

— ეს შემთხვევა მათიას პირველში უხაროდა, რადგანაც მზალესთან უფრო დაახლოვდებოდა (76).

რ ა ბ ი

მიზეზობითი კავშირი რაკი ნიშანდობლივია ახალი სალიტერატურო ენისათვის, მიუხედავად იმისა, რომ შესაძლოა აქა-იქ შეგვხედეს მე-18 საუკ. ზოგიერთ ავტორთანაც. და ამ მხრივ სიმპტომატურია მისი გამოვლენა გურამიშვილის ენაში, რამდენადაც გურამიშვილთან ჩვენ გვაქვს საწყისები ახალი სალიტერატურო ენისა.

შღრ. გურამიშვილთან:

მეც გავერივე. მეკეთა, რაკი მას მოვკარ უყრია (356); კელმეორედ გავიპარე, რაკი ვპპოვე ქამი-დრონი (181).

ახალ სალიტერატურო ენაში რაკი არცთუ პროდუქტიული კავშირია, და ისიც აღსანიშნავია, რომ უფრო გვხვდება აღმოსავლეთ საქართველოდან გამოსულ ავტორებთან.

რაკი-ს შემცველ კონსტრუქციაზე დაკვირვება გვეუბნება, რომ ეგ კავშირი ერთგვარ სემანტიკურ ნიუანსს ამჟღავნებს სხვა მიზეზობითს კავშირებთან შედარებით: ეს ის კონსტრუქციაა, სადაც დროისა და კაუზალობის კატეგორიები მჭიდროდ არიან ერთმანეთთან შეკავშირებულნი, — სათანადო ტიპის წინადადება იძლევა როგორც დროულობის, ისე კაუზალობის გაგებას. მართლაც, წინადადებაში:

რაკი საწადელი არ აუსრულდათ, ყველას თავი მიანებეს (ვაეა 217)

დამოკიდებული წინადადება („რაკი საწადელი არ აუსრულდათ“) მიზეზობითია, მაგრამ მას დროულობის ნიუანსიც აქვს. ეს კარგად გამოჩნდება. თუ, ერთი მხრით, რაკი-ს ადგილას ჩავსვამთ ტ ი პ ო ბ რ ი ვ მიზეზობითს კავშირს (რადგანაც):

რადგანაც საწადელი არ აუსრულდათ, ყველას თავი მიანებეს, —

და, მეორე მხრით, მის ადგილას ჩავსვამთ ტ ი პ ო ბ რ ი ვ დროულობის კავშირს (როდესაც):

როდესაც საწადელი არ აუსრულდათ, ყველას თავი მიანებეს.

ორი ყალიბის წინადადების ეს სემანტიკური სიახლოვე დაკავშირებულია დროისა და კაუზალობის კატეგორიათა მიმართებასთან და ეს კითხვა განხილულია ქვემოთ, ნაშრომის იმ ნაწილში, სადაც

ვეხებით კავშირთა სემანტიკურ-ფუნქციური თანამიმართების საკითხს.

გავეცნოთ ფაქტობრივ მასალას:

რაკი შენი ნებაც არის, ჩემს ბედს ძალიც არ დაჰყევს (ილია 303,39); რაკი ეს გამოვიგონე, მე დენშჩიკი შაქარს ველარ მპარავს (ილია 254,34); რაკი ფარდაც ჩამოვაფარეთ, ოთახიც დაბნელდება (ილია 253,22); რაკი ის ფანჯარაც დაკეტეთ, ფარდაც ჩამოაფარეთ (ილია 253,20); ...ჰგონია ბედნიერება მომანიჭა, რაკი უღრანს, უბადურს ადგილს მომაშორა (ვაჟა 42); რაკი ისეთი გულკეთილია, მეც მასწავლიდა სალამურის დაკვრას (ვაჟა 151); რაკი ზედაპირს ააცლიდა, მერე ადვილი იყო ფუტუროს ამოჩიჩქნა (ვაჟა 92); რაკი ტყეებსა და მთებს გაეკიდა, გზას კაქკაჰი ველარ იგნებდა (ვაჟა 30); რაკი ვიცოდი მწყემსი დაპირილი იყო..., მივუსიე მას... (ვაჟა 99); რაკი ვერაფერი შეასმინა ძირიდან კაქკაჰს, მოიწადინა მაღლა ასვლა (ვაჟა 25); რაკი აგრეა, შენ ნუ გეშინია... (ვაჟა 29); რაკი ბიჭები გაგზავნენ-გამოგზავნა, სახლის პატრონმა გამოსწია იმ საწოლისაკენ... (ყაზბ. 7); რაკი სვიმონის ამბავი და სიჩუმის მიზეზი შევიტყვეთ, ეხლა შეგვიძლიან დაუბრუნდეთ ისევ ჩვენის მოთხრობის გმირებს (ყაზბ. 39); ...რაკი იცნო, ხმა გაჰკმინდა (ყაზბ. 11); რაკი მოსამართლენი მარტოკა დარჩნენ, ისევ დაიყვენენ ჭგუფებად (ყაზბ. 54); ...რაკი სიხშირემ დაჰთარა ისენი..., ელგუჯა ერთბაშად გამოუბრუნდა ქალსა (ყაზბ. 11).

4. მიზნითი კავშირები

მიზნითი კავშირები მონაწილეობენ მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების კონსტრუქციაში.

მიზნითი კავშირებია:

რა(ა)თა	რომე
ნუუკუე	რომ
რომელ	

განვიხილოთ ისინი ცალ-ცალკე.

რა(ა)თა

შეიძლება ითქვას, ერთადერთი კავშირია მიზნითი შინაარსისა ძველ ქართულში. საშუალო ქართულშიც ფართო გავრცელება აქვს. მაგრამ მას ამ პერიოდში სხვა მასალის სიტყვებიც ამოუღებებიან გვერდში. ახალ სალიტერატურო ქართულში იგი, მართალია, იხმა-

რება, მაგრამ შეზღუდულია მისი გამოყენების არე და არქაულ ფორმად გამოიყურება.

ძველი ქართულის ნიმუშებია:

ხოლო ერმან მან შეპრისხნა მათ, რაათა დადუმნენ (მათე 20,31); მცირედ დადგა და ხედვიდა, რაათა წარვიდეს (ასურ. 8,24); ...სიმდაბლით მოუღრიკე თავი შემოქმედმან შექმნულსა. რაითა იქსნე ხრწნილებისა გან ბუნებაჲ კაცობრივი (სას. პოეზია, რიბ. 293); უფალო, აცხოვნე სული ჩემი, რათა გაქებდე შენ (ბოლნ. 28,13); და აწ, ვინაჲთგან მოსწრაფე ხართ, რათა ადვილსა მას დროსა მიხვდეთ... (ზარზმ. 161,11); ... ღმრთის მსახურებაჲ დაჰნერგე, რათა ენებასაცა შენსა არა შეორგულდენ (ჭ.-ეტრ. 142,4); ... მოავლინა გაბრიელ მახარებელად მოსლვისა თვისისა ამისთჳს რათა არაჲ შეძრწუნდეს დედაჲ ქალწული... (კიმ. 177,22); ... მიხედა პირსა მისსა, რათა იხილოს ხატი მისი (კიმ. 308,29); (ხოლო) საღმრთოათა ბრძანებითა და ანგელოზისა მოსლვითა შევეკრებით მის თანა, რათა არა ხოლო სული ნეტარისაჲ მის წარვიდეს პატივით უკუდავებად... (ანტიოქ. 96,18); მე ამას მხიარულ ვარ, რაათა აქა ვიტანჯო და მუნ განვისუენო (შუშან. 29,IX,26); გაფუცებ თქუენ ძალსა ქრისტჳსსა, რათა მაუწყოთ მე... (რავაბ. 83,28); და ამისთჳს გამოგეცხადე უპირატჳს ყოველთა მოწაფეთასა, რათა გამოგიყვანო ამიერ ადგილისაგან (არიმათ. 31,13); ...წარავლინნა კაცნი კეთილნი, რაათა კულადცა ბრძანოს სახლსა მისსა (ხანძთ. იგ, თ, 29; აგრეთვე: ვ, ე, 9; კვ, კგ, 14; ნზ. ნე, 39; იგ,თ,29).

საშუალო ქართულში რათა გავრცელებული კავშირია.

მაგალითები:

მისგან ვითხოვო — არაუ ვითხოვო. — რათა სცეს სწავლა თბესა მკონარსა (აბდულმესია 73,1); მე თუით ღმრთისაგან ამას ვითხოვდი, რომელ ჩემთა მტერთა ენა დაამოკლოს, რათამცა საქმითა შენ აღარ მაყუედრებ და წაჰსა და წაჰსა მიზეზსა აღარ ეძებ ჩემზედა (ვისრ. 193,15); შეუტრევა გულმწყრალად, რათამცა მოეკლა (ამირან. 67,27); აწ დროა, რათა შენი უგუნურება... გაამხილო (ქილილ. 153); მეორესა დღესა მას ზესთან მივიდნენ. რათა მას მართალი მოწმობა გამოჰკითხონ (ქილილ. 158); მიუდგეს იმიერნი, რათა რუსი სასახლესა შინა შეყვანილ ყონ (შარაევანდ. 90,16); და მე ესრეთ გლახაკსა ნუგეშინისაცემელად ჩემდა მაქუნდა უცხოებასა მუშაობა, რათა მოვირეწო დასარჩენელი სახლეულთა ჩემთა (აბუს.

57,34); და გამოარღვია კარი ქუაბისა მის, რათამცა მუნ შიგა დაიმშრალა წუიშისა მისგან (ანას. ქ. ცხ. 15,17); ვირი ერთსა უყესა ტალახსა შიგან გაატარე; რათა დაეფლას (სიბრ.-სიერ. 7,24); ...ამ თორმეტს საუფლოს დღეში იმ საყდარს ეამს გვიწირეუდით, რათა არა განვარდეთ სასუფეველისაგან (საეკლ. საბ. 77,14); ჭელვყავ და გულს-მოდგინედ ვიწყე ძიებად, რათამცა მცირედითა რათმე და უნივთოთა ნაღვაწითა შემსახურა (დოკუმენტ. ბერძენ. 10).

ახალ სალიტერატურო ენაში რათა ჩვეულებრივი მიზნით სიტყვაა.

შდრ., მაგალ.:

კვზავნიდა სხვების რაზმებს, რათა გაეპო წყველიაღი (ვაჟა 96); ...საგალობელი შემოსძახა, რათა ეჩვენებინა მამლისათვის თავის მღერის უნარი (ვაჟა 201); გაეშურა გიორგისაკენ, რათა შეეტყობინებინა... (ყაზბ. 17); ...უჯან გამოუდგა, რათა ეშველა მათიასათვინ ტყიდან ცხვრების გამორეკა (ყაზბ. 60) და მის-თანანი.

ნუჟაჟე

გარკვეულ კონტექსტებში ნუჟაჟე-ს ნეგატიური შინაარსის გაღმოცემა ეკისრება; იგი უდრის რათა არა-ს.

ნუ დღესასწაულსა ამას, ნუჟაჟე შფოთი იქმნეს ერისაჲ (მარკოზ 14,2); ...ვერ გულისჴმა-ყონ, ნუჟაჟე მოიქცენ და მიეტევოს მას (მარკოზ 4,12); და განტევებაჲ მათი უზმათა არა მინებს, ნუჟაჟე დაცკვენ გზასა ზედა (მათე 15,32); ...და თუალნი მათნი დაიწუხნეს, ნუჟაჟე თუალითა იხილონ და ყურიითა ისმინონ... (მათე 13,15); ეკრძაღენით, ნუჟაჟე ვინმე შეურაცხ-ჰყოთ ერთი მცირეთა ამათგანი (მათე 18,10); იყავ კეთილად მცნობელ წინამოსაჯულისაგან შენისა აღრე..., ნუჟაჟე მიგცეს შენ წინამოსაჯულმან მან შენმან მსაჯულსა (მათე 5,25); მეშინის მე, ნუჟაჟე სიტყუაჲ იგი წინაჲსწარმეტყუელი-საჲ აღესრულოს ჩუენ-შორის... (წარტყუენ. ი, 25; მარის თარგმანით: Опасаюсь я, как-ны не исполнюсь среди нас слово пророка...); არამედ ეშინოდა ბოროტთა მათ-გან, ნუჟაჟე მოკლან იგა... (წარტყუენ. ი. 17; მარის თარგმანით: Но он боялся, как-ны не убил его...); იხილეთ, ნუჟაჟე განზრქეს გული თქუენი შეუებითა და სისარული გუეფლოს... (წარტყუენ. 62, 17; მარის თარგმანით: Смотрите, как-ны не отяжелело ваше сердце от неги и не овладело вами

веселье...); მე მეშინის, ნუჟუჟე იღვებდეს სისხლი იესუმის ჩუენ ზედა (არიმათ. 84, 10; მარის თარგმანით: Я сиюсь, как-ны не проснулась...); ... დასცხერ ჩუენგან და ეკრძალე თავსა შენსა, ნუჟუჟე ბოროტი გეყოს შენცა მათ თანავე (არიმათ. 85, 6; მარის თარგმანით: Отстань от нас, и береги себя, чтобы вместе с ними и тебе не было причинено зло); ეკრძალე, ნუჟუჟე საშველსა შეჰვარდე შჯულის-მღებელისაგან მოსსსა (კიმ. 184,9); ... ამცნო, რათა განკრძალოს მეფე, ნუჟუჟე საღმობისა მიზეზითა ყოს არასათნოჲ ღმრთისაჲ (კიმ. 315, 16); და მეშინის მე, ნუჟუჟე სასყიდლით დადგინებულთა მათ თანა ვიპოვნეთ, რომელთა დაუტევნეს ცხოვარნი მოსლევასა მას მგლისასა... (კიმ. 275, 26)¹.

ნუჟუჟემ-ს გვერდით ძველ ქართულში უფრო გავრცელებულია მისი ფუნქციური ბადალი რაჲთა არა.

მაგალითად:

ესრჭთ არს ნებაჲ მამისა ჩემისა ზეცათაჲსა, რაჲთა არა წარწყმდეს ერთი მცირეთა ამთგანი (მათე 18,14 : DE. შდრ. C: ეგრე არა ნება არს მამისა ჩემისა ზეცათაჲსა, რაჲთამცა წარწყმიდა ერთი კნინაჲთა ამთგანი); და ფრიად შეჰრისხნა მათ, რაჲთა არა გამოაცხადონ იგი (მარკოზ 3,12: DE. შდრ.: C : და ფრიად შეჰრისხნის მათ, რაჲთამცა არა გამოაცხადეს იგი);... ნუცა ძმათა და ნათესავთა შენთა განეშორები, რაჲთა არა შეამთხვო ძვირი თავსა შენსა... (აბო 70,19).

ნუჟუჟე — რაჲთა არა-ს პარალელიზმი კარგად ჩანს ტექსტების ვარიანტთა შეპირისპირებიდანაც:

მათე 7,6 = DE:

ნუ მისცემთ სიწმიდესა ჩემსა ძალლთა, ნუცა დაუგებთ მარგალიტსა თქუენსა წინაშე ღორთა, ნუჟუჟე დათრგუნონ იგი ფერჯითა მათითა...

შდრ. C:

ნუ მისცემთ სიწმიდესა ძალლთა, ნუცა დაუდებთ მარგალიტსა თქუენსა წინაშე ღორთა, რაჲთა არა დათრგუნონ იგი ფერჯითა მათითა...

¹ ზოგიერთ გამოცემაში (ნ. მარის, კ. კეკელიძის) ნუჟუჟე გათიშულადაა დაბეჭდილი: ნუ უჟუჟე.

არიმათიელის ძეგლში ნუჟუე-ს ვარიანტულად ეფარდება
თუ არა:

დასცხერ ჩუენგან და ეკრძალე თავსა შენსა, ნუჟუე ბორო-
ტი გეყოს შენცა მათ თანავე (85,6).

შ დ რ.

...დასცხერ ჩუენგან და ეკრძალე თავსა შენსა, თუ არა ბოროტი
გეყოს შენცა მათ თანავე.

რომელ

მიზნითი კავშირი რომელ უმთავრესად დამახასიათებელია ვისრა-
მიან-ამირანდარეჯანიანის ენისათვის.

მაგალითები:

ასული შენი შემრთე, რომელ ნაყოფი თესლისაებრ იქმნას
(ვისრ. 7,6); ქება გაგაგონო, რომელ ენა-გონება კეთილმტყუ-
მელი უკლებობათა თანა ცოტა რამე გამოვაჩინო (ვისრ. 9,2);
ამად უქმნია მათ ესე შეუწონელი საქმე, რომელ თქუენგანცა
მათ არა შინებოდა (ვისრ. 18,38); მოედ, რომელ ნახო მიჭირ-
ვებული ჩემი ყოფნა (ვისრ. 307,33). და ჩემად მოსლვამდინ
ესე საქმე დამალე, რომელ არავინ ცნასო (ვისრ. 311,20); მო-
ყუარე სიკუდილისა ეამსა მინდა, რომელ აღდგომასა ერთგან
ვიყვენთ (ვისრ. 294,12); ანუ დიდსა კლდესა, ანუ დიდსა
წყალსა თავსა ჩავიგდებ, რომელ დავეკსნა ჩემსა ყოფნასა
(ვისრ. 75,24); მაცოცხლე, რომელ დღენი ჩემნი შენსა სამსა-
ხურსა და ნების-ყოფლობასა შინაგან დავლიენე (ვისრ. 75,20);
სწრაფვით წამოდი წინაშე ჩვენსა, რომელ ჩვენ გავიხარნეთ
ნახვითა შენითა (ამირან. II,10,9); კარგად ყური მომიპყარ,
რომელ მოგაქსენო... (ამირან, II,3,27); საყდარი იხი შენისა
დიასახლისისაჲ არს ამისათვს, რომელ ათორმეტთა მლუდელ-
თა მისითა ჳელითა შესთული ჰომოსიეს (შარაევანდ. 114,20);
მისსა მცირესა სიყმესა სხვამცა მეტი რა ექმნა, რომელ მათსა
სისხლისა ტბასა მისიცა სისხლი მდინარედ შესდინდებოდა
(ბესიკი 36).

რომი

მიზნითი კავშირის სახეობა რომე დამახასიათებელია საშუალო
ქართულიისათვის.

გავეცნოთ მასალას:

გვალე, ვიარებოდეთო, რომე სიგრილე მეცესო (ამირან. 72,12); აწ ამისთვის გამოგზავნილი ვართ, რომე შენმცა მოგიყვანე წინაშე იამანთა მეფისა (ამირან. 46,16); მე არ მიზამს არაბთ მეფე, რომე სიტყვა გავაცრუო (რუსთ. 1482,3); აწ ქალისა ჩვენისათვის ქმარი გეინდა, სად მოენახოთ, რომე მივსკეთ ტახტი ჩვენი, სახელ ჩვენად გამოვსახოთ (რუსთ. 509,1); ...და ამისთვის გეხვეწებოდით, რომე სიჩქარით ცეცხლში არ ჩასჭრილიყავ (რუსულ. 747,8); ესე არაკი ამისათვის მოვიყვანე, რომე სცნა... (ქილილ. 239); მალეით დიდი კლდე მოგლიჯეს და დაუგორვეს, რომე იმით მოეკლა (პროზ. შაჰნ. 389); მას ვარჩევ, რომე მოვიდეს... (შაჰნ. 3092,4); ერთი საყდარი ასეთი არა ქონდა კხს, რომე დღესასწაული გარდაეხადა (საეკლ. საბ. 61,24);... და ჩუშნცა სიგლითა ამითასრე შემოგწირეთ, რომე არა საჩუშნო სათხოვარი და გამოსაღებო თქმნის მამულით არა ითხოვებოდეს-რა (ქართლ-კახ. საბუთ. 6).

რომ

მიზნითი კავშირის სახეობა რომ გვხვდება უმთავრესად საშუალო ქართულის მოგვიანო პერიოდის ენაში, და არც ისეთი სისტემატურობით, როგორც მეორე სახეობა რომე.

გავეცნოთ მაგალითებს:

ესთქვა მე აწ ვითა, რომ იქმნეს წვითა მნათობნი მძაფრად სხივთა მისთაგან? (აბდულმესია 17,3); აქ ამისათვის მოსრულ ვარო, რომ ბატონიშვილი ალექსანდრე წაიყვანო (ფარსად. 230); აქ ერევენელი კაცი არავინ იყო, რომ გაგვეგზავნა (დოკუმენტ. ბერძენ. 58,7); ამ ყარაჯას თქვენი კაცები გაატანეთ და გაისტუმრეთ, რომ ოსეთილამ ჯარი გამოიყვანონ (დოკუმენტ. თაყაიშე. 211,14); ...და თუ ამ დედაკაცს საბუთს უზამთ, რომ ვალის გარდასახადი ჰქონდეს რამე... (იქვე 5,17); ერთერთი ძმა მანდ უნდა დააგდო, რომ ეგ საქმე გაარიგონ... (იქვე 59,25); სხვა ამის მეტი ანბავი არა ვიცოდი, რომ მომეხსენა (იქვე 37,26); ჯერ მაგდენი სიმტკიცე არ მიუღია, რომ იმაზე მეტი შეიძლოს (იქვე 83,10).

ახალ სალიტერატურო ენაში რომ უძირითადესი მიზნითი კავშირია.

იგულისხმება ამ ტიპის ნიმუშები:

გეთაყვანე, საჩქაროდ გამომიგზავნე, რომ იმ კაცთან პირნაულად გამოვიდე (ორბელ. წერილ. 171); მეორე დილას მღვდელ-

ლი ვიკითხე, რომ ის უპატრონო კაცი მეზიარებინა... (ილია 321,4); სულ უბრალო მიზეზი საკმაო იყო, რომ ოთხში ამოელო (აკაკი 438); მომეც საზრდო, რომ გავძლე (ვაჟა 49); მისთვის არ გვედრით, რომ მოვეუპოვო საზრდოება ჩემთა გულისთქმათ... (მაჩაბ. 25,16) და მისთანანი.

ინვერსია კავშირისა სრულიად დასაშვებია. მაგალ., ზემომოყვანილ მაგალითებში ნორმალურია გადასმა რომ კავშირისა:

მეორე დილას მღვდელი ვიკითხე, ის უპატრონო რომ მეზიარებინა; სულ უბრალო მიზეზი საკმაო იყო, ოთხში რომ ამოელო, და ა. შ.

ინვერსიის შემთხვევაში ის კი სავალდებულოა, რომ კავშირს შემასმენლის წინა პოზიცია ეკავოს.

5. პირობითი კავშირები

პირობით დამოკიდებულ წინადადებაში გამოყენებულია კავშირები:

თუ (თუმცა)	დადათუ—დადაცათუ
თუცა	რომე
უკუეთუ (უკუეთუმცა)	რომ

განვიხილოთ ისინი ცალ-ცალკე:

თუ

ფართოდ გავრცელებულია ქართულ ენაში, მოყოლებული ძველი პერიოდიდან დღევანდლამდის. ოღონდ ახ. ქართულში მისი გამოყენება ოდნავ შეიზღუდა, რამდენადაც მას გვერდში ამოუდგა სხვა კავშირები.

გავეცნოთ მასალას:

(ძვ. ქართ.): თუ სათევზსა ხოხოვდეს, გუელი ნუ მიხცესა (ხანმ.: მათე 7,10); და თუ იყოს და ემსგავსნეთ მაგას, თქუენცა მაგის თანავე წყმედად ხართ (კიმ. 143,30); ხოლო თუ ეისი არს ჳმაჲ ესე ანუ სადაჲთ ისმის, უმეცარ იყენეს (ანტიოქ. 115,8); თუ შენ სხუად სახედ ყრმებრ არა რაჲ ჳქმენ, ლმერთმან მოგიტევენეს შენ (შუშან. 40.XVI,13); თუ ვინმე თავი მოიკლის ქრისტჳს მათისა-თჳს, მოიპარინ გუამი მისი... (აბო 74,9); და თუ იხილო შემოსილი, ზედა მიუქდის (სახისმეტყ. 18, იდ. 39); და თუ არა შეინანო, აბრაჳამი აჰა ქსნილ არს (იპოლიტე, კე,22);

ბ⁷ თუ ვისმე ტყუელ უჩნდეს წერილი იგი, ნუ იყოფინ (იპო-
ლატე ვ.120); და თუ ვინმე სუას იგი, სარგებელ იქმნის ბრუქ-
ცეულთა (თულთაჲ 24,23).

(საშ. ქართ): თუ მიბრძანოს და მაწუიოს, მაშინ ეგების მიზეზისა
შემოღება (ვისრ. 299,34); და თუ ამარტა ლაწუთა და ბაგეთა
მოსდვის ვინ, მაშინვე ნათლად იაგუნდად შექმნის (ვისრ. 48,7);
თუ სიშორესა არ ერიდები, სანადირო მისებრი არა ნახულა
(ამირან. 136,18); თუ ჩემი ქალი გინდოდა, რად არა შემაგე-
ბინე (რუსთ. 562,2); თუ ქაჯნი მოგვესწრებიან, საეჭვი არს
სიძნელისა (რუსთ. 1386,4); თუ ჭირნი ვისგანმე მოსცემია, მან
მასცა ჭირისა ბადე აუბას (ქილილ 106); თუ წავიდე მისად
შეყრად, არ მინდოდეს აქა დგომა (შაჰნავაზ. 65,3); თუ ცაზე-
დაც გასვლა თქვას, მასაც გაათავებს (ომან. 77,24); თუ სხვა
რამე იცი საუბარი, ისი ხვალე მიაგმე (პროზ. შაჰნ. 370); თუ
დამმორჩილდე, მრავალი მეც აღგისრულო შენ ნება (არჩ.
245,1); თუ გავმტყუნდე ამაზედა, მე შენ შვიდელულად გიზლო
(გურამ. 35,4); თუ ვინც სამეძაო წიგნი მოინდომოს დასაწე-
რად, კიდეც არ დაუშალონ... (ვახტ. სპმ); თუ გაირჩებით,
ერთს ღვთის საკვირველობასა გაჩვენებო (საბა. მოგზ. 9); თუ
ისე გრძნებით სავსე არ ყოფილიყო, მისი სიკვდილი დიდი
მულაბანა იყო (რუსულ. 798,11); თუ შეამოწმებენ, კიდეც
დამოყვრდებიან (სიბრ. სიცრ. 49,1); თუ სადმე ნახო ზურაბი,
უთხარ... (ბესიკი 33); თუ ვაშა მოსრულიყოს, სხვა ფიქრი
ექნათო (ფარსად. 225); თუ ვინმე იმ ბიჭსა შემოგეცილოსა.
პასუხის გამცემი მე ვიყო (დოკუმენტ. ბერძენ. 199,7); თუ
თქვენი მოსვლა მოგვიანებოდეს, თქვენი მშვიდობის ამბავს
მოგვეწერდე (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 62,25).

(ახ. ქართ.): და თუ ღმერთმა მაცოცხლა, მაგის მოვალეობას
გარდავიხდი (ორბელ. წერილ. 7,158); თუ შევხვდეთ ერთმა-
ნეთს, კიდეც როდისმე, გთხოვო მიცნობდეთ (ილია 348,3); თუ
ეგ გიქნია, ჩემ სიყვარულსაც უნდა გამოვსალმო (მაჩაბ. 27,1);
თუ გნებავს, შენც წამობრძანდი (ვაჟა 6); შესდექ, თუ წერას
არ აუგდიხარ (ყაზბ. 32); თუ შევხვდებოდი თევზს, დავიკერ-
დი და გამოვიყვანდი (აკაკი 393).

თუ-ს ხშირად ეხმარება კი ნაწილაკი: თუკი:

თუკი პატარა კიდეც დავვიანდა..., მაშინ აღარა გვიკირს-რა
(ორბელ. წერილ. 72,209); თუკი თქვენს უნებურად თქვენი
ქალი ასე მოიქცა, დილია მაშინ თქვენს წინაშე იმის დანაშაუ-
ლი (მაჩაბ. 10,12); მაგრამ თუკი თქვენ მოთმინებას და ნებას

დამრთავთ, ჩემ სიყვარულის ზრდას მოგიტხოვრებთ თავით ბოლომდე (მაჩაბ. 19,4); რას ნიშნავს ბუნების სიმშვენიერე, თუ კი ადამიანის გულსა და სულში აღზნებული ცეცხლი ანთია (ლომოური); სულ ერთი არ არის, სად როდის ვნახე ის, თუკი მე ის მამხნევებს... (ჟოლა II,7).

შეიძლება ითქვას, რომ ნორმა დამოკიდებული წინადადების პირველ ადგილზე მოთავსება. მეტად იშვიათია, როდესაც დამოკიდ. წინადადება მოსდევს მთავარს, როგორცაა, მაგალითად:

ხოლო შემდგომად სამისა დღისა კუალად გიხილნე, უფალსა თუ ენებოს (ზარზმ. 158,29); გულსა ტანისგან გამოვიკუეთ. თუ აქათგან შენლა გეძებდეს ანუ სხუათა მოყუარეთა! (ვისრ. 238,16).

ახალ ქართულში მდგომარეობა სხვაგვარია: თანბარი ღირებულება აქვს დამოკიდ. წინადადების ადგილმდებარეობას.

კავშირის ადგილი წინადადებაში მტკიცედ განსაზღვრული არ არის: ჩვეულებრივ წინადადების თავშია, მაგრამ არაიშვიათია ისეთი შემთხვევები, როდესაც ადგილი აქვს ინვერსიას:

მთ. 21,21: C

გაქუნდეს თუ სარწმუნოებაჲ და არა შეორგულდეთ, არა ხოლო ამის ლედჳსა[ა] ჰქმნეთ...

შდრ. DE:

უკუეთუ გაქუნდეს სარწმუნოებაჲ...

მთ. 17,20: C:

გაქუნდეს თუ სარწმუნოებაჲ მდოგჳს მარცუალ ოდენ. ჰრქუათ მთასა ამას...

შდრ. DE:

უკუეთუ გაქუნდეს სარწმუნოებაჲ...

მთ. 18,12: C:

იყოს თუ ვინმე კაცი და ედგას ასი ცხოვარი და შესცთეს ერთი მათგანი არა-მე დაჴრეთჳს ოთხმეოც და ცხრამეტნი იგი მთასა ზედა...

შდრ. DE:

კაცსა თუ ვისმე ედგას ასი ცხოვარი და შესცოტეს ერთი მათგანი...

მთ. 18,19: C:

ორნი თუ თქუენთაგანნი შეითქუნენ ქუეყანასა ზედა საქმისა ამის ყოვლისათჳს, რაჲცა ითხოონ, ეყოს მათ მამისა ჩემისაგან...

შდრ. DE:

უკუეთუ ორნი თქუენთაგანნი შეითქუნენ ქუეყანასა ზედა ყოვლისავეთჳს საქმისა...

მთ. 15,14: C:

ბრმაჲ ბრმასა თუ წინაუძღუნ, შესცოთან...

მთ. 26,33: C:

ყოველნი თუ დაბრკოლდნენ შენდა მიმართ, ხოლო მე არასა-
და დაებრკოლდე შენდა მიმართ.

შდრ. DE:

და დათუ სხუანი ყოველნი დაბრკოლდნენ შენდა მიმართ... ხო-
ლო მიერთგან თუ ვითარი სიხარული მოიწია... გამოთქუმაჲ
შეუძლებელ არს (ანტიოქ. 106,21); და აღჭურვილი თუ ვინ-მე
პოვიან, საჭურველითავე მისითა მოსწყუდიან... (წარტყუენ.
იზ,4); ქ-ე თუ ხარ..., ვერლარა ჰმეფობდე ჩუენ ზედა (კიმ.
137,28); ხოლო იკადროს თუ ვინმე შეცვალებად... კათოლიკე
ეკლესიაჲ შეაჩუენებს (კიმ. 85,21); უფალსა თუ ენებოს, ადრე
გინილნე, ხოლო უკუეთუ რაჲ გნებაეს მთავრისა მიერ, მიბრძა-
ნეთ... (ზარზმ. 164,17); და უფალსა თუ უნდეს, ესმცა მოწაფშ
იყოს მისი ჩუენ თანა (ხანძთ. კბ, ით, 12).

(საშ. ქართ): და ფალაური თუ დიდად არეინ იცის. ვერაეინ
თარგმნის (ვისრ. 4,24); ჩემი თუ ქმარი არის... უხანო და გამ-
წირაეი არის (ვისრ. 195,18); წამსვე თუ უკუდავებასაცა შემა-
სუამ, მაშინვე ერთსა ჳიქასა ნავდელსა ულონიოდ მომცემ
(ვისრ. 127,30); იგი მაშინდელი ფერი თუ გეკეთა, აწ მეორე-
ხელ ეგეთითავე შეიღებე (ვისრ. 165,5); მე თუ ზე-პირ მიცი-

ნია, ქვე-ქვე მითქვამს იღუმალ ვა (რუსთ. 412,3); მას თუ გამყარი, საწუთროო, ჩემი ლხინი გარდასრულა (რუსთ. 862,3): აწ თუ უნაღვლო ვიყო, შენ გასინჯე (სიბრ.-სიცრ. 37,29): მირზა აფრასიონის ამბავი თუ შეგეტყოს რამე და გაღმავლები, გვიბძანე (დოკუმენტ. თაყაიშე. 67, 6);

(ახ. ქართ.): ახლა თუ წავედი დაღისტნისაკენ, შენ ნახე, რამდენი დამეხარება (ორბელ. წერილ. 30,179); ჩვენი ოჯახი თუ ერაზხელ ოჯახი იყო, იყო იმითი, რომ... (ლომოური).

ძველი ქართული გვაწვდის ტმესის ნიმუშებს:

შე-ხოლო-თუ-ვახო ფესუსა სამოსლისა მისისა, ვცხოვრდე (მათე 9,21); შე-თუ-სწირვიდე შესაწირავსა შენსა საკურთხეველსა ზედა... დაუტევე მუნ შესაწირავი იგი წინაშე საკურთხეველსა შენსა... (მათე, 5,23: C, შდრ. DE: უკუეთუ შესწირვიდე...); რამეთუ აღ-თუ-იარო პირითა შენითა უფალი იესუ... მკუდრეთით სცხონდე (კიმ. 84,29).

თუ კავშირი არაიშვიათად დაირთავს საშუალო ქართულში -ცა ნაწილაკს. თუმცა-ს ნიმუშებს უხვად გვაწვდიან ძეგლები: „ვისრამიანი“, „ქილილა და დამანა“, „სიბრძნე სიცრუისა“ და სხვ.

მაგალითები:

თუმცა ესრეთი ყოფნა და გულსა ზედა ჯელის-უქონლობა დამემართებოდა, რად არ მასვე კარგსა ყოფნასა შიგან მყოფი მოკვდი?! (ვისრ. 231,3): თუცა მცირესა მადროებთ, მე მის უწყალს ხელითგან გიხსნითო (ქილილ. 114); თუცა ყმანი ჭკუათ მყოფნი გყვანან, იგინი ამეფე და შენ მათ დაემონე! (სიბრ. სიცრ. 43,1); ისინი თუცა რუსთველს მოენდომებინა. როდის აქნევიანებდნენ... (ვახტ. სპმ).

უკუეთუ

არსებითად ძველი ქართულისთვისაა დამახასიათებელი, როგორც ნორმა. საშუალო ქართულში იშვიათად თუ შეგვხვდება:

და უკუეთუ ეშმაკი ეშმაკთა განასხამს, თავსა თვსსა განევთა (მათე 12,26: DE); უკუეთუ შეგცოდოს შენ ძმამან შენმან. მივედ და ამხილე მას (მათე, 18,15; C); უკუეთუ კურნება გნებავს, აწვე ეამსა ამას განიკურნო (ასურ. 18,20); უკუეთუ ეგე ეგრეთ ჰყო შენ, უკუდავ მექმნე მე მაგით სიტყვთა (შუშან. 40,XVI,16); უკუეთუ უფალსა ჩემსა ენებოს ტაძარი... გამოჩნდეს მუნ... (არიმათ. 91,2); უკუეთუ გნებავს შემოსლვად ჩუენ თანა ეკლესიად, გრწმენინ უფალი ჩუენი იესუ

ქრისტე (კოლ. 56,44): უკუეთუ ეგე ყრმაა შენ თანა იყოს, ვერ ეგების შენი ჩუენ შორის ცხორებაა (სიყრმე უფლისა ჩუენისა 37,3); უკუეთუ ვინ-მე შიშისა-გან ჳმობნ, იგინი კბილარქენით იბრდლუენდიან მის-ზედა... (წარტყუენ. ივ,30); უკუეთუ მოიქცე შენ, ერო, მაშინ შეგრაცხო შენ თავისა ჩემისაო (იპოლიტე, კზ, 5); უკუეთუ მოკეუდე, მრწამს მე... (აბო 73,16); უკუეთუ არა, მოკეუდინ იგი (აბო, 69,1); უკუეთუ ვისმე შეემთხვევის, არავის რაა აენის... (კიმ. 248,35); უკუეთუ შემძლებელ არს, განგაცოცხლოს შენ... (კიმ. 138,26); უკუეთუ ნების-მყოფელმან ვინმე ღმრთისამან არა ილოცოს ჩუენ-თვს, ამო არს შრომაა ჩუენი (ანტიოქ. 87,4).

ჩვეულებრივ (უკუეთუ-ს შემცველი) დამოკიდებული წინადადება წინ უსწრებს მთავარს. არის ზოგიერთი შემთხვევა. როდესაც მთავარი უსწრებს დამოკიდებულს:

და ერთმან მათ-განმან არა მიიღის ძუძუა, უკუეთუ მეორემან არა მიიღის (წარტყუენვაა); ...გამოჩნდეს, უკუეთუ გინდეს გულის ხმის ყოფად, ჳ კაცო (იპოლიტე, მგ. 17); აღვილ არს აღდგომაა, უკუეთუ ოდენ ვინებოთ (ანტიოქ. 79,5); არცა ერთი ცხორებაა შესაძლებელ არს მისა, უკუეთუ არა მოიკუეთოს ფერკი იგი და განიგდოს (კიმ. 326,5).

მაგალითები საშუალო ქართულიდან:

უკუეთუ ვინმე იკადროს მბრძანებლობისა თქუენისა ურჩობა, შეუნდობელი რისხვა მივიდეს თქუენგან მას ზედა... (ვისრ. 3,16); უკუეთუ აღრე არა მიესწრებით, დაბერებულ არს კაცი იგი... (ამირან. 11,10,3); უკეთუ აღრე არა ესწრებით, დაბერებულ არს იგი კაცი... (ამირან. 8,9); უკეთუ ვინ აღდგეს მტერი და მოღმართ გებრძოდეს, ჩუენ ორნივე მეფენი თავითა ჩუენითა და სპითა ჩუენითა თანადაგიდგეთ და გიშველოთა (ანას. ქ. ცხ. 30,34).

უკუეთუ-ს ინვერსიის თითო-ოროლა მაგალითს ვხვდებით მხოლოდ:

და მე უკუეთუ ვპოვო კადნიერებაა წინაშე ქრისტესა, უხუებაა კეთილთა მისთაა არა დაგაკლდეს ორსავე სოფელსა (ხანძთ. ომ, ოთ, 4-5).

უკუეთუმცა -მცა ნაწილაკი ერთვის და, ამგვარად, უკუეთუმცა ამელაენებს -მცა ნაწილაკის ცნობილ ფუნქციას:

უკუეთუმცა ვიყვენით ღღეთა მათ მამათა ჩუენთასა, არამცა ვიყვენით მათ თანა ზიარ სისხლსა მას წინაწარმეტყუელთასა (მათე 23,30); უკუეთუმცა უმეცრებასა და უგუენურებასა შინა

ვიყავ, არამცა ღირს ვიქმენ შედგომად ქრისტჳსა (აბო 73,13); და უკუეთუმცა კაცი იყო... ვწუხდითმცა ჩუენ (წარტყუენ. მთ. 3); და მემცა უცონილად ვქმენ ესე, უკუეთუმცა წესი სიტყუსაა შემინდობდა (ანტიოქ. 58,38); უკუეთუმცა არა შეგექმნა აპოლონი თქუენ არარადმცა იყო იგი (კიმ. 151,18); უკუეთუმცა ყოფილ იყავ შენ წარმართობასა შა, არამცა მომკუდარ იყო ასული შენი (კიმ. 332,20); უკუეთუმცა არა გუაქუნდა თანამორწმუნებაჲ შენდა, არცაღა თუმცა სიტყუაჲ ეგე ვიტჯრთეთ (კიმ. 151,23); და უკუეთუმცა სამართალი არა მიგცემდა, ცხოველ არს უფალი და წმიდაჲ ლოცუაჲ შენი, არამცა მივეშუენით ძმათა ჩუენტა (ხანძთ. ოა, ობ. 50).

თუზცა

-მცა ნაწილაკდართული თუ პირობითობის ფუნქციით დამახასიათებელია ძველი ქართულისათვის და საშუალო ქართულში უმთავრესად ადრინდელი პერიოდისათვის (თუმცა):

(ძვ. ქართ.): ვიყვენით თუმცა ჩუენ დღეთა მათ მამათა ჩუენტასა, არამცა ზიარ ვიყვენით მათ თანა სისხლსა მას წინაწარმეტყუელთასა (მათე 23,30: C. შდრ. DE: უკუეთუმცა ვიყვენით...); და არა თუმცა შემოკლდეს დღენი იგი, არამცა განერა ყოველი ჳორციელი (მათე 24,22: C. შდრ. DE: და უკუეთუმცა არა შემოკლდეს დღენი იგი...); ტჯროსს თუმცა და სიდონს იქმნნეს ძალნი..., მაშინვე სამემცა ძაძითა ნაყარსა ზედა მსხდომარეთა შეინანეს (მათე 11,21); ნუ იყოფინ ჩემდა. თუმცა ვეზიარე საქმეთა და ცოდუათა ვარსქენისთა (შუშან. 9,III,23); ესელა თუმცა მეცნა, არამცა შემოგიტევე შენ (შუშან. 32,X,14); ...არა საღა მომეც თიკანი ერთი თხათაჲ, თუმცა მეგობართა ჩემთა თანა ვიზარე (ბოლნ. 42,19); ნუ იყოფინ, თუმცა ჩემძლით რაჲ შეკმთხუეოღა ძმასა ამას (ზარზმ. 171,1).

(საშ. ქართ.): თუმცა მადრიელ ხართ, გაგიცემ მაგისა გზასაო (ამირან. 1), თუმცა შენ დამიჭერ, მზეო ჩემო, მაშა ვეშაბათა ომი ვითარ შემიძლიანო? (ამირან. 11,130,13); ...თუმცა გნებავს, წაეღლ და თუმცა გწადს, არაო (ამირან. 11,76,26); თუმცა მრავალი შეგიცოდებიო, ყოველივე განუაქარვით შეცოდება შენი, და თუმცა ესე არა ჳქმნა, აწუ ომი არს შენი და ჩვენო (ამირან. 11,52,4); ყოღა ჳირი არ ეგების, თუმცა ლხინმან არ დასძლია (რუსთ. 638,4); თუმცა მისგან აწ არ იყავ

მოგზავნილი, თავმან ჩემმან, თავსა მოკვეთ, არად უნდა ამას ცილი (რუსთ. 759,1); თუმც უნდოდით გასაყრელად, პირველ ერთად არ შეგყრიდა (რუსთ. 914,4).

როგორც ზემოთ აღინიშნა, აღორძინების ხანის ენაში თუმცა-ს პირობითობის ფუნქცია აღარა აქვს. იშვიათად თუ წამოყოფს თავს ისეთი არქაიზმები, როგორიცაა:

თუმცა კაცი მოატყუვო, ღმერთი არ მოტყუვდებისო (ქილილ. 159); ლომსავით თუმცა ჯაჭვითა დაბმული იყოს, მისი ძალი და ძლიერება არ მოაკლდების (ქილილ. 264); სიმდიდრე თუმცა მივეციო, ვერ თავს იღებს (სიბრ.-სიცრ. 39,14); თუმცა შენ დაგთმო, ვინდა ვჰპოვო, სად გავიზარდო? (ბესიკი 7,17).

თუმცა გვხვდება როგორც წინადადების თავში, ისე (ხშირად) ინვერსიულად (იხ. ზემომოყვანილი ნიმუშები).

უკუეთუმცა — თუმცა-ს ფაქულტატურობა კარგად ჩანს ოთხ-ღავის რედაქციების შეპირისპირებიდან:

მთ. 24,43: DE:

უკუეთუმცა უწყოდა სახლისა უფალმან..., იღძებდამცა და არა უტევა დათხრად გუერდი სახლისა თუსისა.

შ დ რ. C:

... რამეთუ უწყოდა თუმცა მამასახლისმან..., არამცა უფლო დათხრად სახლისა თუსისა.

მთ. 23,30: DE:

უკუეთუმცა ვიყვნით დღეთა მათ მამათა ჩუენთასა. არამცა ვიყვნით მათ თანა ზიარ სისხლსა მას წინაწარმეტყუელთასა.

შ დ რ. C:

ვიყვნით თუმცა ჩუენ დღეთა მათ მამათა ჩუენთასა...

მთ. 24,22: DE:

და უკუეთუმცა არა შემოკლდეს დღენი იგი, არამცა განერა ყოველი ჯორციელი.

შ დ რ. C:

და არა თუმცა შემოკლდეს დღენი იგი....

მეტად იშვიათია ძველ ქართულში პირობითობის ფუნქციით ღათუ — დაღათუ — დაღაცათუ. აი თითო-ორი მაგალითი:

და ღათუ ესმეს ესე მთავარსა მას, ჩუენ ვარწმუნოთ და თქუენ უზრუნველგყვნეთ (მათე 28,14); ¹ და ღათუ ოდენ სამოსელსა მისსა შევახო, ვცხოვნდე (მარკოზ 5,28; DE. შდრ. C: სამოსელსა ხოლო თუ მისსა შევახო, ვცხოვნდე); დაღათუ ხარ კეთილითა მძლე, რაჲსა იქმ მაგას (კიმ. 137,25); დაღათუ სხუაჲ საჭირო რაჲ ვის უქმს, ჩუენ ვითარ არა მეცნიერ ვართ? (ზარზმ. 154,25); და ვიდრე აქა დღედმდე დაღაცათუ რაჲმე შეუცოდებია შენდა, შეუენდვე და მიუტევე (ანტიოქ. 125,32): ჩუენ თანაგუაუ. დაღაცათუ ვცოდოთ (ანტიოქ. 83,38); დაღაცათუ ზოგი სამეუფოჲსა ჩემისაჲ ითხოო, ფრიადითა სიხარულითა მიგცე იგი (ანტიოქ. 107,27); დაყუდებით მნებაეს ამათ დღეთა აღსრულებაჲ და დაღაცათუ ვინ ხილვად ჩემდა გინა უზნობად მოვიდეს, ნუ შეუენდობთ მოსლვად ჩემდა (ანტიოქ. 92,31); დაღაცათუ ვეწიო და მოვკლა, საბრჭე არს სულისა ჩემისაჲ (ხანძთ. იწ, იბ, 18).

რომე

საშუალო ქართულში (იშვიათად) პირობითი კავშირია რომე.

მე რომე ლომისა სამსახურისაგან ხელი ავიდოო..., მაშინ რაღას იტყვიო? (ქილილ. 163); რომე გენახა, მის უამესი აღარა იქნებოდა რა (რუსულ. 775,2); დღეს რომე ლხინი მოგაგოს. ხვალ ვერ მოურჩე უჭირო (გურამ. 330,3).

რომ

პირობითი კავშირი რომ არაიშვიათად გვხვდება საშ. ქართულს გვიანდელი პერიოდის ძეგლებში. მის ხმარებას ვადასტურებთ ძეგლებში: „ქილილა და დამანა“, „შაჰნამე“, „სიბრძნე სიცრუისა“ და სხვ.

შენ რომ სერად საწვევრად გაამზადო, მან საუზმედ უადრეს გაკამოს (ქილილ. 110); არ შეიცვლების განგება, რომ კაცი

¹ შდრ. ბერძნ.: *καὶ εἰ μὴ δαίμων ἐστίν*, ...; ასევე: და ღათუ უდ გზის შეგცოდოს შენ..., მიუტევე მას (ლ. 17,4); *καὶ εἰ μὴ ἐπειράξῃς τὴν ἡμέραν ἀμαρτυρῆς ἐξ ἐξ...*; და ღათუ მეორესა საკუთილავსა და შესამესა მოვიდეს და პოვნეს ესრით. ნეტარ იყვენ იგინი (ლ. 12, 38): *καὶ εἰ μὴ ἔλθῃ ἐν τῇ δευτέρῃ φυλακῇ...*

ირჯებოდესა (შაპნ.); შენს ქალს რომ შეიდასი ნასოფლარი მოვართვა, ექესი შეილი კიდევ სხვა მყავსო, მათ ცოლებს რაღა ვუყო? (სიბრ.-სიცრ. 31,24); ბროწეული შუა გახეთქილი რომ იყოს. სულ ყველა ისე იყო (საბა, მოგზ. 43); რომ მომეყიდა, მიღირდა ას ოქროდ, ათას ვერცხლადა (გურამ. 232); ეს შაქრის ყინული რომ კაცს მის მკვრეტს წინ ედვას, იმის ყურება ეყოფა (ვახტ. სპთ, გ).

ახალ სალიტერატურო ენაში რომ უძირითადესი პირობითი კავშირია თუ-სთან ერთად: თუ—რომ-ს როლები გაყოფილი აქვთ, ამის საწინდარია მათი მიმართება დამოკიდებული წინადადების შემასმენელთან (ეს საკითხი განხილულია თავში: „კავშირისა და შემასმენლის თანამიმართება“).

მაგალითები:

რომ გითხრათ.... არ დაიჯერებთ (ილია 280,7); იმას რომ სწავლა მიელო..., შესანიშნავი რამე იქნებოდა (აკაკი 403); ათასი წელი რომ ვიცოცხლო, ამის მეტს ვერაფერს ვნახავ (ეფა 140);... მარტო რომ ყოფილიყო, ბევრს ფიქრს არ გამოუდგებოდა (ყაზბ. 16); რომ მოშორდეთ, კარგი იქნება (მაჩაბ. 13,9).

6. პირობით-შედევობითი კავშირები

თუ არა-ს საფუძველზე საშუალო ქართულში მიღებულია განსაკუთრებული კატეგორიის კავშირი, რომელიც ერთსა და იმავე დროს პირობასაც გამოხატავს და შედეგობითობასაც. ამგვარ კავშირს ვუწოდოთ პირობით-შედევობითი კავშირი.

ფონეტიკური სახეცვალების ნიადაგზე გამომუშავებულია ერთეულები:

თუარა	თვარა
თვარამ	თვარემ
თვარე	თორემ

A

თუარა

საამისო ნიმუშებს გვაწვდიან საშუალო ქართულის აღრინდელი ძეგლები:

წელანვე შევიტყვე, რომე ჩემის ძმის აბუ-ტალიბისაგან წამოს-

რულნი ხართ თქვენ, თუარა ამ ქვეყნისა საქმე ბაღდადს იმის-
გან კიდე სხვამან ვინლა იცოდა (ამირან. 60,24): ...ამა ჰირი-
საგან მიშუელე და შენი ჟომარდობა საქმითაცა გამოაჩინე.
თუარა თქუმა და არაქმნა ბედითია (ვისრ. 60,26); მოწყალე
იქმენ ჩემ ზედა, ტანიცა შენვე შემოგწირო და გაისაკუთრე.
თუარა სულსა თანა ტანიცა გავწირო (ვისრ. 58,5); მაგრა მე-
მართლები, რასაცა მიზამ, და კულა უარესსა, თუარა ჩემი დი-
დება ვისთუის დაეაგდე (ვისრ. 283,9; აგრეთვე: 200,25; 250,
18; 258,2; 267,12; 23,32; 165,23; 124,9; 124,5; 97,35; 81,29).

B

თვარა

ფეხმოკიდებულია როგორც საშუალო ქართულის აღრინდელ
ძეგლებში, ისე მოგვიანო პერიოდშიც.

მაგალითები:

... აქათგან წალმართ ნულარა ეცდების. თვარა მოიკელის და
შე-ვერა-ვალს (ამირან. 80,11); შენ მომასწარ, თვარა შენგან
მე უფრო მჭირს ცეცხლოა დება (რუსთ. 1095,2); მეფე ცუდსა
რასმე გონებასა ჩავარდნილა, თვარა აქა სამძიმარი მათი ყოლა
არა ქმნილა (რუსთ. 58,1, აგრეთვე: 1087,4; 239,3; 563,1;
859,3; 816,4; 1488,3; 1406,3; 1249,1); ღმერთმან ჭელმწიფეო-
ბისათვისნ შეიწყალა (მანუჩარ), თვარა მისი ომი ფალავანთა-
გან ძნელი იყო (პროზ. შაჰნ. 431); თავეთი ნაწილი ექირათ,
თვარა ეკლესიისა რით აღირაცხებოდა (საბა, მოგზ. 40); კაც-
მან ძნელი საქმე კარგად უნდა ქნასო. თვარა ადვილს საქმესა
უჭკუოც იქსო (ვახტ. ტიშ, სიგ); აწ იქმარე, ჩამომეხსენ.
თვარა შეგიქ ველარ მხოზლად (ბესიკი 13). ახლათვე ჩემთან
მოდო, თვარა, თუ მოვედით, შენს მეტო სასაქმო არაფერი
გვექნებო (დოკუმენტ. ბერძენ. 675,4).

თვარა ახალ სალიტერატურო ენაში არა გვხვდება, თუ არ
მივიღებთ მხედველობაში ისეთ გამონაკლისებს, როგორაცაა.
მაგალითად, გრ. ორბელიანთან (5;8:19:31:33...), აკაკი წერე-
თელთან (459; 461; 468...) და სხვ.

C

თვარამ

საშუალო ქართულის აღორძინების ხანის მოგვიანო ძეგლები
გვაწვდიან პირობით-შედევობითი კავშირის ამ სახეობის ზოგიერთ
ნიმუშს:

ადე დამბადებელმან ღმერთმან, თვარამ ამის მეტი აღარ შემძლია მეტქი (რუსულ. 927,7); სახნავი ძვირად იყო, თვარამ ზეთის ხე, ხილი... მრავალი იყო... (საბა, მოგზ. 4); გამეცალე, ნუ მეყეფვი ვითა ქოფაკი დილასა, თვარამ სათუოდ არა მჩანს, არცა დაეზოგავ სილასა (ბესიკი 49).

D

თვარამ

თითო-ოროლა შემთხვევები დასტურდება უმეტესად ალორძინების ხანის სალიტერატურო ენაში.

მაგალითები:

რომელიც თვალთა ჩემითა მინახავს, ისი მოგახსენო, თვარემ ნასმენსა რიცხვი არა აქესო (ამირან. II,44,12); ომად შენდა მოვედ, თვარემ მე სხვა საქმე არა მდებია რა მისგან კიდეო (ამირან. 59,6; აგრეთვე: 62,8; 65,26; 68,23; 202,22; 201,3; 180,7; 45,25); ესე ამბავი შეტყობილი მართალზედა მიამბეთ. თვარემ ძელზედ ყელით ჩამოგარჩობ (პროზ. შპნ. 378); მაგას უქნია კაი ყულუხჩობაო, თვარემ... ის მტერობა იქნებაო (რუსულ. 933,9); აწე ჩვენ, დიდნი და პატარა ყველანი დავყრუებულვართ, თვარემ რატომ არ გესმის, ლამის ყრმა მოკლასო (სიბრ.-სიცრ. 27,20); მაგისი არ ვიცი, თვარემ სხვა ხელი არა აქეს რა (საეკლ. საბ. 73,11); ...ჯარს უბრძანოს და ავთ მოეპყრან, თვარემ ეს რა ქება არის... (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 82,16); ყოველს წელიწადს ამას ნუ დაგვაკლებ, თვარემ ღმერთი ყოველს კეთილს შენ მოგაკლებს (დოკუმენტ. ბერძენ. 138,40).

E

თვარამ

აქა-იქ გვხვდება უმთავრესად მოგვიანო ხანის ძეგლებში. მაგალ.: აწ მომეც ღმერთი შუამდგომლად, რომე არ მიტყუო, თვარე მიზამ ვერასაო (ამირან. 24,16): მე გეხვეწები და გემუდარები, თვარე ეს ხომ იცი, ჩემსა კლანკსა სიმახვილე არ აკლია (ქილილ. 236); სად მიხვალ, თვარე აწვე მოგკლავ-მეტქი (რუსულ. 780,11); ... შენი საქმე იურვე, თვარე ჩვენ უარესნი ჭირნი გვჭირან (სიბრ.-სიცრ. 38, 11).

ეს სახეობა ყალიბდება საშუალო ქართულში, მაგრამ მისი გავრცელების არე არ არის ისე ფართო, როგორც ახალ ქართულში.

აი მასალა:

ჩემი ძმის აბუტალიბისაგან ხართ. ამა ქვეყანასა წამოსულნი, თორემ ამა ქვეყანათა საქმე ვინ იცოდა მისგან კიდე (ამირან. II, 79, 6; აგრეთვე: 78, 29; 205, 30; 192, 12; 103, 7); ... თვითო ფერის ანგარიში გაუძნელდებოდა კაცსა, თორემ ყველას ანგარიში ვის შეუძლია? (რუსულ. 959, 3); ზღვასა ნურცა ვის გაიყვანთო..., თორემ ჩამოურჩობელსა არც ერთს გაგიშვებთო (პროზ. შპნ. 390); ნუ ბძანებ, გაგემარჩვება, თორემ მსმენელსა გააღიმს (არჩ.); ვეპე, მას დარჩეს პირველობა, დაგიხიოს შენი მასა, თორემ ვპკითხოთ ქორანიკონს, გაგიჩნდების შენი ბასა (არჩ.); ჩვენ ერთმანეთსა ნუ ვაკდენთ, თორემ წაგვაკდენს მტერები (გურამ. 126, 4); ...სასიამოვნოდ უბნობს, თორემ მოშაირებში კი არ აგდებს... (ვახტ. სეთ, კდ); აწ გამეცალე თავშეწყენითა, თორემ გაგაგდებ ქვის დაშენითა (ბესიკი 50); ჩვენი ნასყიდი დაგვანებეთ, თორემ... ჩვენ ჩვენს თეთრს არ დაეკარგავთ (დოკუმენტ. ბერძენ. 194, 9).

ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში საბოლოოდ მკვიდრდება თორემ, როგორც ერთადერთი კავშირი პირობით-შედგობითობის გადმოსაცემად.

მაგალითები:

ახრ, მოგვეწერე, თორემ ერთიანად ავიყრებით ავარ-ქურმუტითა... (ორბელ. წერილ. 77, 211); არ ვიმეტებდი, თორემ ადრევე იყო ჩემის ხელისაგან გასანიავებელი (ილია 295, 43); ხელი, ხელი გაუშვი, თორემ ვაი შენს ტყავს (ვაჟა 100); „როზგი“ ამ ბოლო დროს შემოიღეს, თორემ ადრე მისი სახელიც არ იცოდნენ (აკაკი 414); სხვასთან ერთს მცირეოდენად თუ გაიღიმებდა, თორემ სიცილი და ხუმრობა მას სრულიად ეჭავრებოდა (ლომოური); ესლავ გამოდი აქა და ეგ უნამუსოც გამოიყვანე, თორემ სიციცხლე მაქვს. შავი დღე დაგაყენო (ყაზბ. 23).

ამგვარად, ქართულ სალიტერატურო ენაში (საშუალოსა და ახალში) მეტნაკლები გავრცელებით ვადასტურებთ პირობით-შედგობითობის გადმოსაცემად საკავშირებელი ერთეულის ვარაიციებს: თუარა, თვარა, თვარამ, თვარემ, თვარე, თორემ.

ამ ძირითადი სახეობების გარდა, საშუალო ქართულის ზოგიერთ ძეგლს დაუცავს სხვა ვარიანტებიც, მაგრამ მათ არ ვათავსებთ ზემოხსენებულ ვარიანტებთან, რამდენადაც ეს უკანასკნელი ფორმები გავრცელებულია, ბოლო პირველი რიგისა — იშვიათი.

a

თუარამ—თუარამ

ვინ მიენდო სიმართლესა, გულს ლახუარი მას არ ესვა, თუარამ მიჰყუეს სიმუხთლესა, არ ასცილდეს მას არეს ვა (შაჰნავაზ. 191,3): მუნამდინ რომელ მითქუამს, დაიჭერე, ... თუარემ შენ იცი ... (ვისრ. 172,23).

სათანადო ფორმაში (თუარამ — თუარემ) რომ უმარცვლო უგვაქვს, ეს ჩანს იქიდან, რომ ლექსში იგი მარცვალს არ ქმნის (შდრ. ზემოხს. ნიმუშები).

b

თორა

რამდენიმე ნიმუშს ვხედებით არჩილთან:

დედის გინება ვის ეთქმის, თორე მართ შეეკადრება; გაიხარე ამ სოფელსა, თორე კმუნვით ვერას ირგებ.

c

თვარ

სამარცვლო ხმოვნის დაკლების თვალსაზრისით ლექსში არჩილთან ვხედებით თვარ-ს:

ქარს ნუ სდევ შესაპყრობელად, თვარ დევნა ცუდად წახდება; მინახავს სადაღაც სახე ამისი ნახატად. თვარ ვის ასმია ალონში კვლავ მოსვლა აქ ამის მეტად?

d

თორ

ვადასტურებთ არჩილთან; გამოწვეულია, აგრეთვე, ლექსის საჭიროებით:

შენ, გაიჯ, მომცე სიბრძნენი, თორ ვიქმნე გარ-განკიდებით; შორიღამაც ვერ დაინახო, თორ მასთან სად მოიკეცო? მე მუშკი თმის შენისაგან მსურნელობს, თორ რას მქნელია?

თვარადა—თვარემდა—თორადა

ზოგჯერ გვხვდება და-ს შემცველი ფორმაც:

ვა შენი ბრალი, თვარა-და სიკვდილი ჩემი ლხინია (რუსთ. 918,4); აწ მკვდარს რა გიყო, თვარემდა თუ ცოცხალ იყო. შეგკამდი (არჩ. 186,4); ღვთის წყრომით მოჰხდა, თვარემდა მათ ეგრე რა წაახდენდა?! (არჩ.); ჩვენი ყმანი თქვენთან მოსრულანო, გამოგვიგზავნეთო, თორადა ჯარს გამოგიძახებ-თო (თარსად. 229).

ამრიგად, პირობით-შედგობითობის კავშირის ყველა ვარიან-ტია: თუარა, თვარა, თვარამ, თვარემ, თვარე, თორემ, თუარამ, თუ-არემ, თვარ, თორ, თვარადა, თვარემდა, თორადა.

7. გამორიცხვითი კავშირები

გამორიცხვითი კავშირებია:

დაღათუ — დათუ	დაღაცათუ	თუცა
თუმცა	მართალია	თუნდ(ა) — თუნდაც
რაგინდ	გინდ	რომ

რთული წინადადების კომპლექსში შემავალ ერთ-ერთ სახეობას მარტივი წინადადებისას დათმობითი დამოკიდებული წინადადება წარმოადგენს. იგულისხმება ამ ტიპის წინადადება: „თუ მცა ავად ჯარ, მაგრამ მაინც მიედივარ სანადიროდ“. აქ პირველი მარტივი წინადადება („თუმცა ავად ვარ“) კვალიფიცირებულია დამოკიდებულ წინადადებად, რომელსაც დათმობითს უწოდებენ, ხოლო მეორე წინადადება („მაგრამ მაინც მიედივარ სანადიროდ“) მთავარ წინადადებადაა მიჩნეული.

ასეთი თვალსაზრისი შეიძლება გაბატონებულად ჩაითვალოს და იგი ერთნაირად გატარებულია როგორც მეცნიერულ, ისე სასკოლო გრამატიკებში.

რამდენად მისაღებია სათანადო კონსტრუქციის წინადადებას ვუწოდოთ დათმობითი წინადადება (Уступительное предложение, Konzessivsätze, Concessive Clauses)? მართალია, ყოველი ტერმინი პირობითი დათქმის შედეგია, მაგრამ თუ ძნელი ასახსნელია, რატომ ვხმარობთ მას, ან თუ საკმარისად ზუსტი არ არის, სა-

სურველია მისი შეცვლა. სამწუხაროდ, ლიტერატურაში არ არის დასაბუთებული და გარკვეული ამ სახელწოდების საფუძველი.

თუ ჩავუყვირდებით საანალიზო ტიპის წინადადებას, ნათელი გახდება, რომ მისთვის შეუფერებელია ისეთი სახელწოდება, რომელიც დათმობითობის მომენტს გამოხატავს. როდესაც ვამბობთ:

„თუმცა ავად ვარ, მაგრამ მაინც მივდივარ სანადიროდ“ — აქ დათმობა კი არ არის, არამედ გამორიცხვა: „მთავარი წინადადების“ შინაარსი სრულდება იმის დამიუხედავად, თუ რა არის გამოთქმული „დამოკიდებული წინადადებით“, — სხვანაირად რომ ვთქვათ, „მთავარი წინადადება“ გამორიცხავს „პირობას“, რომელიც მოცემულია მასთან დაკავშირებულ წინადადებაში. უგულებელყოფს მას, — და ამით სხვაედება ეს კონსტრუქცია პირობითი წინადადების კონსტრუქციისაგან, სადაც მთავარი წინადადება პირობადებულია დამოკიდებული წინადადებისაგან, — გარკვეული პირობის შემდეგ თუ შესრულდება მისი შინაარსი.

შესაძლოა უმჯობესად მიგვეჩინა ასეთი წინადადებისთვის გვეწოდებინა „გამორიცხვითი წინადადება“, სათანადო კავშირებისათვის — „გამორიცხვითი კავშირები“. ჩვენ ამით გვინდა ხაზი გავუსვათ სათანადო კონსტრუქციის ნიშანდობლივ თავისებურებას, რომ სწორედ გამორიცხულობაა ამ ტიპის წინადადების სემანტიკური ბუნება.

როგორია საანალიზო ტიპის წინადადების სტრუქტურა?

გამორიცხვითი წინადადება ჩვეულებრივ მიჩნეულია დამოკიდებულ წინადადებად და იგი იმავე რიგში დგას, როგორცაა ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება, პირობითი დამოკიდებული წინადადება, განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება, დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება და ა. შ. ამდენად, ის მოქცეულია ქვეწყობის, ანუ ჰიპოტაქსის კონსტრუქციაში, — პარატაქსის კონსტრუქციისაგან იგი გამიჯნულია.

გამორიცხვითი წინადადების კონსტრუქციაში მ ა პ ი რ ი ს პ ი რ ე ბ ე ლ ი კ ა ვ შ ი რ ი ე ფ ა რ დ ე ბ ა გამორიცხვითს კავშირს: მაგრამ, არამედ, გარნა, ხოლო.

მაგალითები:

თუმცა ავად ვარ, მაგრამ მაინც მივდივარ სანადიროდ; დაღათუ ჩემი არს სიტყუაჲ, არამედ სიტყუად ყრმათა მიცემულ არს...; დაღაცათუ ბოროტთა გუემათა შინა იყო, ხოლო გონებაჲ მისი ცოცხლად ეგო; დაღათუ რაოდენვე უსუსურ ხარ, გარნა გრწმენნარ იგი.

ეს გარემოება კი იმაზე მიუთითებს, რომ ამგვარი ტიპის კონსტრუქცია სტრუქტურულად ეთიშება ქვეწყობის ჩვეულებრივს კონსტრუქციას და თანწყობას ეკედლება. მართლაც: წინადადებათა ჰიპოტაქსური კომპლექსი არსებითად გამორიცხავს მთავარ წინადადებაში კავშირს (ამ შემთხვევაში — მაპირისპირებელ კავშირს). აქ კი სხვაგვარი გარემოება გვაქვს: ორსავე მარტივ წინადადებაში კავშირია მოცემული: ერთში გამორიცხვითი (ანუ დათმობისა) და მეორეში — მაპირისპირებელი! ამ ნიშნის გამო ზოგიერთი ავტორი გამორიცხვითი წინადადების კონსტრუქციას პარატაქსულის ტიპისად მიიჩნევს.

ასეთი გაგება ცალმხრივია, რადგანაც, როგორც ქვემოთ დაინახეთ, აქ ტიპობრივი პარატაქსი არა გვაქვს.

პეშკოვსკიმ გამოთქვა მოსაზრება მისი პარატაქსულ-ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციისად მიჩნევის შესახებ. ასეთი შეფასება საანალიზო ტიპის წინადადებისა არსებითად სწორია, მაგრამ ავტორს არა აქვს თავისი შეხედულება სათანადოდ დასაბუთებული; სპეციალურ ლიტერატურაში არ არის ნათლად ფორმულირებული, თუ რა აქვს საერთო სათანადო ყალიბის წინადადებას ქვეწყობასთან.

ამ ტიპის წინადადება რომ დამოკიდებული წინადადებაა resp. ქვეწყობის კონსტრუქციისა, ეს კარგად ჩანს მასთან დაკავშირებული წინადადებიდან, რომელსაც ტრადიციულად „მთავარი წინადადება“ ეწოდება. ავიღოთ იგივე მაგალითი:

„თუმცა ავად ვარ, მაგრამ მაინც მივდივარ სანადიროდ“, და აგრეთვე:

„თუნდაც ავად ვიყო, მაინც წავიდოდი სანადიროდ“. აქ მეორე მარტივი წინადადებით („მაგრამ მაინც მივდივარ სანადიროდ“, ანდა: „მაინც წავიდოდი სანადიროდ“) გამოხატული შინაარსი სრულდება წინამავალი წინადადების შინაარსის მიუხედავად, მაგრამ ეს გამორიცხულობა ემჩნევა მას. — სხვანაირად რომ ეთქვათ, სწორედ იმდენად სრულდება, რამდენადაც გამორიცხავს მასთან შინაარსობლივად დაკავშირებულ ვითარებას; გამორიცხული წინადადების შინაარსი ნეგაციურად იგულისხმება ე. წ. მთავარ წინადადებაში. ამ შინაგან ჰიპოტაქსურ კავშირს კარგად ამჟღავნებს ნაწილაკი მაინც („მაინც მივდივარ სანადიროდ“); მასში გამოხატულია გამორიცხულობა გარკვეული ვითარებისა: მაინც მიუთითებს, რომ გათვალისწინებულია რაღაც ვითარება, საპირისპირო მდგომარეობა, მაგრამ იგი დაძლეულია, გამორიცხულია, იმის და მიუხედავად მაინც სრულდება გარკვეული მოქმედება. ამგვარად, უდავოა, რომ საქმე გვაქვს ქვეწყობასთან. ე. ი. ჰიპოტაქსთან. ესაა ლოგიკურ საფუძველზე აგებული ჰიპოტაქსი.

მეორე მხრით, ისიც უდავოა, რომ სათანადო ტიპის რთულ წინადადებაში შემავალი მარტივი წინადადებანი პარატაქსულ კავშირშია ურთიერთის მიმართ (რამდენადაც საქმე გვაქვს მაპირისპირებელი resp. თანწყობის კავშირის კორელაციასთან).

ამგვარად, ჩვენთვის მისაღებია დებულება დათმობითი წინადადების კონსტრუქციის პარატაქსულ-ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციისად მიჩნევის შესახებ. ჰიპოტაქსურია ლოგიკურად, პარატაქსურია სტრუქტურულად.

გამორიცხვით წინადადებაზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ მასში მკვეთრად გამოირჩევა ორი სახეობა.

ავილოთ, ერთი მხრით:

„თუმცა ავად ვარ, მაგრამ მაინც მივდივარ სანადიროდ“. ვნახოთ, მეორე მხრით:

„თუნდაც ავად ვიყო, მაინც წავიდოდი სანადიროდ“.

მართალია, ორსავე შემთხვევაში საქმე გვაქვს გამორიცხვით წინადადებასთან, მაგრამ მათ შორის განსხვავებაა: პირველი („თუმცა ავად ვარ...“) რეალურ ვითარებაზე მიუთითებს („ავად ვარ, მაინც მივდივარ“), ხოლო მეორე არ გამოხატავს რეალურ ვითარებას („თუნდაც ავად ვიყო, მაინც წავიდოდი“); აქ დაშვებაა მხოლოდ.

პირველ კონსტრუქციას ვუწოდოთ რეალური გამორიცხვითი წინადადება და მეორეს — ირეალური გამორიცხვითი წინადადება.

რით განსხვავდება რეალური გამორიცხვითი წინადადება ირეალური გამორიცხვითი წინადადებისაგან სტრუქტურულად?

რეალური ვითარების გამოხატველი წინადადებისთვის დამახასიათებელია შემასმენლის ინდიკატორი მწკრივი („თუმცა ავად ვარ, მაგრამ მაინც მივდივარ სანადიროდ“), ხოლო ირეალური ვითარების გამოხატველი წინადადებისათვის — შემასმენლის კონიუნქტიური მწკრივი („თუნდაც ავად ვიყო, მაინც წავიდოდი სანადიროდ“); ვარ—მივდივარ თხრობითია, ვიყო — კავშირებითი... ეს—ერთი მხრით.

მეორე მხრით, ეს ორი სახეობა საანალიზო ტიპის წინადადებისა განსხვავდება ერთურთისაგან იმით, რომ რეალური გამორიცხვითი წინადადების კომპლექსში მაპირისპირებელი კავშირია მოცემული, ე. ი. გამორიცხვითს კავშირს მეორე წინადადებაში მაპირისპირებელი კავშირი მოუღდის კორელატად:

„თუმცა ავად ვარ, მაგრამ მაინც მივდივარ სანადიროდ“,

ხოლო ირეალური გამორიცხვითი წინადადების კომპლექსში მა-

პირისპირებელი კავშირი არაა მოცემული, ე. ი. კორელაცია არაა სავალდებულო. მართლაც, არ შეიძლება ითქვას:

„თუნდაც ავად ვიყო, მაგრამ მაინც წავიდოდი სანადიროდ“.

ამგვარად, შემასმენლის კილო და კავშირის კორელაცია — სადიფერენციაციო ნიშნებია რეალურ-ირეალური გამორიცხვითი წინადადებებისათვის.

აქ ყურადღება უნდა მივაქციოთ შემდეგს გარემოებას.

ირეალური გამორიცხვითი წინადადება ახლოს დგას პირობითს წინადადებასთან, მაგრამ დასადაგენია მათი სადიფერენციაციო ნიშანი. ავიღოთ წინადადება:

„თუ ავად გავხდი, მაშინ ვერ წავალ სანადიროდ“.

ეს პირობითი წინადადებაა: მთავარი წინადადება — „მაშინ ვერ წავალ სანადიროდ“ — პირობადებულია დამოკიდებული წინადადებისაგან, ის შესრულება მხოლოდ გარკვეული პირობით, შედეგია გარკვეული ვითარებისა.

ამას შეეუპირისპიროთ მეორე წინადადება:

„თუ ავად გავხდი, მაინც წავალ სანადიროდ“.

აქ სხვა მდგომარეობაა; წინადადება „მაინც წავალ სანადიროდ“ სრულდება არა გარკვეული პირობით, არამედ პირიქით: მიუხედავად „პირობისა“, რომელიც გამოხატულია მასთან დაკავშირებულ წინადადებაში, სწორედ რომ გამორიცხულია ყოველგვარი პირობა მის შესასრულებლად! ანდა სხვა მაგალითი: „მე რომ არ მივწველებოდი, ძალღი დაგლეჯდა“ — პირობითი წინადადების კონსტრუქციას, „მე რომ მივწველებოდი, ძალღი მაინც დაგლეჯდა“ — გამორიცხვითი წინადადებაა... მეორე წინადადება სხვანაირად ასე ითქმის: „თუნდაც მივწველებოდი, ძალღი მაინც დაგლეჯდა“. პირველ რთ. წინადადებას თუნდა არ მიუდგება..

აქ საგულისხმოა კორელატის ჩვენება: „მე რომ არ მივწველებოდი, მაშინ ძალღი დაგლეჯდა“. პირობითს კავშირს მთავარში ეფარდება მაშინ, და ეს გასაგებია, რამდენადაც აქ დროულობის კატეგორია ბუნებრივია: სრულდება მოქმედება მაშინ, როდესაც გარკვეული პირობა იქნება შესრულებული... მეორე წინადადებას, ე. ი. გამორიცხვითი წინადადების კონსტრუქციას მაშინ არ ეგუება: არ შეიძლება ითქვას: „მე რომ მივწველებოდი, მაშინ ძალღი დაგლეჯდა“. იგი იგუებს მაინც-ს: „მე რომ მივწველებოდი, მაინც დაგლეჯდა ძალღი“. მაინც გამორიცხულობის მომენტზე მიუთითებს!.

¹ ე. წ. დამოშობითი წინადადება ჩვენ მიერ ვრცლად განხილულია მოხაზებაში „დამოშობითი წინადადება ქართულში“, რომელიც წყვილთხუთ თბილისის სხელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ენის კათედრის II სამეცნიერო-მეთო. ღურ სესიაზე 1946 წლის 26 მაისს.

A

დალათუ, ლათუ

და შე-ლათუ-წუხნა მეფე იგი, არამედ ფიცისა მისთვის და თანა-მეინაჲეთა მათთვის ბრძანა მიცემად იგი მას (მათე 14,9); ამას დალათუ ქრისტიანეთა შურისა-თვის იტყოდეს. არამედ კეშმარტსა და მართალსა წამებდეს (აბო 74,19); დალათუ გაქუნდა სიმალლეა ქორციელი, დიდებულო. არამედ სულითა დამდაბლებული ჰმსახურებდი ღმერთსა (სას. პოე-ზია 39); დალათუ ვიდოდი მე შორის აჩრდილთა სიკუდილისათა, არა შემეშინოს მე ბოროტისაგან... (ფს. 22,4); დალათუ რაოდენვე უსუსურ ხარ, გარნა გრწმენინ იგი (კიმ. 190,15).

B

დალაათუ

მღდელმან ზაქარია დალაათუ ურწმუნოებისა-თვის მიიღო დუმილი, არამედ არავე დააკლდა ნიჭსა მას.. (კიმ. 181,32); ხოლო იგი დალაათუ ქორცითა არა იყო მათ თანა, არამედ სულითა მათ თანა ვიდოდა და ხედვიდა... (ანტიოქ. 75,17); დალაათუ ცოდვილნი ვართ, კაცნი ვართ ქრისტეანენი (ზარზმ. 155,33); დალაათუ ენება დაფარვად მის გან სასწაული იგი, არავე ინება მწუხარედ დატევება... (ასურ. 9,3); ხოლო დალაათუ შევიდა იგი სიონად მსგავსად ქრისტესა, არამედ არავე მისებრ... (წარტყუნ.); დალაათუ უფალმან საბიერმან მიმცნა ჩუენ სწავლასა, არამედ უმჯობესისა-თვისვე ჩუენისა ყო გუემა იგი მოწყალებით და არა სიძულვილით (წარტყუნ.); დალაათუ უშიშ არს გული ჩუენი ეამისა ამისთვის. არამედ გარეშე წესისა არს საქმე ესე (ხანძთ. კზ, კგ. 64); დალაათუ მზიარულ არს გული თქუენი..., ხოლო ესე უწყოდეთ... (ხანძთ. თ.კ. 84).

როგორც მავალითებიდან ჩანს, „მთავარ წინადადებაში“ ჩვეულებრივ მაპირისპირებელი კავშირი (არამედ, ხოლო, გარნა) წარმოღგენილია, იშვიათად გაუჩინარებულა¹.

¹ შტრა, მაგალ. ოთხოვის DF და C რედაქციები: „და შე-ლათუ-წუხნა მეფე იგი, არამედ ფიცისა მისთვის... ბრძანა მიცემად იგი მას“ (მ. 14,9—„და შე-ლათუ-წუხნა მეფე ფიცისა მისთვის და მის თანა მეინაჲეთა, ბრძანა მიცემად იგი მას“.

დამოკიდებული წინადადება ჩვეულებრივ „მთავარ წინადადებას“ თავში მოუღის, — იშვიათია, როდესაც მოსდევს მას:

მოკულა იგი, დაღაცათუ ორი დღე ცოცხალ ამის თვს არა (ხანძთ. ძმ,ო,4); რამეთუ ჩუენ არცა თუ გუაქუნდა ძალი სიტყუისაჲ შემსგავსებული, დაღაცათუ ფრიად გუენება, რომელნი ესე უსწავლელ ვართ და უმეცარ (ანტიოქ. 72,6);

ირაალური გამორიცხვის კავშირები:

დაღათუ იყოს შენ თანა სიკუდილი ჩემი, არასადა უვარგყო შენ (მათე 14,13); დაღათუ ბევრეული ოქროსაჲ და ვერცხლისაჲ მომცენ მე, გინა თუ ტანჯვითა და გუემითა განმიკითხონ მე, ვერ განმაშორონ მე სიყუარულსა უფლისა ჩემისასა (აბო 67,12); ჰეშმარიტთა ქრისტეანეთა შეილთა მწველებელი მღდელი ვერ მოჰნათლავს, დაღაცათუ უნათლავი მოკულებოდის... (ხანძთ. ოდ, დე, 20).

საშუალო ქართულში გამორიცხვითი კავშირები სხვადასხვაა. ამ პერიოდის ქართული სალიტერატურო ენის ადრინდელი ძეგლებისათვის („ვისრამიანი“, „ვეფხისტყაოსანი“, „ამირანდარეჯანიანი“) დამახასიათებელია თუცა.

ჩერ განვიხილოთ ისეთი მაგალითები, სადაც „დამოკიდებული“ წინადადება უსწრებს „მთავარს“:

თუცა თუალ-მარგალიტი ღია გაქუს, რამინისებრ უხვი არცა ეგრე ხარ (ვისრ. 255,34); თუცა შენდობისა თხოვა კარგი და საჭამსოა, პატრონთაგან შენდობა უფრო სახელია (ვისრ. 260, 12); თუცა მე მისისა უსამართლობისაგან ვენთები, მისიშცა გული ასეთსა ცეცხლსა ზედა ნუოდეს ენთების (ვისრ. 54,30; აგრეთვე: 64,12; 142,26; 239,38; 14.24; 131,10); თუცა ღია მოიჭირვეს, ვერცა ეგრე დამიჭირეს (რუსთ. 645,1); თუცა არ მიცნობ; გინახავ (რუსთ. 286,3); თუცა მიგდის ღვარი ცრემლთა, მაგრა ცუდად არ იდენო (რუსთ. 495,1); აქანამდის ნაუბარსა თუცა ვერას ვერ გეტყვია, მაგრა შორით საყვარულო შენგან ჩემი შემიტყვია (რუსთ. 129,1); თუცა შენ ჩემად არა გცალს, მე შენთვის მომსურეებია (რუსთ. 1008,2; აგრეთვე: 1411,1; 1456,1; 412,1).

გავეცნოთ ისეთ მაგალითებს, როდესაც გამორიცხვითს წინადადებას მეორე ადგილი უკავია რთ. წინადადების კომპლექსში:

რამინ აქა ჩუენსა სიახლესა არის, თუცა სიბნელითა არა ჩახს (ვისრ. 141,19); ყოველნი ჰირნი მოთმინებითვე გაკეთდებიან თუცა მე აღარაის ლხინისა მომლოდეობა მაქუს (ვისრ. 323,

31); ესე წიგნი გამისრულებია, თუცა ჩემისა საჩივრისა არცა ნაასალი მიტეუამს (ვისრ. 223,37); ქარვად შექმნნეს იაგუნდნი მათნი, თუცა ლალად ღირდეს (რუსთ. 282,4); ყმა წავიდა, სიშორესა თუცა მისსა ვერ გასძლებდა (რუსთ. 138,1); მესმა საქმე საშინელი, თუცა თავი ვერ წავაგე (რუსთ. 567,4; აგრეთვე: 269,1; 1427,3, 232,3; 1559,1).

აღორძინების ხანის ენაში თუცა, როგორც ნორმა, არაა დამახასიათებელი და აქა-იქ თუ წამოყოფს თავს მეტად იშვიათად.

მაგალითები:

გავიაროთ ილათითა, ესე გზაა თუცა ძნელი (არჩ. 286,3); მაგინებს, მწყევლის, მიძრახავს, თუცა დედასა ვერა მცემს (არჩ. 615,3); ეგებ გარდურჩე სიკვდილით, თუცა ძნელია ხსენება (არჩ. 403,4); თუცა არ სმენოდა — ყურთ იყრუებდა, მაგრამე გულთა შინა წყრებოდა (ქილილ. 238).

სამაგიეროდ, საამისო ფუნქცია ენიჭება სხვა ერთეულებს.

ამ დროისათვის თანდათანობით მტკიცდება თუმცა(ა) გამორიცხვითი კავშირის როლში. მართალია, თუმცა აღრინდელ ძეგლებშიც გვხვდება (მუნ მისლვა მიჩანს თამაშად, თუმცა გზა საომარია [რუსთ.]; თუმცა არ გეშორებათ, მაგრამ ორმოცის დღისა სავალი არისო [ამირან.]), მაგრამ მისი გამოყენების არე მეტად შეზღუდულია. ის გზას იკაფავს მხოლოდ საშუალო ქართულის მოგვიანო ხანაში; განსაკუთრებით უხვადაა არჩილის ენაში.

თუმცა-ში ხშირად ა შეკვეცილია (თუმც), ნამეტურ პოეტურ მეტყველებაში.

გავეცნოთ ნიმუშებს:

ქალთაც ბუნება იგივე გვაქვს, თუმც ვეპართებს დიდმოკრძალობა (არჩ. 603); თუმც ქვეყანას ახარებდა, იგი ვერათ ვერ ილხენდის (არჩ. 321); უშრეტი ცეცხლი მოედვა, თუმც დედას ვერას ჰკადრებდა (არჩ. 317); თუმც საქმე ყოვლი ყოვლს კაცსა ბედისგან წაეკიდება, მაგრამ კარგს ვინ იქმს, კარგი და ავს ავი გარდეკიდება (არჩ. 544); თუმცა ძნელია საქნელად. შენ ეტლი გახსენ კელითა (შაჰნ. 3186); თუმც იყვნენ ხუცესბერები, მათაც კარგი ქნეს ფერები (გურამ. 7).

ახალ სალიტერატურო ენაში თუმცა გამორიცხვითი წინადადების ძირითადი საკავშირებელი ერთეულია.

აი ტიპობრივი კონტექსტები:

თუმცა უგუნებოდ ბრძანდებოდა, მაგრამ თვითეულს სიტყვას ის მითარგმნიდა (ვაჟა 4); თუმცა მისი თამაშობა ყველას კი უნდოდა, მაგრამ სიყვარულით კი არვის უყვარდა (აკაკი 392);

მზალე გულის კანკალით ელოდა ამ გადაწყვეტილებას, თუმცა წინააღმდეგე დაიშვებულ იყო სვიმონისაგან (ყაზბ. 56); და თუმცა იგი ტკბილ და ნეტარ ჰაერში ცხოვრობს, შენ ეს პური მოუწამლე კოლო-ბუზებით (მაჩაბ. 7,10); მე ვიცი კარგად. ამ ამბისთვის თუმცა დამტუქსვენ (მაჩაბ. 10,7).

ა-მოკვეცილი კავშირი (თუმც) პროზაშიც შეიძლება შეგვხვდეს:

თუმც ნახევარი საუკუნე გასულია, მაგრამ დღესაც კიდევ წაიკითხება (აკაკი 459); ერთი მათგანი სამუდამოდ ჩამორჩა გრძობა-გონებაში, თუმც ის თამაშობა თავისთავად სახალისო არ არის (აკაკი 391); ჩხუბში ნახა ქალთაშუამ ჩალხო პირველად, თუმც იმის სახელი წინათაც გაგონილი ჰქონდა (ვაჟა 116); დანაღვლიანებული დაბრუნდა სახლში, თუმც იმედს არ კარგავდა (ვაჟა 135).

თუმცა კავშირი იგუებს კი ნაწილსაც; ზოგ ავტორთან კი დეფინიციითაა თუმცა-სთან შეკავშირებული.

მაგალითები:

ქაჭიმურადის ჩაძაღვება ძალიან მიამა, თუმცა კი არ უნდა მომხდარიყო ამგვარად (ორბელ. წერილ. 37,182); ...სულ სხა-პასხუპით უთხრა, თუმცა-კი არ ესმოდა, რას ამბობდა (აკაკი 436); დააბირა ლეშის ჭამა, თუმცა-კი ეზარებოდა... (ვაჟა 88).

ახალ სალიტერატურო ენაში გამორიცხვითობის ფუნქციით იხანარება მართალია კავშირი. ამ კავშირს თავისებური ადგილი უკავია გამორიცხვითი კავშირების სხვა ერთეულთა რიგში. ჩვენს გრამატიკულ ცნობიერებაში ჯერ კიდევ არა აქვს მას დაკარგული ურთიერთობა დამოუკიდებელ წინადადებასთან, რომლის გადაგვარებასაც იგი წარმოადგენს და რომლისაგანაც მას ასხვავებს მხოლოდ რიტორიკა. შეადარე:

„მართალია, ავად ვარ, მაგრამ მაინც მივდივარ სანადიროდ“ —

„მართალია, რომ ავად ვარ: მაინც მივდივარ სანადიროდ“.

მეორე მაგალითში მართალია არ გვევლინება კავშირად, რომ მართალია კავშირად ყალიბდება თანდათანობით, ეს კარგად ჩანს შენაცვლების ხერხის მოშველიებითაც: მის ადგილს შეგვიძლია ჩავსვათ ტიპობრივი გამორიცხვითი კავშირი თუმცა:

„თუმცა ავად ვარ...“

ეს შენაცვლება კი არ შეიძლება იმ შემთხვევაში, როდესაც მართალია-ს დამოუკიდებელი მნიშვნელობა აქვს (მნიშვნელობა წინადადებასა!).

ამავე ბედს იზიარებს სხვა ზმნური კავშირიც — გინდ(ა) ცოტა ადრე, სალიტ. ენის განვითარების ადრინდელ საფეხურებზე:

„მინდორშია ქინძარა, გინდ იყოს და გინდ არა“.

კავშირს გინდ დაკარგული აქვს ამემად თავდაპირველი დანიშნულება, როდესაც იგი აღიქმოდა, როგორც ზმნა, და მთელი წინადადების კონდენსირებულ ფორმას წარმოადგენდა.

მართალია-ს ნიმუშებია (ყურადღება მივაქციოთ მაგრამ-ის კო-რელაციასაც):

მართალია, გვიყვარხარ და ამაგიცა გაქვს ჩვენს თავზე, მაგრამ რა ვქნათ... (ვაჟა 40); მართალია, სვიმონ ტკბილად ექცეოდა..., მაგრამ სახლობაში... ათას გულმოსაკლავს და დამჩაგვრელს უსიამოვნებასა ხედავდა (ყაზბ. 49); მართალია, იმან იცოდა..., მაგრამ ამის სამაგიეროდ, ქვეით შეუტყავდა გზებს... (ყაზბ. 24); მართალია, ყვეფდი და ვიღრინებოდი. მაგრამ ვერავინ ვერ იტყოდა... (აკაკი 466); მართალია, ეს საზოგადოდ არ ითქმოდა, მაგრამ მე აქ უმეტესობაზე ვამბობ (აკაკი 457);

მე-18 საუკ. ენაში გვაქვს ამ ტიპის ფაქტები:

მართალია, მძრახველს ძრახვა თვით კი ავად მოუხდების.

მაგრამ ფარვა სიავისა ქვეყანას არ მოუტდების (გურამ. 27):

მართალია, კაცს რომე ჯავრი ჰქონდეს. იმისი თქმა დიღლხინი არის, მაგრამ მე თუ მტერმან შეუტყო, გულში რა უფეს, ის კი არ მოუხდება (ვახტ. ტმე).

ირეალური გამორიცხვითი კავშირი თუნდა ისახება აღორძინების ხანის ენაში:

ჩქარად წადი, მალ მიბრძანდი, თუნდა კიდევ დაგრჩეს ბარგი (არჩ.); ოღონდ ამას მომარჩინე, თუნდა მომეც ჯოჯოხეთი (ბესიკი).

ეს ახალი კავშირი უხვად აღბეჭდილია საბუთების ენაში:

თუნდა, შენც არ რეულიყავი იმ საქმეში, რასაკვირველია.

შესწუხდებოდი... (თაყაიშვილ. 115,3); თუნდა თავი გამაგდებინოთ,

ამას მოგახსენებთ... (თაყაიშვილ. 138,27); ...თუნდა

იაფის ფასისაც იყოს, ოღონდ კარგათ შეიკეროდეს (თაყაიშვილ. 94,14);

თუნდა შენ არ გეთხოვსა, მაინც გამოგიგზავნიდი (თაყაიშვილ. 94,11);

თუნდა უკეთაც იყოს, წითელი ქარი მალე შეაქცევს (თაყაიშვილ. 98,7).

ახალ სალიტერატურო ენაში თუნდა, რომელიც ც-ნაწილაკდართულადაც არის გავრცელებული (თუნდაც), ირეალური გამორიცხვითი წინადადების ძირითადი კავშირია.

გავეცნოთ ტიპობრივ კონტექსტებს:

...ეცდი, თუნდა კლდემ ქვეშ მომიტანოს (ილია 279, 12);
თუნდა ჩემი სულთამბუთავეი ყოფილიყო, თამამად თვალს გა-
ვუსწორებდი (ილია 281,28); თუნდა მომკლან, ასო-ასოდ ამ-
კაფონ, უნდა გამოვემცნაურო (ვაჟა 196); თუნდა სკოდნოდა
კიდევ, ძნელად შეეძლო სიტყვის წარმოთქმა (ყაზბ. 6); თუნდა
დუნია ჩემ მტრად გადაიქცეს, იმასაც არ შეევარჩენ სისხლსა
(ყაზბ. 45); თუნდა ეგეც არ ყოფილიყო, თემის გარდაწყვეტი-
ლება ჩემთვის გაუტეხელია (ყაზბ. 57); ...იქნება სახელგანთ-
ქმულ ოტელოს კვალი შორიდან სადმე გაეარჩიოთ, თუნდა იქ
მანც... (მაჩაბ. 31,9).

თუნდა ხშირად ა-მოკვეცილად იხმარება: თუნდ:

თუნდ ნაკლული იყოს, უნდა სთქვა ... (ილია 333,21); ზოგმა
თუნდ გამოიმეტოს კიდევ, გაჭირებულ გულს არ მოხვდება...
(ილია 287,6); თუნდ გეწყინოს, მანც გეტყვი (ან. ერისთავ-
ხოშტარია).

თუნდა-ს პარალელურია თუნდაც:

თუნდაც მოენდომა კოდალას ჩანადირება, ვერაფერს გახდე-
ბოდა (ვაჟა 205); თუნდაც ასე ყოფილიყო. ჭაჭალა დიდის სი-
ხარულით წაეიდოდა და გამოიყვანდა ტყვესა... (ყაზბ. 8); ა.
წერეთლის საშინაო ბიბლიოთეკა თუნდაც მენახა, მანც ვერ
გავარკვევდი...

ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმ გარემოებას, რომ. როცა
თუნდა უნაწილაკოა, შესაძლოა -ც ნაწილაკი დაერთოს დამოკიდე-
ბულ წინადადებაში მოქცეულ სახელს:

თუნდა ღ რ ა ნ ტ ე ც ი ყ ო ს, შიგ გადავარდება (გოგებაშვი-
ლი); თუნდა ს ა კ ვ ი რ ვ ე ლ ი ც არავის-რა ეთქვა, ძალად გა-
იკვირებდა (ვაჟა).

-ც ნაწილაკიანი კავშირი — თუნდაც ვერ იგუებს -ც ნაწილაკიან
სახელს, — არ შეიძლება ითქვას: „თუნდაც ღ რ ა ნ ტ ე ც ი ყ ო ს...“

თუნდა — თუნდაც კავშირთან არაიშვიათად შეხამებულია რომ¹
კავშირი და, ამრიგად, ვლებულობთ გაორმაგებულ საკავშირებელ
ერთეულს: თუნდ(ა) რომ, თუნდაც რომ.

მაგალითები:

თუნდა რომ ვაბატო, ღმერთი მანც. მოჰკითხავს ... (ილია
267,40); თუნდ რომ მიაშბო, რა დასაძრახისია? (ილია 268,3);
თუნდ რომ მოვეცდე, რა ცუდ საქმისათვის მოვეცდები? (ილია.
279,24); თუნდაც რომ ათი გამოვაკლოთ, მანც ბევრი დარ-
ჩება; თუნდაც რომ ეთამაშათ, მანც წააგებდნენ.

აღორძინების ხანის ენაში ირეალური გამორიცხვის წინადადების კავშირად თავს იჩენს რაგინდ კავშირი. საამისო ფაქტებს ვპოულობთ აქველბში: „ქილილა და დამანა“, „არჩილიანი“, „შანამეს“ პროზაული ვერსია, „გურამიანი“ და სხვ.

დავიმოწმით მაგალითები:

მტერი რაგინდ უღონო იყოს, შეუპოვრად არ მართებს ყოფა (ქილილ. 150); რაგინდ მისანდო იყოს, მიუნდობელად გამოჩნდება (ქილილ. 258; აგრეთვე: 207,264,241,265,125); რაგინდ ბევრი ცოდნა გქონდეს, ვერ აპყვები ვინცა იცა (არჩ.); ... ხურცა გააგებთ, რაგინდ ავის მცირედ ვისმე ხედვიდეთ (პროზ. შპნ. 395); რაგინდ კაცი სნეულობდეს, გვიან მოკლავს ერთი ჭირი (გურამ. 69); კაცს მართებს დაბლაც დახედვა, რაგინდ მაღლამდის აროსა (გურამ. 130).

აქა-იქ დ-ჩამოცილილი ფორმა იხმარება: რაგინ:

ერთი ჭკუა და რჩევა უამხანაგოდ სწორედ არ იქმნების, რაგინ ბრძენი იყოს ... (სიბრ. სიცრ. 48, 10).

ამ კავშირმა შეიძლება იგუოს რომ კავშირი:

რაგინდ რომ ბერი იყო, მაინც თქვენვე სჯობხართ სხვას (ვახტ. ტგ, ლზ): არ დაიჭირვის ჭელშია, რაგინდ რომ ბჭალი უჭირო (გურამ. 331); რაგინდ რომე კაცმან მალოს, ჭირი თავსა არ დამალავს (გურამ. 31); რაგინ რომ ბევრი მიეცა, ბოდიშსაც თან მოითხოვდის (არჩ. 137,3).

რაგინდ დამახასიათებელია ახალი ქართულისთვისაც:

პურის ჭამას ვერ გაბედავდა თავისუფლად. რაგინდ მშიერი ყოფილიყო (ს. მგალობლიშვილი); მე მაშინ ბედნიერი ვარ. რაგინდ უბედური ვიყო, რაგინდ ცუდ მდგომარეობაში (ჭ. ლომთათიძე) და მისთ.

რაგინდ კავშირის გვერდით ახალ სალიტერატურო ენაში გავრცელებულია გინდ კავშირი იმავე ფუნქციით:

- გინდ მომკალ, გეტყვი (გრ. ორბელ. 9); გინდ მეძინოს, მაინც სულში მიზიხარ (გრ. ორბელ.); სხვა რალა მოეთხოვება, გინდ ბერად შესდგეს, მელასა (აკაკი); უნდა გენახათ მაშინ, როდესაც სასახლეში ავად ვინმე გახდებოდა, გინდ უკანასკნელთაგანიცა ... (აკაკი 400).

ირეალური გამორიცხვის ფუნქცია დაკისრებული აქვს აგრეთვე რომ კავშირს. იგულისხმება ამგვარი კონტექსტები:

მთელი ჭვეყანა მტრად რომ გადამეკიდოს, მაშინაც არ დაგთმობ (ყაზბ. 27); აღრე რომ მონდომებოდა სადილი, მაინც არა

სქამდა (აკაკი 402); ავად რომ ვიყო, მაინც წავიდოდი სანადიროდ...

ამგვარ კონსტრუქციაში ბუნებრივია -ც ნაწილაკის გამოვლენა რომ-ის წინა პოზიციაში მყოფ სიტყვასთან:

მთელი ქვეყანაც მტრად რომ გადამეკიდოს, მაშინაც არ დაგთმობ; ადრეც რომ მონდომებოდა სადილი, მაინც არა სქამდა; ავადაც რომ ვიყო, მაინც წავიდოდი სანადიროდ, და მისთ.

ამ მასალის საკავშირებელ ერთეულს გამორიცხვითი დანიშნულება შეიძლება ჰქონდეს საშუალო ქართულშიც:

რომე იმავე წამსა მოკვდებოდე, მაშინაც ენახაო (რუსულ.).

ახ. ქართულში რაგინდ-ის მნიშვნელობით გზას იკაფავს რაც უნდა: რაც უნდა ცუდ გუნებაზე იყოს კაცი, შოშია დარდს უქარებებს (გოგებაშვილი); რაც უნდა ახლო მანძილიდან ესროლა ნადირისათვის, უთუოდ ააცდენდა (გოგებაშვილი): რაც უნდა ღრიანცელი მდგარიყო, მისი მალალი ბოხი ხმა მაინც კარგად ისმოდა (ლომოური).

ასევე მკვიდრდება შიუხედავად იმისა, რომ. საანალიზო კონსტრუქციას სემანტიკური სიახლოვე აქვს პირობითი წინადადების კონსტრუქციასთან.

გამორიცხვითი წინადადების ჩამოყალიბებისა და დამოუკიდებელ ტიპად ჩამოყვეთის პროცესის გასათვალისწინებლად საგულისხმოა მისი მიმართება პირობითს წინადადებასთან. ძველ ქართულში გამორიცხვითი კავშირი დათუ—დადათუ—დადაცათუ ერთსა და იმავე დროს პირობითი წინადადების კავშირიცაა. საშუალო ქართულში თანდათანობით საფუძველი ეყრება ამ ორი კონსტრუქციის წინადადების დიფერენციაციას, ურთიერთისაგან გამიჯვნას. სახელდობრ: აღორძინების ხანის ენაში ეს პროცესი დემონსტრაციულია და თუ, მაგალითად, თუმცა ამავე პერიოდის ადრინდელ ძეგლებში და ძველ ქართულში პირობითობის კავშირია, ხოლო გამორიცხვითში იგი არ გამოიყენება, სამაგიეროდ, აღორძინების ხანის ენაში თუმცა კარგავს პირობითობის დანიშნულებას და გამორიცხვითობის ფუნქციას იძენს; ამიერიდან თუმცა მხოლოდ გამორიცხვითი კავშირია. ამასთანავე, ამავე პერიოდში ისახება ტიპობრივი გამორიცხვითი კავშირები — თუნდა, რაგინდ, გინდ, მართალია. რომელთაც არაფერი აქვთ საერთო პირობითობასთან. ერთადერთი საერთო კავშირი ორივე კონსტრუქციისათვის არის რომ. ეს კავშირი კი ყველაზე პოლისემანტიკური კავშირია და აერთიანებს მრავალი ტიპის წინადადებას.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, სალიტერატურო ენის ძველ საფეხურებზე გამოირიცხვითი წინადადება უმჭიდროესადაა დაკავშირებული პირობით წინადადებასთან. ისინი ერთსა და იმავე მასალას გამოიყენებენ. ხოლო შემდეგ და შემდეგ ხდება მათი გამიჯვნა და საბოლოოდ, ახალ ქართულში, სრულიად დამოუკიდებელ ოდენობადაც იქცნენ. ეს ე. წ. დათმობითი წინადადების შინაგანი განვითარების შედეგია.

საერთო დასკვნა ასეთია: ქართულ ენაში ე. წ. დათმობითი წინადადება ჩამოყალიბებული ჩანს ჯერ კიდევ ძველ წერილობით ძეგლებში, ოღონდ მისი ორი სახეობა (რეალურ-ირეალური) დიფერენცირებული არ არის კავშირთა მიხედვით ძველ ქართულში; სადიფერენციაციო ფუნქცია ეკისრება სხვა მონაცემებს: შემასმენლის კილოს და კავშირის კორელაციას. შემდეგ პერიოდში, საშუალო ქართულში, თანდათანობით ხდება კავშირების დიფერენციაცია,— ძველი ქართულის დიფუზური, პოლისემანტური კავშირები დიფერენცირდებიან და ახალ ქართულში კიდევ უფრო მეტ ერთეულებს ვლდებულობთ; რეალურ-ირეალური ვითარების გამომხატველი წინადადების კავშირები როლებს ინაწილებენ და საბოლოოდ იმაგრებენ განსხვავებულ ერთეულებს. ამ მხრივ ე. წ. დათმობითი წინადადება იზიარებს იმ საერთო ბედს, რომელსაც თანაბრად ემორჩილებიან სხვა ტიპოლოგიის კავშირები.

8. ვითარებით-შედგომობითი კავშირები

ვითარებით-შედგომობით წინადადებას მთავარ წინადადებასთან აერთებენ ვითარებით-შედგომობითი კავშირები.

ვითარებით-შედგომობითი კავშირებია:

რომელ

რომე

რომ

ასრე (ესრე) რომელ, ასე რომელ

ასრე რომე, ასე რომე

ასე რომ, ისე რომ

განვიხილოთ ისინი ცალ-ცალკე.

A

რომელ

სათანადო მაგალითებს უხვად გვაწვდის „ვისრამიანი“:

მოხარული ესრე იყო, რომელ პირველ ჩანგი მან მოიგონა...

(322,8); ჩემი სიყმე და სიხარული, საწუთროსა გამოსუენება და ლხინი ყუელა მიჯნურობისაგან გამკიდევანებია, რომელ სიცოცხლე ჩემი აღარ ეგების (136,10); ესრე გრძლად ცოცხალ იყენეს, რომელ შეილისშვილნიცა მოესწრნეს (322/22); ჩემი გული არ ეგრე გატეხილა მიჯნურობისაგან, რომელ კელოვანმან კაცმან მისი შეკრვა იცოდეს (90,29); იყო ხელი მიჯნურობისაგან, რომელ პირსა შიგან შაქარი ემწარებოდა (32,14); და მათი საქმე ეგრე იქმნა, რომელ მას ღამესა... ვირო იყო მხიარულად (გვ. 30. სტრ. 13); მისითა კუნესითა კაცსა გული ეგრე გაუქდის, რომელ იადონსაცა შტოსაგან ჩამოაგდებდის... (52,19); საწუთრო ასრე მომძულეებია, რომელ თავი ცოცხლად არა მჩანს... (63,7); ასრე გაყუითლდა და ფერი წაუვიდა, რომელ უსულოსა ჰგუანდის (37,18); მასვე წამსა შესუა კუბოსა და გამოეძართა ესრე ფიცხლა, რომელ ვერცა ქარი ეწეოდა (36,15); ასრე დაბნელდა, რომელ თუალთა წინა აღარა ჩნდა (25,25); აგრე გამიჯნურდა შაპი მოაბად, რომელ უშობელსა შეირთვიდა (7,34); ...მტუერი დიდი შეიქმნა, რომელ ერთმანეთსა ველარ ჰხედვიდეს (14,19); ასრე ფიცხლად წავიდა, რომელ მტუერსა მისსა ნიავი ვერ მოეწეოდა (18,7); გახელებულ იყო, რომელ სიკუშტითა ავსა კარგისაგან ვერ გამოარჩევდა (18,12); რამინის ჳრმალი მის ღამისა სპარსთა ხატებისაებრ მამბარსა ზედა მალლად ჩნდა, რომელ მისთა მტერთა ბედისაებრ მას ღამესა ბნელი იყო (315,7); გაზაფხულისა ღრუბელი შავია და ეგზომსა აწუიშებს, რომელ ღუართა ადენს (233,2).

რამდენიმე მაგალითს ეპოულობთ „ამირან-დარეჯანიანში“: ჰკრა კობალი და ფიცხლა დაღეწა ესრე. რომელ ვითა ჳრილი. ეგეთი შეიქნა (79,36); წავიდეს მნახავნი და ეზომი ჰოეს, რომელ ანგარიში არ იქნებოდა (3,17); ფიცხლა ცხენი შეუტევე. გავაქცივენ და დავეკოცენ, რომელ მცირედნი-ღა ვინმე გარდამებევენეს (117,12); გამექცა ეზომ ფიცხლა. რომელ გზა და კვალი ვერა შევიგენით (103,19); ...ეზომ მოგვეწონა. რომელ ამბავსა კაცი სჯობდა (122,25); ... ეზომ ადვილად დაკოცნა ივინი, რომელ მოქალაქეთაცა ვერა შეიგნეს (116,25).

B რომი

ვადასტურებთ როგორც საშუალო ქართულს აღრინდელ ქელებში, ისე მოგვიანო ხანის ენაშიც. „ვისრამიანში“ რამდენიმე ნი-

მუშს ვხვდებით, ასევე — „ვეფხისტყაოსანში“. უფრო ხშირია მისი გამოყენება „ამირან-ღარეჯანიანში“.

გავეცნოთ მაგალითებს:

რამინ ესრე გაქდა, რომე ღონე აღარასი ჰქონდა... (ვისრ: 163,32); ესრეთ სწრაფით წაედ, რომე წამსაცა არსად დაიყოვნო... (ვისრ. 192,19); მე შენისა ჯავრისა და სიყუარულისაგან ესრე გასრულ ვარ, რომე მიფიცავს, უხანოთა კაცთა აღარა და. ვეახლო, აღარცარა ვისგან იმედი მქონდეს (ვისრ. 214,7); ნესტანდარეჯანს მოექლო, რომე ვერ გაპყრის ცულები (რუსთ. 1451,3); ასრე წვა რომე არ ჰგვანდა მკვდარი სამარის კარისა (რუსთ. 498,1); ეზომ მედგრად შეშინდეს, რომე ველარცა ჩვენ გვითხრეს (ამირან. 75,35); დაჯოცნა და განაქარენა, რომე რისხვა ღმრთისა დასცა მათსა ზედა (ამირან. 23,26); ეგრე იყო, რომე შუკათა შიგან მოვიდოდით ბაღდადს (ამირან. 32,7); ეზომ საზარო იყო, რომე შეხედვა მისი ჰირად კმა იყო (ამირან. 114,33); ახლო ჯდის მეფისად, რომე ხელი მისწვდებოდის (ამირან. II,137,26; აგრეთვე: II, 166,10; II, 20,28).

აღორძინების ხანიდან რომე-ს ნიმუშებს გვაწვდიან მთელი რიგი ძეგლები: „რუსუდანიანი“, „ქილილა და დამანა“, „შაჰნამე“, „ომიანიანი“, საბუთები; განსაკუთრებით მდიდრადაა წარმოდგენილი „შაჰნამეს“ პროზაულ ვერსიაში.

აძლია აძლენი, რომე წაღება აღარ შეეძლოთ (რუსულდ. 733,11; აგრეთვე: 732,3; 731,6); ესრე წამლებთა უმეცარი იყო, რომე ინდოურსა ჯავზსა და წიწმარის კაკალსა ვერ გაარჩევდა (ქილილ. 211; აგრეთვე; 104;122;110); იყო ყვირილი დევთა, რომე ცის ქეხასა ჰგვანდა (პროზ. შაჰნ. 433); ... შუბი წელთ შესცა, რომე თავისაგან მუზარადი გაეარდა (პროზ. შაჰნ. 430); ...კენესოდეს, რომე მთა და მინდორი გრგვინვიდა (პროზ. შაჰნ. 434; აგრეთვე; 433, 392; 374; 373; 441); და ესრეთ მკვახედ უბნობდა, რომე გამწყარალსა ლომსა ჰგვანდა (ომიან. 80,5); ეზომი შევესოდე, რომე მამის სირცხვილმა პირი დაძიყო და მე ამ ქვეყანას აღარა დავდგები (ომიან. 67); გქონდეს და გიბედნიეროს ღმერთმან ამ წსითა, რომე არა დროსა და ეამსა არ მოგეშალოს ეს თქვენი ნასყიდი გლეხი (დოკუმენტ. ბერძენ. 44,16); ამ წესით ვითარხნეთ, რომე ერთის ლაშქრობისა და სათათროს საურის მეტი არა ეთხოვებოდეს რა (იქვე 39,6; აგრეთვე: 38,11; 3,7; 217,6; 213,7); ასრე განთავისუფ-

ლებით შეგვიწირავს, რომე არას კაცის ჭელი არ შევიდოდეს (საეკლ. საბ. 72,10; აგრეთვე; 74,14; 74,21).

C რომ

საშუალო ქართულში ვითარებით-შედგობითი კავშირი რომ არ წარმოადგენს ნორმას; თითო-ოროლა მაგალითს თუ გვაწვდის ზოგიერთი ძეგლი ამ პერიოდისა.

მაგალითები:

ასრე გავიდი საბელსა, რომ თვალნი ვერ მომკიდიან (რუსთ. 1394,3); ესრედ იქმან, რომ... ომად არ გამოვლენ ქვეყანასა ზედა (ამირან. II,79,30); დამალეწნა და გამექცა ეგზომ ფიცხლად, რომ გზა და კვალი ველარა შევიგენრა (ამირან-დარეჯანიანი); გათაედა ამა ცხოვრებითა ათის წლისა, რომ კვერცხის სახელი არ გაეგონა (რუსულ. 741,3); საშოარი ასრე გაიფადა, რომ სანახევროთ წამლები არ იშოვებოდა (ფარსად. 232); ასე მომიჭდა, რომ ერის კაც ვიქმენ (იესე ოსეშვ. 21); ღმერთმან ასე გაგიმარჯოს, რომ არ იყოს ბევრი ჭოცა (გურამ. 268,3); ასე რიგათ დაგიმადლებთ, რომ შენი საკუთარი გამიგზავნო (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 117,5); ვალისაგან დიად გატეხილი იყო, რომ ღონე არა დაედებოდა რა (დოკუმენტ. ბერძენ. 108,9; აგრეთვე: 208,6; 178,4; 164,10).

ახალ სალიტერატურო ენაში რომ საბოლოოდ გაბატონდა და იგი ძირითადი ვითარებით-შედგობითი კავშირია.

დავიმოწმით მაგალითები:

ასე დაუმსხვრევიათ შენი სალტის ნაიბი, რომ მეტი აღარ იქნება (ორბელ. წერილ. 10,161); უცებ გრიგალმა უბედობის დამქროლა ესრეთ, რომ ცა, მომფენი ჩემდა ნათლის ჰფარა ღრუბელ ქვეშ (გრ. ორბელ. 34); ...დრო ისე გამეპარა- რომ თითქმის ვერ შევიტყე... (ილია 256,28); ხანდისხან ისე ავეიბამ თვალებს ხოლმე, რომ ჩვენ ჩვენს საკუთარს უბედურობასაც ვერა ვხედავთ (ილია 247,13); საორმოცომ ისე შეაშინა ყველა, რომ ავადმყოფებს არავინ ეკარებოდა (აკაკი. 411); ... ისე გაიტაცებდა კითხვა, რომ სახარებაში გამოხატულ პირებს ეძუსაიფებოდა. (აკაკი 408); ისე დააფიქრეს მამაჩემი, რომ ხელახალი განკარგულება მოახდინა (აკაკი 408); ისე გამიგეპრეილდა საზეპიროები, რომ წერა-კითხვის სწავლაც მოვიწოდოქმე (აკაკი 417); სოფლის თავზე ისე ვერ გამივლია, რომ ყველამ

მე არ მომაპყროს თვალი (ვაჟა 98); ისეთი მაგრა ჩაუკაკუნა, რომ მამალს თავებრუ დაესხა (ვაჟა 211); ისე ახლო გადუარა თავზე, რომ მუცელი და ფეხები ჭიჯლიბოზე გადუსვა (ვაჟა 203); იქამდისინ შეეპყრო იმის გონება მზალევედ ფიქრსა, რომ ათას საშუალებასაც კი ეძებდა... (ყაზბ. 10); აქამდინ გაამარეს. რომ ყოველივე მოძრაობა მთის ხალხისაგან თითქმის შეუძლებელი შეიქნა (ყაზბ.10); ეს ყველა ისე საჩქაროდ მოხდა და ისეთ აღელვებულ მდგომარეობაში იყო მაშინ საქართველო. რომ ყველას დააეიწყა თაქიანთი საქმე და მოვალეობა (ყაზბ. 10); ისეთის ხმით უპასუხა, რომ ელგუჯას შერცხვა (ყაზბ. 11): ...დამეგობრდენ ისე რიგად. რომ დამალული აღარა ჰქონდათ-რა (ყაზბ. 10); სეიმონს ისე საჩქაროდ მოუხდა თავის სახლიდან გაქცევა. ისე მოულოდნელად, რომ ძლივს მოასწრო ცოცხალი თავის გახწევა... (ყაზბ. 38); საქმემ იქამდის მიაღწივა, რომ ჯაჯალამ ტირილი დაიწყო (ყაზბ. 70); ქალებს ისე შეეშინდათ, რომ გაქცევაც კი დააპირეს (ყაზბ. 62).

D

ასრე (ასრა) რომელ, ასა რომელ

ახალ სალიტერატურო ქართულში გავრცელებულია შედეგობითი კავშირი ასე რომ, ისე რომ, რომელიც მიღებულია საკავშირებელი ერთეულისა (რომ) და კორელატის (ასე, ისე) შერწყმის საშუალებით. ამგვარი ტიპის კავშირული სიტყვის გამომუშავება დაწყებულია აღრე, საშუალო ქართულის აღრინდელი პერიოდიდან.

დამახასიათებელია „ვისრამიანისათვის“:

და ყუედრება გაგრძელდა, ასრე რომელ საწუთროსაცა გაუკუირდა მათი საქმე (294,30); მოყუარემან აწ ჩემი საქმე გაასრულა, ასე რომელ წიგნი ლხინად მიჩს (230,28); რა გაზაფხული მოვიდეს, დღენი დათბეს და ჰაერი დაამდეს, მუნ შიძავალთა მგზავრთა დიდად იპოვებენ, ასრე რომელ სადამდისცა გწადდეს, თუით მეცა თანა წამოგყვები გურგანამდინ (297,8); აწვე დაგანაღლებ შენსა კხელმწიფობასა, თუით არ გაგიმარჯუებს ღმერთი უბრალოსა ვისისა სისხლთა, ასრე რომელ თუით შენვე თულნი მტერ გექმნებიანო (152,18); მერმე ვისი, რამინ და ბეპროზ, ვითა მათ სწადდა, ეგრე იხარებდეს ერთგან ასსა დღესა, ასრე რომელ მათი ამბავი არავინ იცოდა (110,37); ... ასპარეზითა მისებრ ვერავინ იმღერდის, ესრე რომელ ჭურეტასა მისსა შეექციან (9,11); შიკრიკმან გამოულო

წიგნი და ქარისაგან უმაღლე იარა, ესრე რომელ სამ კუირას მარავს შევიდა (192,21).

E

ასრე რომე. ასე რომე

განვითარებულია საშუალო ქართულში.

„ვეფხისტყაოსნიდან“:

ყოვლი პირი ქვეყანისა მოვლო, სრულად მოიარა, ასრე რომე ცასა ქვეშე არ დაურჩა, არ იარა (182,1).

„ამირანდარეჯანიანიდან“;

ამაზედან გავმდიდრდით, ასე რომე არცა რიცხვი იყო და არცა შეგება (II, 187,22); ამის მეტი ვერა შევიგენით რა, ძალი წავვილო, ასე რომე ჩვენთანა ფშვინვისაგან კიდე სხვა ღონე აღარ იყო...

„ქილილა და დამანადან“:

მათში ერთი მეტობს გულოვნობითა, ასე რომე პირისპირ, წინადამ საკმელსა საზრდოს მიმტაცებსო (251).

იესე ოსეშვილის თავგადასავლიდან:

... მამა ჩემმა მამისდაბა სოფელი იყიდა მთელი თავის გლეხებით, ასე რომე სოლოღაშვილებს დიმიტრი ყაფლანისშვილისათვის მიეყიდათ (8).

საბუთებიდან:

წყალობა გიყავით, ასე რომე ... არაფერი ჩვენი გამოსაღები და სათხოვარი არ ეთხოვბოდეს ... (დოკუმენტ. ბერძენ. 143,8); ესენი ხელშეუალათ თქვენთვის გვიბოძებია, ასე რომე არაფერი ჩვენის კარისა გამოსავალი ... არა ეთხოვბოდეს რა... (საეკლ. საბ. 35,1); — გათარხნეთ და გაანთავისუფლეთ წიგნითა ამითა, ასრე რომე არა საჩუენო ბეგარა და გამოსაღები არა გეთხოვბოდეს რა (დოკუმენტ. ბერძენ. 12,6); ვისმინეთ მოხსენება თქვენი და ამოგიკვეთეთ, ასრე რომე არაოდეს შავარდნის ფასი და საზღაური თქვენს საყდრის ყმასთ (sic) არ ეთხოვბოდეს იქ მსახლობელთ (დოკუმენტ. ბერძენ. 237,15); გიბედნიეროს ღმერთმან ჩუენსა ერთგულობაშიდ, ასრე რომე რომელიცა სხვას კნიაზს დადიანისაგან კითხოდეს ამ ოღიშის ქვეყანას, აგრევე ჩვენც ისრე გკითხოთ (საეკლ. საბ. 75,17).

თანამედროვე სალიტერატურო ენაში ასე რომ მტკიცედ ჩამოყალიბებული შედეგობითი კავშირია.

... ძალიან ფიქრიანათ იყო ჩემი ბატონი, ასე რომ ... ხმა არც კი ამოულია... (ალ. ორბელ. მოგონ. 17); აქ ქუთისის მთაზედ ჭერ ისევ ცივა, ასე რომ გუშინ მხოლოდ სამი გრადუსი იყო სითბოსი (ობრელ. წერილ. 43,185); ძალიან ითაკილა პირველში, ასე რომ ერთხელ შემომტირა კიდენაც (ილია 270,34); მისი ბუჩო ერთ მხრივ მთელ კალოს სამხრეთის ნაპირზედ გორასავით გაწოლილი იყო, ასე რომ იმისი ბოლო ზედ საბძელთან დააწყდებოდა (ილია 325, 16); მე შმაშური დავიწყე, ხელი მოუსვი, ასე რომ აეტოკდი (აკაკი 438); ალტაცებაში მოყვადით ამ ბაბუას წვერების ჩეჩვას, ასე რომ თითქმის დავიქანცეთ (აკაკი 387); მასწავლებლები რიგრიგად ჰკითხავდენ მოსწავლეებს, ასე რომ მოწაფემ იცის, როდის მოუწევს რიგი (აკაკი 437); ... ძალიან ადრე, ასე რომ თითქმის არცავეს შეუნიშნავს (ვაჟ. 87); ამ ადგილში გზა ცოტა ხვეულად მიდოდა, ისე რომ მარტია აღარ უჩანდათ გაგის და იმის ამხანაგებს (ყაზბ. 20); ჰშიან არწივს, ისე რომ ლამის სული ამოჰხდეს (ვაჟა 86); ორი წელიწადი ვიცხოვრე ღურგალთან. ისე რომ ჩვენს სოფელში არ მოვბრუნებულვარ (ლომოჟორი).

9. ვითარებით-შედარებითი კავშირები

ისეთი წინადადება, რომელსაც შედარება უდევს საფუძვლად და. ამავე დროს, ვითარების გარემოებასაც გამოხატავს. ვითარებით-შედარებითი წინადადების კონსტრუქციას ქმნის.

შედარება შეიძლება მოხდეს სხვადასხვა ნიშნის მიხედვით— მსგავსების, სხვაობის, იგივეობის და შეფარდების საფუძველზე. ამისდა მიხედვით გვექნება მსგავსებითი შედარების, სხვაობითი შედარების, იგივეობითი შედარებისა და შეფარდებითი შედარების კავშირები.

ცალკე გამოვყოფთ არარეალური, ირეალური ტიპის შედარებას. როდესაც შედარების კატეგორია მოჩვენებითი ანდა ოპტატიური ხასიათისაა.

საილუსტრაციო მასალაში ჩვენ შეგვხვდება თავისებური კონსტრუქციის ფაქტებიც: ვითარებით-შედარებითი კავშირის შემცველი

წინადადება გარკვეულ შემთხვევებში უპრედიკატოა და იგი წინადადების ეკვივალენტს წარმოადგენს, ანდა შესადარებელ ოდენოსად დანართი წარმოგვიდგება.

განვიხილოთ ცალ-ცალკე ზემოხსენებული სახეები ვითარებით-შედარებითი კავშირებისა.

ბ

მ ს გ ა ვ ს ე ბ ი თ ი შ ე დ ა რ ე ბ ა

ამგვარი შედარება, როგორც სახელწოდებიდანაც ჩანს, დაფუძნებულია შესადარებელ ერთეულთა მსგავსებაზე, რაიმე ნიშნის მიხედვით დამგვანებაზე.

საკავშირებელი ერთეულებია:

ვითარცა	ვით
ვითარ	რაგვარცა — რაგვარადაც
ვითარ-იგი	როგორაც(ა) — როგორც(ა)
ვითა	რარიგაცა — რარიგადაც

A

ვითარცა

არსებითად დამახასიათებელია ძველი ქართული სალიტერატურო ენისათვის.

დავიმოწმოთ მაგალითები:

ხოლო მე მნებავს უკანადასკნელსა მას მიცემად, ვითარცა შენ (მათე 20,14); და უყვეს მას, რაოდენი უნდა, ვითარცა წერილ არს მისთვის (მარკოზ 9,13); მთასა წმიდასა შენსა, ვითარცა სათნო იჩინე... (ჰ.-ეტრ. 208,V, 1); ვითარცა მთანი გარემომს იჭრუსალემისა, ეგრეთვე დიდებული ეკლესიაჲ შენ მოციქულთა გარემომს შემოკრებულ არიან წმიდასა ეკლესიასა შენსა (ჰ.-ეტრ. 244,V,7); ბორცუნი იმღერდეს, ვითარცა კრავნი ... (სას. პოეზია რი, 232); ვითარცა სამქედური მატლსა შინა, ეგრეთ კორცთა შინა თვსთა დაფარა... (აბო 62,5); და იკურთხა თესლი მათი, ვითარცა აბრაჰამისი და იაკობისი (ზარზმ. 174,32); ...ყოვლად მწეცებრიენი, ვითარცა ადგილისა უკაცოესა და უცხოესანი (159,13 ზარზმ.); ვითარცა მკუდარნი..., ეგრეთვე ჩუენ აღმადგინენ მკუდრეთით (ბოლნ. 46,6); ვითარცა ვინ მიხუდებინ და ვითარცა ვის კმარაჟუნ, ეგრეცა

აღასრულებედ... (ბოლნ. 2,9); და იხილა სუმიონ სიმრავლე ეშ-
მაკთაჲ პირსა ზედა ქუეყანისასა, ვითარცა კოლტი ღორთაჲ და
ვითარცა სიმრავლე თხათაჲ (კიმ. 236,30); და იქმნა პირი ნეტა-
რისა მის, ვითარცა პირი ანგელოზისაჲ... (კიმ. 245,10); ... პირი
მისი იყო, ვითარცა პირი ანგელოზისაჲ (კიმ. 291,19); ხოლო
კაცნი იგი შიშისა მისისაგან იქმნეს, ვითარცა მკუდარნი...
(კიმ.);

...მეყსეულად კეთრი იგი, ვითარცა ფურცელი ხისაგან, ესრეთ
დასცვდა ჯორცთაგან მისთა (ანტიოქ. 128,21; აგრეთვე: 52. 14:
141,10; 71,22; 82,36; 86,5); და ვითარცა შენ შემოქმედი შენი
უეარ ჰყავ, ეგრეცა მე შენ შეუტაცხ გყავ (შუშან. 13,IV,26);
და ვითარცა მკუდარი, იღვა წმიდაჲ შუშანიკ ქუეყანასა ზედა
(შუშან. 20, VI, 20); ვითარცა მკეცი მძუნეარჲ. ყოდა და იხა-
და, ვითარცა ცოფი (შუშან. 20.VI,17); ...დასდებდა მათ ვითარ-
ცა წნი მოციქულნი... (ასურ. 19,10); ვითარცა სიტყუაჲ პი-
რისა მისისაგან გამოეცემოდა, ესრეთ ქნ გამოსცა სულნელე-
ბაჲ თსი (იპოლიტე, ლდ. 20). ვითარცა სახედ ნაძვ არა დალ-
პეს, ესრე სახედ დბჲ იგი მამათაჲ არა დაფარულ (იპოლიტე-
ლჲ); ... და ვითარცა (იქცხლნი, ეგრე ეტყინებოდეს... (წარტყუ-
ენ. ვ, 27); ...მონაზონნი და ქალწულნი, ვითარცა ავაზაკნი. მო-
იკლვოდეს (წარტყუენ. იზ, 30; აგრეთვე: ივ, 3; ით. 15; კხ. 7;
კხ, 21); ვითარცა სახედ ასპიტმან მამა-დედაჲ მოკლის, ეგრეცა
ფარისეველთა მამაჲ საგონებელი (სახისმეტყ. 17. ივ. 29).

როგორც დამოწმებული მაგალითებიდან ჩანს, დამოკიდებული
წინადადება ყველა პოზიციასში შეიძლება შეგვიხედეს: მთავარ წინა-
დადებას უსწრებს ან მოსდევს. ან კიდევ ჩართულია.

მართალია, ვითარცა კავშირი თავისთავად ნაწილაკდართულია.
მაგრამ მასში ნაწილაკი იმდენად შეხორცებული და ორგანული
ჩანს, რომ კვლავ ემატება ზოგჯერ იგი ნაწილაკის ფუნქციით. ამისი
მაგალითები ძველ ქართულში ბევრი არაა:

... და ძირი იგი ღძღისაჲ თირკუმელთა თანა მოჰქადოს, ვი-
თარცა-იგი მოჰქადიან კბოსა მას შესაწირავისა ცხორებისასა
(ლევიტ. 4.9); ვითარცა-იგი შეკრიბიან ღუარძლი და ცეცხლი-
თა დაწვან, ეგრეთ იყოს აღსასრული ამის სოფლისაჲ (მათე
13,40); ესრეთ არს სასუფეველი ღმრთისაჲ. ვითარცა-იგი კაც-
მან რაჲ დასთესის თესლი ქუეყანასა (მარკოზ 4,26: DE, შდრ.
ესრეთ არს სასუფეველი ღმრთისაჲ, ვითარცა კაცმან-ლა დას-
თესის თესლი ქუეყანასა ზედა: C); ვითარცა-იგი დღეთა მათ
ნოეშთა, ეგრე იყოს მოსლვაჲ ძისა კაცისაჲ (მათე 24.37): ვი-

თარცა-იგი იყო იონა მუცელსა ეშაპისასა... ეგრეთ იყოს ძმ კაცისაჲ გულსა ქ^ყნისასა... მათე 12, 40: DE. შდრ ვითარცა იყო იონა ...: C); და რაჲამს ილოცვიდე, არ იყო ეგრე. ვითარცა-იგი, ორგულნი (მათე 6,5: DE. შდრ. ვითარცა ორგულნი ...: C); ხოლო შენ რაჲამს იქმოდო ქველის საქმესა, ნუ ჰქადაგებ წინაშე შენსა, ვითარცა-იგი ორგულთა ყვიან შესაკრებელთა მათთა და უბანთა ზედა... (მათე 6,2); და რაჲამს იმარხვიდეთ, ნუ იყოფით, ვითარცა-იგი ორგულნი მწუხარე (მათე 6,16: DE. შდრ. და რაჲამს იმარხვიდეთ, ნუ იყოფით, ვითარცა ორგულნი მწუხარე: C); ვითარცა-იგი სიტყვათა აღატყუე ყრუ და უტყვ. ეგრეთვე ... განკურნე ყრმაჲცა ესე ... (ზარზმ. 171,9); ... და ყვეს ეგრეთ, ვითარცა-იგი ებრძახა კელმწიფისაგან (არიმათ. 88,5); ვითარცა-იგი თქუმულ არს იოსების-თჳს... ეგრეთვე აქა იხილვებოდა და ფრიად უაღრეს (ანტიოქ. 64,5); და ვითარცა-იგი ქორციელად-მშობელთა მონაგები შეილთა განუყვიან, ეგრეთვე ხანძთაჲ სულიერად-მშობელი არს ჩუენ ყოველთაჲ (ხანძთ. ლვ, ლ, 34); და მისი არს კელმწიფებთაჲ აღდგომისაჲ, ვითარცა-იგი ჰრქუა ჰურიათა... (არიმათ. 8,1); მაშინ წარმოვიდეს ლუდიას და ყვეს ეგრეთ, ვითარცა-იგი ებრძანა კელმწიფისაგან და დაჰპეკლეს კარი ეკლესიისაჲ (არიმათ. 66,88); რამეთუ შენდობასა ღირს იქმნე. ვითარცა-იგი გულის-თქუმითა ძლეული დედაკაცი (მრავალთ. 259,5); და ვითარცა-იგი ზეცით შობასა მისსა გმობაჲ ვერ საკადრებელ არს მისა..., ეგრეცა ქუეყანასა ზედა სარწმუნო არს ქალწული (მრავალთ. 281,23).

არის შემთხვევები, როდესაც ვითარცა—ვითარცა-იგი გამოყენებულია რაჲ კავშირთან შეხამებით. ზოგიერთი ძეგლი გვაწოდის საამისო ნიმუშებს:

ხოლო შეკრებასა მას ყოველთასა ნებითა ღმრთისაჲთა გიხლო მხიარული და ბრწყინვალე, ვითარცა რაჲ მუშაკი კეთილი. სასყიდლითა განმდიდრებული (ზარზმ. 170,1); მსგავსად სამოელისა შეწირულ იქმენ შენ, ვითარცა რაჲ ტარიგი უბიწოჲ. სანატრელო ევთჳმი, მსხუერპლად მეუფისა ქრისტესა (სას. პოეზია, რიზ, 58); ვითარცა რაჲ პეტრე, იწოდე. ბრძენო, საფუძველ ეკლესიათა... (სას. პოეზია, ეთ, 24); ... მღღელ იქმენ შენ, ვითარცა რაჲ მოსე და აპრონ... (სას. პოეზია, ებ, 53); ... აღჰმალღდი უზეშთაჲსსა მას სიმაღლესა, ვითარცა რაჲ იოვანე ღმრთის მეტყუელი... (სას. პოეზია, ეა, 28); ვითარცა რაჲ ელია, აღეგზენ ცეცხლითა საღრმთოჲსა შურისაჲთა...

(სას. პოეზია, ეთ, 21); ვითარცა რაჲ მოსე, აჰვედ, ღირსო, მთა-სა მას ღმრთის მეტყუელებისასა (იქვე, 17); ვითარცა რაჲ უბიწომან აბელ შეწირა უფლისა მსხუერპლი ცხოველი, ეგრეთვე შენ, ნეტარო, შესწირე თავი შენი მსხუერპლად უსისხლოდ ქრისტესა (იქვე, 13); გამოაბრწყინვენ შენ, მკსნელო, წმიდანი მღდელთ მოძღუარნი ვითარცა რაჲ ვარსკუეულავი სამყაროჲსანი ... (სას. პოეზია, ეზ, 194).

ვითარცა-სა და რაჲ-ს შორის შესაძლოა მოექცეს რომელიმე წევრი წინადადებისა:

და ვითარცა ელვაჲ რაჲ გამობრწყინდის მზის აღმოსავალით და ჩანნ ვიდრე დასავალადმდე, ეგრეთ იყოს მოსლვაჲ ძისა კაცისაჲ (მათე 24,27); და შეკრბენ წინაშე მისსა ყოველნი ნათესავნი და განარჩინნეს იგინი ურთიერთას, ვითარცა-იგი მწყემსმან რაჲ განარჩინნის ცხოვარნი თიკანთაგან (მათე 25,32); ესრეთ არს სასუფეველი ღმრთისაჲ, ვითარცა-იგი კაცმან რაჲ დასთესის თესლი ქუეყანასა ... (მარკოზ 4,26); ვითარცა მთიებნი რაჲ ჰნათობენ სამყაროსა ცათასა, ეგრეთვე თქუენცა გამოჰბრწყინდით სიერცესა შინა უდაბნოჲსასა ... (სას. პოეზია, რმა, 146).

საშუალო ქართულში ვითარებით-შედარებითი კავშირი ვითარცა არაა ფართოდ გავრცელებული, იშვიათია.

დავიმოწმით მაგალითები:

ძრწოლით ხედიდეს, განიზრახვიდეს, ვითარცა შეჰგავს მონათრიდებით (აბდულუმესია 92,3); მიხვდეს სიბრმესა, დაჰდეს სილრმესა ორგულთა ერნი, ვითარცა ლოდნი (აბდულუმესია 34,2); ჰელთა ფეროვნისა ღუინისა ჰონება ამას უგუანდა, ვითარცა ჰელნი ყაყაჩოთა სახენი ყოფილ იყენეს (ეისრ. 188,3); ესრე მიყვარდი, ვითარცა ამა აწ ფაშად მოხვალ (ამირან. 11, 82,7); განგისვენოთ, ვითარცა გამზრდელსა (ამირან. 10,11); მე ვინა ვარ, ხელმწიფის შვილს ვზრდიდე, ვითარცა მას უნდეს (არჩ. 146,1); და არაეინ იკადრის წინაწარზიდეად. ვითარცა არს წესი ჩუეულებისაჲ ცხენთა და კარაულთათჳს (აბუსერ. ტბ. 62,105); ჩუენ მიერი სამსახური ესრეთ მიითვალეთ, ვითარცა ქრისტემან ორნი მწულილნი იგი (დოკუმ. ბერძენ. 45,34); შეიწირე ჩუენგან შემოწირული ესე მცირედი აგარაკი და კაცნი მტილითურთ, ვითარცა აბელის ძღვენი; ვითარცა ნოეს მსხუერპლი, ვითარცა აბრამის ნაკვერთხნი, ვითარცა სამოველის დასამშვიდებელი, ვითარცა მოსეს მიერ შეწირული საკმეველი, ვითარცა არონის მსახურება და იეფთაესი იგი

აღთქმული მსხვერპლი, ეგრეთ გკადრეთ გულით მდაბლითა და სულითა შეუშუსვრელითა (საეკლ. საბ. 44,3).

როგორც დოკუმენტების მასალებიდან ჩანს, ვითარცა-ს ხმარება გამართლებულია ტექსტის არქაული სტილიზაციით.

B

ვითარ

დამახასიათებელია ძველი ქართულისათვის. შედარებით ვითარცა-სთან, მისი გამოყენების არე გაცილებით უფრო ვიწროა. გვხვდება როგორც ნაწილაკდართული ფორმები. ისე უნაწილაკონი; ნაწილაკად გამოყენებულია იგი (ვითარ-იგი).

დავიმოწყოთ მაგალითები:

და აღდგის ღამე და დღე და თესლი იგი აღმოჰსცენდის და განორძნდებინ, ვითარ-იგი მან არა უწყინ (მარკოზ 4,27. DE შდრ. და აღდგის ღამე და დღე, და თესლი იგი აღორძნდებინ, ვითარ არა უწყინ მან: C); ... განიცადენით შროშანი ველისანი, ვითარ-იგი აღორძნდის (მათე 6,28); და ვითარ იყო ესრე, იწყო სიტყუად კაცისა მის მიმართ... (კიმ. 323,5 და ყვეს ეგრე, ვითარ-იგი უბრძანა მათ (კიმ. 312,8; აგრეთვე: 330,2; 273,29); და აღაშფოთებს მესამით დღითგან, ვითარ-იგი მითხრეს ჩუენ (არიმათ. 30,5); ხოლო შენ აწ თანა იპყარ ნიკოდემოს და შივედ ლუდია ქალაქსა, ვითარ-იგი გიბრძანე... (არიმათ. 33; 1); ვითარ-იგი პირველ მოიყიდეს უფალი იუდასა-გან ვეცხლითა, ესრეთ მოიყიდდეს ქრისტეანეთა ბირქისა მის-გან (წარტყუენ, კა,2; აგრეთვე; კე,11; ნე,26; იბ,6); და გექსენედ დიდებულებაჲ მშობელთა ამათთაჲ და სარწმუნოებაჲ მათი ქრისტეს მიმართ და ჩუენ გლახაკთა მომართ, ვითარ-იგი მათ ქრისტეს სიყუარულისა თვს შეილობისა სიყუარული დაიეიწყეს (ხანძთ. კვ, კგ, 45).

საშუალო ქართულისათვის ვითარ არაა დამახასიათებელი — იშვიათად თუ შეხვდებით მას ზოგიერთ ძეგლში.

მაგალითები:

და ეძებდა მამა მისი ომარ შეილისა მისისა ამარისათვის ცხენსა და ვერა ჰპოვებდა, ვითარ კამლა, ეგეთსა (ამირან. 33,35); ვითარ გასმივარ, ეგეთსა ვერა მნახაო (ამირან. 62,30); ვითარ მგელნი ცხოვართა, ეგრეთ შეეცივდეს ურიცხუსა მას სპასა შინა სულტანისასა (შარავანდ. 127,24); ვითარ აქებ უსაზომოდ, არა გემართებს ჩვენ გაშვება (შაჰნ. 3040,2); ვითარ ირემსა ძაშე-

რალსა წყაროს წყალი სწყუროდა, ეგრეთ მეფესა რუსეთის ქელმწიფის ნახვა სუროდა (გურამ. 58).

ვითარცა-ს შესაძლოა -მცა ნაწილაკიც დაერთოს:

და ვითარმცა ახლად ეწყო მოღუაწებად, ესრეთ ცხონდებოდა და უმკურვალესად რბიოდა (ანტიოქ. 60,26):... ფრიადითა შრომითა და ქვითა-კირითა მყარითა მრავალთა ჟამთა დაავაკეს და ესრეთ შეჭრაცხეს შემზადებაჲ ადგილისაჲ მის, ვითარმცა სრულიად აღეშენა (ხანძთ. ლგ, კმ, 23).

C

ვითა

ვითარებით-შედარებითი კავშირის როლში ვითა ძველ ქართულში მეტად იშვიათად გვხვდება. თითო-ოროლა მაგალითს თუ დავიმოწმებთ სხვადასხვა ძეგლიდან:

...რათა შემდგომად ჩემსა სამწყსო ესე ქრისტესი, ვითარცა მამამან სულთ-მოყუარემან, კეთილად დამწყსო და, ვითა შეკგავს შვილთა მამის მოყუარეთა, შეუდგენ კმასა შენსა (ზარზმ. 176,4); ხოლო ეგე კაცნი, ვითა ჩუენ, ეგრეთვე ხარკსა მისცემენ კაისარსა (არიმათ. 84, 7); ხოლო მე მივენდვე უფალსა იესუ ქრისტესა ლოცვითა მათ წმიდათაჲთა, რაჲთა მიმაწიოს ჩემსა თვნიერ შრომასა ეგრეთვე, ვითა მოვედით მე და ბერი იგი წმიდაჲ (კიმ. 214,1).

საშუალო ქართულისათვის ვითა ძირითადი ნორმათაგანია. განსაკუთრებით ამ პერიოდის ენის აღრინდელ ძეგლებში იგი გაბატონებულია.

მაგალითები:

არ უშიშ, ვითა მისითა შვითა დაუკლებელნი სრულნი შევბანი (თამარიანი IX.25); ვითა შემდგომათა ხისა ფურცელი ჩაიქრები და ეგრე მასწავლი, მოკლეთა დღეთა რად არ გაიხარებ სიძვითაო? (ვისრ. 71,15); ... მიჯნურობისაგან ესრე ათრთოლდა, ვითა ტირიფი ქარისაგან (ვისრ. 69,1); ვითა მართებდა მისსა ბედითსა საუბარსა, ეგრე პასუხი რად არ გაეც? (ვისრ. 65,30); ნიადგ ესრე ვტირ, ვითა ცისკრისა ჟამსა ვარდსა ზედან იადონი... (ვისრ. 56, 12; აგრეთვე: 12,10; 248,14; 225, 7); ვითა სჯობს არაბეთსა შინა ჭაბუქსა ყველასა, ეგრე გაასწავლე შვილი ჩემი (ამირან. 33,19); ვითა ხვდებოდა ჭაბუკობასა მისსა, ეგრე იყო... (ამირან. 51,22); კმა ჰქონდა საზარო, ვითა გრვეინვა ზღვისა (ამირან. 91,34; აგრეთვე; 122,28;

11,201,7); ვითა მან პოვნა მიზეზნი ჩემისა სულთა დგმისანი. ეგრევე მანცა სამისოდ ნახნეს ძალ-გულნი ძმისანი (რუსთ. 1480,3); ვითა დამივსო სახმილი, ეგრე მისიცა კმა დება (რუსთ. 1470,4); მათ სხვათა მათი ამბავი თქვეს, ვითა მგზავრთა წესია (რუსთ. 1219,1); ფატმანს ჰკლვიდა უმისობა, რამინისა ვითა ვისსა (რუსთ. 1080,4); გაუმარჯვედა ომი მათი, ვითა სწადდა მისსა გულსა (რუსთ. 1045,1; აგრეთვე: 55,1; 57,2; 82,1; 101,2; 13,1; 544,4; 553,1; 160,2; 231,3); ოქროს შუშები მრავალი უყრია, ვითა სალია (შაჰნავაზ. 100,3); ვითა შვილსა. ისრე მიყურებდა (რუსულდ. 728,8); ასეთი შეიქნა, ვითა ობოლი მარგალიტი (რუსულდ. 746,2); ნარინჯი, მონახვეული ბურთი..., ვითა მზე მალალთა ცათა, ბრწყინვედა (ქილილ. 165); პირველ ეგრე, ვითა მართებდა, ღმერთი აღიდა... (პროზ. შაჰნ. 423); აწ ნადირობა ლომ-ვეფხთა სწორად სჩანს, ვითა ჩიტისა (შაჰნ. 3110,3); მაშიგ დაკვლა, ვითა ცხვარი... (შაჰნ. 3138,2); ერთს სიტყვაზედა არ სდგები, ვითა წისქველი იქცევი (არჩ. 660,1); საწუთრომ, ვითა ზენკალმან, გულს შურის ჭანგი აპხოცა (არჩ. 684,1); მიაბზობ ასეთს ამბავსა. ვითა შენ გეკადრებან (არჩ. 530,1); გულს ეცა, ვითა ისარი (არჩ. 406,2); ვითა ძეფისა წესია, ეგრე მზრდიდნენ (სიბრ.-სიცრ. 41,21); ვითა მამა საყვარელსა შვილსა მასწავლი, ეგრეთცა ვყო (სიბრ.-სიცრ. 16,5); და ქალი, ვითა დიდთა მეფეთა წესია, ეგრედ იზრდებოდა (ომანი. 70); ძალ-მოკლებულ არს მცონარი, ვითა მდინარე მდორია (გურამ. 211); ვითა გოდოლთ მშენებელნი, გაქვდით ენა შარეულნი (გურამ. 329).

ვითა კავშირი იხმარება ნაწილაკდართულადაც; ერთვის ც(ა) ნაწილაკი. ამის მაგალითები მეტად განსაზღვრულია:

...ვითაცა ვჰმალავ, ეგრეცა უარე და უარე ვარ ამა ჰირისა მალვასა შიგან (ვისრ. 239,10); ზოგჯერ ველსა და ზოგჯერ შინა, ვითაცა სწადიან, თამაშობენ (ვისრ. 241,19); მოაწსენამან კაცმან მითვე სახითა, ვითაც ენახა (ამირან. 3,22; აგრეთვე: 15,8; 118,5; II,189,17); ვითაც ჰემწიფეს, ისრევე სიძეს უჯერებდეს (ფარსად. 210); მეზობელნი, ვითაც ყმანი, ეშორჩილებოდნენ (ფარსად. 216); მე ვითაც ველოდი მტერთაგან ჩემსა წახდენასა და შესმენასა წინაშე მეფობისა თქვენისა, აწ ამით უდიდე შემკოდე ვიპოვები (სიბრ.-სიცრ. 22,1); ვითაცა ერთმანეთისათვის კაის მდომი ვიყავით, ჩვენზე ბევრი გარჯა და სიკეთე მიგიძლოდა (დოკუმენტ. ბერძენ. 222,3; აგრეთვე: 215,4; 173,13).

D
3ით

ვითარებით-შედარებითი კავშირი ვით დამახასიათებელია საშუალო ქართულისათვის. გვხვდება ძირითადად ლექსში.

დავიმოწმით მაგალითები:

ბნელ ჰყოფს ყოველთა ქვეყნის მპყრობელთა, ვით მზე დაფარავს სხვათა ვარსკვლავთა (აბდულმესია 33,4; აგრეთვე; 49,4; 44,4); დიონოსისგან, ვით ენოსისგან, სრულნი ქებანი ამ მძლეთ ძლიერსა! (თამარიანი 1,2); არას ნახავს პირ-მეტყველსა, ვით ნადირი კაცთა ჰკრთების (რუსთ. 1001,3); განათლდა პირი მთვარისა, ვით ნათლად ნავანებისა (რუსთ. 701,2); საწუთრო და სოფელს ყოფნა, კაცი უჩნსო, ვით ნადირსა (რუსთ. 698,3); მზესა ასრე ეუბნების, ვით გაზრდილსა ამო მზრდელი (რუსთ. 710,2) ყმამან სახლი განანათლა, ვით სამყარო მზისა შუქმან (რუსთ. 730,3; აგრეთვე; 321,2; 9,1; 1370, 3); ჩემს ძმას კვიროსაც ასრე ჰგავს, ზედ გამოჭრილი ვით თარსა (არჩ. 645,3); ზღვა კოვზით არ აღმოიწყურს, ვით საზღვარს არ გარდაჰხდება (არჩ. 613,3); იგ ჩემსა სისხლსა ასე სევამს, ვით მტერნი მტრისას შესმენა (არჩ. 567,4; აგრეთვე; 532,3; 559,3; 548,4; 424,3; 401,3); ვით ჩიტსა, თავი მოვკვეთე (შაჰნ. 4936, 2); გული ასე დაუკაწრავს, ვით გაღესილს დანას ხამი (გურამ. 344); თქვა: მეც უნდა დამბორკილოს, ვით შაჰ-თამაზ დაბორკილა (გურამ. 300); შემქნა უშრტო, უნაყოფო, ვით ჭმელის ხისა გალია (გურამ. 340).

ახალ ქართულს ვით არ ახასიათებს, იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს და იგი არქაულობას ანიჭებს სათანადო ტექსტს. გავიხსენოთ მაგალითები გრ. ორბელიანის პოეტური ენიდან:

მკლავით ძლიერი ქართლელი, ვით ციხე ბურჯი მაგარი (85); თავსა ეხვევა აღერსით, ვით ქალი მამას მოხუცსა (48); ...ჰსხედან, ვით დევნი, სპეტაკის ყინულ გეორგვინით შემეკულნი (48).

გავიხსენოთ ილია:

მისთვის არ ვმღერ, რომ ვიმღერო, ვით ფრინველმა გარეგახმა („პოეტი“).

E
რაზმარ...

რაგვარ-ფუძე, გამოყენებული ვითარებით-შედარებით კავშირად, თუმცა იშვიათად, გვხვდება საშუალო ქართულის მოგვიანო პერი-

ოდში, ე. ი ალორძინების ხანის ენაში. ჩვეულებრივია -ც(ა) ნაწილაკ-
დართული ფორმები:

რაგვარაცა პირველ მამათა მეცნიერთა და მღვთის მოსაეთა
მოსამართლეობითა აღუშენებია, ქვეყანა ისრე მოკაზმა
(პროზ. შპნ. 396); ჯელმწიფემან მეჭლოში შეკაზმა, რაგვარა-
ცა ბედნიერმან ფრიდონ ბრძანა, იმა რიგითა იყენეს (პროზ.
შპნ. 399); და ზღვასა უნაოდ შიგან შევიდეს, რაგვარაცა,
ქმელზედან, ისრე (პროზ. შპნ. 390); ბნელს ღამესა, რაგვარცა
მზე, ისრე ნათობდა (პროზ. შპნ. 388); ნიადაგ ეშმაკი კაცთა
კთუნებებისათვის რაგვარცა შავი ვეშაპი, გარე ეხვევა
(პროზ. შპნ. 417).

პარალელურად იხმარება ვითარებით ბრუნვაში დასმული
ფორმა: რაგვარადაც(ა):

რაგვარადაცა (წესი იყო), რაზმი დააპირისპირისა და მრავალ-
კეცად დააწყო (პროზ. შპნ. 437); რაგვარადაც აქა შეჭირვე-
ბულია, მუნცა ცოდვითა დილეგთა პატიმარ იქმნასო (ქილილ.
257); რა გვარადაც ამ სოფელს უბადონი არიან, საეკე
არიან, საიქიოსაცა მალღისა ხარისხისაგან ვიეთნი უცხო
შეიქმნებინარო (ქილილ. 257; აგრეთვე; 240; 241; 174;
262); გყვანდეს და გიბედნიეროს ღმერთმა, რა გვარათაც სხვას
მონასყიდეს კაცს ყოლოდეს, ისე იმგვარი ღმერთმან მოგახმა-
როს (დოკუმენტ. ბერძენ. 77.11); რაგვარათაც გინდოდეს,
გებელყოდეს (იქვე 245,11); რაგვარადაც სხვას მონასყიდეს
მოჰქმაროდეს, ისე ღმერთმან ან შენ მოგაქმაროს (იქვე 369,
11); რაგვარადაც ბატონ-ყმობის წესი იყოს, იმგვარად იძსა-
ხურო... (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 6,8).

რაგვარ შესაძლოა საშუალო ქართულის ადრინდელ ძეგლებშიც
შეგვხვდეს. „ვეფხისტყაოსანში“ (-ცა ნაწილაკის დართვით) ვკითხუ-
ლობთ:

ნახეს, იცნეს, რაგვარადაც კმართვეს. აგრე გუხარნეს
(673,2).

გვხვდება აქა-იქ უნაწილაკო ფორმაც:

რაგვარ ცოლ-შვილი გიყვარს, ისრე მსახურე (პროზ. შპნ. 383);
რაგვარა მე სულითა და ჯორკითა ვიწუები. აგრე მათ დასწვი
გული და სიმწარის მეტსა მათ სიხარულსა ნუ უჩვენებ (პროზ.
შპნ.).

საშუალო ქართულის მოგვიანო პერიოდისათვის, ე. ი. აღორძინების ხანისათვის დამახასიათებელია როგორ-ფუძის საკავშირებელი ერთეული შედარების ფუნქციით, რომელსაც ჩვეულებრივ ერთვის-ცა ნაწილაკი; ზოგჯერ ნაწილაკის ბოლო ა მოკვეცილია ანდა -ცა-ს წინ უძღვის ა ხმოვანი, ზოგჯერ ისმის ვითარებით ბრუნვაშიც. ამგვარად, ვადასტურებთ შემდეგს ფორმებს: როგორცა, როგორაც(ა), როგორც, როგორადაც.

მაგალითები:

როგორაცა ხის ფურცელნი ქარისაგან ირხევის, აგრევე მისითა შიშითა ირხეოდეს (პროზ. შპნ. 374); როგორაცა ყმანი და მონა ტახტის თქვენისა ყოფილვართ, ისრე ვმსახუროთ... (პროზ. შპნ. 383; აგრეთვე: 189; 424); და ძაგებასა დაუწყებენ. როგორცა მას მგელს მოუხდაო (ქილილ. 252); როგორც მოხდა, სწორად მოვახსენებ (ქილილ. 209); ... მას ეგრე მოუვა, როგორც მას ქორის ბაზიერს მოუხდაო (ქილილ. 219); როგორც კელმწიფეს ეკადრებოდეს, ისრე გაარიგოსო (რუსულ. 945,11); როგორც მგელი ცხვარს, ისრე მტერთ უნდა მიუტღესო (ფარსად. 216); როგორც ტყვა ლბილი აღმას გასთლის, აგრეთვე ქალი ხომ რბილი არის... (ვახტ. სე, ე); როგორც მთვარე მზის შემყრელი დალეულია, ისე მე დავილიე თქვენის ხლებითა (ვახტ. ტია, რკე)..

განსაკუთრებით უხვად გვაწვდის სათანადო მასალას საბუთების ენა:

... ისე შეასრულეთ, როგორც მაშინ მოგვეწეროს (დოკუმენტ. თაყაიშე. 32,9); ... დასწერე ამ წიგნშია, ღვთის წინაშე, როგორც იცოდე (იქვე 12,10); როგორც მომეწეროს, თუ ისე არ ჰქენი, არ იქნება (იქვე 64,14); როგორც აქამდის გარჯილხარ, კიდევ ისე უნდა ეცადო ფაშასთან (იქვე 83,23; აგრეთვე: 64,5; 61,9; 111,19; 220,11; 105,11); აწე გქონდეს და გიბედნიეროს ღმერთმან, როგორც მრავალსა ალაღსა მონასყიდესა მართებდეს (დოკუმენტ. ბერძენ. 73,11); გქონდეს სამკუიდროდ და სამამულოდ, როგორც ჩუენგნით ნაბოძებსა კმართებს (იქვე 2,30; აგრეთვე: 58,19; 63,10; 86,11; 105,5; 159,16; 138,13; 248,7; 273,8; 627,49; 210,8; 214,2; 82,13; 97,7; 164,18; 185,4; 226,15); ... როგორც ზევით დაგვეწეროს, იმრიგად გამოართვით (საისტორიო მოამბე, II,16,5; აგრეთვე: 15,21;

14,37; 16,11; 16,23; 16,30); ...იმათი ბეგარა როგორცა დაგვი-
წერია, ისრე ყოველსა წელიწადსა ... სასახლეში მოიტანდენ
(საეკლ. საბ. 42,18; აგრეთვე: 42,28; 53,11; 37,24; 80,12).

ახალ სალიტ. ქართულში დაკანონებულია როგორც. გავეცნოთ
მასალას:

როგორც იმათ დააწყონ მასლაათი, ისე იქმნას (ორბელ. წე-
რილ. 8,159); როგორც თოფის წამალი ნაპერწყლისაგან, ისე
აფფეთქდი სიუვარულისა და ნატერისაგან (ილია 296,22); ისე
გაგიფრთხილდება, როგორც თავის ორ თელსა (ილია 307,5);
ის დალოცვილი გვინახადა, როგორც საკუთარ შეილებსა
(ილია 270,30); ცივია, როგორც უკედავება და ჩუმი, როგორც
განცბრომა (ილია 256,14); იმის ნაშრომ-ნაღეწს ისე უნდა
უყურებდენ, როგორც ოქროს მადნეულის ძარღეს (აკაკი 473);
ისე მეხვეოდენ გარს, როგორც ჩხიკვები ბუს (აკაკი 392); მისი
ისე ეშინოდათ, როგორც სულთამხუთაისა (აკაკი 130); ისე
ვიდეგ, როგორც კლდე (ვაჟა 146); ეკეროდა ისე, როგორც
ქორის კლანჭები მისგან შეპყრობილს კაკაბს (ვაჟა 139); რო-
გორც მოხუცი ყავარჯენს, ისე მოაბაკუნებდა ფეხებს (ვაჟა
160); როგორც სთქვა ნინიამ, მათიაც ისე მოიქცა (ყაზბ. 47);
რატომ არ უყვარს დღეს მწყემსს ის ადგილი..., როგორც
ყველა სულდგმულს (ყაზბ. 18); როგორც ჩალხო დაბერდა,
ისე მისი წისქვილი... (ყაზბ. 117).

G

რარიზადაც

საშუალო ქართულის ზოგიერთი ძეგლი (განსაკუთრებით საბუ-
თები) გვაწვდის მსგავსებითი შედარების საკავშირებელ ერთეულს —
რარიზადაც (იშვითად რარიზადაცა, რარიზაცა). ფუნქციურად იგი
ეტოლება როგორც-ს.

მაგალითები:

მერმე ერთმანერთს ხელი უპყრეს და ფიცი მისცეს, რარიზადაც
პირობის შეკერის წესი იყო (ქილილ. 217); რა რივადაც შენი
ნათლად ჰკვათა სარჩეველი იყოს, ესე საქმე ეგრე წინარე
წაიყვანეო (ქილილ. 177); ... ნიშანი ესე ჩუენი თქუენცა ასრე
დაუმტკიცეთ, რარიზადაც ამა ჩუენგან ნაწყალობევსა ფარვა-
ნაშიგა ეწეროს (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 2,35); ბრძანება და ნიშა-
ნი ესე ჩუენი თქუენც ასრე გაუთავეთ, რა რივადაც ამა ჩუენგან
ნაბოძებს ფირმანსა შინა ეწეროს (დოკუმენტ. ბერძენ. 117,19);

რარიგადაც სხვა ცათა მობაძავისა კათოლიკე ეკლესიისა სოფელი და ყმა განთავისუფლებით და მკუიდრად შეწირული იყოს, ისრევე მკუიდრად და სამამულედ შეგუიწირავს (იქვე 8.17); რა რიგადაცა გელათის გუჯარშიგან უუპატიო ეწეროს, ისრე ამათი დაეურვოს (საეკლ. საბ. 31,10).

ბ

ს ს ვ ა ო ბ ი თ ი შ ე დ ა რ ე ბ ა

ორ შესადარებელ ერთეულს შორის შესაძლოა მოხდეს შედარება არა მხოლოდ მსგავსების მიხედვით, არამედ რომელიმე განმასხვავებელი ნიშნის საფუძველზედაც. ამ კატეგორიის შედარებას ჩვენ ვუწოდებთ «სხვაობითს შედარებას». სხვაობითი შედარება, თავის მხრივ, ორ ქვეჯგუფს გვაძლევს. ერთი მხრივ, გამოიყოფა ისეთი სხვაობითი შედარება, რომელიც დაფუძნებულია დიამეტრალურად საპირისპირო ნიშანზე, ხოლო, მეორე მხრივ, ვლდებულობთ ისეთ შედარებას, რომელიც ემყარება ხარისხში განსხვავებას.

კავშირებით:

ვიდრე

ვირე

ვინემ

ავილოთ მაგალითი:

... შვილთა წმიდისა ეკლესიისათა აღირჩიეს სიკუდილი ქრისტეს-თვის, ვიდრე-ღა არა უღმრთოებით ცხოვრებაჲ... (წარტყუნ. კ, 25).

აქ შედარება გულისხმობს ორი მოვლენის ერთმანეთთან დაპირისპირებას: „ცხოვრებას“ უპირისპირდება „სიკუდილი“.

ამავე რიგისაა ნიმუშები:

უმჯობეს არს შენდა შესლვად ცხოვრებასა მკელობელისაჲ გინა უქელოჲსაჲ, ვიდრე ორნი ჯელნი და ორნი ფერჯნი თუ გესხნენ და შთაპვარდე ცეცხლსა მას საუკუნესა (მათე 18,8); უმჯობეს არს შენდა, რაჲთა წარწყმდეს ერთი ასოთა შენთაგანი, ვიდრე არა ყოველი გუამი შენი შთავრდომად გეპენიასა ცეცხლისასა (მათე 5,29); უმჯობეს არს ჩემდა ჯელთა მისთაგან სიკუდილი, ვიდრე ჩემი და მისი შეკრებაჲ და წარწყმეღაჲ სულისა ჩემისაჲ (შუშან. 10, 111,26); კეთილ არს შენდა არა აღთქუმაჲ, ვიდრე აღთქუმაჲ და არა მიცემაჲ (ეკლეს. სოლ.

203, ე,4.); ნ. ნიკოლაძე მაშინ ძალიან ახალგაზრდა იყო... და სულ სხვა მიმართულების, ვიდრე მე (აკაკი 460, 12); ეგეხი ფულს სულ სხვა თვალთ უყურებდენ, ვიდრე ჩვენ (აკაკი 448).

ავილოთ მაგალითი:

ყველას ვაებატონი უფრო უყვარდა, ვიდრე ქალბატონი (აკაკი 402).

აქ სხვაობა ხარისხშია: ვაებატონი უფრო უყვარდათ. — ქალბატონისადმი სიყვარული გამორიცხული არაა.

ამ ტიპის სხვაობითს შედარებას სადიფერენციაციო ფორმალური ნიშანი ახასიათებს: კავშირს მთავარ წინადადებაში უფროობითი ხარისხი ანდა «უფრო»-ზმნიზედადართული შემასმენელი შეესაბამება:

...ტუროსი და სიღონი უმოლხინეს იყვნენ დღესა მას საშეჯლისასა, ვიდრე თქუენ (მათე 11,22); ... ქუეყანაჲ იგი სოდომისაჲ და გომორისაჲ უმოლხინეს იყოს დღესა მას საშეჯლისასა, ვიდრე შენ (მათე 11,24); უმოლხინეს იყოს ქუეყანაჲ იგი სოდომისაჲ და გომორისაჲ დღესა საშეჯლისასა, ვიდრე ქალაქი იგი (მათე 10,15); უფალო, სიკუდილდ კერძო უფრო საგონებელ არს, ვიდრე სიცოცხლით... (შუშან. 30,X,3); ... უფროს არს ყოველსა რჩულსა ქრისტეანობაჲ, ვიდრე უღმრთოებაჲ (ეესტ. მცხეთ. 161.30); მე უშემძლებელეს ვარ თქუმად, ვიდრე შენ (თომას აპოკრ. 38,85); ეს ოთხი თვე უფრო ნაყოფიერი იყო ჩემთვის, ვიდრე რვა წელიწადი გიმნაზიაში (აკაკი 444); ხოლო მზე, შეიძლება, გაღმითურს უფრო ათბობდა, ვიდრე გამოღმითურს (ვაჟა 57).

საშუალო ქართულში სხვაობითი შედარება ზოგჯერ გამოხატულია ვირე კავშირით.

მაგალითები:

დედანი ნებისაყენ უფრო იზიდვენ. ვირე სახელისაყენო (ვისრ. 65,32); შეკოდებისა ნახვა და მალვა სჯობს, ვირე უნახობა და წამებაო (108,31); შენთანა სიკვილი სჯობს, ვირე აწ გარე შექცევისაო (ამირან. 11,162,11).

ახალ ქართულში შეიძლება შეგვხვდეს ვინემ, რომელსაც ვიდრე-ს შინაარსი აქვს.

იგულისხმება ამ ტიპის ფაქტები:

მე უფრო მეტი დამიწერია პოლემიკური სტატიები, ვინემ საზოგადო ინტერესისა (ნიკოლაძე); რეზო უფრო მომზადებუ-

ლია არითმეტიკაში, ვინემ ვახტანგი; ეს ოთხი თვე უფრო ნა-
ყოფიერი იყო ჩემთვის, ვინემ რვა წელიწადი გიმნაზიაში,
და მისთ.

ბ

ი გ ი ვ ე ო ბ ი თ ი შ ე დ ა რ ე ბ ა

ახალ სალიტერატურო ქართულში როგორც კავშირმა სპეცია-
ლური მნიშვნელობა განივითარა: იგი ფუნქციის აღმნიშვნელია
და იმდენად შედარებას არ გამოხატავს, რამდენადაც იგივეო-
ბაზე მიუთითებს. ამგვარ შედარებას ჩვენ ვუწოდებთ „იგივეობითს
შედარებას“, ხოლო სათანადო კავშირს „იგივეობითი შედარების
კავშირი“ უნდა დავარქვათ.

იგივეობითი შედარება ჩვეულებრივ დანართის სახითაა მოცე-
მული. შესადარებელი ერთეულების გამომხატველი სიტყვები ერთ-
მანეთს ეთანხმებიან ბრუნვასა და რიცხვში:

მე: როგორც გულმტკივნეული შვილი, ჩავუფიქრდი ამ ჩე-
მის ქვეყნის მწუხარებას (ილია 254,21); იმ დროს, როგორც
უხუცესი, ის ითვლებოდა ახალთაობის მეთაურად (აკაკი
483); (ს. მესხი) როგორც საზოგადო საქმეების თანამ-
გაძნობი, უებრო იყო (აკაკი 474); მითხარი დაუფარავად,
როგორც მამას (აკაკი 455); ბევრად უკეთესი მიღებული იყვენ
ყველაზე ქართველები, როგორც დიდი ოჯახის შეი-
ლები და თვალტანადობითაც არჩეულები (აკაკი
453); მას თურმე დარეჯან ბატონიშვილი აგონდებოდა, რო-
მელიც შეილსავით ზრდიდა და ანებიერებდა, როგორც შესა-
ნიშნავ ბავშვს (აკაკი 399); ...ნახევარ კვერცხს მიართმე-
და ბატონს, როგორც ბეგარას (აკაკი 411); მკვლელობა
მიაწერეს ცოლის ნათესავებს, როგორც გარეშე შე-
მკვიდრებს (აკაკი 412); წინ მიუძლოდა ერთი დე-
და-აკაკაბი, როგორც ბელადი (ვაჟა 213); გაგიმ.
როგორც გამოცდილმა კაცმა, მაშინაღვე იფიქრა... (ყაზბ.
16); ...ბერდიამ, როგორც უფროსმა, საჭიროდ დაი-
ნახა გამოსასალმებელი სიტყვის წარმოთქმა... (ყაზბ. 30); პირ-
ველი გამოიწვია თავმჯდომარემ სიმონ ჩოფიკაშვი-
ლი, როგორც მომჩივარი (ყაზბ. 53); იმის შემდეგ გა-
მოიწვიეს ელგუჯას შორეული ნათესავები, როგორც
დამცველნი იმის გვარეულობის ინტერესისა (ყაზბ. 53).
ამავე რიგისაა ნომინალური წინადადებები, როგორიცაა: „იმ-

პერიალიზმი როგორც კაპიტალიზმის უმაღლესი სტადია“, „მელიქიშვილი როგორც მეცნიერი“. „ხორავა როგორც მსახიობი“, „რიტმი როგორც დიალექტიკა“, „მაჩაბელი როგორც შექსპირის მთარგმნელი“, „არსენა ოძელაშვილი როგორც სახალხო გმირი“, „პეტრე უმიკაშვილი როგორც ხალხური პოეზიის ნიმუშების შემკრები“. „ქავთარაძე როგორც სტახანოველი“ და მისთ.

დ

შეფარდებითი შედარება

„შეფარდებითს შედარებას“ ჩვენ ვუწოდებთ ისეთ კონსტრუქციას, როდესაც შესადარებელ ერთეულებს შორის არის შეფარდებითი მიმართება, პროპორციული დამოკიდებულება, — ამგვარი შედარება გამოხატავს ან ხარისხში შეფარდებას, ანდა რაოდენობრივ შეფარდებას. შეფარდებითი შედარების გამოხატველ კავშირს „შეფარდებითი შედარების კავშირი“ უნდა ვუწოდოთ.

ავიღოთ მაგალითი:

„რამდენადაც ტყეს ვუახლოვდებოდი, იმდენად შიში მემატებოდა“.

აქ ტყესთან დაახლოებასთან პირდაპირპროპორციულია შიშის მომატება. წინადადება გამოხატავს ხარისხში შეფარდებას. ხოლო მაგალითში:

„რამდენ დათვისაც (=რამდენსაც) მოჰკლავდა მოხუცი თეღო, იმდენი ღონე აკლდებოდა“.

დათვის კვლის რაოდენობასთან პირდაპირპროპორციულია ღონის დაკლება. წინადადება გამოხატავს რაოდენობრივ შეფარდებას.

სათანადო კონსტრუქციის ნიშნები არის ძველ ქართულში, ჩამოყალიბებული და გავრცელებულია საშუალო და ახალ ქართულში.

შეფარდებითი შედარების კავშირებია:

რაზომ(ცა)
 რაზომიცა
 რაოდენ(ცა)
 რამდენიც
 რაც(ა)

გამოხატავს ხარისხში შეფარდებას. დამახასიათებელია საშუალო ქართულისათვის. გვხვდება როგორც უნაწილაკო ფორმა, ისე -ც ნაწილაკდართული.

უნაწილაკო კავშირი იშვიათია. უმთავრესად ვადასტურებთ არჩილთან.

მაგალითები:

რაზომ სჯობან ჭაბუკსა ყველასა არაბნი, ეგზომ ფიცხელი ომ-იყო ... (ამირან. 49,25); რაზომა (sic) ცოტათა ხანისა იყო, მას ჩემსა ესრე მყოფობასა ვინლა შეაჯერებს? (ვისრ. 238,21); შენ რაზომ სიტყვას ამრავლებ. ჩემი არ არის იქ ნება (არჩ. 534,2); რაზომ სიდიდეს გემობდე, თავს ნუ ახვალ სულ დიადნა (არჩ. 596,2);

ჩვეულებრივია საშუალო ქართულისათვის -ცა ნაწილაკდართული ფორმა: რაზომცა.

ნიმუშები:

რაზომცა თათბირიანი ვიყავ. ესე არ ვიცოდი, თუ გულსა სიყუარული დაუბერლებიხო! (ვისრ. 258,8); რაზომცა მინასა მიჯნურობისაგან ჭირი ნახოს, ლხინად უჩს (ვისრ. 55,16); იგრ მგზავრობა თამაშად უჩნდის. რაზომცა დიდი ჭირი ნახიან (99,8); რაზომცა ჭელმწიფე და ნებასა ზედა მოვლენილი ვარ. მტერისაგან მოყურისა შექმნა არა შემოძლიათ (ვისრ. 29,33);

რაზომცა კეკლუცი და ჭელმწიფე ჭმრები უვის. მალვით ეგრეცა მიჯნურობენ და სხუანი შეუყუარდებოან (ვისრ. 64,8; აგრეთვე: 31,23; 221,13; 257,23; 273,3; 128,31; 315,3; 210,10; 280,22; 291,12; 17,24); რაზომცა ჭაბანი ვარ. შებმასა ... არა ელირსვარო? (ამირან. 129,26); რაზომცა შვილნი ურჩნი და გაუგონებელნი იყვენ. ეგრეთვე მამასა გულა დაეწევის (პროზ. შპან. 439); ... რაზომცა ტრფიალობა მეტობს, ეზომცა უფრო და უფრო ტურფად ეჩვენება... რაზომცა ყმა და ლაშქარნი მეტი ჰყავს. აგრეთვე უმეტესი მოუნდებოა (ქილილ. 155); მტერი რაზომცა ძლიერი იყოს. თუცა კაცზედ უაზროდ არის, იგრ კაცი მას ხელთ ადვილად იგდებსო (ქლილ. 116); შემონდევე შენსა მონასა, რაზომცა არ გებრალეო (არჩ. 623,4); რაზომცა თავს აბრალედა. მან უფრო უიჟედო ყვის (არჩ. 488,2);

კავშირი წინადადების თავშია; მეტად იშვიათად ხდება ინვერსია.

B

რაზომიც(ა)

რაოდენობრივი შედარების კონსტრუქციაში საკავშირებელი ერთეული ეთანხმება ბრუნვაში (და რიცხვში) დამოკიდებული წინადადებისავე ქვემდებარეს ან დამატებას, რომელიც, თავის მხრივ, მართულია ბრუნვაში ამავე წინადადების შემასმენლის მიერ. რომელიმე ბრუნვაში დასმულ რაზომ-ს ერთის -ცა ნაწილაკი ან არ ერთის:

რაზომი მდინარეთა და ზღუათა შიგან ცუარია, ეგზომსა სურვილსა და თაყუანისცემასა მოგაქსენებ (ვისრ. 246,36); რაზომი თოვლი და წუიმა ამას ღამე ცისაგან ჩამოსრულა, ასი ეგზომი შექირვება ჩემსა გულსა ზედა დადგომილა (ვისრ. 279,26); რაზომიცა ციხენი და ქალაქნი ააშენნა, ყოველგან წყაროს თუ აღნი გამოადინნა (ვისრ. 322,4); რაზომსაცა მისისა სიყუარულისათვის ქირსა ვქნახვ, ეგზომჭერცა ღმრთისაგან მისსა უქირველობასა ვითხოვ (ვისრ. 54,35); რაზომსაცა ბიქსა წარსდგამს, ეგზომსაცა დაღსა დამსუამს ჩემსა გულსა ზედა (ვისრ. 299,9); რაზომსაცა გზასა ველიდე, მტერთა ძლევა, ზღვათა დეღვა, ღამით მავნე განმარიდე (რუსთ. 811,2); რაზომიცა დღენი გვეხსნეს, საწუთროსა ხელი ვყაროთ (არჩ. 298,1).

C

რამდენადც

როგორც ნორმა — ნიშანდობლივია ახალი სალიტერატურო ქართულისათვის.

მაგალითები:

რამდენადც სურათია კარგი, ორ იმოდენად საძაგელია ნამდვილი (ილია 247,7); იმდენად სწამდა საქართველო მხოლოდ; რამდენადც საჭირო და გამოსადეგი იყო მისთვის (აკაკი 479); რამდენადც მოხუცი მეტს უყურებდა დაჭირის ვაჟკაცს, იმდენად მეტის მზრუნველობით ეკიდებოდა (ყაზბ. 43); რამდენადც გაგი აქ იტანჯებოდა, იმდენად გორაზედ მყოფთ ნუგეში ეძლეოდათ (ყაზბ. 24); რამდენადც ქვეშეს უახლოვდებოდა, იმდენად გული ელეოდა (ყაზბ. 69); რამდენადც მარტას რცხვენოდა გაუბედაობა, იმდენად მტრების სატანჯველში მიცემა არ ეთანხმებოდა იმის შეხედულებას (ყაზბ. 19).

დამოწმებული ნიმუშები ხარისხში შედარების კონსტრუქციისაა.

რაც შეეხება რაოდენობრივი შედარების კონსტრუქციას, ახალ სალიტერატურო ქართულში დაკანონებულია შემდეგი ნორმა: საკავშირებელი ერთეული ეთანხმება ბრუნვასა და რიცხვში დამოკიდებული წინადადებისავე ქვემდებარეს ან დამატებას, ხოლო -(ცა) ნაწილაკი დაესმის არა კავშირს, არამედ მასთან შეხამებულ სახელს. იგულისხმება ამ ტიპის კონსტრუქცია:

რამდენ მგელსა(ც) ვესროლე, იმდენი მამალი აღმოჩნდა;
რამდენი კაცი(ც) გამოჩნდა, იმდენი ჩვენი სოფლელი მეგონა;
რამდენმა ჩიტმა(ც) გადამიქროლა, იმდენი ტყვია მეგონა.

რაკი კავშირი ეთანხმება ბრუნვაში ქვემდებარეს ან დამატებას, ბუნებრივია, იგი მოგვევლინება ქვემდებარე-დამატების ბრუნვებში (სახელობით-მოთხრობით-მიცემითში).

თუ ქვემდებარე-დამატება ნაგულისხმევია, საკავშირებელი სიტყვა ნაწილაკდართულია:

რამდენსაც ვესროლე (მგელს), იმდენი მამალი აღმოჩნდა;
რამდენიც გამოჩნდა (კაცი), იმდენი ჩვენი სოფლელი მეგონა;
რამდენმაც გადამიქროლა (ჩიტმა), იმდენი ტყვია მეგონა.

არის შემთხვევები, როდესაც -ც ნაწილაკი დაესმის საკავშირებელ სიტყვას, იმისდა მიუხედავად, რომ მას მოსდევს სახელი.

დავიმოწმოთ მაგალითები ლომოურის ენიდან:

რამდენიც დრო გადიოდა, იმდენად უფრო და უფრო რგვალდებოდა ბურთივით; რამდენიც დღე გადიოდა, იმდენი უფრო და უფრო ცივდებოდა; რამდენიც დრო გადიოდა, ... იმდენად დედი ჩემის სახე სევდისა და მწუხარების ნისლებით იფარებოდა.

სათანადო კონსტრუქციის — შეფარდებითი შედარების — საწყისები მოცემულია ძველ ქართულშივე: რაოდენ კავშირის მაგალითებს გვაწვდის ზოგიერთი ძველი ქართულისა:

რაოდენ დიდ იყო, ეგოდენ დაიმდაბლე თავი... (ეკლეს. სოლ. 111.30); და რაოდენცა ძალ-გედვას, თხოვად მისსა ნუ დააყადებ (ანტიოქ. 103,38); რამეთუ რაოდენცა აღემატებოდის ცოდვამ, ეგოდენცა უღრმესსა ქუესკნელსა და უმწარესთა სატანჯულთა ჯოჯობეთისათა მოატყუებს მოქმედთა მისთა (ანტიოქ. 83.8); რაოდენი ძალი იყო გონებასა ჩუენსა და შეცნიერებაჲ ჭელოენისაჲ, ეგოდენ შეუძლეთ განშუენებაჲ აპოლონისი (კიმ. 151.6);

შდრ. საშუალო ქართულიდან:

რაოდენ უაღრესად საჭადღელ არს უსისხლოდ მსხუერპლი, ---
ქორცი და სისხლი ღმრთისა კაც-ქმნილისაჲ, — მსხუერპლსა
ზროხისასა, რომელი აჩრდილი იყო მომასწავებელი, ეგოდენ
უბრწყინვალეს და უზენაეს არს, რომელი აწ იქმნა და ითქუა
(შარაჲანდ. 117,12).

ამავე მასალის ნაწილაკდართული სიტყვა სათანადო ფუნქციით
საშუალო ქართულშიც უაღრესად იშვიათად გვხვდება. გავეცნოთ
ზოგიერთ მაგალითს:

მე მიჯნურობამან ესეთი ცეცხლი მომიდგა გულსა, რომელ
რაოდენცა ვაეცებდე, უფრო და უფრო აენტების (ვისრ. 196,5);
რაოდენსაც თავის მართლებას ეცადა, არავინ უსმინა და ხელ-
თა მოკვეთაზედ მიდგა (ქილილ. 194); რამდენსაც მოთმენას
ესციდილობ, მწუხარება და ნალველი მისის სიკვდილისა უფრო
და უმეტეს მომემატება (ქილილ. 180); მე რამდენიც მომიჩხ-
რეკია, ვერა ორგულობა და დამნაშაობა, ანუ უკადრისი რაძე
ხარისაგან ნაქმარი არა მიპოვნია რა... (ქილილ. 180); რამდენ-
საც ზარბაზნს გასტყორციდნენ, იმდენს ჩვენი მენავენი ვაივა-
რელს დაიძახებდნენ (საბა, მოგზ. 5).

უნდა დაეასკვნათ: რაოდენ ფუძეზე აღმოცენებული კავშირი შე-
ფარდებითი შედარების ფუნქციით ძველსა და საშუალო ქართულს
არ ახასიათებს, როგორც ნორმა, მაგრამ მათი სპორადული გამოე-
ლენა ზოგიერთ ძეგლში საგულისხმოა ამ კავშირის და, ამავე დროს.
სათანადო კონსტრუქციის ისტორიისათვის.

D

რაც

საშუალო და ახალმა ქართულმა იცის რაც შეფარდებითი შედა-
რების ფუნქციით უაღრესად განსაზღვრულ შემთხვევებში: იგი
მნიშვნელობით ეტოლება რამდენადაც-ს, როდესაც ეს უკანასკნელი
გვევლინება ხარისხში შედარების გამომხატველი საკავშირებელი
ერთეულის როლში.

მაგალითები საშუალო ქართულიდან:

რაცა ღონე ვიცი, მივიჭირვებ რამინს თანა (ვისრ. 197,18); რაც
დაგვეშაევიზინოს, იმგვარად გარდავიხადოთ (ომან. 79,1); ვი-
არეთ, რაც შეგვეძლო (რუსუდ. 773,9); და მისდევს ყმაწვი-
ლი, რაც მუქლი აქვს (რუსუდ. 749, 6,4); რაც სოფლურს გაძ-
ლებინებას შეეფერება, აზნაურიშვილები და იქიურნი მსახ-

ლობელნი გლახნი გვაძლებინებდეს (იესე ოსეშვ. 15).

მაგალითები ახალი ქართულიდან:

რაც უფრო და უფრო უახლოვდება აუცილებელ სავეანეს, თანდათან იჩენს აუჩქარებლობას ... (აკაკი 383); სადილი რაც უფრო გრძელდებოდა, უფრო და უფრო ეტყობოდა მხიარულება ყველას (აკაკი 397); რაც კი შესაძლო იყო, თავი არ დაუზოგნია ნიკოს გამოზრდაში (აკაკი 475); ძალიან ვფრთხილობდით, რაც-კი შეგვეძლო (აკაკი 387); ის გარბოდა გორისაკენ, რაც კი ძალი და ღონე ჰქონდა... (ყაზბ. 20); რაც შეიძლო, ბევრი სისხლი დაანთხიე... (ვაჟა).

ი რ ე ა ლ უ რ ი შ ე დ ა რ ე ბ ა

ირეალური შედარების კონსტრუქცია უკვე ჩამოყალიბებულია საშუალო ქართულში.

საშუალო და ახალ სალიტერატურო ქართულში სათანადო კავშირებად გამოყენებულია:

ვითა	ვითომ(ც)
ვითამ	თუ სთქვა
ვითამც(ა)	თითქო(ს)

გავეცნოთ მათ ცალ-ცალკე.

ვითა

გვხვდება საშუალო ქართულში მეტად იშვიათად.

დავიმოწმოთ მაგალითები:

ვითა მკუდარი გაცოცხლებულ იყო, ეგრე გალხინიანდა (ვისრ. 249,20); იჩქითად სინათლე გამოვიდა ასეთი, ვითა მზე ამოსულიყო (ამირან. 83,24); ასე მოსვენებით ვიყავით, ვითა რბილად ლოგინზე ეწოლილიყავით (რუსულ. 771,5); ერთი მათ შორის ასე ჩნდა, ვითა მზე ამოსულიყო (არჩ. 687,2); რა იგი ჭაბუკი ველარა ნახა, ეგრე დაჰმუნდა, ვითა ძე იგი მოკდომოდა (სიბრ.-სიცრ. 8,19).

ვითამ

არაა ფართოდ გავრცელებული. უმთავრესად ვადასტურებთ არჩილთან:

ასეთის გუნებით ადგა ჯელმწიფის შვილი, ვითამ არა სქირვებოდა რა (რუსულ. 771,8); რა გავათ, შე გაგიზარდო, ვითამ

ეპოფილვარ ბიძაო (არჩილიანი I); ასრე ვამბობ სრულ ნა-
ლულად, ვითამ იყო რამე ჩრდილად (არჩილიანი, I); ბოლოს
არაკსა თან ატანს, ვითამ რამ საგზალიაო (არჩ. 147,1); ლომს
ადგილი დაკავდო, შიშით ვითამ უსულობდა (არჩ. 307,2);
შენი სამარე მეცა დამარე, ვითამ არს არე-ეს განვიზრახე
(ბესიკი 8).

ვითამც(ა)

ფართოდ გავრცელებულია საშუალო ქართულის ადრინდელ
ძეგლებში. გავეცნოთ მასალას:

შენ გულსა ესე იმედად უთხარ, ვითამცა შორით კვლავ მოვი-
დოდის (თამარიანი VI, 7); ყმა დაქმუნდა, ვითამც რამე ჰკრეს
ლახვარი გულსა შუა (რუსთ. 845,1); გული დაიამე, ვითამცა
არცა მიცნობ... (ვისრ. 254,4); ძილისპირ იქმნა და არავე დაე-
ძინა, ვითამცა საგებელი მისი ქუეშე ეკალი და ბირკი ყოფილ
იყო (ვისრ. 248,8); ...ესრე გაეხარნეს, ვითამცა ორნივე უკუდავ-
ქმნილ იყვნეს და მეფობა ეხარა (ვისრ. 300,4); აღარაა ჩემთანა
კაცობა და გამოსრული ვარ ყოველთა სიხარულთაგან, ვითამცა
წამითი-წამ ორთავე თუალთა დანითა ვინმე მჩხულეტდა (ვისრ.
307,34; აგრეთვე: 190,19; 209,16; 247,19; 99,44); ესრე შეიყ-
ვარეს, ვითამცა ყოველთა შვილი ყოფილიყო (ამირან. 35,37);
ეგზომ გაეხარნეს, ვითამც ყოველი ქვეყანა მისცემოდა (ამი-
რან. 19,35; აგრეთვე: 131,10; 73,15; II,124,15).

ახალი სალიტერატურო ქართულისათვის დამახასიათებელია ვი-
თომ — ვითომდა სათანადო ფუნქციით:

ერთმანეთს ჰელეტო, ვითომ კლდე ბრიყვიაო... (ვაჟა 20);
თავი ისე ექირა, ვითომ მამლის იქ ყოფნა არ იცოდა (ვაჟა
206); ... და ამისათვის დაიბარა თავისი ერთგული კაცი, გაგ-
ზავნა ქალთან და მოაყვანიანა, ვითომც ჩვენების ჩამოსართმე-
ვად (ყაზბ. 32); სხვები ზარს ააყოლებენ მოთქმით ტირილს,
ვითომდა მკედარიაო... (აკაკი 402); მელიამაც თვალი მოარი-
და, ვითომდა ვერა ზედავდა (ვაჟა 204); მე ისე მეჩენა, ვითომც
სახის მეტყველება შესცვლოდა (ილია 267,27).

თუ სთქუა

საშუალო ქართულის ზოგიერთი ძეგლი გვაწვდის ირეალური შე-
დარების გამოსახატავად თუ კავშირისა და თქმა ზმნის პირიელი
ფორმის შეხამების საფუძველზე აღმოცენებულ მთლიანობას, რო-

მელიც ფუნქციურად უღრის ვითა (ვითამცა...) და თითქოს კავშირებს.

დავიმოწმით მაგალითები:

ყუელამან თავისა სიხარული დაივიწყა, თუ სთქუა ვიროს სიხარული ანთებული სანთელი იყო და ანაზღად ქარმან დაავსო (ვისრ. 30,31); ზოგსა თავსა აფთი შევიდის, ვითა ტუინი, თუ სთქუა ქრმალმან იცოდა, თუ ღმერთმან სული კაცისა ტანსა შიგან სადა დაამკუიდრა... (ვისრ. 24,23); ორთავე ლაშქართა ერთმანერთსა შეუტევეს, თუ სთქუა ორნი მთანი ბასრისანი ერთმანერთსა შეეტაკნესო (ვისრ. 24,9); კმა იყო, თუ სთქუა ეშმათა კმა არისო... (ვისრ. 23,8); ასაყარს ჰკრეს, თუ სთქუა ჭეონისა წყალი ქოისტანისავე მივაო (ვისრ. 104,10), და ვისისა საუბრისაგან სურნელობისა კუამლი... დადგომილ იყო, თუ სთქუა ამზარსა და ალვასა აკუმევედეს (ვისრ. 83,1); ...თუ სთქუა შელამდა, ასრე დაბნელდა ქუეყანა (ვისრ. 14,17); ჩემი გული ნავლითა სავსე არის, თუ სთქვა საწუთროსა ჩემი კელი და ფერკი შეუკრავს (პროზ. შაჰნ. 386); ...ზედან ჩარდახი მოკაზმული შეენიერი, თუ სთქვა ცასა ზედან აგებული არისო (პროზ. შაჰნ. 390); შეიქნა ომი ფიცხელი, თუ სთქვა მათი. დახილი ცათამდინს გაიწეოდა... (პროზ. შაჰნ. 391); ასეთი ომი და ყვირილი შეიქნა, თუ სთქვა ცა კეზბა და ქვეყანასა ზედან დაეცემოდა (პროზ. შაჰნ. 391); ასრე ელავდა, თუ სთქვა ისიცა მზეაო (პროზ. შაჰნ. 413); დაეკაზმნეს ორგნითვე ლაშქარნი საომრად, თუ სთქვა მიწა აღულდა (პროზ. შაჰნ. 433); მთვარემ ფარდა ამოიკრა, გამხდარიყო თუ სთქვა მტერად (არჩ. 304,3); ასე გახდა ნემსის კურწსა, თუ სთქვა სიწლოდ გავიდოდა (არჩ. 354,3); ღვარი წავიდა ხვარსნით, თუ სთქვა მზეც შეაშინა... (არჩ. 211,2).

თითქოს(ს)

ახალ სალიტერატურო ენაში ირეალური შედარების კავშირად დამკვიდრებულია თითქოს—თითქო:

... ხელი თვალეზზე მოისო, თითქო ცრემლს იწმენდსო (ილია 301,13); ისე მკითხავ, თითქო არ იცოდეო (ილია 292,34); ასეთი ფერი და სისუსტე ეტყობოდა, თითქო იმისი სიცოცხლე ბეწვზედა ჰკიდიაო (ილია 321,16); ... გული ამიტოკდა, თითქო იმ ლაპარაკით ჩემი ბედისწერა სწყდებოდა (ილია 278,31; აგრეთვე: 266,3; 266,7; 268,17; 274,17; 276,37; 285,23; 249,1):

სამი დიდი ხელმწიფის მინიჭებულ წყალობას ისე მართმევს და მხდის, თითქო მაგისი შეკერილი ჩოხა ნაბადი იყოს (აკაკი 405); ... შენ კი ისე მიბღვერ, თითქოს შენი მოსისხლე მტერი ეყოფილიყო (აკაკი 405); ერთხელ რაღაც უცნაური ჭყვივლის ხმა შემოგვესმა, თითქო პირუტყვეების ხროა სადმეო (აკაკი 452); გამბანდა, მომრთავდა, თითქოს სადღესასწაულოდ... (აკაკი 390); კისერი აძაბა, აჭიმა ისე, თითქოს ჩამოურჩვიათო... (ვაჟა 200): ...მამალმა, თითქოს ქანდარაზე მჯდარიყოს, ჩამოფრენა დააპირა (ვაჟა 202); თვალები დასისხლული აქვს, თითქოს ცრემლის გუბეში ჩამდნარაო (ვაჟა 13); ...წელში გასწორდა, თითქოს მტრის დასახვედრად ემზადებო (ვაჟა 41); დედა მიწას ჰკვიდა, თითქოს სწმენდდა ქვეყანას ცოდვათაგან (ვაჟა 47; აგრეთვე: 51, 35; 77; 138); ერთბაშად ტყიდან მოესმა რაღაცა ფაჩი-ფუჩი, თითქოს ხმელ წიწვებს ვიღაცა ამტვრევდა (ყაზბ. 65); თანდათან ახლოვდებოდნენ იმ ადგილს. ისეთის წყობილებით, თითქო საომრად გამზადებულანო (ყაზბ. 14); წარმოსთქვა იმან ისე, თითქოს ქალის ყვირილს გაეღვიძებინა (ყაზბ. 7; აგრეთვე: 15; 24; 35); რამდენსამე წუთს დარჩა იგი ისე ხელებ-აშვერილი, მალლა შემაცქერალი, თითქო გაპყრობილი ხელებით ზეცას შესთხოვს რასმეო (ლომოური); მაგრამ ეჭვიც-კი კმარა მარტო, ისე მივიქცე, თითქო ნამდვილი იყოს იგი (მაჩაბ. 29,10); ...ისმენდა ხარბად, თითქო შთანთქმა სწყუროდა მისი (მაჩაბ. 21,1).

თითქო წარმოქმნილი ჩანს აღორძინების ხანის ენაში. აი ერთი ადგილი „რუსულდანიანიდან“:

...ასე ლამაზად ეწყო, თითქო იმ სახლში არა დებულიყო რა (961,8).

**მაქვემდებარებალი კავშირები:
ქვემდებარელი, დამაჯებითი და განსაზღვრავითი**

ქვემდებარულ, დამატებით და განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებებში მონაწილეობენ მიმართებითი ნაცვალსახელები, მიმართებითი ზმნიზედები და საკუთრივ კავშირები.

კავშირთა საერთო სისტემაში გამოიყოფა განსაკუთრებული კატეგორიის კავშირული სიტყვები, რომლებიც არ განეკუთვნებიან უღეტრებს, კერძოდ, მხლებლებს და თავიანთი მორფოლოგიურ-სინტაქსური ბუნებით წარმოგვიდგებიან, როგორც ნაცვალსახელები, გამოყენებულნი (დამოკიდებული) წინადადების წევრებად — ძირითადად ქვემდებარედ (resp. სუბიექტად) და დამატებად (resp. ობიექტად). ისინი მიმართებითი ნაცვალსახელებია. ამგვარ სიტყვებს წევრ-კავშირებსაც ვუწოდებთ, რაკი ისინი წინადადების წევრებიცაა და კავშირებიც. ამრიგად, მიმართებითი ნაცვალსახელი ისეთი კავშირია (ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით), რომელსაც ენაში ორგვარი ფუნქცია აქვს დაკისრებული. ამ ძირითადი ნიშნით განსხვავდებიან ისინი წმინდა კავშირებისაგან (როგორიცაა კავშირები—სიერციითი, დროულობის, მიზეზობითი, მიზნითი, ვითარებით-შედეგობითი, ვითარებით-შედარებითი, პირობითი, პირობით-შედეგობითი, გამორიცხვითი).

მიმართებითი ნაცვალსახელი მონაწილეობს სამ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში. ესენია: ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება, დამატებითი დამოკიდებული წინადადება და განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება. ამის შესაბამისად გამოიყოფა: სუბიექტური (resp. ქვემდებარული), ობიექტური (resp. დამატებითი) და განსაზღვრებითი კავშირები.

1. ქვემდებარული კავშირები

რთული წინადადების კომპლექსში ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება ქვემდებარის ანუ სუბიექტის მოვალეობას ასრუ-

ლებს. ამ ტიპის წინადადებაში მოცემულია ქვემდებარული (სუბიექტური) კავშირები.

სუბიექტური კავშირებია:

რომელი	რომე
რომელიც(ა)	რომ
რომელი-იგი	რაც(ა)
რომელი-ეგე	ვინც(ა)

A

რომელი(ცა)

ეგ სიტყვა, როგორც მიმართებითი ნაცვალსახელი, მართულია ბრუნვაში დამოკიდებული წინადადებისავე ზმნა-შემასმენლის მიერ, და რამდენადაც იგი ქვემდებარის მოვალეობასაც ასრულებს (ე. ი. წინადადების წევრ-კავშირია), ბუნებრივია, მოგვევლინება ქვემდებარისათვის დამახასიათებელ ბრუნვებში: სახელობითში, მოთხრობითსა და მიცემითში:

რომელი(ცა)
რომელმან(ცა)
რომელსა(ცა)

დაისმის მრავლობით რიცხვშიც:

რომელნი(ცა)
რომელთა(ცა)

ძველ ქართულში ჩვეულებრივია უნაწილაკო ფორმები. თუ დაირთავს ნაწილაკს, ისიც უმთავრესად -ცა ნაწილაკს, მეტად იშვიათად — იგი ნაწილაკს. საშუალო ქართულში ბატონდება ნაწილაკიანი მიმართებითი ნაცვალსახელი, ხოლო ახალ ქართულში აბსოლუტურად გაბატონებულია რომელიც ფორმა.

კავშირის ადგილი წინადადებაში განსაზღვრულია: წინადადების თავშია.

ქვემდებარული resp. სუბიექტური დამოკიდებული წინადადება ჩვეულებრივ წინ უსწრებს მთავარ წინადადებას ძველ სალიტერატურო ენაში. ახალ ქართულში ჩვეულებრივია წინადადებათა ინვერსია; ფაკულტატურობა აიხსნება სტილისტიკური სხვაობის საფუძველზე.

ძველ ქართულში ამ მხრივ განსაკუთრებული მდგომარეობაა იმ შემთხვევაში. როდესაც მთავარ წინადადებაში წევრ-კავშირის კო-

რელაციას ეწევა განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი ყოველი: დამოკიდებული წინადადება, ჩვეულებრივ, განკვეთს მთავარს და ჩაერთვის კორელატ-სიტყვის შემდეგ.

საილუსტრაციო მასალაში ჩვენ შეგვხვდება ისეთი მაგალითებიც. სადაც ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილის ეკვივალენტს წარმოადგენს.

ჩერ გავეცნოთ უნაწილაკო წვერ-კავშირის მაგალითებს:

და რომელი შეჰკრა ქვეყანასა ზედა, კრულ იყოს იგი ცათა შინა (მათე 16,19); და ნეტარ არს, რომელი არა დაბრკოლდეს ჩემდა მომართ (მათე 11,6); რომელმან-იგი მზმ და ყოველნი დაბადებულნი შექმნა, მან თვისი იგი ბრწყინვალეაა ზეცას დაუტევა (მრავალთ. 266,6); რომელმან შესძინოს ცნობად, შესძინოს მან საღმობაა (ეკლეს. სოლომ. 184,18); და რომელთა ხესმოდა, ხუკვირდა სიტყუა იგი მწყემსთაა მათ მათა მიმართ (ხანძ.: ლუკა 2,18); რომელთა შეახეს, ცხონდეს (მათე 14,36); და რომელთა იხილეს, განკვრეებულნი აღიღებდეს ღმერთსა (ზარზმ. 171,31); და რომელთა იხილეს სასწაული ესმ, აღიღებდეს ღმერთსა (ხანძთ. მგ, მა, 16); ...რომელთა სლვაა ძალ ედვა, ერთობით მიიწინეს ყოველნი შატბერდს ძიებად წმიდისა მის (ხანძთ. ო, ობ, 4); წყეულ იყავნ, რომელმან მისცეს ცოლი ბენიაშენს! (მსაჯულ. 21, 18).

ძალზე იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს უნაწილაკო კავშირ-სიტყვა საშუალო ქართულში. მაგალითები „ამირანდარეჯანიანიდან“:

რომელნი იყვნენ მცველნი კარისანი მის სასიძოსა გუშავნი. მის მეფისა ასულისათვის მდგომარენი, მიეგებნეს ივინიცა (II, 165,18); რომელნი მორჩეს, იქით და აქათ წაძვრეს (116. 26); რომელი ხუთასსა კაცსა შეებმის, მას, ღმერთო, ეგეთის კაცისა ომი შეუძლია (99,10); რომელთა დამკოდეს, ისინი მის ქარავნისა უფროსნი და თავადნი იყვნეს (133,30).

გავეცნოთ ისეთ ნიმუშებსაც, საიდანაც ჩანს, რომ კავშირ-სიტყვა უშუალოდ მოხდეს ყოველ-სიტყვას:

ყოველთა, რომელნი იყვნეს საპყრობილესა მას შინა, ჩემ თანა ესმა კმა-იგი და იხილეს ნათელიცა იგი (რავახ. 92,22); ...ყოველთა, რომელნი იყვნეს ნავსა მას შინა, წარიწირნეს თავნი თვისნი ცხორებისა-გან (კიმ. 333,13); და ყოველნი, რომელნი ხედვიდეს და ესმოდა, აღივსებოდეს საკვრელებითა (კიმ. 268,7).

ძველ ქართულში რომელი დაირთავს -იგი ნაწილაკს.

მოუქდეს მათ, რომელნი-იგი ხარკსა შეჰკრებდეს (მათე 17,24);

და რომელთა-იგი ღმერთი ვერ იცნეს, მათ მიზეზი გონიერი ყოველთა დაბადებისაჲ ვერმცა გულისკმა ყვეს (ბასილი 2,32); რომელთა-იგი გშვეს შენ, იგინი ზესკნელ ზეგარდმო შობილ იქმნნეს აზნაურებითა მით საღმრთოთ-კერძო... (კიმ. 138,10).

შეიძლება დაირთოს ეგე ნაწილაკიც:

ვინ ხარ, რომელი-ეგე შემოხუედ? (მრავალთ. 262,36).

ც(ა) ნაწილაკოვანი კავშირ-სიტყვა დამახასიათებელია საშუალო ქართულისათვის:

რომელსაცა გწადდეს იგი, შეებენითო (ამირან-დარეჯანიანი); რომელთაცა გავეზარდე, დიდებულნი ამიტირდეს, ჩემგან ხრმლითა განაკვეთი ნახეს, მეტად გაუყვირდეს (რუსთ. 454;3); რომელმაც სიტყვა მართლისა გასამართლებლად, ანუ სასიკვდილოდ დასჯისათვის თქვან, სწორი უნდა გამოიკვირონ, მტკიცისა პირით იმოწმონ (ქილილ. 211); რომელსაცა ებარა, მან შინ შეიწვივა (ქილილ. 167); რომელნიცა დიდთა სახელთა ეძებენ, დიდს ჭირთა და ძნელს შიშებს გამოივილიან (ქილილ. 208); რომელთაცა შეებეზლა, მათ გალესეს მისთვის დანა (შაჰან. 3096,4); რომელიც შინ დარჩომილიყოს, საერთოდ იყოს (დოკუმენტ. ბერძენ. 627,28); რომელნიც გამოვიდნენ, თავ-თავის ალაგას დადგნენ თუ არა? (დოკუმენტ. თაყაიშუ. 59,17).

ახალ ქართულში გაბატონებულია -ც(ა) ნაწილაკიანი ფორმა. აი ტიპობრივი მაგალითები:

რომელიც უფრო ღონიერია, შემეკიდოს; დასწყევლა, რომელმაც ვარდი მოუტანა; რომელსაც ეტრფის, მან მიულოცა, და მისთ.; რომლებიც||რომელნიც უფრო ღონიერებია, შემეკიდონ და მისთ.

ამრიგად, ვლებულობთ:

რომელიც

რომელმაც

რომელსაც

რომლებიც || რომელნიც

რომლებმაც || რომელთაც

რომლებსაც || რომელთაც

B

რომე

გვხვდება საშუალო ქართულში.
მაგალითებია:

ამოა, რომე კაცი კაცს ამოსა ეუბნებოდეს (რუსთ. 924,1); აწე წესია, რომე ავნაქმართა ქვეყანის ხელმწიფეთაჲცა დიდითა სამსახურითა უნდა შენდობა (ომიან. 71); აწ შენთვის სამჯობინარო ესეა, რომე შენი შეცოდება შენითავე პირითა აღიარო (ქილილ. 217); საცხადო ნიშანია, რომე სიკეთე და გაძლიერება შენთვის გამოჩენით დაუმტკიცებია (ქილილ. 223); ბრძანებულია, რომე ცოცხალი არ გაგვიშვათ (ქილილ. 242); მათგანცა ჯერ არს, რომე შეფეთა წადილი ღვთის გზაზედ ვიდოდეს (ქილილ. 195); ნეტარება ეს არის, რომე კაცი ასე კეთილის საქმით იყოს, რომე არა აკლდეს რა... (ვახტ. ტი, რიბ).

C

რომ

იშვიათად ახასიათებს საშუალო ქართულს, ისიც მოგვიანო ხანის ძეგლებს:

სჯობია, რომ აღასრულო ეგ ბრძანება (გურამ. 87,1); მაგრამ ის კმარა, რომ სულს ღვთის მისცემენ (ვახტ. სევ, იზ).

სამაგიეროდ, ფართოდ დამახასიათებელია ახალი ქართული-სათვის:

ეს არს საწუხარ, რომ ბოლო თვით სიხარულსაც ჰქონიას (გრ. ორბელ. 20); ხოლო ის ცხადია, რომ მეფემ უბრძანა თეკლა-ბიქს (ვაჟა 53); ხოლო ვერხვისათვის ეს იყო გულსაყლავი, რომ დიდი ხნის სიცოცხლე არც ამ საბრალთა ჰქონდათ (ვაჟა 39); მაგრამ უბედურება ესაა, რომ კაცები ხაფანგს უგებენ მტაცებელთ (ვაჟა 17), და მისთ.

D

რაც(ა)

იცის საშუალო და ახალმა ქართულმა.

გავეცნოთ მაგალითებს:

ესე რაცა მე მქირს, არ სიყვარულია... (ვისრ. 306,25); რახაცა გასცემ — შენია (რუსთ. 50,4); რაც გასმია — მართალია (შაჰნ. 3095,2); დავითს რაც უთქვამს, სწორია (გურამ. 211); რახაც ვწერ, ნაკლებია (საბა, მოგზ. 30); ახლა ცხადად სჩანდა, რახაც აქამომდე წყვედილი ჰფარავდა (ვაჟა 97); რახაც არ მოელოდენ, ის მოხდა (ვაჟა 9).

ახლა განვიხილოთ ისეთი ფაქტები, როდესაც რაც(ა) დაკავშირებულია წინადადებაში სახელთან:

კმა, რაცა აქამდის შენგან აუ გ ი დამმართებია (ვისრ. 281,37); რაცა დიდებული იყო, ყუელა მისად საშსახურად მოვიდეს (ვისრ. 316,7); რასაც ვალს დაზღებ შენს ჭელმწიფესა და ბატონიშვილს იულონს, ის შენის ოჯახისათვის საუკუნო განძია (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 79,17); რაც ბეჭდები მჭდარიყო, სულ ამოხეული იყო (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 12,29).

თანამედროვე მეტყველებაში ეგვე კონსტრუქცია იხმარება, ოლონდ -ც(ა) ნაწილაკი კავშირს კი არ ერთვის, არამედ მასთან შეხამებულ სახელს. ზემომოყვანილი მაგალითები რომ გადავკეთოთ თანამედროვე ნორმის მიხედვით, მივიღებთ:

კმა. რა აუ გ ი ც დამმართებია; რა ვალს ა ც დაზღებ...:
რა ბ ე ჭ დ ე ბ ი ც მჭდარიყო...

E

ვინ(ცა)

მიმართებითი ნაცვალსახელი ვინცა ქვემდებარულ წინადადებაში გამოყენებულია კავშირ-სიტყვად საშუალო და ახალ ქართულში.

საშუალო ქართულში არაიშვიათია უნაწილაკო სიტყვა (ვინ). -ცა ნაწილაკიანი ფორმის გვერდით. ახალ ქართულში გაბატონებულია ნაწილაკიანი ფორმა.

ვინ გვხვდება ქვემდებარის ბრუნვებში: სახელობითში, მოთხრობითსა და მიცემითში.

მრავლობითი რიცხვი არა აქვს.

ამრიგად, მიღებულია:

ს ა ხ.	ვინ	ს ა ხ.	ვინც(ა)
მ ო თ.	ვინ	მ ო თ.	ვინც(ა)
მ ი ც.	ვის	მ ი ც.	ვისცა ვისაცა

დამოკიდებული წინადადება ძველ ენაში ჩვეულებრივ წინ უსწრებს მთავარ წინადადებას, მაგრამ არაიშვიათია ინვერსიის შემთხვევებიც.

ჭერ განვიხილოთ უნაწილაკო სიტყვის მაგალითები:

კმა ჰყოს, ვინ სკერიტოს (თამარანი VII, 24); კარგი მიჯნური ოგია, ვინ იქმს სოფლისა თმობასა (რუსთ: 26,4); რად იგდებ ზღვაში სიყმესა, ვინ ხმელად არ გარდიქცევის? (არჩ. 577,2); მის თმისებრმც დიგრიხება. ვინ მისი იწყოს მტერობა (არჩ. 449,2); მამონლა გამოჩნდების. ვინ მოყუარეა... (ქილილ. 256); გამმარჯვეა კელ-აპურობით, ვინ მორჩილობს ბრძანებასა (შაპნ. 3195,2); ვინ დაგბადა, მასეე ჰნებავს ბადება შენებარისა (შარავანდ. 56,2); ვის შიში ჰქონდის უფლისა, ევედრის ტურფა ბაგითა (შაპნავაზ. 35,3); ვის ჰქონდის მკლავთა იმედი, სრულად დაჰკარგნეს მცნებანი (ბესიკი 25); ვინ გეტრფის, ტირსა (ბესიკი 62); ვინ.. ჰელყოს. წყეულ და შეჩვენებულმც არს (ჰყონდ. სიგელი 132,28).

ფართოდ გავრცელებულია საშუალო ქართულში -ცა ნაწილაკიანი მიმართ. ნაცვალსახელი ვინცა. მიცემით ბრუნვაში -ცა ნაწილაკი. ერთვის წინამავალი ა-ს გარეშე: ვისცა.

გავეცნოთ მაგალითებს:

ძე ადამისი მსგავსად ამისი ვისცა ეხილვონ, მამცნონ, სად არი? (აბდულმესია 3,1); ვინცა მნახავს, ველარ მიცნობს (ვისრ. 230,8); ...დაღრეჯით იგი ზის, ვინცა შენ აგრე დაგღრიჯა (ვისრ. 69,31); ვისცა მკლავი ძლიერი ჰქონდა, მოიკმარა კრმალი თავისა წადილისამებრ (ვისრ. 24,18); ვინცა ნახა, ეგრე თქვა... (ამირან. i21,15); ...ტყუის, ვინცა დაიყბედნა (რუსთ. 61,4); ვინცა გრდა, ეპატრონოს ინდოეთსა (რუსთ. 527,1); ვინცა ხელმწიფეთა თავ-დადებით მსახურებს, ზედასაზედა მწუხარებისა ხარისხთა აღზდებისო (ქილილ. 186); ვისაც ჩოდოლო და მდღევარი საზრდელი ეპოვება, მან მეტის ნდომის ფერხი შოთმინების საზღვრიდამ არ გარდადგას (ქილილ. 263); ტყუის, ვინცა გეფერება (არჩ: 599,2); ვინცა ეგეთსა ნახედა, მისებრივ ატირდებოდა (არჩ.353,1); ვისცა შერისხდების, გულწყულულად გაჰქდის ... (პროზ. შაპნ. 438); ვისცა იკითხავ, თქვენსა ნებასა ზედან ცოცხლებით არიან... (პროზ. შაპნ. 404); ვინცა არ გარდაიხვეწა, ყველაი დაიჯოცა (პროზ. შაპნ. 438); ვინცა მაგისთანა კაცი იყოს, წიგნის სყიდვა არ შეეძლოს, იქ მივიდეს... (საბა. მოგზ. 27); ვინცა ესე ასრე არ გამითაოს და მომიშალოს, შემცაიციულების სყულისა და ყოვლისა ქრისტიანობისაგან (საეკლ. საბ. 33,31).

ვინცა-ში თანდათანობით იკვეცება ნაწილაკისეული ა: XVII-XVIII საუკ. ენაში ვინც ხშირად გვხვდება ვინცა-ს გვერდით:

ვინც ხელავდა ბოლოს საქმეს, იმათ არად განიხარეს (გურამ).

55,3); ვინც რომ ძრახვას თაკილობდეს, ნურასა იქს საძრახავსა (გურამ. 29,1); ვინც პირველად საქმე გაამრუდა, მანვე გამართოს (ომაინ. 77,28); სულად მოვიდენ ყუელანი, ვინც იყო გარდაყოფილი (შაჰნავაზ. 51,3); ვინც ქართველნი და კახნი ყაენს ახლდნენ, დაუწყეს ყაენს ხეწნა (ფარსად. 229); ვინც თურმე რასმე ამბობს, ტყუიან (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 146,15).

ძალზე იშვიათად -ც(ა) ნაწილაკი ემატება ა-დართულ სიტყვას:

ვისაც(ა):

ვისაცა თავსა შინა სიავე და უგუნურება დაემკვიდრების და დაიდგილებს, მერმე გაცუდებული მიწათა ზედა დაითურგნების (ქილილ. 139); ვისაც მათი წახდენა უნდოდა, იმათ კიდევ უფრო დაფრთხეს (ფარსად. 228);

ახალი ქართულისათვის ამგვარი ფორმა დაკანონებულია, ისევე როგორც -ცა ნაწილაკში ა გაუჩინარებულია.

გაეცნოთ ახალი სალიტერატურო ენის ნიმუშებს.

ვინც გაივლის, მკითხავს... (გრ. ორბელ. 57); ვინც შეიტყობს, რას იტყვის? (ილია 277,23); ვისაც არ გამოუცდია ეს ღღე, იმან არ იცის... (ილია 310, 30); ვისაც უნდა რუსეთში წასვლა, იმან ლათინური უნდა ისწავლოს (აკაკი 442); ვინც კაცს გააჭავრებს, ის ღმერთს გააჭავრებს (ვაჟა 73); ვისაც იარაღი არ ეჭირა ხელში, იგი სინანულს აცხადებდა (ვაჟა 124).

შესაძლოა შეგვხვდეს ვინაც, ე. ი. ისეთი ფორმა, როდესაც -ც ნაწილაკის წინ გამოვლენილია მავრცობი ა.

იდიდოს, ვინაც მტერს არ ეშვება (ირ. აბაშიძე: „სალუტი“).

წერა:

ვინაც ბერები და ხუცები იყო, ყველა დახოცილა (საეკლ. საბ.).

კავშირის ადგილი წინადადებაში განსაზღვრულია: პირველ ადგილზეა, მაგრამ მისი ინვერსია მაინც შესაძლებელია (უმთავრესად ლექსში);

ვერ განეწიოს, ურჩი ვინც იყოს ტახტის თქვენისა (აბდულმესია 104,3);

ვინც მიმართებით ნაცვალსახელს ახალ ქართულში შეიძლება კვერდში ამოუდგეს რომ კავშირი და, ამრიგად, მივიღოთ გაორმაგებული დაკავშირება: ვინც რომ: „ის მხდალია, ვინც რომ შიშით განაბა, დაიძინა“ (ვედლოშვილი).

2. დამატებითი კავშირები

რთული წინადადების კომპლექსში დამატებითი დამოკიდებული წინადადება დამატების ანუ ობიექტის მოვალეობას ასრულებს. ამ-

გვარ კონსტრუქციაში მონაწილეობენ დამატებითი ანუ ობიექტური კავშირები.

ობიექტური კავშირებია:

რამეთუ	უკუეთუ
ვითარმედ	თუმცა
რათა	რა(ა)
რომელ	რაა-იგი
რომე	რაა-ესე
რომ	რააცა
ვითა	რაც(ა)
ვითომ	ვინ(ცა)
თითქოს	რომელი(ცა)
თუ	რააოდენი(ცა) — რავდენი(ცა)

ჩამოთვლილი ერთეულები სამ ძირითად ჯგუფს ქმნიან. ამ დაყოფის საფუძველია, ერთი მხრით, მთავარი წინადადების შემასმენლის სემანტიკა და, მეორე მხრით, დამოკიდებული წინადადების კონსტრუქცია. მთავარ წინადადებაში შეიძლება მოცემული იყოს სუბიექტური სემანტიკის ზმნები. ე. ი. ისეთი სემანტიკის სიტყვები, რომლებიც გრძნობის (*verba sentiendi*), თქმის (*verba declarandi*), ფიქრის, ცოდნის... გამომხატველი ზმნებია. ამგვარი სემანტიკის ზმნებთან დამატება მასდარია, დამატებად ივარაუდება მოქმედების, აქტის გამომხატველი სიტყვები. ამ ტიპის დამატება, ასე ვთქვათ, „მასდარული დამატებაა“, ხოლო სათანადო ყალიბის დამოკიდებული წინადადება — „მასდარულ-დამატებითი დამოკიდებული წინადადება“. შდრ.: „გრძანა ა შენება სახლსა“ — „გრძანა, რომ აა შენოს სახლი“. მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენელი შეპირობებულა დამოკიდებული წინადადების პრედიკატისთან. ასეთი დამოკიდებული წინადადება დავკვირებულა მთავართან შემდეგი საკავშირებელი ერთეულებით: რამეთუ, ვითარმედ, ვითა, რათა, თუ, რომელ, რომე, რომ.

მეორე მხრით, მთავარ წინადადებაში შეიძლება მონაწილეობდნენ ისეთი ზმნები, რომელთა დამატებად სახელი ივარაუდება. ამ ტიპის დამატება, ასე ვთქვათ, „სუბსტანციური დამატებაა“, ხოლო სათანადო ყალიბის დამოკიდებული წინადადება — „სუბსტანციურ-დამატებითი დამოკიდებული წინადადება“. შდრ.: „ვანომ მოკლა ცალთვალა დათვი“ — „ვანომ მოკლა, რომელიც [დათვი: რომელი დათვიც] ცალთვალაა“. ასეთი დამოკიდებული წინადადება

დაკავშირებულია მთავართან მიმართებითი ნაცვალსახელით (რაც, ვინც, რომელიც, რაოდენიცა...).

მესამე მხრით ექცევა ისეთი კავშირები, რომლებიც მონაწილეობენ კითხვით დამოკიდებულ (დამატებით) წინადადებაში და ეხამებიან კითხვითს სიტყვებს. ესენია: თუ, უკეთუ, თუმცა.

ქვე განვიხილოთ „მასდარულ-დამატებითი დამოკიდებული წინადადების“ კავშირები, ე. ი. სუბიექტური სემანტიკის ზმნებთან შეხამებული საკავშირებელი ერთეულები; ცალკე გამოვეყოფთ *verba declarandi*-ს შემცველ კონსტრუქციას¹.

რამეთუ

დამახასიათებელია ძველი სალიტერატურო ენისათვის.

ჰე, უფალო, შენ ხ ი ც ი, რამეთუ მიყუარ შენ (იოვ. 21,15);
ი ც ო დ ე ს, რამეთუ უფალი თვთ იგი არს (იოვ. 21,12);
უ წ ყ ო დ ე თ, რამეთუ ახლოს არს არს (მათე 24,32); უ წ ყ ი,
რამეთუ შენ გამო შემემთხვა მე ძკრი ესე (კიმ. 138,24); გ ა-
უ წ ყ ო თქუენ..., რამეთუ ვიყავ მე პირველად წარმართ... (რავაბ. 81,5); და უწყით, რამეთუ სიტყუა თქუენი უფლისა-მიერ იყო (წარტყუენ. ია, 32); თქუენ უ წ ყ ი თ, რამეთუ ადგილი სამსახურებელი და სალოცველი ამას ქალაქსა შინა ბეთელოვ არს (არიმათ. 51,1); უ წ ყ ო დ ე ქეშმარიტად, რამეთუ ნყოფაერებად არს ადგილისა მის (ზარზმ. 169,15); აწ უ წ ყ ი, რამეთუ არა დამიტევე მე... (აბო 72,22); უ წ ყ ო დ ე თ, რამეთუ ესმ... არიან ქორციელად განწესებულთა ლაშქართა თქუენთა სიმტიციენი... (ხანძთ. ლბ, კზ, 53); ე ც ა ნ თ, რამეთუ ყოველად წმიდად სული შენი სოფელსა ნუგეშინის მცემელად მოუვლინე... (ჭ.-ეტრ. 197,5); ... ც ნ ა ნ, რამეთუ შენხარ ღმერთი მხოლოდ... (კიმ. 293,35); და ე ს მ ა, რამეთუ იესუ ნაზარეველი არს (მარკოზ. 10,47); და ე ს მ ა პეროდეს მეფესა, რამეთუ განცხადნა სახელი მისი (მარკოზ 6,14); აპა, ესერა, ვახედავ, რამეთუ სიტყუანი შენნი საქმე არიან (ზარზმ. 164,6); აპა, ესერა, ჰ ხ ე დ ა ვ, რამეთუ ცოდვათა ჩუენთა-თვს მიგულნა უფალმან ჳელთა შენთა სასწაულელად (წარტყუენ. ნა, 28); არა ჰ ხ ე დ ა ვ, რამეთუ ზედა პილენძი არს (კიმ. 155,15); ყოველთა ჰ რ წ მ ე ნ ე ს, რამეთუ ქეშმარიტად იესუ ქრისტეს... მარტვლო არს (აბო 76,20); და გ ო რ მ ე ნ ი ნ,

¹ ქვემოთ ვაანალიზებთ პირდაპირ-ირიბი დამატების შემცველ წინადადებებს. არსებითად იგივეა უბრალო დამატების შემცველი კონსტრუქციაც.

ძმანო ჩემნო, რამეთუ ყოფიდა ჩემი მათ თანა უმძიმეს იყო ჩემ ზედა უფროას ყ^აისა გუემისა და სატანჯველთა (რაევან. 93,12); რადასათვს და იც იწყეთ, რამეთუ მამამან მომავლინა (არმათ 23,8).

გარდა ამისა, რამეთუ იხმარება *verba declarandi*-სთან (მაგალიტები იხ. ქვემოთ). კავშირს წინადადებაში პირველი ადგილი უკავია.

ვითარმედ

ეს კავშირი იმავე ფუნქციით გვევლინება, რა ფუნქციითაც ცნობილია რამეთუ და გვხვდება ძირითადად იმავე სემანტიკის ზმნებთან. ჰგონებდეს, ვითარმედ უფროასი მიიღონ (მათე 20,10); ნუ ჰგონებთ, ვითარმედ მოვედ მე მიფენად მშუდობისა ქუეყანასა ზედა (მათე, 10,34); მეგონა მე, ვითარმედ იგი ჩემდა მოვაქციო... (შუშან. 14, V, 8); ...ჰგონებდეს, ვითარმედ შიშითა სიკუდილისადათა განაშორონ იგი ქრისტესა (აბო 73,37); ხოლო მას ეგონა, ვითარმედ კურთხევისა და ლოცვისა მონიჭებად ითხოვს (ანტიოქ. 85,27); ...და ჰგონებდა, ვითარმედ მოკუდა იგიცა სხუათა თანა (კიმ. 219,23); მე ესრე მგონიეს, ვითარმედ ესე წყლით რღვნისა მის წინა ნოვესა ყოფილ არს (თომას აპოკრ. 39,103); და ე^ა ეს^მა ესე კრებულსა მართლმადიდებელთასა, ვითარმედ წმიდა საბა მიექცა არიოზეანთა და შეერთო მწვალებელთა, წარეკუეთა სასოება მათი... (ასურ. 14,37); ხოლო მას, ეს^მა რა, ვითარმედ მოწაფენი მიქელისნი არიან, ირწმუნა ჰეშმარიტება სიტყუათა მათთა (ზარზმ. 156,9); ... ეს^მა მუნ მყოფთა გან კაცთა, ვითარმედ აშოტ კურაპალატი მოიკლა... (ხანძთ. ით, იგ, 1); ... ეს^მინ წმიდათა მათ გან, ვითარმედ პრცხუნისმცა სოფელსა ქცევათა გან ჩუენთა კეთილთა (ხანძთ., ზ, ე, 46); და ვითარცა ეს^მა ჯოჯიკს, ვითარმედ მიახლებულ არს ნეტარი დედოფალი წმიდა მუშანიკ სიკუდილდ, წარვიდა... (შუშან. 40, XVI,1); უწყი ვითარმედ და ვარ და ერთგან განზრდილნი... (შუშან. 16,V,21); შენ უწყი, ვითარმედ მე გულითად სიკუდილდ მივალ (შუშან. 17,V,26); და ამის გამო უწყი, ვითარმედ სუეტი იგი მტკიცე ანტიოქელთა ეკლესიისა დაცემულ არს (კიმ. 250,7); უწყებულ იყავ, ვითარმედ ჰეშმარიტად ვერცა ამით განისუენო მრავალეამ... (ანტიოქ. 101,29); ჰეშმარიტად მრწამს, ვითარმედ იქმნას იგი დიდ და საუნჯე მადლთა და სათნოებათა

(ანტიოქ. 51,6); ...გურწმენეს, ვითარმედ შენ ღმერთი ხარ (კიმ. 144,21); და ჰარწმენა, ვითარმედ მოძღუარი აღდგომილ არს (არიმათ. 18,4); ხოლო ტიმოთე ვითარცა აგრძნა, ვითარმედ მისი არს დაბაა იგი, უშორეს აღრე ენება თანაწარსლვამ მისი (ანტიოქ. 62,41).

ინეერსიული ზმნის შემცველი წინადადებები შეიძლებოდა მოგვეპოვა ქვემდებარულ წინადადებათა ფარგალში.

ვითარმედ-რამეთუ-ს მონაცვლეობა ნათლად ჩანს ერთი და იმავე ტექსტის სხვადასხვა რედაქციაში. აი ზოგიერთი მაგალითი:

არიმათ. 51,1:

თქუენ უწყით, რამეთუ ადგილი სამსახურებელი და სალოცველი... ბეთლოე არს.

შდრ. ვარიანტი:

თქუენ უწყით, ვითარმედ ადგილი სამსახურებელი და სალოცველი... ბეთლოე არს.

ეკლეს. სოლ. 217, თ. 5:

რ^ა ცხოველთა უწყიან, ვითარმედ მოწყდენ.

შდრ. პეტრიწის თარგმანი:

რ^ა ცოცხალნი სცნობენ, რამეთუ მოკუდებიან.

ეკლეს. სოლ. 188, თ. 14:

და ვცან ესეცა, რამეთუ შემთხუევამ ერთი შეემთხვოს მათ ყოველთა.

შდრ. პეტრიწის თარგმანი:

და ვცან მე, ვითარმედ შემთხუევამ ერთი შეემთხუევის ყოველთავე მათ.

ეკლეს. სოლ. 187, თ. 13:

და ვიხილე მე, რამეთუ არს უმეტეს სიბრძნე უფროას უგუნურებისა...

შღრ. პეტრიწის თარგმანი:

და ვიხილე მე, ვითარმედ უმეტესობაა არს სიბრძნისაჲ
უფროჲს უგუნურებისასა...

ვითარმედ, როგორც ობიექტური კავშირი, მნიშვნელოვან როლს
ასრულებს აგრეთვე პირდაპირ-ირიბი მეტყველების კონსტრუქცი-
აში. მასალას გავეცნობით ქვემოთ.

თუ

თუ, როგორც ობიექტური კავშირი, გვხვდება სამ ვითარებაში:

1. იგი შეხამებულია კითხვითს სიტყვასთან; დამოკიდებულ წი-
ნადადებაში მას მოსდევს კითხვითი სიტყვა; ამგვარი წინადადება
კონსტრუქციულად კითხვითია:

...ისმინე, თუ რაა ესე მითხრა კაცმან... (წარტყუნ. 8, 3);
და აწ არაჲ უწყი, თუ რაა ვყო (ხანძთ. ნვ, ნვ, 33); მოვიკსე-
ნოთ, თუ ვინაჲ იქმნა შენებაჲ მათი (ზარზმ. 150,16); არა
უწყოდეს, თუ ვინაჲ აღაშშნონ ტაძარი უფლისათჳს (არი-
მათ. 45,2); ვისმინოთ, თუ ვითარ მოიწიენეს სანანებთა
ქუეყანისა სამცხისათა (ზარზმ. 151,22; აგრეთვე: 159,23;
168,19); განიზრახვიდეს ძმანი იგი, თუ ვითარ სახით აღი-
ღონ თავი სუეტისა მის (კიმ. 265,25); და განიზრახვიდა, თუ
ვითარ არწმუნოს მათ... (ანტოქ. 59,25); ... არა უწყი, თუ
ვითარ უფალმან მოგხედოს თქუენ (წარტყუნ. ნთ. 21);
ესე ამისთჳს წარმოვთქვ, რათა უწყოდით, თუ ვითარნი
კაცნი კვდრ იყენეს ქუეყანასა ჩუენსა... (წარტყუნ. 8, 21);
ხოლო ამიერითგან მოვიკსენოთ. თუ ვითარსა მადლსა
ღირსქმნილ იყო წინაჲწარმეტყუელებისასა (ზარზმ. 177,34);
და უჩუენებდა ნიშთა რათმე და სახეთა, თუ რომელსა
მივიდენ ადგილსა (ზარზმ. 151,28); ...და მყის წარმოუთხ-
რა..., თუ რომლისა მიზეზისათჳს მოიწიენეს ადგილსა მას
(ზარზმ. 155,8); არა უწყით..., თუ რომელი აღმოსცენდეს
(მიტროფ. 162,23); ...და ყოვლადე გულსა მადგს და ვიგო-
ნებ, თუ რომელსა ადგილსა წარვიდე ვედრებაჲ ღმრთი-
სა მრავლითა გულსმოდგინებითა (ასურ. 15,31); აწ იხილეთ
და, ძმანო, თუ რავდენი კეთილი მოიწიევის ჩუენ ზედა...
(ბოლნ. 50,3); რამეთუ გუასმიეს ძუელთა მომთხრობელთა-
გან, თუ რაოდენი კუეთებანი თავს-ისხნეს საღმრთოთა
სჯულთათჳს ტომმან ებრაელთამან არტარქსერქსისზე (შარა-

ვანდ. 59,1); აწამე თავსა ღვაწლი, ვინ უწყის, თუ რაოდენი (აბღულმესია 26,4); ჰხედავ, თუ რა წამეკიდა! (ვისრ. 279,18); აწ ნახეთ, თუ გოლიათი გული ვითა ამაგარა! (რუსთ. 1597,4); თუ რა გესმის, გაიგონე (რუსთ. 932,1); მიკვირს, თუ მზე და რად ნათობს, რად არა დაუჩენია? (რუსთ. 1593,2); მიკვირს, თუ გული აღმასი შავმან წამწამმან დადა რად! (რუსთ. 714,3); ხედავ, თუ რა წამეკიდა! (რუსთ. 279,18); თქვით, თუ ნეტარ ვინ ვით მოიძაგენ (ბესიკი 63); ყველაი შენთვის დაბრუნდა, თუ ვინ სად რბოდა ქშენითა (ბესიკი 26); მეფემ იცოდა თუ რას იტყვის (ფარსად. 224); ყოველთა იცით სიდიდით, თუ რა ქნა იმან და ვითა (შაჰნავაზ. 31,1); არავინ უწყოდა, თუ ვისი საძვალე ყოფილიყო (საეკლ. საბუთ. 120,18).

თანამედროვე ქართულში ჩვეულებრივია ასეთი მაგალითები: კარგად ვიცოდი, თუ როდის და როგორ უნდოდა ხენათესვა (აკაკი 387); აქედან შეგვიძლია ვიგულისხმოთ, თუ რა უნდა ყოფილიყო მამაჩემის დახურდავებული ენა (აკაკი 403); ხალხს ჭერ კიდევ ვერ გამოერკვიათ, თუ რა მომავალი მოელოდა ახალ შემთხვევათა გამო (ყაზბ. 11); შეატყო, თუ ვინაა დამნაშავე: მეცოდინება, თუ სად გამითხრიან საფლავსა; გაიგე, თუ რამდენ ჭერ გადაზომა, და მისთ.

თუ ამ კატეგორიის ფორმებს შევადარებთ ვითარმედ-რამეთუ-ს შემცველ წინადადებათ, აღმოჩნდება, რომ ვითარმედ-რამეთუ კავშირებისთვის შეუფერებელია ისეთი დამატებითი წინადადებები, რომლებშიც კითხვითი სიტყვა მოიპოვება, ¹ — თუ-სათვის ეს პირობა ერთ-ერთი აუცილებელი შემთხვევაა. ამგვარად, ჩვენ შეგვიძლია მკვეთრად გავმიჯნოთ ვითარმედ-რამეთუ-სა და თუ-ს საზღვრები კითხვითი სიტყვის შემცველ ობიექტურ წინადადებაში.

2. თუ, როგორც ობიექტური კავშირი, გვევლინება პირდაპირი ირიბი მეტყველების კონსტრუქციაში (ამაზე ქვემოთ).

3. არის სპეციალური შემთხვევები, როდესაც თუ გვევლინება, როგორც ობიექტური კავშირი. ეს ის კონსტრუქციაა, როდესაც მთავარი წინადადების შემასმენელი საეგებო. შესაძლებელ შინაარსს გამოხატავს. საამისო ზმნად ჰგონია გვევლინება ჩვეულებრივ:

და ჰგონებედ, მფრინველნი თუ მომკუდარ არს... (სახისმეტყ.

¹ აქ არაა მიღებული მხედველობაში პირდაპირ-ირიბი მეტყველები კონსტრუქცია.

23. იმ, 11): მამაო, ნუ ჰგონებ, თუ უცებცა იყო (კიმ. 144,12): ნუ თუ შენ გეგონოს, თუ ვისის ამა ციხისაგან ცოცხალსა ჩამოვიყვანო, ანუ მოვიჰვლებ (ვისრ. 28,31); გულ ასრე დაუყენოს, ეგონოს, თუ თოკი აბას (არჩ. 17,2); მგონიეს, თუ დაბადებად არს (შარაყანდ. 81,9); აღარ მეგონა, მე თუ-ღა გული-ღა მეგულებოდა (გურამ. 215,3); იმათ ეგონათ, თუ მე ეს სტუმართმოყვარეობით მომდიოდა (აკაკი 425); იმას ეგონა, თუ რაც ევროპაში ითვისებოდა და იმკებოდა, ის უნდა ყოფილიყო ჩვენშიც (აკაკი 475).

ამ შინაარსს უახლოვდება ჰგავს ზმნის შინაარსი:

ჰგავს, თუ ტყუბი მარგალიტი ზის ბროლისა ხარხაჩოსა (რუსთ. 1589,4); ჰგავს, თუ ცა მოდრკა ქვეყანად, შეყრილან ორნი მზენია (რუსთ. 1549,4).

ეს ეგებისობა ჩაქსოვილია გამოთქმებში: „ვინ უწყის“, „არ ვიცი“, „ვინ იცის“:

ვინ უწყის, თუ მუნ კეთილსა რასმე შევემთხვო და ბოროტსა ამას განვერე (შუშან. 36, XIII, 5); ვინ უწყის, თუ ანგელოზსამცა უდებ ეყო გამოცხადებაჲ ყოვლისაჲ (კიმ. 181,39); — ... ესე არ იცოდეს, თუ მოაბადის ციხე-დარბაზი მტერითა საესეაო (ვისრ. 313,2); ... არ ვიცი, თუ ჩემი ჭირი ვის მოვაქსენო... (ვისრ. 27,9); არ ვიცი, თუ ცხენი დამცემს, თუ ნავი (რუსთ. 938,2); ნავი წინა მომეგება, არა ვიცი, იყო თუ რვა (რუსთ. 614,2); აწვე მოვა, არა ვიცი, თუ დაპყოფნის დიდსა ხანსა (რუსთ. 261,4).

მაგრამ ვადასტურებთ ისეთ შემთხვევებსაც (თუმცა იშვიათად), როდესაც ჰგონია ზმნასთან იხმარება ვითარმედ საკავშირებელი ერთეული:

ეგრე გგონიესა, ვითარმედ გალილეველნი იგი უფროჲს ყოველთა გალილეველთა იყვნეს ცოდვილ... (ლუკა 13,2); ...და რომელღა-იგი ჰგონიეს, ვითარმედ აქუს, მო-ვე-ელოს მას (ლუკა 8,18); ეგონა, ვითარმედ საუცარ რაჲმე იხილეს (ლუკა, 24,37); მას ეგონა, ვითარმედ მემტილმ იგი არს (იოვ. 20,15).

რაკი გარკვეულ შემთხვევებში თუ იხმარება ისეთი სემანტიკის ზმნებთან. რომლებიც სავარაუდო, სავგებო შინაარსს შეიცავენ. ამიტომ ბუნებრივია, რომ იგი მოგვევლინება -მცა ნაწილაკის დართვითაც, თუ გავითვალისწინებთ -მცა ნაწილაკის ცნობილ კონიუნქტიურ ფუნქციას. საამისო საყურადღებო მაგალითებს გვაწვდიან „ამირანდარეჯანიანი“ და „ვისრამიანი“:

ესე არა გვეგონა, თუმცა მისდა კაცი ჯობნილ იყო (ამირან. II, 17, 31); ნუ გგონია, თუმცა ესე ჳირი და ზახილი საჩემოდ მეადვილებოდა (ვისრ. 138, 10); იბრძოდენ და ესე უნდოდათ, თუმცა ერთმანერთი დაეჳრათ (ამირან. II, 177, 20); ლამდა იამანთა მეფეცა, თუმცა არ წასულიყო იგი ძე მეფისა (ამირან. II, 63, 19); ვლამოდით, თუმცა გამოსრულ იყო იგი ბაყბაყ დევი... (ამირან. II, 38, 17).

არის თითო-ოროლა მაგალითი, როდესაც თუმცა ავლენს თუ კავშირის ძირითად ფუნქციას — კითხვითს სიტყვას ეხამება:

არცა იცოდეს, თუმცა სადა წარსულიყვენეს (ამირან. II, 4, 21); და ვერც ეს ვცანიოთ, თუმცა რომელი სჯობდა (ამირან. II, 203, 13).

უკუთუ

1. გვხვდება კითხვითს სიტყვასთან შეხამებაში და ეს უმთავრესად ხდება „თქმის ზმნებთან“:

... უბრძანებდეთ, უკუეთუ რაჲ გუენების მის მიერ (ზარზმ. 160, 34); ... ეცნა, უკუეთუ რაჲ არს ესოდენი ესე მდულარებაჲ სულისა თქუენისაჲ (ზარზმ. 162, 21); რათა არა დაუფარონ მას, უკუეთუ რაჲ უწყიან ძმისა მისია-თჳს (ანტიოქ. 63, 40).

2. გვხვდება ისეთ დამოკიდებულ წინადადებაში, რომელიც მთავარს დამატებად მოუდის, ხოლო შინაარსობრივად პირობით-კითხვითია:

... იხილოს, უკუეთუ აქუს მას სასწაული იგი მიშუებისაჲ მონასტერსა მას ზედა (კიმ. 279, 14); ... ამას ოდენ იჳუეულ ვარ, უკუეთუ თავს-იღვამცა მეფემან სავედრებელისა წიგნისა მიწერად პაპაჲსა და თავსა თჳსსა ბრალულ ყოფად (კიმ. 82, 2); არა ჳგონებდა, უკუეთუ მოსკეს პასუხი (ანტიოქ. 90, 25); და ვიკითხჳ, უკუეთუ ეპისკოპოსი იორდანისაჲ შინ არს? (რავახ. 89, 3); ... რათა მითხრა მე, უკუეთუ ხარ შენ იერუსალჳმელი წმიდისა მის ქალაქისაჲ და ძე იოანე წარჩინებულისაჲ (წარტყუნ. მგ., 23); და ჳკითხვიდეს მას, უკუეთუ ჳერ-არს კაცისა ცოლისა თჳსისა განტევებაჲ (მარკოზ 10, 2).

თუმცა-უკუეთუ ობიექტური კავშირის ფუნქციით იშვიათია.

რომელ — რომე — რომ

იმავე კონსტრუქციაში, რომელშიც მონაწილეობს რამეთუ-ვითარმედ, გვხვდება რომელ — რომე — რომ, და ეს საკავშირებელი

ერთეული, როგორც ნორმა, დამახასიათებელია საშუალო და ახალ სალიტერატურო ენისათვის.

უნდა აღინიშნოს, რომ რომელ არაა სულ უცხო ძველი ენისათვის. რამეთუ-ვითარმედ-ის გვერდით ჩვენ შეგვიძლია დავადასტუროთ რამდენიმე ნიმუში ისეთი კონსტრუქციისა, რომელშიც საკავშირებელ ერთეულად მოცემულია რომელ.

აი ზოგიერთი, ძალიან იშვიათი, მაგალითი:

რამეთუ ვპვინებ, რომელ არცაღა თუ კჳალი იპოოს ადგილისა მის (ზარზმ. 164,12); ხოლო აწ, ძმანო- გეტყვ თქუენ ყოველნი ეგე, რომელ შემოკლებულ ხართ, საყუარელნო და სასურველნო ქრისტმსნო (ბოლნ. 7,7); ამას უქადებდა, რომელ იგო არა აქუნდა ჳელთა შუმანიკისგან (შუმან. 4.1,28); ვიცით, რომელ ღმერთი შეგეწევის... (გ. მთაწმიდ. 21,1); დაუმოწმე რომელ უქამოდ არა მოვიდოდინ (გ. მთაწმიდ. 95,4).

ოთხთავის DE რედაქციაში (მათე 6,32) ვკითხულობთ:

... იცის მამამან თქუენმან. რომელი გიჳმს ამათ ყოველთაგანი. შესაბამის ადგილას C-ში არის:

... უწყის მამამან თქუენმან ზეცათამან, რამეთუ გიჳმს თქუენ ესე ყოველი.

საშუალო ქართულში კი, ნამეტურ „ვისრამიან“-„ამირან-ღარეჯანიანში“. რომელ გაერცელებული საკავშირებელი ერთეულთაგანია სათანადო კონსტრუქციაში.

აი მაგალითები:

ნახა, რომელ ძიძა მხიარულობდა (ვისრ. 68,3); ნახა, რომელ თავ-ჩამოგდებულებივე ჳდა (ვისრ. 69,26); ... ჳმართებს, რომელ მოყურისა ნახვისაგან იმედგარდაწყუედილი იყო (ვისრ. 219, 5); არ დავიჯერებ, რომელ შენ არცა მისი მცოდნე ხარ (55,10); იცოდნი, რომელ მას კაცნი დაემტერებიან (ვისრ. 47,24); იცოდნი. რომელ საუკუნო არის სამკუიდრო კაცისა (ვისრ. 33,2); შენცა იცი, რომელ აწ შენს გუერდით ვერცა დევი გასძლებს (ვისრ. 80,26); იცი, რომელ დღენი ჩუენნი ნათხოვნია (ვისრ. 70,15); — ვიცი, რომელ მექენებიან ბერძენთა მეფისა ასული. ინდოთ მეფისა ასული... (ამირან. 11,71,1); ვიცი, რომელ დიდსა კადნიერებასა ვიკადრებ... (ამირან. 4,35); ვიცი, რომელ უბადოსა ვიქ... (ამირან. 5.17); მე ესე ვიცი, რომე ასეთი რამე გიყო... (პროზ. შპნ. 371); რა ნახა, რომე ეს გმირივით კაცი ყმაწვილურად ტიროდა და ჳავრობდა, იწყინა ჳელმწიფემა (რუსუდ. 742,10); შეუტყვიათ, რომე წარსრულისა და სიკვდილის ბაკიდად გამოსვლა შეუძლებელია (ქილილ. 20i).

ასევე დამახასიათებელია საშუალო ქართულის აღრინდელი პერიოდისათვის რომე ამავე კონსტრუქციაში:

ვიცი, რომე გაუწყველად თვალათ ცრემლი გისეტყვია (რუსთ. 129,3); ვიცი, რომე აღარა გცალს (რუსთ. 1017,2); ვიცი, რომე არ დასდგები, მაგას გიშლი ამად არა (რუსთ. 160,4); იცოდა, რომე შეჭდომა კაეშანს მოაქარვებდა (რუსთ. 891,2); გვმართებს, რომე მადლი მივსცეთ (რუსთ. 1626,4); აწ ვეპე, რომე ჩემად ნაცვლად თანა მკედართა მიიტანდით (რუსთ. 293,4); ვეპე, რომე ჩემთა ცოდვთა შენცა აგავსონ ქირითა (რუსთ. 1108,3); — ვიცი, რომე დიდად სამძიმარია სამეფოსა ჩუენისათვის (ამირან. II, 70,28); ვიცი, რომე გეშინიანთ მეკობრეთაგან... (ამირან. II, 7, 12), ვნახეთ, რომე არ ნახულა კაცისა თვალითა (ამირან. 16,12).

ამავე პერიოდის ქართულის მოგვიანო ხანისათვის რომე, როგორც ლიტერატურული ნორმა, არ გვხვდება, ვადასტურებთ ზოგიერთ ძეგლში, რომელთაც უფრო ატყვიანთ ხალხური ენის გავლენა:

იცოდა, რომე სიცოცხლისათვის მოიგონა ენათა ცოდნა (სიბრძ.-სიცრ. 31,14); ...გახსოვს, რომე თამაშობდი? (ბესიკი 52).

ჩანს, რომელ-რომე ნამეტურ 'ვიცი' ზმნასთან იზმარება.

გამარტივებული რომ გზას იკაფავს საშუალო ქართულის ძეგლებიდან:

არა სჭირდა, არ ინანეს, რომ აბჯარი არ გაითხეს (რუსთ. 1424,3); ვფიცავ მე მალლით, რომ თქვენის გაყრით ჰკლებოდეს ეამსა დღეთა ჩემთასა (აბდულუმესია 106.1); ვხედავთ, რომ ღონე გიცდიათ... (ამირან. II.67,16); ვხედავდო, რომ ის კვერცი მიგორევედა და ჯიმშედ მისდევდა (რუსულ. 749.11); მე ვიცი, რომ მძინარეა (არჩ. 675,1); ... ვიცი რომ არსად არისა (არჩ. 491,1); მე მგონია, რომ რამდენიმე დღე კიდევ თქვენ მანდ მოგიგვიანდებათ (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 98.2).

ახალი სალიტერატურო ენისათვის — სათანადო კონსტრუქციაში — რომ ნორმაა.

აი ზოგიერთი მაგალითიც:

იცოდე, რომ ეს დიდი სიცრუეა (გრ. ორბელ.); ვხედავ, რომ ტყუილ-უბრალოდ წახალისდა ჩემი წადილი (ილია 272.37); შევიდა, ნახა, რომ ყურადღება არავინ მიაქცა (აკაკი 404); ვიცოდი, რომ იხენი ბატონები იყვნენ... (აკაკი 390); იცის ეშმაკმა, რომ ერს იმედი არ გაუცრუვდება (ვაჟა 187); შენიშნა,

რომ წუწიანს თვალეზე ორი ცრემლი მიჰკრობოდა (ვაქა 7);
 ვიცი, რომ მანდა ხარ დამალული... (ყაზბ. 22); ...იცი, რომ
 მომავალი მთიული უნდა ყოფილიყო (ყაზბ. 21); დაინახა, რომ
 ქალის თვალეები ელგუჯასაკენ იყვნენ მოქცეულები (ყაზბ. 6).
 ამრიგად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ სუბიექტური შინაარსის
 ზმნებთან ძველი ქართულის ვითარმედ — რამეთუ-ს ადგილას საშუ-
 ალო და ახალ ქართულში გამოყენებულია რომედ — რომე — რომ.
 ახლა განვიხილოთ ისეთი კონსტრუქცია, რომელსაც ქმნის მთა-
 ვარ წინადადებაში წარმოდგენილი თქმის ზმნები (verba declarandi)
 და ფიქრის ზმნები, და, ამავე დროს, ამ ტიპის დამოკიდებულ წინა-
 დადებაში მონაწილეობენ სპეციალური ნაწილაკები, შეხამებულნი
 საკავშირებელ ერთეულებთან. ესაა პ ი რ და პ ი რ ი მ ე ტ ყ ვ ე-
 ლ ე ბ ი ს და ი რ ი ბ ი მ ე ტ ყ ვ ე ლ ე ბ ი ს კონსტრუქციები (ora-
 tio recta, oratio obliqua), რომელთა კავშირებია: რამეთუ, ვითარ-
 მედ, ვითა, თუ, რომ(ე), რა(ა)თა. მთავარ წინადადებაში მოცემულია
 ზმნები: ვ თ ქ ვ ი, ვ ი ფ ი ქ რ ე, შე ვ ა ტ ყ ვ ე, მ ო ვ ა ხ ს ე ნ ე,
 ე კ ი თ ხ ე, ვ უ პ ა ს უ ხ ე, გ ა მ ო ვ ე უ ც ხ ა დ ე, ვ უ ბ რ ძ ა ნ ე,
 შე ვ უ თ ვ ა ლ ე, დ ა ვ უ ყ ვ ი რ ე, დ ა ვ უ ძ ა ხ ე და მისთ.

რამეთუ

დამახასიათებელია ძველი სალიტერატურო ენისათვის:
 და ვითარცა ეს მა, რამეთუ არქელაოს მეფობს ჰურიასტანს
 პეროდეს წილ. მამისა თვისისა. შეეშინა მისლვად მუნ... (მათე
 2,22); და ჰ რ ქ უ ა მათ, რამეთუ კეთილად თქუა ესაია წინა-
 წარმეტყუელმან თქუენ ორგულთათვის (მარკოზ 7,6); და ყო-
 ვლადვე გალობნ და ი ტ ყ ვ ს. რამეთუ ტკბილ არიან სასასა
 ჩემსა სიტყუანი... (ასურ. 5,23); ... ვითარცა ი ტ ყ ვ ს სოლო-
 მონ, რამეთუ სიბერისა პათიოსნებაჲ არა მრავალი ჟამი არს
 (ხანძთ. დ, გ. 40); ... ა უ წ ყ ა წმიდასა გრიგოლს დიდსა მას
 მოხუცებულსა..., რამეთუ იყო იგი სასწაულთ-მოქმედ და პა-
 ტივემულ ღმრთისა და კაცთა გან (ხანძთ. ვ, ნე, 9).

ვითარმედ

გვხვდება ძველ სალიტერატურო ენაში და ფრიად გავრცელებუ-
 ლია საანალიზო ტიპის წინადადებაში:

... ი ტ ყ ო დ ე ს, ვითარმედ შენ ხარ ქრისტე ძე ღმრთისაჲ
 და ცხოველისაჲ (ჰაემ. ტექსტ. 1V, 16); უ თ ხ ა რ თ მოწაფეთა
 მისთა, ვითარმედ აღდგა და აჰა წინაგოდეს თქუენ (მათე 28,7);

... ქ ა დ ა გ ე ბ და უღაბნოსა ზედა, ვითარმედ შეინანეთ მეუფისაჲ ესე ახოვანი წინამორბედი ნათლისაჲ (ქ.-ეტრ.); და ვ ა რ ქ უ, ვითარმედ „რაჲ გინებს?“ (შუშან. VII, 31); ... ა ხ ა რ ა მარიამს მაგდანელსა მთავარ ანგელოზმან, ვითარმედ „აღდგა უფალი“ (ბოლნ. 2,32); ... მრავალნი ე ტ ყ ო დ ე ს მას, ვითარმედ მიიყვანე ეგე მთად საკვრველად სნეულთა მკურნალისა მის და განიკურნოს (კიმ. 310,26); ... ა უ წ ყ ე ს, ვითარმედ ნუ მოხუალ აქა, არა შეგიწყნარებთ, მწვალებელო (კიმ. 95,34); წარვიდა ერთი მჭედართა მათგანი და ქ ა დ ა გ ა მხედრობასა შინა, ვითარმედ მონაზონი იგი მგმობარი ღმრთის-შშობლისაჲ ესერა მოგუყავს (კიმ. 86,2); და თ ქ უ ე ს, ვითარმედ მონაზონი წმიდაჲ საბა ეზეარა სარწმუნოებასა მათსა (ასურ. 14,36); ... ხოლო კაცი იგი ე ტ ყ ო დ ა მათ, ვითარმედ „კაცნი მინახვან ყოვლად ჭორცითა მყოფნი...“ (ზარზმ. 155,16); და მერმე ს თ ქ უ თ, ვითარმედ მიცემულ არს იგი ოჯრებად (წარტყუენ. ია, 32); ... ესრეთ ჰ რ ქ ვ ა ნ მათ. ვითარმედ თქუენ შეილნი ხართ მეკერპეთანი... (კოლ. 56,32); თ ქ უ ა იოსებ, ვითარმედ შემდგომად აღრადგა უფალი ჩუენი იესუ ქრისტე მკუდრეთით გამომეცხადა მე იოსებს პირველად; რაემს ვიყავ საპყრობილესა შინა (არჩმათ. 4,1); ... მ ი ა გ ე ბ ს მისაგებელსა მართალსა ვითარმედ საჭედარსა მას ჩემსა გამსგავსე შენ ეტლთა მათ ფარაოხსა მოახლებული ჩემდა (იზოლიტე ლა, 118); ... ჩემ მიერ ა რ ქ უ თ, ვითარმედ გიწესს შენ მამაჲ გრიგოლ (ხანძთ. მგ, მა, 7); ... ა უ წ ყ ე ს კურაპალატსა, ვითარმედ არა ჰნებავს კაცსა მას ღმრთისასა მოსლვაჲ აქა (ხანძთ. კთ, კვ, 5); ... ჰ მ ა ყ ო, ვითარმედ „ეცეხლი აღდებულ არს სენაკსა“ შინა მამისასა (ხანძთ. ნგ, ნ, 6); მაშინ ი კ ი თ ხ ა ნეტარმან გრიგოლ, ვითარმედ სადა არს ყრმაჲ ბასილი (ხანძთ. მგ, მა, 4); და ვ თ ქ უ თ. ვითარმედ ამათისა ლოცვისა სმენაჲ უაღრეს არს უოელისა შესაძინელი-სა (ანტიოქ. 115.36).

პითა

გვხვდება საშუალო ქართულში. განსაკუთრებით დამახასიათებელია „ვისრამიან“-„ამირან-დარეჯანიანისა“ და „შაჰნამეს“ პროზაული ვერსიის ენისათვის:

მ ო ა ქ ს ე ნ ა პასუხი ბადრი იამანისძემან, ვითა ჰბატუკობისა ძებნად წამოვსულუვარ სახლით ჩემით (ამირან. 17,13; აგრეთვე: 36,32; 19,33; 91,17); უბრძანა, ვითა... დაეკაზმენით (ვისრ.

298.24): ... ე უ ბ ნ ე ბ ო დ ა..., ვითა ეგზომი ხანი მაპისა ქუე-
 ყანასა დაჰყავ... (ვისრ. 107,6); ეგრე უ ბ რ ძ ა ნ ა, ვითა უკე-
 თესი ცხენნი დამიკაზმენ (ვისრ. 110.4); მ ო ა ქ ს ე ნ ე ს ფ რ ი-
 დონს შარიერს, ვითა გორჯასპიანთა ნარიმანის შვილი ...ინდო-
 ეთით მოსულა... (პროზ. შპნ. 442); უ ბ რ ძ ა ნ ა მოციქულსა,
 ვითა ჩემმაგიერ ეგრე მოაქსენე მათ უსამართლოთა... (პროზ.
 შპნ. 419); სალიმ თ ქ ე ა, ვითა ესე ჩვენი ლაშქარნი სრულ-
 ნი ერაჟს ხელდვენ შარიერად და გული ლაშქართა მახედან
 დაუც (პროზ. შპნ. 409); შ ე ა გ ო ნ ე ბ დ ა, ვითა ფრთხილად
 და მღვიძარედ იყვენით... (პროზ. შპნ. 398); მაშინლა გ ე კ ი-
 თ ხ ე ნ, ვითა ამა ქალაქთაგან უფროსი და ანუ უმცროსნი
 რომელნი არიან? (პროზ. შპნ. 398; აგრეთვე: 440).

თუ

ძველ ქართულში მისი გავრცელების არე verba declarandi-
 სთან ვიწროა. ვადასტურებთ თითო-ორილა მაგალითს ზოგიერთ
 ძეგლში:

პ რ ქ უ ა. თუ მტკიცედ დეგ! (შუშან. 28, IX, 3); მ ი უ გ ე და
 ა რ ქ უ მას, თუ ოდეს წარიტყუშნა წმიდაჲ ქალაქი ი^ეშლში
 სპარსთაგან, მაშინვე წარიტყუშნა პატიოსანი ძელი ჯ^ემ, რო-
 მელსა ზედა დაემსკუალა ძე ღმრთისაჲ კორცითა (ბოლნ. 2.32);
 ხოლო მან პ რ ქ უ ა მათ. თუ ეპოვე მე ყოველი საფასე ჩემი
 და არს იგი საუნჯესა შინა ჩემსა (კიმ. 304,28).

საშუალო ქართულში თუ გავრცელებული საკავშირებელი ერ-
 თეულია სათანადო კონსტრუქციაში:

ვთქვით, თუ მზეა ნუთუ ზეცით ჩამოჭრილი ზედა ხმელსა
 (რუსთ. 1225,3); აწ მ ი თ ხ ა რ, თუ რას იტყოდი (რუსთ.
 815.4); და ჰ ვ ე დ რ ე ს, თუ ნუ აყოვნებთ, მოდით ჩვენად
 ნაბრძანებად (რუსთ. 516,2); ვ ჰ კ ა დ რ ე, თუ მზეო, დაგიწ-
 ვავ. ჩემიცა დაწვი მზე ბარე (რუსთ.: 330,3); შ ე ვ ს თ ვ ა ლ ე,
 თუ მეცა ვიცო, რაცა ჩემთვის გაგიგია (რუსთ. 443,1); გულო,
 გ ე ტ ყ ო დ ი, თუ შეიქცე გზასა (ვისრ. 278,19); ... მ ო ა ქ ს ე-
 ნ ე ჩემმაგიერ რამინს, თუ უმისოდ მე რას ყოფნასა ვარ (ვისრ.
 299,15); უ ბ ძ ა ნ ა, თუ კვლაცა დამიმოწმებია, შენ ნუ მი-
 ვაზირებ, ესე მ ი თ ხ ა რ, თუ გზა რა რიგი არის (ამირან.
 59,16); ეგრე მ ე ტ ყ უ ი ა ნ, თუ ნუ სტირ, მეტითა ტირილითა
 დასნეულებულ ხარ... (ვისრ. 219,3); ... და ასრე მ ო ა ქ ს ე ნ ე,
 თუ ევე საქმე შენს თავსა გაგებული იყო... (პროზ. შპნ. 372);
 და ასრე უ ბ ძ ა ნ ა. თუ ჩემგან შენ არა გინდა (პროზ. შპნ. 372);

უ ბ რ ძ ა ნ ა, თუ წინ წამოდევ (პროზ. შპნ. 396); ...მათ
 ესე უ თ ქ ე ა მ ს, თუ შენი დღენი აღრე გათავდებიან (პროზ.
 შპნ. 394); დ ა უ ძ ა ხ ა, თუ ფილასონ, გინდი სულთა დასაწ-
 ველად (შპნ. 3165,1); თ ქ ე ა, თუ ცოცხალი ვზი ვითა (შპნ.
 3139,1); უ ბ რ ძ ა ნ ა, თუ არა მძინავს, გამიმწარა დღე ნა-
 თელმან (შპნ. 3115,2); უ ბ რ ძ ა ნ ა, თუ ვაშად მოხუელ, აწ
 მიაშბე სით ხარ მველი (შპნაეაზ. 58,1); თ ქ უ ე ს, თუ
 გარდაქდენ მეფენი (შპნაეაზ. 37,3); ჰ კ ა დ რ ე ს, თუ ზღუა-
 თა პატრონსო ისმინე ჩუენგან თქმულია (შპნაეაზ. 125);
 უ თ ხ რ ა, თუ მართალს იტყოდი (არჩ. 645,1); თ ქ ე ა, თუ
 არ მმართვეს აყოლა ამ სოფლის, ერთის პრულისა (არჩ.
 646,2); ვ ს თ ქ ე ი, თუ ჰე, ღმერთო, შენა ხარ ჩემებრ ცთო-
 მილთა მქსნელია (გურამ. 220,1); ვ ს თ ქ ე ი, თუ აგების
 უფალმან აქ მიქსნას საკანკალოსა (გურამ. 228,9).

რომ(ი)

გვხვდება საშუალო ქართულში (იშვიათად).

ნიმუშები:

მაგრა აწევე გ ი თ ხ რ ო ბ, რომე მოყვანება არა ეგების (ამი-
 რან. 58,4); მე ამისთვის ვ ი ტ ყ ვ ი, რომე ჭათითა ჴელითა
 აწყვეტილა სამეფო შენი და მოოქრებულა ქალაქი (ამირან.
 36,17); უსიბისა ესე მ ო გ ა კ ს ე ნ ო, რომე უსუსური იყო...
 (ამირან. 24,32); ვ ს თ ქ ე ი გულსა შინა, რომე ეშმაური რამე
 არის და ყური არ მიუპყარ (ამირან. 71,18); აგრეც ესეც ამას
 უ ბ ნ ო ბ ს, რომე ღმრთისაგან არის ყოველი ჴელმწიფება
 იმავ ღმრთის მიმზგავსებულობით (ვახტ.); ვ ე ხ ვ ე წ ე მამუ-
 ლაიშვილს, რომ ეს ჩემი კაცი ან გამარიგე, ან ნაწყენი მომეცი
 (დოკუმენტ. ბერძენ. 675,66).

საშუალო ქართულში პროდუქტიულია სპეციალური ნაწილაკები
 (პირდაპირი მეტყველების კონსტრუქციაში), რომლებიც ებამებიან
 საკავშირებელ ერთეულებს. ესენია: მეთქი, თქო და ო. ამ ნაწილა-
 კებს „სხვათა სიტყვის ნაწილაკებს“ უწოდებენ.

მეთქი პირველ პირთან იხმარება. მასთან გამოყენებულია კავში-
 რები: ვითა, თუ რომ(ე); ამის პარალელურია ასინდეტური დაკავ-
 შირება — როცა კავშირი გაუჩინარებულია და კონსტრუქციას ქმნის
 მარტოოდენ ნაწილაკი.

საშუალო ქართულის მოგვიანო პერიოდის ენა გვაწვდის მეთქი-ს
 ხმარების მეტად განსაზღვრულ ნიმუშებს, როცა ნაწილაკი კავშირ-
 თან ერთადაა გამოყენებული, მაგრამ გაცილებით მეტია ასინდეტუ-

რი კონსტრუქციის შემთხვევები, ე. ი. როდესაც მხოლოდ მეთქი :ხმარება.

ვითა + მეთქი გვხვდება, მაგალ.. „ამირანდარეჯანიანის“ ენაში:

მე აგრე უთხარ, ვითა კარგი ვინმე ჭაბუკი ხარ, მე და შენ
ომისაგან კიდე სხვა არა გვეწევის მეთქი (103,34); მე ეგრე
მოვაქსენე, ვითა დასტურ წამოგყვები მეთქი (110,36).

თუ + მეთქი დადასტურებულია იმავე ძეგლში:

...არა ვჰკითხე, თუ რომელსა ქუეყანასა შინა არის
მეთქი (11,100,1); მე ვჰკითხე მათ კაცთა, თუ ვინ ხართ
მეთქი (104,33).

რომ + მეთქი-სათვის დავიმოწმით „რუსულანიანის“ ენა:

შევეხვეწე ღმერთსა, რომ ცოცხალი იყოს... მომკალ
მეთქი.

ახალ ქართულში რომ + მეთქი³ სალიტერატურო ენის ნორმაა.
ზოგ ავტორთან მეთქი დეფისით უერთდება წინამაჟვალ სიტყვას. აი
ზოგიერთი დამახასიათებელი მაგალითი:

... მივხვდი, რომ აქ კარგი არა არის რა-მეთქი (აკაკი 392);

ზემოთაც მოვიხსენიე, რომ ქართველებს ურიცხვი და

უთვალავი სათამაშოები გვაქვს-მეთქი (აკაკი 391); მაშინ მიუ-

ხვდი, რომ ალბად ჩვენც ასე გვეალურსებოდა-მეთქი (აკაკი

435); ... მოვიგონე, რომ ერთი მსახიობი მაკლდა და, რომ

ის იკისრებდეს. არ იქნება ურიგო-მეთქი (აკაკი 477); ავი

მოგახსენეთ, ბატონებო, რომ წარღვნა უნდა მოვლდეს-

მეთქი (ილია 345,9); შევფიცე ღმერთსა, რომ მე მოვკვდები

და იმას კი არავის წავაქვლეინებ-მეთქი (ილია).

როგორც ზემოთ ვთქვით, საშუალო ქართულში გაცილებით მე-
ტია ასინდეტური კონსტრუქციის ფაქტები (განსაკუთრებით ხშირია
„ამირან-დარეჯანიანში“).

გავეცნოთ ნიმუშებს:

მე მოვაქსენე, მგონივარ, მჰარი მომტეხე მეთქი (ამირან.

110,29); მე ეგრე უთხარ, ომად ვარ მადის ძე მეთქი (ამი-

რან. 109,4); მოვაქსენე, მო-მეთქი (ამირან. 71,11); მე

ეგრე ვსთქვი, ისი მგოსანნი წინარემცა მოდგენ მეთქი

(ამირან. 88,31); მე ეგრე ვარქვი, შეენიერო ჭაბუკო

მეთქი (ამირან. 103,11); ღამით უთხარ მოქალაქეთა, შეე-

კაზმენით მეთქი (ამირან. 102,20); ..ვსთქვი, ნეტარ ვინ

ყოფილან ესე ჭაბუკნი მეთქი (ამირან. II, 8,1); გარდვი-

ფიცე, ისე ვიცი-მეთქი, ისე ცუდად ვთქვი-მეთქი (რუსულ.

742,1); ასე ვთქვი, ცა ქუხს და მიწა იქცევა-მეთქი (რუსულ.

763,4): ვახტანგის კარის ეკლესიად დავნატრე, მე მიმადლობინა მეთქი (საბა, მოგზ. 42); მე მოვახსენე, წმიდავ მამავ მეთქი (საბა, მოგზ.); მე ვარქვი, მე, მართალსა იტყვი მეთქი (ქილილ. 259); მე ვუთხარ, ეგე რა სათქმელია, რომელსა იტყვი მეთქი? (ქილილ. 257); მე ვუთხარ, ... უქონელობა მეფობისა უღარესია, რომელსაცა გვირგვინი პატიოსნობისა ადგს მეთქი (ქილილ. 257); მე შეუთვალე, საქმე მიქირს, ვერ ვიყიდი მეთქი (იესე ოსეშ. 56.); ... ასე მეგონა, მკუდართ აღდგომა დღეს არის მეთქი (იესე ოსეშ. 10); კიდე შევეხვეწე, მეჭინბედ მიძსასურე, ... სხვაგან არსად დაეიკარგო მეთქი (იესე ოსეშ. 41); მიველ და შამოგეხვეწე, ნუ ამყრი მეთქი (დოკუმენტ. ბერძენ. 183,10); ...ეს ვიფიქრე, ...რა უნდა ექნა მეთქი? (დოკუმენტ. თაყაიშ. 137,24).

ფაკულტატურია იგი ახალ სალიტერატურო ენაშიც:

... ვწერ შენზედ დიდს განგაშს. ზურაბიანთ გავგასწრეს მეთქი (ორბელ. წერილ. 52,193); ... გითხარი, სანთელსაკმელი თავის გზას არ დაჰკარგავს-მეთქი (ილია 319,28); სჩანს, ჩემი ფიქრი ჰქონია-მეთქი, — ვიფიქრე გულში (ილია 318,40); აკი მოვახსენეთ, გაგიადვილებთ-მეთქი სამეცნიერო სიტყვის გაგებასა (ილია 253,6); ...მე მეგონა, ...ვარსკვლავები ჩემს ბედს შეჰნატრიან-მეთქი (ილია 304,19); ვიფიქრე, ვიფიქრე, როგორ ვუშველო ამ საქმეს-მეთქი (ილია 254,25); აკი გითხარ, კაი ბიჭი ხარ-მეთქი (ილია 280,4); ვიფიქრე, ეს მჰადი მე ხეირს არ დამაყრის-მეთქი (აკაკი 439); ... დიახ, მე მეთქი, ვუპასუხე (აკაკი 437); მეც რომ შევეატყვე, აღარ წყრება-მეთქი, გავთამამდი (აკაკი 433); ვსთქვი, სწორედ მერცხლის ბუდეა აქა და ის ზის-მეთქი (აკაკი 398); ვიფიქრე, ეს გუგული სად შემოფრენილა-მეთქი (აკაკი 398); ... ქორმაც მე გამიტაცა მეთქი, — ვუპასუხე სიცილით (აკაკი 392); ... ეკითხე, რა გატირებს-მეთქი? (აკაკი 392); საჩქაროდ მივაძახე, ხუთასი მანეთი მეთქი (აკაკი 448); მე ხომ გითხარი, ვერაფერს გაუბედავ-მეთქი (ვაჟა 7); ... მომაგონდა, ...ვერ უპოვნიათ მშობელი დედა და ტირიან-მეთქი... (ყაზბ. 15); ... აკი ვეუბნებოდი, თავი დაანებე მაგ გიესა მეთქი (ლომოური); ასე მეგონა, ერთი რამ საშინელი სასაცილო საქმე ექნეი მეთქი (ლომოური); ...გამოგიცხადე, ვერ მოგცემ-მეთქი ჩემსა ასულსა (მაჩაბ. 8,1).

აღსანიშნავია, რომ ასინდეტური კონსტრუქციები ს ა ვ ა ლ დ ე ბ უ ლ ო ა, როცა დამოკიდებული წინადადება უსწრებს მთავარ წინადადებას. იგულისხმება ამგვარი მაგალითები:

კარგი-მეთქი, ვ უ თ ხ ა რ მე (აკაკი); ... არ ივარგებს-მეთქი, ვ ი ფ ი ქ რ ე გუნებაში (აკაკი); ...მძიმე საქმე მაქვს-მეთქი!... ვუთხარი მე (ილია); სჩანს ჩემი ფიქრი ჰქონია-მეთქი, ვფიქრე გულში (ილია).

მეთქი დაესმის ყოველგვარ მეტყველების ნაწილს: ზმნას, საჩელს, თანდებულიან სახელს...

მაგალითები:

მე კი მეგონა, აღზევანსაც წ ა ვ ა ლ -მეთქი კიდევ მარილზედ (ილია); საჩქაროდ მივაძახე, ხუთასი მ ა ნ ე თ ი -მეთქი (აკაკი); აი, ამისთანა კაცები ვართ კ ა ხ ე თ შ ი -მეთქი (ილია), და მისთ.

პირდაპირი მეტყველების კონსტრუქციაში II პირთან გამოყენებულია -თქო ნაწილაკი, რომელიც ეხამება რომ კავშირს, თუმცა იშვიათად. ჩვეულებრივია მისი მონაწილეობა ასინდეტურ კონსტრუქციაში.

არსებითად დამახასიათებელია ახალი სალიტერატურო ქართული სათვის.

საშუალო ქართულში გვხვდება აქა-იქ და, ჩანს, იგი ხალხური მეტყველებისთვისაა დამახასიათებელი, იშვიათად რომ წამოყოფს თავს სალიტერატურო ენაში:

მიკითხოს, ჰ კ ა დ რ ე, იყო-თქო აქა ერთისა წამითა (რუსთ. 103,4); ა ც ნ ო ბ ე ჩემი სიკვდილი, იყავ მართ ვითა მთრვალია; მიჰხვდა-თქო საქმე, რომელი ყოვლთათვის გარდუვალა (რუსთ. 158,2); ეს შ ე ნ ა თ ვ ა ლ ი მ ი უ წ ი ნ ა რ ე, მეცა ვიყავ-თქო თავსაჩინარე (ბესიკი 6).

ახალი ქართულის ნიმუშებია:

ასე შეუთვალე ჩემმაგიერ, სირცხვილია-თქო, თუ ემსახურები? (გრ. ორბელ. წერილ. 43,186); ჩემი საყვარელა ქეთევან დიდად უნდა მომიკითხოთ და უთხრათ, ალექსანდრე და ბარბარე გრიგოლობას ვერ გიზმენ-თქო (გრ. ორბელ. წერილ. 44,186); უ თ ხ ა რ ი შენს ქმარს, მეც დილაზედ ვინახულებ, ღმერთია მოწყალე-თქო, ყველანი მშვიდობით ვიქნებით-თქო (ილია 286,15); უ თ ხ ა რ ი, რომ, როცა პეპია კვდებოდა-თქო, შენა გლოცავდა-თქო (ილია 315,39); ბიჭებში კი ხმა გააგდეთ, რომ ტყუილია-თქო, უ რ ჩ ი ა ლუარსაბმა (ილია 345,41); უ თ ხ ა რ, რომ ცოცხალი ვარ, ისევ ისე მიყ-

ვარხარ-თქო, თუ ღმერთმა გადამარჩინა, თავს არ დაგანებებ-
თქო... (ყაზბ. 49).

დასავლეთ საქართველოდან გამოსულ მწერლებთან, განსაკუთ-
რებით აკაკისთან. თქო ზოგჯერ I პირთანაც იხმარება, შეთქი-ს აღ-
გილას, და ეს ნორმა ხალხური მეტყველებისთვისაა დამახასიათე-
ბელი.

მაგალითები აკაკის ენიდან:

და ვ ი ბ ა რ ე შინ, რომ დაებრუნდები, ფოსტიდან გამოვიტან-
თქო (404); ... ღმერთს ვ ე ბ ვ ე წ ე ბ ო დ ი, ღმერთო, სტუმ-
რებს ნუ გამოგვიღე-თქო (425); ... კიეინას ვ ა ყ რ ი, ვერ
წამოხვალ, შე წუწყო. შე ფრთხილო-თქო (423); ... გა მ ე ვ-
ლ ო გულში, არავინ მიყურებდეს-თქო (420); ... თავი მითი
ვიმართლე, რომ ფეხები მტკივა-თქო (424); ... და მეც სწორედ
დავრწმუნდი, რომ კურდღელს ფეხდაფეხ მოეწვდი და დავი-
ჭირე-თქო (424); მივიჭერი და შე ვ ე ხ ე წ ე წ ი, ანა, გენაცვა-
ლე, ერთი მტევანი მეც მომიწყვიტე-თქო (421).

პირდაპირი მეტყველების კონსტრუქციაში ზმნის III პ. ფორ-
მასთან, თანახმად სალიტერატურო ენაში დაკანონებული ნორმისა,
ქართულში გამოყენებულია ო ნაწილაკი. იგი ეხამება კავშირებს —
ვისთა, თუ, რომ(ე) და მონაწილეობს ასინდეტურ კონსტრუქციაში
უამკავშირებოდ.

„სხვათა სიტყვის“ ო დამახასიათებელია საშუალო და ახალი
ქართული ენისათვის. მაგრამ არ შეიძლება ითქვას, რომ ძველ
სალიტერატურო ენაში იგი არ გვხვდება. ამის მაგალითებს გვაწე-
დიან ძველი ენის ტექსტები.

დავიმოწმით ზოგიერთი მაგალითი:

... მან მაცთურმან თქუა, ... ვ ი თ ა რ მ ე დ შემდგომად სამისა
დლისა აღვდგეო (მათე 27,63-DE); რამეთუ რიცხუსა მას
იტყვს, ვ ი თ ა რ მ ე დ სამასნი მელნი შეიკუიციუნა ურთი-
ერთსაო რომელთა უკუანაჲსკნელ ცეცხლი აღგზებული დას-
წუვიდესო, ამას გვჩუენებს, ვითარმედ მწვალებელ იყენესო
(იპოლიტე მდ. 42); აწ ამისთვის იტყვს სული იგი: გვპყრენით
მელნი მცირენიო... (იპოლიტე, მე. 58); არამედ ეუწყა ღმრთი-
სა გან, ვ ი თ ა რ მ ე დ უმჯობჲს მისსა აწ იყოს სხუაჲ მღდე-
ლი მწყსად თქუენდაო (ხანძთ. მა, ლზ, 3); ვითარცა იტყვ'ა
მოციქული: „მოუკლებელად ილოცედიითო“ (ხანძთ. ა, ა, 14);
რამეთუ დავით იტყვს: „აღუთქუთ და აღუსრულეთ უფალსა
ღმერთსა თქუენსაო“ (ხანძთ. თ, ვ, 87); ამის თვსცა ქრისტემან
უბრძანა პეტრე მოციქულსა: „არა თუ შვდ გზის ოდენ შეუნ-

დო ძმათა დღესა შინა, არამედ სამეოც და ათ შუდ გზისაო“
(ხანძთ. ია, ზ, 67).

ვით + ო გვხვდება „ვისრამიან“-„ამირან-დარეჯანიანში“; უმთავრესად ამ უკანასკნელში. მოგვიანო ხანის ძეგლებიდან ვადასტურებთ „შაჰნამეს“ პროზაულ ვერსიაში:

... ვისის დედასა არ ქუეს შაჰროს, ვითა სულისა დაღება ქალისაგან ნდომისა ნიშანი არისო (ვისრ. 13,6); მუნ ეტიკმან იყიელა ღმრთისა განგებისაგან მათ ზედა, ვითა ვაამანის საქონელი — ვაამანისა არისო (ვისრ. 20,18); ... შესჩიელა შაჰროსაგან, ვითა რჯული დაადლო შაჰრომან და ზენაარი გატეხაო (ვისრ. 20,27); ზოგნი ეგრე იტყოდეს, ვითა ლა უჯობს, თუმცა რამინის ნაცულად ათასი ბერძენთა მეფეთაებრი უჩნდაო (ვისრამიანი); ... ეგრე არ ქუა, ვითა შენ სით მოხუალ, სახელი და გუარი შენი რა არსო? (ვისრ. 17,2); ... მოეწერა. ვითა მოვალ და ასულსა შენსა შევიერთაო (ამირან. 22,19); მოაქსენეს, ვითა ბრალი არავისი ყოფილა, ცთომით უთხრა კაცმან ვინმეო (ამირან. 44,8); და უბრძანა მის სამეფოსა კაცთა ვითა ყველანი იმა უმცროსსა ვეშაჰსა შეებენითო (ამირან. 92,5); უთხრა აბუ-ტალიბს ღარიბსა, ვითა წაჰომყევე და მიმიყვანე მუნაო (ამირან. 59,21); ... ეგრე თქუა, ვითა მთერალი ვიყავო (32,21); ... ყიოდა, ვითა გარდიხეწენითო (16,8); თქვა უსიბ ინდოსა ჭაბუქსა, ვითა აქა დგომა არა კარგი არსო (ამირან. II, 27,18); ჩვენთვინს შემოგეთვალა, ვითა გული ჯავრისაგან ამოირეცხეთო და შეცოდება შეგეინდოსო (პროზ. შაჰნ. 419).

მეტი გავრცელება აქვს საშუალო ქართულში თუ + ო-ს.

გავეცნოთ მაგალითებს:

მაშინ აღარ მითხრა, თუ ესრევე იყოსო (ვისრ. 50,28); ესეცა დაგეყუედრა ჩემდა, თუ შენი დედა გუარად შენსა მამასა სჯობდაო (ვისრ. 105,21); ... ვისის ეგრე ეთქუა, თუ ჯერეთ ჩემგან ძმასა გულის-ნება ვერ უპოვნიაო (ვისრ. 30,11); ესე ვერავინ ჰკითხის, თუ რაის ჭირისაგან ხარ ეგრეო (ვისრ. 52,26); ... გულსა შიგან იგონებდა, თუ აწ რა ტკბილად დაეწყო ლაპარაკი და საუბარიო (ვისრ. 71,32); გვეგონა, თუ აღარ არის გზა საჭირო ჩვენო (ამირან. 17,6); უბრძანა მეფემან, თუ რა გვარი არის იგი ნადირიო (ამირან. 3,21); მაგრა ესე ვერ უთხრეს, თუ გზა ვერა გავსცეთ, თავებსა დაგვეჭრისო (ამირან. 57,31); თქვეს, თუ აბა გარდახედითო (ამირან. II,34,13); თქვეს, თუ

წავიდეთ და ვნახოთ და მათ წინაშე დავიკოცნეთო (ამ-
რან. 91,15); ე გ ო ნ ა, თუ დაბრუნდაო პირი ვარდი,
ბროლ-ბაკმული (რუსთ. 230,4); ...ან თქვეას, თუ აქ რა
გრჯიდაო, მუდმის ცრემლთ ზღვაში გაკურვებს და იგი გარ
გაგიჯდაო (არჩ.571,3); ე თ ქ ე ა, თუ ასე ცოტასა რას ვაქნევ,
არ ვარ ძიძაო (არჩილიანი, 1); თ ქ უ ა, თუ მოგცაო მნათობი,
რისაცა იყავ მძებნელი (შაჰნავაზ. 131,3); თ ქ ე ე ს, თუ უფ-
რო წავედებითო (გურამ. 55,4); ე ბ ძ ა ნ ა, თუ მობძანდიო
(გურ. 299,2).

ახალი ქართულისათვის თუ + ო არაა დამახასიათებელი. შესაძ-
ლოა შეგვხვდეს ზოგიერთ მწერალთან უაღრესად იშვიათად.

მაგალ.:

არავის უ თ ქ ე ა მ ს, თუ ეგ საშიში, სახიფათო და ურიგო
საქმეაო (აკაკი 422).

რომ(ე) + ო საშუალო ქართულშივე იხმარება, ოღონდ ის არაა
ფართოდ გავრცელებული.

აი ზოგიერთი მაგალითი:

ახლო რომო, შენთვის თ ქ ე ე ს, რომო უფროს იქმნესო
მყოფთა ყოველთა (აბდულმესია 105,3); ... ი ტ ყ ო დ ე ს,
რომე საში ათასი კაცი მოკლესო (ამირან. II,133,13); ... ე გ რ ე
ა რ ქ ე ა, რომე წასელასა მიშლი, აკლე თვარეო? (ამირან. 72,
37); თ ქ ე ე ს, რომ დღეს თურმე აღარ მოვაო (საბა, მოგზ.
17); ... ლექსადაც იმისთვის უ ბ ნ ო ბ ს, რომ სპარსის ლექსის
ბაძხედ რომ სთქვა სპარსული ამბავი ქართულად ესთარგმნეო
(ვახტ. სევ, ივ); ... მ ი თ ხ რ ა მამა თქვენმა, რომ ეგ წიგნი
შეინახე, ჩემიც გამოსაყენებელია და შენიცაო (დოკუმენტ-
თაყაიშვ. 12, 18); შენვე 'შ ე მ ო გ ე ხ ე ე წ ა, რომე მიყიდეო
(დოკუმენტ. ბერძენ. 62,7).

ახალი სალიტერატურო ენის ნიმუშებია:

ის დალოცვილი მღვდელი ხშირად მ ა რ ი გ ე ბ დ ა ხოლმე.
რომ მტერსაც პატივება უნდაო (ილია 304,31); ჩემმა ნათლი-
მამამ მ ი თ ხ რ ა, რომ არა მგონია მღვდელი ეხლა შენ გამოგ-
ყვესო (ილია 321,6); ბოლოს მ ი თ ხ რ ე ს, რომ შენი გაგზავ-
ნის დრო მოერდაო (ილია 311,20); შე უ ტ ყ ვ ი ა თ, რომ
შპიონი არისო (აკაკი 460).

საყურადღებოა, რომ „სხვათა სიტყვის“ ო ეხამება თითქო(ს)
კვშირს, და ეს გასაგებია, თუ გავითვალისწინებთ ამ საკავშირებელი
ერთეულის ეტიმოლოგიურ ბუნებას („თუ ითქვას“): რადგანაც

გენეტურად ივარაუდება oratio recta-ს კონსტრუქცია, ბუნებრივია ამ ვითარებაში ო-ს გამოვლენა.

ნიმუშები:

ერთად-ერთი ვარსკვლავი, მეტად ბრწყინვალე, ზედ დაჰნათიდა, ერთს ალაგს გაჩერებული, თითქო ძყინვარის დიდებულს სახეს განუცვიფრებიაო (ილია 255,36); ... მუშტები თავისთავად დამეკუმშენ, თითქო ჩემი გზის ამრევი ხელში უნდა გამეწურაო (ილია 305,6); მოუბრუნდა გიტოს და გულ-დადინჯებულად, თითქოს კაი საქმეს შერებაო, უთხრა... (ილია 300,35); ასე იდგნენ კიდევ რაოდენიმე ხანს, თითქოს გაბუტულები არიანო (ყაზბ. 71); მიიხედ-მოიხედა, თითქოს ეძებს რასმეო (ლომოური); მისი ... თვალები ისე დაღონებით და რაღაც სასოებით იცქირებოდნენ სასაფლაოსაკენ, თითქო მათი პატრონი იქ დამარხულ გვამთ შენატრისო (ლომოური).

საშუალო ქართულის ზოგიერთ ძეგლში და მეტად იშვიათად მე-20 საუკ. მწერლებთანაც ო I პირის ფორმებთან იხმარება და იგი მეთქი-ს ადგილასაა.

აი რამდენიმე მაგალითი:

ვ ს თ ქ ვ ი თ მ ც ა , თუ ზურმუხტისანი არიანო (ამირან. 83,15); მე ეგრეთ მოვ აკ ს ე ნ ე . ვითა ცხოვნიდი უკუნისამდე, ამირან-დარეჯანისძეო (ამირან. 25,30); მე ეგრე მოვ აკ ს ე ნ ე , თუ რა მოგაქსენო, დაგიძიმდებისო (ამირან. 72,1); მაგრა კვლაცა მოვ აკ ს ე ნ ე ბ , თუ ვით ეგების, დაექსენ მაგა საქმესაო (ამირან. 59,14); პირველად ესე გითხრა მე, რომ თვით სეფედაღლისებრი ჭაბუკი არა არს პირსა ზედან ქვეყანისასაო (ამირან. II, 149,7); ... უთხარ, ის კაცი საყდარშო შესულნი არიან, სანთლები ხელში უჭირამთ, მოდით და დააფიცეთო (დოკუმენტ. თაყაიშე. 213,48); ჩავედი, შევეხვეწე, ან გამარიგე და შემარჩინე, თვარა მომეც და ორს მარჩილს მოგცემო (დოკუმენტ. ბერძენ. 475); ასე უთხარი, დოსითეოსის დიაკვანიაო (კალმას. 6,26); დედაჩემს შავეხვეწე, ტყვია-წამალი მიყიდე და დამბაჩა მიყიდეო (ვაჟა, „პატარა მწყემსის ფიქრები“); მაშინ გულდამშვიდებულმა ვსთქვი, არა ვარ გამშრალი, არაო (ვაჟა, „მთის წყარო“).

რა მდგომარეობაა მრავლობით რიცხვში I პირის ფორმასთან? როცა მთავარ წინადადებაში ზმნა I პირში და მრავლობით რიცხვშია მოცემული, დამოკიდებულ წინადადებაში საშუალო ქართულში ო იხმარება.

მაგალითები:

და ჩვენ მოვახსენეთ, არ ყოფნა ამა სამთა ყმათა უმძიმსო (ამირან. II, 126, 22); ვსთქვით ყოველთავე, ჭაბუკი ერთი იმას ვერ სჯობსო (ამირან. II); ჩვენ ვჰკითხეთ, თუ რა ჯკირსო? (ამირან 29, 5); ვთქვით თუ მოდარბაზენიო (ამირან. 27, 22); ვთქვით თუ აბუტარ ყოფილაო (ამირან. 45, 13); ეგრე ვთქვით, ვითა მას გვერდით იგი გარეგანნი სახლნი აღარ არიანო (ამირან. 86, 3); ვთქვით-მცა, თუ არა არს ჭაბუკი ამისებრიო და ვსთქვით, თუ დღესა არს სიკედილი რომელისაჲო (ამირან. 46, 26); გვეგონა, ვითა იგი სინათლე იყო ხეარაშან ქალისაო (ამირან. 83, 25); ასე გვეგონა, სულ ნადიმად ემსხდარვართო (რუსუდ. 771, 3); ...იმას ვკითხეთ, რომ ეს თამაზ ერისთავის ყმა იყო, შენ რატომ მიყიდე მეითარსაო (დოკუმენტ. ბერძენ. 134, 5).

ახალ სალიტერატურო ენაში იშვიათია ო-ს გამოყენება I პირის მრავლობითთან. ასე, მაგალითად, ახალი ნორმების მიხედვით შეუსაბამო კონსტრუქციაა:

... ილიას ვუთხარიო, ... ვაჟა-ფშაველა... გავგზავნოთ გასავითარებლადო (მგალ. მოგონ. 133).

მაშ, რა არის დამახასიათებელი სათანადო კონსტრუქციისათვის ახალი სალიტერატურო ენის სინამდვილეში?

როდესაც მთ. წინადადებაში წარმოდგენილია ზმნა I პირის ფორმით მრავლობით რიცხვში, დამოკიდებულ წინადადებაში გამოყენებულა ანა მეთქი, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო (მხოლ. რიცხვის მიხედვით), არამედ მოცემულია ჩვენთვის ცნობილი -თქო ნაწილაკი, რომელიც, როგორც ვიცით, ენაში გვხვდება მხოლ. რიცხვის I პირის ფორმასთანაც, მაგრამ სალიტერატურო ენისათვის ნორმა კია II პირის ფორმასთან მისი გამოყენება. მაგალ.. არ ვამბობთ: „შევეხვეწეთ, (რომ) წიგნები გვიყიდე-მეთქი“; არამედ „შევეხვეწეთ, (რომ) წიგნები გვიყიდე-თქო“, და ეს ალბათ იმიტომ, რომ ენაში ჯერ კიდევ აღიქმება მეთქი ნაწილაკის ეტიმოლოგიური დასაბამი: მეთქი-ს საფუძველია მხოლ. რიცხვი: შევთქვი, და მრავლობითის კონსტრუქციაში მისი ხმარება გაუპარულბელი იქნებოდა.

უაღრესად იშვიათად იმავე საშუალო ქართულში ო II პირთანაა გამოვლენილი:

...ეგრე იტყუი, რამინ მინდა და მოაბად არ მინდაო (ვისრ. 90, 6); მიბრძანეთ, თუ რა არს აჯა თქვენი ჩემთანაო (ამირან. 57, 28); აწ ამას იტყვი, ვითა ეშმაკმან მამატყუაო

და სიკვდილი კაცსა თავსა აცო (პროზ. შპნ. 419):
...ვსთქვი, თუ ვიშვილებ ამასო (გურამ. 337,4); მამა შენს
ასრე მისწერე, მე ვამატანეო (დოკუმენტ. თაყაიშე.
137,36).

„სხვათა სიტყვის“ ო უმთავრესად ასინდეტურ კონსტრუქციაში
მონაწილეობს.

გავეცნოთ ჯერ საშუალო ქართულის ფაქტებს:

...ეგრე თქუის, კელმწიფობითა შენ უკეკლუცე ხარ ყოველთა
კეკლუცთა ზედაო (ვისრ. 54,8); კელა უბრძანა, თავსა ჩემ-
სა, რას იცინი, რად დამგმეო? (რუსთ. 65,1); ... ასრე ეგონა.
ულონიოდ მტერიანი იყო რამინ და აწ მტერმან დასცაო (ვისრ.
39,27); მათ გვითხრეს, ინდოეთისა ნაპირისანი ვართო
(ამირან. 107,35); და ჩვენ გვიბძანა, აწ ნახოთ ძალი და
ჭაბუკობა ჩემიო (ამირან. 115,4); უბძანა დედოფალმან
დიდებულთა მისთა, მოაჭსენეთო (ამირან. 90,28); უსაბ
მოაჭსენა, ვიციო (ამირან. 14,21); იგავთა შინა უთქ-
ვამსთ, უსაყვარლო კაცი მიწყვი სნეულიაო (ქილილ. 235);
და ეგრე მითხრა, ესე სანადირო ჩემია და ესე ტყე ჩემო
სამკვიდროო (ქილილ. 115); ბრჭემ ჰკითხა, როგორ ყოფი-
ლაო? (ქილილ. 219); ბრძანა, ნეტავი ერთი წყალი დამა-
ლევინაო (რუსულდ; 755,7); და შერე ჯიმშედ ეგრე მიბძა-
ნა, ამას მაშინც ვერ დაიწუნებო (რუსულდ; 918,5); უთხრა,
მე ამით მაძლარვარ, ჰე, ჩემო სიხარულოო (არჩილიანი,
1); თქვა, რა ქალს კაცი ხელთ იგდებს, სახეებს დაუთვლისაო
(არჩ. 561,1); მოახსენეს, მოულოდნელი რამე ლაშქარნი
გამოჩნდაო (ფარსად. 211); ასრე შესთვალა, იმერელთ
მიმუხანათესო (ფარსად. 222); თავის კაცს დაარიგა, გულ-
ნებურად აჩვენეო (საბა, მოგზ. 39); მიბრძანა, ვიცი მარ-
თლა ვერა გასინჯე რაო (საბა, მოგზ. 39); იტყვის კაც
დადიანი..., ნუ მიხმობთო... (ბესიკი); ქმარს უთხრა, აღრე
ვისწრაფოთ. სახლს ვეპატრონოთ ჩქარაო (ბესიკი 61); დიონო-
სე იტყვს, ღმერთს ყველა კეთილად დაუბადებიაო (ვახტ.
ტნა, ჩუპბ); და ახლა უბნობს, ჩვენ კარგს მოლექსებებს
სუფრის შაირობაც კარგად გვიამებაო (ვახტ. სეთ, კდ); და
გეხვეწებათ, ამ ჩემს ნათქვამს წიგნს სოფლის სამიჯნე-
როდ ნურვინ გახდო (ვახტ, სეგ, თ); ბძანა, შენისთანას
ყმაწვილს აგრე მოატყუებენო (იესე ოსეშე. 24); ხოლო წმიდ-
ამან მოწამემან ჰრქუა, შთადეგ, ბასილი და განზომე ეგე,
რაოდენი არსო (აბუს. ტბ. 62,101); ბატონიშვილმაც დიდად

იკვირვა, ამის მეტათ არ შემიტყვიან (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 101,9); მაშინ მიშკარბაშმან უთხრა, ლპერთმანი, ტყვილი არის ეგეო (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 138,14); ნინია ჩიოდა, მამა ჩემი ბერძნისშვილის ზავრადას შვილი იყოო (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 225,2); ასრე მითხრეს, ფულარიაანის ცაგერლის ხელშიდ გავრიგებულვართ და საზღვარიც ასეიანო (საეკლ. საბ. 73,4).

ახალი ქართულის ნიმუშებია:

ასე სწერია, ორისა და სამისა მოწამითა დაემტკიცოს ყოველიო (კალმას. 40,15); მკითხავდა, გესმისო? (ილია 284,23); ... უპასუხნია, ჩემი გახლავთო (ილია 299,22); ... გიტოს უთხრა, მე და გაბრიელ მოვრიგდებითო (ილია 305,3); მეურმემ დაიძახა, ურემი გატყდაო (ილია 312,23); მომგვარეთ მოურავიო, დაიყვირა (აკაკი 409); თანაც ასე იძახოდა: ასე დაეჩჩინოს ბაბუას წვერებო (აკაკი 387); ძიძის შვილმა მითხრა, მოდი ერთი ბაბუას წვერები დაუჩჩინოთო (აკაკი 387); და თურმე იმას ფიქრობდა, საიდან სად მოვედიო (აკაკი 384); დღეს ბატონები გამობრძანდებიანო, იტყოდა ხოლმე ჩემი ძიძა (აკაკი 390); ცხადად ვინ უშლიდაო, იფიქრებს კაცი (აკაკი 435); იფიქრა, ეგ არის, უნდა გამოვესალმო წუთისოფელსაო (ვაჟა 197); ერთმა სთქვა, ვერხვი მოვჭრათო (ვაჟა 40); ... ღმერთს ევედრებოდენ, ... დიდხანს გვაცოცბლეო (ვაჟა 40); იქნება კიდევ შევჯავრდეთ, ჰფიქრობს (ვაჟა 44); ... სულ მართალიაო, ამბობს იგი (ვაჟა 69); და თან ფიცით შეუბნებოდა, უცნაური რამ შეეიტყეო... (მაჩაბ. 22,9).

„სხვათა სიტყვის“ ნაწილაკები ყოველთვის არ არიან დაკავშირებული *verba declarandi*-სთან; იშვიათად, მაგრამ მაინც ვხვდებით სალიტერატურო ენაში სხვა ტიპის ნიმუშებს. ამ შემთხვევაში სათანადო ნაწილაკების შემცველი მარტივი წინადადება ან ჰიპოთაქსურადა დაკავშირებული მასთან მდგომ წინადადებასთან ან კიდევ პარათაქსულად. ორსავე კონსტრუქციაში იგულისხმება ლოგიკურად სათანადო ტიპის ზმნა, მაგრამ არა ჩანს; ნაწილაკები დამოუკიდებლად გამოხატავენ პირდაპირი მეტყველების კონსტრუქციას. ზოგჯერ მეთქი ცალკე არსებულ მარტივ წინადადებაშიც იჩენს თავს.

ნიმუშები:

მეორთვი: ეს მაქვს-მეთქი (რუსულ. 727,4); ვმალი წინ დაულე, შემეცოდე ვარ და სიკვდილის მეტი აღარა გამეწყობა რა-მეთქი.

(რუსულ. 756,6); მრავალი ვიტირე, ასრე დამაქცევინა ოჯახი ამანა-მეთქი (დოკუმენტ. თაყაიშე. 137,21); მე ძალიან გამიკვირდა, ვინ ბიჭი-მეთქი და ვინ წიგნის კითხვა (ილია 271,4); გამიკვირდა: ეს რა გიმნაზიის საკადრისია-მეთქი (აკაკი 432); ... ხომ ილოცეო? როგორ არა-მეთქი (აკაკი 435); არა მეთქი, არა! (ლომოური): როდერიგო, სად ნახე იგი? სად ნახე-მეთქი ჩემი ქალი? (მაჩაბ. 11, 12); არიქა, მალე, ოპ, ქურდები! ქურდები-მეთქი (მაჩაბ. 8,6); ადექით-მეთქი და სასწრაფოდ ნაბათის ცემით ხერინვა დაუფრთხეთ მოქალაქეთ... (მაჩაბ. 8,14); — იოსებ ბარათაშვილი მომიკითხე, გინდოდა ჩვენი დაკარგვა და აღასრულე-თქო (დოკუმენტ. თაყაიშე. 54,20): შენ არა მყვანდე, ამისთანა კაის სამსახურს არ გამომიჩჩევენ-თქო (დოკუმენტ. თაყაიშე. 76,15); ტკივილს ისე არ შევეუწუხებოვარ, როგორც შიშს; ვაი თუ გამიწყურენ-თქო (აკაკი 421); — თაყვანი ვეც და მიქმო: მოდი, მაკოცეო (ამირან. 109,2) გამოგზავნეა მათ ბუმბარაზთა მოციქული, ვითა მარტო გამოდიო და ჩვენიცა მარტო გამოვანო (ამირან 40,4); მეორესა დღესა მიუგზავნეს მათ ორთავე ქელმწიფეთა კაცი ასფაან მეფესა, ვითა აწ კვლავ მიზეზი აღარა არს, მოგვეცემენ ასულნი შენნიო ცოლად (ამირან. 69,14); ჩვენთან ცდილობს და კაცს გაგზავნის, რომ თქვენი შვილი ვარ და შემირიგეთო (დოკუმენტ. თაყაიშე. 23,6); ... მომიტანა რაპორტი, რომ შან-ცოვის ინსტრუმენტები დამემტვრა მუშაობაზედაო (გრ. ორბელ. წერილ. 72,209); დღეს რომ ვჭკითხე, დაღალულობისაგან მეძინაო (გრ. ორბელ. წერილ. 58,199); ძალიან ჭავრობს, რატომ ივანე წიგნს არა მწერსო (გრ. ორბელ. წერილ. 51,191); რომ დაინახეს, მღვდელი მოდისო, ერთობ სიხარულით დაიგრიალეს (ილია 288,9); ორ მტერსავით ერთმანეთს ველოდით, — აბა წინ ვინ დაიწყებს ომსაო (ილია 307,29); ... ბავშვებს მაშინაც არ ასმევდენ: ცხელი წყალი შიგნულს გაუფუჭებსო და კბილებს წაუხდენსო (აკაკი 425); შვილებმა რომ დაინახეს — თავადი ჭიბეში იყოფს ხელს საბუთის ამოსაღებადო, მკედრის ფერი დაედვათ (აკაკი 450); შეშინებოდა: ვაი თუ რამე დაემართათ (აკაკი 452); როცა დაინახავდნენ — კლდე ლაპარაკობსო, მთლად სმენად გადაიქცეოდნენ (ვაჟა 22).

ამავე რიგისაა ისეთი ფაქტები, როდესაც მოლაპარაკეს მოჰყავს ანდაზა-გამოცანა, ანდა სენტენცია-აფორიზმი, საყოველთაოდ ცნობილი:

ხომ გაგოცონია: მთა მთას არ მოხვდება, კაცი კი კაცსაო (ილია

280,42); ტყუილა კი არ არის ნათქვამი: „ჩვეულება რჯულზე უმტყიცესიაო“ (აკაკი 429); ტყუილად კი არ არის ნათქვამი: „ვარდი უეკლოდ არავის მოუკრეფიაო“ (აკაკი 457); ნათქვამია: კაცია და გუნებაო“ (აკაკი 448); ხომ გაგიგონია: „რა ქვეყანაშიაო მიხვიდე, იმ ქვეყნის ქუდი დაიხურეო“ (აკაკი 447); არა ცოდნა არა ცოდვაო, ნათქვამია (ვაჟა 198); კვიცი ჭიშზე ხტისო, ხომ გაგიგონია (ვაჟა 197); თავის ქება კიტრადა ღირსო, გამიგონია (ვაჟა 197); ცდა ბედის მონახევრეაო, ნათქვამია (ვაჟა 94); ჭირსა შიგან გამაგრება ისე უნდა, ვით ქვიტკირსო, ხომ გაგიგია (ვაჟა 209).

პირდაპირი მეტყველების ნაწილაკთა ადგილი განსაზღვრულია: ისინი ფრაზის ბოლო სიტყვას დაერთვიან, ჩვეულებრივ ეს ბოლო სიტყვაა, მაგრამ შესაძლოა სხვა მეტყველების ნაწილიც მოგვევლინოს წინადადების დამამთავრებლად.

ეს წესი შეიძლება ჩაითვალოს ნორმად სალიტერატურო ენისათვის როგორც საშუალო, ისე ახალ ქართულში.

ვადასტურებთ თითო-ოროლა შემთხვევებს, როცა ეს წესი დარღვეულია და ფრაზაში სხვა სიტყვებსაც ერთვის ო ნაწილაკი. გარკვეული კანონზომიერების დადგენა ამ მხრივ არ ხერხდება, მაგრამ ის კი შეიძლება ითქვას, რომ ო უფრო რთულ წინადადებაში (პერიოდში) შემავალ მარტივ წინადადებებს მოუღის:

... შემოეთვალა, მე არა ცნობა მაქო ნახვისა, მაგრამ მამისა ჩემისაგან დიდი ქება მასმიაო მამაშენისაო და აწ ჩვენ მათნი შვილნი ვართო, როგორც მათ ჰყვარებიათ ერთმანერთი და ნდომებიათო, ისევე ჩვენ შევიტკბოთო და შევითვისოთო ერთმანერთიო (რუსულდ. 725,2); შაჰისმეილ აჩქარდა, არამც ქურთისა ლაშქარი შემოეყაროსო და საქმე გაგვიკირდესო (ფარსად. 210); ასრე უთხრა ქართველთა, მამაცმანო კაცმანო, უნდა თავის თავი მგელს ამგზავსო (ფარსად. 216); ასრე უთხრა, დღევანდლამდისინო კონთქარსა და ყაენს პირი არ დავრიდეო (ფარსად. 217); ასე ბრძანა, ამის-მეტია კაცისაგან ეს არა ქნილაო, რომ ხუთი ეამი ძალ მიცემით გასაქირ ბრძოლა გარდეხადოსო და დამარცხებულსა და ლაშქარ ამოწყვეტილსა და თვითცხენიან თალასში ((sic) ჩაფლული კიდევ მშვილდს ეზიდებისო (ფარსად. 223); ეს უბრძანებია, დავბერებულვარო, ღმერთისა წინაშე ჩემთან ავნაქმართა შენდობასა მოვითხოვო (ომან. 73); მან უთხრა, მამა ჩემი ლაშქართაგან გამოდგესო, რომ ვიცნაო და პასუხს ვეტიციო (ომან. 68); ტირილითა ეხვეწებოდეს, ნუ

წახვალთ, დიდის ფიციტ შეგიჯერებთო, რომე ჩვენი საპატრონოც შენთვის იყოსო (ომან. 68): უთხრა, მაჩვენე ის ანგელოსიო და მეცა ქრისტიანი შევიქნებო (საბა, მოგზ. 44); მიბძანა, მე შენთვის ღმერთს ვეხვეწებო, დიდი დღე მოგეცესო, შენით მრავალი საქმე მინდა გავაყეთო (საბა, მოგზ. 20); და დედოფალს ებძანა. გრწამდესო, თუ შაჰყულიხან არ მოსლოდათ შუა და უწინ შენ გეთხოა, შენ მოგცემდი, ახლა რადგან სყიდულობ, დასტური მომიცია, იყიდეო (იესე ოსეშ. 20); ბასტამაშვილმა სთქვა, ამისთანა ღვთის რისხვა იქნება, რომ ჩვენ დაგვემართათ და ასრე დავილუპენითო (დოკუმენტ. თაყაიშ. 138,9); მის უმაღლესობას მეფესთან ეჩივლა თ... რომ ჩვენს ბიძას ტეტის ოცდახუთი თუმანი ემართა ესიტაშვილის ზაზასიო და გირაოდ ვენახი ჰქონდაო (დოკუმენტ. თაყაიშ. 230,2).

ვადასტურებთ ზოგჯერ ასეთ ფაქტებს: ო ესმის არა ბოლო სიტყვას, არამედ მხოლოდ შემასმენელს, რომელსაც წინადადებაში სხვა პოზიცია უკავია.

და იტყოდა: ვხედავდიო წარსულსა ჩემთა (აბუსერ. ტბ. 58.60); უთხრა მსახურსა, გასინჯეო ადგილები აქაურნი (ს. გუგუნავა, თამარიანი, გვ. 14, ტაეპი 4); შემდეგ უწყო საუბარი, მაქვსო რამე საკითხავი (იქვე, გვ. 12. ტაეპი 1); გარსევანმა მოახსენა, მისმინეო აწ თხრობილი (იქვე გვ. 8, ტაეპი 2).

თანამედროვე მწერალთაგან ამგვარი ფორმა ხშირია კ. გამსახურდიასთან. ერთი მაგალითი:

შენ ხარჩიხვი იყავიო სულო და ტურებმა როგორ შეგბედესო, შენ მთის მგელი იყავიო და მელეებს რა ხელი ჰქონდათო შენთან? შენ შევარდენი იყავიო და წუნკალმა ყორნებმა როგორ გაბედესო შენი ხელყოფა (11, 1948 წ., გვ. 51).

ჩვენ განვიხილეთ პირდაპირი მეტყველების (oratio resta) კონსტრუქციული თავისებურებანი ქართულ ენაში.

ძველ ქართულშივე ჩამოყალიბებულა ირიბი მეტყველება (oratio obliqua) კონსტრუქცია.

ერთი მხრით, კონსტრუქცია: „ბრძანა, რომ მოდიო“, „შემოგითვალა, რომ რვეული იყიდეო“ და, მეორე მხრით, კონსტრუქცია: „ბრძანა, რომ (რათა) მოსვიდე“. „შემოგითვალა, რომ (რათა) რვეული იყიდო“ სინონიმური კონსტრუქციე-

ბია ქართულ ენაში; პირველი — „პირდაპირი მეტყველება“, მეორე — „ირიბი მეტყველება“.

რა მსგავსება და განსხვავებაა სტრუქტურულად ამ ორი ტიპის წინადადებათა შორის?

საერთო მათ შორის ისაა, რომ ორივე წინადადება დამატებითი დამოკიდებული წინადადებაა, აგებული *verba declarandi*-ს საფუძველზე. მაგრამ ერთ სიბრტყეზე არ შეიძლება მიიწი მოვაქციოთ, ერთი მხრით, დამატებითი წინადადება: „რომ რვეული იყიდო“ და, მეორე მხრით, დამატებითი წინადადება: „რომ რვეული იყიდო“. მთავარი წინადადების პრედიკაციის საფუძველზე გამომუშავებული ორი კონსტრუქცია ერთმანეთისაგან გამიჯნულია რამდენადმე სემანტიკურად *resp.* ლოგიკურად, ხოლო არსებითად ემიჯნებიან ისინი ერთმანეთს სტრუქტურულად: მეორე ტიპის წინადადება („რომ რვეული იყიდო“) გამოკვეთილად ატარებს მიზნითი წინადადების სემანტიკას, — პირველი ტიპის წინადადებისათვის („რომ რვეული იყიდო“) ფინალური შინაარსი არაა ეგზომ ნიშანდობლივი. გრამატიკული სხვაობა მათ შორის თვალსაჩინოა: პირველ შემთხვევაში ზმნა-შემასმენელი უთუოდ 2 პირში ივარაუდება, და, ამავე დროს, ის იგუებს საგანგებო ნაწილსაც (მ), რომელსაც „სხვათა სიტყვის“ ნაწილსაც ეწოდება. იმისათვის, რომ მივიღოთ მეორე ტიპის წინადადება, აუცილებელია ზმნის 2 პირის ფორმა გადაკეთდეს 3 პირის ფორმად, და, ამავე დროს, ის ვერ იგუებს ამ საგანგებო ნაწილსაც (მ-ს).

ეს — ერთი მხრით.

მაგრამ ჩვენთვის აქ საინტერესოა კავშირის ჩვენება. თუ პირველი კონსტრუქციის (*oratio recta*) შემადგენლობაში მონაწილეობს ტიპიური ობიექტური კავშირი, რომ, მეორე კონსტრუქციაში (*oratio obliqua*) მიზნითი კავშირია გამოყენებული ობიექტური კავშირის ფუნქციით: რომ აქ მიზნითი კავშირია, და ეს კარგად ჩანს იქიდან, რომ მას შეიძლება შეენაცვლოს რათა — ტიპობრივი საკავშირებელი ერთეული ფინალურა წინადადებისა („რომ რათა რვეული იყიდო“), მაშინ როდესაც *oratio recta*-ს კონსტრუქცია რათა-ს ვერ იგუებს (ნორმალური ქართული მეტყველებისათვის უჩვეულოა „რათა იყიდო“, თუმცა ენაში ამგვარი ფორმა შეიძლება შეგვხვდეს, რაც აღრევის ნიადაგზეა წარმოშობილი).

ამრიგად, ირკვევა, რომ „ირიბი მეტყველების“ კონსტრუქცია აღნაგობით მიზნითი წინადადებაა; მისთვის, როგორც ფინალური

წინადადებისათვის, ნიშანდობლივია კავშირი რათა და ზმნა-შემასმენლის კონსტრუქციური მწკრივი.

მაგრამ ეს კონსტრუქცია მაინც განსხვავდება ჩვეულებრივი ტიპის მიზნითი დამოკიდებული წინადადებისაგან. ამ სხვაობას ქმნის მთავარი წინადადების პრედიკაცია: oratio recta-ს ტიპის მიზნითი დამოკიდებული წინადადებისათვის აუცილებელი პირობაა მთავარ წინადადებაში წარმოდგენილი იყოს გარკვეული სემანტიკისა და სტრუქტურის ზმნა-შემასმენელი, სახელდობრ, უნდა იყოს უთუოდ „თქმის“... შინაარსის ზმნა (verba declarandi) და, ამავე დროს, უთუოდ ორპირიან-სამპირიანი სტრუქტურისა, ხოლო ზმნის სტრუქტურით ნავარაუდები ობიექტურ მთავარ წინადადებაში არ უნდა იყოს მოცემული, იგი დამოკიდებული წინადადების სახით უნდა იყოს წარმოდგენილი. არა oratio recta-ს ტიპის ფინალური წინადადება კი გულისხმობს მთავარ წინადადებაში ყოველგვარი სტრუქტურისა და სემანტიკის ზმნა-შემასმენელს. შდრ. ერთპირიანი პრედიკაციის ნიმუში: „ვანო წავიდა, რომ (რათა) რვეული იყიდოს“: აქ დამოკიდ. წინადადება მხოლოდ მიზნითია, — დამატებითი წინადადება ის არ შეიძლება იყოს, თუ გავითვალისწინებთ მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენლის სტრუქტურას.

მათი ურთიერთისაგან გამოიყვანა კითხვითი მეთოდის მომარჯვებითაც შეიძლება. ამ კონსტრუქციაში: „შემოგივალა, რომ რვეული იყიდო“ დამოკიდ. წინადადება უპასუხებს კითხვაზე: რა? ხოლო კონსტრუქციაში: „ვანო წავიდა, რომ რვეული იყიდოს“ დამოკიდ. წინადადება უპასუხებს კითხვაზე: რისთვის? რა მიზნით?

გარდა ამისა, შეგვიძლია სხვა სადიფერენციაციო ნიშანიც დავძებნოთ ამ ორი ტიპის ფინალური წინადადების განსასხვავებლად. ეს ნიშანია შემდეგი: „ირიბი მეტყველების“ ტიპის წინადადების სინონიმური კონსტრუქციაა მასდარული კონსტრუქციის ის სახეობა, რომელსაც მე „დამატებით-მასდარულ კონსტრუქციას“ ვუწოდებ და რომლის ნიშანდობლივი თვისებაა მასდარის მიერ პირდაპირი დამატების მართვა („ბრძანა, რათა ააშენოს ეკლესიაა || „ბრძანა შენებად ეკლესიაა“), ხოლო ტაპობრივ ფინალურ წინადადებას ენაცვლება „გარემოებით-მასდარული კონსტრუქცია“, როდესაც დამატება კონსტრუქციაში არ მონაწილეობს („დასხდეს, რათა ჰამონ“ || „დასხდეს ჰამონ“).¹

¹ „მასდარული კონსტრუქცია“ განხილულია ქვემოთ.

ამის შემდეგ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ „ირიბი მეტყველების“ ტიპის დამოკიდებული წინადადება დამატებით-მიზნითი დამოკიდებული წინადადებაა.

verba declarandi-ს გვერდით სათანადო კონსტრუქციაში მონაწილეობს ნებელობის, სურვილის გამომხატველ ზმნები (ე ნ ე ბ ა, უ ნ დ ა, ს უ რ ს...).

საანალიზო კონსტრუქციის საკავშირებელი ერთეულია, როგორც აღვნიშნეთ, მიზნითი კავშირი — რა(ა)თა, რომ; შემასმენლის მწკრივი კავშირებითა ანდა თურმეობითი.

გავეცნოთ ფაქტობრივ მასალას.

რა(ა)თა

და ზ რ ა ხ ე ვ ა-ყ ვ ე ს, რაათა იესუ ზაკუვით შეიპყრან (მათე 26,4); და არა უნდა, რაათამცა აგრძნა ვინ (მარკოზ 9,30); და ა ი ძ უ ლ ე ბ დ ა მას, რაათამცა იგი ხოლო შესუა (შუშან. 19, VI, 10); და შე ე ა ჯ ე რ ე ბ დ ე ს მას, რაათამცა მიპრიდა... (აბო 69,6); ...ე ვ ე დ რ ე ბ ო დ ე ს მას, რაათა უბრძანოს მათ... (ასურ. 6,33); რამეთუ უ ნ დ ა, რაათა ამით განათლდეს გონებაჲ ჭაბუკისაჲ მის სარგებელად მრავალთა სულთა თვის (ასურ. 11,5); მ ნ ე ბ ა ვ ს უკუე, რაათა მაუწყყო... (ასურ. 8,37); ... ე ნ ე ბ ვ ა, რაათა წარვიდეს კესარიად (არიმათ. 45,42); და ე ტ ყ ო დ ე ს ძმანი იგი, რაათა ავედროს ღმერთსა... (არიმათ. 46,5); და ვ ა ი ძ უ ლ ე თ მათ, რაათა წარმოვიდენ ჩუენთანა ლუდიად (არიმათ. 59,76); და მ ნ ე ბ ა ვ ს მე, რათა ვემსგავსო მათე მახარებელსა... (წარტყუენ. ა. 13); გ ნ ე ბ ა ვ ს, რაათა შევემუსრნე ყოველნი ესე... (კიმ. 154,29); მი ნ დ ა, რაათა განსრულდეს წელიწადი ესე მსწრაფლ (კიმ. 210,29); და ამით გუასწავა, რაათა არა ვიძლინეთ გულისთქუმითა დედათაათა... (კიმ. 226,35); და მერმე გან ი ზ რ ა ხ ა, რათა ყოვლითავე ნიქითა და ქველის-საქმითა განამდიდროს მიზეზი იგი სიხარულისა მისისაჲ (ანტიოქ. 106,23); ... ი თ ხ ო ვ ა ღმრთისა-გან, რათა მიუწიენეთ მისსა მე და ორნი სხუანი შეყენებულნი (ანტიოქ. 91,37); მ ს უ რ ს, რათა მესმას რაამე თქუენ-გან სიტყუაჲ ნუგეშინის-ცემისაჲ (ანტიოქ. 63,30); და ე ვ ე დ რ ა ტიმოთეს, რათა იტურათოს სიბერე მისი და წარჰყვეს მას (ანტიოქ. 60,33); აწ ი ნ ე ბ ო, რათა მოვიდე შენ თანა (ანას. ქ. ცხ. 15,29); ესრეთ გ უ ლ ი ს ჯ მ ა-ყ ა ვ ი თ, რათა გრძელად მეტყველებითა არღა საწყინო იქმ-

ნას... (აბუსერ. ტბ. 59,65): ...თქვენცა ასევე დაუმტკიცეთ, რათა თქვენიცა გაგებული მტკიცე იყოს (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 8,21).

რომ

ახლა მინდა, რომ ქალაქს წავიდე (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 9,6); გთხოვ, რომ საკუთარი მეგობარი შეიქნა ჩემი (ჯალმას. 23, 14); ... ბრძანა, რომ ხელშეკრული გაეყვანათ წყალგალმა (აკაკი 415); მოვინდომე, რომ მივპაროდი და ქული დამეხურა ზედ (აკაკი 398); მინდა, რომ გასწყდეს მთელი ფრინველთა სახსენებელი... (ვაჟა 102); ყველა თავისთვის ევედრებოდა ღმერთს, რომ ლეში არ მოეკლო მისთვის (ვაჟა 102); ... გამოუცხადა, რომ მას მაგისტრის მუშაკაც გაეგზავნა... (ყაზბ. 12); მხოლოდ ამას-კი მოწიწებით ვითხოვ მე თქვენგან, რომ ჩემს შეუღლეს მისცეთ სარჩოსაცხოვრებელი... (მაჩაბ. 24,14).

საეგებო, დაეკვების, შესაძლებელი შინაარსის გამომხატველია ობიექტური კავშირები ვითომ||ვითომც, თითქოს, რომლებიც გავრცელებულია ახალ ქართულში. ისინი ერთმანეთს ენაცვლებიან.

იგულისხმება ამგვარი ფაქტები:

ცოტა ხანს უკან ჩავაწვეთებ ყურში ოტელოს, ვითომ კასიო თავისუფლად მის ცოლს ეპყრობა (მაჩაბ.); ნუ გჯერათ, ვითომ ზრდილობაზე ამელოს ხელი (მაჩაბ.); ..დავარწმუნო, ვითომც მიყვარდეს (მაჩაბ.); ამბობდნენ, ვითომც მამა ჩემი პირიანი ქვის სროლით ალს მოეკლას (ლომოური); ამათ მითხრეს, ვითომ ყაჩაღები აპირებენ დაცემას.

არაფერი შეიცვლება, თუ ამ მაგალითებში ვითომ(ც)-ის ადგილას ჩავსვამთ თითქოს კავშირს:

ნუ გჯერათ, თითქოს ზრდილობაზე ამელოს ხელი, და ა. შ.

ეს სემანტიკა ენაში დაკისრებული აქვს აგრეთვე რომ-ს. ამ მაგალითს — „არ იფიქროთ, რომ მე იმის მტრობა მჭირებოდეს და შურისძიება მდომებოდეს“ (აკაკი) თუ გადავაკეთებთ, მივიღებთ: „არ იფიქროთ, ვითომც (||თითქოს) მე იმის მტრობა მჭირებოდეს და შურისძიება მდომებოდეს“.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, დამატებითი დამოკიდებული წინადადების კონსტრუქციაში მონაწილეობენ, აგრეთვე, მიმართებითი ნაცვალსახელები: რომელი..., რა..., რაჲოდენ..., ვინ...

გავეცნოთ მათ ცალ-ცალკე.

A

რომელი...

ძველ ქართულში გვხვდება უმთავრესად უნაწილაკო ფორმა; დაირთავს -იგი ნაწილაკს, იშვიათად -ცა-ს.

მაგალითები:

და მიმოდისტუანვიდა იესუ, რადთამცა იხილა, რომელმან ესე ყო (მარკოზ 5,32 = C); რომელსა აქუნდეს, მიეცეს მას მარკოზ 4,25 = DE); და რომელი გთხოვდეს შენ, მიეც (მათე 5,24); და მიეცით მას, რომელსა აქუს ათი ქანქარი (მათე 25,28); ... ვიხილო, რომელი აღესრულების ეკლესიასა შინა (ბოლნ. 34,3); და ყოველივე ქმენ, რომელი შუენის წმიდათა (ანტიოქ. 123,36); ვიხილენ ყოვლითურთ, რომელნი ქმნულ არიან მზესა ამას ქუეშე... (ეკლეს. სოლომ. 182, § 14); — რომელსა-იგი აქუნდეს, მოეცეს მას (მარკოზ 4,25); და მიმოიხედვიდა იესუ, რადთა იხილოს, რომელმან-იგი ესე ყო (მარკოზ 5,32 = DE); და შეწირა მათა, რომელნი-იგი შურებოდეს ეკლესიისა შმნებასა (არიმათ. 70,2); — რომელიცა შენ ზაკუვით აღმიტქვ, ... ესე აწ აღმისრულა ქრისტემან... (სას. პოეზია სეთ, 252); ყოველი, რომელიცა ინებოს, ქმნას (ეკლეს. სოლ. 213, § 3).

საშუალო ქართულში უფრო რომელიც(ა) გვხვდება.

რომელიცა დააჯეროს ჰაბუკობამან შენმან, იგივე ქმენ (ამირან. II); რომელიცა ვიციოდი, კიდევ მომიხსენებიაო (ამირან. II, 110,21); რომელიცა მთხოვო, მოგეყო (სიბრ.-სიცრ. 18,2); რომელსაც თქვენ მიბრძანებთ, იმას ვეცდებით (ფარსად. 230); რომელიც მამა თქვენს თქვენ სახელოთ ქონებოდეს, არც ის მოგიშალოთ (დოკუმენტ. ბერძენ. 621,11); რომელიც ქეშმარიტებით იციოდენ, ის იფიცონ (დოკუმენტ. თაყაიშე. 225,15).

B

რა...

ფართო გამოყენება აქვს ქართულში რა...-ს ობიექტური კავშირის ფუნქციით. იგი ძველი ქართულიდან მოყოლებული დღემდის მკვიდრი საკავშირებელი სიტყვაა.

უნაწილაკო რა იშვიათია ძველ ქართულში:

იხილე, რასა ჰუმენ მოწაფენი შენნი შაბათსა შინა... (მარკოზ 2,24); ნუ სცნობნ მარცხენშ შენი, რასა იქმოდის მარჯუენშ

შენი (მათე 6,3); ... იცის მამამან თქვენმან ზეცათამან, რაჲ გიქმს თქუენ... (მათე 6,8); ... მე ვასწაო მაგას, რაჲ წეს იყოს სწავლად მაგისა (თომას აპოკრ. 38,78); ... გაუწყებდენ შენ, რაჲ უზრახავს უფალსა საბაოთს ეგვპტესა ზედა (ესაია 19,12).

ღაირთავს - იგი, - ესე ნაწილაკებს:

... იუიღონ თავისა მათისა, რაჲ-იგი ჰამონ (მარკოზ 6,36); უწყოდა, რაჲ-იგი იქმნა მის ზედა (მარკოზ 5,33); ჰკითხვიდა მათ, რასა-იგი იცილობდეს გზასა ზედა (მარკოზ 9,33); იხილეთ, რაჲ-ესე გესმის (მარკოზ 4,24); და არა უწყი, რაჲ-ესე იქმნა მას შინა ამათ დღეთა? (ლუკა 24,18); ... და შეაგლო, რაჲ-იგი აქუნდა კელსაკოცელსა შინა გამოკრულ (ზარზმ. 179,3); ... წარუღონ, რაჲ-იგი აქუნდა (ზარზმ. 179,2); ... მიეც მას, რასა-იგი ბრძანებს შჯული სარწმუნოებისაჲ (ანტიოქ. 81,11); და აწ ვიწყო და მიგითხრა, რაჲ-იგი იქმნა (წარტყუენ. თ. 4); და ვის-მე არა ესმა, რაჲ-იგი იქმნა ანტიოქიასშინა ქალაქსა მას დიდსა (წარტყუენ. ზ,20); ნუ დაჰფარავ ჩემგან, რაჲ-იგი შეგემთხვა შენ (მრავალთ. 259,1).

ფაკულტატურად იხმარება - ცა ნაწილაკიანი ნაცვალსახელიც: მთხოვე, რაჲცა გნებავს (მარკოზ 6,22); და განყიდა ყოველი, რაჲცა აქუნდა (მათე 13,44); მომეც მე, რაჲცა თანა გაც (მათე 18,25); მივედ და მომართუ იგი ყოველივე, რაჲცა რაჲ არს (შუშან. 25, VII, 36); თქუთ, რაჲცა გნებავს (ევესტ. მცხ. გვ. 163. სტრ. 33); ბრძანეთ; რაჲცა გნებავს (ხანძთ. კზ, კვ, 61); ... შეწირეს თითოეულად, რაჲცა საკმარი მონასტერსა მისსა უქმდა ყოველი უხუებით (ხანძთ. იზ, ია. 54); რამეთუ განყიდა მან ყოველი, რაჲცა აქუნდა მას... (აბო 70,15); იქმოდე, რაიცა გნებავს (კიმ. 140,8); რაჲცა აქუნდა საკმარად კორცთა, ყოველივე იავარყვეს (კიმ. 93,35); რაჲცა გნებავს, ქმენით (კიმ. 92,37); ... ითხოვოს, რაჲცა ჭერ-უჩნს (ანტიოქ. 107,27).

რაცა) ჩვეულებრივია საშუალო ქართულში.

აი ზოგიერთი მაგალითი:

აწ რაცა დაგვაჭეროს ბრძანებამან თქვენმან, იგოვე გვიქმენითო (ამირან-დარეჯანიანი); შენ მიყავ, რაცა გწადიან (ვისრ. 264,34); რაცა დაგითვისავს, შენვე მოიძვი, (ვისრ. 261,18. აგრეთვე: 247,25; 90,27; 218,4; 11,4); რაცა იცოდა ყველაჲ ჰკადრა მოშირად ენითა (რუსთ. 755,1); ... გიყავ, რაცა შემოგფიცი (რუსთ. 873,1); რაცა არ გწადდეს, იგი ქმენ... (რუსთ. 880,3); მან იგივე კვლა მიამბო, რაცა მუნით მომესმინა (რუსთ. 1237,3); რაც გეწადოსო, ჩაიცი (რუსთ. 1255,4); რაც

გინდა, ფიცით აღვითქვამ (არჩილიანი. 1); რაც მახსოვს, ყველას გიამბობ (არჩილიანი, 1); და რაც ჩემთან ესაქმებოდა, ყველა აღვასრულე (სიბრ.-სიცრ. 17, 23); მხატურაჲმ კჳადრა ყუელაი, რაც იყო მისგან ნახული (შაჰნავაზ. 64,1); მენიშენი მიაართუმედენ, რაც მეფესა დაებარნეს (შაჰნავაზ. 142,4); რაცა თქვიან ბრძენთა კაცთა, საუკუნოდ მას იქმოდით (შაჰნ. 3192, 2); რაც ქვეყანასა უცხო და კარგი რამე გამოჩნდის, ყველასა მას მოართმევდეს (ომიან. 67); რაცა მამისაგან გამოტანებული მქონდა, ის ცალკე დავაწყე... (რუსულ. 727,1); თქვენ გაიგონეთ ყურითა, რაც მე მოგიოხრა პირითა (გურამ. 319,2).

ჩვეულებრივია ახალ სალიტერატურო ენაში ისეთი მაგალითები, როგორცაა.

ყველა ვერ შესძლებს იმას, რაც მე მოულოდნელმა, უცაბედმა შემთხვევამ შემადლებინა (ვაჟა 128); მისცეს, რაც უნდა ურვათი სთხოვონ (ყაზბ. 10); მხოლოდ ის ოცოდა რაც დედამისს ესწავლებინა (აკაკი 400) და მისთ.

ახალ ქართულში ჩვეულებრივია -ცა ნაწილაკში ა-ს მოკვეცა: რაც.

ჩვენ ვხედებით ისეთი ტიპის წინადადებებს, სადაც მიმართებითი ნაცვალსახელი შეხამებულია დამოკიდებულ წინადადებაში სახელთან:

რაცა ტ ა ნ ის ა მ ო ს ი ე ც ვ ა, ყუელა ლუსმარსა ზედა ჩამოეკიდა (ვისრ. 159,37); წადით გახსენით, რაცა სად საჰ უ რ ჳ ლ ე ნ ი ა (რუსთ. 54,1); აწ რაცა ქ ა ჯ თ ა საჰ უ რ ჳ ლ ე ქ ა ჳ ე ბ ი თ ა მ ი კ ი დ ი ა, მომიცემია... (რუსთ. 1443,3); რაც მანდაური ა მ ბ ა ე ი ი ყ ო ს, ნუ დაგვაკლებ (დოკუმენტ. თაყაიშე. 27,12); რასაც ა მ ბ ა ე ს გაიგონებდე, გვაცოდინებდე (დოკუმენტ. თაყაიშე. 60,8); მანდაური ა მ ბ ა ე ი რ ა ც ხ ა ტ ი დ ა ჳ ე ა რ ი ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო, თქვენს ტაზარში დაესვენებინათ (დოკუმენტ. ბერძენ. 38,7); რაც სხვა წ ი გ ნ ი დ ა ს ი გ ე ლ ი... გქონდეს, არც ის მოგიშალოთ (საეკლ. საბ. 35,16); ამ შეაზედ რაც მიწ ა ა დ გ ი ლ ი ა, ყ ვ ე ლ ა უ კ ლ ე ბ ლ ა დ ლ ა ჳ ე ლ შ ე უ ვ ა ლ ა დ ვ ი ყ ი დ ე (საეკლ. საბ. 69,1მ).

ახალ ქართულში -ც ნაწილაკი გადადის რა-სთან შეხამებულ სახელზე და, ამგვარად, ზემომოყვანილი მაგალითები ახალი ნორმის მიხედვით შემდეგნაირად წარმოგვიდგება:

რ ა ტ ა ნ ის ა მ ო ს ი ე ც ვ ა, ყველა ლურსმანზე ჩამოეკიდა; რ ა ა მ ბ ა ე ს ა ც გაიგონებდე, გვაცოდინებდე და ა. შ.

იგივე მდგომარეობაა, როცა საკავშირებელ სიტყვასთან შეხამებულია სახელი, რომელიც სულიერ საგანს აღნიშნავს:

რაცა მონა და მქვეალი ჰყვა ნასყიდი, ყუელა ათავისუფლა და გააზატა (ეისრამიანი); რახაც კაცს მოერეოდა, უსიკვდილოს არ დაარჩენდა (ამირან. II); რახაც მოძღვარს აღსარება სამოწმოდ გაუხდია, უარესიც დაემართებო (სიბრ.-სიცრ. 26,18); რაც მასთან დაჭირულნი თავადნი და აზნაურნი იყვნენ, მოასხმევინა (ფარსად, 219).

აქ რაც ნაცვალსახელი რომელ-ს ცელის. ახალი ქართულის მიხედვით იქნებოდა:

რომელ კაცსაც მოერეოდა, უსიკვდილოს არ დაარჩენდა; რომელ მოძღვარსაც აღსარება სამოწმოდ გაუხდია, უარესიც დაემართება და ა. შ.

საკავშირებელ სიტყვასთან სახელის გამოვლენა არაა სულ უცხო ძველი ქართულისთვისაც.

შდრ.:

...და მათცა იხილონ რაჲ-იგი შეეწირა ევლოგიაჲ კაცსა მას (ზარზმ. 179,6).

ახალ ქართულში რაც მიმართებით ნაცვალსახელს შეიძლება გვერდში ამოუდგეს რომ კავშირი და, ამრიგად, მივიღოთ ორმაგი დაკავშირება: რაც რომ: „ერთ ბებერ დედაკაცს კატომ სულ ერთიანად დაახოცინა, რაც რომ მამლები და ყვინჩილები ჰყავდა“ (ლო-2ოური).

C

რა(ა)ოღენი... რა(ა)ღენი...

მეტად იშვიათად — ძველ ქართულში — იხმარება ობიექტური კავშირის ფუნქციით. შესაძლოა დაიროს -ესე, -ცა ნაწილაკები.

მაგალითები:

და უთხრეს მათ ყოველი, რაოდენი ქმნეს და რაოდენი ასწავეს (მარკოზ 6,30 = DE); ვცან მე ყოველი, რაოდენ ქმნა ღმერთმან (ეკლეს. სოლ. 194, გ. 14); არა გესმისა, რაოდენსა-ესე შეგწამებენ შენ? (მათე 27,13); და განცხადებულად მიუთხრეს მას ყოველივე, რაოდენიცა ესმა და იხილეს (ანტიოქ. 135,25).

რა(ა)ოღენ — რა(ა)ცა-ს ფაკულტატურობისათვის შევეუღაროთ ერთმანეთს ერთი და იმავე ძეგლის ვარიანტები:

მთ. 21,22 : DE:

და ყოველსა, რაოდენსა ითხოვდეთ ლოცვასა შინა სარწმუნო-
ვებით, გეყოს თქვენ.

შდრ. C:

და ყოველი, რააცა ითხოთ თაყუანის-ცემასა სარწმუნოე-
ბით, მოგეცეს თქვენ.

მთ. 23,3 : DE:

და ყოველსა, რაოდენსა გეტყოდინ თქვენ, დაიმარხეთ და
ყავთ.

შდრ. C:

ყოველი რააცა გრქუან თქვენ, ჰყოფდით და იმარხევდით.

ეკლეს. სოლ. 218, თ. 10:

ყოველივე, რააცა პოვოს ჭელმან შენმან ყოფად... ქმენ.

შდრ. პეტრიწის თარგმ.:

ყოველნი, რაოდენნიცა იპოვნეს ჭელმან შენმან ქმნად.... ქმენ.

D

ვ ი ნ ც (ა)

ვინც(ა). როგორც განზოგადებული მნიშვნელობის ობიექტური
კავშირი, საშუალო ქართულში ყალიბდება. ძველ ქართულში, რო-
გორც ვნახეთ, რომელი... ისმარება ამავე ფუნქციით.

რამდენადაც იგი დამატებით დამოკიდებულ წინადადებას აკავ-
შარებს მთავართან, ბუნებრივია, მოგვევლინება სახელობითსა და
მრეკმითში: ვინც(ა), ვისც(ა) || ვისაც(ა).

გავეცნოთ მაგალითებს:

„ვე ფ ხ ი ს ტ ყ ა ო ს ნ ი დ ა ნ“:

ვინცა ისმინოს, დაესვას ლახვარი გულსა ხეული (4,4); ვინცა
გწადდეს, ქმრად შეირთე (1650,1); ვინცა ჩემსა დაძეცილოს,
მისით მასცა ამოვფხვრიდე (566,3); ვაქებ. კრძალო, ვინცა

გლესა (446,4); არ მინდოდეს, ვისცა ვუნდი (566,2); ქება რად უნდა მას, ვინცა თქვენთანა ხანდაზმულია (1323,3); მაგრა ბოლოდ ლხინსა მისცემს, ვინცა პირველ ჳირსა გასძლებს (915,1); მას ვაქებ, ვინცა მიქია (19,1).

„ვის რამ იანი დან“:

ვინცა ვარდსა დასთესავს და მოჰკრებს, ჳელსა ეკალიც დაესობის (170,22); ვინცა კაცთა უპატიოდ ნახავს, იცოდი, რომელ მას კაცი დაემტერებინა (47,23); ვინცა გივის, მათთა თულთა წინა და ჩემთანა ასუბუქდი (88,24); ვისცა რამინის ჳურეტა განცლით მოუნდის, მასვე წამსა საკუთრად გული შემოსწირის (54,3); ვისცა გამოსცილდე, თული პატიოსანი მიეც (283,16); ვისცა წაეკიდებოდე, გულსა შიგან საზავოსა აღგილსაცა დაუგდებდი (265,24); ფრთხილი კაცი მას უფრო აქებს, ვინცა თავისა ხუაშიაღსა შეინახავს (281,38); თუით იგი უფრო გეწყალებოდეს, ვინცა შენი უფრო საკუთარი იყოს (221,28); არცა სიტყუა თუით თქუის და არცა პასუხი გასცის, ვინცა რას ეუბნებოდის (43,6); ეკრავინ მოერევის მტერთაგანი, ვისცა ღმერთი სცილდეს (94,13).

სხვა ძეგლთაგან:

ვისაც ეს სთხოვს, მეც მას ვსთხოვ (სიბრ.-სიცრ. 35,2); ვისცა გული დაეწვის, მე ვიციო (სიბრ.-სიცრ. 51,1); ვინც იყოს ხელად, ეტრფე... (ბესიკი, 9); მას დავნატრი, ვინცა სწორედ სვლად საწუთროს გზას გაჰკვალავს (გურამ. 341,4); ვინცა შენი მტერი იყოს, ჳვეყნისაგან დავსცალო (პროზ. შაჰნ. 444); ვინც არ გათათრდა, თავები დააყრევინეს (ფარსად. 212); ვინც მოვიდეს, აჰმევედენ (საეკლ. საბუთ. 42,21).

საშუალო ქართულში იშვიათად, მაგრამ მაინც ვხვდებით უნაწილაკო ფორმას.

აი მაგალითებიც:

მოდით და აჰა მომგვარეთ, ვინ არის იქი მჯდომარე (რუსთ. 91,4); მას უშმაგო ვით მიენდოს, ვინ მოყვარე გაამელანოს (რუსთ. 29,1); ვინ მოგკეეთა, არ ვიცი (რუსთ. 309,3); ვინ მადირსა, ის ეაკურთხე (არჩილიანი, 1). ვის კარგად ეთქვას, ვაქებდეთ (არჩილიანი, 1); პირველ ვინ ჳკლა, ის ტვინა (ბესიკი 22); მას ვმორავ გულ-სევდიანი, ვის მოლოდნა მაქვს გვიანი (ბესიკი 24); არ დააკლდების სიმაღლე, ვინ გზა მართალსა ვლიდესა (შაჰნავაზ. 20,1).

მეორე მხრით, გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როდესაც კავშირი გხამება არა შემასმენელს, არამედ სახელს, და ამ ვითარებაში იგი

კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელის როლში გვევლინება. ეს ეხება ნათესაობით ბრუნვას.

მას ემსახურათ ვისი პირი მზისა პირად გაგვიცდია (რუსთ. 1059,4); მას ადრე ვპოვებთ ვისიცა მოგვეკლავს ალვისა მო-ტანი (რუსთ. 1387,4); ვისი ბედი იყოს, ვიცნაო სიბრძ-სიკრ. 10,7) ვისიც ცხენს შეძლება ჰქონდა, მეფეს თან გაჰყვა (ფარსად. 222); ვისიც ჯელით წიგნი გამოეგზავნა, იმას ჰკითხე (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 83,19).

აქ გვხვდება როგორც ნაწილაკიანი, ისე უნაწილაკო ფორმები. ახალ ქართულში ნაწილაკი (-ც) სათანადო კონსტრუქციაში ერთვის არა კავშირს, არამედ მასთან დაკავშირებულ სახელს. ზემომოყვანილი მაგალითები ახალი ქართულის ნორმის მიხედვით შემდეგნაირად გადაკეთდება:

ვისი ბედი იყოს, ვიცნო; მას ემსახურათ, ვისი პირიც მზისა პირად გაგვიცდია; ვის ცხენსაც შეძლება ჰქონდა, მეფეს თან გაჰყვა; ვისი ხელითაც წიგნი გამოეგზავნა, იმას ჰკითხე და მისთ.

ამგვარად, ნათესაობით ბრუნვაში დასმული ვინ, ე. ი. კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელი არ იმართვის შემასმენლის მიერ, არამედ ეთანხმება დამოკიდებული წინადადებისაკე სახელს; ნაწილაკი მას დაერთვის საშ. ქართულში, ხოლო ახალ ქართულში ნაწილაკი გადადის მასთან დაკავშირებულ სახელზე.

ვინ...-ს წინადადებაში პირველი ადგილი უჭირავს ჩვეულებრივ-რშეიათია ინვერსიის შემთხვევები:

ვისის სული ვისაც ეცემოდა, მკუდარსა გააცოცლებდა და წულულსა გაამთელებდა (ვისრ. 82,27); ...მიეგებოს. აქა მყოფი ვინც ვინ არი (შაჰნავაზ. 95.1).

ყოველ შემთხვევაში, ის კი სავალდებულოა, რომ შემასმენლის წინ ისმებოდეს; არასოდეს არ მოსდევს მას.

ახალ სალიტერატურო ენაში ვინც ჩვეულებრივი კავშირია საა-ნალიზო კონსტრუქციაში (ზოგჯერ იგუებს კი ნაწილაკს).

შდრ., მაგალ.:

ვინც ქართულად ხმას ამოიღებდა. მიაჩეჩებდნენ ხელში... (აკაკი); გზა-გზა ყველას, ვინც-კი შეჰხვდა. დაეკრაო და ჩაეკეშავეთ (ვაჟა)... დავარჩობ, ვინც იტყვის (ილია); პატოხანას უწოდებს. ვინც-კი პატოხანის სახეს იკეთებს (მაჩაბ.).

ავიღოთ წინადადება:

განა არ იცი, თუ ვინ არის შენი სიყვარულის ღირსი?

კავშირის შეცვლით ეგვე წინადადება შემდეგნაირად წარმოგვიდგება:

განა არ იცი, ვინ ც არის შენი სიყვარულის ღირსი?

აქ საქმე გვაქვს სინონიმურ კონსტრუქციებთან: ამ ორ წინადადებას შორის სხვაობას ვერ ამყარებს ქართულ ენაზე მოლაპარაკე.

შდრ., აგრეთვე:

გეტყვი, თუ ვინ არის || გეტყვი, ვინ ც არის.

ესაა კითხვითი წინადადების კონსტრუქცია, სადაც მოცემულია კითხვითი ნაცვალსახელი ვინ. პირველ შემთხვევაში კავშირია თუ, შეხამებული ვინ-თან, მეორე შემთხვევაში ვინ -ც(ა) ნაწილაკის დართვით უკვე კავშირად ქცეულა.

ასევე, შდრ.:

გიორგი ნაკაშიძეც ხომ ვიცით, თუ რა ცხენოსანია || გიორგი ნაკაშიძეც ხომ ვიცით, რაც ცხენოსანია (||... რა ცხენოსანიცაა).

უძველესი ქართულის -ძი ნაწილაკი, უკვე გადაშენებული ძველ სალიტერატურო ენაში, მაგრამ დადასტურებული უაღრესად განსაზღვრულ შემთხვევაში, მონაწილეობს საანალიზო კონსტრუქციაში, და მისი ბადალია თუ კავშირის შემცველი კონსტრუქცია:

...რ ა ა თ ა ი ხ ი ლ ო ს, რააძი შეემთხვოს მას (გამოსლვათაა 2,4); ... და ჰ კ ი თ ხ ა მას, რასაძი ჰხედავს (მარკოზ 8,23: ტბ.).

თუ-ს ჩასმით მივიღებდით:

... რაათა იხილოს, თუ რა ა შეემთხვოს მას; ...და ჰკითხა მას, თუ რას ა ჰხედავს.

3. ბანსაზღვრებიტი კავშირები

განსაზღვრებითი კავშირები მონაწილეობენ განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების კონსტრუქციაში. ამგვარი წინადადება მთავარი წინადადების რომელიმე წევრის გაშლილ განსაზღვრებას წარმოადგენს, — ეს წევრი მისამართი სიტყვაა, ხოლო საკავშირებელი სიტყვა მასთან მიმართებაში იმყოფება.

ჩვეულებრივ მიმართებითი ნაცვალსახელი ეთანხმება მთავარ წინადადებაში მოქცეულ მისამართ სიტყვას რიცხვში (გრამატიკული სქესის მქონე ენებში — სქესშიც) და იმართვის ბრუნვაში დამოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენლის მიერ.

განსაზღვრებითი კავშირებია:

რომელ

რომელ-იგი (|| ეგე || ესე)

რომელი-იგი (|| ეგე || ესე)

რომელი(ცა)

რომე

რომ

რაიცა — რაც
ვინ(ც)
როგორიც
ხალა-იგი

ხალაცა
ვინაჲ(ცა)
როდესაც

A

რომელ...

1. რომელ

ნაცვალსახელი რომელ, მხოლოდ ფუძით წარმოდგენილი, ასრულებს სახელობითი ბრუნვის ფუნქციას. იგი გვევლინება როგორც ქვემდებარის მაგივრად, ისე დამატების მონაცვლედ დამოკიდებულ წინადადებაში, წარმოვიდგენს რა რომელიმე წევრს მთავარი წინადადებისას. რადგანაც იგი ფუნქციურად სახელობითს ეთანაბრება, გასაგებია, რომ, როგორც დამატება, გარდამავალ ზმნას მოუდის და იხმარება მაშინ, როდესაც შემასმენელი მეორე ან მესამე სერიაშია. მაშასადამე, იგი პირდაპირი დამატების გამოხატულებაა.

ნიმუშები ძველი ქართულიდან:

... გამოითრევდა ბადესა მას ქუეყანად, სავსესა დიდ-დიდითა თევზითა, რომელ ხიყო ას ერგასის და სამ (ხანმ. იოვ. 21,11); ლოდი, რომელ შეურაცხ-ყვეს მაშენებელთა, ესე იქმნა თავ საკიდურთა (მათე 21,42); მსგავს არს სასუფეველი-ცათაჲ მარცულასა მდოგვსასა, რომელ მიიღო კაცმან... (მათე 13,31=C); ... განცხადნეს მათი იგი ცოდვაჲ, რომელ ცოდეს მას შინა (ლევიტ. 4,14); და ჭაქვ იგი, რომელ ედვა ქედსა მისსა, ზედა ეგრეთვე ედვა (შუშან. IX, 24); და ეელოგიაჲ, რომელ განგიზადებინეს, ფრიად რაჲმე ეკმაროს (ზარზმ. 178,14); ... დღეს აღესრულა სიტყუაჲ, რომელ თქუა დავით წინაჲსწარმეტყუელმან (სას. პოეზია, რთ, 202); ... სასუმელი ვენაქისა მის, რომელ იწინხა ჭუარსა ზედა (სას. პოეზია. რკა, 30); ... ტალანტი სიბრძნისაჲ, რომელ სიყრმით ჩემით გან მომეც, განვამრავლე იგი... (ხანძთ. ობ. ოგ. 9); ... ძმათა შჯულად საუკუნოდ სიტყუსა ებრ უფლისა, რომელ ჰრქუა მოციქულთა... (ხანძთ. ოა, ობ, 55); შემდგომად ამისა კუალად განახლდა მწუხარებაჲ იგი მათი, რომელ დაშრეტილ იყო (წარტყუენ. მგ. 9); მოაქსენე, უფალო, სიტყუაჲ იგი, რომელ არქუ მოწაფეთა შენთა (წარტყუენ., მშ, 6); დაამტკიცებდეს, ვითარმედ ყრმაჲ იგი, რომელ აქუნდა ქალსა მას, მისგანი არს (წარტყუენ. ნდ. 27); აწ გეტყვ შენ, ვითარმედ იხილო სავლმ ეგე, რომელ აწ

მღევარ არს არა შემდგომად მრავალთა ღღეთა... (არჩმათ. 31,2); ზეთი იგი, რომელ დაასხა, ესე არს ღიდი იგი მოწყალე-ბაჲ მისი, რომელ მოჰტინა ჩუენ ზედა..... (ბოლნ. 63); ...ქელი იგი, რომელ განჰმელ ედგა, განკურნა... (კიმ. 288,2); ბერი ესე, რომელ იხილე... მამასახლისი არს ამათ ყოველთაჲ... (კიმ. 212,29); სიტყუაჲ იგი, რომელ თქუა შემდგომად მოკითხვისა მის, გამოაჩინებს... (მრავალთ. 264,19).

ხაზგასასმელია, რომ რომელ ჩვეულებრივ გვხვდება არს ზმნას-თან ამ შეხამებით: რომელ არს.

აჲა ქალწული მიუდგეს და შვეს ძმ, და უწოდიან სახელი მისი ევმანუელ, რომელ არს გამოთარგმანებით: ჩუენ თანა ღმერთი (მათე 1,23); ხოლო თქუენ ჰსთქვთ: უკეთუ ჰრქუას კაცმან მამასა და დედასა კურბან, რომელ არს ნიჲი... (მარკოზ. 7,11); შერიტყ მახული იგი სოფლისაჲ, რომელ არს სიტყუაჲ ღმრთისაჲ (სასულიერო პოეზია); ...იზრახა წაცემად ჩემი მეფისა მათისა, რომელ არს ამირა მუშნი (რაეახ. 93,33); ...შემოსილ იყო სამოსლითა სამეუფოთა პორფირითა, რომელ არს იის-ფერი (რაეახ. 88,1:1); ...რათა წარგვძღუე ვიდრე მღინარემდე. რომელ არს ჩრდილოთ ჩუენსა (ზარზმ. 162,15); და რაეაჲს განთენა მეთმ იგი ღღმ ღღესასწაულისა მის მაცხოვრისა ნათლის-ღებისაჲ, რომელ არს თთუესა იანვარსა ექუსსა... (აბო 71,15. იხ. აგრეთვე: ლევიტ. 3,10; 4,7; 4,9).

მისამართი სიტყვის მრავლობითი რიცხვი არ არის გამოხატული რომელ წევრ-კავშირით, ე. ი. რომელ ნაცვალსახელს, როდესაც იგი მხოლოდ ფუძით ასრულებს სათანადო სინტაქსურ ფუნქციას, ბუნებრივია, მრავლობით რიცხვში არ ვხვდებით; რომელ არ ეთანხმება რიცხვში მისამართ სიტყვას მთავარ წინადადებაში.

მაგალითები:

ეგრეცა ავაზაკნი იგი, რომელ ჯუარ-ცუმულ იყენეს მის თანა, აყუედრებდეს მას (მათე 27,44); და იპოვებიან თულნი ესე შინაგან ადგილთა მათ წარმართთასა. რომელ არიან სკვთელნი (თულთაჲ 40,10); იპოვების ადგილთა მათ კარქედონელთასა, რომელ არიან ლიბიელნი (თულთაჲ 30,21); კმანი იგი, რომელ გესმნეს შენ ...ესე არს ძალა მათი და უწყებაჲ (ანტიოქ. !34,4); კაცნი იგი, რომელ მცირედ შეურევებულ იყენეს მისა მიმართ, მოიქცეს იგინიკა სარწმუნოებად... (კიმ. 278,12); წარვიდე ოპიზას და მსწრაფლ ხოლო მივიღმ მმათა ჩემთა თანა. რომელ დაუტევენ მუნ... (ხანძთ. თ, ვ, 65); და მამამანცა გრიგოლ თვსნი წიგნი,

რომელ აქუნდეს, დავეუტევნა მონასტერსა მას (ხანძთ. კგ, კა, 5); ... ყოველთა მათ მახლობელთა უ და ბ ნ ო თ ა, რომელ არიან ოპიზაჲ და ფრთენი მისი ბერთაჲ (ხანძთ. ოვ, ოზ 5-7); რამეთუ ყოველთა დღეთა შეკრებებიან და კრებასა ჰყოფენ იგინი შესაკრებელთა მათ შინა, რომელ არიედ მუნ (არიმათ. 29,3); არამედ უფროჲს გამოუთქუმელ არიან მოწყალეებანი იგი, რომელ არიან კაცთა ზედა (მრავალთ. 262,1); მოუწოდის მეგობართა თუსთა, რომელ არიან... (ბოლნ. 31,20); ... შეიწყნარნე ცხოვარნი იგი, რომელ არა ბაქისა შსანი არიან (ბოლნ. 7,30).

რომელ, როგორც წევრ-კავშირი, მარტოოდენ ამ სახით არ გვხვდება. მხოლოდ რომელ რომ იხმარება, ესაა უძველესი სახეობა ამ კავშირის გამოყენებისა. ენა ქვეწყობილ წინადადებაში იყენებს იგი ნაცვალსახელსაც ამ შეხამებით: რომელ-იგი. ეს უკვე მიმართებითი ნაცვალსახელის ჩამოკვეთილი სახეა, შედარებით იმ მდგომარეობასთან, როდესაც ამავე როლში გამოდის მხოლოდ რომელ:

მოაკურონ სისხლი იგი მისი გარემო საკურთხეველსა მას, რომელ-იგი არს კართა მათ თანა კარვისა საწამებელისათა (ლევიტ. 1,5); ... და ნუგეშინის საცემელი შეიწირვის ეპისკოპოსისა მიერ, რომელ-იგი ხევედრებინ სახიერსა და მოწყალესა ღა შენთს (ხანძ. მრავალთ 1,1): ... სახელითა იესუ ქრისტმ ნაზორეველისაჲთა, რომელ-იგი თქუენ ჭუარსაკუთ (საქმე მოციქ. 4,10)¹; რამეთუ დედაკაცი ვინმე მოუქდა წმიდასა მას დაბისა მისგან ზემოქსენებულისა, რომელ არს კახუსტაჲ, რომელ-იგი ჰგოდებდა თავსა თჳსსა (ანტიოქ. 120,8); რამეთუ სძულდა მას კაცობრივი დიდებაჲ და არა ენება თხრობაჲ სხუათა, რომელ-იგი მხოლომან იხილა (ანტიოქ. 84, 27); და იყო... ნეტარი ლონგინოზ განწესებულ ასის-თავად. რომელ-იგი მანლობელად თანადგა ეჰსა მას ჭუარკმისასა (კიმ. 188,11); ... ჰხადოდე აპოლონს ღმერთსა, რომელ-იგი გუშინდელად დღედმდე დიდებულ იყო შენ-გან (კიმ. 143,6); და მომციან წლითი-წლად საქმრად გლახაკათჳს ას ოდენ ღრაჰკან, რომელ-იგი მოვილი და განუყვი გლახაკათა (კიმ. 189,13); გრწმენინ ჩუენი. რამეთუ არა-რაჲ სხუაჲ შეეწირეთ თჳნიერ მისსა, რომელ-იგი სხუათა მათ დღეთა შეეწირით (რავან. 84,27); და შემდგომად მისსა გამოუცხადე საიდუმლოჲ იგი ჩემი წინამძღუარსა ქრისტიანეთასა, რომელ-იგი ყო მათ

¹ შდრ. ზ რედ.: რომელი-იგი.

ემათა პატრიაქად იერუსალშმისა საყდარსა ზედა (რავახ. 87,9); მივედ შენ უდაბნოდ ადგილსა, რომელსა პრქვან უდაბნოა ზღუა მკუდრისაჲ, რომელ-იგი არს იორდანესა მდინარესა (რავახ. 87,28); და მივედ ეკლესიასა წმიდისა მოწამისსა გიორგისსა, რომელ-იგი არს გარეშე ქალაქსა (წარტყუნ. მბ, 13); ჯდა მუნ კაცი ერთი, დაქსნილი ჭელით და ფერჭით, რომელ-იგი ვალნ ძრომით მუცლითა (ასურ. 18,30); ... შთავარდა იგი ლაკუასა ფრად ღრმასა, რომელ-იგი იყო მახლობელად მათსა (ასურ. 17,4).

რომელ-ს -ცა ნაწილაკი არ ერთვის საზოგადოდ, მაგრამ შეიძლება შეგვხვდეს ისეთი თითო-ოროლა მაგალითი, როგორცაა: მაშინ მამაჲ ეპიფანე ძმათა მათ დაუბრკოლდა არა სმენისა მის თვს, რომელცა-იგი პირველ მოველინა კაცი, რამეთუ კეშმარიტად იყო ქრისტჳს მონაჲ და არა უნდა შფოთისა ხილუაჲ (ხანძთ. ნა. მზ. 13).

მაგრამ გვაქვს ისეთი შემთხვევაც, როდესაც -ცა ერთვის ნაცვალსახელ იგი-ს, რომლის დანიშნულებაც იდენტურია მასთან:

... მოვიდა კაცი მდიდარი არიმათიჲთ, სახელით იოსებ, რომელ-იგიცა მოწაფე ყოფილიყო იესუსა (მათე 27, 57 : DE).

თუ რომელ კავშირი, ე. ი. ფუძის სახით წარმოდგენილი ნაცვალსახელი, რომელიც გამოყენებულია მიმართებით ნაცვალსახელად და განსაზღვრავს მთავარი წინადადების რომელსამე წევრს, ძველ ქართულში ხშირად გვხვდება, სამაგიეროდ, საშუალო ქართულში იგი იშვიათია. შეიძლება ითქვას, რომ ფუძის სახით წარმოდგენილი მიმართებითი ნაცვალსახელი კვდომის გზას ადგას და ჩვეულებრივი გამოყენება აქვს მის გარკვეულ ბრუნვაში გამოვლენას, რისი პროცესიც ძველ ქართულშივე დაიწყო. საშუალო ქართულში რომელ უმთავრესად იმგვარ ტექსტებში იჩენს თავს, რომლებიც, საერთოდ, არქაიზაციისაკენ იაწრაფვიან. ასეთებია, უმეტესწილ, საისტორიო თუ, საზოგადოდ, მეცნიერული ხასიათის თხზულებები. მხატვრული ლიტერატურის ძეგლებში იგი ან სულ არ გვხვდება, ან მეტად იშვიათად. „ვისრამიანში“, მაგალითად, რომელ (განსაზღვრების ფუნქციით) ყველაზე მეტადაა, თითო-ოროლა მაგალითებია „ამირან-დარეჯანიანში“ და „ვეფხისტყაოსანში“. ძალზე იშვიათია, აგრეთვე, აღორძინების ხანის პოეტებთან. უნდა ვიფიქროთ, რომ ლექსებში მისი გამოვლენა ზოგჯერ მარცლის რაოდენობის საჭიროებითაა გამოწვეული.

მაგალითები საშუალო ქართულიდან:

ა) სამეცნიერო ძეგლები:

მისცა არაგვითგან, ვიდრე პერეთამდე, რომელ არს კახეთი (ანას. ქ. ცხ, 17,20): სპანი, რომელ დარჩეს ვერღარა მიენდო მათ (იქვე, 16,18); შემდგომად ამისა შეიყარა დიდძალითა ლაშქრითა და მიჰმართა გელაქუნად, რომელ ძნელ იყო შესამართებლად... (შარავანდ. 83,32); ხოლო ცხენის ჯოგისა და აქლემებისა სიმრავლე, რომელ დაყარეს, ვინმე აღრაცხნეს (იქვე, 128,13); და მას უთქს ერთი კერძო-კარაული, რომელ არს ჯორი (აბუსერ. 57,40); და დადგა ბალაჰვარად კარსა დასავლისასა, რომელ არს მცირედლა უნაკლულოვანეს ათერთმეტისა მტკაველისა (იქვე, 59,72).

ბ) მხატვრული ლიტერატურის ძეგლები:

იგი ღრუბელი, რომელ უგულოთა ზედა სწუიშს, ქვათაცა ზედა იგივე დასწუიშს (ვისრ. 231,9); შენ იგი ქარი არა ხარ, რომელ მალეით ვისისაგან სურნელობასა იპარავდი... (ვისრ. 155,1. აგრეთვე 191,15; 51,4); და მას სახლსა მივედით, რომელ თქვენ გინახამსთ (ამირან. II, 110,7); ... დედოფალსა უძღვნა შენამოსელი ერთი, რომელ მის სეფედავლესა შესამოსლისაგან უმჯობეს იყო (ამირან. II); მტერთ მახვილნი იქმნეს, ვით ცვილნი მახითა მითვე, რომელ დაარწყვეს (აბდულმესია 30,1); ექმნა წარმართსა და ერსა მართსა განსახრწნელ, რომელ პურობილ იყვნეს (აბდულმესია 30,2); მითენოს წყუდიად, რომელ სჩანს, „ვარდი თოვნებად“ (თამარიანი IV, 10); დაუგო ტყავი ვეფხისა, რომელ კვლა მიწყვი ჰგებოდა (რუსთ. 922,3); შენ სიტყვა-დაუსაბამო, რომელ აღმოთქვა მამამა (არჩილ.).

ყველგან რომელ სახელობითი ბრუნვის ფუნქციითა. მაგრამ აქა-იქ ვხვდებით ისეთ მაგალითებს, სადაც რომელ-ს მიცემითი ბრუნვის გადმოცემა ეკისრება. ამის ნიმუშებს „ეისრაშიანი“ გვაწვდის:

მას მშობელსა ჰგავ, რომელ ასული ბრმა ესუა... (284,21); მე ჭრეთ იგივე ვარ, რომელ მცნობდი (281,19); ვირსა ჰგავ, რომელ ზურგსა ჳრმალი ეკიდოს... (70,4); მაგრა ჩემი დაჭრება ფრინველსა მახე-შებმულსა ჰგავს. რომელ აღარა ღონე აქუს (211,17).

2. რომელ სხვადასხვა ბრუნვაში

რომელ ძველ ქართულშივე სხვადასხვა ბრუნვაში დაისმის, სახელდობრ. სახელობითში, მოთხრობითში, მიცემითში, ნათესაობითსა და მოქმედებითში. სხვადასხვა ბრუნვაში გამოვლენა გამოწვეულია დამოკიდებული წინადადებისავე შემასმენლისაგან (გარდა ნათესაობითისა).

მხოლოდითი რიცხვი

სახელობითი ბრ.

იხილა მუნ კაცი, რომელი არა მოსილ იყო სამოსლითა საქორწინითა (მათე 22,11); იტვრთე და ჰშევ ორი ბუნებაა ერთ ხატად, რომელი მოვიდა ვნებად ჭორკითა უვნებელი (სას. პოეზია, ტბ, 363); ... ლამპარი ცეცხლისაა, რომელი მყოვარუამ დგა... (აბო 75,34); და იქმნეს იგი მახარებელ და მორწმუნე ეკლესიისა, რომელი აწ მტყუენველ არს და მდევნელ მისა (არჩმათ. 31,6); ხოლო მან მიუგო და ჰრქუა: ჰე, მე ვარ, რომელი ოდესმე ვიყავ, რაეახ (რაეახ. 95,34); ... წინამორბედი ყოველთა მეუფისაა, რომელი... გუაუწყებდა მოსლევას უფლისასა (ჰ.-ეტრ. 200, V, 14).

მოთხრობითი ბრ.

... იწყო არს ბქმ და წულილ გზაა, რომელმან მიხიყვანის ცხოვრებად... (ხანმ.: მათე 7,13); მიუგო იუდა, რომელმან მისცა იგი... (მათე 26,26); იპოოს ვინმე, რომელმან განკაფოს იგი (შუშან. 25, VII, 35); განმაძლიერე მე, ქრისტე, რომელმან მღვდელთ მოძღუართა საკსენებელი განაბრწყინე (ჰ.-ეტრ. 12,2); ვინ იყო კაცი იგი, რომელმან ყოველიე... კეთილად წარუმართა მათ (ზარზმ. 154,3); და მე ვკმადლობდი ღმერთსა, რომელმან იჰსნა მონანი თუისნი (ასურ. 9,13); ... ვიხილე მადლი საღმრთოა, რომელმან თვისისა ბრწყინვალეებისა წიადნი განჰმარტნა (ანტიოქ. 55,30).

მიცემითი ბრ.

და აჰა კაცი ერთი, რომელსა სახელი ხერქუა ზაქმ (ხანმ.: ლუკა 19,2); ესე არს ტბაა მღრვე ყოვლადე, რომელსა ეწოდების სათაქუე (ზარზმ. 162,26); ისმინეთ უფლისა იგი თქუმული,

რომელსა იტყვს... (წარტყუნ. ნთ, 16); მაშინ მსაჯულმან მან სიმართლისამან, რომელსა არაჲ ჰნებაჲს წარწყმედაჲ ცოდვილისაჲ... (წარტყუნ. ვ, 13).

ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ ი ბ რ.:

და მოვიდეს იგინი დაბასა, რომლისა სახელი გეთსამანიაჲ (მარკოზ 14,32; ტბ.): ... ქალწული ბუნებით არს ადამის ასულ, რომლისა შობითა განქარდა ყუედრებისა იგი წყევაჲ (სას. პოეზია-რმზ, 112); და შვა მან ყრმაჲ, რომლისა ყოვლადვე სახე თულთაჲ არა იყო მის თანა (კომ. 269,2); გამოვიდა მითთ ვეშაპი საშინელი, რომლისა პირისა გან გამოვიდა ალი ცეცხლისაჲ (ასურ. 8.8).

მ ო ჭ მ ე დ ე ბ ი თ ი ბ რ.:

რამეთუ კმისაგან უფლისა მოუძღურდენ ასურასტანელნი იგი წყლვითა, რომლითა დასცნეს იგინი (ესაია 30,31). ... ნეფსით კორკითა მოხუედ ვნებად ჭუართა, რომლითა განგუათავისუფლენ ჩუენ საუკუნოჲსა ბნელისაგან (ჭ.-ეტრ. 147, V, 1), ნეტარ არს, ღირსო მამაო, ტკბილი დაძინებაჲ შენი, რომლითა მიიცივალე (სას. პოეზია, სმვ. 147); ...განგებაჲ საიდუმლოთა შენთაჲ, რომლითა მომეც ჩუენ დიდი წყალობაჲ (სას. პოეზია, ტიზ, 261); ამიერიტგან არღარა მივილო სხუაჲ საზრდელი, რომლითა კულად მშვიოდის და არცა სხუაჲ სასუმელი, რომლითა კულად მწყუროდის (აბო 72,23); ...ბრწყინვალეებაჲ ამაოჲ დაუტევე და ზომიერიტა ქცევითა იქცეოდე სიმდაბლით, რომლითა გამოაჩინა განყოფილებაჲ ჩუენი მაცხოვარმან წარმართთა-გან (ანტიოქ. 99,30).

მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი რ ი ც ხ ვ ი

ს ა ხ ე ლ ო ბ ი თ ი ბ რ.:

რამეთუ არა თქუენ ხართ, რომელნი იტყოდით... (მათე 10,20: C); და მწიგნობარნი იგი. რომელნი იერუსალჴმით შთასრულ იყვნეს, იტყოდეს... (მარკოზ 3,22 : E); ... შენდობაჲ ცოდეთაჲ მოგუმადლე სულთა ჩუენთა, რომელნი გაქებთ შენ (ჭ.-ეტრ. 13,6); აჰა ესერა მოვიდეს ეინმე კაცნი უკეთურნი, რომელნი გუეტყოდეს... (ზარზმ. 161,15).

მ ო თ ხ რ ო ბ ი თ ი ბ რ.:

არიან ვინმე აქა მდგომარეთაგანნი, რომელთა არა იხილონ გემოჲ სიკუდილისაჲ (მათე 16,28); ...და განვლეს ქუეყანაჲ იგი წარმართთაჲ, რომელთა ყოელადვე არა იციან ღმერთი... (აბო. 65,21); და ადგილი იგი აღიესო სულნელებითა და ანგელოზთა წმიდათა გალობითა, რომელთა წარიყვანეს იგი... (ხანძთ. იბ, 8, 14);გუნდნი მოწამეთანი. რომელთა ნეტსით თჳსით თავნი თჳსნი შეწირნეს მსხუერპლად... (სას. პოეზია, რკზ. 192).

მ ი ც ე მ ი თ ი ბ რ.:

და მრავალთა, რომელთა ესმოდა, განუყვირდებოდა (მარკოზ 6,2); ხოლო ბოროტნი იგი სპარსნი, რომელთა არა აქუნდა... წყალობაჲ... (წარტყუენ. ივ. 26); ღღეს განსწმიდღე ბუნებაჲ წყალთაჲ... და მათ მიერ მოგუანიჲჲ მოტევებაჲ ცოდვითაჲ, რომელთა ჰრწამს განგებულებაჲ შენი (ჳ.-ეტრ. 21, V, 1); მოვიდეს ვინმე კაცი კაბადუკიჲჲთ, რომელთა აქუნდეს მრავალფერი სენი... (კიმ. 309,35); ...და დასამტკიცებლად სიტყუაჲჲ ამათ, რომელთა ვიტყჳ (მრავალთ. 264,10).

ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ ი ბ რ.:

და საჲმე განსაკვრებელი გუესმა მათ-თჳს, რომელთა მშობელნი და მახლობელნი იტყოდეს მათ-თჳს, ვითარმედ... (წარტყუენ. მბ, 4); ემსგავსე შურსა მას პავლესსა, ნეტარო, და კრულებათა მათ შინა ჰშვენ კრებულნი მოწაფეთა ქრისტესანი. რომელთა შორის ჰბრწყინავ მსგავსად ონოსიმესსა... (სას. პოეზია, რკზ 203); ...ჲეშმარიტთა ქრისტეანეთა საქადულ და მოწესეთა სიხარულ, რომელთა შორის იბრვა ძმ დიდისა აღარნასე კურაპალატისაჲ (ხანძთ.).

საშუალო ქართულში უნაწილაყო რომელ სხვადასხვა ბრუნვაში ესეთი სისტემატურობით არ გვხვდება, როგორც ამას ადგილი აქვს ძველ ქართულში, მაგრამ მაინც გვაქვს საამისო შემთხვევები:

მოაქსენა მან კაცმან, რომელი ამბავსა გვითხრობდა (ამირან. 34,25); აძგერეს ძელი, რომელსა ზედა სახნისი ჰგებოდა (რუსთ 1042,2); იგი მე მომცენ რადენი, რომელნი წელან გშვენოდეს (რუსთ. 496,1); ვა, წახდეა შუქნი, რომელნი მზისაებრ ველთა ჰფენოდეს! (რუსთ. 1212,4); ვაქებ ჳკუასა ბრძენთასა, რომელნი ეურჩებიან (რუსთ. 347,3; აგრეთვე: 1113,2; 1063,1;

1177,1; 1570,1): დავით მკნე, ბრძენი, რომლისა ზენი ხლად ჰყოფენ ზესთა წარჩინებულად (თამარიანი XII, 33); და იყო იგი დისწული სამარისი, რომელი მოსლვასა მას ალექსანდრესა მცხეთელ მამასახლისი ყოფილ იყო (ანას. ქ. ცხ. 14, 15); ზღუათა კემწიფე მასმია, ლევანს უქმობენ რომელსა (შაჰნავაზ. 120,2); მივიდეს მას ქალაქსა, რომელსა თაზიანი ქვიან (პროზ. შაჰნ. 389); მოიწიფა საქმროდ და გამოჩნდა ნიშანი მისი, რომელი იყო ნათესავე ჯიმშედისა... (პროზ. შაჰნ. 414); მას მდინარესა შევიდა, რომელი ტბასა შესდიოდა (ქილილ. 120). შენ იგი ქათამი ხარ, რომელი ერთსა პირსა ზედა არ დაადგები... (ქილილ. 132; აგრეთვე: 193, 181, 165, 174, 188, 192, 191, 195, 246, 358, 206, 212, 219, 120, 125, 150); უხმო მწიგნობარს, რომელი წერას არ შეუზარდისა (არჩ. 289,2); მივედით ფინს ქალაქსა, რომელსა საომარს ქალაქს ეძახიან (საბა, მოგზ. 7); რიღე თავსახვევსა ჰქვიან, რომელსა ინდნი და სპარსნი თავსა იხვევენ და არაბნი (ვახტ. ტმ, ოჟ).

უნაწილაყო ფორმები შესაძლოა ახალ ქართულშიც შეგვხვდეს, მაგრამ ეს, რა თქმა უნდა, არაა დამახასიათებელი; იგი პოეტური ენის საჭიროებითაა გამოწვეული, როდესაც ავტორს სტილის არქაული იერით სურს მხატვრული ეფექტის მოხდენა. აქ იგულისხმება ისეთი მაგალითები, როგორცაა, თუნდაც, ივ. მაჩაბლის თარგმანებიდან:

... მოვალეობა დაუკავშირა ვიღაც ოხერს, კარდაკარ მავალს, რომელს ამ ქვეყნად არსად ბინა არ გააჩნია (10,15); ... მშვილობიანი, რომელს თავისავე მიხვრა-მოხვრა სიწითლეს ჰკვირდა (20,11) და მისთ.

მიმართებითი ნაცვალსახელის სხვადასხვა ბრუნვაში დასმა, როგორც ზემოთ აღინიშნა, დამოკიდებულია შემასმენელზე. მაგრამ ეს არ ეხება ნათესაობით ბრუნვას; ნათესაობით ბრუნვაში მდგომი მიმართებითი ნაცვალსახელი მსაზღვრელად მოუღის დამოკიდებული წინადადების ერთ-ერთ წევრს, და, მაშასადამე, იგი ეთიშება სხვა ბრუნვებში დასმულ იმავე ნაცვალსახელ-კავშირს, რომელსაც დამოკიდებულ წინადადებაში ქვემდებარის ან დამატების დანიშნულება აქვს.

რომლისა, ანდა პარალელურად დამატებითი ფორმა რომლისაა ეხამება (დამოკიდ.) წინადადების ან ქვემდებარეს, ან პ.-ი. დამატებას, ან უბრალო დამატებას, ან კიდევ გარემოებას:

და მოვიდეს დაბასა, რომლისა სახელი გესამანია (მარკოზ 14,32); და ეწოდა მას მკვდრთა მიერ მის ქუეყნისთა სა-

ხელი საბა, რომლისა თარგმანება არს მოხუცებულ (ასურ. 4,16): და მოიყვანეს ვირიცა იგი ნაბევარ მომკუდარი, რომლისა ენაა მოეჭრა კაცსა მას და ვერღარა ჳამდა საკმელსა (კომ. 289,32): ... ერთი უმრწემეს, რომლისა ჳსენებამ მრავალგზის ეგულვების სიტყუასა (ზარზმ. 149,34); ჳარნი ხორშაკნი და წყალნი მავნებელნი, რომლისა მკჳდრნიცა მის ადგილისანი სავსენი სენითა... (შუშან. 39, XIV, 22); რამეთუ აწ არს ხანძთას კელითა მისითა დაწერილი სულისა მიერ წმიდისა საწელიწდომ იადგარი, რომლისა სიტყუანი ფრიად კეთილ არიან (ხანძთ., ლთ, ლგ, 11); და ჳმადლობდა ჳრისტესა საკჳრველთ მოკმედსა და მონასა მისსა ეპიფანეს, რომლისა ლოცვითა სრულიად სიხარული მიეფინა (ხანძთელი, ჰბ, ჰე, 25); ჳამსა მას სატფურებისასა ჳამთარი იყო დიდისა მის ურწმუნოებისამ, რომლისა ვენაკისაგან გჳო. ნაღები არა იპოვა (ჳ.-ეტრ. 239, V, 12); გამოვიდა მითთ ვეშაპი საშინელი, რომლისა პირისაგან გამოვიდოდა ალოცეხლისამ (ასურ. 8,8); ...რაოდენ უფრომს ჳეცისა იგი მეუფეს, რომლისა კელთა-შინა არს სიკჳდილი და ცხორებამ (წარტყუენ. მთ, 8): რაესათვის არა გითხრეს პირველ ჩემსა პატიოხანთა მათ შეყენებულთა სახე იგი ჩუენისა მუნ მისლვისამ, რომლისა ცნობად წყურთიელო მოხუედ ჩემდა კაცისა უღირსისა და ცოდვილისა (ანტიოქ. 96,4): ... მჳშინ გამომიბრწყინდა ნათელი დიდად ბრწყინვალეს. რომლისა სახეს ვერ შესაძლებელ არს მითხრობად (რავახ. 90,21).

ჩვეულებრივ რომლისა-ს უშუალოდ მოხდევს მასთან შეხამებულისა ხელი. მაგრამ არცთუ იშვიათია ისეთი შემთხვევები. როდესაც ისინი დაშორებული არიან და მათ შორის ჩაიხმის წინადადების სხვა წევრები. აღსანიშნავია, რომ ამ პირობებში უფრო დამახასიათებელია ა-დართული ფორმის ხმარება (რომლისამ). ეს ინვერსია ხდება, როდესაც: ა) დამოკიდებულ წინადადებაში შედგენილი შემასმენელია, რომლის ჳმნურ ნაწილად ყოფნა ჳმნა გვევლინება (იგი უშუალოდ მოხდევს კავშირს და ამგვარად აცილებს მას მმართველ სახელს). ბ) მმართველად მასდარია.

გავეცნოთ ნიმუშებს:

... უხილავისაგან საყოფლისა სულისა წმიდისა, რომლისამ არს დიდებამა უკუნითი უკუნისამდე ამენ (ხანმ. მრავალთ.); და მთანი გარს მუცეულ არიან, რომლისამ არიან თავნი მათნი

კ ლ დ მ მყარ და იმიერ მოქსულ (თუალთაჲ 40,16); სარდიონ ამის გამო ერქუმის, რომელ ბაბილოვს, რომლისაჲ არს ხ ი ლ ვ ა მისი მეწამულ (თუალთაჲ 22,1): ფერსა და სახელსა თევზისასა სახელედვა, რომლისაჲ არს ფ ე რ ი მისი სარდიონ (თუალთაჲ 22,2); და ვითარცა განთენა, შემოიყვანნა წინაშე მუღლისა თვისისა, რომლისაჲ არს სახელი კრავი (ხანძთ. კე, კვ, 8).

ბ

... და იწყო აღსარებად., რომლისა არა ვინებე თითოეულისა მათისა მოქსენებაჲ (კიმ. 323,35); და რაჲამს ყო ესე კაცმან მან, ესუა მას დაწინდებული, რომლისაჲ ეგულბოდა შერთვაჲ მისი (კიმ. 309,13); არიან ტბილ და საწადელ, ვითარცა ესე რომლისაჲ აწ გუეგულების აღწერაჲ (ანტიოქ. 111,14); ხოლო საცნაურ მყოფელად სიტყუსა ამის იყავნ ესე, რომლისაჲ ესერა აწ გუეგულების აღწერაჲ (ანტიოქ. 122,10): ვითარცა გაუწყოს სიტყუამან ამან, რომლისაჲ გუეგულების თქუმაღ (ანტიოქ. 60,30); და იყენეს ქამსა მას მღდელნი და წინამძღუარნი..., რომლისაჲ მნებაჲს აღწერად ცხორებაჲ მისი (ასურ. 15,4).

იშვიათია, როცა ზემონახსენები პირობები არ არსებობს, მაგრამ რვერსიას მაინც აქვს ადგილი:

.. ესე პირველი ეკლესიაჲ არს, რომლისაჲ ჳელითა ჩემითა დაედევ საძირკუველი ამის ეკლესიისაჲ (არიმათ. 56,3); და შვა მან ყრმაჲ, რომლისა ყოვლადე სახეთუალთაჲ არა იყო მის თანა (კიმ. 269,2).

ზოგჯერ რომლისა არ უკავშირდება ჩვეულებისამებრ სახელს და პირდაპირ შემასმენელთან არის დაკავშირებული:

... რაჲთა მოსლუასა მას სიძისასა მოწრაფე იქმნე აღფრინეებად ღრუბელთა მყის აერთა ზედა შემთხუვეად მისა, რომლისა გსუროდა, ღირსო, და სულითა ძლიერითა დაღად ჰყავ მისსა მიმართ (სას. პოეზია, რაე, 11). მთ. 24,46 ეკითხულობთ: ნეტარ არს მონისაჲ მის, რომლისაჲ მოვიდეს უფალი თვისი და პოვოს იგი ესრტთ მოქმედი.

რომლისა ამ შემთხუვეაში უნდა გავიგოთ, როგორც მიმართულებითი ბრუნვის ფორმა.

დავიმოწმით საშუალო ქართულის მაგალითები. როდესაც ნათესაობით ბრუნეაშია მოცემული წევრ-კავშირი:

მე ეგეთისა კაცისა ნოკლეა ვითამცა შევმართე. რომლისა სული მერჩიოს სულსაო? (ვისრამიანი); რად დავეკუშტვი ესეთსა საყუარელსა, რომლისა მიჯნურობითა ხელი ვარ? (ვისრამიანი); აჰა, ამირან დარეჯანისძეო, რომლისა მგზავსი არა არს პირსა ყოვლისა ქვეყანისასა (ამირან. 32,10); დავით მჴნე, ბრძენი, რომლისა ზენი ზდად ჰყოფენ ზესთა წარჩინებულად (თამარიანი XII, 33); ...ვეზირის შვილი ვიყავ, რომლისა ქება და სიკეთე თვით მამისა შენისაგან გასმია (რუსულ. 739,6); მისსა სიყვარულსა მოვმართე, რომლისა ამბავი ჩემმა მოწყალემ ჰილყუავემა თქვენ გაიმბოთ (ქილილ, 261); მე მის ზის კიდე, რომლისა ძირსა ვეცხლი დამარბულ იყო, სხვა მოწამე არავინ მივის (ქილილ. 158).

ა-დართული რომლისა მრავლობითში ასე წარმოგვიდგება: „ვი-თარ-იგი შევიდა სახლსა ღმრთისასა და პურნი იგი შესაწირავისანი შეჰკამნა, რომელთაჲ არა ჯერ-იყო ჰამად მისა... (ი. 12,4).

3. ნ ა წ ი ლ ა კ ი ა ნ ი რ ო მ ე ლ ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა ბ რ უ ნ ვ ა შ ი

რომელ ნაცვალსახელი ტიპურ კავშირად იქცა მხოლოდ მაშინ, როდესაც მას დაერთო გარკვეული ნაწილაკები. ეს ნაწილაკებია: ერთი მხრით, იგი — ეგე — ესე და, მეორე მხრით, -ცა. -ცა ქართულ ენაში გავრცელებული ნაწილაკია, რომელიც საბოლოოდ შეეხორცა რომელ-ს მიმართებითი ნაცვალსახელის ფუნქციის გამო-სახატავად. ეს ორი მასალის ნაწილაკები ერთმანეთის გვერდით არსებობენ უძველესი წერილობითი ძეგლებიდანვე და ერთმანეთს ემთხვევიან ფუნქციურად. მხოლოდ მათი მომავალი ბედია სხვადას-ხვა, რაზედაც ქვემოთ ვილაპარაკებთ.

ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ მ ა აღნიშნა, რომ ესე — ეგე — იგი ნაწილაკები უფრო ძველია, ვიდრე -ცა; თავდაპირველად ესე — ეგე — იგი ნაცვალსახელთან ერთად იბრუნებოდნენ, შემდეგ და შემდეგ გაიყინნენ და გაქვავდნენ კითხვით სიტყვებთან და ნაწილაკად იქცნენ. ავტორი ასახელებს ერთ მაგალითს, რომელიც უნდა ასახავდეს უძველეს ვითარებას: „კეთილსა წამებასა გჯუენებენ, რომელნი-იგი მოცაქულ მოციქულთა იქმნებოდეს მოვლინებულ ქრისტეს მიერ. რომელთა-მათ პირველ ანგელოზნი იგი ეტყოდეს“ (იპოლ. 25,89)¹.

¹ ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი. სახელთა ბრუნება და ბრუნვითა ფუნქციები ძველ ქართულში. 1957, გვ. 361.

იგი — ეგე — ესე

ამათგან ჩვეულებრივი გავრცელება აქვს იგი-ს, იშვიათია ეგე და კიდევ უფრო იშვიათი ესე. იგი (და სხვანი) დაერთვის ყველა ბრუნვას; ის ნ ა წ ი ლ ა კ ი ა და ამიტომ, ბუნებრივია, უცვლელია სხვადასხვა ბრუნვაში გამოვლენილ რომელ ნაცვალსახელთან. ე. ი. გვაქვს:

მ ხ ო ლ. რ.:

სახ. რომელი-იგი
 მოთ. რომელმან-იგი
 მიც. რომელსა-იგი
 ნათ. რომლისა-იგი
 მოქ. რომლითა-იგი

მ რ ა ე ლ. რ.:

სახ. რომელნი-იგი
 მოთ. {
 მიც. { რომელთა-იგი
 ნათ. {

ასევე:

მ ხ ო ლ. რ.:

სახ. რომელი-ეგე
 მოთ. რომელმან-ეგე
 მიც. რომელსა-ეგე
 ნათ. რომლისა-ეგე
 მოქ. რომლითა-ეგე

მ რ ა ე ლ. რ.:

რომელნი-ეგე

{ რომელთა-ეგე

მ ხ ო ლ. რ.:

სახ. რომელი-ესე
 მოთ. რომელმან-ესე
 მიც. რომელსა-ესე
 ნათ. რომლისა-ესე
 მოქ. რომლითა-ესე

მ რ ა ე ლ. რ.:

რომელნი-ესე

{ რომელთა-ესე

გავეცნოთ მაგალითებს:

მხოლოებითი რიცხვი:

სახელობითი ბრ.:

...სახელითა იესუ ქრისტე ნაზორეველისაჲთა, რომელი-იგი თქვენ ჭუარს-აცუთ, რომელი-იგი ღმერთმან აღადგინა მკუდრეთით (საქმე მოციქ. 4,10. ბ. რედ.); ...დღითიდღე ხილვითა მისითა იქსენებდეს სიკუდილსა, რომელი-იგი სამარადისოდ წინაშე თუალთა აქუნდა (ზარზმ. 177,5); არს მფრინველი..., რომელი-იგი მეორესა შჯულსა მოსმსსა იქსენების (სახისმეტყ. 7, ვ. 1); ...აღშენებისათჳს ეკლესიისა, რომელი-იგი არს ლუდიას შინა (არიმათ. 25,5); და ჩემ თანა წარვიყვანმ ნიკოდემოს, რომელი-იგი მოწაფემე იყო ჩემ სახედ ქრისტესი... (არიმათ. 6,8); შეკრიბა ლაშქარი ბერძენთაჲ. რომელი-იგი იყო იერიქოს (წარტყუენ. ია, 16); ხოლო შენ წარვედ ცეცხლსა მას საუკუნესა, რომელი-იგი განმზადებულ არს შენ-თვის... (წარტყუენ. ლე. 30); ...უფალმან მომცა სიტყუაჲ. რომელი-იგი არს ყოველთა კეთილთა მიზეზი (ანტიოქ. 72,5).

მოთხრობითი ბრ.:

ხოლო ამისსა შემდგომად ბასილი მიითუალა წინამძღურობაჲ, რომელმან-იგი კეთილად ილუაწა ჟამ რაჲოდენიმე ადგილი იგი ნამუშავევი მამის ძმისა თჳსისაჲ (ზარზმ. 181,28); ხოლო ღმერთმან, რომელმან-იგი ყვის ნებაჲ მოშიშთა მისთაჲ, არა უგულვებელს ყო თხოვაჲ მისი (ანტიოქ. 91,38); ...და მომივლინა მე დიდი ტიმოთე ღრუბლითა. რომელსა ჰყვა უხრწნელი ჳორცი და სისხლი უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესი, რომელმან-იგი ვითარცა მაზიარა... (ანტიოქ. 114,20); ... და მოუწოდე მღდელსა, მას, რომელმან-იგი მსხუერპლი დღისაჲ მის აღასრულა (რავახ. 83,22); აჲ ვიხილეთ სურვილი მამისაჲ შეილისა მიმართ, რომელმან-იგი იწყო და გამოაჩინა კერპთმსახურებაჲ (კიმ. 135,32).

მიცემითი ბრ.:

პრქუა იესუ კაცსა მას, რომელსა-იგი ჳელი განჳმელ ჰედგა (ჰაემ.: მარკოზ 3,3); და მას ლამესა მოკუდა იგი ბოროტად ვითარცა მეფემ იგი, რომელმან შეაცთუნა იმ^სლი, რაჲამს იგი მოუვლინა ო^სნ მამხილებელად ბალაამ ბოსორელი, რომელსა-

იგი კარული ეზრახა კაცობრივითა სიტყვითა... (ასურ. 20,32)...
ქალსა ვის-მე საწყალობელსა, რომელსა-იგი მათ დღეთა ოდენ
ემუა ყრმაჲ, აღუთქუეს ფასი... (წარტყუენ. ნდ, 22): გალატოზ-
ნი ქვესა თლიდეს და ეპოვა ქვესა ერთსა შინა, რომელსა-იგი
თლიდეს (თულათაჲ 24,3).

ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ ი ბ რ.:

... რათა ხეალის-დღე მივიდენ საფლავად მისსა ადგილსა მას
ზანავისასა, სადა იგი მონასტერი შუენიერი შენ არს, რომლისა-
იგი იყვნეს პირველნი აღმაშენებელნი ამასჲო და ქურდია
(ზარზმ. 172,32); არს ჩუენ შორის წინამძღუარი იგი ქრისტეა-
ნეთაჲ, რომლისა-იგი საკვრველთ-მოქმედებაჲ კეთილად გახ-
სოეს (ანტიოქ. 106,3); და გევედრებით, რათა ლოცვა ჰყო ჩუენ-
თჲს, რომლისა-იგი ფრიად მოქენე ვართ და უმეტეს და უფ-
როეს საჭირვოესა მის ჳორცთა საქმრისა (ანტიოქ. 74,29); და
ვითარცა ჰრწმენა მათ, უბრძანა სებასტიანე მოყვანებაჲ დედა-
კაცისაჲ მის ურაკპარაკსა. რომლისა-იგი შვილნი განკურნებულ
იყვნეს (კიმ. 148,11).

მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი თ ი ბ რ.:

... ფსალმუნნი დაისწავლნა, რომლითა-იგი დღმ და ღამმ ზესკ-
ნელისა მის მეუფისა მიმართ სათნოსა მას გალობასა შესწირვი-
და ცრემლით (შუშან. 35, X11,3); ...ნავაჲ ჰგვანდა, რომლითა-
იგი ვილოდეთ ჩუენ (კიმ. 211,4).

მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი რ ი ც ხ ვ ი:

არა ჳერ-იყო თქუენი პირუტყუთა მიმსგავსებაჲ, რომელნი-იგი
პირმეტყუელნი ხართ (ანტიოქ. 76,14); ხოლო საკვრველი ტი-
მთე უდაბნოდ განვიდა და მუნ მყოფნი მოლუაწენი იხილნა,
რომელნი-იგი ჳორცითა უჳორცითა მოქალაქობასა ჰბაძვიდეს
(თულათაჲ 55,15); ... რამეთუ ესმოდა ანგელოზებრივი ცხო-
რებაჲ მარტოდ მყოფთაჲ მათ სიერცესა მას შინა უდაბნოასასა,
რომელნი-იგი იზარდებოდეს მძოვართა სახედ მწუანვილითა და
ხილითა (ხანძთ. 3, ე, 35); და კაცობრივისა ენისა მიერ შეუძ-
ლებელ არს წარმოთქუმაჲ და აღწერაჲ ყოველთა მათ სასწაულ-
თაჲ, რომელნი-იგი სარწმუნოთა კაცთა მიერ ფიცით მოგვე-
თხრნეს ჩუენ (ზარზმ. 177,28); და რომელნი ესრეთ ცხოვნდე-

ბიან, არიან იგინი, ვითარცა ცხოვარნი, რომელთა-იგი არა აქენ მწყემსი... (წარტყუნ. კგ, 9); ხოლო ამას იტყუოდა მოწაფეთა მისთა-თვს, რომელთა-იგი ზედა მოელო მიშუებად... (კიმ. 279,12); ... და ნუ მოიქსენებ წმიდათა მათ მცნებათა შენთა გარდასლვასა, რომელთა-იგი გარდავედ მე უბადრუკი ესე (ანტიოქ. 103,13).

უფრო ნაკლებად გვხვდება -ეგე, -ესე ნაწილაკიანი ფორმა: ... შენდა მიმართ არიან სიტყუანი ესე ჩემნი, რომელი-ეგე უკეთურებისა გულის-ხმისა-ყოფასა ხარ სახე... (კიმ. 143, 13); უფალო იესუ ქრისტე, რომელი-ეგე ხარ მამად ობოლთა და ზედამდგომელი ქურივთა (ანტიოქ. 53,17); მე დავამკუა აპოლონი, რომელსა-ეგე ღმრთად ჰგონებთ თქუენ (კიმ. 134,37); ჯერ-არს თქუენდა, რომელი-ეგე მორჩილ ხართ შარავანდელობისა ჩუენისა... (ანტიოქ. 106,36); ქეშმარიტად ჯერ-არს მორჩილება თქუენი, ვითარცა სულიერთა მშობელთა ჩემთა. რომელთა-ეგე უადრესი სიყუარული აჩუენეთ ჩემ ზედა უფროას კორციელთა მშობელთაჲსა (ანტიოქ. 53,38); —...სიტყუსა-ებრ წმიდისა, რომელი-ესე გვკვრდა (ზარზმ. 163,10); ვამე უბადრუკსა ამას, რომელი-ესე მამისა წილ შერაცხილ ვიყუძმისა ჩემისა (ანტიოქ. 61,17); ...შეუძლებელ არს ჩემდა დამორჩილება ბრძანებისა შენისაჲ, რომელსა-ესე დამიყოფიეს ოც და ათი წელი უდაბნოთა შინა (ანტიოქ. 137,6); ... მოვიდა ქუეყანასა ამას, რომელსა-ესე აწ თქუენ დამკვდრებულ ხართ (საქმე მოციქ. 7,4); —... ყოვლად-სავესემან ქრისტემან აღგავესენან თქუენ ყოვლითა კეთილითა, რომელი-ესე ჩემთვის მოშუერიო (შუშან. 43, XVII, 15); ...იხილოს სინანული ჩუენი, რომელი-ესე ვართ მსგავს უძღებისა მის შვილისა (კიმ. 241,34).

-ცა

-ცა ნაწილაკიანი რომელ ისეთივე ხნოვანებისაა სალიტურატურო ძეგლების მიხედვით, როგორც -იგი ნაწილაკიანი ფორმა. მაგრამ მათ შორის დიდი განსხვავებაა მერმინდელი გავრცელების თვალსაზრისით: თუ -იგი ნაწილაკდართული რომელ ძველი ქართულის კუთვნილებაა მხოლოდ (საშუალო ქართულს იგი არ ახასიათებს, როგორც ნორმა), -ც(ა) ნაწილაკდართული რომელ ქართული ენის საზოგადო დამახასიათებელი ნორმაა: ძველ ქართულში უკვე ჩამოყალიბებულია და ფაქულტატურია უნაწილაკო და -იგი ნაწილაკიან მიმართებით.

ნაცვალსახელთან, საშუალო ქართულში ბატონდება, ხოლო ახალ ქართულში (როგორც სალიტერატურო ენაში, ისე კილო-ებში) აბსოლუტურად გაბატონებულია.

-ცა დართული რომელ შემდეგ ბრუნვებში წარმოგვიდგება:

მხოლოდ რ.:

სახ. რომელიცა
მოთ. რომელმანცა
მიც. რომელსაცა
ნათ. რომლისაცა
მოქ. რომლითაცა

მრავლ. რ.:

რომელნიცა
რომელთაცა

მხოლობითი რიცხვი:

სახელობითი ბრ.:

ხოლო დღესასწაულთა ჩვეულ იყო მთავარი იგი, მიუტევის ერსა მას პყრობილი ერთი, რომელიცა უნებნ მათ (მათე 27.15): ნუ დასცხრები ვედრებად ჩუენ თვს, წინა მორბედო მისა. რომელიცა ჰქადაგე შენ კრავად უცოდველად ღმრთისა მალისად... (სას. პოეზია, ნთ. 142); ...არამედ იზარდებოდეს სულისა მიერ წმიდისა, რომელიცა ნათლისღებასა შეიმოსეს (კოლ. 59,123); ხოლო მათ ისმინეს მოქსენებაა წმიდისაა მის, რომელიცა შერაცხილ იყო პირველთა თანა მოწაფეთა მისთა (ხანქ-თელი); ხოლო ქრისტემან მონასა თვსსა გრიგოლს გამოუცხადა ყოველი იგი უსამართლობაა, რომელიცა შეამთხვეს უბრალოსა მას დედუფალსა (ხანძთ. ნშ, ნვ. 5): ...და ღირს იქმნა იგი მისლვად ცხორებასა მას დაუსრულებელსა ღმრთისა თუისისა თანა, რომელიცა შეიყუარა და ჰმსახურა (ასურ. 21,1).

მოთხრობითი ბრ.:

გიხაროდენ, ყოვლად საგალობელო მამაო, რომელმანცა ილუა-წე კორცითა სწორად ზეცისა უკორკოთა... (სას. პოეზია. რიშ,100); აჰა კრავი ღმრთისაა შორის თქუენსა მდგომარეა. მსგავსად კაცთა, რომელმანცა აღიბუნა ცოდვანი სოფლისანი. (სას. პოეზია); იგივე თავადი უთალი მკვდრ არს შენ თანა. ღირსო მამაო, რომელმანცა ლოცვითა შენითა მომანიკოს ძლევაა ეშმაკთა... (ხანძთ. შ, ვ. 42).

მ ი ც ე მ ი თ ი ბ რ.:

... მოვიდა სიმდაბლით შეუხებელი ნათელი დაუსაბამოა ნათლის ღებად ჳორცითა იორდანისა წყალთა, რომელსაცა ჳეცისა უჯორციონი შიშით აღიდებენ (სას. პოეზია); და მო-ვინმე-იყვანეს, რომელსა სახელი ერქუა ფილეკტიმონ, რომელსაცა ჳრქუა... (კიმ. 133,6); რამეთუ გაქუს მაღლი შეწვენად მორწმუნეთა და მოელით დაუსრულებელსა დიდებასა და გამოუთქუმელსა სიხარულსა, რომელსაცა მიწვენად ხართ (ხანძთ. აბ, 68; 21).

ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ ი ბ რ.:

... და უფალი ჳრისტე ღმერთი ჩუენი იქადაგა შენ მიერ, ჳატოსანო მოციქულო, რომლისაცა მკერდსა მიეყრდენ... (ჳ.-ეტრ. 18 V, 11).

აღსანიშნავია. რომ რომლისაცა ჳოგ კონტექსტში მიმართულებითი ბრუნვის ფორმად უნდა გავიგოთ (შდრ. ჳემოთ განხილული რომლისა).

აი მაგალითები:

აჳა ესერა წარგიყვანებენ წინაშე ბაბილოვნისა ჳელმწიფისა, რომლისაცა წარიდგინო და სიკუდილად დაისაჯო (ანტიოჳ. 103,30); ... შენ თანავე ღირს, იჳმნა შესლვად სასუფეველსა, რომლისაცა გსუროდა (სას. პოეზია, რკდ, 100); ... მივიდა უფლისა, რომლისაცა სუროდა (ხანძთ. ლე, კთ. 63. ნ. მარის თარგმანით: ...отшла к Господу, к которому стремилась).

მ ო ქ მ ე ღ ე ბ ი თ ი ბ რ.:

... განჳბანე უხრწნელით გუერდით შენით წყაროათა მით განმაცხოველებელითა სისხლისა და წყლისათა, რომლითაცა აღავსე სულთა ჩუენთა წყურვილი სახიერებით... (სას. პოეზია); ... განწმიდენ სულნი ჩუენნი წყლითა და სულითა წმიდითა. ჳრისტჳ. რომლითაცა აღბეჭდენ მოსავნი შენნი (სას. პოეზია); ... ღმერთმან შევამკო სიბრძნითა, ჳასაკითა და სულითა წმიდითა..., რომლითაცა ვრცელ იჳმენ ყოველსა ამას ჳუეყანასა თანა... (ხანძთ. კჳ, კდ, 18); ... არა შევაწუხოთ სული წმიდაჲ, რომლითაცა აღვიბეჭდენით (კიმ. 241,32).

მრავლობითი რიცხვი:

... აღიღებდეს ძალთა მათ და სასწაულთა... რომელნიცა გაუწყნეთ შემდგომითი-შემდგომად (ანტიოქ. 89,4); მომცენ ძმანი ჩემნი, რომელნიცა მოიწინეს შენდა (ხანძთ. კგ. კ. 28); უფალო. საუკუნით-განთა წმიდათა შენთა მორწმუნენი შენნი, რომელნიცა იკურთხნიან, სიტყუაჲ მათი საქმით აღასრული (ხანძთ. იგ. თ, 43); ...მარტულთა და მოწამეთა, რომელთაცა კორცნი მახვლითა დაიკრებოდეს (ხანძთ. იე, ი, 27); ... მოსლეთა თვსითა მშვდობაჲ ახარა კაცთა მტერთა მისთა, რომელთაცა სიყუარულისა თვს სიკუდილი თავს იღვა... (ხანძთ. ია, ობ, 37); მოციქული ძმა მტყუევარად მათ სახელ სდებს, რომელთაცა დრკუთა მათ მოძღუართა მათთა სახელი ჰრქვან (ხანძთ. ოდ. ოე, 11-12); ...შეამკვე შეუნიერად კრებული მონაზონთაჲ, რომელთაცა შორის ჰბრწყინავ, ნეტარო (სას. პოეზია რმთ, 166); ... და წარემართა ხილვად სასწაულთა მათ და ნიშთა და ყოველნი საბრძანებელნი მისნი მისთანა და გარემო სანახებნი მათ არეთანი, რომელთაცა ასმოდა დიდი ესე საკვრველებაჲ (ზარზი. 164, 27).

ჩვენ ზემოთ დავრწმუნდით, რომ საშუალო ქართულში საკმაოდ გავრცელებულია უნაწილაკო წვერ-კავშირი (რომელი). ამის გვერდით აგრეთვე გავრცელებულია -ცა ნაწილაკიანი ფორმა: რომელიცა. ძეგლების მიხედვით გავრცელებულობა ასეთია: „ამირან-დარეჯანიანში“ ჰარბობს -ცა ნაწილაკიანი ფორმა. — შედარებით ნაკლებია უნაწილაკო წვერ-კავშირი; „ქილილა და დამანაში“ ჰარბობა უნაწილაკო წვერ-კავშირი, — შედარებით ნაკლებია ნაწილაკიანი ფორმა: რომელიც(ა) ხშირია აგრეთვე საბუთების ენაში.

მოვიყვანოთ ზოგიერთი მაგალითი:

მას მიჯნურსა, რომელსაცა ვინ უყუარდეს. ათასი სული და სიცოცხლე არა უჩს (ვისრ. 223.5); ამოილო იგი ქალისა სახე. რომელიცა უბესა შიგან ეღვა (ამირან. II, 110.10); და ესე რისა სახეა, რომელსაცა ვსკვრეტო? (ქილილ. 189): ... მათ კაცთა. რომელთაცა ხელმწიფეთანა ახლო ყოფიანა ნდომა აქესთ, მათ მისი წყრომისა ამბავი არ იციან (ქილილ. 133); მაგრამ ჩვენის ქვეყნის კაცისაგან ის გაკეთებაც სანატრელი იყო. რომელსაც მოშლას უპირობდენ (საბა, მოგზ. 40); აფხაზის შვილის დავითის ქალი მითხოვეს, რომელიც ქისიყის მოურავის ქალთან მისცემოდა (იესე ოსეშვ. 25); მაგრამ ის კაცი, რომელიც მანდ

გამოსაგზავნათ გვინდოდა, აქ არ იყო... (დოკუმენტ. თაყაიშუ. 100,11); ავიღეთ თქუენგან ფასი სრული, რომელითაც ჩუენი გული შეჭერდებოდა (დოკუმენტ. ბერძენ. 43,8).

ახალ სალიტერატურო ენაში რომელიც წევრ-კავშირი, ე. ი. ნაწილაკიანი სიტყვა, გაბატონებულია:

... ამ ბნელ ფარდის ქვეშ, რომელიც ეხლა ჩემს თვალს ჩამოფარე, რამდენი მკედელი და მტარვალი ქვეყნისა სკედავს ბორკილთა ადამიანთა ბედის შესაქედად? (ილია); ეს იყო პოლონელი როზდივეიჩი, რომელიც ჯერ პროფესორად ყოფილიყო (აკაკი); უთხრა თავის მერანს, რომელმაც პატრონის დანახვაზე მოუმატა ხეხვიანს (ვაჟა); ... სიძეს აბრალებდა, რომელსაც ქალიშვილთან თავისი ქონება ჩააბარა (კლდიაშუ.).

ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ წევრ-კავშირს, როგორც წესი, -ც ნაწილაკი არ ერთვის, — სამაგიეროდ, ერთვის სახელს, რომელიც დაკავშირებულია მასთან:

მაგრამ შვილს, რომლის გადაარჩენაც უნდოდა, მოჰხვდა: ერთი საფანტი (ვაჟა); მგლის სიცოცხლე-კი. რომლის მოსპობასაც თქვენ, ადამიანნი, ესწრაფვით, გულს მიწყლავს (ვაჟა); ... ჩაუსვრიმა გეჯაში სხვა და სხვა უწმინდურება, რომლის სახელის მოყვანასაც აქ ვერ ვბედავთ მკითხველის პატივისცემით... (ყაზბ.); ეს იმედი იყო სვიმონ ჩოფიკაშვილი. რომლის სახელიც... ხელმწიფის კარებზედ იყო დაწერილი (ყაზბ.).

მაგრამ -ც ნაწილაკის დართვა სრულიად არაა სავალდებულო თანამედროვე ენის ნორმის მიხედვით; უნაწილაკობაც ისევე ჩვეულებრივია, როგორც ნაწილაკის ხმარება.

მაგალ., იმავე ვაჟასთან კვითხულობთ:

... ერთი გუმბათი შეიკრა, რომლის თავზე ცხოველი თაიგული გამოისახა; ჩაღბოს ერთი იდეალი ჰქონდა, რომლის აუსრულებლობა გულს უკლავდა; ეს იყო... ირემი, რომლის დანაშაულის არის მხოლოდ... და მისთ.

4. რომელ-ის მიმართება მისამართ სიტყვასთან

როგორც ზემოთ აღინიშნა, რომელ უკავშირდება მთავარი წინადადების ერთ-ერთ სიტყვას. ეს მისამართი სიტყვა სახელია:

აჰა ესერა დედაკაცი ვინმე, რომელი იყო სისხლისა დინებასა ათორმეტ წელ (მათე 9,10=C);... იგი არს ელია, რომ

მელი მისლვად არს (მათე 11,14); გამოჩნდა გალილეაჲთ ქრისტე, მზეა იგი სიმართლისაჲ, რომელმანცა განანათლანათლის ლებითა თვისითა დღეს ყოველი სოფელი... (სას. პოეზია, რე, 130); და ძმაცა იგი მათი უხუცესი, რომელი პირველ ვაჟსენეთ... (ზარზმ. 171,30); ვინ იყო კაცი იგი, რომელმან ყოველივე... კეთილად წარუმართა მათ (ზარზმ. 154,3); ...და გარდაადგო კოდი იგი, რომელ აქუნდა საფარველად წმიდასა მას... (კიმ. 225,32); გიხაროდენ ქრისტეს მოწამეო, სანატრელო ანტონი, რომელიცა შეიჭურე ისრითა მით ლთისა სიყვარულისაჲთა ღირსო... (რავახ. 98,4); და ბასილი მამაჲ ხანძთელი მის გან იშვა, რომელიცა ფრიადთა წელიწადთა წინამძღურობდა ხანძთას კეთილად ვიდრე სიკუდიდმდე... (ხანძთ. ლე, კთ, 59); ...დამარხვასა მის თანა იყო არსენი, რომელიცა ოც და შუდ წელს კათალიკოზობდა... (ხანძთ. მთ, მბ, 169); ... ბეჭედი იგი სამეფოჲ, რომელიცა აქუს სულსა მორწმუნეთა კაცთასა საფარველად სამარადისოდ და საცხოვრებელად (ხანძთ. ოზ, ომ, 13—14); და შენ ღმერთი ძილსა შინა ნუ გგონიეს, რომელმან განუშადნის სიტყუანი პირსა კაცისასა (შუშან. 37, XIII, 25).

ჩვენ გავეცანით ისეთ მაგალითებს, სადაც მისამართი სიტყვის მონახვა სიძნელეს არ შეიცავს: მთავარ წინადადებაში წარმოდგენილი სახელი ერთადერთი საორიენტაციო სიტყვაა დამოკიდებული წინადადების მასთან დასაკავშირებლად.

მაგრამ არის ისეთი შემთხვევები, როდესაც მთავარ წინადადებაში რამდენიმე სახელია. და ყველა ისინი შეიძლება გვევარაუდო მისამართ სიტყვად. არსებობს თუ არა გარეგნული. ფორმალური ნიშნები იმის დასადასტურებლად, თუ რომელ სახელს მივიჩნევთ სავარაუდო სიტყვათაგან მისამართ სიტყვად? შეიძლება გამოინახოს რამდენიმე ფორმალური ნიშანი:

ა) ზმნის პირის რომელობა

საორიენტაციო სახელთაგან ისაა მისამართი სიტყვა, რომელსაც უკავშირდება დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი პირის მიხედვით.

აჰა ესერა მე წარვედლინო ანგელოზი ჩემი წინაშე შესსა, რომელმან განმზადენს გზანი შენნი წინაშე შესსა (მარკოზ 1,2).

აქ საორიენტაციო სიტყვებია: მე, ანგელოზი, შენსა. ამათგან მისამართი სიტყვაა ანგელოზი, რაც ჩანს დამოკიდ.

წინადადების შემასმენლის პირის ფორმიდან: განმზადნეს.

ივნე, უფალო, ივნე და მოგვიძიენ ჩუენ ცხოვარნი ესე შეცთომილნი, რომელთა არა გუაქუს მწყემსი (ბოლნ. 7,21).

საორიენტაციო სიტყვებია: ჩუენ, ცხოვარნი. ამათგან მისამართი სიტყვაა ჩუენ. შდრ. გუაქუს (13).

და მე ვჰმადლობდი ღმერთსა, რომელმან იქსნა მონანი თუისნი (ასურ. 9,13).

საორიენტაციო სიტყვებია: მე, ღმერთსა. ამათგან მისამართი სიტყვაა ღმერთს. შდრ. იქსნა (33).

საკმარისია მოყვანილ მაგალითებში შეეცვალოთ ზმნის პირი. რომ სხვა სიტყვა წარმოგვიდგეს მისამართ სიტყვად.

სანიმუშოდ ავიღოთ უკანასკნელი მაგალითი:

და მე ვჰმადლობდი ღმერთსა, რომელმან ვიქსნენ მონანი ჩემნი.

ამ შემთხვევაში მისამართი სიტყვაა მე; ეს გადანაცვლება გამოიწვია დამოკიდებული წინადადების შემასმენლის პირის შეცვლა.

ამგვარად, მისამართ სიტყვასა და დამოკიდებული წინადადებას შემასმენელს შორის გარკვეული ურთიერთობაა დამყარებული ზმნის პირიანობის თვალსაზრისით.

ბ) ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობა

ზმნის (resp. დამოკიდ. წინადადების შემასმენლის) პირის ფორმა არ არის გადამწყვეტი მნიშვნელობისა მაშინ, როდესაც მთავარ წინადადებაში საორიენტაციო სიტყვები ერთი და იმავე პირის ფორმებია. ავიღოთ მაგალითი:

ამისა ქებასა შევსწირვიდეთ, რომელმან აცხოვნა სულნი ჩუენნი (ქ.-ეტრ. 148, V, 1).

აქ საორიენტაციო სიტყვებია ამისა, ქებასა. დამოკიდებული წინადადების შემასმენლის 3 პირში (აცხოვნა) დგომა ვერ გამოდგება სადიფერენციაციო ნიშნად, რამდენადაც ამისა და ქებასა 3 პ. ფორმებია. ამ ტიპის მაგალითებში მისამართი სიტყვის გამოცნობა შეიძლება ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობით. მართლაც: მოყვანილ მაგალითებში დამოკიდებული წინადადების ლექსიკური მნიშვნელობა შეეფერება მთავარ წინადადებაში სიტყვას ამისა და, მაშასადამე, იგი უნდა მიეიჩნით მისამართ სიტყვად.

ხოლო ამისა შემდგომად ბასილი მიითუალა წინამძღურობა; რომელმან-იგი კეთილად ილუაწა ეამ რაჲოდენიმე ადგილი იგანამუშაკევი მამის ძმისა თუსისაჲ (ზარზმ. 181,28).

საორიენტაციო სიტყვებია: ბასილი, წინამძღურობაჲ. ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობა (ილუაწა) შეეფერება სიტყვას ბასილი, და, მაშასადამე, ის არის მისამართი სიტყვა.

... მოუსპენ მას სრულიად ღირსთა მამათა ვედრებითა და მათ თანა ნეტარისა მამისა გრიგოლის მადლითა, რომელიცა ქუეყანასა ზედა ცხოვნდებოდა, ვითარცა ანგელოზი (ხანძთ. მთ. ო, 50).

საორიენტაციო სიტყვებია: გრიგოლის, მადლითა. ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობა (ცხოვნდებოდა) მიგვითითებს, რომ მისამართი სიტყვაა გრიგოლის.

და სათნო იყო ნუგეშინის-ცემაჲ მათი სასწაულთა მათ და ნიშთა მიერ, რომელთა ეგულებოდა მის მიერ აღსრულებაჲ... (ანტიოქ. 58,31).

საორიენტაციო სიტყვებია: მათი, სასწაულთა, ნიშთა: ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობა (ეგულებოდა) მიგვითითებს, რომ მისამართი სიტყვაა მათი.

ამგვარად, მისამართ სიტყვასა და დამოკიდებული წინადადების შემასმენელს შორის ურთიერთობაა დამყარებული ზმნის ფუძის მნიშვნელობის თვალსაზრისით.

გ) მიმართებითი ნაცვალსახელის რიცხვი

როდესაც მთავარ წინადადებაში საორიენტაციო სიტყვათაგან ერთი მხოლოდით რიცხვშია და მეორე მრავლობითში, სადიფერენციაციო ნიშნის როლს ასრულებს მიმართებითი ნაცვალსახელის რიცხვი. თუ მხოლოდითშია, მიეკუთვნება მთავარი წინადადების მხოლოდითში მდგომ სახელს, ხოლო თუ მრავლობითში, მაშინ მრავლობით რიცხვში მდგომი საორიენტაციო სიტყვა იქნება მისამართი სიტყვა და არა მხოლოდითი რიცხვის ფორმა.

ხოლო იყო ვინმე ბარაბა მეპომეთა თანა კრული, რომელთა შფოთსა შინა კაცი ეკლა (მარკოზ 15,7).

საორიენტაციო სიტყვებია: ბარაბა, მეპომეთა. ამათგან მისამართი სიტყვაა მეპომეთა. რამდენადაც მიმართებითი ნაცვალსახელი მრავლობით რიცხვშია.

...უჩუენე ყოველთა კაცთა დიდებაჲ, რომელთა შენ თვს ილუაწონ (სას. პოეზია).

საორიენტაციო სიტყვებია: კაცთა, დიდებაჲ. ამათგან მისამართი სიტყვაა კაცთა: შდრ. რომელთა.

გამოქსნად ჩუენდა მოხუედ, დამბადებელო, რომელნი შთა-
ვენთქენით მძლავრებით მტერსა ვეშაპსა... (სას. პოეზია).

საორიენტაციო სიტყვებია: ჩუენდა, დამბადებელო.
ამათგან მისამართი სიტყვაა ჩუენდა: შდრ. რომელნი (შდრ.,
აგრეთვე, ზმნის პირი: შთავენთქენით).

... აღვედ მე ბორცუსა ერთსა მცირესა მახლობელად მათა
სარკინოზთასა, რომელნი იყვნეს შორის სპარსთა და ბერძენ-
თა... (კიმ. 307,14).

საორიენტაციო სიტყვებია: ბორცუსა, მათა, სარკინ-
ოზთასა. ამათგან მისამართი სიტყვაა მათა: შდრ. რომ-
ელნი.

შეიწირე ვედრებაჲ მათი, რომელნი წინაშე შენსა დგანან და
ითხოვენ წყალობასა შენგან (წარტყუენ. მზ, 29).

საორიენტაციო სიტყვებია: ვედრებაჲ, მათი. ამათგან
მისამართი სიტყვაა მათი: შდრ. რომელნი.

... და განვლეს ქუეყანაჲ იგი წარმართთაჲ, რომელთა ყოვლად-
ვე არა იციან ლმერთი (აბო 65,21).

საორიენტაციო სიტყვებია: ქუეყანაჲ, წარმართთაჲ.
ამათგან მისამართი სიტყვაა წარმართთაჲ: შდრ. რომელთა
(შდრ., აგრეთვე, ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობა: იციან).

და კაცობრივისა ენისა მიერ შეუძლებელ არს წარმოთქუმაჲ და
და აღწერაჲ ყოველთა მათ სასწაულთაჲ, რომელნი-იგი სარწ-
მუნოთა კაცთა მიერ ფიცით მოგვეთხრნეს ჩუენ (ზარზმ.
177,28).

საორიენტაციო სიტყვებია: აღწერაჲ, სასწაულთაჲ.
ამათგან მისამართი სიტყვაა სასწაულთაჲ: შდრ. რომელნი-იგი.

და ადგილი იგი აღივსო სულნელებითა და ანგელოზთა წმიდა-
თა გალობითა, რომელთა წარიყვანეს იგი სიხარულით წინაშე
ქრისტჳსა (ხანძთ. იბ, მ, 14).

საორიენტაციო სიტყვებია: ანგელოზთა, გალობითა.
ამათგან მისამართი სიტყვაა ანგელოზთა: შდრ. რომელთა.

... რამეთუ ესმოდა ანგელოზებრივი ცხორებაჲ მარტოდ მყოფ-
თაჲ მათ სიერცესა მას შინა უდაბნოჲსასა, რომელნი-იგი იზარ-
დებოდეს მძოვრთა სახედ მწუანვილითა და ხილითა (ხანძთ.
კ, ე, 35).

საორიენტაციო სიტყვებია: ცხორებაჲ, მარტოდ მყოფ-
თაჲ, სიერცესა, უდაბნოჲსასა. ამათგან მისამართი
სიტყვაა მარტოდ მყოფთაჲ: შდრ. რომელნი-იგი (შდრ.,
აგრეთვე, ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობა: იზარდებოდეს).

და იგივე ზაქარია სთულისა ეამთა ჯდა ოდეს-მე ტბას თვსთა ბაბილოთა მწიფეთა ქუეშე. რომელთა მრავალ გზის შაშვ კამ-
და (ხანძთ. მე, მე, 1).

საორიენტაციო სიტყვებია: ზ ა ქ ა რ ი ა , ტ ბ ა ს . ბ ა ბ ი ლ ო -
თ ა . ამათგან მისამართი სიტყვაა ბ ა ბ ი ლ ო თ ა : შდრ. რომელთა.
ხოლო საკვრველი ტიმოთე უდაბნოდ განვიდა და მუნ მყოფნა
მოლუაწენი იხილნა, რომელნი-იგი ჯორცითა უქორციოთა მოქა-
ლაქობასა კბაძვიდეს (ანტიოქ. 55,15).

საორიენტაციო სიტყვებია: ტ ი მ ო თ ე . მ ო ლ უ ა წ ე ნ ი . ამათ-
გან მისამართი სიტყვაა მ ო ლ უ ა წ ე ნ ი : შდრ. რომელნი-იგი.

ჩვენ გავეცანით ისეთ მაგალითებს, სადაც მიმართებითი ნაცვალ-
სახელი მრავლობით რიცხვში დგას და იგი ეფარდება მრავლობით-
შივე მდგომ მისამართ სიტყვას.

ახლა გავეცნოთ ისეთ მაგალითებს, სადაც მიმართებითი ნაცვალ-
სახელი მხოლობით რიცხვშია და იგი ეფარდება მხოლობითშივე
მდგომ მისამართ სიტყვას.

აჰა კრავი ღმრთისაჲ შორის თქუენსა მდგომარეჲ. მსგავსად
კაცთა. რომელმანცა აღიხუნა ცოდვანი სოფლისანი (სას.
პოეზია).

საორიენტაციო სიტყვებია: კ რ ა ვ ი , კ ა ც თ ა . ამათგან მისა-
მართი სიტყვაა კ რ ა ვ ი , რამდენადაც მიმართებითი ნაცვალსახე-
ლი მხოლობით რიცხვშია: რომელმანცა.

ხოლო ჩუენ ვკმსახურებთ ქრისტესა, რომელმან-იგი დამუსრა
აპოლონი (კიმ. 136,32).

საორიენტაციო სიტყვებია: ჩ უ ე ნ , ქ რ ი ს ტ ე ს ა . ამათგან მი-
სამართი სიტყვაა ქ რ ი ს ტ ე ს ა : შდრ. რომელმან-იგი (შდრ., აგ-
რეთვე, ზმნის პირი: დ ა მ უ ს რ ა).

ხოლო მათ ისმინეს მოქსენებაჲ წმიდისა მის, რომელიცა წინა
წარმოუძღუა მთავართა მათ... (ხანძთ. ლა, კზ, 8).

საორიენტაციო სიტყვებია: მ ა თ . მ ო კ ს ე ნ ე ბ ა ჲ . წ მ ი დ ი -
ს ა . ამათგან მისამართი სიტყვაა წმიდისა: შდრ. რომელიცა (შდრ.,
აგრეთვე, ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობა. წ ა რ მ ო უ ძ ლ უ ა).

და უფროჲს შენსა ჯერ არს სმენაჲ სიტყუათა მისთაჲ, რომელ-
მანცა ბრძანა... (ხანძთ. ლ, კვ, 22).

საორიენტაციო სიტყვებია: ს მ ე ნ ა ჲ . ს ი ტ ყ უ ა თ ა , მ ი ს -
თ ა ჲ . ამათგან მისამართი სიტყვაა: მ ი ს თ ა ჲ : შდრ. რომელმანცა
(შდრ., აგრეთვე, ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობა: ბ რ ძ ა ნ ა).

დ) ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ
მიმართებით ნაცვალსახელთან
შეხამებული სახელის ლექსიკური
მნიშვნელობა

როგორც ზემოთ აღინიშნა, მიმართებითი ნაცვალსახელის ნათესაობით ბრუნვაში გამოვლენა დაკავშირებულია არა (დამოკიდებული წინადადების) შემასმენელთან (სხვა ბრუნვების მსგავსად), არამედ იმავე წინადადების სახელთან, რომელიც ეხამება კავშირს, resp. მართავს ბრუნვაში. ამ შეხამებული სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობა ერთ-ერთი მანიშნებელია მისამართი სიტყვის რომელი-ბისა.

და კულად დაიპყრა ჰრომთა მეფობაჲ კაცმან ვინმე, რომლისა სახელი ვალის (ასურ. 14,8).

აქ საორიენტაციო სიტყვებია: მეფობაჲ, კაცმან. ამათგან მისამართი სიტყვაა კაცმან, რამდენადაც ამაზე მიუთითებს კავშირთან შეხამებული სახელის ლექსიკური მნიშვნელობა: სახელი. და მართლაც: სახელი შეეფერება სიტყვას — კაცმან და არა სიტყვას — მეფობაჲ. მაშასადამე, სეარაუდო მისამართი სიტყვების რომელი-ბა ირკვევა ამ გზითაც.

და ეწოდა მას მკვდრთა მიერ მის ქუეყნისთა სახელი საბა, რომლისა თარგმანებაჲ არს მოხუცებული (ასურ. 4,16).

საორიენტაციო სიტყვებია: მას, მკვდრთა, საბა. ამათგან მისამართი სიტყვაა საბა: შდრ. თარგმანებაჲ.

... იხილვების ზედა საკურთხეველსა მელქიზედეკისსა, რომლისა შეუნიერებაჲ თუალთ შეუდგამ არს (სას. პოეზია).

საორიენტაციო სიტყვებია: საკურთხეველსა, მელქიზედეკისსა. ამათგან მისამართი სიტყვაა მელქიზედეკისსა: შდრ. შეუნიერებაჲ.

ტევანი ტკბილი აღმოსცენდა ცხოველს მყოფელი დღეს ქუაბსა ბეთლემისასა ვენაკისა გან სიწმიდისა, რომლისა გემოჲს ხილვითა განცხოველდა ურჩებით მომწყდარი ადამ შვილი-თურთ მისით (სას. პოეზია).

საორიენტაციო სიტყვებია: ტევანი, ქუაბსა, ვენაკისაგან. ამათგან მისამართი სიტყვაა ტევანი: შდრ. გემოჲს (ხილვითა).

ე) საორიენტაციო მისამართი სიტყვის
სიახლოვე მიმართებით ნაცვალსახელთან

ძველ ქართულში მისამართი სიტყვის ადგილი (მთავარ) წინადა-
დებაში განსაზღვრული არ არის, ე. ი. მის პოზიციას მიმართებით
ნაცვალსახელის მიმართ არ ენიჭება მნიშვნელობა. მაგრამ ძველ ქარ-
თულშივე შეიმჩნევა ტენდენცია — მისამართი სიტყვა მიუახლოვ-
დეს კავშირს, მოექცეს იგი სხვა საორიენტაციო სიტყვის შემდეგ, და
ამ გზით მისამართი სიტყვის ადგილს მიენიჭოს განმსაზღვრელი
მნიშვნელობა. ეს ტენდენცია თანდათან ძლიერდება ენაში და ახალ
ქართულში ეს წესი იქცევა მისამართი სიტყვის ამოცნობის ერთ-
ერთ უმთავრეს კრიტერიუმად.

გავეცნოთ ძველი ქართულიდან მაგალითებს, სადაც მისამართი
სიტყვა მოქცეულია სხვა საორიენტაციო სიტყვების შემდეგ და ახლ-
დგას დამოკიდებულ წინადადებასთან resp. მიმართებით ნაცვალ-
სახელთან:

ამისთვის ემსგავსა სასუფეველი ცათაჲ კაცსა მეუფესა.
რომელმან ინება სიტყუსა განგებაჲ მონათა თუსთა თანა (მათე
18,23); ხოლო წმიდაჲ იგი კაცთ-მოყუარესა მას
უფალსა თუსთა მიემსგავსა, რომელსა-იგი ყოველთა კაც-
თა ცხორებაჲ ჰნებავს... (კიმ. 322,25); ...მისცეს დიდებაჲ
ღმერთსა, რომელმან მისცა ესე ერი კელმწიფებაჲ კაცთა
(კიმ. 319,31); ხოლო წელსა მეოთხესა ამათ საქმეთასა განაბრ-
წყინვა ღმერთმან დიდი იგი მღვდელთმოძღუარი გი-
ორგი შეარტყლელი, რომელმან დაიპყრა საყდარი
აწყურისაჲ (ზარზმ. 173,33); ...შატბერი აღეშენა საღმრ-
თოთა შეწევნითა და ლოცვითა ნეტარისა მის კაცისათა,
რომელმანცა შეაერთნა ორნივე იგი უდაბნონი ერთად შენა-
წევრებულნი და შემტკიცებულნი ძმობრივსა ზედა სიყუარულ-
სა ვიდრე ეამთა აღსასრულამდე (ხანძთ., კთ, კე, 23); დედამან
ფებრონიი შეაწყნარა წმიდასა მას უმანკოჲ იგი კრავი-
მწყემსსა მას კეთილსა, რომელმანცა მოიყუანა ხანძთად-
ადგილსა მას მწუანვილსა ღმრთისა მადლისასა დაამკვდრა...
(ხანძთ. იმ, იბ, 25); და ემსგავსებოდეს მოძღუარსა კეთილსა,
ვითარცა მოძღუარი მათი ემსგავსებოდა ქრისტესა.
რომელიცა იტყუს... (ხანძთ. იბ, მ, 26); ხოლო ქრისტემან
მონასა თუსთა გრიგოლს გამოუცხადა ყოველი იგი უსა-
მართლობაჲ, რომელიცა შეამთხვეს უბრალოსა მას დე-
დუფალსა (ხანძთ. ნმ, ნვ, 5); ვითარცა უფალმან მომცა

სიტყუაჲ, რომელი-იგი არს ყოველთა კეთილთა მიზეზი (ანტიოქ. 72,5).

მაგრამ შეგვეძლო მოგვეყვანა ისეთი მაგალითებიც, როდესაც მისამართი სიტყუა წინ უსწრებს სხვა საორიენტაციო სიტყუას, და, მაშასადამე, ადგილით დაშორებულია მიმართებით ნაცვალსახელთან, როგორცაა. მაგალითად:

არამედ ადარნერსე ჯელმწიფესა უფროასი ვნებაჲ შეამთხვა მტერმან, რომელიცა იყო ძმ აშოტ კურაპალატისაჲ (ხანძთ., 55, ნე, 1).

აქ ობიექტი წამოწეულია პირველ ადგილზე და ალბათ ეს გამოწვეულია იმით, რომ მას ესმის ლოგიკური მახვილი.

ახალ ქართულში, როგორც ვთქვით, მისამართი სიტყვის ადგილ-ძღებარეობას გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქვს.

ვ) მსაზღვრელ-საზღვრულთაგან მისამართი
სიტყუა საზღვრულია

როდესაც (მთავარ) წინადადებაში მოცემულია მსაზღვრელ-საზღვრული, მაშინაც, როდესაც მსაზღვრელი მოსდევს საზღვრულს (ძვ. ქართულის ძირითადი ნორმა) და ამით ახლო დგას მიმართებით ნაცვალსახელთან, მისამართ სიტყუად ჩვეულებრივ ივარაუდება საზღვრული.

... და იზრახეს ზრახვაჲ ურჩულოებისაჲ, რომელი ვერ დაამტკიცეს (ჳ.-ეტრ. 148,2); შეკრიბა ლაშქარი ბერძენთაჲ, რომელი-იგი იყო იერიქოს (წარტყუნ. ია 16); ...ლაშქარი ცეცხლისაჲ, რომელი მყოვარ-ჲამ დგა... (აბო, 75,34); ...ადილო ანდრია სატლი ვერცხლისაჲ დიდი, რომლითა წყალსა ტფილსა და გრილსა აღმოახმიდეს (კიმ. 96,4); ...მომცა ჩუენ სასუმელ. ცხოვრებისაჲ, რომლითა დაჰქსნა პირველი განსაზღვრებული იგი პატიეი მოკუდავებისაჲ უკუდავებისა მფლობელმან ღმერთმან (სას. პოეზია); ესე არს კრავი ღმრთისა მალლისაჲ, რომელმანცა უბრწუნელებაჲ მოგუანიჰა ჩუენ (სას. პოეზია); ...რამეთუ ანგელოზი იყო ღმრთისაჲ, რომელი-იგი სახითა არწივისაჲთა იხილე (ანტიოქ. 92,4).

ეს წესი მყარი არ არის, აქვს გამონაკლისი:

... იხილვების ზედა საკურთხეველსა მელქიზედეკისსა, რომლისა შეუნიერებაჲ თუალთ შეუდგამ არს (სას. პოეზია).

აქ მისამართი სიტყვაა მე ლქი ზე დე კისსა, რაც კარგად ჩანს მიმართებით ნაცვალსახელთან შეხამებული სიტყვის (შუენიერება) ლექსიკური მნიშვნელობიდან.

ან კიდევ:

... შეამკვე შეუენიერად კრებული მონაზონთაჲ, რომელთაცა შორის ჰბრწყინაჲ, ნეტარო (იქვე).

მისამართი სიტყვაა მონაზონთაჲ, რაც ნათელია მიმართებით ნაცვალსახელის რიცხვის მიხედვით (რომელთაცა).

ზ) მისამართი სიტყვა შერწყმულ წინადადებაში

როდესაც მთავარი წინადადება შერწყმულ წინადადებას წარმოადგენს, მისამართი სიტყვაა ერთნაირ წვერთაგან ის სიტყვა, რომელიც უფრო ახლოა დამოკიდებულ წინადადებასთან resp. მიმართებით ნაცვალსახელთან:

... მომცა ჩუენ ქალაქი იგი დიდი ქრისტეანეთაჲ იერუსალჴში და ჯუარი იგი მათი, რომელსა ესვენ და თაყუანის-სცემენ (წარტყუნ.); ... მონაგები მათი დაუტევეს ზენონს და დასა მისა, რომელიცა იყო სახლსა შინა მის თანა (ხანძთ. იზ, იბ, 10).

თ) კორელაცია

მისამართი სიტყვის ამოსაცნობად დიდი მნიშვნელობა აქვს კორელაციას: საორიენტაციო სიტყვათაგან ისაა მისამართი სიტყვა, რომელსაც ახლავს კორელატი ანუ მიმართებითი ნაცვალსახელის ფარდი სიტყვა მთავარ წინადადებაში. ეს წესი არსებითია ახალი ქართულისათვის (ნიმუშები დასახელებულია თავში: „კორელაციის სისტემა“).

ამრიგად: მიმართებითი ნაცვალსახელის ურთიერთობა (მთავარი წინადადების) მისამართ სიტყვასთან გარკვეული ფორმალური ნიშნებით გამოიხატება. ამ ნიშნებს სადიფერენციაციო ღირებულება აქვთ იმ შემთხვევაში, როდესაც მთავარ წინადადებაში ერთზე მეტი სავარაუდო მისამართი სიტყვაა, რომელთაც ჩვენ საორიენტაციო მისამართ სიტყვებს ვეძახით. ეს ნიშნებია: 1. ზმნის resp. დამოკიდებული წინადადების შე-

მასმენლის პირის რომელობა, 2. ზმნის, ე. ი. დამოკიდებული წინადადების შემასმენლის ლექსიკური მნიშვნელობა. 3. მიმართებითი ნაცვალსახელის რიცხვი, 4. ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ მიმართებით ნაცვალსახელთან შეხამებული სახელის ლექსიკური მნიშვნელობა, 5. საორიენტაციო მისამართი სიტყვის სიახლოვე მიმართებით ნაცვალსახელთან, 6. მსაზღვრელ-საზღვრულთაგან უმთავრესად საზღვრულის მიჩნევა მისამართ სიტყვად, 7. შერწყმულ წინადადებაში რამდენიმე ერთნაირ წვერთაგან მიმართებით ნაცვალსახელთან უფრო ახლო მდგომის მიჩნევა მისამართ სიტყვად და 8. კორელაცია. ცალკეულ შემთხვევებში ზოგჯერ თავს იყრის რამდენიმე ნიშანი. ზოგჯერ კი ერთ-ერთი მათგანია მისამართი სიტყვის განმსაზღვრელი საშუალება.

5. რომელ-ის შეთანხმება რიცხვში მისამართ სიტყვასთან

მიმართებითი ნაცვალსახელი რომელ, თუ იგი ფუძის სახითაა წარმოდგენილი, არ ეთანხმება რიცხვში მისამართ სიტყვას, როგორც ეს აღნიშნულია ზემოთ, სათანადო ადგილას. მაგრამ ბრუნვებში გამოვლენილი რომელ, როგორც წესი, ეთანხმება რიცხვში მისამართ სიტყვას; მრავლობითი რიცხვი მისამართი სიტყვისა აღბეჭდილია მიმართებით ნაცვალსახელზე:

რამეთუ არიან საჭურისნი, რომელნი მუცლითგან დღისა თუისისაჲთ საჭურისნი იშენეს (მათე 19,12); და მწიგნობარნი იგი, რომელნი იერუსალმით შთასრულ იყვნეს, იტყოდეს... (მარკოზ 3,22); ... და მისცეს მათ ცოლები, რომელნი იყვნეს... (მსაჯულ. 21,14); და იყვნეს ქალაქსა შინა პალაბისისა კაცნი მრავალნი, რომელთა ქრისტიანე ეწოდა (ასურ. 11,19); ხ^ა აწ მივითხრნე სასწაულნი იგი, რომელნი მადლმან ღმრთისამან აჩუენნა ჳელითა წმიდისა საბაჲსითა უამსა მას (ასურ. 14,20); ... არიან იგინი, ვითარცა ცხოვეარნი, რომელთა-იგი არა აქუნ მწყემსი... (წარტყუენ. კგ. 9); ხოლო ბოროტნი იგი სპარსნი, რომელთა არა აქუნდა... წყალობაჲ, რბიოდეს... (წარტყუენ. ივ. 26); მოვიდეს ვინმე კაცნი კაპადუკიაჲთ, რომელთა აქუნდეს მრავალფერი სენი... (კიმ. 309,35); და იხილნა საკვირველებანი დიდნი, რომელთა იქმოდა ღმერთი ჳელითა წმიდისა პეტრჳსითა (არიმათ 56,67); და გამოქანდაკნა ჳუარნი ლოდთა რათმე ზედა დიდდიდთა, რომელნი-იგი იხილვებიან ვიდრე დღენდე-

ლად-დღემდე (ზარზმ. 160,21); ...მოვიდეს ვინმე კაცნი უკეთურნი, რომელნი გუეტყოდეს... (ზარზმ. 161,15); მომცენ ძმანი ჩემი, რომელნიცა მოიწინეს შენდა (ხანძთ. კგ, კ, 28); ... არსენი და ეფრემ, მოწაფენი და აღზრდილნი გრიგოლისნი, მოვიქსენნეთ, რომელნიცა სათნო იყვნა ნებაჲან ღმრთისაჲან მწყემსთ-მთავრად სამწყსოთა მათ თვსთა პირ-მეტყუელთა (ხანძთ. მე, მბ, 1); ჩვენ გავგზავნენთ მენაკენი, რომელთაცა კელა უელია (რუსთ. 638.1); ვაქებ ქუასა ბრძენთასა, რომელნი ეურჩებიან (რუსთ. 347.3); იგი ვე მომცენ რიდენი, რომელნი წელან გშვენოდეს (რუსთ. 496,1); ვა წახდეს შუქნი, რომელნი მზისაებრ ველთა ჰფენოდეს (რუსთ. 1212,4); ჩენი ლაშქარი, რომელნი წამომეტანნეს მე არა... (რუსთ. 450,1).

ამ ძირითადი ნორმის გვერდით აღსანიშნავია შემდეგი ურთიერთობა კავშირსა და მისამართ სიტყვას შორის რიცხვში:

1. შესაძლოა მისამართ სიტყვას არ ეთანხმებოდეს რიცხვში მიმართებითი ნაცვალსახელი (მეტად იშვიათად):

წინააღმართმეტყუელთა ძმანი, რომელსა ქადაგებდეს დღეს, შეიყენეს და შეირწყუნეს იორდანესა ზედა (სას. პოეზია).

2. -ებ-იან მრავლობითში მდგომ მისამართ სიტყვას არ ეთანხმება მიმართ. ნაცვალსახელი:

ზედა მოუქდეს მას კუერთხებითა და ქვეებითა, რომელი აქუნდა მათ (კიმ. 106,9); და დაუტევეს... სხუაცა ნაკები, რომელი იყო მის თანა (მარკოზ 4,36); ... შეჰმუსრეთაკები ვეშაპისაჲ, რომელი დიდებულ არს (სასულიერო პოეზია); ... იმგვარის წერილებით, რომელიც შენი იცი (დოკუმენტ. თაყაიშე. 115,7); ... მოეახსენე ის სიტყვები, რომელიც შენი მოგეწერა (იქვე, 70,5).

ძველ ქართულში არის მაგალითები, როდესაც შეთანხმება სრულია:

მოწყვდა ყოველი ყრმები, რომელნი იყვნეს ბეთლემს (მათე 2,16=C); აღასრულა სასწაულები, რომელთა არა არს რიცხუ (კიმ. 298,30); იწყეს ... აღმართებად კერპებისა, რომელნიცა იქმნნეს... (კიმ. 51,28).

3. ზოგჯერ მხოლ. რ. მოქმედებით ბრუნვაში დასმული მიმართებითი ნაცვალსახელი შეეხამება ნარ-თანთან მრავლ. მდგომ მისამართ სიტყვას:

ფსალმუნნი დაისწავლნა, რომლითა-იგი დღმ და ღამმ ზესკნელისა მის მეუფისა მიმართ სათნოსა მას გალობასა შეს-

წირვიდა ცრემლით (შუშან. 35. XII, 3); შერცხუნილ იყავნ
ძალი ზ რ ა ხ ე ა თ ა მისთაჲ, რომლითა აზრზენს კაცთა და
მოუვლენს გულის-სიტყუათა ბოროტთა (კიმ. 225,11); ...გა-
ნახლებითა ემბაზითა მით განმაცხოველებელითა იორდანისა
წყალთაჲთა, რომლითა განიბანა განმწმედელი ყოველთაჲ
პირველ საუკუნეთა ღმერთი მაღალი... (სას. პოეზია, სიბ. 12).

4. თუ მისამართი სიტყვა კრებითი სიტყვაა, ზოგჯერ მიმართებითი
ნაცვალსახელი მრავლ. რიცხვში გვევლინება:

იხილეს... სიმრავლე სპარსთა ლაშქრისაჲ, რომელთა
დაებანაკა... (წარტყუენ. იე, 10); და მოუქდა მას ე რ ი მ რ ა -
ვალი, რომელთა ჰყვანდა მათ თანა მკელობრები, ბრმები, ყრუ-
ნი... (მათე 15,30); შდრ.: ხოლო ე რ ი იგი, რომელი წინა-
უძღოდა და რომელი უკუანა შეუდგეს, ღაღადებდეს და იტყო-
დეს.. (მათე 21,9: EC.D-შია: რომელნი).

მიმართებით ნაცვალსახელსა და მისამართ სიტყვას შორის რიცხვ-
ში შეთანხმება სავალდებულოა თანამედროვე ქართული სალიტე-
რატურო ენის მიხედვითაც.

აღსანიშნავია, რომ ნამეტურ მე-19 საუკუნის ენაში მიმართებითი
ნაცვალსახელი რჩეობს, ნარ-თანთან მრავლობითში იყოს წარმოდგე-
ნილი, მაშინ როდესაც მისამართი სიტყვა შესაძლოა -ებ-იან მრავ-
ლობითში გვევლინებოდეს.

იგულისხმება ამ ტიპის ფაქტები:

იგონებდა... ტოლ-ამხანაგებს, რომელნიც გავიდნენ ამ
სოფლიდგან (ვაჟა 119); ველ-ბუჩქებიდან მინდორს გარს შე-
მორტყმოდა ტყიანი მთები, რომელნიც აქა-იქ მთიულებს
გაეჩეხათ... (ყაზბ. 14); ამ სიტყვების შემდეგ გამოიწვიეს მოწ-
მეები, რომელთაც ჩამოართვეს ჩვენება (ყაზბ. 54).

შესაძლოა მისამართი სიტყვა ძველი მრავლობითის ნიშნით იყოს
წარმოდგენილი:

... მყიდველ-გამყიდველნი, რომელნიც სუნით დაეძებდ-
ნენ საქონელს (ვაჟა); არიან სხვანიც..., რომელნიც ზრუნ-
ვენ (მაჩაბ.).

შეთანხმების კანონი ვრცელდება იმ შემთხვევებზედაც, როცა
მისამართი სიტყვა კრებითი მნიშვნელობის სიტყვაა, და მიმართები-
თი ნაცვალსახელიც მას ეთანხმება მხოლ. რიცხვში.

ნიმუშები ყაზბეგისა და ვაჟას ენიდან:

ეს ხმები უფრო ამღელვარებდა ხალხს, რომელიც დაჩვე-
ული იყო საქვეყნო საქმის ერთის დაკითხვით გადაწყვეტას

(ყაზბ. 46); შემორტყმია გარშემო აუარებელი ხალხი, რომელიც სულგანაბული შესჩერებია მას (ვაეა 188).

მაგრამ ეს წესი აბსოლუტური არ არის, — იგულისხმება ამგვარი მაგალითები:

ამ ლაპარაკში მოახლოვდა გორას გაგი თავის ხალხით, რომელთაც გარდაწყვიტეს... (ყაზბ. 22); მაგრამ რა შეეძლო იმას იმდენ ბედის მძებნელ ხალხთან, რომელთაც ხელი აეღოთ სინიდისზე... (ყაზბ. 46); (ნინიკა) ალერსით გაყურებდა თავის საქონელს, რომელნიც დამაძლარ-ფერდებ-ამოღებულნი იქვე ახლო დაბლა ვაკეზე დაყრილიყვნენ (ერისთავ-ხოშტარია).

ჩვეულებრივ მრავლობით რიცხვშია მიმართებითი ნაცვალსახელი მაშინაც, თუ მისამართი სიტყვა მხოლ. რიცხვშია და მსაზღვრელად მოუღის რაოდენობის გამომხატველი სიტყვა.

დავიმოწმით ორიოდე მაგალითი ყაზბეგის ენიდან:

ცოტა სიარულის შემდეგ ისინი შეხედნენ სამს შეკაზმულს ცხენს, რომელნიც დამშვიდებული ფრუტუნით სძოვდნენ ბალახს (21); ...იმის საკითხავად ორი კაცი გაგზავნეს, რომელთაც მოუტანეს შემდეგი პასუხი (54); ...სამი მსხვერპლი დაეცა დედამიწაზედ, რომელთაც სისხლი თქრიალით გასდიოდათ იარებიდან (23); ამ სიტყვებზე შემოვიდა ორი დეკანოზი, რომელთაგანაც ერთს ეჭირა ხელში შერდინის დროშა... (54); ...ის იყო დამსწრე ორი მთიულის მთარახებით მოკელისა, რომლებსაც ყაზახებმა უწყალოდ სცემეს გზის კეთებაში (19); ამ უკანასკნელ სიტყვებზედ კიდევ რამდენიმე მთიული შემოვიდა, რომელნიც ავადმყოფის სანახავად მოსულიყვნენ (45).

6. თანდებულდართული რომელ

რომელ-ს ერთვის სხვადასხვა თანდებული: გან, თვის, ზედა, შინა, თანა, გამო, შიერ, მიმართ.

თანდებულიანი მიმართებითი ნაცვალსახელები სხვადასხვა სემანტიკას ამჟღავნებენ: ლოკალობას, კაუზალობას. ინსტრუმენტალობას, დანიშნულებას... და თუ ისინი შესატყვისი ტიპის კავშირებთან არ გავაერთიანეთ (ლოკალობის, კაუზალობის... კავშირებთან), ეს იმიტომ, რომ თავისი ბუნებით ასეთი კავშირ-სიტყვები რელაციის ხასიათისანია (მთავარი წინადადების ერთ გარკვეულ წევრს განსაზღვრავინ ანდა მთელ წინადადებას), აღდენად. მთავ წინადადების

გარკვეულ წევრთან (ანდა წინადადებასთან) დაკავშირებული თან-
დებულებიანი მიმართებითი ნაცვალსახელი ენათესავება სემანტიკუ-
რად სხვადასხვა ტიპოლოგიის კავშირებს იმ მხრივ, რომ ისინი მიუ-
თითებენ ერთსა და იმავე კატეგორიებზე (კაუზალობისა,
ლოკალობისა თუ სხვათა), მაგრამ ეთიშება მათ იმ მხრივ, რომ სხვა-
დასხვაგვარია ამ კავშირ-სიტყვათა მიმართება მთავარ წინა-
დადებასთან. ამ შემთხვევაში კლასიფიკაციისათვის გადამწყვეტი
მნიშვნელობა ენიჭება მეორე მომენტს — მიმართების მო-
მენტს.

-გან თანდებულებიანი რომელ

-გან თანდებულებიანი მართავს რომელ-ს ნათესაობით ბრუნვაში და
მას სხვადასხვა ფუნქცია აქვს:

ა) ჩვეულებრივია აბლატივის ფუნქციით; მთავარ წინადა-
დებაში მისამართ სიტყვად აღგილის აღმნიშვნელი სიტყვა (აღგილის
გარემოება) მოუღის ჩვეულებრივ (სავალდებულო არ არის):

... წმიდისა ქალაქისა, რომლისა-გან ტყუე იქმნეს შვილ-
ნი მისნი... (წარტყუენ. ნვ, 14); და შეიყვანეს იგი სიონაჲ
ბჭისა მის-გან, რომლისა-გან შევიდა უფალი ჩუენი იესუ
ქრისტე... (წარტყუენ. კვ, 5); მაშინ განვიდა ნეტარი ესე მწყემ-
სი ერთ-ურთ ბჭესა მას,... რომლისა-განცა შემოვიდა მა-
ცხოვარი ვნებად (წარტყუენ. კზ, 5); ... იხილეს ... ღრუბელი
ნათლისაჲ ზრქელი ფრიად და ბრწყინვალე, რომლისა-გან გა-
მოვიდოდა, ვითარცა ორთქლი... (ანტიოქ. 111,26); ... მნა-
თობთა სოფლისათა, წყაროთა სამარადისოთა, რომელთაგან
აღმოგუიციენდების... თმანი ღრუბლად აუჩნდეს, რომლი-
საგან წუიმა მუშკისა გამოვიდოდა... (ვისრ. 189,15); შამილა
მოსულა კოხთან ჯარითა, რომლისაგანაც ერთი ნაწილით
ცხენოსანის ჯარითა გაუგზავნია სალტის ნაიბი (ორბელ. წერილ.
13,62).

ბ) ფართო გამოყენება აქვს -გან თანდებულებიანი რომელ-ს „ჩამ-
დენობის“ ფუნქციით; იგი მოქმედების ჩამდენობის გამოხატველია.
მთავარ წინადადებაში მისამართი სიტყვა სულიერი საგნის აღმნიშვნე-
ლელია:

ხოლო ვაჲ არს მის კაცისა, რომლისაგან ძმ კაცისაჲ მიეცემის
(მარკოზ 14,21); ხოლო ვაჲ მის კაცისაჲ, რომლისაგან მოვიდეს
საცთური იგი (მათე 18,7); ... მოვალს დღეს ნათლის ლებად
სიმდაბლით იორდანეს, რომლისაგან შიშით ძრწიან უსხეულო-

ნი ზეცისანი (სას. პოეზია); ...ითხოვდა ეშმაკისა მის-თვს, რომლისა-გან იგუემებოდა აბანოთა შინა განწმენდასა (კიმ. 265,29); ... პოოს დედაკაცი იგი უცალოებასა რასმე შინა, რომლისა-გან მიჰვიწყდეს სახელი წმიდისაჲ მის ... (ანტიოქ. 122,10); ... ტომნი დიდის ეფრემ მანყუერელ ეპისკოპოსისნი, რომელთა-გან მოწერილ იყო ესჲ ეპისტოლჲ ... (ხანძთ., მგ. მბ, 5); არამედ აკურთხენ ქრისტემან ამონა სიბრძნით სრულიად მაშწნებელი და შემწენი ყოველნი, რომელთაგან კეთილად განმარჯუებოდა შწნებაჲ ეკლესიისაჲ მის (ხანძთ. ლგ. კმ, 25); ...კურთხეულმცაა უკუნისამდი გუარი შენი და მშობელნი შენი, რომლისაგან შენებრი გამოვა (ვისრ. 84,13).

ახალ ქართულში გაბატონებულია -ც თანდებულისანი ფორმა: შემდეგ დაიბარეს მზალვე, როგორც ერთი უმთავრესი მოწმე. რომლისაგანაც გაგება უნდოდათ — ძალით იყო გატაცებული თუ თავის საქმროს ნებით გაჰყვა (ყაზბ. 54).

გ) ზოგჯერ რომლისაგან-ს ინსტრუმენტალისის მნიშვნელობა აქვს:

და იხილა კლდესა მას ზედა ფერქთა ქუეშე უფლისათა მზე ბრწყინვალე, რომლისა-გან დიდებულ იყო მთაჲ იგი (კიწ. 247,21); და სიყმილი ძლიერი მოიწვევის ძმათა მათ ზედა და განსაკდელი, რომლისა-გან შეემთხვევის სივლტოლჲ გინა სიკუდილი (კიმ. 274,8); სალამსა მოაქსენებს მას ვარდსა მოცინარესა, რომლისა-გან მე ნიადგ მტირალო და თუალ-ცრემლიანი ვარ (ვისრ. 226,23); არ იცნობ მისსა გუნება-სა-კუირველობასა, რომლისა-გან თუით იგივე მიწყით იჭირვის (ვისრ. 58,28); ვაი ეგზომი გულწყულულობა ჩემი, რომლისაგან ულხინო და უნაყოფო დაერჩი (ვისრ. 196,15): ...ლხინად ვლი სჯათა, რომლისაგან ვსჩანთ ნათელდებულად (თამარიანი XII, 55).

დ) ზოგჯერ კაუზალობის შინაარსს გამოხატავს:

და სთნდა ჰეროდეს როკვაჲ იგი მისი, რომლისაგან ფიცით აღუთქუა მას მიცემად, რაჲცა სთხოვოს (მათე 14, 6-7: C. შდრ. DE: ... რომლისათვს ფიცით აღუთქუა მას მიცემად...): ეგოდებ და ესტირ საქმისა ამის-თვს, რომლისაგან მიახლებულ ვიქმენ მე დაცემასა... (კიმ. 233,26); ხოლო მართალნი მათ თვს იგლოვდენ, რამეთუ არს უბიწოთაცა შეძრწუნება ზარი შენი. რომლისაგან მე ვძრწი... (ხანძთ. ი, ზ, 10).

ე) როდესაც მთავარ წინადადებაში მისამართი სიტყვა მრავლობით რიცხვშია, მასთან შეხამებული -გან თანდებულისანი მიმართები-

თი ნაცვალსახელი, მრავლობითშივე დასმული. ერთზე მიუთითებს (: რომელთაგან):

და მოსრნა ყოველნი ოვსნი და ლეკნი, რომელთაგან მცირედნი დაურჩეს (ანას. ქ. ცხ. 29,7); სალამსა მოაქსენებს მათ ნარგისთა, რომელთაგან მიწყით ძილ-მკრთალი ვარ (ვისრ. 226.18).

თანა თანდებულიანი რომელ

თანა თანდებული ძველ ქართულში რომელ-ს ნათესაობით ბრუნვაში მართავს. ფუნქცია: ლოკალობა.

მეყსეულად მოჰგებოდა მას საფლავებისა კაცი, რომლისა თანა ჰიყო არა წმიდაა სული (ჰაემ.: მარკოზ. 5,2); ვიყავ მე, ვითარცა კაცი უსმი, რომლისა თანა არა არს პირსა მისსა სიტყუაჲ. (აბო 70,30); ხოლო წმიდაა იგი, რომლისა თანა დამკვდრებულ იყო ქრისტე... (კიმ. 254,30); მოვიდა წმიდისა მის ქალი ერთა. რომლისა თანა იყო საღმობაა ბოროტი ეშმაკისა აღძრვითა ... (კიმ. 313,13); და იყო ვინმე სხუაჲ კაცი, რომლისა თანა იყვნეს სამნი ეშმაკნი, ფრიად ბოროტნი (კიმ. 153,24); და მოიყვანა მან ღედაკაცი სიძვისაჲ ციხესა მას შინა, რომლისა თანა იმრუშებდა (ხანძთ. ნე, ნე, 4).

ახალ ქართულში პარალელურად თანა მიცემით ბრუნვაში მართავს რომელ-ს და დაირთავს -ც ნაწილას:

გაგიმ მაშინვე იცნო მახამეთა, რომელთაჲც არა ერთხელ ჰქონია ამგვარი ვაჰრობა (ყაზბ. 5).

შინა თანდებულიანი რომელ

შინა თანდებული მართავს რომელ-ს მიცემით ბრუნვაში. ფუნქცია: ლოკალობა.

და ვითარცა განქსნეს მანდილი, რომელსა შინა გამოკრულ იქმნა ... (ზარზმ. 180,6); ... და აქუნდა ბრძანებაჲ მეფისაჲ, რომელსა შინა ესრეთ წერილ იყო... (კიმ. 82,19); ხოლო მან ასწავა მათ სიტყუაჲ ცხოვრებისაჲ, რომელსა შინა იყო ქსნაჲ მათი (კიმ. 309,30); ...ვიყავ რაჲ საპყრობილესა შინა ადგილსა, რომელსა შინა ვიყავ... (არიმათ.); მჭურვალე სურვილი აღძრულ არს ჩემ შორის თაყვანისცემისათჳს წმიდათა მათ ადგილთაჲსა, რომელთა შინა უფალმან ჩუენმან იესუ ქრისტემან ცხოველს-მყოფელნი ვნებანი თავს-ისხნა (ანტიოქ. 53,31); და წარვიდა იერუსალემს და მოილოცნა წმიდანი იგი და თაყუანის-საცემელნი ადგილნი, რომელთა შინა უფალი ჩუენი იესუ ქრისტე.

კორციელად გამოჩნდა (ანტიოქ. 93,2); ...უფალი ჩუენ თანა ხარ. განმზადებული ჩუენ თვს ადგილსა ამას კეთილსა განსასუენებელსა ნებისა შენიასა, რომელსა შინა მარადის ვედრებასა შევსწირავთ... (ხანძთ. ი. ზ, 2); არამედ ქართლად ფრადი ქუეყანაჲ აღირაცხების. რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ეამი შეიწირვის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულების (ხანძთ. მთ, მგ. 5)..

მაგალითებიდან ჩანს, რომ გვხვდება როგორც უნაწილაკო (ჩვეულებრივ) ფორმები (რომელსა შინა), ისე ნაწილაკიანი: -ცა ნაწილაკი ერთის უშუალოდ მიმართებით ნაცვალსახელს, რომელსაც მოსდევს თანდებული: რომელსაცა შინა.

ახალ ქართულში თანდათან ბატონდება ნაწილაკართული -ში თანდებულიანი რომელ: რომელშიაც || რომელშიც.

მაგალითები:

სწორედ იმ ხელზე დამაჭდა, რომელშიაც კურდღლის ტყავი მეჭირა (ვაჟა 32); მიადწევს საპყრობილეს. რომელშიაც შეაგდეს (ყაზბ. 35); შევიდა სახლში, რომელშიც ბორკილებ-გაყრილი გლახუა ეგულვებოდა.

ზედა თანდებულიანი რომელ

ზედა თანდებული მართავს რომელ-ს მიცემით ბრუნვაში. ფუნქცია: ლოკალიზა.

კაცებაჲ პირველ ხისაგან დაცემული აწ აღსდგა ძელისა მის აღმართებითა, რომელსა ზედა იენო მქსნელმან კორციითა... (სას. პოეზია, ივ. 38); და უჩუენეს ადგილი, რომელსა ზედა იხილენეს ნიშნი იგი ბრძანებისაებრ დიდისა მიქელისა (ზარზმ. 172,5); ზ სანატრელისა ცხედრისა, რომელსა ზედა აბრაჰამს ინაქუდგამს, რომელსა ზედა ისაკი შეიწირვის, რომელსა ზედა იაკობი განდიდნების, ...რომელსა ზედა აპრონ ლოცვის შემწირველ (იპოლიტე, მგ, 2); იხილენით პირად პირადნი ცხედარნი, რომელსა ზედა სამეოცნი ძალნი გამოჩინებულ (იქვე, მგ, 70): შემდგომად მისსა აღმართეს სუეტი იგი, რომელსა ზედა უძლიერესი სიმკნე და უფიცხელესი შრომაჲ აჩუენა წმიდამან მან... (კიმ. 266,11); ... ხოლო ჩუენ საიდუმლოჲ მზისა მის სიმართლისა, რომელსა ზედა ბოროტი ესე ყოველი მოიწია (წარტყუენ. დ, 14); და ესრეთ გალობითა და ლოცვითა აღიყვანეს მას ზედ: ტიმოთე. რომელსა ზედა ილუაწა ვიდრე სიბერემდე (ანტიოქ. 68,35).

საშუალო ქართულში არის რომელზედაც, რომელიც ახალ ქართულში ბატონდება.

მაგალითები:

რომელზედაც გინახივარ, მასვე საქმეთა ზედა ვსდგევარო (ქილილ. 190); სწორედ იმ ხის ძირას გაიხარეს, რომელზედაც კოდალა და მისი მეგობარი განისვენებდნენ (ვაჟა 209); ბოლოს მიიტანა ქალი იქვე ტახტთან, რომელზედაც დასვა (ყაზბ. 34).

თვის თანდებულიანი რომელ

ძველ ქართულში გვხვდება -თვის თანდებულიანი ფორმა: რომლისთვისცა; საშუალო ქართულში ვადასტურებთ როგორც ნაწილიანი ფორმას; ისე უნაწილაკოს; ახალ ქართულში გაბატონებულია რომლის(ა)თვისაც.

მაგალითები:

... და ფრიად ძლით შევედით მას შინა, ვინაჲცა სიჭმოასა მისგან მყოვარეჲმ ვერლარა ვიხილეთ ცაჲ ანუ შზისა შარაჲანდელი, რომლისათვისცა ჳირით და შრომით დაყოვნებულნი... აღვედით თავსა მის ჳევისასა (ზარზმ. 159,31); ... „მიმადლებულო“ უცხოჲ არს, უფროასლა რომელთა-იგი აღთქუმჲაჲ აქუს ღმრთისმსახურებით ცხონებისაჲ ჳებულად, რომლისათვისცა ფიცხლითა ჳირითა, რისხულითა თუალთა მცირედ მიეხედნე... (მრავალთ. 256,5); და უწოდა სახელი აჲოვნისა მის მამისა თვისსაჲ, რომლისათვისცა ყუაეილი უკუდაეთა ნაწილისაჲ აღმოგუეყუაულა (შარაჲანდ. 96,35); მიჩვენეთ იგი მჳეცი, რომლისათვის მოსრულეარ (ამირან. 108,12); რა უჳმნია შენთუის საწუთროსა ესეთი, რომლისათუის ეგზომი ტირილი გინდეს? (ვისრ. 45,28); ვერხეს ერთი დარდი აქეს კიდევ, რომლისათვისაც თავი ვერ დაულწევია... (ვაჟა 39); ...ისინი იცნობენ სეიმონს მთის კაცად, რომლისთვისაც თავისუფლება ყველაზედ უმაღლესი ჳილდო არის (ყაზბ. 38).

მიერ თანდებულიანი რომელ

მიერ თანდებული მართავს რომელს-ს ნათესაობით ბრუნვაში. ფუნქცია: ა) „ჩამდენობა“, ბ) ლოკალიზა: აბლატივის შინაარსი.

ა

ხოლო წმიდამან მან განაჩინა წესნი და კანონნი საეკლესიონი, რომლისა მიერ ირწყუებოდეს საღმრთოთა მადლითა (ზარზმ..

167,32); ...ეშმაკი ეგე, რომლისა მიერ ზრახვედ, იგი საჩინო არს... (კიმ. 273,27); კნინ არს და უნდოჲ სიწმიდის-მოყუარისა მის იოსების-თჳს თქმული უწყებაჲ, რომლისა მიერ იქმნნა სამკვდრებელ ღმრთისაჲ (ანტიოქ. 71,12); ... აღესრულებიან სამეოც ჟერ ათასეულნი იგი ცხედარსა მას ზედა განსუენებულნი, რომელთა მიერ სიტყუაჲ იგი მიფენილ (იპოლიტე, მდ, 92); ... და გონიერ ჰყოფს ჩჩვლთა, რომელთა მიერ დაემტკიცოს ქებაჲ ქრისტჳსი (ხანძთ. კვ, კვ, 32); ... დაჰჳსენ ძლიერებაჲ უკეთურისა მტერისაჲ, რომლისა მიერ მიჳსნენ ჩუენ (კ.-ეტრ. 159,2).

ამ ფუნქციით, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, -გან თანდებულისანი რომელ-იც (რომლისა გან) გვხვდება. რომლისაგან-ისა და რომლისა მიერ-ის თანაბარფუნქციურობა კარგად ჩანს ამ დაპირისპირებიდან:

მთ. 26,24:С:

ვაჲ მას კაცსა, რომლისაგან ძე კაცისაჲ მიეცემის.

შდრ. DE:

ვაჲ კაცისა მის, რომლისა მიერ ძმ კაცისაჲ მიეცემის.

ბ

... და აღვადე საფლავსა მისსა, რომლისა მიერ გამოვიდა სული სულნელებისაჲ მიუწდომელი (ზარზმ. 181,1): განელო ლახურიტა... უხრწნელი გუერდი შენი, მაცხოვარ, რომლისა მიერ სისხლისა შენისა დათხევითა გუირგუინოსან იქმნნეს მოციქულნი... (კ.-ეტრ. 246 V, 6); კეთილად მოხუედ, ჰ შეილო, ვითარ არს მამაჲ აღექსანდრიელთა მონასტრისაჲ, რომლისა მიერ ჩუენდა მოიწიე (ანტიოქ. 95,9).

დავასახელოთ ერთი მაგალითი -მდე თანდებულისანი ფორმისა (მიმართ. ნაცვალსახელი ვითარებითშია):

... იწყო იესუ ყოფად და სწავლად, ვიდრე დღედ, რომელადმდე ამცნებდა მოციქულთა სულითა წმიდითა... (საქმე მოციქ. 1.1-2: შდრ. გ რედ.: რომლადმდე).

В

რომე—რომ

გამარტივებული რომელი: რომე—რომ საშუალო და ახალ სალიტერატურო ქართულში იხმარება, როგორც განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების კავშირი.

რომე-ს ვადასტურებთ საშუალო ქართულში:

აქა მოგვეხსენის ამბავი, შენ რომე დაუწვავ ალთა (რუსთ. 637,3); ვცანო ამბავი, შენ რომე გეამებოდა (რუსთ. 1337,3); ამაზედა შეგვექნა სიხარული და ისი კაცი ქარმაგოსანი, რომე თქვენ წინა მოგვეგება, ამისთვის გამოვეგზავნეთ... (ამირან. 75,20); ...მიემართე ტყესა, რომე არა ავი ალაგო იყო (პროზ. შპნ. 385); იგი გამორჩეული მეომარი რა იქნა, რომე რაზმთა შუა იარებოდა... (პროზ. შპნ. 434); ...ისი ბადე, რომე დაეგო გულსა შინა, მოშალა... (პროზ. შპნ. 399); შენ მის ყურდგელის ამბავი არ გასმიაო, რომე მელის დაქერას ეცადა (ქილილ. 110); ვნახე ედემს ალვარგული რომე მზეებრ შუქსა შუქდა (არჩ.).

ცხადია, როცა მისამართი სიტყვა მრავლობით რიცხვშია, ეს არ აღიბეჭდება კავშირზე.

იგი მტერნი გამილომდეს, აქამდისცა რომე ვითხენ (რუსთ. 596,3); ქურდნი ვნახენ, რომე თქვენთვის სიტყვა რამე გაემკვება (რუსთ. 291,2); ვნახე ინდონი..., რომე სჩნდეს ზანგანი ალაღებულად (თამარიანი XII, 12); ... იგი სამნი კაცი, რომე ლომთა ზედა სხდეს, მკედარნი იყვნეს (ამირან. 24,6).

რომ—განსაზღვრების ფუნქციით—ძალიან იშვიათად შეიძლება შეგვეხედეს განახლების ხანის სალიტერატურო ენაში, როგორცია, მაგალითად:

მას საკურკლე გამოუჩნდა, აქანამდის რომ ეძება (შპნ. 3204,2); პირველადვე რომ ვნახე, იგ სიზმარი მოვეგონე (შპნ. 3070.4); მერმე ადგა უფროსი კარდინალი, დეკანოზს რომ უძახდენ (საბა, მოგზ. 34).

არსებითად დამახასიათებელია ახალი სალიტერატურო ენისათვის.

აი ზოგიერთი მაგალითიც:

ეს ორი ოჯახი იყო, რომ მამხნევებდა (აკაკი 466); ამბიონზე შემდგარიყო ნეკლიუდოვი, მერე რომ სენატის პროკურორად და მინისტრის ამხანაგად იყო (აკაკი 460); იქნება ეს ის მელა არ იყო, ჩემს დიასახლისებს რომ იტაცებდო (ვაჟა 205); ეს ვინღა ოხერი მოთრეულა, რომ ჩვენს ბინას გვეცილებო (ვაჟა 130); ... აგერ ზევით ფარეხთან დაკრილი, სულთამებრძოლი რომ წევს (ვაჟა 99); ერთი ხე აღარ არის, რომ მაგის ნაჩიქნი და ნაჯიჯნი არ იყოს (ვაჟა 215).

რომ შეესაბამება მისამართი სიტყვის მრავლობით რიცხვსაც:

ვერხეს უყვარს ყვავილები, იმის ჩრდილის ქვეშ, მის ახლო-მახლო რომ იშლებიან და იზრდებიან (ვაჟა 39).

ჩვენ ვხედავთ, რომ რომ-ისათვის ინვერსია ნიშანდობლივია.
შტრ.:

ერთი ხე აღარ არის, რომ მაგის ნაჩიჩქნი და ნაჭიჯგნი არ იყოს || ერთი ხე აღარ არის, მაგის ნაჩიჩქნი და ნაჭიჯგნი რომ არ იყოს.

ორივე პოზიცია რომ საკავშირებელი ერთეულისა ბუნებრივია თანამედროვე ენის თვალსაზრისით.

ახალ ქართულში ამგვარ კონსტრუქციაში შესაძლოა როდესაც კავშირმა წამოყოს თავი. იგულისხმება ამ ტიპის ფაქტები: „არის ხოლმე ისეთი წამები, როდესაც სიტყვას ადგილი აღარ აქვს კაცის მწუხარებაში“ (ყაზბეგი).

რაცა—რაც

საშუალო ქართულში იშვიათად ახალ სალიტერატურო ენაშიც. რომელიც წევრ-კავშირის გვერდით, მისი ფუნქციით. ვადასტურებთ რაცა—რაც საკავშირებელ სიტყვას.

დავიმოწმით ზოგიერთი მაგალითი:

ღმერთსა შეესმა ნაკადი, რაცა თქვენ თვალთა გდენია (რუსთ. 1055,2); დავხოცეთ მხეცი, მფრინველი, რაცა ზე გარდაგვფრენია (რუსთ. 203,4); რაღა იგი სინათლე, რასაცა ახლავს ბნელია! (რუსთ. 36,3); თვალ-მარგალიტი ავიღე, რაც ოდენ ამეღებოდა (რუსთ. 1177,2); ისი სიზმარი უამბა, რაცა მოენახა უკლებად (პროზ. შაჰნ. 377); აუკიდა თვალგუარი, რაცა ოდენ წამოიღო (შაჰნ. 3129,3); ყოველი ნიეთი გაცედება, რაც სოფელს დანათესია (არჩ. 19,3); ესეთი საქმე, რაც მე მომიხდა, პირობისა, დანდობის და სიმართლის დაგდებითა და დაუნდებელობისა წესითა მოვა (ქილილ. 169); ავიღევით ფასი სრული და უკლებელი, რითაც ჩვენი გული შესჭერდებოდა (დოკუმენტ. ბერძენ. 225,17).

ახალი სალიტერატურო ენის მაგალითებია:

ქალა სავსე იყო კრიკინით, რასაც სიამოვნებით შეექცეოდა (ვაეა); ჩემთვის მიხდა მე ყველა ფრინველები, რაც ჩემს სამფლობელოში აღიზარდა (ვაეა); ... თითქოს ბოდიშს იხდიდა იმ გრძნობისათვის, რამაც დღეს მოულოდნელად იმის გულში გაიღვიძა (ვაეა); ის ტახტი იყო თურმე ქუჩადი სისხლით გაუმადლარი, რამაც ყანები, ვენახები გაგინადგურათ... (მაჩაბ.).

რაც-ს ხშირად ეხამება კი ნაწილაკი:

ყოველი ფიქრი, სიტყვა და აზრი, რაც კი რომელიმე ანდაზას

არ ეთანხმება, ფუჰია (ვაჟა); ყველა ნიკოლაძის სტატიები წამიკითხავს, რაც კი იმას ქართულათ დაუწერია (ნიკოლაძე).

მრავლობითი რიცხვის ფორმაა რანიც:

მოქალაქე და ქართველნი, რანიც ქალაქიდან ზღებოდენ, ისევ ქალაქს იახლენენ (იესე ოსეშვი. 15); არიან ზოგნი, რანიც მხოლოდ დღიურ ლუკმისათვის მუხლმოდრეკილნი მორჩილებენ... (მაჩაბ. 6).

განსაზღვრებითი წევრ-კავშირი, როგორც ზემოთ აღინიშნა, დაკავშირებულია მთავარი წინადადების ერთ რომელიმე წევრთან, მისამართ სიტყვასთან, რომელიც ჩვეულებრივ სახელია. სხვანაირად რომ ვთქვათ, განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება, როგორც ვიცი, გაშლილი განსაზღვრებაა მთავარი წინადადების ერთი რომელიმე წევრისა.

მაგრამ, ამის გვერდით, განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება მიმართებაშია მთავარი წინადადების არა ერთ რომელიმე წევრთან resp. სახელთან, არამედ განსაზღვრებაა მთელი მთავარი წინადადებისა, — ყველაზე მჭიდროდ იგი მთავარი წინადადების შემასმენელს უკავშირდება, რამდენადაც ზმნა-შემასმენელი წინადადების ბერკეტს წარმოადგენს. ავიღოთ წინადადება: „ხმის უფლება ახლავე უნდა მიეცეთ, რაც კანონს ეწინააღმდეგება“ (აკაკი). აქ ხაზგასმული წინადადება განსაზღვრებაა მთელი მთავარი წინადადებისა: კანონს ეწინააღმდეგება ხმის უფლების მიცემა.

მთელი წინადადების განსაზღვრების გამოხატვა ქართულში დაკისრებული აქვს რა(ი)ც საკავშირებელ სიტყვას.

დავიმოწმოთ მაგალითები:

მაშინვე გამოვედი სასწავლებლიდან, რითაც ყველა გავაკვირე (აკაკი 444); ელ. ერ-ვი სულ უბრალო რამეზე გარიგდა, რისაც სრული უფლება ჰქონდა (აკაკი 464); და თვით ვერხვიც ელვამეხის ნაპერწკლებში იყო გახვეული, რაიც ხშირად ხდებოდა (ვაჟა 38); ... ერთავად ყივის, რითაც ძლიერ მოსწონს თავი (ვაჟა 214); საქართველოს მცენარეულობა მრავალფეროვანია. რაც აიხსნება საქართველოს გეოგრაფიული მდგომარეობით: განსაზღვრება შეამოწმა საქართველოს ისტორიის კურსის სწავლების დაყენება საშუალო სკოლებში, რამაც ცხადყო...

D

306(ვა)

ვინ(ვა) კავშირ-სიტყვა, განსაზღვრების ფუნქციით, დამახასიათებელია საშუალო და ახალი ენისათვის. იგი რომელიცა-ს ცვლის;

იხმარება იშვიათად; დაირთავს -ცა ნაწილაც; საშუალო ქართულში უნაწილაცო და ნაწილაციანი ფორმები ერთმანეთის გვერდით თანა-არსებობენ; ახალ ქართულში გვხვდება ნაწილაციანი ვინც.

უნაწილაცო წევრ-კავშირის ნიმუშებია:

ვიტყვი მას მზესა, ვინ განუწესა ღმერთსა ღვთისაებრ შეცვა-რებულად (თამარიანი XII, 37); ღმერთმან ღმერთთამან ძველ-მან ღღეთამან, ვინ თანასწორად სულსა აელენდა... (აბდულმე-მესია 89,2); მან უამბო დავარ ქაქსა, ვინ გრძნებითა ცაცა-იცი (რუსთ. 575,4); რამაზის კაცი მემთხვია, ვინ ხატაეთის ხა-ნია (რუსთ. 421,2; ღმერთსა მადლი, ვინ ალვისა ხენი ასხნა (რუსთ. 619,4); მეფე ცოტათ მოგეგებვის, ვის მჭვრეტნი ვერ გელევიან (რუსთ. 435,1); ქართველთა ღმრთისა დავითის, ვის მზე მსახურებს სარებლად (რუსთ. 1666,1); მეფეს მოვგუიროთ იგი მზე, ვინ არს ჩამდგმელი სულისა (შაჰნავაზ. 123,4); მო-გუცენ ასული დედოფლად, ვინ ნათლად შემკობარია (შაჰნავაზ. 124,3); რად მოჰკლავ კაცსა ესეთსა, ვის ცრემლი შენთვის მიწყვი სდის (არჩ. 476,1); მერე უთხრა კათალიკოზს, ვის სახე-ლად მალაქია (არჩილიანი, 1); ტან სარო და გულად ლომი, ვის ბაგეთგან თაფლი მიზდის? (არჩ. 578,2).

ნაწილაციანი კავშირის ნიმუშებია.

არსნი მზედ გჳმობენ, შვიდნი გამკობენ, ვინცა შეგკოდა თავის საქნარი? (თამარიანი II,14); სხვას მეშველსა გარეგანსა, მომ-კალ, ვისცა ვინატრიდე (რუსთ. 566,4); მოვიდეს ჯარი მრავალი, ვინც იყო უზედესია (შაჰნავაზ. 153,2).

ვინც(ა) იხმარება იმ შემთხვევაშიც, როდესაც მისამართი სიტყვა მრავლობითშია:

დი დ ე ბ უ ლ ნ ი, ვინცა მას წინაშე იყვნეს, შეჰკირვებითა ყუელანი კბილითა იღრქენდეს და იტყოდეს... (ვისრ. 20,3); ქვე დაუყრია მოყმები, ვინც უფრო გულოვანია (რუსთ. 1241,3); ... ბ ა ნ ო ა ნ ნ ი და მოყმენი, ვინც იყო უფლან წულეები (შაჰნავაზ. 138,3); მართ მძველად შვილი თ ა ვ ა დ - თ ა, ვინც იყოს სახელდებული (შაჰნავაზ.).

ნათესაობითი ბრუნვის ფორმამ შეიძლება გამოავლინოს რიცხვის ნიშანი:

თვით ბიძასა ჩემსა მიჰხვდა, ვისთა შვილთა აწ დამკოდეს (რუსთ 601,3).

კავშირის შეიძლება დაერთოს ნაწილაცი: გან, თვის...

მაგალითები „ვეფხისტყაოსნიდან“:

ჩემი ძე დავსკათ ზელმწიფედ.. ვისგან მზე საწუნელია (36,4);

სჯობს სიშორე დიაციისა, ვისგან ვითა დაითმობის (1081,1); ყმა არ მოგვცა, ქალი გვივის, ვისგან შუქი არ გვაკლია (508,3); მოგვინახონ იგი მთვარე, ვისთვის ქირი არ გვაკლია (638,2); პირის-პირ მიჯდა იგი მზე, გული ვისთვისცა კედებოდა (482,2).

როგორც საშუალო, ისე ახალ ქართულშიც ვინც(ა)-ს გამოყენების არე შემოზღუდულია (განსაზღვრების ფუნქციით), — მის ადგილას ჩვეულებრივ რომელიც(ა) იხმარება.

ახალ ქართულში კიდევ უფრო იშვიათია იგი, და უმთავრესად მაშინ იხმარება, როცა მისამართი სიტყვა განზოგადებული შინაარსის მატარებელია, ანდა განუსაზღვრელობის სემანტიკას ამჟღავნებს:

შეუჯდა ერთ ვიღაცა ურიას, ვისიც თქვენ რაღაც ფული გმართებოდათ (ლომმოური); აქ გავიხსენებ ჩვენს მოღვაწეებს ამ ორმოცდაათი წლის განმავლობაში, ვინც ყოფილან და ვისთანაც ასე თუ ისე, მეც მქონია პირადი დამოკიდებულება (აკაკი). დიდმა, პატარამ, ვინც კი ოჯახში იყო, თავი მოიყარა (აკაკი); განგვშორდნენ გულის ნაცნობნი, ვინცა გულითა გვიყვარდნენ (გრ. ორბელ.).

E

როგორიც

როგორიც კავშირს ქართულში განსაზღვრებითი წევრ-კავშირის დანიშნულება აქვს. იგი შინაარსობლივად განსხვავდება რომელიც-ისაგან: როგორობას გამოხატავს, მისამართი სიტყვის რაგვარობაზე მიუთითებს. მისამართ სიტყვას მსაზღვრელად ჩვეულებრივ მოუღის ისეთი. იგულისხმება ამ ტიპის წინადადებები:

ისეთი ტყე დაეინახე, როგორიც წარმოდგენილი მქონდა; ისეთმა ფურმა დამწიხლოს, როგორიც ჩემზე უკეთესად იწველებათ: ისეთ სახლს ავიგებ, როგორსაც სიზმრად ვერ წარმოიდგენ; ისეთი თვითმფრინავით იმგზავრა, როგორითაც მე არა ერთხელ მიფრენია; ისეთი დევ-გმირად მომეჩვენა, როგორადაც ზღაპრებში აქვთ წარმოდგენილი.

ამრიგად, ეს კავშირი წარმოგვიდგება სხვადასხვა ბრუნვაში: სახ.: როგორიც, მოთ.: როგორმაც, მიც.: როგორსაც, მოქ.: როგორითაც, ვით.: როგორადაც.

ამ ტიპის წინადადება შეიძლება გადმოვცეთ რომელ ფუძის კავშირ-სიტყვით, ოღონდ მას უნდა შეეხამოს შედარების გამოხატველი სიტყვა: მსგავსი, მსგავსად, და ეს იმას ნიშნავს, რომ სათანადო

კონსტრუქციას საერთო აქვს შედარებითი წინადადების კონსტრუქციასთან. მართლაც: წინადადება — „ისეთი ტყე დავინახე, როგორც წარმოდგენილი მქონდა“ სხვანაირად ასე შეიძლება ითქვას: „ისეთი ტყე დავინახე, რომლის მსგავსი წარმოდგენილი მქონდა“.

F

სადა(-იგი), სადაც(ა)

ფართო გამოყენება აქვს ქართულში განსაზღვრებით კავშირად სადა-ს. იგი უკავშირდება მთავარი წინადადების გარკვეულ წევრს და გამობატავს ლოკალობას დამოკიდებული წინადადების ფარგალში. სადა ცნობილია, აგრეთვე, როგორც ტიპობრივი ლოკალობის კავშირი, როდესაც იგი მთელ მთავარ წინადადებასთან იმყოფება მიმართებაში.

ძველ ქართულში სადა იხმარება როგორც უნაწილაკოდ, ისე ნაწილაკდართულად. ნაწილაკებად გამოყენებულია იგივე მასალა (-იგი, -ცა), რომელიც კითხვითი ნაცვალსახელებისა თუ ზმნიზებების მიმართებით ნაცვალსახელად გადამქცევი საშუალებაა.

ჯერ გავეცნოთ უნაწილაკო კავშირ-სიტყვის მაგალითებს:

და სხუა დავარდა კლდესა ზედა, სადა არა იყო მიწა ფრიად (მათე 13,5); აჰა ესერა მოვიწინით ადგილსა მას, სადა იყო საქუმილი ცეცხლისა აღზებულ სამთა მათ ყრმათა-თვს (წარტყუნ. მთ. 17); მიერთვან იწყეს ძიებად ადგილსა, სადა უშენონ ღმერთსა სადიდებულად ეკლესიაა (ზარზმ. 166,1); და უბრძანა, რათა მოიძიონ ადგილი, სადა ჰნებავს აღშენებად ეკლესიაა (ზარზმ. 165,33); ...რომელი მყოვარ-ვამ დგა ადგილსა მას, სადა დაწუვეს ნეტარი იგი მოწამმ ქრისტჳსი (აბო 75, 34); და დაგადგინოთ ჩუენ თანა ადგილსა მას, სადა შეფენი დადგებიან (კიმ. 83,19); დღე მოვიდა სიმრავლე ერისაა მონასტერსა მას, სადა იყოფოდა პირველ (კიმ. 248,12); წარვედ ადგილსა მას, სადა ლომი წევს... (კიმ. 305,22); მოვიდა კანკელსა მას გარეშესა, სადა იყო სუეტი წმიდისა მის... (კიმ. 285,17); ... სრბით შევიდეს სენაკსა მას, სადა იყო მამა გრიგოლ მჭდომარე (ხანძთ. აბ, ა, 2).

საკმაოდ გავრცელებულია -იგი ნაწილაკდართული სადა: სადა-იგი.

მაგალითად:

და სხუაჲ დაეარდა კლდოვანსა ზედა, სადა-იგი არა იყო მიწაჲ ფრიად (მარკოზ 4,5:DE. შდრ. მათე 13,5); მაშინ იწყო იესუ ყუედრებად ქალაქებისა მის, სადა-იგი ექმნნეს უძრავლესნი ძალნი მისნი (მათე 11,20); გძულდა ფრიად საწუთროჲ ესე წარმავალი და გიყუარდა საუკუნოჲ, სადა-იგი აწ მკვდრ ხარ და სუფევ უკუნისამდე (სას. პოეზია, რაჲ, 76); ...აღდგეს მუნ-თქუესვე და მოიქცეს ადგილადვე აკუსა, სადა-იგი მკვდრ იყვნეს (ასურ. 9,15); ...და მოვიდეს თავსა მასზედა წყაროჲსასა სადა-იგი ნათელ ელო წმიდათა მათ ყრმაჲჲ (კოლ. 60, 158). ...შეკრბა ადგილსა მას, სადა-იგი იყვნეს წმიდანი იგი (ზარზმ. 164,30); ...ადგილსა მას ზანავისასა სადა-იგი მონასტერი შუენიერი შენ არს (ზარზმ. 172, 33); ...შევიდა ქუეყანასა მას ჰრდილოჲსასა, სადა-იგი არს სადგური და საბანაკჷ ძეთა მაგოგისტოჲ (აბო 64,31); მაშინ მოვედ მე იორდანედ ადგილსა მას, სადა-იგი უფალმან ჩუენმან იესუ ქრისტემან ნათელ ილო იოვანშს მიერ (რაეახ. 89,5); და აწ ვთქუათ მთისა მისთჳს, სადა-იგი ზმური თუალი იპოვების... (თუალთაჲ 30,7); და მოვიდეს სპარსნი იგი და მოეახლნეს ადგილსა მას, სადა-იგი იყო შონაჲ ღმრთისაჲ წმიდაჲ სჳმიონ (კიმ. 244,37); ხოლო გლახაკი იგი შევიდა ქალაქად ადგილსა მას, სადა-იგი ითხოვენ ქველის საქმარსა (კიმ. 295, 26); ხოლო ყრმაჲ იგი მისი აღდგა და დადგა კედელსა ზედა უმარჯუად, სადა-იგი იყო თმაჲ წმიდისა მის (კიმ. 311,36); რამეთუ იყო მახლობლად დაბისა მის ქუაბი. სადა-იგი მივიდის ორთა მათ თანა... (ანტიოქ. 50,10); ...ქევსა მას შინა, სადა-იგი დიდისა მოწამისა გიორგის ტაძარი შენ არს (ანტიოქ. 68,24); და ვიდრე არღა მიწევნულ იყო დაბასა მან. სადა-იგი იყო ბილწი იგი... (ანტიოქ. 73,7).

განვიხილოთ -ცა ნაწილაკიანი ფორმა:

ხოლო ათერთმეტნი იგი მოწაფენი წარვიდეს გალილეას მთასა მას, სადაცა უბრძანა მათ ისეუ (მათე, 28,16); ...და დაადგრა ადგილსა მას, სადაცა იყო ყრმაჲ იგი (მათე 2,9). ...და განვიდოდეს ყოველნივე ადგილსა მას, სადაცა დაწუნეს ქორცნი იგი წმიდისა მოწამისანი (აბო 75,18); ადგილსა, სადაცა დაეცეს ხმ იგი. მუნვე იყოს (ეკლეს. სოლ. 223, ია, 4); წარვიდა დაბასა მას, სადაცა აღიზარდა (ანტიოქ. 61,10); და ვითარ მიიწია მოციქული იგი ადარნერსტსი ფერსათს, სადაცა არს აწ საფლავი მისი... (ხანძთ. ნთ, ნვ, 29); მაშინღა მიილეს მკუდარი იგი თჳსსა მას პირველსა ადგილსა, სადაცა სამ გზის დადებულ

იყო... (ხანძთ. აბ, 55, 26); მაშინ ნეტარმან გრიგოლ ძლიერად სცა კელითა თვისითა ადგილსა მას, სადაცა იყო მჭდომი იგი (ხანძთ. აგ, აა, 12); და ზეალისა დღე მოუგონებელსა ადგილსა სადაცა პრქუა წმიდამან მან, მუნ მყარად იღვა (ხანძთ. აე, აღ, 7).

მეტად იშვიათად გვხვდება კომპრომისული ფორმები: ორივე ნაწილაკი — იგი, ცა — ეხამება ერთმანეთს: სადაცა-იგი.

მაგალითები:

ხოლო ათერთმეტნი იგი მოწაფენი წარვიდეს გალილეად, მთასა მას, სადაცა-იგი უბრძანა მათ იესუ (მათე 28,16:DE. შდრ.: ხოლო ათერთმეტნი იგი მოწაფენი წარვიდეს გალილევას, მთასა მას, სადაცა უბრძანა მათ იესუ:C); და წარმოვიდა... გოლგოთად, სადაცა-იგი ჯუარი პატიოსანი იყო (არიმათ. 14,5).

სადა-ს შეიძლება დაერთოს -მცა ნაწილაკი.

...და ეძიებდა ადგილსა კრძალულსა, სადამცა მოიღო ნათელი ქრისტესი (აბო 64,26); არ არს მიწაჲ, არცა წყალი ქუეყანასა ამას, სადამცა მონასტერი აღეშენა (ხანძთ. კგ. კბ, 41); ... სიტყუას უგებდეს ადგილისა თვს, სადამცა ვის-მე კმარჯუდა (ხანძთ. ლზ. ლ, 52).

საშუალო ქართულში ვადასტურებთ როგორც უნაწილაკო, ისე ნაწილაკდართულ ფორმებს. ამ პერიოდის ქართულ ენაში -იგი დართული მიმართებითი ნაცვალსახელი იშვიათია და უმთავრესად იხმარება -ცა ნაწილაკიანი ფორმა, იშვიათად, აგრეთვე უნაწილაკო მიმართ. ნაცვალსახელი.

უნაწილაკო ფორმის (სადა) მაგალითებია:

არაა ქუეყანათა ზედა ეგეთი ადგილი, სადა თქუენი ამბავი არ იყოს... (ვისრ. 185,28); ..მიაპყრა პირი მას ციხესა, სადა ვისი ჯდა (ვისრ. 140,2); წავედით მას სახლსა, სადა პური ეგო (ამირან. 88,3); წავედით და მივედით მას მინდორსა, სადა სულიერი არა იყო სიცხითა უსაქმლობითა (ამირან. 74,4); მომივლია ყოველი ქვეყანა, სადა ოდენ ქმელი არის (ამირან. 57,38); აჰა იგი ადგილი, სადა შეიპყრეს ნოსარ ნისრელიო (ამირან. 27,11); ნადირნი ტყესა შეესწრნეს, სადა ვერა რბის ცხენია (რუსთ. 78,3); ამიგდო ქალმან ფარდაგი..., სადა დგას კუბო შექმული ბადახშითა და ლალითა (რუსთ. 394,1); თუ კპოვით მუნ სახლსა, სადა მე ვარი... (რუსთ. 1202,3); მიუხდა ზააქ მას ალაგსა, სადა ფრიდონისა ძიდა — ფურა იყო (პროზ. შაჰნ. 384); და მას ქვევით დიდი ქალაქი საონა, სად აკეთებენ უმჭობეს ფარფურსა და ჩინურებს (საბა, მოგზ. 7); კრულ არს მისი სა-

- ფლავი. სადა დაეფლვის (საეკლ. საბ. 95.8); კრულ არს იგი ადგილი მისთვის, სადა დადგენ ფერჯნი მისნი (საეკლ. საბ. 95.2).

-ცა ნაწილაკდართული კავშირის ნიმუშებია:

მინდორს თხა მოკლის, სადაცა ადგილი დაჰხედის კლდიანი (რუსთ. 841.2); უჩინეთ სადგომი, სადაცა იყოს სხუისანი (შაჰ-ნავაზ. 152.3); წავედით წმიდა ბრანოს მონასტერში, სადაც კლიტიანეს სახლი ყოფილიყო (საბა, მოგზ. 25); იმავ სახლში. სადაც ყოფილიყო, იქავ ეწამებინათ და ეკლესიად აეშენებინათ (საბა, მოგზ. 43).

ახალ ქართულში გაბატონებულია ნაწილაკიანი ფორმა: სადაც-მე-19 საუკ. პირველი ნახევრის მწერლებთან ჯერ კიდევ გვხვდება სადაცა, ე. ი. ა-მოუკვეცელი ფორმა. დავიმოწმით მაგალითები გორბელიანის ენიდან:

დაფრთხენ მურიდები და შეუდგნენ დიდს მთას შენშრეკისას. სადაცა კიდევ ორი როტა დახვდა (წერილ. 48,189); აქაურმა საზოგადოებამ ყველიერში გამიკეთა ბალი, სადაცა მნათობდენ... (34,180); მერე მივედით ჩვენს სატახტო ზაქათალას, სადაცა ჩვეულებრივ დამხვდა შრომა... (34,180); ამ როტამ დაუშინა თოფი და ისინიც გაიქცნენ ბეჟანიანის გზისაკენ, სადაცა ერთი მომავალი ქართველი გზაზედ მოკლეს (13,162).

სადაც-ის ნიმუშებია:

მე მეორე ოთახში შევარდი, სადაც მესამე კლასი იყო (აკაკი 428); გამაჩერა სარკის წინ, სადაც თავიდან ფეხებამდე ნათლად გამოვჩნდი (აკაკი 392); ადგილი, სადაც შავარდენი დავაბინავე, წინათ ქათმებისაგან დაქექილი იყო (ვაჟა 130); იმ ხანში მზალვე მიიყვანეს ქვეშეთში, სადაც იღვა ნაჩაღნიკი... (ყაზბ. 30); ჰკითხა ვაგიმ და გაუშვირა ხელი იმ მთისაკენ, სადაც აქა-იქ გვერდობებზე მთიულების სახლები მოჩანდა (ყაზბ. 15); ...დაეშვებოდა ჩალურისაკენ, სადაც მოსამსახურენი სუფევდნენ (ილია 329); დაეხედე ადგილს, სადაც თითი დამიღო (ილია 284).

სადაც-ის გვერდით ახ. ქართულისათვის დამახასიათებელია შეკვეცილი სახეობა საცა.

დავიმოწმით ილია:

ის სოფელი, საცა იმ ღამეს ჩვენ უნდა შეგვესვენა, ჯერ კიდევ შორს იყო (312); ...მე დიდ სატუსალოში გამგზავნეს ჩვენ პატარა ქალაქს, საცა ნაჩაღნიკი და სასამართლო იმყოფებოდა (311);

მე უფრო იმ ადგილებში ვისაფრებოდი საცა უწინ დათოკო სანადიროდ დაიარებოდა ხოლმე (318).

მხოლოდ პოეტური ენისთვის — ლექსისთვისაა დამახასიათებელი ზოგჯერ ახ. ქართულში სადა-ს გამოყენება ასე: სად. ამ შემთხვევაში მარცელის რაოდენობაა განმსაზღვრელი შეკვეცისა, რამდენადაც -ც(ა) ნაწილაკს წინ უძღვის -ა: სად-აც(ა).

გვხვდება ისეთი შემთხვევები, როდესაც ორი კავშირია შეხამებული სათანადო ფუნქციის გადმოსაცემად სად(აც) + რომ:

ენატრი ელადსა, თვით მას გელათსა, სად რომ დაქრძალვენ წმიდათ სხეულთა (აბდულმესია 105,4); ბალთა შიგან ვყმაწვილობდით, სად რომ გვედგა ტურფა სარა (არჩილიან. 1); მეორე დასდგეს თოხთის მიაზედ, რომელ აწ უღელტეხილად იწოდება, სადაც რომ მირიან მეფეს დღე დაუბნელდა... (კალმას. 60,23).

სადა-ს მიმართება მისამართ სიტყვასთან

სადა მიმართებით მზნიზედას გარკვეული ტიპის მისამართი სიტყვა ეფარდება მთავარ წინადადებაში. ესაა განსაზღვრული სემანტიკური კატეგორიის სიტყვები, რომელთაც ლოკატიური შინაარსი აქვთ: გამოხატავენ სივრცეს, გეოგრაფიულ ადგილებს, შენობას (ამ სიტყვის ზოგადი მნიშვნელობით)... ამ ყაღვიბის სიტყვები კარგად ჩანს ზემომოყვანილ მაგალითებშიც, მაგრამ აქ გავხაზავთ სანიმუშოდ ზოგიერთ მათგანს:

ქვეყანა

ნუ იუნჯებთ თქვენ საფასეთა თქუნთა ქუეყანასაზედა. სადა-იგი მლილმან და მჰამელმან განრყუნეს... (მათე 6,19); არა არს მიწაჲ, არცა წყალი ქუეყანასა ამას, სადამცა მონასტერი აღეშენა... (ხანძთ. კვ. 41); ხოლო ნერსე... შევიდა ქუეყანასა მას ჩრდილომასასა, სადა-იგი არს სადგური... (აბო 64,35); მომივლია ყოველი ქვეყანა, სადა ოღენ ჳმელი არის (ამირან. 57,38).

ქალაქი, სოფელი, დაბა...

მაშინ იწყო იესუ ყუედრებად ქალაქებისა მის, სადა-იგი ექმნნეს უმრავლესნი ძალნი მისნი (მათე 11,20); ...მე დიდ სატუსალოში გამგზავნეს ჩვენ პატარა ქალაქს, საცა ნაჩალიკი და სასამართლო იმყოფებოდა (ილია 311); ის სოფელი, საცა იმ დამეს ჩვენ უნდა შეგვესვენა, ჳერ კიდევ შორს

იყო (ილია 312); წარვიდა დაბასა მას, სადაცა აღიზარდა (ანტიოქ. 61,10); ...და ვიდრე არღა მიწვევულ იყო დაბასა მას, სადა-იგი იყო ბილწი იგი და არა წმიდაჲ დედაკაცი (ანტიოქ. 73,7).

გეოგრაფიული სახელწოდება

გასცდნენ სოფ. კობს, სადაც ყველაზედ მეტად ეწინოდათ (ყაზბ.); ამ ხანში მზალვე მიიყვანეს ქვეშეთში, სადაც იდგა ნაჩაღნი და კიდევ რამდენიმე ჯარის უფროსები (ყაზბ.).

კლდე, მთა, მინდორი, ტყე...

და სხუაჲ დავარდა კლდესა ზედა, სადა არა იყო მიწაჲ ფრიალ (მათე 13,5); ხოლო ათერთმეტნი იგი მოწაფენი წარვიდეს გალილუად, მთასა მას, სადაცა უბრძანა მათ იესუ (მათე 28,16); მეორე დასდგეს თოხთის მთაზედ..., სადაც რომ მირიან მეფეს დღე დაუბნელდა... (კალმას. 60,23); მინდორს თბა მოკლის, სადაცა ადგილი დაჰხედის კლდიახი (რუსთ. 841,2); ნადირნი ტყესა შეეწრნეს, სადა ვერა რბის ცხენია (რუსთ. 78,3); ბაღთა შიგან ვეშაწვილობდით, სად რომ გვედგა ტურთა სარა (არჩილიანი, 1); ქვესა მას შინა, სადა-იგი დიდისა მოწამისა გიორგის ტაძარი შენ არს... (ანტიოქ. 68,24).

სენაკი, სახლი...

ხოლო იგინი სრბით შევიდეს სენაკსა მას, სადა იყო მამაჲ გრიგოლ მჭდომარე (ხანძთ. მბ, მ, 2); დღე მოვიდა სიმრაველე ერისაჲ მონასტერსა მას, სადა იყოფოდა პირველ (კიმ. 248,12); წავედით მას სახლსა, სადა პური ეგო (ამირან. 88,3); თუ ჰპოვოთ მუნ სახლსა, სადა მე ვარი... (რუსთ. 1202,3); ...მიაპყრა პირი მას ციხესა, სადა ვისი ჯდა (ვისრ. 140,2); შევიდა სახლსა შინა, სადაცა რექტორი იყოფებოდა (კალმას. 68,9); უჩინეთ სადგომი, სადაცა იყოს სხუისანი (შაჰნავაზ. 152,3).

ჩვეულებრივ სადა-ს მისამართ სიტყვად მოუღის ადგილი:

მაშინ მოვედ მე იორდანედ ადგილსა მას, სადა-იგი უფალმან ჩუენმან იესუ ქრისტემან ნათელ ილო იოვანეს მიერ (რაეახ. 89,5); ...მივიდა მსაჯული იგი ადგილსა მას, სადა-

იგი ისხნეს კორცნი წდისანი მის (კიმ. 192,20); ...რომელი მყო-
 ვარ-უამ დგა ადგილსა მას, სადა დაწუვეს... მოწამჲ
 ქრისტესი (აბო 75,34); მაშინ ნეტარმან გრიგოლ ძლიერად
 სცა ჴელითა თვისითა ადგილსა მას, სადაცა იყო ძქლოში
 იგი (ხანძთ. მგ, მა, 12); მივედით მას ადგილს, სადა შეეპყ-
 რა... (ამირან. 27,9); დაეხედე იმ ადგილს, სადაც თითი
 დამიდო (ილია 284).

გათვალისწინებული სემანტიკის (მისამართ) სიტყვებს ძველ ქარ-
 თულში სადა-ს პარალელურად რომელ მიმართებითი ნაცვალსახელი
 ეხამებოდა:

ხოლო მე ვიჴმენ ადრე და მივიწიე დაბასა მას, რომელ-
 საცა იყო ნეტარი შუშანი (შუშან. 8, 111. 9); ...შევეამკობდეთ
 კურთხევისა მიმნიკებელსა აბრაჰამ მამათ მთავრისასა მსხუერ-
 პლთა შემწირველსა ადგილსა ზედა თბემისასა. რომელსა
 შეწირვად იყო ქრისტე... (სას. პოეზია): ...თანაგზამყვეს ვიდ-
 რე პირამდე მდინარისა, რომელსა... მოგუეგებნეს
 (ზარზმ. 163,5); ხოლო რაჴამს ვიხილე საფლავი მისი ად-
 გილსა ფარულსა, რომელსა ყოველნი უძღურნი ძიილებ-
 დეს დღითი-დღედსა კურნებასა... (ზარზმ. 180, 34); ...რათა
 მზაყვენენ გზანი, მიმყვანებელნი ადგილსა მას. რომელ-
 საცა იყვენეს წმიდანი იგი (ზარზმ. 156,13); დაჴედ გუერდით
 ამას კლდესა, რომელსა წყაროჲ გამოდის (კიმ. 211,9):
 წარვედ და მივედ მდინარესა მას. ადგილსა, რომელსა
 შთაეარდა (კიმ. 334,10); და იგი წარვიდა და დაემკვდრა კლდ-
 ძირსა ქუაბსა მას შინა, რომელსა დამალულ იყო ოღუა-
 მე წმიდაჲ პავლე მოციქული იგი და მოწაფენი მისნი (ასურ.
 18,7); მაშინ აღიდეს სარეკლითურთ და მოიღეს ადგილსა
 მას, რომელსა იყო წმიდაჲ პეტრეჲ (არამთ. 66,1); ხოლო დე-
 დამან მის ყრმისამან წარიყვანა იგი გზასა მას, რომელსა-
 ცა წარპელიდა მამაჲ ეპიფანე (ხანძთ. ნა, მე, 6).

აქ კავშირს ლოკატივის შინაარსი აქვს და მისამართ ს-
 ტყვებად ეხამება, როგორც ვთქვით, ისეთივე შინაარსის სიტყვებ-
 რომლებიც გვაქვს სადა-სთან.

შეიძლება ითქვას, რომ ძველი ქართული სათნაჯო კატე-
 გორიის სიტყვებთან რომელის შეხამება ნაშანდობლ-
 ვია და არ-
 სებითი, ხოლო ამის გვერდით თავს იჩენს სადა ზმნა-
 ზედური წარმო-
 შობის მიმართებითი კავშირი, რომელიც თანდათანობით გზას ი-

ფავს და ეკედლება ლოკატიური სემანტიკის მისამართ სიტყვებს, რაც ნორმად იქცევა გვიან, ახალი სალიტერატურო ქართულის სინამდვილეში.

თ ა ნ დ ე ბ უ ლ დ ა რ თ უ ლ ი სა და

ჩვენ გავეცანით სადა განსაზღვრებით კავშირს, რომელსაც აქვს სადაობითი resp. ლოკატიური ფუნქცია; მას შეესაბამება შინა და ზედა თანდებულდართული რომელ.

ამასთანავე, სადა-ს აბლატივის (გამოსვლითი) დანიშნულება აქვს.

სადას-ს ერთვის მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანი -ათ, რომელიც ძველ ქართულში, საერთოდ, დაწყებითობას გამოხატავდა: სადაათ.

სადაათ ადგილის ზმნიზედაა:

... სადაათ მოგელოდი, კრაო ჩემო (კიმ. 164,31); სადაით ვინაჲე მიცემაჲ კეთილობისაჲ, არამედ თვს შორის შქონებელნი თვთებისა თვისისა? (პეტრიწი, I, 73,23); რამეთუ სხვაგნით სადაათმცა იყო ესე და ვინაჲმცა ჰქონდა მიზეზი? (იქვე, 94, 27); სადაათმცა უკუე ჰქონდა გათვთებაჲ, უკუეთუ წარმოძუენებელნი მათნი განუთვთებელ იყენენ და თანშერწყმულ? (იქვე, 106,2); რამეთუ სადაათცა წარმოობაჲ თითოეულისაჲ. მისდადე და შერაბამებული უკუნქცევაჲ (იქვე 31,15).

მიმართებით კავშირ-სიტყვად სადაათ არ განვითარდა ძვ. ქართულში. იშვიათია ასეთი მაგალითები:

მივედით ადგილსა იმას ამის იწროსა მიერ გზისა და კაცჲბ მან ადვილად მიგიყვანნეს ა დ გ ი ლ ს ა მას, სადაათ იქმნა წიაღსლვაჲ თქუენი განთიად (ზარზმ. 161,27).

შდრ. საშ. ქართულში:

ყოველი წარმოჩენილი ვისგანვე არსებით უკან იქცევის მისდადე, სადაათ იწარმოებს (პეტრიწი, I, 26,4).

ამ ფუნქციით ძველი ქართული, როგორც წესი, იყენებს სხვა ფუძის მასალას — ვინაჲ-ს (იხ. ქვემოთ).

სამაგიეროდ, საშუალსა და, განსაკუთრებით, ახალ ქართულში იგი განვითარებულია. მან გაიარა ასეთი გზა: ერთვის -გან თანდებული და ცნობილი ფონეტიკური პერტურბაციის შედეგად ვლებულობთ საიდან-ს: საითგან — საიღგან — საიდან; ერთვის -ც(ა) ნა-წილაკი: საიდანაც.

ამავე დროს, ეგევე ფუძე დაირთავს სხვა თანდებულებსაც: -კენ, -მდე, -მდის: საითყენაც, სადამდისაც (||სადამდეც...).

მთავარი წინადადების იმ წევრს, რომელიც ლოკალობის გამოწ-
 ბატველია, განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებაში შეესაბა-
 მება აგრეთვე ვინაჲ. ისიც, სადა-სთან და უთანდებულო თუ თანდ-
 ბულიან რომელ-თან ერთად, „სადაობითობის“ შინაარსისაა. მაგრამ
 ვინაჲ განსხვავდება სადა-რომელ-ისაგან იმ მხრე, რომ სივრცეში
 მოძრაობის გამოხატვის თვალსაზრისით მისი დანიშნულება უფრო
 ვიწროა; მხოლოდ აბლატივის ფუნქციის მატარებელია. ე. ი. უღრის
 „საიდანაც“-ს.

ვიღრე ენა კავშირად გამოიყენებდა ვინაჲ-ს. მას მხოლოდ ად-
 ვილის ზმნიზედის მნიშვნელობა ჰქონდა.

გავეცნოთ ჯერ ვინაჲ-ს როგორც ლოკალობის ზმნიზედას.

ვინაჲ არს ჩუენდა უდაბნოსა ესოდენი პური...? (მათე 15,33):
 და იტყოდეს: ვინაჲ არს ესე ამისა? (მარკოზ 6,2); ვინაჲ ანუ
 ვის-გან ისწავე ქრისტეს-თუს ესოდენი ცნობაჲ? (აბო 78,23);
 ხოლო არა უწყოდეთ, თუ ვინაჲ იყო ჳჰაჲ იგი (ანტიოქ. 115,32);
 და თუ ვინა არიან, ანუ ვინაჲ მოსრულ არიან, ჰკითხვიდა მათ
 (ანტიოქ. 115,26); ვინ ხარ შენ, ანუ ვინაჲ...? (წარტყუენ. ნა.
 18); ...არა უწყოდა, თუ ვინაჲ მოივლინა... (კიმ. 177,37): ვინ
 უწყი, თუ ვინაჲ იყო? (კიმ. 249,34); ხოლო მოწაფენი მისნი
 იყვნეს ზრუნეასა შინა დიდსა, თუ ვინაჲ მოილონ წყალი საქ-
 მისა მის საქმარად (კიმ. 259, 19); მაშინ ვინაჲ იყოს ჩემდა
 ქსნად ბრალთა პატივისაგან... (ხანძთ. ი, ზ, 16).

გათვალისწინებული მაგალითებიდან ჩანს, რომ ვინაჲ-ს აბლატი-
 ვის მნიშვნელობა აქვს, ე. ი. იგივეა, რაც „საიდან“, მაგრამ იწ-
 ვითად ვინაჲ-ს პირდაპირ „სადაობითობის“ გაგება აქვს. ე. ი. უღ-
 რის სადა-ს:

სადა მივიდე, გინა სადა დავადგრე? var.: სადა მივიდე.
 გინა ვინაჲ დავადგრე?... (არიმათ. 29,1); ხოლო მწუ-
 ხარმ იყვნეს ურვითა და არა უწყოდეს, თუ ვინაჲ აღაშშნონ
 ტაძარი უფლისათუს (არიმათ. 45,1); მე მარტომან უწყი ღა
 თქუენ არა უწყით, ვინაჲ ყოფილ ხართ ანუ რაედენ ეჰად
 ყოფილ ხართ (სიყრმშ უფლისა ჩუენისა... 38,62).

ძველ ქართულში ლოკალური ზმნიზედის — ვინაჲ-ს საფუძველ-
 ზე მუშავდება განსაზღვრებითი კავშირი ვინაჲ, რომელსაც მთავარ
 წინადადებაში მისამართ სიტყვად მოუღის შესატყვისი შინაარსის
 (ლოკალობის) გამოხატველი სახელი. მისი ძირითადი დანიშნულე-

ბაა, როგორც აღენიშნეთ, დაწყებითობის გადმოცემა. დაართავს ჩვეულებრივ -ცა ნაწილს; გეხედება უნაწილაკოდ.

ვინაჲ-ს ნიმუშებია:

ხოლო ჩუენ გუენება, რათა გარეშეწერით შემოველოთ სიმგ-რგულე მათ აღ გ ი ლ თ ა ჲ, ვინაჲ პირი სამხრით ვიქციეთ თა-ნაალყოლად ერთისა მის მდინარისა (ზარზმ. 159,16); აღგზილ-ვან თუალნი ჩუენნი მთათა მიმართ, ვინაჲ მოვიდეს შეწვე-ნით ჩუენი და გამოკსნაჲ (წარტყუენ. ნზ. 2); რამეთუ არს ადგილი ვერცხლისაჲ, ვინაჲ იქმნების იგი, და ადგილი ოქროსაჲ. ვინაჲ გამოვალს (იობ. 28,1).

ვინაჲცა-ს ნიმუშებია:

...მიხვდე კურკრად და ჰსუა, ვინაჲცა სუან მონათა ჩემთა (რუთისი 2,9); მივიქცე სახილ ჩემდა, ვინაჲცა გამოვედ (მათე 12,44: DE); რამეთუ დამდაბლდა და მიქსნა ჩუენ, აღმალდა ზეცად, ვინაჲცა გარდამოქდა (აბო 59,35); ...განვიდეს ადგილსა მას ვინაჲცა გარდაჰქდა საჭედარსა... (ზარზმ. 156,20); აღიყვანა ადამი ნაშობით-ურთ ძემან და ღმერთმან ბუნსა მას სამკვდრებელსა ედემს შხის აღმოსავალით. ვინაჲცა გამოვარდა აღწერად იგი მუხ ნაშობით-ურთ თვისით.. (კიმ 186,20); ...და შეაყვანეთ იგი სადიაკონოდ, ვინაჲცა გამოიყვანეთ (რავახ. 84,22); ესე არს სულმცირეჲ იგი ღრუბელი ეტლი და საყდარი განსასუენებელი მეუფისაჲ, ვინაჲცა უფალი საბაოთ მჭდომარე მოვიდა ჯორცითა (სას. პოეზია სეშ, 233); და აღმალდა ჯუარად. ვინაჲცა აღქდა მალალთა (სახისმეტყ. 8,40); ...და წარგზავნა ქუეყანად თუსად აფხაზეთად, ვინაჲცა მოეყვანა იგი (ხანძთ. 5შ, ნვ, 4).

შესაძლებელია შეგვხვდეს ისეთი ნიმუშები, სადაც ორივე ნაწი-ლაკი (-იგი, -ცა) ეხამება ერთმანეთს:

მივიქცე სახილ ჩემდა. ვინაჲცა-იგი გამოვედ (მათე 12,44: C); და შეჰვედრებდა ნეშტთა მათ ძუალთა მისთასა და უბრძა-ნებდა დასხმად ადგილსა მას, ვინაჲცა-იგი- პირველად გამოითრიეს (შუშან. 44, XVIII, 4).

არის ისეთი შემთხვევა, როდესაც ვინაჲცა-ს აბლატიუერი შინა-არსი არა აქვს, — უღრის სადა-ს.

ხოლო მე აღვედ წმიდასა გოლგოთასა, ვინაჲცა დანერ-გულ იყო ჯუარი ქრისტესი (არიმათ. 16,1).

ვინაჲ, როგორც განსაზღვრებითი მიმართებითი კავშირი, ძველი-ქართულისთვისაა ნიშანდობლივი. შემდეგდროინდელ ქართულში,

იგი აღარ განვითარებულა: მისი ფუნქციით (აბლატივისა) გამოიყენება სადა-რომელ კავშირები, რისი ჩანასახიც, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ძველ ქართულშივე გვაქვს.

H

როდესაც

ცალკე უნდა გამოვყოთ ისეთი განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება, რომელიც მთავარ წინადადებას უერთდება კავშირით—როდესაც. ეს ისეთი განსაზღვრებითი წინადადებაა, რომელიც მიმართებაში იმყოფება მთავარ წინადადებაში წარმოდგენილ დროს გამომხატველ არსებით სახელთან; იგი არ გამოხატავს მთავარი წინადადების შემასმენლით გადმოცემული მოქმედების ტემპორალობას. ჩვეულებრივ ასეთ არსებით სახელს მსაზღვრელად მოუდის ისეთი.

იგულისხმება ამ ტიპის წინადადებები:

არის ხოლმე ისეთი წამები, როდესაც სიტყვას ადგილი აღარ აქვს კაცის მწუხარებაში (ყაზბ.); ზალოკი ისეთ დროს არჩევდა, როდესაც მამა ტყის საჩეხად იყო წასული; დადგა ნანატრი თვე. როდესაც თამრო სოფელში წავიდოდა და საყვარელ დედას გულში ჩაეკრობოდა; ეს იყო საშინელი წელი, როდესაც დიმიტრის ზედიზედ ორი შვილი ხელიდან გამოეცალა; საქართველოს ცხოვრებაში იყო საუკუნეები, როდესაც ხალხს უცხოელთა მონობის უღელი ედგა.

ამგვარ კონსტრუქციაში უფრო ჩამოკვეთილია როდესაც კავშირი, თორემ შეიძლება ამავე ფუნქციით სხვა დროულობის საკავშირებელი ერთეულებიც შეგვხვდეს.

მაგალითად:

და დღესა ერთსა რაჟამს იყო დღესასწაული მათი ესტყორცმისარი ხუცესსა... (რავახ. 81.29); რამეთუ ესე არს ეამი, ოდეს უფალი ჩუენი იესუ ქრისტე იშვა (მრავალთ. 267,10); რამეთუ იყო ეამი, ოდეს ერისმთავარი იგი ქართლისაჲ... მიწოდებულ იქმნა ქუეყანად ბაბილოენისა მფლობელისა მის-გან... (აბო 63,4); ხოლო ...გრიგოლ პოვა ეამი მარჯუტ, ოდესცა კურაპალატი შორს იყო... (ბანძთ ნვ, ნე, 15); მახსოვს იგი დრო. როს ნაღვლიანი, კლდევ ბუხლოვანო, შენს ბილიკად მიმოვდიოდი (ბარათ. 6).

განსაზღვრებითი წინადადების სისტემაში გამოიყოფა ერთი სახის დამოკიდებული წინადადება. რომელიც წარმოგვიდგენს მთავარ

წინადადებაში მოცემული ვითარების განმარტებას, ახსნას. ესაა განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების ცალკე სახეობა.

ამგვარი ტიპის განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებაში გამოყენებულია კავშირები:

რომელ

რომე

რომ

ამათგან რომელ—რომე, აგრეთვე რომ საშუალო ქართულში გვხვდება, ხოლო ახალმა სალიტერატურო ენამ გააბატონა რომ კავშირი.

ერთი მხრით, გამოიყოფა ისეთი ტიპის წინადადება, რომელიც წარმოადგენს თ ვ ი ს ე ბ რ ი ვ - რ ო მ ე ლ ო ბ ი თ ს გ ა ნ მ ა რ ტ ე ბ ა ს; მთავარ წინადადებაში მოცემულია სათანადო კორელატები: ასეთი, ესეთი, ისეთი, ეგეთი. მაგალ., „წვივები ისეთი სქელი ჰქონდა, რომ ჩვეულებრივი ადამიანისა თითოში სამი გამოიქრებოდა“.

მეორე მხრით, არის ისეთი წინადადება, რომელიც რ ა ო დ ე - ნ ო ბ რ ი ვ გ ა ნ მ ა რ ტ ე ბ ა ს წარმოგვიდგენს; მთავარ წინადადებაში მოცემულია სათანადო კორელატები: ესოდენი, ეგზომი, აზომი, იმდენი. მაგალ., «მას მებაღესა ყოველთა ზედა ხეთა ესოდენი ნამყენი მოემყნა, რომე შეილისათვის ზრუნვით სამუშაო აღარ დაეტევებინა რა“. შეიძლება კორელატი გაუჩინარებულიც იყოს.

გავეცნოთ ამგვარი „განსაზღვრებით-განმარტებითი წინადადების“ ნიმუშებს.

რომელ-კავშირს — ზემოაღნიშნული ფუნქციით — უხვად გვაწვდის „ვიარიაშინი“; იშვიათად „ამირან-დარეჯანიანიც“;

გულისა ჩემისა ასეთი ცეცხლი აეგზნა, რომელ თმობა და სიხარული ორივე დამიწუა (ვისრ. 306,2); ბედსა შენდა ესეთი სინათლე მოუცემია, რომელ უბედურსა ბედისაგან ჯანგსა ამოჰკოცო (ვისრ. 83,25); ...და ეგზომი წყარო გამოცემულა, რომელ წყლისაგან ავაზა უნავოდ თხასა ვერ შეიპყრობს (ვისრ. 86,2); დელამი და არაბი ცხენოსანი ეგზომი შეიყარა მისსა, რომელ ქუიშისაგანცა უმრავლე იყენეს (ვისრ. 21,14); მას გზასა ზედა დგა კაცი სპილენძისა დიდი, რომელ არა მინახავს სხვა ეზომ დიდი (ამირან. 80,29); და მათ კაცთა ჰყავთ ტაიჭი ზერდაკი, თოხარიკი, რომელ არ იყო ცხენი შისებრი ქვეყანასა შიგან (ამირან, II, 43,7); იგი ხაზართა მეფისა ძე მშვილდოსანი იყო ეგეთი რომელ უკეთესი აღარ ეგებოდა (ამირან. II, 84,21).

უმრავლესობა ტექსტებისა, არსებითად ალორძინების ხანის ძეგლები, გვაძლევს რომე-ს ნიმუშებს.

მაგალითები:

ე გ ზ ო მ დიდი იყო, რომე ნიშანი არ მიეცემის (ამირან. 11. 21. 28); ადგილი რამე მოგხედებათ ე გ ე თ ი, რომე ამას იტყვიით — ძველადგან წყალი დენილათ (ამირან. II, 161,10); შევედით წალკოტსა შინა ე გ ე თ ს ა, რომე არა დგა ქვეყანასა ზედა წალკოტი სწორი მისი... (ამირან. 93,13); მივედით, მოქალაქეთა ზარი ჩნდა, რომე ზმიდიან (რუსთ. 620,1); ა ს ე თ ი ცივი წყარო გამოდიოდა, რომე მაშერალის კაცის საამოვნოდ კმა იყო (რუსულდ. 946,10); გალავანი მოდაბლო ევლო, რომე გარედამ მის ბალისა ხილნარი და შემკობილი ჩნდა (რუსულდ. 776,4); იგი ტვერი თურმე ბალი იყო ა ს ე თ ი, რომე ერთის ქვეყნის ოდენი იყო (რუსულდ. 775,5); ოდეს გემო ვნახეთ, ის უსაკვირელესი იყო, რომე იმ გემოსი არც არა მიქამია და არც რა მინახავს (რუსულდ. 770,11); გამოიღეს მრავალი კარგი დარჩეული ოქრო, თვალი, მარგალიტი... ა ზ ო მ ი, რომე ანგარიში არა იქნებოდა (პროზ. შაჰნ. 418); იყო საშინელი მოთქმა და ტირილი, რომე ყურთა კმა არა ისმოდა (პროზ. შაჰნ. 425); თანა ჰყევანან მრავალი სპილო მოკაზმული, რომე მათითა სიდიდითა მიწა იძვროდა... (პროზ. შაჰნ. 432); მას მებალესა ყოველთა ზედა ხეთა ე ს ო დ ე ნ ი ნამყენი მოემყნა, რომე შვილისათვის ზრუნვით სამუშაყო აღარა დაეტევებინა რა (ქილილ. 166); და მოტყუებითა ლომი ე ს ე თ ს ა საქმესა ზედა დააყენა. რომე ბედნიერობისა და სიმადლის ფერხი შემუსრვად მოინება (ქილილ. 172); ე ს ე თ ს ა სამართალს ჰყოფდა, რომე მის ქვეყნისა საქმე უფროსი ერთი მას ეკითხებოდა (ქილილ. 188); დაქრილთა ოქროთა და ვერცხლთა გორი და გორი იდგა. რომე ბიჯი არა წაიდგმოდა (ომაინ. 66); ე ს რ ე თ დიდი კაცი შევიქენ, რომე მის თემის მეფის თავი ეაზირი შევიქენ (სიბრ.-სიცრ. 39,20); კაცმან შეჭირვებულს და გაჯავრებულს ა ს ე თ ი მშვიდი და ტკბილი სიტყვები უნდა უთხრას, რომე იმითი დააწყნაროს (ვახტ. ტკ. სმე.).

რომე-ს გვერდით საშუალო ქართულში „ვანსაზღვრებით-ვანმარტებითი“ ფუნქცია დაკისრებული აქვს გამარტივებულ რომ-ს; მისი გავრცელების არე ისე ფართო არ არის, როგორც რომე-სი.

მაგალითები:

თვით უბოძა უსაზომო. რომ არ ითქმის კაცთა ენით (რუსთ.

1641,3); წავიდნენ მომნახაენი და ე გ ზ ო მ ი ნადირი ჰოეს, რომ ანგარიში არ იქნებოდა (ამირან. 11,3,16); ესეთი ლხინი ნახეს, რომ მისთანა ლხინი არაოდეს ენახა კაცის თვალსა (რუსულდ. 921,5); ასეთი ჯარი გამოვიდა ქალაქით, რომ ქვეყანა აივსო (რუსულდ. 937,4); ესრეთ ქურდობა დაიწყო, რომ არა ეგებოდა რა (სიბრ.-სიცრ. 49,19); კიდევ ყაენის ბრძანება იქნა, რომ ჩერქეზი შაქისის სულთანი სარდრათ უჩინეს (ფარსად. 219); თვითო ისფერი მაზარა ესხათ, რომ ადგილზე ხუთს ადღს მეტს მიათრევედენ (საბა, მოგზ. 32); თქვენც იმგვარი ფასი მოგვეციოთ, რომ გული შეგვეჭრდებოდა (დოკუმენტ. ბერძენ. 634,6).

ახალ ქართულში დამკვიდრებულია რომ.

გავეცნოთ ტიპობრივ კონტექსტებს:

მე ი მ ი ს თ ა ნ ა ხასიათის კაცი ვიყავ, რომ გაათრებულს, გულაფეთქებულს, ცეცხლმოკიდებულს იქნება უეცრად კაცი შემომკედომოდა (ილია 316,23); წვივები ისეთი სქელი ჰქონდა, რომ ჩვეულებრივი ადამიანისა თითოში სამი გამოიქრებოდა (ვაჟა 111); ხელობა ისეთი ებარა, რომ ძლიერ საქირო იყო ყველას შიში და კრძალვა ჰქონოდა მისი (ვაჟა 24); ...ისეთი სიჩუმე ჩამოვარდა, რომ კაცი ბუზის გაფრენასაც კი გაიგონებდა (ყაზბ. 52).

კავშირები დიალექტებში¹

ხალხური მეტყველებისათვის ნიშანდობლივია ასინდეტური კონსტრუქციები; ჰარბობს უკავშირო თანწყობის კონსტრუქციები, როდესაც მარტივი წინადადებანი ლოგიკურ საფუძველზე არიან გაერთიანებული გრამატიკული დაკავშირების გარეშე. იშვიათია დი-ალექტურ მეტყველებაში ქვეწყობის კონსტრუქციები; ჰარბობს წი-ნადადებათა გრამატიკული დაქვემდებარების გარეშე გაერთიანებუ-ლი ჰიპოტაქსური შეხამებანი.

1 შე მო კ ლ ე ბ ა ნ ი :

- აპარ.: ხუბ.: აპარული ტექსტები, ჩაწერილი მ. ხუბუას მიერ: მ. ხუბუა. „ზემო აპა-რის ენობრივი მიმოხილვა“, 1932.
- გურ.: ფლ.: გურული ტექსტები, ჩაწერილი ს. ელენტის მიერ: ხერ. ელენტო, „გუ-რული კილო. გამოკვლევა, ტექსტები, ლექსიკონი“. 1936.
- გურ.: ლლ.: გურული ტექსტები, ჩაწერილი ალ. ლლონტის, მიერ: ალ. ლლონტი „გურული ფოლკლორი“, 1937.
- ფერჯ.: თერჯოლური ტექსტები, ჩაწერილი შ. ძიძიგურის მიერ (გამოუქვეყნ.).
- ოუშ.: თუშური ტექსტები, ჩაწერილი შ. ძიძიგურის მიერ (გამოუქვეყნებელი). გამოყენებულია უმთავრესად პ. ხუბუტიას მიერ ჩაწერილი მასა-ლები.
- იმერხ.: იმერხეული ტექსტები, ჩაწერილი ნ. მარას მიერ: TP., VII, 1910.
- ინგილ.: იმნაიშვი.: ინგილოური ტექსტები, ჩაწერილი გრ. იმნაიშვილის მიერ. გრ. იმნაიშვილი. „ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებუ-რებანი“ (საკანდიდატო დისერტაცია, ხელნაწერი), 1947.
- კახ.: კახური ტექსტები, ჩაწერილი შ. ძიძიგურის მიერ (გამოუქვეყნ.);
- მესხ.: მესხური ტექსტები, ჩაწერილი შ. ძიძიგურის მიერ (გამოუქვეყნ.).
- მთარაპ.: ძიძ.: მთარაპული ტექსტები, ჩაწერილი შ. ძიძიგურის მიერ: შ. ძიძიგე-რი, ქართული ენის მთარაპული დიალექტის მთავარი თავისებურე-ბანი („ენიშმის შოამბე“, II, 1937).

მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ დიალექტში არ გვექონდეს კავშირიანი კონსტრუქციები. ქართული კილოების ამ თვალსაზრისით შესწავლა გვეუბნება, რომ საკმაოდ ჩამოყალიბებულია გრამატიკული თანწყობა-ქვეწყობის კონსტრუქცია კავშირების დიფერენცირებული სისტემით.

მაართეხელი კავშირი

დიალექტებში ვადასტურებთ მეერთებელი კავშირის ყველა სახეობას: მაჭგუფებელ, მაცალკევებელ, მაპირისპირებელ და მაიგივებელ კავშირებს.

კილოებში საყოველთაოდ გამოყენებულია და კავშირი. თავისებურია მისი გამოყენება მთის კილოებში: და-ში ა ჩამოკვეცილია და დეკრის წინამავალ სიტყვას:

მაშინ ქოლდ ძალიან გადგეკიდნესა-დ მესისხლედ ოშს იქერდეს (ხმვს.); ჯერ ღრიალი დადგაო-დ შემრავ ნატუსრის სულმ აიარავ (ხმვს.); იქავ სამალავიო-დ ის უნდა ამილავ (ხმვს.); სუყველა ძირს დაეკაო-დ დადგავ ჯღრიალივ (ხმვს.); დიდება მზესა-დ მზისყოლთ ანგელოზთა (ხმვს.: ბარდავ. 11,6); დიდება-დ გამარჯვება შენდა (ხმვს.; ბარდავ. 15,1); თავის ლაშქარს თავის კარსა-დ თავის კამალას მოხკრიფნიდით (ხმვს.: ბარდავ. 11,23); ისაუბრესა-დ შაკრის პირობა (თუშ.) ჩაიყვანეთა-დ კახეთ დაემარხეთ (თუშ.),

ფერეიდნ.: ჩიქ.: ფერეიდნული ტექსტები, ჩაწერილი არნ. ჩიქობავას მიერ: არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი „ტფილ. სახელმწ. უნივერსიტეტის შოამბე“, VII. 1927).

ქართლ.: ქართლური ტექსტები, ჩაწერილი შ. ძიძიგურის მიერ (გამოუქვეყნ.).

ქვემოიშერ.: ქვემოიშერული ტექსტები, ჩაწერილი შ. ძიძიგურის მიერ (გამოუქვეყნ.).

ხევს.: ანდრ.: ხევსურული ანდაზები. საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის მასალებიდან (პირველი ც:ფრთი აღნიშნავს რვეულის ნომერს, მეორე — გვერდს. შავალ. ხევს.: ანდრ. 34, 402).

ხევს.: ბარდავ.: ხევსურული ტექსტები, ჩაწერილი ვ. ბარდაველიძის მიერ: ვ. ბარდაველიძე. აღმ. საქართველოს ქართველი მთიელების სასულიერო ტექსტები („მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“. I, 1938).

ჩევს.: ვაბ.: ბ. ვაბუერი. ხევსურული მასალები, ა. შანიძის რედაქციით: „წილი-წილეული“, I—II, 1923—24.

ჩევს.: შან.: ა. შანიძე. ქართული ხალხური პოეზია. I. ხევსურული. 1931.

ა-მოკვეცილი და კავშირი შესაძლოა შეგვხედეს ლექსშიც:

ჩაგაგდეს იწროს ხევიჩია,
მთაც ზედ დაგხურეს-დ ბარიო,
მეჭალდურის გორს აკვიდეს,
ქისტო, მოგწყურდა წყალიო

(ხმის.: შან. 189, 4).

მიუვა ბალათურაი
ბერაისშვილსა შინაო:
მე-დ შენ შინ რაადალ ვსხედვართ?
ხალხმ ჩვენზე გაიცინაო

(ხმის.: შან. 198, 1).

სხვა კავშირთაგან კილოებში ჩვეულებრივია, და მასალების აქ მოტანა საჭიროდ არ მიგვაჩნია, არც... არც, აღარც... აღარც, ვერც... ვერც, ნურც... ნურც.

არამედ დიალექტებში არ გვხვდება არც დაჭგუფები^ა და არც დაპირისპირების ფუნქციით. სათანადო კონსტრუქცია ასინდეტურადაა წარმოდგენილი.

მაგალითები:

საკურველი ეგ კი არ იყო, (არამედ) საკურველი ის იყო.. (ქართლ.); ჩვენგან ერგების კი არავ. (არამედ) იმათგან გვერგებისავე საქონის მაცემავ (ხმის.); თეთრ გოლ კი არ გადახორწნილ. (არამედ) მოსულ (ინბ.: ჭანაშვ. 196, 16); შტლს კი არ. (არამედ) ქუეასაც არ მოგცემ (ინგ.: ჭანაშვ. 182, 13); ნახშირი კ'არა, (არამედ) ხუთი ფუთი ოქრო მქონდაო (ბშრ.: ელ. 105, 17); კაცი კ'არა, (არამედ) მხეცი მოკალი შენო (ბშრ.: ელ. 99,35).

გაეიხსენოთ:

მალა კი ნუ სცემ სპილოსა, [არამედ]
დაბლა შემოჰკარ რბილოსა.

ამგვარი ასინდეტური კონსტრუქცია არაა უცხო სალიტერატურო ენისათვის.

მაგალითები:

არა თუ აზრი, (არამედ) ყოველი სიტყვის მნიშვნელობა უნდა გვეოდნოდა და აგვეხსნა (აკაკი 436); სხვებს არა თუ არ ჩამოუყარდებოდი, (არამედ) მეტიც ვიცოდი მათზე (აკაკი 431);

მისი არა თუ ახირებულება, (არამედ) ყოველგვარი მოქმედება ბავშვური იყო (აკაკი 437); სამ-ოთხ თვეზედ არამც თუ წიგნის კითხვა შემეძლო, (არამედ) ლოცვებიც გავიზეპირე (ილია 282); არამც თუ ვინანე. (არამედ) დიდად კმაყოფილიც დავრჩი (ილია 258); მარგია კი არა, (არამედ) ხელსაც მიშლის საზრდოს შოვნაში (ვაჟა 94); საზოგადოება წუხს კო არა, (არამედ) ხარობს (კლდიაშვ. 11,319); ...კიტა მისი მოთაყვანე კი არა. (არამედ) მისი შეურიგებელი მტერია... (კლდიაშვ. 11, 327).

მაცალკეებელ კავშირთაგან ფართო გავრცელება აქვს ან, ან... ან-(და) კავშირს:

ან ძალლი მამაკლენინე, ან ეგ ტურაი (ძართლ.); მეკელის გვარისამ რომ მეთავეთა ვინ გალანძლან ან ყმაწვილი, ან დიაცი, ან კაცი... (ხევის.: გაბ. 140, 27); კლრნ სამ ცოჩ, ან ერ შრზორ და ორ ყოჩ, ან ერ ქათამ და ორ ყოჩ, ან ორ ქათამ და ერ ყოჩ (ინზ.: იმნაიშვ. 39); აქანაი ან გელს უნდა შეიქამა. ან დათეს და ან რაცხა ნაღირს (ბშრ.: ლლ. 233, 31); ან იქით გამევიყვანოთ, ანდა თავის შესაქცევათ არღანი უყიდოთ (ბშრ.: ლლ. 194, 25).

გვხვდება აგრეთვე თუგინდ(ა), თუნდ(ა):

თუგინდ წამომყე, თუგინდ აქ იყაი (ძართლ.); თუგინდა მოი. ბიძია, თუგინდა არა (ძვემწიგმერ.); ჩემ ბორყე არა, თუნდა გაჩნდეს, თუნდა ნუ (ინზ.: იმნაიშვ. 253); ეგ თუნდ იყოს. თუნდ არა (ძართლ.); თუნდა მომიყვანე ბაღანე და თუნდა წყალში გაღდისროლე (ძვემწიგმერ.).

მაგრამ უფრო ნიშანდობლივია გინდ(ა):

გინდა წაიყვანონ მეწისქვილე, გინდა არა (ძართლ.); შეთე გინდ იქ იყოსაჲ, გინდ აქაჲ (თუშშ.); ქალ გინდა წაყვანილ იყოს, გინდა ლიშან — მიცემულ... (ხმის.: გაბ. 136, 12).

გაეიხსენოთ გამოცანა:

გინდ შეწვი და გინდ მოხარზე, გინდ
კერიდგან დასძარიო, გინდ გასცერი,
გინდ გამტკიცე, ის დარჩება, რაც
არაიო.

თუ-ს მაგალითებია:

სად არი, მინდორში თუ სოფელში? (ინზ.: იმნაიშვ. 285); მე-ზობლებ იქნებისა, თუ ძმები (ხმის.: გაბ. 139,5) და მისთ.

ყველგან გვხვდება ხან... ხან:

ხან რძალსა სცემდა, ხან სიძესა (ძართლ.); ხან ქისტსა მახყ-

ლავს, ხან ქართველს (ხმვს.); ხან ეკლესიას შამოუვლიდა გრულიაშემო, ხან ნიკეზის ხეს (ჰჰმმ(ო)მმირ.) და მისთ.

მაპირისპირებელი კავშირებია: მაგრამე — მაგრემ — მაგრამ — მარამ — მარა: ოლონდ, ხოლოთ, კი...

მაგრამ

გავრცელებულია აღმოსავლურ კილოებში:

გაუშვა ნახევარი წყალი იმათკენა, მაგრამ პატარა სოფლის საქონელი კიდე ვერა ძღებოდა (ძარტლ); ჯოცენ ქისტებს, მაგრამ თაოდაც ბევრი კედების (ხმვს.: გაბ. 166,16); ამით ზოგ ღრიდებს მასაყვანად, მაგრამ ზოგ კი არას ჩახედავს... (ხმვს.: გაბ. 136,30); ბევრას ცუდს ჩადის, მაგრამ ორ იმოდენს კასაც ჩადის (ხმვს.: გაბ. 124, 3); გამაზღგომიე ამ ქალს, მაგრამ ვერ დაუქერავ (ხმვს.: გაბ. 180,22); უსრიაე ლეკებს თოფ, მაგრამ ვერ მოყუხვედრებავ (თუშ.); სძინავის, მაგრამ მთხილად კი არის (თუშ.); ინანა თავის თავზე, მაგრამ რალა იქნებოდა (ინზ.: იმნაიშე. 297).

მაგრამე

იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს მთის კილოებში:

ბევრ უძეკავ, მაგრამე ველარ უნახავ (ხმვს.); ამის მოქმედი მინდია იყავ, მაგრამე მაინც არ გატეხეს (ხმვს.); ჩუენ გონთ ვართაუ, მაგრამეუ ყაჩალებთ დაგვეკარცეესაუ (თუშ.).

მარამ

ახასიათებს ხეცურულ კილოს.

არხოტიონთ იცოდეს კი, რომ თათარა იყვ. მაგრემ უთხრეს...; დაიქცნეს, მაგრემ სოფელშიაც ხალხი ქვაბის ჯმაზე კარში გამაყრილიყვა-დ...; ბევრ უშალეს ამხანიგებ, მაგრემ თათარამ მაინც არ დაიშალ; დადიოდეს არხოტიენებ, მაგრემ საშიშ კი იყვ.

მარამ

დადასტურებულია ზემოიმერულში.

ხუთ წელიწადს შეინახა თავი, მარამ მერე გაცეს სვირში; ეს ასე იქნება, მარამ მოკლავსო; დაჭედო, მარამ არ მიღალატო.

ნიშანდობლივია დასავლურ-კლოებისათვის: გვხვდება მესხურ-შიც.

ქინკას გადაბტომა მოუნდომებია, მარა ამ კაცს მაგრათ შოუ-კირებია ხელებში ხელი (ზამმოიშირ.); შეწუხთა, მარა რა გე-ეწუობოდა (ჰვამმოიშირ.); უყურა დიღხანს, მარა არ გამოჩთა (ჰვამმოიშირ.); გუუშინჯენ ფეხი დედინაცვალის ქალაშვილს. მარა კოკი ჩუღდა შით (ბშრ.: ელ. 103. 33); წეილო ბულო. მარა არ გაატანენ (ბშრ.: ელ. 100, 21); ჰაწია ქე ეცოტაუა ფარა, მარა რაღას იქდა (ბშრ.: ლლ. 162.19); ბეტრი ეძებეს. მარა ვერ ნახეს (ბშრ.: ლლ. 198. 4); მეტყუანეთ, მარა არა კაცსაც არ იჯდუმლებს (იშირხ.: მარი 66); ალაგი მქონდა. მარა საქმელ-სასმელი არა მქონდა (მშახ.); მერე კი ავაგეთ. მარა დატანჯვით ავაგეთ (მშახ.);

ამმა

დადასტურებულია ინგილოურ კილოში.

ბევრ ეზახა თავი დაკარგულ შულს. ამმა კმაჲ ვერ მიაწღუნა (ჯანაშე. 190, 11); კაცს მაშინ თებში ჰუცხოვრი, ამმა წყალს იქიც არ მოუსწონობი (ჯანაშე. 208, 24); ზე არ დამიღრტ ამმა მიტირნი (იმნაიშე. 128).

ეგ კავშირი აზერბაიჯნულიდან შემოსულად ივარაუდება, ამავე ენიდანაა შემოსული, აგრეთვე, მაპირაპირებელი კავშირები ანჯახ-თექი...

გვხვდება ოღონდ, ოღონც:

ამ ხმალ გაჩუქეთ, ოღონდ მაარჩინეო (ბახ.); შეგირთავ ცო-ლად, ოღონდ დამახოციეო (ჰვამმოიშირ.); მიეცემ, ოღონდ შენ იცოცხლეო (მართლ.); ემის წამალ გასწავლი, ოღონც ამ თავ ნუ მომპრიო (მართლ.) და მისთ.

ოღონდ-ის მნიშვნელობით ძალიან გავრცელებულია ზოლოთ კავშირი:

ეხლა ჯერ უნდა გეექცეს ბეჟანი, ზოლოთ მიჯნას არ უნდა გა-დამსცდეს (მართლ.); ისე გაამდიდრდებო, რო შენ თავს შენ დანატრიდეო, ზოლოთ არ დაგავიწყდეს შენი სიღარიბეო

1 გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისუ-ბურებანი, გვ. 262 (ხელნაწერი; დისერტაცია).

(ბახ.); გზასავ მე ვასწავლი, ხოლოთ არაეინ გაიგასავ (ხმვს.); ზედ გადმაშალ ტყვიამ, ხოლოთ კაცს არ მახედ (ხმვს.);... ეო-ზდავოთხი სოის პესნეფს უკრავს თავისით, ხოლოთ საჭირო არის მსურველმა უთხრას... (გურ.: ღლ. 194,16); ცოლმა იყი-და კუბო და ჩაასვენა შით, ხოლოთ კუბოს პაწაი ქიტინა გუფ-კეთა (ბშრ.; ღლ. 183, 14).

მაპირისპირებელი კავშირი კი ფართოდ გავრცელებული სი-ტყვაა.

დავიმოწმით ზოგიერთი მაგალითი:

თითონ იქ წავიდა, კვიცი კი მიატოვა (პართლ.); წინანდელ დროში სალაყაზე დევდნენ კდარს, ეხლა კი თაბუთს აკეთევენ (ინბ.: იმნაიშე. 38); შეთე მოდისაჲ, შეთე კი იქ ხუდაჲ (თუშ.); ჩემს მოსლამდი აცხოვრეთ ქუხნაში. ლეკვი კი გადა-აგდეთო (ბშრ.: ღლ. 233,4). კეტარი, დამარხა. ბზისუნახავი კი წამეიყვანა (ქვემოციხე).
გაეხსენოთ ძველი ანდაზა:

ბალახი ნაგზაურისა, ქალი კი აზნაურისა.

მაიგივებელ კავშირთაგან დამახასიათებელია ანუ-ს გამოყენება: მემრ კელოსანი ანუ ხუცესი ეტყვის... (ხმვს.: გაბ. 144, 10); მაყრებ ანუ მყოლნი ორთ მისულნი (ხმვს.: გაბ. 200, 19); მაგი უჩიტელია ანუ მასტავლებელი (ქვემოციხე); და მისთ.

მაქვემდებარებალი კავშირი

დიალექტებში დადასტურებულია ყველა სახის მაქვემდებარებე-ლი კავშირი. ესენია: ქვემდებარული, დამატებითი, განსაზღვრებითი-სივრცითი, დროულობის, მიზეზობითი, მონითი, ვითარებით-შედე-გობითი, ვითარებით-შედარებითი, პირობითი, პირობით-შედგობო-თი, დათმობითი კავშირები.

განვიხილოთ ისინი ცალ-ცალკე.

ქვემდებარული კავშირები

სუბიექტურ კავშირებად კილოებში გამოყენებულია:

რომელიც	ვინც
რომენიც	რაც
რემენიც	რო(მ)

რომელიც

გვხვდება როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლურ კილოებში. იგი მოვიდეს, რომელიც ერევნელია (ძართლ.); რომელსაც მოხვდება, აღებულია (ბახ.); ციხეშიდ რომლებიც შეხიზნულეზ იყენესაჲ, იმათაჲ ძალიან წყლის მწყურვილმა შეაწუხაჲ (თუშ.); და წასულან რამოდენიმე, რომელიც ყოჩალი ყოფილან (მთარაშ.: ძიძ. 98); და ერთი, რომელიც გაბედული იყო, შესრულა სარკმელზე (მთარაშ.: ძიძ. 98); რომელმაც მეტი სიმცრუე ვილაპარაკოთ, იმან შექამოს კვერიო (ბურ.: ლლ. 228, 21); რომელმაც დამიპირდაპირდა, დასტურ კაი ყაძახი იყო (ძვემოციმერ.).

რომენიც

გვხვდება ხევსურულ კილოში.

რომენმაც იმღერა, თასში აშველიებს (გაბ. 127, 16); რომენსაც დაკარგული აქვ რაი, ეტყვის (გაბ. 138, 25); მაშინ მკდართ მასწირავს, რომენიც დაასისხლიანებს (გაბ. 137, 24).

რამენიც

დამახასიათებელია ინგილოური კილოსათვის.

რემენიც ამ შეფხს არ უყერებდა, აჲ, ემ ლამე იმათა წაასლოლი იქნენ (იმნაიშვ. 286); რემენსაც ქეფში შეჰდის, ისნები შოვლენ (იმნაიშვ. 257); რემენსაც კარ მოჰპარეს, იმამ იჩიელა (იმნაიშვ. 284).

ვინ(ა)ც(ა)

დამახასიათებელია ქართული კილოებისათვის საზოგადოდ.

ვინცა გენახავს, ამას გვეტყვის (ძართლ.); მომატყუილა, ვისაც ვენდობოდი (ბახ.); ახლა რო გაიგეს, ვინც ნასალდათარ ეაუებ იყვა... (ხმვს.: გაბ. 201,9); ვინაც ნასალდათარი-ას, სრუ მიულის (ხმვს.: გაბ. 200, 29); წამაღგებიან, ვინც წინავ მისულეზი ას ხალხი ან ჭვარიონნი (ხევს.: გაბ. 125, 24); მაშინ წამავლენ, ვისაც შაწევა უნდა (ხმვს.: გაბ. 129, 27); წამაილით. ვისაც გინდათ (ხმვს.: გაბ. 188, 18); ვინც იმას ხმას ამოაღებინებდა, იმას უნდა მიხყოლოდა (მმსხ); ვინც გაიხიზნაჲ ციხეშიგ, შევიდენაჲ (თუშ.); ვისაც ავკაცობა ახსოვს, ჯოხს ურტყამს (მთარაშ.: ძიძ. 94); ვისაც მიერგებოდა აი ტუფლი, უნ-

და მიეყვანენ ხენწიფესან (ბურ.: ელ. 103, 24); კვერის გამოცხობაში ვინც უკეთესი ზღაპარი ქტას, იმან შეკვამოს იგიო (ბურ.: ლლ. 226, 30); ვინც მაზე დაქორწილდება, ერი დღის მეც ვერ ძღეფს (ბურ.: ლლ. 211, 30); ვისაც გული ერჩის, მობძანდეს ერთი (ჰჰმმონიმი.); იმან დეიტრაბახოს, ვისაც მაგისტანე შეილი გოუზღია (ჰჰმმონიმი.).

რაც

იხმარება როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლურ კილოებში. მთის კილოებში -ც ნაწილაკი ერთეის რა-ს სახელობითი ბრუნვის ი-ს ჩამოუცლელად.

ჩვენგან გაცემული გაქეთავ, რაიც ადგილ-მამული გაქეთავ ეგიცავ (ხმვს.: ანდრ. 34,402); რაიც თასგანძ იყვავ, სუყველა ძირს დაეცაოდ... (ხმვს.: ანდრ. 34, 563); რაყიც ნათესავეებს მოაკვლია, ის კიდეც ცხეთათა (თუშ.); შეიყარნენ, რაც ყოჩალი კაცი ლებში არი (მთარაჰ.: ძიძ. 99); რასაც ხედავთ და კეთ-ღება, ჩვენი შესაკმელია (ბურ.: ლლ. 238, 11).

რო(მ)

სმაი ას ის, რომ წინავ ძველებს სცოდნივას (ხმვს.: გაბ. 125, 12); ვინ ხარავ, რომ ჩემთან საომრად მახოლავ? (ხმვს.: გაბ. 181,16); მარტო ეს კი არ ას ანდრეზად, რომ ეს კაც გაბურ ყოფილას (ხმვს.: გაბ. 155, 5); გოხებშიგ რო ნათუძრებია, ეგ როდინდელია? (თუშ.); წინადღეს რომ ერთი ქელოლანნი მევიდა, ის ხიზმეთ ურჯება ამ ცხენსა (იშარხ.: მარი 62).

2. დამატებითი კავშირები

კილოებში დამატებით კავშირებად გამოყენებულია:

რაც, რაიც	რომ
ვინც, ვინაც	რო
რომელიც	რომა
რომენიც	რუმე
რომე	რუმ
თუ	

რაც საზოგადო დამახასიათებელია ქართული ცილოებისათვის.

შეჰამდა, რასაც ინალირემდა (ქართლ.); ჩააწოდა ის, რაც გაატანეს (ბახ.); ადგეს და დაიწყევეს, რაც უნდოდ ჭორცი (ხმვს.: გაბ. 196, 20); და წამაილეს, რაც უნდოდა ქონება თან (ხმვს.: გაბ. 166, 20); რაცლა გუნდოდა, ვიყიდეთ (ფირმიღნ.: ჩიქ. 225); მაგისტუნ რაც საჭირო არი, მე მუამზადებ (ინბ.: იმნაიშე. 256); რაც ფული ეილო, დახარჯა (ქვემოციხე.); ყოლიფერი უთხრა, რაც ვაჭარმა დუუბარა (ბურ.: ლლ. 194, 6).

რაიც გვხვდება მთის ცილოებში და ინგილოურში:

თუ ყველაი-ვთქვით ის, რაისაც კიდე გამასადეგი ას, ეშმა გავეიწყრების (ხმვს.: გაბ. 157, 32); ...გაიგებს, რაიც სჭირს (ხმვს.: გაბ. 153, 4); რაიც მაპარული აქვ, შეიდეულად უნდა ჩააბარას პატრონს (ხმვს.: გაბ. 139, 21); კურდღელამაც უამბ. რაიც იმათ უთხრეს (ხმვს.; რაღიცალ მომიე, მომიე (თუშ.).

მ. ჯანაშვილის ტექსტებიდან ჩანს, ინგილოურში ი დასუსტებულია: რააც.

მემლან რააც გინ, აეს მიყავ (183,7); რააც ქოყანაზე გოლ ეყო. დეეგრუებინაყ (197,9).

ვინც-ვინაც

ვინც საერთოა ცილოებისათვის.

დაუძახე, ვისაც გინდოდეს (ქართლ.); დაითხოვა, ვინც იქ იქნებოდნენ (ბახ.); ვინც ვაშკაცი ხართ, იმას მოვკლავ (ქვემოციხე.); ჩემ ბზისუნახავ იმას მივათხოვეფ, ვინც ლაპარაკოთ ჩემს რძიან ქათვს აადუღეფსო (ბურ.: ლლ. 185, 24).

ვინაც გავრცელებულია ხევსურულში.

ვინაც მე შამამაგდ ამ ჭვარის კარში, იმას მიზდიე (გაბ. 139, 10); არხორციენები ვინაც იქ იდგეს, ამათა... თვალ მახიოდ.

რომელიც

ახასიათებს საერთოდ ცილოებს.

გამაუგზაენა, რომელიც ლამაზი იყო (ქართლ.); რომელიც კარგი შეილი მყამდა, დავკარგე (ბახ.); რომელიც კაი ზეინი იყო, იმას წაიღებდნენ (მესხ.); რომელიც ლამაზ იყო, ის ქალით ბელადმ დიდირჩიატ. (თუშ.); რომელსაც ხელს მოვკიდეფ, იგი წამეიყვანე (ქვემოციხე.).

დაცულია ხევსურულ კილოში.

და რომენიც კაი დიდი ჭიჭვის რქანი იქნებოან. შენ შამაგწო-
რავთ (გაბ. 193, 19); რომენიც მათწონების, იმას შესწირავს
ძმასაო (გაბ. 165. 13); რომენიც ჭიჭვი ეჭობდა. იმას ესრივ;
რომენიც გახუას გახყევბოდ. იმ ხატს ჩააკვეს.

რომ

არსებითად დამახასიათებელია დასავლური კილოებისათვის.

ამ ქალმა შეაწამა, რომე ეს არის ვაშყაციო (წამმოწამრ.); ასრე
უთხარ, რომე მთაზედო მამაჩემი ვისმე მოეკლაო (მთარაშ.:
ძიძ. 90, 5); ნახეს, რომე ბამბას ახოვდა (ძვიმოწამრ.); ხალხი
ერხმათ შესძახებდა, რომე არაა საჭიროვო (ბურ.: ელ. 100.
7); მებაღემ უუხსნა, რომე ასე და ასეა საქმევო (ბურ.: ლლ.
194, 1); ბიჭმა უთხრა, რომე აი ბეჭედს რა მარიფეთი აქ?
(აშარ.: ხუბ. 30); კითხა, რომე სულ კართან ება ის ხმელი
ცხენი? (იშმრხ. მარი 62).

რომე არ არის უცხო თუშურისთვისაც:

ერთხენ მურთაზმ გიღუ რომეთ ერთით განთქმულ მეომარი
ყოფილიყუ; აგარ ეთქუ, რომეთ... ერთ ამბავს გეტყვითათ:
მემრინასეთ გევიგუთ რომეთ იმ ალაგ სრევაშიგ ორ მომეკლათ.

აქვე შევნიშნავ: რომე ნიშანდობლივია ობიექტურ წინადადებაში,
'ბოლო პირობითსა და დროის გარემოებით წინადადებებში გვხვდე-
ბა რომ.

რომ

გვხვდება საერთოდ კილოებში:

ნახა, რომ ჭიხვები მოგროვილან (ძართლ.); უთხრა, რომ მო-
ვიყვანო (მისხ.); გაიგეს, რომ ეს ქალნი ტყვედ წაასხნესაც
(ხმვს.: გაბ. 166, 25); მაგრამ ის კი არ იციან ამ შამაძალეებმა,
რომ ახლა არხოტის ჭვარი რას ამბობს (ხმვა.: გაბ. 165. 21);
უნდა, რომ გატეხოსა (თუშ.); გავგო, რომ შენც გყავ ერ ქალი
მოქსწრობილი (ინბ.: იმნაიშე. 288); ნახა, რომ ერგან ათიშ არი
(ინბ.: იმნაიშე. 237); ახლა მიხთა ხუცესმა. რომ ბერიაკმა
ასთე ეშმაკურათ მოატყუა (ბურ.: ლლ. 164. 20); როცა უნდა-
რომ გევდე კარშიო... (აშარ.: ხუბ. 36).

რო

უმთავრესად გავრცელებულია აღმოსავლურ კილოებში, განსაკუთრებით ბარის კილოებში:

თქო მეხბორემა, რო მე წავალო (ჰართლ.); გაიგო, რო საქრისტიანოში ამოიდა ყარამბოგლი (ჰართლ.); ნახეს, რომ ყურის ბიბილოები აღარა ჰქონდა (ჰართლ.); დაუძახეს, რო მოგებულნი ხარო (ბახ.); უნდოდა, რო მეექვლეინებინა ვისთვინშე (ბახ.); ვაიგა, რო თავის ამხანიგები ას (ხმვს.: გაბ. 195, 27); ...იტყვი, რო სიმთვრალით მამცესავ (ხმვს.: გაბ. 130, 15); იმას ეგონ, რო სამთავ დახტოცსავ (ხმვს.); შამილმ იფიქრ, რო თუ შებიჲ ისთაჲ ხალხიაჲ... (თუშ.); თქო, რო ჩავალ (ფმარმინდ.: ჩიქ. 242).

რომა

გვხვდება აღმოსავლურ კილოებში, უმთავრესად ბარისაში:

უთხარი, რომა ჩამოვიდეს (ჰართლ.); გავუგევით, რომა ქორწილი იქნებოდა (ჰართლ.); ნახა, რომა ხეირი არ იქნებოდა აქედანა (ბახ.); დამიძახა, რომა შენთუხ ვიბრძვიო (მმსხ.).

შეიმჩნევა შემდეგი გარემოება: რომა მაშინ იხმარება, როდესაც თვალსაჩინო პაუზასთან გვაქვს საქმე: კავშირის მომდევნო ნაწილს ფრაზისა გარკვეულა დაყოვნების შემდეგ ითქმის:

გავიგე, რომა... ცხენი გაყიდნია.

რუმი, რუმ

დადასტურებულია აქარულ-გურულში (რუმე) და ინგილოურში (რუმ).

ძალღმა უთხრა, რუმე... ის ვარ (ამარ.: ხუბ. 32); ვნახოთ. რუმე ერთი კურდღელი ჩასულა შით... (ბურ: ღლ. 229, 19); ის ი ც გეყოფა. რუმ მამატყუე (ინბ.: ჭანაშე. 182, 13); რუმ ოთხ შავ გოლს ერთ თეთრ გოლ დაუჭერიაყ (ინბ.: ჭანაშე. 196, 10); თქო რუმ დიდ ზმაჲ ტალყონ (ინბ.: იმნაიშე. 124); ...ატყოვინევენ, რუმ მუან კაც მამყდარ (ინბ.: იმნაიშე. 37).

· თუ

გვხვდება როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლურ კილოებში.

არ იცოდნენ, თუ ნიზნაი იყო (ჰართლ.); ახლა იმას ეგონა, თუ ღღეს დემეძინაო (ბახ.); ამ ყმაწვილმა რა იცის, თუ იქ ამ

ეშმის ფირჩხილები ას (ბმვს.: გაბ. 157, 14); კავამ სრუ არ იფიქრ, თუ ესეებ ღილღვლებ იქნებოდესა (ბმვს.); უთხრეს მზირთა ერთუცს, თუ „რა უყოთ, რო ვერ ვიცნობთ?“ (ბმვს.: გაბ. 177,3); სუყველად გვიამბებუ, თუ რაღვეერ დაქოც ყაჩაღლები? (თუშუ.)... გამეერკვიენ, თუ ვის მიერგებოდა ტუფლი (ბშრ.: ელ. 103, 24); ...ფიქრავს, თუ რას იტყვიან ახლა მისი ამხანაჯები (ბშრ.: ღლ. 237,11); უნდოდა გიეგო, თუ რაით ხდებოდა კაცების სიკტილი (ბშრ.: ღლ. 212, 5); ისიც გიეგონა, თუ რა კივილ-ჩხივილით გამუასვენეს (ქვემოიმერ.); ილაპარაკა, თუ რაეა დეეკარქა ბეჭედი (ქვემოიმერ.).

ობიექტური კავშირების საკითხთან შინაგან კავშირშია „სხვათა სიტყვის“ ნაწილაკების საკითხი.

პირველ პირთან შეთქი ახასიათებს კილოებსაც, ოღონდ აღსანიშნავია, რომ აღმოსავლურ კილოებში, უმთავრესად კახურში, მას პრეპოზიციური მდგომარეობა აქვს: ზმნა-შემასმენელს წინ უსწრებს; შეთქი არ მიედოიარ; შეთქი არ გაჭვარდეს და მისთ. გურულაჯარულ დიალექტებში შეთქი წარმოდგენილია შეთქინ-ის სახით:

მიორე რომ აეწიე, დავარტყამ შეთქინ, კლავში მეტეკა (ბშრ.: ელ. 97, 25); მე ვთქვი..., ფულს ყოლ-ფერი შეუძლია შეთქინ (ბშრ.: ღლ. 195, 15); გუვეუცხადე, დურსუნა მოვა შეთქინ (აბარ.).

იმავე გურულში შეთქინ-ის პარალელურად, პირველ პირშივე, გვევლინება თქვა ნაწილაკი. ასეთივე ვითარებაა ქვემოიმერულსა და ზემოიმერულშიც:

...ვეტყვი, დიაკონი მოკლა ვინცხამ და მიშველე-თქვა (გურ.: ღლ. 191, 24); ...გეტყვი ქვით დახლინდარო თქვა (ბშრ.: ღლ. 163, 19); დეიქარქე, შე მუნიაწო-თქვა, მივაძახე (ქვემოიმერ.); დოუძახე ინანეფ-თქვა (ზემოიმერ.).

მეორე პირთან იგივე თქვა ნაწილაკი იხმარება დასავლურ კილოებში (სალიტერატურო ენისა და აღმოსავლურ კილოების თქო-ს ნაცვლად):

...თქვი, ქვით-თქვა (ბშრ.: ღლ. 163, 19); მე რომ დაგინახე, გულზე შემომეყარა-თქვა, ასე მოახსენე (ქვემოიმერ.); უთხარი, არ მიყვარხარ-თქვა (ქვემოიმერ.).

მთის კილოებში შეთქი—თქო-ს ფუნქცია დაკისრებული აქვს ო-ს (—თ, ვ), რომელიც საერთოდ ქართულ ენაში 3 პირის „სხვათა სიტყვის“ ნაწილაკადაა დამკვიდრებული:

მე უთხარ, რამდენ წლის იქნებოდით? (თუშუ.); (შენ) გამაუ-

ცხადე, რომ გველეთ უნდა წავიდათავ (ხმვს;) და მისთ. შდრ, ვაჟადან:

დედაჩემს შავებევეწე, ტყვია-წამალი მიყიდე და დამბაჩა მიყიდეო („პატარა მწყემსის ფიქრები“), მაშინ გულდამშვიდებულმა ვსტქვი, არა ვარ გამშრალი, არაო („მთის წყარო“).

მესამე პირისათვის კილოები იყენებენ ო-ს. მთის კილოებში და ინგილოურში ო-ს დასუსტების გზით გავრცელებულია ჭ (თუშურში) და ვ (ხევსურულსა და ინგილოურში). ო-ს დასუსტება გამოწვეულია წინამავალი ხმოვნით, რომელიც შეიძლება იყოს ან სახელობითი ბრუნვის ნიშანი, ან მოთხრობითის ხმოვნითი ნაწილი, ან პირის ნიშანი (ა, ო), ან მწყკრივისა:

ეტყვიან: „ჩვენ მექელამავ ცხენით გაიარავ...“ (ხმვს.: გაბ. 141, 4); ეტყვის: „აისი-და-აის კაც მამგვარევ“ (ხმვს.: გაბ. 128, 4); იტყვის: „მაშინ რაღად მინდავ სიცოცხლეივ...“ (ხმვს.: გაბ. 134, 18); ჰუთქომ: ქალს არ გაზლევ (ინბ.: ჭანაშვ. 188, 23); იტყვიან: მეშტიდე წელწაჲ ტყემაჲ ფოთოლ აღარ გამიღსაჲ (თუშ.).

ო-ს დასუსტებას იწვევს აგრეთვე უფუნქციო ა, ფრიად გავრცელებული მთის კილოებში:

უთხრ, ... მზად ვართაჲ; გიორგის ეთქჲ ამხანაგებისად; აბა კარგადაჲ უყურეთაჲ ბელადსაჲ; ატყობიებენ, რომ მოვდითავ (გაბ. 131, 26); ფიქრობდ: მე ვინ რას მიზამსავ; იმას ეგონ, რომ სამთავ დახჯოცსავ.

გვხვდება ინგილოურშიც:

ჰუფიქრნი: დერიაში ჩამავდებსავ (ჭანაშვ. 188, 20); ქალებს ჰუთხრავ: ქალმებ გამქადითავ (ჭანაშვ. 192, 1); ამბობს: მე შენ მამაჲ ვარავ (იმნაიშვ. 123).

ეს ა გამოყენებულია მხოლოდით რიცხვში: იღებსა, მოხკლავსა, მიგიღესა, უბოძეთა, ამბობა, ეღირსებოდესა, იღებდენა, ვარა და მისთ. იგი ჩვეულებრივია მთის კილოებში. ჩვენ მას „ზმნის მავრობ ა-ს“ ვუწოდებთ.

„სხვათა სიტყვის“ ნაწილაკები ჩვეულებრივ ერთვიან კავშირს. მაგალითები:

დაუწყავ გონობა, რომავ ამ საწყენ ლიშანმ რაად შითხრავ? (ხმვს.: გაბ. 180, 15); ავგრ ეთქჲ, რომეჲ მომცემთათ (თუშ.): ახლა ის გურგენი ელაპარაკება, რომაო შენ ვინა გღიხარო? (ბახ.); ეთერს შაუთელია, რომაო მეც საწყალი ვარო (ძარბლ.); მელიამ მიამაბა კაცს, რომოო მათი ძაღლები ხო არ არისო (ზიმმოიმიარ.); უთხარი, რომე-თქვა ვინ გღიხარ-თქვა

(ზამციხის მხარე); ღარიბაშვილი, რუმევი მამაჩემს ხავდა ხუთი-ათასი ბუკი სკაიო (ბჭრ.: ლლ. 229, 1); ...თქვა, რუმევი... მე მაყრათ ვახთიო (ბჭრ.: ლლ. 228, 23).

სალიტერატურო ენისათვის ნიშანდობლივია „სხვათა სიტყვის“ ნაწილაკების დასმა ფრაზის ბოლოს მდგომ სიტყვასთან. კილოებს ახასიათებთ ამ ნაწილაკების გამოყენება ფრაზის თითქმის ყოველ წევრთან; ამ მხრივ გარკვეული კანონზომიერება არ შეიმჩნევა:

დედამ მითხრისაჲ: სამჯერაჲ ჯარ მოხდაჲ ხისოაჲ. ძალიან დიდ ჯარ მოხდაჲ, სუ ყანუანიჲ სულ ქელთ ექირაჲ, ჩიგლაურთი ცაჲ ბარგ ვავზიდეთაჲ, კდებეშიცაჲ ჟაქ რა გამოვლენაჲ (მუშ.); მინდამაც უთხრ, რომ მიავ ტყვეი ორავ გამაძარულივ (ხმს.); ზოგ ეტყვის: არ წამავალავ, არ მინდავ არაყივ, თივას ქვე მივსცემავ (ხმს.: ვაბ. 130,3); ქალმა უთხრა: შენაო, მაგნაირად რომ წვებით ჩემთანაო, აქნამდის რა იყოო, რა ვქენითო (ზამციხის მხარე).

არაიშვიათია კილოებში ამგვარი ტიპის შემთხვევებიც: და კავშირიან შერწყმულ წინადადებაში — ერთგვარშემასმენლიანში — *verba declārāndi* ჩავარდნილია და ამგვარად და კავშირი უშუალოდ უკავშირდება პირდაპირი მეტყველების გამომხატველ წინადადებას:

ტაბახმელელი ქოსატულაი იქით გარბის და: „ვერ მოგატყუილეო“? (პარმლ.); მივიდა ეს ტროყიაი და: „არ საკურველი რამე ვნახე, რას ვშერებო?“ (აბხ.); მივიდა მზეთუნახავი და: „აა ოქროს ბეჭედი და შენ ჩემი ცოლი ხარ დღეიდანა“ (მსხ.); იმ საწყალმა კაცმა გარახტნა და: „აა დემეწიე ახლავო“ (პვემციხის მხარე); მივიდა და: „როგორაა თქვენი საქმეო“? (მთარაბ.: ძიძ. 95).

დასკვნა:

1. აღმოსავლური და დასავლური კილოებისათვის საზიაროა რაც, ვინც, რომელიც, რომ, თუ.
2. დასავლური კილოებისათვის ნიშანდობლივია რომე; გვხვდება თუშურშიც.
3. აღმოსავლური კილოებისათვის ნიშანდობლივია რო. რომა.
4. მთის კილოებისა და ინგლოურისათვის ნიშანდობლივია რაიც.
5. ხევსურულისათვის ნიშანდობლივია რომენიც...

6. აქარულ-გურულისათვის და ინგილოურისათვის ნიშანდობლივია რუმე, რუმ.

7. კორელატებია: ის, იგი.

8. კილოებისა და სალიტერატურო ენისათვის საზიაროა რაც, ვინც, რომელიც, რომე, რომ.

9. კილოებისათვის არაა ნიშანდობლივი ერთეულები, რომლებიც დადასტურებულია სალიტერატურო ენაში: რამეთუ, ვითარმედ, რაჲოდენი, რომელ.

10. სალიტერატურო ენისათვის არაა ნიშანდობლივი: რომენიც, რო, რომა, ომ, რუმე, რუმ.

11. აღმოსავლურ კილოებში (ბარისაში) დადასტურებულია „სხვათა სიტყვის“ ნაწილაკები: მეთქი (1 პ.), თქო (2 პ.), ო (3 პ.). მთის კილოებისათვის ნიშანდობლივია ო-საგან მიღებული ჟ-ვ, და იგი გამოყენებულია სამსავე პირში. ამათ ინგილოურიც ეკედლება.

12. დასავლურ კილოებში დადასტურებულია მეთქინ (1 პ.) (გურულ-აქარულში), თქვა (1 პ.) (გურულში, იმერულში), თქვა (2 პ.) ო (3 პ.).

3. განსაზღვრებითი კავშირები

ქართულ კილოებში განსაზღვრებითი კავშირებია:

რომელიც

რომენიც

რემენიც

ტემენიც

რომელიცხა, რომელიცახე

რომ, რომ

სადაც

საცხა

ვინცხა

რომელიც

მიმართებითი ნაცვალსახელი რომელიც საკმაოდ გავრცელებულია, როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლურ კილოებში:

მე ვიყავი იმის ბიჭიო, რომელმაც გამოიტანა ის უკედავების წყალოი (ძართლ.); წავიდა ეს ბიჭი თავისი მამაძთან, რომელმაც გააგდო წინათი (ძართლ.); შაირთო ის ქალი, რომელიც აჩენილი ყვანდა (ძართლ.); ...დაუგვია ნეხვი და გადაუყრა ერთ მეზობლის კარებზე, რომელთაც ქორწილი აქეთ (ძართლ.); გავიდა იმის დედაძთანა, რომელთანაც იყო (ძართლ.); რომელიც ქუდით გაჩნდა, იმ ბიჭს ხუთკუნვია ერქო (ძართლ.); ეხლა ის დედიძმა, რომელსაც ტანტრე ქვიან, ეხლა

ის გაიძახის (ბაბ.); ეხლა იმ კაცმა უთხრა, რომელიც შაპხვდა (ბაბ.); იმ საწყალ კაცს, რომელიც ყავს ამხანაგი, იძან გაიგო ის ამბავი (ბაბ.); იმ საწყალმა კაცმა უპასუხა, რომელიც გამდიდრდა (ბაბ.); იმ ცხენზე შეაჯდუნონ, რომელზედაც ხელმწიფე იჯდა (მმსხ.); ძმას წაულაღე უნცროსი, რომელიც ღილღოს სჯობისა (ხმვს.: გაბ. 178, 28); მისჯდომივ კლდის ფექს, რომელზედაც შამაივილიდეს აქვანი (ხმვს.: გაბ. 184, 29); ხალხი შაუკრავს ქისტებს მთას და ქალას, რომელზედაც გასავეალი აქვ ქისტებს გზაი (ხმვს.: გაბ. 190, 25); მასპინძელს წინავე შამზადებული ხყავ ბიქები, ზედამდეგები, რომლებიც არიგებენ ლუღ-არაყს (ხმვს.: გაბ. 132, 4); ციღის კაც, რომელიც ქუმელაურთის ციხეშიგ იყუ შევარდნილ, ყოფილ ლეწი ბერიკააზე (თუშ.); ...არის ადგილ, რომელსაც ხქვილის ჭვარის ყანებ (თუშ.); მოსულიყუ ერთი კაცი, რომელსაც გიორგი ხქვიენებიტ (თუშ.); იყო სახელგანთქმული კაჩალი, რომელიც არავითარ ძრახს არ ერიდებოდა (ბურ.: ლ. 248. 8); ერთმა ღარიბმა კაცმა ითხუა ცოლი, რომელიც ძალიან ანჩხლი... გამოდგა (ბურ.: ლ. 224, 34); ...ჩამოყვა დაბლა ვორი ღერი ლამფა, რომელიც საფსე იყო ვოქრუებით (ბურ.: ლ. 238, 2); მონახა მისი ბაბუაი, რომელიც მოხუცებულობასაც და სიღარბეს წელჩი მიეტება (ბურ.: ლ. 235. 35); ...მეშინათვე ითხუა ცოლათ იგი დაი, რომელმაც ბალანი მოპარა უნცროს დას (ბურ.: ლ. 233,); ხენწიფის შვილმა, რომელიც ციხეში ეღანა, აი ანბავი ყველაყაი გეიგონა (ბურ.: ლ. 218, 14); ბოლოს მივაგენით იმ კაცისას, რომელსაც თქვენი სკაი დიქირა და ხედნიდავო (ბურ.: ლ. 227, 15);

რომენიც—რამენიც — ჰამენიც

რომენიც რელატიურ წინადადებაში დამახასიათებელია ხევსურული კილოსათვის:

შაუხვდა ტყვია თავის ძმის მექელე აქლოლას, რომენმაც სროლის დროს უთხრა ქისტებს... (გაბ. 177, 20); ჰა-ო, იძახა მინდიამ, რომენიც წინავე დამზადებულიყო (გაბ. 193. 11); ჩააგდებს სახუცარ კოკობში, რომენიც ას ვერცხლის თასი (გაბ. 133, 18); მასწერ ერთ ღილღველს, რომენიც დამჭდარიყე (გაბ. 168. 14); ეს არხოტის წყალი წითელ წავიდ, რომენიც ჩადის ქისტებზე (გაბ. 169; 27); და გამაულდგეს ისრეე იმ გზას, რომენზედაც მავილეს (გაბ. 166. 22); აქ ტანიით მდინარე ჩა-

მადის, რომენიც ტანის კარ „ასა“-ს უერთდების (ანდრ. 32, 374); ამ ქალის ძმა იჯდ იქ, რომენმაც ამ ოშკაციისათ თქო... (ანდრ. 21, 249); ეს ხალხმ იცოდ, რომნის გზისასაც გაღლა-ლებდეს იქით წასხმულს კარავანს (ანდრ. 30, 349); მემრაც ბევრ სიმღერეებ უთხრეს, რომნებსაც ევხლადაც იქვე მღერობენ ჭარზე (ანდრ. 30, 352); ამ დროს აქვე იყვნენ თავის საყუთარს საქმეზე მაფიქრალ ხალხიც, რომნებიც მარტო თავის საკუთარ საქმეზე ფიქრობდეს (ანდრ. 31, 367); აი ის სიგელებიც მაშინ დაწულ, რომნებიც ერეკლესგან ხქონიე ნაბოძები (ანდრ. 33, 386); ევხლადაც კარგად ეტყობის ის ნაგზევი, რომენწედაც თათხელიონთ შიშით დადიოდ ხალხი (ანდრ. 33, 391); მინდი იმ ლეკისგან იყვ გამთხილებული, რომენმაც გზა ასწავლ (ანდრ. 35, 421); ერთიც მინდიას ძმა იყვ, რომნის სახელიც არ ვის აქსონს კარგად (ანდრ. 36, 431).

რემენიც დადასტურებულია ინგილოურში:

თოლსაც არ აშორებდა დიდ ირემს, რემენიც ქრშ წრულუანში ზოვდა — კაქავდა ცრუან ბალახს (ჯანაშვ. 208, 8); კეკრუხს ჩონში იმგე კაცს ეზახიან, რემენსაც სიქაჩლით თავზე აღარც ერთ ბოწ აღარ დარჩომი (ჯანაშვ. 187,4); ერ კაც აღგება ფაყზე, რემენიც ამ დანასახლებ ბიჭის მარეუნა თარაფზე დგარია (იმნაიშვ. 259); მიდის, აპყონს ფაჰჩაჲ შულს, რემენიც არის თავი კაც (იმნაიშვ. 122); თავთან... ქუას უდებენ, რემენწედაც თავი დაბადების დღე... წერი (იმნაიშვ. 38).

ჰემენიც-ის ორიოდ ნიმუშს ეხვდებით იმავე ინგილოურში (ჯანაშვილის ტექსტების მიხედვით):

კუციან ცხენ, ჰემენიც მამბალ ეყო, შეუკმაზნა (198; 21) კეკრუხს ჩონში იმგე კაცს ეზახიან, ჰემენსაც სიქაჩლით თავზე აღარც ერთ ბოწ აღარ დარჩომი (187, 4).

რომელიცხა

რელაციის ფუნქციით ვადასტურებთ დასავლურ კილოებში — ქვემოიმერულსა და გურულში:

შამოკრა მაყარს, რომელიცხა გვერდით მოყოლობდა (ქვემო-იმერ.); ბოლოს საცხაიდან ქე გაჩთა აქანაი იი ეშმაკი, რომელიცხას ხუცესმა მიყიდა მისი სული (გურ.: ლლ. 180. 38); მეორე, რომელიცხას არ შეუძლია მუშობობა, ჭუაროფს (ბურ.: ულ. 95, 12).

რომ რელაციის ფუნქციით გვხვდება როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლურ კილოებში; ფართო გავრცელება არა აქვს:

დაინახა თავი დედ-მამი სახლები, რომ შავები ჰქონდა გადაკრული (ძართლ.); ჭიბეში რომ სისხლი ჰქონდა, იმ სისხლმა მთელი ბორკილი სულ გამოაჭამა ი ბიჭსა (ძართლ.); ბიჭი ის იყო, ტროყაი, რომ ორი კამეჩი მოკლავ (ძაბ.); საყდარ რომ არბენამს, ის კაცია (ძაბ.); მაიბრუნაეთავივ. ზედ რომ იწვავ, იმ ჯბომ (ხმვს.: ანდრ. 34, 564); სათიბ მთები ხქონდ ბევრი..., რომ მთელს სოფელს ხქმარობს (ხმვს.: ანდრ. 33, 389); ქალის ყოტში რომ იყო, ის კაცი წავა იმასთან (ინბ.: იმნაიშვ. 256); წაე ახლა და დაენაძლავეო ი კაცსაო, ქალი რომ წაგართვაო (მთარაშ.: ძოდ. 90, 14); იქინე რომ იყო გაჩერებული, ი კაცი მოკვტა (ძვემოიგიმრ.): შეხედე იმ კაცს, კაცი რომ მოკლა (ძვემოიგიმრ.); უწინ ის ხმელი ცხენი ნახა, კართან რომ იყო (იგიმრხ.: მარი 62).

სადაც

იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს სადაც რელაციის ფუნქციით: დასვენეს ეკლესიაში, სადაც ეშმაკებიც მობრძანებულან (ძართლ.); სახლის კაცები წამოვა ლაშქრით და დაეცემის იმ სოფელს, სადაც მექელეიას (ხმვს.: გაბ. 140. 5); მიადგენ იმ სახელმწიფოს, სადაც თავიანთ ორმოც ქალ დაუნიშნიაყ (ინბ.: იმნაიშვ. 124) მივიდა იმ ქალაქში, სადაც მამისი ცხოვრობდა (ბშრ.: ლლ. 224, 2); როცა მიაწია შვაგულ ტყეში, საიდანაც გამოსლა გაჭირდებოდა, ქალს თვალები უუხსნა (ბშრ.: ლლ. 225, 6); დაამწყრიეს ჯორი იმფერ ვოთახში, სადაც ხაიერი არ შევიდოდა (ბშრ.: ლლ. 241, 9); იქიდან კი ანგელოზნეთს უნდა წიყყანა იმ ქვეყანაში, სადაც უმუშოერათ ცხოვრობენ (ბშრ.: ლლ. 183, 17); მივიდა ერ თაზე, სადაც მისი ძმანები ეგულვებოდა (ძვემოიგიმრ.); ამუარჩია ერთი ფშენიერი ტყეი, სადაც წყაროც ქე მორაკრავობდა (ძვემოიგიმრ.).

საცხა

დამახასიათებელია დასავლური კილოებისათვის — გურულ-ქვემოიმერულიისათვის:

იგი მოგიყვანს იმ ალაგას, საცხა მარგალიტის თვალია შენახუ-

ლი (ბურ.: ლ. 179, 13); მივიდენ იმ წყალთან, საცხა იგინძა ნახეს ერთმანეთი (ბურ.: ლ. 212, 38); გამეიარენ იმ გზაზე; საცხა ეთერის ტუფლი წაძვრა (ბურ.: ელ. 103, 19); გვეიდა აი ხმაი იმ სოფელში, საცხა ეთერი ცხოვრობდა (ბურ.: ელ. 103, 26); მუაკითხა იმ სახლს, საცხა დგანა მისი რძალი (ძვემოცემ.): ერთ დიდ მინდორში დეიზარა ე ბალანე, საცხა არე კაცი არ ჰქანობდა (ძვემოცემ.).

ვინცხა

ვადასტურებთ გურულ-ქვემოიმერულში:

ხენწიფემ, ვინცხას ცოლიც აი მონადირე იყო, გამუაწვია თელ მისი საბძანებელი (ბურ.: ლ. 185, 25); ...ქე დეინახა იი ხუცესი, ვინცხამ მისი ხარები იყიდა (ბურ.: ლ. 163, 1); გაუქვებულმა ხუცესმა გეიქვა ისოვლე იმ კაცისას, ვინცხამ აი ქული მიყიდა (ბურ.: ლ. 164, 21); ი კაცი, ვინცხამ ჯოხი დოუმალა. თურმე პეტრეი ყოფილა (ძვემოცემ.). გარმოუქიმა თვალეზი იმ მონადირემ, ვინცხამ ჰამარი შამუაძრო (ძვემოცემ.); არ მეეწონა ი ქალი, ვინცხამ თვალი ჩოუქნია ი დალოცვილს (ძვემოცემ.).

დასასრულ, უნდა განვიხილოთ ისეთი შემთხვევები, როდესაც მიმართებით ნაცვალსახელთან შეხამებულია მისამართი სიტყვა, ტაქტოლოგიურად განმეორებული დამოკიდებულ წინადადებაში. ნაწილაკი [-ც(ა)] ეკერის არა მიმართებით ნაცვალსახელს, არამედ მასთან დაკავშირებულ სახელს. ამგვარი კონსტრუქციის მაგალითებს უხვად გვაწვდიან აღმოსავლური კილოები:

ორთავენი წავიდნენ იმ ქალთან, რომელ ქალთანაც მოლაპარაკება ქონდათ (ძარმლ.); მერე გამოიარეს იმ ვენახთანა, რომელი ვენახიც ქალათ უქცია (ბახ.); მივიდნენ იმ ქალთან, რომელ ქალთანაც მიდიოდნენ (ბახ.); მივიდა იმ სასახლეთან, რომელ სასახლეში მანიეა არი (ბახ.); მქედელმა გააწია, რომელმა მქედელმაც რკინის პალუები შეაგროვა (ბახ.). რომელი გზაც მამამისიმა აუკრძალა, სწორეთ იმ გზაზე დ წავიდა (მმსხ.); იმ ძელზე ჩამოაბრჩობინეს, რომელი ძელიც მურთქეთვინ თვითონვე გააკეთებინა (მმსხ.); დაკოქვილ ქალს წლით თითო საკლავ... უნდ დროშათ სანათლავად იმ ხთიშვილში, რომენ ხთიშვილშიაც დაკოქვილი ას (ხმვს.: გაბ. 153, 21); ...დაბერდის ეხში რომენ ეხსაც ქისტები მომიჯნედ ხყონ (ხმვს.: გაბ. 170, 14); და ამისთანა ხთიშვილში აკოქვიებენ ეშმაკის სულ წა-

მაყრილს ქალს, რომენ ხთისშვილსაც ეშმაკთ გაძეუების ქე-
ლობაჲ აქვ (ხმვს.: გაბ. 153,19); რომენ ტყეშიაც პატარ-
ზალ გომოჩენულ, ამ ტყეში წანასულ მენადირეჲ აღარ
დაბრუნებულ (ინბ.: ჟანაშე. 200, 29)

უხედებით ორმაგი კავშირის ნიმუშებსაც:
ამ დროს შეხთა ერ ღარიბ კაცს ხენწიფესთან წასლა, რომელ-
საც რომ ძაან ეძნელება ხენწიფესან წასლა (ბჰრ.: ელ. 120.
29); ანახეა იმ კაცს, რომელიც რომ ბეჭეტის პატრონი იყო
(აშპარ.: ხუბ. 31); გზაში შეხთა ერთი ძაღლი, რომელიც რომ
მან გზაში გადაარჩინა, ის ძაღლი (აშპარ.: ხუბ. 31); ჩვენ მხარე-
ზეა ე მოხუცებული, რომელიც რომ ნეფე იყო (ძვემოცემი.).

4. სივრცითი კავშირები

სივრცითი კავშირებია:

სადაც	საისკესაც
საცა	საღანაც, საანაც
საცხა	რომ
სიდაც, სიაც	

კორელატ-სიტყვებად გამოყენებულია; იქ, იქინე, იმ ადგილას.

სადაც

ფართოდ გავრცელებულია კილოებში:

სადაც დილით მზე ამოუა, იქ უნდა ვწიროო (ძარმლ.); იქ
მისულიყვენენ, სადაც ბოთლები ელაგა (ძარმლ.); სადაც ბებე-
რი იჭდა, იქ დასეა (აბხ.); სადაც შენი თქვა, იქ ჩემიც დაი-
კეხნეო (აბხ.); ჩასულას საძრომთ, სადაც უფრო კა ალაგ იყვ
(ხმვს.: გაბ. 184, 19); სადაც ყორნები ჩაღიან, ეს ხალხი მივიდა
იმ ალაგში (ხმვს.: გაბ. 178, 29); მივიდა ეს აღუა იმ
ალაგში, სადაც თოფნა (ხმვს.: გაბ. 194, 16); სადაც ისეებ
დადგეს, იქ ცოტაად მოშორებით ერთ წყარო იყვა (ხმვს.:
ანდრ. 21, 251); ...პური ვარცხლ ალაგევენ იქ, სადაც საკმელ
ჩააყრელნი (ინბ.: იმნაიშე. 38); იქ, სადაც თუთან თავი შუ-
ლევ გადაეყარა, ტყე აღარ იყო (ინბ.: იმნაიშე. 122); იქ წა-
ტდნენ, სადაც დეენახა (ინბ.: იმნაიშე. 285); სადაც წახოლ,
ადგილი იცოდინე (ინბ.: იმნაიშე. 305); წაღლა იქ, სადაც
დღეს ალაზანი გადნაშობ არი (ინბ.: ჟანაშე. 209); სადაც კაჲ

ბალახი, იქ მიღის (ინზ.: ჯანაშვილი, 199, 30): ... მიიღობინოთ ვაშლის ქვეშ, სადაც უკერო ყრია (ბშრ.: ლლ. 231, 23); ვოქროს ბალახი სადაც დამარხეს, იქ ინე ამევიდა მშვენიერი ალვისხეი (ბშრ.: ლლ. 233, 9); გიეშურა იქით, სადაც კივილი ისმოდა (ბშრ.: ლლ. 248, 11); იქ ინე დუუწვა, სადაც ძმა ეგულე-ბოდა (ძვემოცემი.); იქ ინე მინდოდა დასახლება, სადაც იზღორეს ნამოსახლიაო (ძვემოცემი.); სადაც ასფურცელამ დოუთქვა, იქ ინე გამთა (ძვემოცემი.).

საცა

გავრცელებულია აღმოსავლურ კილოებში და დასავლურთაგან -- რაჭულსა და ზემოიმერულში:

მივიდა, საცა თავი დეიდა იყო (ძართლ.); საცა წახვიდე, მოხვიდე (ძართლ.); საცა მზემა შუქი დაჯკრა, იქ გეელო კარი მისი (ძართლ.); იქ უნდა წავიდე, საცა ბალი-ბახჩა მაქსო (ძართლ.); საცა წისკვილი აუშენა, იქ დამარხა (ძართლ.); ამოუარა იმის გუთანს, საცა იმის გუთანი აბია (ძახ.); საცა გურგენია ხეზე ასული, იქ გამოიარა (ძახ.); მივიდნენ იმ ადგილას, საცა ბეეანია დატუსალებული (ძახ.); საცა ოსმალები იყენენ, იქ მივიდნენ (მმსხ.); საძრომთ ჩავიდა მინდია, საც ადგილას მაგარი (ხმპს.: გაბ. 184, 22); საც დაანახა, დადგა დუმა (ინზ.: იმნაიშვილი, 284); ჩაიწია საცა მამის ჯარი იდგა (მთარაბ.: ძიძ. 93); საცა თხა იცოხნიდა, იგი რქებშუა ჩადეაო (მთარაბ.: ძიძ. 95); მიეყანა საცა თვითან ცხოვრობდა (წამმოცემი.); გეიქცა, საცა ისინი იყენენ (წამმოცემი.); მიატანა. საცა გერი ცხოვრობდა (წამმოცემი.).

საცხა

ლოკალური კავშირი საცხა გვხვდება დასავლურ კილოებში -- გურულ-აჭარულ-ქვემოიმერულში:

მივიდა იმ ადგილას, საცხა ძროხის თავია დამარხული (ბშრ.: ელ. 102, 33); რა უქილარიენ იგენს, საცხა ტრაქტორი უდგება (ბშრ.: ელ. 95, 16); საცხა შენ მიხვალ, მეც იქ ინე მუალო (ბშრ.: ლლ. 185, 31); დედას, საცხა ხენწიფის ფუხარია, იქ ინე მისლის უფლება ხომ არა აქ (ბშრ.: ლლ. 233, 20); საცხა უნდა მისულიყვენ, იქ ინე ევლარ მივიდნენ იმ დამეს (ბშრ.: ლლ. 228, 17); დამიხვთა იქ ინე, საცხა დიდი სახლე-

ბა (ქვემოთხმარ.); იქინე ოლუთქვა, საცხა მისი ძელები განი-
სვენებენ (ქვემოთხმარ.); საცხა შენ ღოუკვირდები, იქინე მეც
ამოვჩთები (ქვემოთხმარ.).

სიღაც, სიაც

ვადასტურებ თუშურ კილოში:

სიღაც ეგულებოდა ლეკის მეკოპარი. იქ დაუყარაულდა; სი-
ღაც გინდ დამალულიყუ მაჰამაიუ, მოხკელადესაუ; — ცხრაჲ
ქვესური მოკუდ იმ ადგილს, სიაც ახლ ქუათემთა ხქუი-
ანი; სიაც ქუეყნის ნახირიუ, უიქავი ბებრის კბოიუ; სიაც
ღის ავადმყოფ კაც იწუ, უიქიქ შესრულან ლეკები.

საისკესაც

სპორადულად დამახასიათებელია ხვესურულისათვის „საითკე-
ნაც“-ის ფუნქციით:

იმ მჭარისკე დაიწყეს ძევა, საისკესაც მინდია არ იყვ წასული
(ანდრ. 35, 421); ზურგს იქისკე დავდგებოვ, საისკესაც შენ
გზაივ (ანდ. 35, 420).

სადანაც, საანაც

გვხვდება ზემოიშერულში:

სადანაც (|| საანაც) ება ძროხა, იქანა ჩაყარა; იქანა წა-
ვიდა. სადანაც (|| საანაც) უმალ იყო; წყალი ამეიყვანა, სადა-
ნაც (|| საანაც) ბარი დახკრა; ჩაიყვანა ხუთვე შვილი, სადანაც
(|| საანაც) კოპერატივია.

რო(მ)

ზოგჯერ გამოყენებულია ქართულ კილოებში ლოკალობის
ფუნქციით:

თქვენ რო დიდი თავები გაქეთა. შიგ უნდა ჩაახდეთო
(მართლ.); მელორე ქორწილში გაგზავნა, ღვდელი რო იწერს
ჯვარსა (მართლ.); იი ძროხა რომ ბალახოფს, იქინე ორი
წყალია (ბურ.: ელ. 101, 18); იქინე იყო გადატეხილი,
ახლა რომ ბლუკურტი აქ (ბურ.: ელ. 98, 15); ჩავარდი, წკვა-
რამი რო იყო, იქინე (ქვემოთხმარ.); მე რო ფაიტონი გა-
რამიტრიალდა, იქინე შემხვთა სტორეთ (ქვემოთხმარ.);
ააშენა სახლები იქინე, ეკლესია რო იყო წინათ (ქვემო-
თხმარ.).

დასკვნა:

1. აღმოსავლური და დასავლური დიალექტებისათვის საზიაროა ლოკალური კავშირები: სადაც, საცა, რომ.
2. დასავლური კილოებისათვის ნიშანდობლივია საცხა.
3. თუშური კილოსათვის ნიშანდობლივია სიდაც, სიაც.
4. ხევსურული კილოსათვის ნიშანდობლივია საისკესაც.
5. ზემოიმერული დიალექტისათვის ნიშანდობლივია სადანაც, საანაც.
6. ლოკალობის კორელატ-სიტყვებია: იქ, იქინე, იმ ადგილას. ამათგან იქ, იმ ადგილას საზიაროა აღმოსავლურ-დასავლური კილოებისათვის, იქინე გვხვდება მხოლოდ დასავლურ კილოებში.
7. კილოებისა და სალიტერატურო ენისათვის საზიაროა: სადაც, საცა.
8. კილოებისათვის არაა ნიშანდობლივი სალიტერატურო ენაში დადასტურებული ვინაჲ.
9. სალიტერატურო ენისათვის არაა ნიშანდობლივი: საცხა, სიდაც—სიაც, საისკესაც, სადანაც—სანაც, რომ.

5. დროულობის კავშირები

კილოებში დროულობის კავშირებია:

როცა, როიცა	რაზან
როცხა, როიცხა	რამდი
როსაც	რავარც
რომე, რომ, რო, ომ	მანამ, მინამ
რუმ	სანამ...სინამ...
ჰუმ	თუ არა, თუ /ვარა

როცა, როიცა

ფართოდ არ არის გავრცელებული:

როცა დეჰინდით იმათ სუყველას, შავიდა ეს ქალი (ძართლ);
როცა მოკვდა მამა, შვილებმა ვალები გაისტუმრეს (ძართლ.);
როცა ლეკებ შემოდენილან აქ. ღიღიმათ უკეთებავის (თუშ.);
როცა ქაჩუს ავიდნეს, მურთაზმ უთხრ (თუშ.); როცა რაჲ იქ-
ნებად', სუ შენდობას იტყუიან (თუშ.); როცა მეიწადინა, ქეც
უშონა ოთახები (ძვემონიმარ.); როცა ანგარიშების გასტო-
რების დროი მუა, მე გადვიზროფ თავზე ქუდს (ბურ.: ლლ.

163, 18): მამა როცა სამუშეოზე იყო წასული, ეთერის უთხრა დედამ (ბშრ.: ლლ. 205, 3); როცა მოსაღამურელდა, ქმარმა ვორმოდან ამუღუშუა ქალი (ბშრ.: ლლ. 225, 36); ქალმა როცა მუათავა თავისი საქმე, დეიწყო ისევე ხეტიალი (ბშრ.: ლლ. 225, 19); დედამ, როცა შვილი შინ არ იყო, მოპარა კილტე (ბშრ.: ლლ. 223, 21); ამ დროს ბზისუნახაი სტორეთ ამ ადგილზე იყო მოსული, როცა ბერი აბანოში დადაღეო (ბშრ.: ლლ. 224, 19); დედა მისი როცა გეივლის, უჩთილებს (ბშრ.: ლლ. 233, 13); როცა უნდა, რომ გეუღე კარშიო, იმ დროში გააქანებს ზენ-ჯირს (აშპრ.: ხუბ. 36).

როცა შეიძლება შეგვხედეს იმერულში:

როცა ერეკლე ბატონიშვილი დოუნახია, გული შეწუხებია; როცა ცოლთან დარჩა, მაშინ უთხრა; როცა დაბერდება, შერე იკითხე მაგის ამბავი.

შდრ. საბუთების ენიდან:

როცა დასტური მივეცეთ, მას უკან გაყიდოს („დოკუმენტები საქართვ. სოციალური ისტორიიდან...» I ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, 1940).

როცხა, როცხა

ღამახსიათებელია დასავლური კილოებისათვის:

როცხა დაღამდა, ქალმა აი კაცი მასან დეიწვინა (ბშრ.: ლლ. 198, 18); როცხა ფულის გადახთის დროი მევიდა, ამ კაცმა მეიზრო ქუღი... (ბშრ.: ლლ. 163, 26); როცხა დაღაგებას შორჩა, წამევიდა ისევე ამ წითლის ძირში (ბშრ.: ლლ. 222, 5); როცხა დაღამდა, ძმანები მევიდენ სახლში (ბშრ.: ლლ. 222, 38); როცხა საქმე საქმეზე მიდგა, მაინც თვითან გამტყუნებდა (ბშრ.: ლლ. 191, 3); როცხა დეეძინა. მიეპარა (ქვემოწიგმერ.); როცხა ფულები დოუთავა, მაშინ ქე სტკლიცა ყპაში (ქვემოწიგმერ.).

როსაც

ახსიათებს ხევსურულ კილოს; კორელატად მოუღის მაშინ:

ნამეტნავ მაშინ უფრო ეყრების ეშმაკი, როსაც ბნელობის ხანი ას და თენებისა (გაბ. 152, 26); როსაც კად ხართ, სვიო (გაბ. 127, 23); როსაც მაგარ შულლ იქნების, მაშინ ქალეგმ იტიან... (გაბ. 125, 5); არხვატში არხოტიენებს როსაც დღეო-

ბაი აქვ. ჯვარში შაიყრებიან (გაბ. 124, 25); უნცროსებს როსაც თასს მისცემენ, ადგებიან ფეჭზე... (გაბ. 126, 13); ზაფხულის, როსაც სიცხე-დარებ დადგების, დნების მყინვარი (ანდრ. 34, 405); როსაც ლილველნი შაყრილან. თავის მკითხავიც თან მაუყვანავ (ანდრ. 34, 561); როსაც ჯმალი იყვ, მაშინ ჯერ აჯოს არაბულის გვარ არ ყოფილ დასახლებული (ანდრ. 35, 570); ამლიონთ მექარავენეთ მაშინ გაიგეს, როსაც ცხენები დაქერილები ხყვანდა (ანდრ. 30, 349); როსაც დაიჭირეს ეს ადგილები, მაშინ ჭიმლიენებმაც დაიწყეს აქ სიარული (ანდრ. 33, 389); როსაც აღარც თმენა გავიდოდ, ისენიც ჯელს უქცევდეს (ანდრ. 21, 245).

ხევსურულში როსაც ფართოდ გავრცელებული კავშირია.

რომი, რომ, რო, რა

რომე დამახასიათებელია დასავლური კილოებისათვის:

დილა გათენებული არაა, რომე ასტეხა კივილი ხუცესის ცოლმა (ბშრ.: ლლ. 191, 27); ის იყო, უნდა დიეწყენ ჭამა, რომე მანძელმა წამოდგა ზეთ... (ბშრ.: ლლ. 238, 18); ახლა სიტყვა უნდა თქუან ნეთე-დედუფალმა იი ხანია, რომე უცფათე ეილო არღნის კარები... (ბშრ.: ლლ. 195, 8); ერი საათი არ გასულა, რომე ჭალის პირიდან მიორე უხსენებელმა ამოყო თავი (ბშრ.: ლლ. 212, 13); არ გასულა დიდი ხანი, რომე გამოჩთა ბზისუნაზავი (ბშრ.: ლლ. 222, 19); არ გასულა ხუთი წელიწადი, რომე დიეწყო ისოვლე ჩხუბი-დავიდარაბა (ქვემოთქმე.).

რომ-რო იხმარება ყველა კილოში:

საქმე რომ მოათავეს, ადგნენ (ქართლ.); აღუდაური გონზე აღარ ას, რომ დაიჯერა ძმის სიკვდილი (ხევს.: გაბ. 179, 16); ეს ამბავი რომ ჭალმ გაიგუ, მეტად გცხარდ (თშშ.); ზაღლები რომ იმ ჭალზე მისცუდნენ, მაშინ ჭალმა ყურდგელი ჭელით გაჭუო (ინბ.: იმნაიშე. 340); ჭალის ეზოში რომ გაჭუევენ, ერ თოფ ესრუან (ინბ.: იმნაიშე. 256); ხუალ ღამე რომ იქნება, იმ კაცს ებნებიან (ინბ.: იმნაიშე. 256); საქმეს რომ გაასწორებენ, ქართულს რომ მისცემენ, მაშინ ერ მანათ ბეჰს მისცემს (ინბ.: იმნაიშე. 256); ზოლ დროში შული ხუთმეტი წლის რომ ათავდებოდა,... იფიქრებდნენ (ინბ.: იმნაიშე. 255); ახლო რომ მიხვიდე, დაიბანე ფეხები (მთარაშ.: ძიძ. 94); შიგნები რომ ამევიდე, მაშვინ შევატყვე... (ბშრ.: ელ. 98, 3). ბზეი რომ დაბნელებულა, მაშვინ ერი წლის ვყოფილაყაი (ბშრ.:

ელ. 96, 11); ცალი რომ გუუშვი, ცალი ხელით გავქარი (ბშრ.:
 ელ. 98. 1); კიდომ სამი დღეი და ღამე რომ იარენ, მიაწიეს ქა-
 ლაქთან (ბშრ.: ლლ. 211, 14); ეს რომ კინტუებმა დენინახეს.
 კალამ გაგიყდენ (ბშრ.: ლლ. 240. 33); ხენწიფე გაკვირდა, ხუ-
 ცესი რომ დენინახა (ბშრ.: ლლ. 181, 32); ამირანმა რომ ამეიარა,
 მოხკრა თვალი (ქვემოწმირ.); -- რომ მუუმარჯედა ხუთკუნ-
 ჭის, გამაღროლა დევს ერთი წისქვილი (ქართლ.); რომ მოვ-
 კედეო, საქათმეში ჩამმარხეო (ქართლ.); სანადიროში რომ ჩა-
 სულიყენეს. ეყარ წილი (ხმვს.: გაბ. 197, 12); ჯერ დილა რომ
 გათენდების, მაშინაც ყმაწვილებ გაიტაცენ ვაცებს (ხმვს.:
 გაბ. 147, 4); რომ დაითვრებიან..., მაშინ სიმთვრალით
 ხალხს ბევრჯელ მაუევას შუღლი (ხმვს.: გაბ. 124, 26); რომ და-
 თვრებით, ერთუც დაერევიო (ხმვს.: გაბ. 123, 29); ომამ რომ
 ეს დევი მააკვლიე კოპალას, მაშინ ქოოდ ძალიან გადევკიდ-
 ნესად... (ხმვს.: ანდრ. 34.564); ამ ადგილის სიგელები მაშინ
 დაგვეწვევ, რომ წინწინ რუსობა შამავიდ (ხმვს.: ანდრ. 33.386):
 ხალხმ რომ გაგაის დანაბარებ გაიგ, მაშინვე მემზადნესა...
 (ხმვს.: ანდრ. 32, 378); რომ გათენდაჟ, გავიდ-გამოვიდა ხალხი
 (თშშ.); მემრ მაჰამამაჟ ორ ჭედილ დახელაჟ, გაპარვა რომ გავ-
 ბედეთაჟ (თშშ.); ოთხ დღე რომ გავიდ. გარევი ამოედითა...
 (თშშ.: ხუბუტია); ცოტა წინაყენ რომ წავდა, ამის ვირი დეე-
 ფალა (იწბ.: იმნაიშე. 305); რომ გომოჭდნენ გარეთ, შაჰაბაზმა
 უთხრა (იწბ.: იმნაიშე. 303); შაჰაბაზი რომ ალოცებს ხალხს,
 იმაშინ იმის ფიქირი წავდა ინდოსტანში... (იწბ.: იმნაიშე.
 303); რომ წუმა მუა, გააკადე ტანსმოსი (იწბ.: იმნაიშე. 297):
 თხა-ბოტო რომ წამაიშლების, დააყრიან თოფებს (ფირაქილდ.:
 ჩიქ. 241); სოფელთან რომ მოახლოჭდებიან, ხალღი მოეხოვის
 (ფირაქილდ.: ჩიქ. 241); ალობის წიგნი რომ მევიდა, გევიგეთ...
 (ბშრ.: ელ. 99, 4); ხენწიფე რომ გადვიცვალა, უმფროსი დაედა
 ტახტზე (ქვემოწმირ.).

დროულობის გადმოსაცემად რომ, განსაკუთრებით გამარტივებუ-
 ლი რომ, ფართოდ ფეხმოკიდებულია ქართულ დიალექტებში.

კორელატ-სიტყვებად გამოყენებულია მაშინ, მაშინ (დასავლ.
 კილ.), მაშინაც-მაშინ (ხმვს.), იმაშინ (იწბ.).

რომ-ის ის სახეობა, რომელიც მიღებულია თავკიდური ბგერის
 გამარტივებით (ომ), სპორადულად გვხვდება თერჯოლურში და აკა-
 რულში:

მე ომ შამუარტყი, ხმალი იშიშვლა (თარჯომ.); მერკვილაძე
 ომ მარჯვეთ დოუხვთა, პატარა ფერი ქე ეცვალა (თარჯომ.):

იქით ომ გეხვალ. ...ისიცი ჩენია (აშპარ.: «იბერიულ-კავკას. ენათმეცნიერება», 1. 338); ჩენში ომ გოგო გეთხუებჷ, ასე შეაღებს თორებს (აშპარ.: იქვე): ახლა გელინი ომ მუნ, მის სახლისას ყველას მუუტანს აბრეშუმის წინდას (აშპარ.: იქვე. 339); ხელზე ომ გაქ..., დაგეწის ხელი (აქარ.: იქვე).

რუმ

რუმ განსაკუთრებით გავრცელებულია ინგილოურ კილოში; გვხვდება აგრეთვე გურულ-აჭარულში:

ეეს რუმ თქოა, კაც მაშინავ მოკდო (ინბ.: ჯანაშვი. 199, 22); ერ წელს რუმ ზმა იცავსა, ახლა მომავალ წელს დაჰჰყურობს (ინბ.: ჯანაშვი. 199, 26): ამას სიცივემ რუმ მოუქირაა, ახტადახტა (ინბ.: ჯანაშვი. 205, 12); შინ რუმ მოედაა, დედაკაცს არაადერ არ ჰუთხრა (ინბ. ჯანაშვი. 198, 18); რუმ მახედა და მობრუნდაა. წამაიწივა (ინბ.: ჯანაშვი. 186, 9); პიწწა ხან არ გასულ, რუმ გელ მოზუნზულებულ (ინბ.: ჯანაშვი. 189, 24; იხ. აგრეთვე: 192,22; 193,1; 190,7; 192,4; 184,23; 208,10; 207,1; 205,14; 204,14); ირემ რუმ გადათქა, ყერყანტურში დარჩა (ინბ.: იმნაიშვი. 245); გრლმა ქალ რუმ აყონა, პატარა ზმას უთხრა (ინბ.: იმნაიშვი. 128); რუმ ჩინარი თავზე ატანო, იმ დროზე ბეჭედ ჩაად ზეში (ინბ.: იმნაიშვი. 127); ამ ქალმა პატარა ზმა რუმ დაანახა, მეეწონა (ინბ.: იმნაიშვი. 127); დევმა რუმ შაჰხედა, გამათდა (ინბ. იმნაიშვი. 127); ეს რუმ დაანახეს, ხუთ ზმამ ერთმანერთს უთხრეს (ინბ.: იმნაიშვი. 126); ჩონში ინსან რუმ კდოვ, ორმოც დღე იმა თავი ადათ აქ (ინბ.: იმნაიშვი. 38); დეკაცეე ოზრათი რუმ გამოვლენ, ახლა კაცეე შავლენ (ინბ.: იმნაიშვი. 38); გახარებულმა ხუცესმა რუმ ასთე ეფათ იშონა ამფერი ხარები, ხელათ დუუთვალა სამი თუმანი (ბშრ.: ლლ. 162, 17).

ჰუმ

დროულობის კავშირის ამ სახეობას გვაწვდის ინგილოური კილო. მაგალითები არსებული ტექსტების მიხედვით მეტად განსაზღვრულია:

არდევამ დილაზე ჰუმ გამაღლუზაა ნახა (ჯანაშვი. 192, 31); ქერკლებთან ჰუმ მისულანა, ყოვს დაუჩხავლნი (ჯანაშვი. 183, 14); ორივე წამალ ჰუმ დაულებენებია, წამლებ შექიდებულან (ჯანაშვი. 191, 15); ვაშლ ჰუმ ჩომოცუედაა, ქალებ ხალიჩაზე გადახტენ (ჯანაშვი. 192, 14).

რახან

ვადსტურებთ ხევსურულ კილოში.

ყმაწვილ რახან იქნას ერთის წლისა, მაშინ ვადუღებთ ლუღს (გაბ. 130, 24); თავის საარსოში რახან მავიდისაე გიორგივი. მაშინ ახვდიანაე ნისლის კოტორნიე (ანდრ. 34, 557); რახან საისკე გაემართოსაე, გიორგისაე ნისლის კოტორ გახყვისაე თანაე (ანდრ. 34, 556); რახან მავიდისაე გიორგივი, შორით მაგვედინისაე იმის ცხენის ბიბინი... (ანდრ. 34, 557); მე რახან გითხრათაე, მაშინ დასხლიტიდითაე (ანდრ. 21, 24ა); აქად აქ დამმარხიდითაე, რახან მავკვდაე (ანდრ. 34, 402).

რამდი

გვხვდება ზემოიმერულის თერჯოლურ დიალექტში:

რამდი არ დაზამთრდება, სოფელ-სოფელ იარს: რომდი ხიდამდ: მიხვიდოდი, მოქკლავდა; რამდი არ შოუთვლა შენს სიძეს, არც მოგეკარები და არცო; რამდი ი სულგაციებული მამასახლისი ჯიბეს არ გეიტენიდა, მოქცილდებოდა გონია? რამდი რაქას ააწევდი, სული ქვე ამოქხთებოდა.

რავარც

დამახასიათებელია დასავლური კილოებისათვის:

ერთი თვეი რავარც კი გავავო, შეიხედეთ .ოთახში... (ბშრ.: ლ. 241, 5); დეემა ქალი რავარც წეიყვანა. ხენწიფე მუუბრუნდა ვეზირეფს (ბშრ.: ლ. 218, 9); შენ, რავარც ვათენდეს, კივილი დეიწყე (ბშრ.: ლ. 191, 23); მე რავარც შეეკვილო, შამოუარდი (ბშრ.: ლ. 221, 10); სახში რავარც მივიდა, ქალმა ქითხა... (ბშრ.: ლ. 162, 21); რავარც შამოუტრიალდა, იმ წუთში დეეცა (ქვემოიმიმარ.); რავარც გეისტუმრა მისი ცოლი, მაშთევე აფრინა კაცი მაინჯასთან (ქვემოიმიმარ.); რავარც დოხტურს დოუძახა, ქიარ გამობრუნდა? (ქვემოიმიმარ.); რავარც პოეზდმა იეივლა, მაშინთევე ამანაც მორთო ღრიალი (ქვემოიმიმარ.); რავარც ჩხუბი ატყდა, მაშინთევე ეყოლა ვაიშვილი (ქვემოიმიმარ.); რავარც დაინახა, იცნო როსტომი (მთარაშ.: ძიძ. 93).

როგორც ჩანს, კორელატ-სიტყვად რავარც მაკავშირებელ სიტყვას ქვემოიმერულში ეხამება მათინთვე. მაშთევე.

ფართოდ არაა გავრცელებული. ახასიათებს აღმოსავლურ კილოებს:

მანამ თქვენ მახოლთავ, მე არ გავაყეთებიგბავ აქავ კორღანსავ (ხმვს.: ანდრ. 32, 378); მ ა ნ ა მ დ ი ნ აქანებდეს, მანამ სისხლს რუ არ გამაშრებოდა (ხმვს.: ანდრ. 35, 417); მანამ წყლის აღიდება იქნებოდ, მ ა ნ ა მ დ ი ნ ეშურებოდეს (ხმვს.: ანდრ. 32, 373); მანამ იარაღს იქმარებდ, დევს გაურტყამ სილაი (ხმვს.: ანდრ. 34, 567); მანამ მიზიდვიად' მანამ აქალ თოფ, მ ა ნ ა მ არ დაიქცნესა (ხმვს.: ანდრ. 30, 360); მანამ არ ჩაიქცე თათარასავ, კიდევ არ უშობდავ (ხმვს.: ანდრ. 20, 230); შენობას არ ვიტყვითავ, მანამ ცოცხლები ორთავ (ხმვს.: ანდრ. 20, 229); მინდიამ მინამ იცად, მ ა ნ ა მ ყველას არ დაეძინ (ხმვს.: ანდრ. 35, 421); მ ა ნ ა მ ვერ გავიგეთაჟ, მანამ სოფელშიგ არ შემოიდაჟ (თუშ.); მინამ თვალეფს მაიფშენეტდა, ამ ბიქვა კარქა გზა გამაიარა (ქართლ.); მინამ მთაზე არ ავალ, მ ი ნ ა მ არ ამოუშოთ (ქართლ.).

კორელატი სიტყვა მანამდინ, მანამ და მინამ.

სანამ, სანამდი

გვხვდება როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლურ კილოებში: სანამ იქ მივლენ მიჯნაზე, ს ა ნ ა მ ჯაჭვი კალთა შეარხია ღორმა (ბახ.); იქიდან გამაქცეული ეს ღორი სანამ მიჯნაზე მივიდოდა, ს ა ნ ა მ ბეჟანმა ხმალი დაჰკრა და წააქციას (ბახ.); კარში გამოსვლის ნება არ აქვ, სანამდი არ გათენდების (ხმვს.: გაბ. 151, 3); სანამდი მაშულლარ საკლავს არ მაიყონს, ღროშა კარში იქნების (ხმვს.: გაბ. 124, 18); მაგრამ სანამდი ცოცხალნი ორთ, დედას უტირებთ მტერს (ხმვს.: გაბ. 191, 5); სანამდი ისები დაიზღებიან, მანამდი ან რა იქნება, ან რა (ხმვს.: გაბ.: 171, 23); დაიწყებენ სმას, სანამდი არ გაუთავდების მასპინძელს ლუდი (ხმვს.: გაბ. 131, 4); სანამდი არ დაათრობს ხალხს. დაუწყებს სმას (ხმვს.: გაბ. 130, 13); სანამდი შულლა—გამქდელ ჯურუმს ან მაიყონთ, არ დახკლავთ (ხმვს.: გაბ. 123, 24); მე სანამ დავიძინო, ქთენ წადი, ააცვით... (მესხ.); სანამ ხემწიფე არ დაუძახებდა, ვერც ერთი ცოლი ვერ მივიდოდა (მესხ.); სანამდი ეს მისულიყო, იქამდი სხვა იყო ხემწიფეთ (მესხ.); სანამდი არ დავამთავრეთ, ვერ მომკლავ (ბშრ.: ლლ. 249, 17); სანამდი შეიძლო, ქი არჩენდა მამამისი (ბშრ.: ლლ. 229, 31); ...სანამდი კუკუ არ დევიძახო, მ ა ნ ა მ დ ი

ადგილიდან არ დეინძრავ (ბურ.: ლლ. 225, 7); ... შენ მანამ-
დღე არ მომკლავ, სანამღი მე „მამავო ჩვენოს“ არ დავამთავ-
რეთო (ბურ.: ლლ. 248, 13); სანამ მე არ გითხრა, იქამღი
არ დეიდრა (მკვმოიმიმარ.); სანამ ხემწიფე არ მომკვდარა,
იქამღი სულ ქეიფობდა (მკვმოიმიმარ.).

სანამ-ის კორელატია მესხურსა და ქვემოიმერულში იქამღი.

თუ არა, თჳარა—თჳარა

ხევსურულში (და აგრეთვე ინგილოურში) უმთავრესად იხმარება
თუ არა ბოლო ა-მოკვეცილად:

დალამდებისა თუ არ კარგად, ყველა სახლის პატრონი შასხამს
ცეცხლში ხუთ-ხუთს შეშის გალებს (ხმსს.: გაბ. 150, 18); წა-
მასულა თუ არ ეს მინდია, შაუყრავ ამ აქვათ ლაშქარი (ხმსს.:
გაბ. 183, 4); დაათავა თუ არ ეს სიტყვა, მაშიავე ქისტებ-
შიგით ორი ქალი გამაერჩივა (ხმსს.: გაბ. 172, 23); ამათ გათენ-
და თუ არ, ზემ გამოაქყიტა (ინბ.: ჯანაშე. 205, 21).

დასავლურ კილოებში გვხვდება თუ არა:

შემოდგეს თუ არა ფეხი ხიდზედა, ე ვაჟა დახვდა წინ (მთა-
რამ.: ძიძ. 88, 15); მივედი . თუ არა, ხარმა გელი ცეცხლისკენ
გადმუავდო (ბურ.: ელ. 97, 22); მოვიდეს თუ არა, იგი ყმარწე-
ლი ჩქარა მოკალითო! (ბურ.: ლლ. 247, 17); დაინახა თუ არა
ვაჟარი იმ კაცმა, გამევიდა კარში (ბურ.: ლლ. 198, 30); მართ-
ლაც, ეს თქუა თუ არა, ეთერის დედა გადიქცა ძროხათ (ბურ.:
ლლ. 205, 5); გარადგა ფეხი თუ არა, ტყვია უქოვილეს (მკვმო-
იმიმარ.); მეღირსა თუ არა ხემწიფის სიკეტილი, ვაფრინე მახა-
რობელი ბიძაჩემთან (მკვმოიმიმარ.).

იმავე დასავლურ კილოებში უფრო გავრცელებულია თჳარა-თჳა-
რა: ხუთი წელი გაათავა თჳარა, საშუალო სასტავლებელი გაა-
თავა (ბურ.: ელ. 106, 18); ვტკლიცე თჳარა, უკანიდან მრეხვენ
თავში (მკვმოიმიმარ.); მევიდა შინ თჳარა ქალმა უყვირა (ბურ.:
ლლ. 240, 13); ეს თქუა თჳარა, დუღძახა მოკრივე ბიჭვფს
(ბურ.: ლლ. 238, 35); დეიბანა ტა: თჳარა, ქი გადიქცა კაცათ
(ბურ.: ლლ. 185, 18); ძმანები წევიდენ თჳარა ბზისუნახავთან,
მევიდა ერთი დედაბერი (ბურ.: ლლ. 222, 31).

—

ვადასტყვებთ თითო-ორილა შემთხვევებს, როდესაც დროულო-
ბის კავშირებად კილოებში გვევლინება: რაკი, ვითაიც. სარამ(ღი),
ვირამღი.

რაკი—ვითაიც შეიმჩნევა ხეცსურულსა და თუშურში:

რაკი ჭელს არავინ მაეკიდების, მაშინ ქურდ თავს ველარით გაიპართლებს (გაბ. 139, 18); ქალს მარტო ძალიან სიწმინდე უნდ, წმიდად ყოფა, რაკი ჯვარის დაკოპვილ იქნების (გაბ. 153, 15); რაკი ცხტრებ დასტაცესაჲ, ცხვა სოფლებშიგ წასრულიყჲ თუშებთანაჲ (თუშ.);—ამ კლდის პირში ვითაიც მოსულა, მოუკლავ მინდიას (გაბ. 184, 31).

სარამ(დი) — ვირამდი ახასიათებს მესხურს:

სარამ ცოცხალი ვარ, ვერ წაიყვანო; სარამ მასთან იყო, შევილივით იყო; სარამდი მზეთუნახავს შეეყრებოდა, კარგად გამოიკაზმა; ვირამდი გაგზავნე, ტირილი იყო...; ვირამდი ხენწიფე დაათვალიერებდა, ცხენი მოუკლა.

შდრ. 1888 წ. ხიზაბაურაში ჩაწერილი ლექსიდან:

სირამდი ვარ, ასე ვიქ... (პ. უმიკაშვილი, „ხალხური სიტყვიერება“, გვ. 612).

დასკვნა:

1. აღმოსავლური და დასავლური დიალექტებისათვის საზიაროა დროულობის შემდეგი კავშირები: როცა, რომ-რო, სამამ(დი), თუ არა.

2. აღმოსავლური კილოებისათვის ნიშანდობლივია მანამ-მინამ.

3. დასავლური კილოებისათვის ნიშანდობლივია: როიცა, როცხა-როიცხა, რომე, რავარც, თვარა.

4. მთის კილოებისათვის (კერძოდ, ხეცსურულისათვის) ნიშანდობლივია: როსაც, რახან, სპორადულად: რაკი, ვითაიც.

5. ინგილოურ-აქარულისათვის ნიშანდობლივია რუმ.

6. ზემოიმერულ(თერჯოლურ)-აქარულისათვის ნიშანდობლივია ომ.

7. ინგილოურისათვის ნიშანდობლივია ჰუმ.

8. ზემოიმერულისათვის (თერჯოლურისათვის) ნიშანდობლივია რამდი.

9. მესხურისათვის ნიშანდობლივია სარამ(დი), ვირამდი.

10. დროულობის კორელატ-სიტყვებია: მაშინ, მანამდინ—მანამ-მინამ (აღმ.), მაშვინ—მაშინ(ა)თვე—მაშთვე (დასავლ.), მაშიავ—მაშივ (ხეც.), იმაშინ (ინგ.).

11. კილოებისა და სალიტერატურო ენისათვის საზიაროა: როცა. რომე—რომ, რაკი, მანამ—მინამ, სანამ, თუ არა.

12. კილოებისათვის არაა ნიშანდობლივი კავშირები, რომლებიც დადასტურებულია სალიტერატურო ენაში: რა-რამ, როდეს-როდე-

საც, როს, რომელ, რაუამს, ოდეს—ოდესცა—ოდესაც. ვინაჲთგან, ვირემ—ვირე, ვინემ.

13. სალიტერატურო ენისათვის არაა ნიშანდობლივი სახეობანი, რომლებიც დადასტურებულია კილოებში: როიცა, როცხა—როიცხა, როსაც რო, ომ, რუმ, ჰუმ, რახან, რამდი, რავარც სარამ(დი), ვირამდი, თვარა.

6. მიზეზობითი კავშირები

მიზეზობით კავშირებად გამოყვებულა:

რადგან(აც)	რომე, რომ, რო
რაკი	იმით რო(მ)
რახან	ვინაიდგან
რალაჲ, რალამც	

რადგან(აც)

ძალზე იშვიათად იხმარება, და თუ გვხვდება, უმთავრესად ბარის კილოებში:

რადგანაც დახედეს, ნახეს შესამეთა (ძართლ.); ამხანაგებმა აღარც შიატყობინეს, რადგან ბრაზი მოსდიოდათ (ძართლ.); ოქროს თმები წაქრილი ქონდა, რადგანაც იქვე გრძელი დალალები ეყარა (ბახ.); რადგანაც შენ გადამარჩინე. შენი ვარო (მმსხ.); ამ თქმაზე ლედეღმა შეწუხთა, რადგან წაკითხვა არ იცოდა (ბშრ.: ელ. 100, 12); მე მას უძახი ომის ციხეს, რადგანაც დაბლა იქინე არის „ლხინის წყალი“ (ბშრ.: ელ. 96, 9); რადგან დაღალული იყო, ვაქრის ეზოში დიეძინა (ბშრ.: ლლ. 247, 14); ... ეს კაცი ვერ იცნეს, რადგან მას სახე ახოვილი ქონდა (ბშრ.: ლლ. 218, 21); რადგან ხარები ქე ყოფილა კარქათ, მოი, ერთ რაცხას ქთხოვ... (ბშრ.: ლლ. 163, 7); ... ყოლიფერი კარქათ დახთება, რადგან მარჯვე მოჯამაგირე ხავს სახშა დატიებული (ბშრ.: ლლ. 198, 27).

რაკი

ვადასტურებთ აღმოსავლურ კილოებში. განსაკუთრებით გავრცელებულია მთის კილოებში — ხევსურულში:

უნდა გაჩუქოთ, რაკი შვილი გამიცოცხლეთო (ძართლ.); ის ბეჟანი რაკი გმირი იყო, შურდა იმ ბიძას (ძართლ.); აევ ფული მიჩუქებია თქვენთვისაო, რაკი ამბავი მამიტანეთო (ბახ.); ლდეღმა დაიმშვიდა გული, რაკი ი ქალი მოკლა (ბახ.); რაკი ეს

საქმეი-ხქენ. აქამდი მაიყვანე, ეხლა ჩვენ ვიცით (ხმშს.: გაბ. 172, 25); უსათუოდ მახკლევდაე, რაკი ეს ცხრა-ათი თოფის ჯმა მავიდაე (ხმშს.: გაბ. 194, 11); რაკი თქვენს ჯელში ჩავეარდნიე, „სული ტკბილიაე“ (ხმშს.: ანდრ. 20, 229); კაცს არა მახვდ, რაკი სანგალში ისხდეს (ხმშს.: ანდრ. 21, 243); არხოტიონთ გუდანის ჯვარ არ ხყვარებიე, რაკი იმის დროშით უდენავ არხოტიონთ დასალაშქარეად (ხმშს.: ანდრ. 34, 562); იქ არაინ არ ცხოვრობს ზამთრამდინ, რაკი ეს ადგილი ლილველთ ახლოს ას (ხმშს.: ანდრ. 30, 353); რაკი ძალიან მთა ალაგი იყე, არ მასწონებიე ეს ალაგი (ხმშს.: ანდრ. 33, 385); ტყვია კი არც იმათ მახვდად არც კავას, რაკი თოფებს ვერც ლიშნებდეს სიბნელით ერთუცს (ხმშს.: ანდრ. 30, 360).

რახან

დამახასიათებელია აღმოსავლური კილოებისათვის:

რახან ეგრეა, მე დავიწყებ (ძართლ.); რახან მდევი მოიშორეს, ამირანმა უთხრა... (ძახ.); დედანიმც ნუ მიტირებენ, რახან ეგ ქალები თქვენ ლილღოს წაგაყვანივით (ხმშს.: გაბ. 167, 5); მაშინ რაიღ მინდია ვიქნები, რახან მარტო ვერ გაუძღვა აწვაო (ხმშს.: გაბ. 183, 24); აქ რახან ქარმ დაღბერნის, ნაცრის ბუქე ნისლივიდ გაწვის მთებზე (ხმშს.: ანდრ. 35, 422).

აღსანიშნავია, რომ „აღორძინების ხანის“ სალიტერატურო ენაში რახან-ს ზოგ აეტორთან უპოვია ლიტერატურული გამოხატულება: ვითამც არ დავკარგულვარო, რახან შენ შეგეყარეო (რუსულდანიანი 757, 10); რახან რომ დია კარგნი კაცნი და ფიცხნი მოწიფულნი იყავით..., ბაღში შეგიწვიათ... (რუსულდ. 782, 1); რახან კვიროს მამა მკედარი ნახა, არქვა (არჩ. 227, 1).

რაღაჲ

დამახასიათებელია აღმოსავლური კილოებისათვის:

რაღაჲ მასე ქენი, არ გელაპარაკები აწე; რაღაჲ არ მიიღეს, წიფის ტუნელი დახერგეს რაზმელეგბმა; რაღაჲ გადავრჩი, არ დევქეფ არაფელს და მისთ.

გურულში უმთავრესად -მცა ნაწილაკდართულად იხმარება: რაღამც.

მაგალითები:

რაღამც მასეა საქმე, კაი აპავო (ლლ. 196, 29) და მისთ.

შდრ. ზემოიმერული.

რალამც გევიგე, რა მადარდეფს აწე.

შდრ. საბუთების ენიდან:

რალა ბეგი მოკვდა, მერმე ქვეით გაყიდეს (ბერძენ. 474).

აღსანიშნავია, რომ აკაკი წერეთელთან, როგორც ზემო იმერეთიდან გამოსულ მწერალთან, თავს იჩენს რალაი მიზეზობითი კავშირი:

რალაი შეგვატყო..., სულ სხვა რამეებზე გვესაუბრებოდა (442);

რალაი კი იმას ჩაიდებენ ხელში, შედიან სამსახურში (473);

რალაი კი ერთხელევე სხვა გზა მქონდა ამორჩეული, არა ვქენი სამსახურში შესვლა (466); იმ დღიდან რალაი კი დას გადასცა ჩემმა ცოლმა უფლება და ვეჭილობა, ის და გახდებოდა მემკვიდრედ... (464).

რომე—რომ—რო

რომე დაუცავს დასაელურ კილოებს:

იმიზა არ წამევედი, რომე ყაროული მყაედა დაყენებული (ძმომონიმირ.); იმისთვინ მოვედი, რომე ჩემთან ერთი სტუმარ არი (იმირხ.: 58), და მისთ.

რომ—რო ნიშანდობლივია აღმ. კილოებისათვის:

დაიძინა, დალული რომ (მ) იყო (ძარმლ); სახელმწიფო დაიპატიუა ხემწიფემ, რომ (მ) გაიმარჯვა ომში (აბხ.); შენდ კი უშველავ დიდ არხოტის ჯვარს, რომ არ მაუკლიხარ აქვათ (ხმვს.: გაბ. 185, 28); მადლობელი—ორ შენი, ოჩოპინტეო, რომ ჭიჭვი მამაკელიე (ხმვს.: გაბ. 154, 8).

იმიტ რომ

ნიშანდობლივია ხევსურული კილოსათვის:

ისენ მაინც წავიდოდეს ზამთრის, იმიტ რომ იქ ზაფხულის არა-იძოვდა (ანდრ. 30, 354); ჩემ სატირლადავ ნანას ნუ მაუტეეთავ, იმიტავ რომ ქება-დიდებით ტირილ იცისაო-დ... (ანდრ. 20, 238); ძალიან გაახარნ ეს ძმან. იმიტ რომ ძალიან ჯავერი შვირდა (ანდრ. 36, 429); კაცებს იმოდნად ვერ სწონენ, იმიტ რომ ხალხ იარალიან დადის (გაბ. 152, 23); თქვენ უფრო გინდათ მაგრა დაქერა მგელთ უქმისა, იმიტ რომ თქვენ ჯერ ქვე არა გყავო (გაბ. 149, 2); ზოგს ერთ თიკანიც არ ხყავ მგლისაგნიე მაკლული, იმიტ რომ ის ხალხს ყველაზე მაგრად უქმობენ (გაბ. 148, 28); უფრო ჭევსურთა არვინ მამკედარას ომში, იმიტ რომ ჭევსურთ სრუ ყველას ჯაჭვი სემიე (გაბ. 164, 11); არხოტიენებს არ

უნდა ნების-ნებას იმათ დაჟოცა, იმით რომ ტყვის მოკვლა ჩვენში დიდ სირცხვილი ას (გაბ. 169, 18); ...არ შასწირავს, იმით რომ ისიც შასწირავს და სწორ-სწორან იქნებიან (გაბ. 137, 26).

ვინაიღვან

დამახასიათებელია გურულ-იმერულისათვის:

ვინაიღვან მასთეა, ქი ამოყევი პოეზდს (ბჰრ.); ვინაიღვან უფრო კვეიერია, ქე გოუძღვეს ამ ბოქშებს (იმმრ.).

დასკვნა:

1. ბარის კილოებში გვხვდება რადგან(აც);
2. აღმოსავლური კილოებისათვის ნიშანდობლივია რაკი, რახან;
3. რომე—რომ—რო დადასტურებულია აღმ. და დასავლ. კილოებში;
4. რალა(მც) ნიშანდობლივია იმერულ-გურულისათვის;
5. იმით რომ ნიშანდობლივია ხევსურულისათვის;
6. კილოებისა და სალიტ. ენისთვის საზიაროა: რადგან(აც), იმით რომ, ვინაიდან, რომე-რომ, რაკი;
7. კილოებს არ ახასიათებთ: რამეთუ, ამით რომე, ამაღ რომე, რომელ.
8. სალიტ. ენისთვის არაა ნიშანდობლივი: რალა, რახან.

7. მიზნითი კავშირები

მიზნითი კავშირებია (კილოებში):

რომე—რომ—რო
რუმ

რომა

ახასიათებს დასავლურ კილოებს:

შელება დანა და მუტანა მამას, რომე დააჯეროს დაის ნამდვილათ სიკტილში (ბჰრ.: ლლ. 221, 34); წევიდა ცხუნკურში, რომე რამეფერათ დეითანხმიოს (ქვემონიმიარ.); იქინე დგანარიენ, რომე დეინახონ ამოშავალი (ქვემონიმიარ.); იმიზ გულიზა გაბარეფ, რომე სწორი მითხრა (ქვემონიმიარ.).

გაერცელებულია მთის კილოებში, ინგილოურში და დასავლურ კილოებში:

წაიყვანეს თავის შინ, რომ ეს სამის თვის ყმაწვილი აღარავის მეეკლა... (ხმისს.: გაბ. 172, 3); სრუ მუდამ უნდა სთხოვას გამარჯვება, რომ ჯელ მაუმართას მენადირეს (ხმისს. გაბ. 154, 2); ჩონ აქე წაეკიდნოთ, რომ მეცუცქულე გარე გამოუდეს (ინბ. იმნაიშვ. 283);... დროზე ჯელეუ გაუჭწორას გულზე... რომ კდარ ლამაზ იყოს (ინბ.: იმნაიშვ. 37); ქალი რომ დიერწმუნებია, სახლის ნაბუსავიდან პაწაი ისრიც ჩამიეღლიტა (ბშრ.: ლ. 226, 1); გამუარდა გარდამ, რომ მოკლას მოჯამაგირე (ბშრ.: ლ. 198, 36); გააკეთებია დიდი პწკალე. რომ ფუხარის კალამთან ასულიყო (ბშრ.: ელ. 107, 13); იაშიკს ჭუჭრუტანა გოუყეთა, რომ სულის მოთქმა შეძლებოდა (ჰჰმმონიშმარ.); მე ი მ ი ზ ა მივდივარ, რომ დაეარწმუნო (ჰჰმმონიშმარ.).

რო

საერთო დამახასიათებელია:

ეს მიმირთვით ავეანდელსა, რომ მიიყვანოთ შინაო (ჰარმლ.). ხინკლის წვენს ახვრეტიებდეს, რომ ძალიან გასუქებულყვა (ხევს.); ორ უპატრონო ადგილი გვიბოძევე, რომ დავსახლდათავ (ხმისს.); ლილველნი ქრისტიანის კელით დაკლულის საკლავის კორცს არ ჭამდესა-დ ი მ ი ს გ უ ლ ი ს ა დ. რომ ლილველებივე უნდა დავხვატიჯათავ (ხმისს.: ა. ოჩიაურის მასალებიდან); ერთი მორწყევე წავიდა სარწყევეზე, რომ გოლი გამოეშოს (წმარმიღნ.: ჩიქ. 242); იმასთან რომ არ გეიგულავო, ამიზა გეჩხუბებეივ (ჰჰმმონიშმარ.).

რუმ

ნიშანდობლივია ინგილოურისათვის:

უგე ი მ ი ბ ე შემინახი, რუმ ამ შენ პატარა ზმი დეკაც მემეც (იმნაიშვ. 124); ჩონ ეულაბ წოორ რუმ იყოს. ე ბ ი ბ ე საკიროას ერთმანერთს ბელგაჰ მიეცეთ (იმნაიშვ. 123); რუმ შარ რამ მოუდეს, ადგა დევე... (იმნაიშვ. 127).

დასკვნა:

1. აღმოსავლური და დასავლური კილოებისათვის საზიაროა რომ, რო.

2. დასავლური კილოებისათვის ნიშანდობლივია რომე.
3. ინგილოურისათვის ნიშანდობლივია რუმ.
4. კილოებისა და სალიტერატურო ენისათვის საზიაროა რომე, რომ.
5. კილოებისათვის არაა ნიშანდობლივი რათა-რადთა, რომელ.
6. სალიტერატურო ენისათვის არაა ნიშანდობლივი რო, რუმ.
7. კორელატებია: იმიზა, იმიზ გულიზა, იმის გულისად, იმიზე, ემიზე.

8. ვითარებით-შედგობითი კავშირები

ვითარებით-შედგობითი კავშირებია:

რომე—რომ—რო
 რუმე—რუმ
 ისრ რომ, ას(თ)ე რომ(ე)

კორელატებია: ისე, ისეთი, იმისანაი, ისთე, ისრ, ისით, ისთაჯ აგე, იგრ, ინგე, იმფერი, იმხელა, ამთონ, იმუურადთი.

რომი

ახასიათებს დასავლურ კილოებს და აღმოსავლურთაგან—თუ-შურს.

საქმე ისთე მუახერხე, რომე შენ ამასობაში გეიპარე სახშიო (ბურ.: ლლ. 241, 26); ისთე შეედა ჯორზე, რომე არც ფული გადუუხთია და არც აფერი (ბურ.: ლლ. 240, 24); ბერი გაკეკტა, ისთე გადელდა. რომე კალამ შიამტრია კარებიც (ბურ.: ლლ. 221, 2); ... ი მ ხ ე ლ ა ნიგოზი გეიზარდა იმ კისერზე, რომე სამ დესეტინა მიწაზე აღარ ეტევოდაო (ბურ.: ლლ. 229, 9); ფასიც ისე ძვირი იყო გამოცხადებული, რომე ახირებული კაცი იმას ვერ იყიდდა (ბურ.: ლლ. 194, 18); ქალმა იმფე-რათ შეუჩთა, იმფერათ, რომე ბოლოს დეიყოლია ქპარი (ბურ.: ლლ. 194, 28); მე იმფერი ქსოვა ვიცი, რომე ქოყანას გავაკვირეფ (აჭარ.).

რომ—რო

დამახასიათებელია აღმოსავლური კილოებისათვის.

ისეთი საქმელი გააკეთა, რომ ყველას მუეწონა (ქართლ.): თან ჭუთელნი ისრ ცოტანია, რომ ზღვასთან წვიმის ცვარი

ას (ხმის: გაბ. 166,17); ისთაჲ ძაღლებ იუჲნესაჲ, რომ ...მოჲველავდესაჲ (თუშ.): აგე აჲწყობები, ...რომ ბერ გელ ბრული ზირზე გადაკუნტულებულ (ინბ.: ჯანაშ. 183, 31); ისე შაჲამეთო, რომ წვეთი სისხლი არ გადავარდესო (ძართლ.); ისეთი შჲამელი იყო, რომ ერთი ხარი არ ყოფნიდა (ბახ.); ეგეთი გაიციან, რომ ხარო სუ შეინძრა (ბახ.); ერთმანეთშიავ იმთვენი იყვავ ხატებივ, რომ ბუზვერივით გადიგამოდოდავ (ხმის.); ისით სატკივარ გამჩინდავ, რომ ველარ გაუძალი (ხმის.); ისით ჯღარ-ჯღურ გაიდ, რომ მთელ სოფელ გამა-აღვიძ (ხმის.); ეს ლილღველ ისით გაბრიყვებულ იყვ, რომ შინ წირებდ იარალსა (ხმის.).

რუმ, რუმ

ვადასტურებთ გურულ-აჲჲარულში (რუმე) და ინგილოურში (რუმ); იმისანანი სანახავი პური იყო, რუმე მეტი არ შეიძლებოდა... (ბჲრ.: ლ. 229, 17); ისთე ხეთჲა თავში, რუმე შეგეცოდვე-ბოდა (ბჲრ.); აგე ჰუკრავს, რუმ სმენელს ატირებს (ინბ.: ჯანაშ. 195, 23); ამთონ ჰუტარები, რუმ ეს ფინ ზაღლებიან კაცისა წაჲყონი (ინგ.: ჯანაშ. 183, 12); კდარ ჩადევასჲკან ტყელ ჰჲევეს აწყოვენ ზეათი იმეჲურაჲთი, რუმ კდარს მიწაჲ არ ეყრევ (ინბ.: იმნაიშ. 38); ჲაჩალ ინგე ლამაზ გადაჲ ყოფილ, რუმ ჲალს აჲჲავ უყურდვეის ამითავ (ინბ.: იმნაიშ. 131); აჲმჲგ სუჲქდევ, რუმ ტყავშიავ აღარ ეტევის-და (ინბ.: იმნაიშ. 129).

ისრ რომ, ის(თ)ე რომ(ე)

გავრცელებულია მთის კილოებში (ხევსურეთში) და დასავლურ კილოებში:

მეკვლე რომ შავა, ის წყალთ დასაჲარავად გამაჲვარდების კარში, ისრ რომ ვინც წყალს ჰირველად ამაიღებს, ის იჲნება დავლა-თიანი (ხმის.: გაბ. 144, 17); დაიწყებენ სოფლის ჲალები ბოთ-ლების ზიდვას, ისრ რომ, რაც სიძის სოფელში ჲალი ას, ყველა, დიდი და ცოტა, მაიღებს ერთს არაყიან ბოთლას... (ხმის.: გაბ. 132, 16); რომენ სათოფეზედაც ბევრი-ხყენავ. მეთოფე წინ-წინ იმას ესრევს, ისრ რომ ეს ხალხი რივით, ჩამაყოლებით, ამ სათოფეებს სრუ იღლებენ (ხმის.: გაბ. 147, 23); ...დედღუფალი მიაბძანეს მორე ვოთახში, ისთე რომ ამ ამბავს ჲე ყუროფს (ბჲრ.: ლ. 235, 8); მუუსეჲა უხსენებელს თავზე და უჲან

ჩააბრუნა ქალის მუცელში. ისთე რომე ეს ანბავი არც ქალს და არც ბიკს არ შუუტყვიენ (ბშრ.: ღლ. 212, 11); ჩემ ქალიშვილს მოკლული ხავს 99 კაცი, ასე რომ ვინც მაზე დაქორწილდება. ერი ღღის მეც ვერ ძლეფს... (ბშრ.: ღლ. 211, 30); თვითან მიღის მეზობლისას, ისთე რომე ქმარს არაფელს არ ელაპარაკება (მშემოიგმირ.).

დასკენა:

1. დასავლური კილოებისა და თუშურისათვის საზიაროა რომე.
2. გურულ-აქარულისა და ინგილოურისათვის საზიაროა რუმ(ე).
3. აღმოსავლური კილოებისათვის ნიშანდობლივია რომ, რო.
4. კორელატებია: ისთე, ისე, იმხელა, იმფერი (დასავლ.), ისეთა, ისე (აღმოსავლ.: ბარის კილ.), ისრ, ისით, ისთაჲ, იმთვენ (აღმოსავლ.: მთის კილ.), აგე, იგრ, ინგე, ამთონ, იმეურაჲთი (აღმოსავლ.: ინგ.).

9. ვითარებით-შეღარებითი კავშირები

ვითარებით-შეღარებითი კავშირებია (კილოებში):

როგორ(ა)ც
რაჯგვერც
რაქელც

რავარც
რაფერაც
რამთვენ...
რაც

როგორ(ა)ც

- იხმარება როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლურ კილოებში. ისევე ისეთი იყო, როგორც წინაზე იყო (მართლ.); როგორც იმას უყურა, იგრე გააკეთა იმანაც (კახ.); იგრე უყვარხარ იმასა, როგორც საკუთარ შვილია (ტახ.); ეს ხთიშვილი, როგორც წყემსი ცხვარს, ისრ თან-ყოლას დაუწყებეს, პატრონობას (ხმვს.: გაბ. 153, 13); როგორც დაინდობ, აისრ დაგინდვასავ ხთიშვილმაჲ (ხმვს.: გაბ. 138, 14); ეეს თას როგორც ჩემ ჳელთ ას, ისრ სულსამც იმისას მაეკმარების (ხმვს.: გაბ. 127, 5); როგორც თუთან დეემა, ეგრე დამბულია (ინბ.: იმნაიშვ. 465); როგორც კაცმა დაასწავლა, იმეურა წაჲდა ტაჲ (ინბ.: იმნაიშვ. 73); სახში საკმელს უყრიან, როგორც არხოტ და ჳევსურეთში (ხმვს.: გაბ. 138, 20); როგორაც ვიტყჲ. ა იგრე კექტება (ინბ.: იმნაიშვ. 400); ეცხოვრობ, როგორც შეე-

ფერება ჩემისთანა კატა-მატას (ინზ.: ჯანაშვილი, 185, 6): ვაჰარამა, როგორც თავისი კაი მეგობარი და სურვილი მამა, დააიჭა ჩენი ნაცნობი ბერიც (ბშრ.: ლლ. 224, 10): როგორც მელია, ის თე მიეპარა (ქვემოთხმარ.); როგორც ხენწიფე, ის თე დეიქიმება (ქვემოთხმარ.).

რავა(რ)ც

იხმარება დასავლურ კილოებში:

რავაც ამ სახარებაში წერია. ის თე მეიქეცითო (ბშრ.: ელ. 100, 4): ახლა ბიქი და გოგო რავარც მეინდომებენ. ის ე შობიენ (ბშრ.: ელ. 99, 20): მარა მისი ამბავი ის ე წინ არ წევიდა. რავარც არსენა ოძელაშვილის ლექსი (ბშრ.: ელ. 99, 32); დამასაფლავე, რავარც მე შემეფერებო (ბშრ.: ელ. 106, 13); ჯერემ რავარც წესია. ნეფე-დედუფლის სადღინძელო უნდა დეილიენ (ბშრ.: ლლ. 195): რავარც შეიძლო, ის ე გააკეთა სადღილი (ბშრ.: ლლ. 196, 2): რავარც ბატონი ბრძანებდა. ის თე აკეთებდა (ქვემოთხმარ.); ის თე გავლახე. რავარც ჩემი შვილი (ქვემოთხმარ.); მეეხმარა ავანტყოფს, რავარც რიგი იყო (ქვემოთხმარ.).

რალგვერც

ახასიათებს თუშურ კილოს:

ჩემ მუცელ ამტანია, რალგვერც მეწვრილმანის ცხენი; ფარსმანელებს, რალგვერც მძაჲ. ჲე გრ მიელჲ: ლეკებ დამთხვენ, რალგვერც ცხჲარი; ისიცამ ის თაჲ ყოჩალ იქნებოდ, რალგვერც შეთე: რალგვერც ვატყობ. მეტჲ კარგა ყოფილ (პ. ხუბუტიას მასალეზიდან).

რაქელ(ა)ც

ახასიათებს ხევსურულ კილოს:

რაქელაც შენ მაგიწლებიხ კვეაში. ის რ ქენათ (გაბ. 165, 16): რაქელც გაბურ იქამს, ეს ეძმაიყ საჯაროდ ის რ იქამს (გაბ. 155, 13); რაქელც ცოლის წართმავე, ის რ მკედართ შაწირვაზედ მარჯვედ მადის მამაკლავ-მამკედრობ (გაბ. 138, 20); რაქელც იქნების, ბევრაის ხეწწნით შაარიგებენ (გაბ. 138, 15): აჲ მკედარს მაუვლიან. რაქელც ქევსურეთის წესი ას (გაბ. 136,

16); რაქელც წესია, ის რ ვიომათ (გაბ. 181, 21); განა ჩვენაც
ის რ მაგეკევეითავ, რაქელც სხვა ქისტებოც (გაბ. 182, 14);
რაქელც გწადისავ, ის რ აბრუნებთავ საქმესავ (ანდრ
31, 364).

რაფერ(ა)ც

გვხვდება გურულ-აქარულში:

წევიდა სახტარზე ეთერმა და მეიქცა ის თე, რაფერც დუუ-
ბარა ბუღუამისმა (ბშრ.: ელ. 103. 4); ქალმა შეასრულა ეს, რა-
ფერაც დუუბარა (ბშრ.: ლლ. 196. 36).

რამბენ..., რამბ(ვ)ენ..., რამდელ..., რამბელ...:

დამახასიათებელია აღმოსავლური კილოებისათვის:

რამტვენიც დავიძახოო—დავიწვიო, ი მ ტ ვ ე ნ ი ძირ დამიშვი-
თო (ქართლ.); და აღუღებს ლუდს. რამთვენიც შაუძლავ
(ხმვს.: გაბ. 131, 16); რამთვენიც თოფ გავარდების, ი მ თ ვ ე-
ნ ი ც გორავს ხალხი (ხმვს.: გაბ. 146, 25); რამთვენიც მარ-
ცვალ დაედების, ი მ თ ვ ე ნ ძროხაი-ას (ხმვს.: გაბ. 141, 20);
რამთვენიც ვაეის ნახარჯ შადგების, ი მ თ ვ ე ნ ს დააღებენ
გადასაქდელად ქალს (ხმვს.: გაბ. 135, 16); რამთვენიც შავვი-
ძლავ, ი მ თ ვ ე ნ ს დავიბრუნებთ მაკეთე-მაკიდულს (ხმვს.:
გაბ. 130, 25); ი მ თ ვ ე ნ უნდა შასვას კაცმ, რამთვენსაც მაი-
ნელებს (ხმვს.: გაბ. 123, 30); რამდელ ხატებსაც მიაჭედებდა,
ი მ ტ ე ლ საფეხურს აკეთებდა (ტახ.); რამტელ სახრესაც
გადასცებდა, ი მ ტ ე ლ ოქრო-ვერცხლს ჰყრიდა (ტახ.); რამ-
ტელიც დაატრიალა, ი მ ტ ე ლ ი კატლეთ-კუტლეთები გაღმა-
ღის (ტახ.).

შდრ. იმერხელიდან:

რამტენიც გინდა, მოგცე ფული (მარი 64. 32).

რა(ი)ც

ვადასტურებთ ყველგან:

დასცა მათრახი, რაც ძალაჲ ქონდა (ქართლ.); ჩვენ კი რაიც
შეგვიძლავავ, ვიბრძოლებთავ (ხმვს.: ანდრ. 21, 254); ზოგ
ბევრს იტყვის, ზოგ ცოტას, რაიც ვის შაუძლავ (ხმვს.: გაბ.
130, 16); რაც ძალა და ღონე ქონდა, დაქრა მძინარე დიაქონს
(ბშრ.: ლლ. 191, 14); ...გადასწყვიტა ეცა ამიზა პატივი, რაც

კი შეიძლო (ბურ.: ლ. 211, 25); რაც შემოძლია, პატივს ქცე-
მო (ქვემოთმოქმ.).

დასკვნა:

1. აღმოსავლური და დასავლური კილოებისათვის საზიაროა რო-
გორც, რაც.

2. დასავლური კილოებისათვის ნიშანდობლივია რავარც.

3. აღმოსავლური კილოებისათვის ნიშანდობლივია რამთვენ...,
რამტ(ვ)ენ..., რამდელ..., რამტელ.

4. თუშური კილოსათვის ნიშანდობლივია რაჯგვერც.

5. ხევსურული კილოსათვის ნიშანდობლივია რაქელც.

6. გურულ-აჭარულისათვის ნიშანდობლივია რაფერ(ა)ც.

7. კორელატ-სიტყვებია. იგრე, ისრ, ისე, ისთე ეგგრ, ისთაჯ, იმთ-
ვენ..., იმტელ... ამათგან ისე საზიაროა აღმოსავლური და დასავლური
კილოებისათვის; იგრე, ისრ, ეგგრ, ისთაჯ, იმთვენ..., იმტელ... ნიშან-
დობლივია აღმოსავლური კილოებისათვის, ისთე — დასავლური კი-
ლოებისათვის.

8. კილოებისა და სალიტერატურო ენისათვის საზიაროა: რო-
გორც, რაც.

9. კილოებისათვის არაა ნიშანდობლივი ერთეულები, რომლებიც
დადასტურებულია სალიტერატურო ენაში: ვითარცა, ვითარ..., ვითა,
ვით, ვიდრე, რაგვარ..., რაოდენ..., რამდენ..., რაზომ..., ვითა, თუ
სიტყვა.

10. სალიტერატურო ენისათვის არაა ნიშანდობლივი: რაჯგვერც,
რაქელც, რავარც, რაფერაც, რამთვენ...

10. პირობითი კავშირები

კილოებში გამოყენებულია:

თუ
რო(მ)
რუმ

თუ

საყოველთაო კავშირია კილოებში:

თუ საღამოზე მოსულიყო, წამალ მიეცემდი (ქართლ.); თუ
მარტო დარჩა, თვალს ამაულებს (აბხ.); თუ არ შახტომოდეს

სახში რაჲმი. ი მ ა შ ი ნ წ ო გ ს ა ზ ლ ე ე დ ა ა ხ ა ლ თ ი ბ ე ჯ (ი ნ ბ .: ი მ ნ ა ი შ ე . 253): თ უ კ ლ ა რ ი მ ა რ ხ ე ვ ი ს ო თ ხ შ ა ბ ა თ ს ა ნ ჭ უ მ ა ს , მ ა - შ ი ნ ი ს მ ა რ ხ უ ლ ი მ ა რ ხ ე ვ ი ს (ი ნ ბ .: ი მ ნ ა ი შ ე . 39); თ უ ი მ ი ზ ა ა რ მ ო გ ი კ რ ი ა თ ა ვ ი . შ ე ნ მ ო გ კ რ ი ო (ბ შ რ .: ლ . 221. 23); თ უ ფ ე ხ ე ფ - თ ა ნ ვ ი ე დ ე . მ ა შ ი ნ ა ვ ა თ მ ყ ო ფ ი მ ო ს ა რ ჩ ე ნ ი ა (ბ შ რ .: ლ . 249, 25); თ უ ვ ი ნ მ ე ა გ ვ ა რ ი ა ნ ო , ჭ ე მ ე ი ყ ვ ა ნ ე მ ა შ ე ნ (ქ ვ ე მ ო ო ი მ მ რ .).

პ ი რ ო ბ ი თ ი წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა რ ო ც ა უ ა რ ყ ო ფ ი თ ი ა , ე . ი . თ უ კ ა ვ შ ი რ ს მ ო ს დ ე ვ ს ა რ , ვ ე რ ნ ა წ ი ლ ა კ ე ბ ი , ი ს ი ნ ი ე რ თ მ ა ნ ე თ ს ე რ წ ყ მ ი ა ნ გ უ რ უ ლ - ქ ვ ე მ ო ი მ მ რ უ ლ შ ი დ ა ვ ლ ე ბ უ ლ ო ბ თ ო ვ ა რ - ს (— თ უ ა რ — თ უ ა რ) დ ა თ ვ ე რ - ს (უ - ს ჩ ა ვ ა რ დ ნ ი თ):

ა ს თ ე თ ვ ა რ მ ე ი ქ ც ე ვ ი თ , ა მ დ ო ნ ვ ა შ ს დ ა ლ უ პ ა ვ თ ო (ბ შ რ .: ლ . 231. 23); მ ა რ თ ლ ა ა ბ დ ა ლ ი თ ვ ა რ ვ ა რ , რ ა ს ვ ე რ ჩ ი ა მ კ ა ც ს ო (ბ შ რ .: ლ . 189, 3); თ ვ ა რ მ ო გ ი ც ი ა ს უ ლ ი , ა ხ ლ ა ვ ე ვ ი რ ა თ გ ა - ქ ც ე ვ (ბ შ რ .: ლ . 179. 9); ა მ ა ს თ ვ ა რ გ ო უ წ ყ ვ ე ხ ე ლ ი , ქ ე ც მ ო ზ - კ ლ ა ვ ე ნ (ქ ვ ე მ ო ო ი მ მ რ .); შ ე ნ ს დ ა ნ ა ქ ა დ ს თ ვ ე რ ა ა ს რ უ ლ ე ფ , თ ა ვ მ ო გ კ რ ი ო (ბ შ რ .: ლ . 193, 14); მ ე თ ვ ე რ მ ო ვ ა ლ , კ ი ს ე რ ი მ ო ჭ ე - რ ი თ მ ა გ ა ს (ქ ვ ე მ ო ო ი მ მ რ .).

რო(მ)

დამახასიათებელია საერთოდ კილოებისათვის:

ვ ა ნ უ ა ს რ ო (მ) ე კ ო რ წ ი ლ ა : მ ე ც ქ ა ლ ს მ ო ვ ი ყ ვ ა ნ დ ი (ქ ბ რ ო ლ .); შ ე ნ ის თ ა ნ ა დ ე დ ა კ ა ც ი ა ს ი რ ო მ ი ქ ნ ო ს , მ ე კ ა ც ი ვ ა რ , ვ ე რ დ ა მ ა - პ ა რ ბ ე ბ (ი ნ ბ .: ი მ ნ ა ი შ ე . 442); ს ა მ ზ ლ ვ ა რ გ ა ლ მ ა რ ო მ ა რ გ ა პ ა რ კ ო - დ ა , თ ა ვ ს მ ო შ უ კ რ ი დ ა (ქ ვ ე მ ო ო ი მ მ რ .); შ ე ნ რ ო მ გ ი თ ხ რ ა ს , ქ ვ ე ყ ა - ნ ა ს მ ო ზ ლ ო ფ (ბ შ რ .: ლ . 188, 7).

რუმ

ახასიათებს ინგილოურს:

შ ე ნ თ ა ვ რ ო მ ყ ა მ ა მ თ ი გ ე დ მ ე გ დ ა , შ ე ნ ჰ ა თ ა ა ს გ ო მ ო ხ ო რ ლ ი (ი მ - ნ ა ი შ ე . 181).

დ ა ს კ ე ნ ა :

1. აღმოსავლურ-დასავლური კილოებისათვის საზიაროა თუ, რომ.
2. ინგილოურისათვის ნიშანდობლივია რუმ.
3. გურულ-ქვემოიმერულისათვის ნიშანდობლივია თუ-ს შერწყმა მომდევნო არ-ვერ ნაწილაკებთან: თვარ, თვერ.
4. კილოებისა და სალიტერატურო ენისათვის საზიაროა თუ, რომ.
5. კილოებისათვის არაა დამახასიათებელი ერთეულები, რომლე-

ბიც ნიშანდობლივია, სალიტერატურო ენისათვის: უკუეთე, თუცა, თუცაღა, თუმცა, ლათუ, დაღათუ, დაღაცათუ.

6. სალიტერატურო ენისათვის არაა დამახასიათებელი კილოებში დადასტურებული რუმ.

7. კორელატებია: მაშინ-მაშვინ, აიმაშინ.

11. პირობით-შედეგობითი კავშირები

კილოებში დადასტურებულია:

თუარ	თვარემ
თვარა	თორემ(ა)
თვარამ	თორე

თუარ

ვადასტურებთ ინგილოურსა და თუშურში:

ერ მინამს არ გააჩავო შენ თავზე მანასულ-მანაქდომ, თუარ მაშინაე მოჰკდობ (ინბ.: ჯანაშე. 198, 3); ჰეეგ შენბეჲ ემ არ გასაჩენელს ჰუსწავლები, თუარ შენ საათი გეცოდინებოდა ჰემ-გე რამჲ! (ინბ.: ჯანაშე: 197); გოდნაო, არ შემარცხუნო, თუარ დაგდაღაე (ინბ.: ჯანაშე. 192, 27); აქე ერ ბიეობა არის, თუარ ამ მინდორში ეგე ღუმა არ იქნებოდა (ინბ.: იმნაიშე. 284); უღრიეოდ იქსთაჲ შესვიტ, თუარ მოგკლავსაჲ (თუშუ.); ეეხლა წაეიდათაე, თუარ შულლ იქნების (თუშუ.).

თვარა(ღა)

დამახასიათებელია დასაეღური კილოებისათვის; აღმოსაეღურ კილოთაგან იცის თუშურმა:

ძალუმი ბიქია, თვარა ვერ გადიტანდა (ზამმოიშმარ.); ბოქში მომეცი, თვარა წაქწყვიტე კისერი (შვემოიშმარ.); საქმელი ახლა მკირდება, თვარა დაღამებულში მეც ქე მომიტანებენ (შვემოიშმარ.); წადი, თვარა ინანეჲ (შვემოიშმარ.); კტარი იყო, თვარა უნდა ენუგეშებია (ბუარ.: ღლ. 183, 21); შენი უნცროსი ქალი-შვილი უნდა მომცე, თვარა შენ სახენწიფოს სოსორკორომოთ ვაქცეეო (ბუარ.: ღლ. 218, 6); ახლა მე არ მცალია, თვარა შენ-ზა დახმარება წამალიეო (ბუარ.: ღლ. 196, 16); თუ იქ შესე-ლით ვერ გვიბოვნინაჲ, თვარაჲ ცხვარკეჲ მაინც მოგკეღლ-ვენეაჲ ჩვენ ძალლებიჲ (თუშუ.); საფლაეი კარგი ამიგონ, თვარა ჩამომიეა წყალია (თუშუ.).

შესაძლოა თვარა-ს და ემატებოდეს:

გადაწყვიტე ეს საქმე. თვარადა ქე დაბრუნდი სახში (ზამმონიმირ.).

თვარამ

დაუცავს თუშურს, იშვიათად გამოყენებულია ქვემოიმერულშიც: ერთ კვირალშია კვამლზედ მანათ შაღგროვი, თვარამ თავის ჯარით მანდ ვარი (თუშ.). გირჩიავის ახლავე აზღგელ' შემოხვიდ ჩუენთან, თვარამ ბოლოს კი ინანებ (თუშ.); არ გეექანო, თვარამ დაქკარი თავში (ჰმამონიმირ.); მაგან მიქნა ყოლისფერი, თვარამ მე რა მიჭირდა (ჰმამონიმირ.).

თვარამ

გვხვდება მესხურში:

არ აიხედო, თვარემ მოკვდებიო; შეხედამ, თვარემ შენ უეგ გაქვავდებიო; ჰიმსნის შვილი მომიყვანე, თვარემ შექქამო.

თორამ(ა)

თორემ(ა) იშვიათად, მაგრამ მაინც იხმარება აღმოსავლურ კილოებში:

კაც მამ-პაპის რჯულს არ უნდა გარდახვდას, თორემ ვერ იხაირებს (ხმვს.: გაბ. 149, 25); გავეპარნეთაჟ, თორემ ეს ძაღლებ არ მომშორდებიანაჟ (თუშ.); გონთ იყოჟ, თორემაჟ შეთე მოდისაჟ (თუშ.); დღეს სადღობელი მაქო შაადღობელი. თორემ მე მუალდი (ინბ.: იმნაიშვ. 268); წამაილე ეგ შეშა, თორემა მოკვდები სიცივითა (ჰართლ.); ჰკუაზე მოდი, თორემა ცოლ-შვილ დაგიხოცამენ (ჰართლ.).

აღსანიშნავია, რომ ა-დართული ფორმა (თორემა) იხმარება პაუზის თანხლებით: „წამაილე ეგ შეშა, თორემა... მოკვდები სიცივითა“.

თორამ

ფართოდ გავრცელებულია აღმოსავლურ კილოებში:

ამიყვანეთ, თორე დევიწვიო (ჰართლ.); აღარ აარეკოო, თორე ძალიან ღონიერია, გაგაფუჰებსო (აბხ.); ნუ გვაწუხებთავ, თორე სრუ ვერ მაგითმენთავ (ხმვს.); სალუდეს ქვაბს თავს დაანებებთავ, თორე ჰმა გაგიტყდების... (ხმვს.); ნუ წამიყვანთავ, თორე გამეცინებისავ (ხმვს.: გაბ. 156, 24); არიქათ, შევარიგნათ, თორე ერთუცს დახჯოცენავ (ხმვს.: გაბ. 138, 8); კიდე კა ალაგში სჯდომიხარ, თორე შენც არ გაგიშობდეს ცოცხალს (ხმვს.: გაბ. 185, 17).

პირობით-შედგობითი კავშირის გამოყენებას კილოებში, და საერთოდ სასაუბრო ენაში. ასეთი თავისებურება ახასიათებს: როდესაც პირობით-შედგობითი წინადადება და მ უ ქ რ ე ბ ა ს გამოხატავს, შესაძლოა წინადადება მთლიანად შეიკვეცოს და კავშირს დაეკისროს — რიტმო-მელოდიის საფუძველზე — ლოგიკურად ნაგულისხმევი წინადადების გადმოცემა:

თავი დამანებე, თორემა...; ხელს ნუ მიქნევ, თორე...; ხმა დაიდაბლე, თორე... და მისთ.

დასკვნა:

1. აღმოსავლური კილოებისათვის ნიშანდობლივია თორე (უშთავრესად), თორემ(ა).

2. დასავლური კილოებისათვის ნიშანდობლივია თვარა (უშთავრესად), იშვიათად — თუშურისთვისაც.

3. ინგილოურისა და თუშურისათვის ნიშანდობლივია თუარ.

4. თუშურის, მესხურისა და ქვემოიმერულისათვის ნიშანდობლივია თვარემ.

5. კილოებისა და სალიტერატურო ენისათვის საზიაროა: თვარა, თვარემ, თვარამ, თორემ.

12. ბამორიცხვითი კავშირები

გამოყენებულია:

თუმც(ა)	გინდ(აც)
თუნდ(აც)	რომც

თუმც(ა) — თუნდ(აც) — გინდ(აც) საყოველთაოდ გავრცელებულია.

მაგალითები:

თუმც ცუდ-კაცობა შეგნიშნე, შეგიბრალეუ მაინცა (ძართლ.); თუმცა წვერი ხუცეს უგავდა, დაქრა გუდას ნაჯახაი (ბშრ.: ლლ. 191, 32); თუმცა ჯერ ვახშამის დრო არ იყო, მარა ამ ბიქს გამოუტანენ საქმელი (ძვემოიგმარ.); თუნდ(აც) თავი მამქრან, ტყუილს ვერ მათქმევიებთო (ძართლ.); თუნდა ფაიტონი გადამიბრუნო, მაინც გესვრიო (ძვემოიგმარ.); გინდაც მენახოს, არ გამოვტყდები (ძართლ.); გინდაც ვადეეტეხა, რავა, ეტყოდი რამეს თუ? (ძვემოიგმარ.); მაშინ ეს ქალი, გინდა ის კაც არ მასწონდას, ვერას იტყვის ჯვარის შიშით (ხმვს.: გაბ. 133, 23); რომენსაც ქალ ჯელს გააბომს მაშულლარს, ის კაც ჩუჩუნს ველარ იქს, გინდა ძალიანაც სირცხვილ-დადებულ იყვას მეპირდაპირისგან (ხმვს.: გაბ. 124, 31).

რომც გურულ-ქვემოიმერულში გვხვდება. ჩვეულებრივია ასეთი ფაქტები:

რომც გამეეგზავნა, მაინც დავრჩებოდი; რომც მინდოდეს, მაინც არ მოვკლავ და მისთ.

დასკვნა:

1. კილოებისათვის საზიაროა: თუმც(ა), თუნდ(აც), გინდ(აც);
2. გურულ-ქვემოიმერულისათვის ნიშანდობლივია რომც;
3. კილოებისა და სალიტერატურო ენისათვის საზიაროა: თუმცა-თუნდ(აც), გინდ(აც), რომც(ც).
4. კილოებში არაა დადასტურებული დაღათუ -- დაღაცათუ-თუცა.

კორეადასიის სისჯება

დამოკიდებული წინადადების ფარგალში მოქცეულ კავშირს მთავარ წინადადებაში ეხამება სიტყვა (ნაცვალსახელი, ზმნიზედა), რომელიც მასთან გარკვეულ მიმართებაში იმყოფება, — კავშირის მისამართი სიტყვაა, და ეს კორელაცია შედის კავშირის კატეგორიის საერთო სისტემაში, როგორც დაკავშირების უმთავრესი კომპონენტთაგანი.

კორელაცია ნიშანდობლივია ქვეწყობის კონსტრუქციისათვის, — თანწყობის კონსტრუქციას იგი არ ახასიათებს.

კორელაციის სისტემა მტკიცედ ჩამოყალიბებულია ქართულ სალიტერატურო ენაში — მოყოლებული ძველი პერიოდიდან დღევანდლამდის.

განვიხილოთ ეს საკითხი დაქვემდებარების ცალკეული ტიპების მიხედვით.

1. ქვემდებარული კავშირების კორელატები

ქვემდებარულ კავშირებს კორელატ-სიტყვად ეხამება ნაცვალსახელები: პირთა — იგი, ის, ჩვენებითი — ეს(ე) და განსაზღვრებითი — ყოველი, ყველა.

A

სახელ. ბრ.:

იგი

და რომელი შეჰკრა ქუეყანასა ზედა, კრულ იყოს იგი ცათა შინა (მთ. 16,19; DE. შდრ. C: და რომელი შეჰკრა ქუეყანასა ზედა, კრულ იყოს ცათა შინა); რომელი განჰქსნეთ ქუე-

ყანასა ზედა, ქსნილ იყოს იგი ცათა შინა (მთ. 18,18); აწ შენცა იგი წაგეკიდების, რა ცა ღმერთსა გაუგია (ვისრ. 66,36); რა ცა ღმრთისა დაბადებული სურნელი იყო, იგი და ყოველ ფერი ხილი შიგან იყო (ამირან. 93,16); რომელსა ცა ჩემდა მოყვრად ვიციობ, იგი შენიცა მოყვარე იყოს (ქილილ. 247); რა ცა გვაქვს, იგი შენია (რუსთ. 1054,3); რომელიც შენის საწადლის მქმნელი იქმნება, და რომელიც შენ გავითვისდება, იგი ჩემიცა თვისი იქმნება (ქილილ. 247); რომელმაც შეიძლოს..., იგი მოჩხუბრისა და უწყალოს ამხანაგი იქმნების (ქილილ. 210); იგი სიხარბისა გარდარევაა, რომელსა ცა პატოსანთა პირთა სიხარბის მტვერი ზედ დაედება (ქილილ. 260); ბედისგანმც მიწყი დაღრეჩით იგიმც ზის. ვინც დაგღრიჯაო (არჩ. 571,1); ვისაც იარალი არ ექირა ბელში, იგი სინანულს აცხადებდა (ვაჟა 124).

ის

დამახასიათებელია უმთავრესად ახალი ქართულისათვის. გვხვდება აღორძინების ხანის ენაშიც:

ის შეპრისხდება, ვინ ფიცავს (არჩ. 169,3); ის კაცად არ ჩაგდებულა, ვინც ტყუილს არ ეკრძალება (არჩ. 199,3); ვინ მამის სისხლსა არ ეძებს, ის კაცად არ ჩაგდებულა (არჩ. 230,4); ვინც რომ ისრე უკულმართად, მრუდად ხნას და თესოს, ფარცხოს, ის მე პურსა ნულარ მაკმევს (გურამ. 34,1); სხუა რა ც გარდარჩეს, ის დეკანოზის იყოს (საეკლ. საბ. 24,11): ვინც ასე გაზრდილა პატარობითვე..., ის შინ არ დადგება (ილია 33. 9,41); ვისაც ბალანი ბლომად აქვს ტანზედ მოცემულიო, ის ბედნიერიო (ილია 328.26); რასაც არ მოელოდევ, ის მოხდა (ვაჟა 9); ვინც კაცს გააჯავრებს, ის ღმერთს გააჯავრებს (ვაჟა 73).

ის(ი)

ეს(ე) იხმარება არს ზმნასთან შეხამებით. ე. ი. ძაშინ. როდესაც მთავარ წინადადებაში შედგენილ შემასმენელში არს ზმნა მონაწილეობს:

ამა არაკისა სარგებელი ესე არის, რომ უნდა იცოდეს... (ქილილ. 140); ... პირველად კაცისათვის ღვთისაგან წყალობა ესე არის, ვისცა შვილს მისცემს (ომაინ. 72.9); ნეტარება ესე არის, რომე კაცი ასე კეთილის საქმით იყოს... (ვახტ. ტი.

რიბ.); ეს არს საწუხარ, რომ ბოლო თვით სიხარულსაც
 ჰქონიან (ორბელ. 20); ეს პირველი შემთხვევა იყო ჩემ სი-
 ცოცხლეში, რომ მარტო დავრჩენილიყავი (აკაკი 397); სა-
 შვილიშვილო ვალდებულება რომ მე მოვსპო ძროხის გუ-
 ლისთვის, ეს ღორმუცელობა იქნება (აკაკი 411); მაგრამ უბე-
 დურება ესაა, რომ კაცები ხაფანგს უგებენ მტაცებელთ
 (ვაჟა 17); აი ეს იყო მიზეზი, რომ ელგუჯამ შორიდგან მაინც
 ველარ მოჰკრა თვალი... (ყაზბ. 9).

B

მოთხრ. ბრ.:

რომელი პირველ ზეცით გარდამოვარდა..., მან დამა-
 ბნელნა და დამცნა ედემს (სას. პოეზია, ივ, XXVI); რომელ-
 მან შესძინოს ცნობად, შესძინოს მან საღმობაჲ (ეკლეს.
 სოლომ. 184, § 18); რომელმან იგი მშშ და ყოველნი და-
 ბადებულნი შექმნა, მან თვისი იგი ბრწყინვალეობაჲ ზეცას დაუ-
 ტევა ... (მრავალთ. 266,6); ვინცა ჯავრისა თესლი დასთე-
 სოს, მან არა კარგი დღე ნახოს (პროზ. შპან. 420); ვინცა
 ავი ქნას, მან უფრო შეჰირვება და ავი მოინახოს (პროზ. შპან.
 417); რომელსაცა ებარა, მან შინ შეიწვივა (ქილილ.
 167); ვინცა ჩოდოლო და მდღევარი საზრდელი ეპოვება.
 მან მეტის ნდობის ფერჯი მოთმინების საზღვრიდამ არ გარდა-
 დგას (ქილილ. 263); ვინც პირველად საქმე გაამრუდა.
 მანვე გამართოს (ომან. 77,28); ვინცა მხოლოდ გიმნაზიის
 გათაება უნდა, იმან სჯულის კანონი უნდა შეისწავლოს (აკა-
 კი 442); ვინცა უნდა რუსეთში წასვლა, იმან ლათინურა
 უნდა ისწავლოს (აკაკი 442); ვინცა ჩვენი მწერლობისა-
 თვის თვალი უდევნებია, იმან კარგათ იცის... (ნ. ნიკოლაძე, რჩ.
 ნაწ., II, 177).

შესაძლოა კორელატს ერთვოდეს -ცა ნაწილაკი:

რაცაღა სწადდეს, იგიცა მოჰქდეს (ვისრ. 310,9); ვინცა
 მკერეტდიან ყმაწვილნი, იგიცა ინატრიდიან (რუსთ. 1394.4);
 რომელნიცა ჩემისა მოყვარისა მტერსა დაემოყვრების.
 იგიცა ჩემი მტერი შეიქმნების (ქილილ. 247); ვინ მის წყა-
 ლობას მოელის, იგიცა ცად აელისა (არჩ. 7,4); ვინცა
 იოსებს გამოუცხადა თხოვილისათვის, მანცა ამათ ვარსკულაჯი
 გამოუცხადა (მრავალთ. 278,32); ვინცა მიმცეს საყვარელ-
 სა, მანცა ნება ვერ შეითავსა (არჩ. 254.1).

კორელატი გვევლინება მრავლობით რიცხვშიც:

და რომელთა-იგი ღმერთი ვერ იცნეს, მათ მიზეზი გონიერი ყოველთა დაბადებისაა ვერმცა გულისწმა ყვეს (ექუსთა დღეთაჲ 2,32); რომელთა-იგი გშეეს შენ, იგინი ზესკნელ ზეგარდამო შობილ იქმნნეს... (კიმ. 138,10); რომელთა დამკოდეს, ისინი მის ქარაენისა უფროსნი და თავადნი იყვნეს (ამირან. 133,30); რომელთა-ცა შეებზლა, მათ გაღესეს მისთვის დანა (შაჰნ. 3096,4); ვისაც მათი წახდენა უნდოდა, იმათ კიდევ უფრო დაფრთხეს (ფარსად. 228); ძოღან რომელთა ვაქართა მოეცათ, იგინი მუნ დახვდეს (სიბრ.-სიკრ 13,16); ვინც ხედავდა ბოლოს საქმეს, იმათ არად განიხარეს (გურამ. 55,3); მათ უკან მიჰყვეს, ვინ მათსა საქმესა გამოუკიდოს (არჩ. 421,4); ვისაც კარგი ხმა ჰქონდა..., ისენი ვითომ მეძებრები იყვნენ ხოლმე (აკაკი 423); ... საღ იმალებიან ისინი, ვისაც ისე დღის გამწარებას უპირებდა (ყაზბ. 21); აწ საღ არიან ისინი, მას უამსა ლხინში ვინც იყვნენ? (გრ. ორბელ. 102).

ყოველი, ყველა (ყველა)

გვხვდება როგორც მხოლობითში, ისე მრავლობითში:

მაშინ, რომელთა სლვაჲ ძალ ეღვა, ერთობით მიიწინეს ყოველნი შატბერდს ძიებად წმიდისა მის (ხანძთ. ო, ობ, 4); და ყოველნი, რომელნი ხედვიდეს და ესმოდა, აღივსებოდეს საკვრეველებითა (კიმ. 268,7); ყოველთა, რომელნი იყვნეს ნაესა მას შინა, წარიწირნეს თავნი თჳსნი ცხოვრებისა-გან (კიმ. 333,13); რაცა თავადნი და სახელდებულნი ფალავანნი არიან, ყველა ჩემკენ მოდის (პროზ. შაჰნ. 388); ვინცა არ გარდაიხვეწა, ყველაი დაიწოცა (პროზ. შაჰნ. 438); შიგან რაცა კარგი იღვა, ყველა შენი იყო (ვისრ. 228,21); რაცა ვი კაცსა დაემართება, ყოველივე სიხარბისაგან იქმნება (ქილილ. 138); ვისაც იმისი ცარიელი მუშტი მოხვედრია, ყველა იძახოდა ... (ვაჟა 111); ვისაც დაენუკვა მფარველობას, ყველამ მოკვლა დაუპირა (ვაჟა 124); ყველანი, ვინც წინა მხედებოდნენ, ქუდებს მიხდიდენ (ვაჟა 147).

2. დამატებითი კავშირების კორელატივი

ობიექტურ კავშირთაგან კორელაცია ახასიათებს რაც, ვინც, რომელიც, რაჲოდენ სიტყვებს, — დანარჩენ საკავშირებელ ერთეუ-

ლებს (რამეთუ, ვითარმედ, რომელ—რომე—რომ, თუ, უკუეთუ) მთავარ წინადადებაში კორელატები ჩვეულებრივ არ მოუღიოთ.

ობიექტური კავშირების კორელატებია ნაცვალსახელები: პირთა — იგი, ის(ი), ჩვენებითი — ეს(ე) და განსაზღვრებითი — ყოველი, ყველა.

A

პირთა ნაცვალსახელი გვევლინება სახელობითსა და მიცემით ბრუნვებში და ეს გასაგებია, რამდენადაც ესენი ობიექტის ბრუნვებია.

გავეცნოთ მასალას:

სახელ. ბრ.:

იგი

... რ ა ც ა ცხადად გინახავს, იგი მიაბზეო (ვისრ. 19,19); რ ა ც ა სჯობს, ღმერთმან იგი გაქმნევინოსო (ვისრ. 312,18); და მე რ ა ც ა მინახავს, იგი მომიქსენებია (ვისრ. 19,35); მე იგი მტკივის, რ ა ც ა ჩემსა თავსა ზედა შენგან გარდამქდარა (ვისრ. 254,7); აწ კელა ქმნა იგი სოფელმან, რ ა ც ა მას შეეფერების (რუსთ. 1298,4); იგი პოვეს, რ ა ც ა ძებნეს (რუსთ. 1535,2); იგი იქმნას, რ ა ც ა გინდა (რუსთ. 298,2); მე ღმერთმან იგი ნუ მომცეს, რ ა ც არა შენი ფერია! (რუსთ. 381,3); რ ა ც ა გინდა, იგი ქმენო! (რუსთ. 237,4; აგრეთვე: 1357,3; 880,3; 1059,3); რ ა ც ა გინდეს, იგი ქენი (ამირან. II, 32,29); რ ო მ ე ლ ი ც ა გინდეს, იგი გამოირჩიეო (ამირან. II, 52,6); რ ო მ ე ლ ი უმაღლე და უმჯობესია, იგი ესცნაო (ქილილ. 182); თითო თქვენგანმა რ ა ც მისის სიბრძნისაგან იცოდეს, იგი თქვას (ქილილ. 210); რ ა ც ა მეგობრობისა და სიყვარულის წესია, იგი აღვისრულოო (ქილილ. 130); რ ა ც ა ზეპირად იცოდა, იგი მოაქსენა (პროზ. შაჰნ. 404); იგი სჯობს, რ ო მ ე ავი მოგონება და საქმე გაუშოთ... (პროზ. შაჰნ. 405); ღმერთმან იგი შენ დაგმართოს, რ ა ს ა ც ჩემთვის განიგულავ (არჩ.); რ ა ც მოქენისა ესმოდა, იგი გულს იდასტურებდა (არჩ.); რ ა ც გინდა, იგი ქენ (არჩ.); რ ო მ ე ლ ი ამჯობინონ, იგი დაასკენან (სიბრ. სიცრ. 48,29).

იგი კორელატს ზოგჯერ შესაძლოა დაერთოს ნაწილაკება:

-ცა, -ვე:

რომელიც უბალო არის, იგიცა გკადრო (ამირან. 11, 137,28);
რაცა ბძანოს, იგიცა ვქნათო (ამირან. 37,5); მან იგივე
კვლა მიაბზო, რაცა მუნით მომესმინა (რუსთ. 1237,3); აწ
რაცა დაგვაჭეროს ბრძანებამან თქუენმან, იგივე გვიქმენითო
(ამირან. 11, 152,17); რომელიც ენებოს, იგივე გვიქნასო
(ამირან. 74,8); რაცა რამინს ვისის წიგნისათუის ექმნა, იგი-
ვე ვისმან რამინის წიგნსა ზედა ქმნა (ვისრ. 247,25).

ის(ი)

რაცა მას აქლემსა უყოს, ისი თქვენცა ნახოთ (ამირან. 76,15);
ვინ მალირსა, ის ვაკურთხე (არჩ.); რაც შენ გინდა, მეც
ის მინდა (არჩ.); ვინც გამოთქვა, ის იშვილა (გურამ. 347,4);
რომ პორფირის ქვა აღარ ჰქონიათ, ის უქნიათ (საბა, მოგზ.
26); ჩემგან რაც მადლი მოეხსენებოდა, ის შევეუთვალე (სა-
ბა, მოგზ. 3); პირველ ვინ ჰკლა, ის ტვინა (ბესიკი 22); რო-
მელიც გინდოდეს, ის ქენო (ვახტ. ტგ, ლ^მ); რაც სხუას
წეველს კაცსა მართებს, ისი ამათ მართებს (საეკლ. საბ. 24,7);
რომელიც მამა თქვენს სახელოთ ქონებოდეს, არც ის
მოგიშალოთ (დოკუმენტ. ბერძენ. 621,11); ... რომელიც კე-
თილია, ის მოვახსენო (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 150,4); და დღეს
ვინც ველარ დაბრუნდეს, ის ცრემლით მოვიხსენიოთ (გრ.
ორბელ. 102); რასაც ვიკისრებთ, ის უნდა ავასრულოთ კი-
დეც (ილია 278,18); მხოლოდ ის იცოდა, რაც დედამისს
ესწავლებინა (აკაკი 400); იმ ღამეს გავიგე ის, რაც ჩემს სა-
ცოცხლეში არ გამიგია (ვაჟა 21); შემდეგ გადაიშალა მის წინ
ყველა ის, რაც ზაქარია დიაკვანმა დაუხატა ყარაიაზე (ლო-
მოური).

ის(ი)

რომელიცა შენ ზაკუევით აღმოთქვ..., ესე აწ აღმისრულა
ქრისტემან... (სას. პოეზია); კმა არის ჩემთვის ესე, რაცა
გიქმნია (ვისრ, 260,2); მართლად გითხრობ, მომისმინე ესე.
რაცა მოვახსენე (რუსთ. 379,1); დღეს რაც საზარელი
სიტყვა მოისმინა ჩემმა ყურმა, ეს სულ წყალში ჯდომამ მიყო,
სიარულმა ბაყაყურმა (გურამ. 274,1).

მიცემ. ბრ.:

ევედრებოდა მას რომელი-იგი იყო პირველ ეშმაკე-
ულ... (მარკოზ 5,18); რამეთუ რომელსა აქუნდეს, მიე-

ცეს მას და მიემატოს (მათე 13,12); რომელი-იგი მისგან იშვა. მეუფე უფალი ჩუენი იესუ ქრისტე. მას ვხედავთ (მრავალთ. 265,30); მას უშმაგო ვინ მიენდოს, ვინ მოყვარე გამეღავენოს? (რუსთ. 29,1); მას ნახავს, ვისთა უამთავარ ცრემლი მრავალჯერ სდენოდა (რუსთ. 122,2); მას ვაქებ. ვინცა მიქია (რუსთ. 91,1); მაგრამ მე გული არა მას შემოწმების, რასაცა იგინი მეტყუიან (ვისრ. 307,10); ... რაცა ეტლსა გიწერია, მას ვერ დაექსნებო (ვისრ.); რაცა უნახავთ. მას იტყვიანო (ქილილ. 222); რაცა გიჯობს. იმას ვიტყვი... (შაპნ. 3060,1); რაცა გითხრა, მას იქმოდო (შაპნ. 3121,2); მას ვკმადლობდე, ვინ ქვეყანა დაამყარა, შექმნა რამცა (არჩ.); ვინ უარპყო ფიცი სრული. მას შიგა უც გულსა დანა (შაპნავაზ. 192,4); მას დავნატრი, ვინცა სწორედ სვლად საწუთროს გზას გაჰკვალავს (გურამ. 341,4); მას ვშორავ გულსევედიანი, ვის მოლოდნა მაქვს გვიანი! (ბესიკი 24); ვინცა შენ სთხოვდი, მეც იმას ვსთხოვეო (სიბრ.-სიცრ. 35,12); ... რომელმან გაასუქა, მას გაჰყვეს, ორგულ არს (სიბრ.-სიცრ. 7,29); რაც უცხო ვნახე, იმას ვწერ (საბა, მოგზ. 41); რომელსაც თქვენ გიბძანებთ, იმას ვეცლებიო (ფარსად. 230); ვისიც კელით წიგნი გამომეგზავნა, იმას ჰკითხე (დოკუმენტ. თაყაიშე. 83,19); სირცხელი იმას, ვინც საძრახისი ინდომოს (ილია 298,10); რაც შენთვის არ გინდა, იმას ნურც სხვას უზამო (აკაკი 439); ყველა ვერ შესძლებს იმას, რაც მოულოდნელმა, უცაბედმა, შემთხვევამ შემადლებინა (ვაჟა 128).

გვხვდება ზოგჯერ -ვე, -ცა ნაწილაკიანი ფორმაც:

ვისცა რამინის ჰურეტა განცდით მოუნდეს, მასვე წამსა საკუთრად გული შემოსწიროს (ვისრ. 54,3); რაცა ქარავანისათვის შენ და შენთა ლაშქართა გიყოფია, მასვე თქვენ გიზამო (ამირან. II, 184,5); ვინც უყვარდა, გული მასვე გარდაუდოს (არჩ. 647,1); — რაცა ვთქვი. მასცა ვინანი (რუსთ. 817,4); ვინცა ჩემსა დამეცილოს, მისით მასცა ამოვფხვრიდე (რუსთ. 566,3); ვისაც იბრიყვებ შენს ამხანაგს, მასაც წაჰგვრიო (სიბრ.-სიცრ. 25,16); ჩემი სახელი რომ მთხოვო..., იმასაც მოგცემო (საბა. მოგზ. 20).

იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს კორელატად მაგას. დაეიპოწმით ადგილები „ვეფხისტყაოსნიდან“:

მაგას რა ვჰკადრებ მეფესა, რაცა აწ თქვენგან მსმენია (742,3); შენ რაცა გითქვამს, მაგას ვიქმ (940,3).

ყოველი ხშირად გვხვდება -ვე ნაწილაკდართულად: ყოველივე-
 ყუელა(ი) — ყველა საშუალო ქართულშია დადასტურებული.

მაგალითები:

და უთხრეს მას ყოველი, რაოდენი ქმნეს... (მარკოზ 6,30);
 ...და განყიდა ყოველი, რაჲცა ეღვა (მათე 13,46); ...და განყიდა
 ყოველივე, რაჲცა აქუნდა (მათე 13,46: DE); ... აქუნდა მას
 ყოველი, რასა-იგი ეძიებდეს მის-გან (კიმ. 332,10); და
 ყოველივე ქმენ, რომელი შუენის წმიდათა (ანტიოქ. 123,
 36); ვცან მე ყოველი, რაოდენ ქმნა ღმერთმან (ეკლეს.
 სოლ. 194, გ. 14): ...ოპიზელთა მამათა მოსცეს ყოველი, რომელი
 იპოვა ქელთა მათთა (ხანძთ. ია, ზ, 40); რაჲცა იმისი
 მეცნიერება იყო, ყუელა მოიქმარა და დალია (ვისრ. 227,6);
 რასაჲცა კნახავ; სისუბუქითა ყუელა სწორად შოგინდების
 (ვისრ. 233,28); რაჲცა ღა დანარჩომნი თევზნი იყენეს, ყო-
 ველივე აუწყა (ქილილ. 110); რაჲცა ექნა და მოენახა.
 ყველა წერილად მოაქსენა (პროზ. შაჰნ. 441); რაჲცა შენი
 საუბარი იყოს, ყოველივე გაგითაოთ... (პროზ. შაჰნ. 369);
 რაჲც უთხრა. ყველა ჰყვეს (სიბრ.-სიცრ. 50,6); გვიამბე
 ყველაჲ რაჲც იცი მათგან თქმულია (შაჰნავაზ. 128,2); ყუე-
 ლას ვკადრებ, რაჲცა მჭირსა (შაჰნავაზ. 79,4); რაჲც მახსოვს,
 ყველას გიამბობ (არჩ.); რაჲც გაგეგონოს, ყველა მაყოლინე
 (დოკუმენტ. თაყაიშე. 90,11).

დამატებითი დამოკიდებული წინადადება ხშირად განკვეთს მთა-
 ვარს და საკავშირებელი სიტყვა უშუალო მეზობლობაშია კორე-
 ლატან:

... და ყოველნი, რომელი ბოროტად სნეულ იყვნეს, გან-
 კურნნა (მათე 8,16); რამეთუ ყოველი, რომელი ითხოვნ,
 მოიღოს... (მათე 7,8); ყოველი, რომელი უნდეს, ყოს
 (ეკლეს. სოლ. 213, 53). ყოველივე, რაჲცა პოვოს ქელმან
 შენმან ყოფად..., ქმენ (ეკლეს. სოლ. 218, 510).

ვადასტურებთ „სინტაქსური ასიმილაციის“ ზოგიერთ ნიმუშს:
 კორელატი ეთანხმება ბრუნვაში (მიცემითში) მასთან მეზობლობაში.
 მყოფ კავშირს, მაშინ როდესაც იგი უნდა იღგეს სახელობით ბრუნ-
 ვაში, რამდენადაც ამას მოითხოვდა მთავარი წინადადების შემას-
 მენელი:

მათე 23,3: DE:

და ყოველსა, რა ვ დ ე ნ ს ა გეტყოდიან თქვენ. დაიშარხეთ და ყავთ.

უ ნ დ ა ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო :

და ყოველი, რა ვ დ ე ნ ს ა გეტყოდიან თქვენ, დაიშარხეთ და ყავთ.

შდრ. C:

ყოველი რა ა მ ც ა გრქუან თქვენ, ჰყოფდით და იშარხედით.

მათე 21,22: DE:

და ყოველსა რა ო დ ე ნ ს ა ითხოვდეთ ლოცვასა შინა სარწმუნოვებით, გეყოს თქვენ.

უ ნ დ ა ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო :

და ყოველი, რა ო დ ე ნ ს ა ითხოვდეთ ლოცვასა შინა სარწმუნოვებით, გეყოს თქვენ.

შდრ. C:

და ყოველი, რა ა მ ც ა ითხოთ თაყუანის-ცემასა სარწმუნოვებით, მოგეცეს თქვენ.

ამგვარად, ირკვევა, რომ ძველ ქართულში ობიექტურ კავშირთა კორელატ-სიტყვად სახელობით ბრუნვაში გამოყენებულია განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი, ხოლო მიცემით ბრუნვაში — პირთა ნაცვალსახელი. საშუალო ქართულში განსაზღვრებით ნაცვალსახელს გვერდში ამოუდგება იგი პირთა ნაცვალსახელი. პარალელურად ის(ი)-ც, რომელიც თანდათან გზას იკაფავს ენაში და საბოლოოდ დამკვიდრდება ახალ სალიტერატურო ქართულში.

3. განსაზღვრებითი კავშირების კორელატები

განსაზღვრებით წინადადებაში წარმოდგენილ კავშირს მთავარ წინადადებაში ის სიტყვა შეეხამება მისამართ სიტყვად, რომელსაც ნაცვალსახელური კორელატი უკავშირდება. ძველი ქართულისა და საშუალო ქართულის გარკვეული ხანისათვის ნაცვალსახელური

კორელაცია გამოკვეთილი არ არის, რამდენადაც თანხვედნილობაა ნაწევართან: ნაწევრად ხომ იგივე ნაცვალსახელი (პირთა) იყო გამოყენებული. თანდათანობით ხდება პირთა ნაცვალსახელის განმტკიცება კორელატ-სიტყვად.

შესაძლოა ეს გარდამავალი საფეხური ჩანდეს მაგალითებში:

იგი ვარდი შემყვარდა, რომე თოვლსა არ ეხეწა (რუსთ. 627,2); იგი მტერნი გამილომდეს, აქამდისცა რომე ვითხენ (რუსთ. 596,3); ...იგი სამნი კაცნი, რომე ლომთა ზედა სხდეს, მკვდარნი იყვნეს (ამირან. 24,6); იგი წამალი, რომე ფერქთა მოსასმელათ მოსცა დიაცმან, იგი წამალი მეცა მიბოძა (ამირან. 114,19); დარბაზო, შენ აღარა იგი დარბაზი ხარ, რომელ ყოვლითა ფერთა უკლები იყავ! (ვისრ.); იგი თავენი. რომელიცა ჩემისა ტაბლათა გარდამონაცვივითა იზრდებოდეს... (ქილილ. 255); შენ იგი ქათამი ხარ, რომელი ერთსა პირსა ზედა არ დაადგები... (ქილილ. 132); და იგი ფური, რომე ძიძა და გამდელი იყო ჩემი, მომიკლა (პროზ. შპნ. 393).

კორელატ-სიტყვად საშუალო ქართულის მოგვიანო პერიოდში (აღორძინების ხანის ენაში) გარკვევით ისახება ის(ი), იმ(ა), ამ(ა) ნაცვალსახელი:

... ისი ბადე, რომე დაეგო გულსა შინა, მოშალა... (პროზ. შპნ. 399); ...ისი სიზმარი უამბა, რაცა მოენახა უკლებლად (პროზ. შპნ. 377); წყელმცაა ის ადგილი, რასაც ქვეყნით გამოხველო (არჩ. 620,4); მაგრამ ის კაცი, რომელიც მანდ გამოსაგზავნათ გვინდოდა, აქ არ იყო... (დოკუმენტ. თაყაიშე. 100,11); მერე ომან ლაშქარნივისისათვის რომ ერთი პატარა წიგნი მოგწერა, ის წიგნი ჩვენ ვნახეთ (დოკუმენტ. თაყაიშე. 45,2); მე ვხედამ იმა კაცთა, რომე ვერ მივლენო (ამირან. 11,130,15); ამავე სახლში, სადაც ყოფილიყო, იქვე ეწამებინათ... (საბა, მოგზ. 43); სწორეთ იმ გზაზედ წავიდნენ. საითაც იყო სნებაო (გურამ. 355,3).

ახალი სალიტერატურო ენისათვის ჩვეულებრივია ნაცვალსახელი კორელაცია.

მაგალითები:

... თუ ის მიმინო, რომელიცა გაჩენის დღიდგან კაცის ხელი არ მოჰხვედრია (ილია 292,17); რაღაც ნაყოფს გამოიტანდა ის სამსჯავრო, სადაც ხალხის ენა აკრძალული იყო (აკაკი 465); იქნება ეს ის მელა არ იყოს, ჩემს დიასახლისებს რომ იტაცებდო (ვაჟა 205); ...ის პატარა ბუშტი ლეშისა.

რომელსაც თქვენ გულს ეძახით (ვაქა 23): ამას ებარა ...ის სიმაგრეები. რომელსაც კავკასიის კარს უწოდებდნენ — დარიელა (ყაზბ. 36); იგი თვალ-ყურ-მადევიარც ყოფილა იმ პატარა ქვეყნისა. რომელიც მის გარშემო ბედს შემო-
 ეხაზა... (ილია 258,5): ...იმ ბაზილევსკის მკვდარი ძმა. დღეს რომ სიმდიდრით არის განთქმული (აკაკი 463): ...სწორედ იმ ხელზე დამაჭდა, რომელშიც კურდღელის ტყავი მკვირა (ვაქა 132): იმან დანატრა იმ ბედნიერებას. რომლითაც თავისუფლად შეეძლოთ ამ ადგილების მშვენიერებით დატკ-
 ბობა (ყაზბ. 14).

4. სივრცითი კავშირების კორელატები

სათანადო კორელატებია:

მუნ (მუნით, მუნითკენ)

იქ (იქით, იქითკენ)

ყველგან

სადა საკავშირებელი ერთეულის კორელატია მუნ.

გავეცნოთ მასალას:

ძველი ქართული:

სადა არიან ორნი ანუ სამნი შეკრებულ სახელისა ჩემისათვის, მე მუნ ვარ შორის მათსა (მთ. 18,20); სადა ზაკუვამ არა ხიპოვებინ, მუნ ხიქევეინ და სადა შური არა არს, მუნ ხიხარებნ (ხანმ. მრავალთ.); სადა განმრავლდის ცოდვამ-
 მუნ უფრომს განმრავლდიან ქირნი და განსაცდელნი რისხვი-
 სა-გან... (წარტყუენ. კა, 25): ...სადა განსუენება არს. მუნ არს მტერისა იგი საყოფელი. სადა შუება და განცხრომაჲ არს, მუნ ნაყოფი სულისაჲ არა ყუავის (წარტყუენ. ლბ, 8):
 სადა განმრავლდიან სატანჯველნი, მუნ უფრომსად გარდაე-
 მატის განსუენება მოლუაწებითა (წარტყუენ. მე, 26): სადა არს პატივი მთავრობისაჲ, მუნ არს მსგაჲსებაჲ ღმრთეებისაჲ (ხანძთ. ივ, ია, 22).

საშუალო ქართული:

მუნ მივალ, სადა ყოფილვარ, მკირდა სადამდის ხელობა (რუსთ. 1496,2); წადით, დაკარგეთ მუნ. სადა ზღვისა კიპია (რუსთ. 581,1): წავიდის ქმელსა, იონთა ველსა -- მუნ. სადა

მეფედ ზის კეისარი (თამარანი VI,11); მუნ დაიჭოცნეს, სა-
და ეოცნეს... (თამარანი IV, 4); მუნ შეიყარნენ, სა და იმათ
ვერაინ მიუხვდებისა (არჩ. 555,1); სა და მას თავესა სორო
ჰქონდა. მუნ დასხდენ... (ქილილ. 230); სა და ა საქმე შეუძ-
ლებელი, იგი მუნ არის გამარჯვებული (ბესიკი 13).

მუნ კორელატი ძალიან იშვიათად დაირთავს -ცა ნაწილას-
დამახასიათებელია, რომ მუნცა გვხვდება იმ შემთხვევაში, როდესაც
საკავშირებელი ერთეული ნაწილადართულია: სადაცა.

რამეთუ სა და ცა არს საფასჱ თქუენი, მუნცა იყენენ გულ-
ნი თქუენნი (მთ. 6,21: DE); სა და ცა არს მამაჲ მუნცა
ძჱ და სული წმიდაჲ ... (კიმ. 88,5); სა და ცა სიტყვა საქუ-
რისისა გავიდეს, მუნცა ცოლი არა იყოს ცოლად ქმრისა თვი-
სისა (სიბრძ. სიცრ. 15.10); სა და ც გიჯობდეს, მუნცა იყავ
(ამირან. 120,33).

ძირითადად კი მუნ (ე. ი. უნაწილაკო ფორმა) ეხამება ნაწილაკ-
დართულ კავშირს, ისევე როგორც ჩვეულებრივია მუნ-ის მიმართე-
ლა უნაწილაკო კავშირთან.

გავეცნოთ ისეთ მაგალითებს, სადაც უნაწილაკო მუნ დაკავში-
რებულია ნაწილაკიან საკავშირებელ ერთეულთან:

განვისაჩნეთ მე და ვარსქენ პიტიახში მუნ, სა და -ი გი არა
არს თულაღებაჲ... (შუშან. 41, XVI, 28); სა და -ი გი ორასი
კაცი იღვა, მუნ მოვედით (ამირან. 117,8); სა და -ი გი სამნი
კაცი დგეს, მუნ მოვედით (ამირან. 117,2); მუნ მოვიდა,
სა და -ი გი მისნი სპანი დაეყარნეს (რუსთ. 673,1); — სა და ცა
იყენენ ორნი, გინა სამნი შეკრებულ სახელისა ჩემისათჳს, მუნ
ვარ მე მათ შორის (ზარზმ. 167,28); სა და ცა არს მამაჲ... და
სა და ცა ძე, მუნ მამაჲცა და სული წმიდაჲ და სა და ცა
სული წმიდაჲ მუნ მამაჲცა და ძჱ (კიმ. 88,5); სა და ცა გწაღ-
დეს, მუნ იყავ... (რუსთ. 935,1); თქვენცა მუნ მოდით, სა და -
ცა გესმას ზრალი ზარისა (რუსთ. 1396,4); სა და ც კრულ
იყენეთ მტერთაგან, მუნ ღმერთიმც თქვენი მქსნელია (გურამ.
315,4).

ამგვარად, ჩანს, მუნ კორელატად მოუღის როგორც ნაწილაკ-
დართულ კავშირს (სადა-იგი-ს სადაცა-ს). ისევე უნაწილაკოდაც.
ნაწილაკდართული კორელატი კი (მუნცა) იშვიათია და სიმპტომა-
ტურია. ეხამება -ცა ნაწილაკდართულსავე კავშირს (სადაცა-ს).

ჩვენ განვიხილეთ მუნ-ის კორელაცია „სადაობიით“ ფუნქციით.

გამოყენებულ სადა-სთან. ამისდა მიხედვით, შეიძლება დავასკვნათ. რომ მუნ-ს „სადაობითი“ დანიშნულება ჰქონია.

მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ ლოკალური კავშირი (სით) იხმარება დაწყებითისა („საიდან“) და მიმართულებითის („საითკენ“, „საით“) ფუნქციითაც. ამ შემთხვევაში სადა-ს შეეხამება, როგორც კორელატი, მუნ-მუნით-მუნითკენ:

ა წ ს ი თ წამოსულ ხარ, მუნვე წაედ (ვისრ. 17,19); მუნ არა არიან ჰაბუკნი, ს ი თ შენ მოხვალ... (ამირან. 104,15); ს ი თ ა ც ბრძანოთ, მუნით წავილეთ მეთქი (ამირან. 11,29,8); ამისგან კიდე ღონე ველარა მოიგონეს, რომელ რამინ მუნითვე ქუე ჩაუშვეს, ს ი თ ამოეყვანა (ვისრ. 148,8); ს ი თ ც ა გამოჩნდის, იქმოდეს ჭარნი მუნითკენ რბენასა (რუსთ. 1538,3).

კავშირის სადაობითი ფუნქცია აქვს, ხოლო მის კორელატს დაწყებითისა (გამოსვლითისა). ეს კარგად ჩანს მაგალითიდან:

... ს ა დ ა-ი გ ი ვეშაპი დავკოცენით, მუნითცა გამოვლეთ დ: მოვედით მას ციხესა... (ამირან.).

მუნ-ს შესაძლოა, იშვიათად, დაერთოს -ვე ნაწილაკი (მუნვე):

მუნვე წყნარად კითხვა დაიწყო, ს ა დ ა საეჭუი ჰქონდა (ვისრ. 105,31); ... მივიდა მუნვე ძიძა, ს ა დ ა ვისის პასუხსა მოელოდა რამინ (ვისრ. 74,3); ან სით წამოსულხარ, მუნვე წაედ (ვისრ. 17,19).

ახალი სალიტერატურო ქართულისათვის მუნ დამახასიათებელი არ არის. თუ რომელიმე ავტორთან შეიძლება ზოგჯერ შეგვხვდეს ეს კორელატი, რასაკვირველია, იგი ნახმარია სტილიზაციის შოთხოვნილებით და ნორმად მისი მიჩნევა არ შეიძლება.

აი ზოგიერთი ნიმუში გრ. ორბელიანის ენიდან:

ს ა დ ა ც იელვა მახვილმა მისმა. მუნ მტრის სიცოცხლე განქარდა მსწრაფლად (89); ს ა დ ა ც შესძახე, მუნ იყო მტერთ სრვა (89); და ზაქარია, მიწისა მგელი, ანაზღვეულად მუნ აღჩნდებოდა, ს ა დ ა ც ა მტერი გალაღებული, მისგან შეძუსვრას არ მოელოდა (89); ს ა ც ა შენ იყავ, მუნცა მე ვრბოდი (55); ს ა ც ა შენ იყავ, მუნცა ყვავილნი უმეტეს სუნნელთ აღმოფშვინვიდენ (55); და ს ა დ დასთხიეს გმირთ სისხლი... მუნით მოისმის ლხინის ხმა... (90).

ახალ ქართულში ლოკალური კავშირის კორელატია იქ, რომელიც მუნ-ის ბადალია, მისი შემცვლელია.

იქ(ი) კორელატი შესაძლოა შეგვეხედეს საშუალო ქართულის მოგვიანო პერიოდში — უაღრესად იშვიათად:

ს ა დ ა კელმწიფე იბანებოდა, იქ ორმო ჩასთხარა და შიგან შიშველი კრმალი დაარკო (პროზ. შპან. 371); იქი მიიყვანა, ს ა დ ა ფრიდონის ძიძა ფური დაბადებულიყო (პროზ. შპან. 383); ს ა დ ა ც ა მსგავსნი ჩემნი მეფისა მოქელენი მკვიდრობდენ, იქ დავემკვიდრე (იესე ოსეშვ. 27).

ჩვეულებრივია ახალ სალიტერატურო ქართულ ენაში:

წადი და შენ იქვე დაიჩოქე, ს ა დ ა ც იყავი (აკაკი 438); იქ გადასახლდეს, ს ა დ ა ც... გაისტუმრა... საყვარელი ქალთაშზე (ვაჟა 209); წავედი იქითკენ, ს ა ი დ ა მ ა ც ეს ხმა მოისმო- (ვაჟა 186); იქ რა უნდა..., ს ა ც ა ქენჯნა და მხილებაა სინიდი- სისა? (ვაჟა 50); იქ შურს რა უნდა, ს ა ც ა სიყვარული და სიბრალულია (ვაჟა 57); ს ა ც ა სხვა მკვდარი ბარტყი დამალა, იქ მიიტანა (ვაჟა 27).

იქით-იქითკენ-ის ნიმუშებია:

...დაეშვა იქით, ს ა ც ა შავარდენი და მისი მსხვერპლი ჩაე- ფარნენ (ვაჟა 84); ...იწვედა იქით, ს ა ი თ ა ც ქორი გაფრინ- და და გაჰკიოდა (ვაჟა 131); ს ა ი თ ა ც გვინდა, იქით წავიდეთ (ვაჟა 209); წავედი იქითკენ, ს ა ი დ ა მ ა ც ეს ხმა მოისმო- და (ვაჟა 146); ...გასწია იქითკენ, ს ა ი თ ა ც მამლის ყვილი ესმოდა (ვაჟა 204).

ყველგან-ის ნიმუშებია:

ს ა დ ა ც შეედივარ, ყველგან დაბძანდის მეუბნებიან (აკაკი 404); ს ა ც ა ფეხი დაედგი, ყველგან გლოვის და ტირილი ხმა შემომესმა (ვაჟა 58).

5. დროულობის კავშირების კორელატები

დროულობის კავშირებს მთავარ წინადადებაში ეფარდება შემ- დეგი კორელატები:

მაშინ, მაშინვე
მეყსეულად
მუნ(თ)ქუეხვე
მყის
მას უამსა

მუნითგან
მარამდი(ს)
მანამდი(ს)
მანამ

მაშინ კორელატი უკავშირდება რა(ა), ვითარ, ვითარცა, ვითა, რაჟამს, ოდეს, რომე—რომ, როდეს, როცა—როდესაც, როს საკავშირებელ ერთეულებს.

ნიმუშები ძველი ქართულიდან:

მაშინ მეჩუენა ბერი იგი, ვიყავ რა ა მწუხარებასა შინა დიდსა ამის საქმისათჳს (კიმ. 214,18); მაშინ შევიდა წმიდად ეკლესიად..., მშულობა მდუმრიად რა ა დაუტევა და გამოსლვასა ბერთა ჰამბორის-ყოფა მისცა (ხანძთ. ობ, ობ, 77);— ვითარ მომცეს მე ნათელი წმიდათა მათ კაცთა სახელითა მამისათა..., მაშინ გამომიბრწყინდა მე ნათელი დიდად ბრწყინვალე... (რაჯახ. 90,18); და ვითარ მიიწინეს და შევიდეს წინაშე დედოფლისა..., მაშინ წმიდამან შუშანიკ ჰრქუა მათ... (შუშან. 14,V,5); და ვითარ ჩჩულნი იგი იტყოდეს კირიელესონსა, მაშინ ჩუენ ყოველნი ვევედრებოდეთ ღმერთსა შიშით და ძრწოლით... (წარტყუენ. მშ, 17); და ვითარ მივიდა კარსა ტაძრისა მათისასა, მაშინ კურაპალატი ზე აღდგა... (ხანძთ. ივ, ია, 17); და ვითარ მოეგო გონებასა, მაშინ მივიდა წინაშე დედისა ფებრონიასსა საწყალობელი იგი (ხანძთ. ნთ, ნვ, 58); — და ვითარცა დასცხრა სიმძაფრე გულის-წყრომისა მათისაჲ, მაშინ ბრძანა მთავარმან მათმან... (წარტყუენ. იშ, 21);—რაჟამს მოვიდეს ძმ კაცისაჲ დიდებითა თჳსითა..., მაშინ დაჯდეს საყდართა დიდებისა თჳსისათა (მათე 25,31); და რაჟამს იხილოთ საძაგელი და მოოკრებისაჲ მდგომარჲ, მაშინ რომელნი იყვნენ ჰურიასტანს, ივლტოდედ მთად (მარკოზ 13,14); რაჟამს კელყონ კელოვანთა მუშაკთა, მაშინ იხილოს თუალმან მხილველთამან შუენიერებაჲ ადგილისა ამის (ზარზმ. 157,28); ...ო დეს ჰგონებდეს..., მაშინ განეშორნეს საუკუნოდ დაწყლულნი გონებითა (წარტყუენ. მდ., 28); ხოლო ო დეს მოიწიოს ზაფხული..., მაშინ იცნობოს თითოეული მათი...(კიმ. 300;14); ხოლო ო დეს სათნო იყო..., მაშინ დაუტევე მე... (აბო 69, 21); რამეთუ ო დეს დეკანოზმან ეამის-წირვისა თჳს ეამსა ჰრეკოს, მაშინ ყოველნი მღვდელნი მუნ არა მივიდენ (ხანძთ. მთ, ო. 57).

ჩვენ გავითვალისწინეთ მაშინ კორელატის გამოყენება ძველი ქართულის დროულობის საკავშირებელ ერთეულებთან -- რა(ა), ვითარ, ვითარცა, რაჟამს, ოდეს — შეხამებით.

ნიმუშები საშუალო ქართულიდან:

მაგრა რა მათსა ქვეყანას მიხვალ, მაშინ ომნი დიდნი გინ-
დანო (ამირან.); რა მისჭირდეს, მაშინ უნდან გონებანი
გონიერსა (რუსთ. 1191,4); მაშინ საქმე გააცხადეთ, რა ხელ-
მწიფე გარდიცვალოს (არჩ. 600,4); მაშინ რჩევა გარდიცლება,
რა ყელი ყელს გარდაიღოს (არჩ. 647,4); — ვითა გვესრო-
დეს და შეგვაჭირვებდეს, მაშინ გვიყივლა ბადრი იამანისძემან
(ამირან. 16,5); — ოდეს კაცსა დაეჭიროს, მაშინ უნდა ძმა
და თვისი (რუსთ. 773,4); იადონი მაშინ მოკედეს, ოდეს
ვარდმან იდამკნაროს (რუსთ. 767,2); — კაცის სიცრუვე მაშინ
გამოჩნდების, რომე მძინარისა შუღლით და ბრძოლით
რიგებასა ცდილობდესო (ქილილ. 152); მერმე ჩვენი ოჯახი
რომ აიკლეს..., მაშინ სისხლის წიგნი ქონდა ბებიაჩემსა (დო-
კუმენტ. თაყაიშვ. 12,2); —...როდეს უკანა მოგვეწივა ამბრი
არაბი აბუტარისთვის, მაშინ მომკვდარიყო სამასი კაცი (ამი-
რან. 35,33); როდესაც სიუხვისა და წყალობასა ჟამნი ერთად
შეიყრებიან, მაშინ ხამს სიკეთისა ქმნა (ქილილ. 252); როს
მესა მესით., მაშინ გალხინოს... (აბდულმესია მგ, 94,1); მაშინ
სცნობ ჩემსა ანდერძსა, როს ეგე გარდაგზდებისა (არჩ.
554,3).

ამგვარად, მაშინ კორელატი ეხამება საშუალო ქართულის დრო-
ულობის კავშირებს — რა, ვითა, რომე—რომ, ოდეს, როდეს, რო-
დესაც, როს.

მაშინ, მაშინვე, მაშინათვე ეხამება დროულობის კავშირებს ახალ
სალიტერატურო ენაშიც:

ამის ანგარიშს, როცა მოვალ, მაშინ მოგთხოვ (გრ. ორბელ.
წერილ. 51,192); როცა გიჭირს, მაშინ გემალება (ილია
267,3); როცა იმათ ეშლებოდა, მაშინ ვაქნევდი თავს (აკაკი
433); მაშინ კი, როცა ბულბულის მღერას ვუგდებდი ყურს,
ჩემმა გულმა ფეთქა დაიწყო (ვაჟა 4); როცა შინ მშვიდო-
ბით დავბრუნდებით, მაშინ ვითხოვ ვაგისგან იმ ქალს...
(ყაზბ. 10).

მაშინ-ს ზოგჯერ ემატება ნაწილაკები: -ცა, -ღა.

მაგალითები:

რა მზე ნათობდეს, მაშინცა ეთქმის დაბნელებულად (თამა-
რიანი XII,4); ხოლო მღდელი იგი შემწირველი ვითარცა
შევიდა შესაწირავითა მით საკურთხეველად..., მაშინღა აღმდ-
ლდა ტრედი იგი (რავახ. 82,34); მაშინღა შექნათ აჯაბნი, რა

ნახოთ ჩემგან ქნილია (შაჰნავაზ. 111,2); ო დ ე ს ც ა მაგას
ვკშორავ, ჩემი სიხარული მაშინდაა (ვისრ. 116,22); რ ო დ ე -
ს ა ც თვალით ვნახავ, მაშინდა დავიჭვებთ (ქილილ. 244).

მყის — მეყსეულად კორელატი ეხამება რაჲ, ვითარ, ვითარცა,
რაჲმს კავშირებს. იგი იშვიათია ქართულ ენაში. უმთავრესად
გვხვდება ძველ ქართულში; შესაძლოა შეგვხვდეს საშუალოსა და
ახალ ქართულშიც:

ხოლო მიიწინეს რ ა ჲ ქუეყანასა მას მეგრელთასა, მეყსეულად
განყვენეს იგინი ურთი-ერთას (კიმ. 93,34); ხოლო ვ ი თ ა რ ც ა
დახედნა მანკიერმან მან საწედარმან, მყის განჰკრთა... (გ. მთა-
წმიდ. 112,9); და ვ ი თ ა რ დასწერა ჭუარი ყრმასა წმიდამან
მან, მყის განეშორა ვნებაჲ იგი მის-გან... (კიმ. 316,27); და
ვ ი თ ა რ გამოოდენ-ვიდოდეს მიერ ნავით, მეყსეულად იცნეს
იგი კაცთა მათ მის ადგილისათა (მარკ. 6,54); და ვ ი თ ა რ
ესრმთ ვიყვენით ჩუენ, მყის გამობრწყინდა სახლსა შინა...
(არამათ. 21,1); ვ ი თ ა რ ც ა ცნა..., მეყსეულად იწყო წმიდა-
მან სერაპიონ... (ზარზმ. 155,6); და ვ ი თ ა რ ც ა ესე თქუა,
მყის დასცხრა ფრიადი იგი სასტიკებაჲ ენისა მისისაჲ (ზარზმ.
171,11); და ვ ი თ ა რ ც ა მივიდა მისსა ქმარი მისი, მეყსეუ-
ლად ითხოვა მისგან... (ანტიოქ. 105,15); ...და მეყსეულად
დაიცნებდის და განიბნევის მათვე ნიეთთა მიმართ..., რ ა ე ა მ ს
იგი თვთოეული შეერთებულთა მათ ნიეთთაჲ თვსთა ადგილთა
წარვიდის (ექუსთა დღეთაჲ 13,28); ... რ ა ე ა მ ს წუმის მძაფ-
რიად სიცხესა, მყის ყანისა თავუთა მიერ აღივისს ქუეყანაჲ
იგი (ექუსთა დღეთაჲ 105,15); რ ო ს მოვიხილე, მყის შევი-
ქენ თავისა მტერი (ბესიკი 11); რ ო ს გაშალეს წიგნი მძახალთ
მყის შეექმნათ კმუნვა-ურვა (ბესიკი 59); აწ რ ა თვალნი
ლაქვარდს გიხილვენ. მყის ფიქრნი შენდა მოისწრაფიან (ბა-
რათ. 6).

მუნჭუესვე — მუნთჭუესვე კორელატი ვადასტურებთ ვითარცა,
ვითარ კავშირებთან; გვხვდება ძველ ქართულში.

ნიმუშები:

და ვ ი თ ა რ ც ა შეიხო იგი მან ჯორცთა თვსთა, მუნჭუესვე
განიყურნა და წარვიდა იგი სახიდ თვსა... (კიმ. 239,3); მაშინ
ვ ი თ ა რ ც ა აღასრულეს ლოცვაჲ მათი წმიდამან საბა და
ყოველთა მოქალაქეთა, გარდამოჰდა მუნთჭუესვე რისხვაჲ
(ასურ. 20,25); მუნჭუესვე, ვ ი თ ა რ ც ა დაიდგნეს ცხედარნი.
წელი უპყრა ყრმასა მას (იპოლიტე აბ, 45); და ვ ი თ ა რ ესმ

ესე მათ მისგან, მუნჯუშსვე მოიყვანეს იესუ და აღიყვანეს იგი ადგილსა მას სამღვდელსა... (აღსარებათა თევდოსისი ჰურიათა მთავარისაჲ, ყუბანეიშვილით: 24,45).

ასევე იშვიათია მას ჟამსა რაჟამს, ვითარ, როდეს — როდესაც კავშირებთან:

და რაჟამს იგი ჰქმობდი ჩუენდა მომართ და არარაჲ მივიგე, მას ჟამსა წმიდისა მის კაცისა თანა ვიყვენით... (ანტიოქ. 92,5); ვითარ ჰამდა ეგრეთსა, მას ჟამსა მოვიდნეს კაცი ინდონი (ამირან. II, 43,6); ოდეს ერთად სხდეს ამირან და სეფედავლე, მას ჟამსა ადგა ქოოს ქოსიძე... (ამირან. II, 175, 20); მას ჟამსა, როდეს მაკურთხეთ, თქვენის ბრძანებისა მორჩილნი ვიყვენით (ქართლ-კახეთის საბუთ. 204,155); ...ყოველთავე მას ჟამსა, როდეს მოგუიდექით კარსა და საბარათაშვილოშიგა მამულს გუიაცენით (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 165,5); მას ჟამსა, როდესაც მოგვიდეგით კართა დარბაზისა ჩვენისასა..., ჩვენც ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 129,9); მას ჟამსა, როდესაც სამცხი-დამ ქართლით გარდმოვედით..., დავრჩი მარტო (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 63,5).

ვიდრე კავშირს ძველ ქართულში უკორელატობა ახასიათებს.

საშუალო ქართულში ვიდრე — ვირე-ს აქვს კორელაცია. კორელატებია: მანამდი(ს), მარამდი(ს), მუნამდი(ს).

ნიმუშები:

ვიდრე დარევედეს სიფიცხე გულსა მი-და მო ლმობასა, მანამდი პასუხს არ ვიტყვი, შევეპყრა დიდს სალმობასა (არჩ.); ძებნე მანამდის ქუეყანასა შიგან, ვირე მისგან უკეკლუცესიცა არა ჰპოო (ვისრ. 172,6); ...მუნამდის არ მოვეკუდე ვირე შენი პირი კულა არ ვნახო (ვისრ. 149,13); ...მუნამდის მოვიჭირებებ სამსახურისათვის, ვირე თავსა არ მოვიკლავ (ვისრ. 252,13); ვირე ას-ასი ტაიჭი დაეღეოდა, მარამდის ზოგჯერ მან აჯობოს და ზოგჯერ მან (ამირან. 124,34); ჩემი ლხინი მუნამდის ა, ვირე ვიყო შენი მჭვრეტი (რუსთ. 1501,4); მანამდის იტირა, ვირე ორნივე თვალნი დაუდგნეს და ველარას ხედვიდა (პროზ. შპნ. 413); მუნამდის მგზავრნი ვართ, ვირემდის ვისსა რამინისაგან დავსცუიდეთ... (ვისრ. 146,9); ვირემდის ჩვენ თითოსა მოვჰკლევდით, მარამდის მან სამნი ძმანი იგი ამტრახისძენი დაჯოცნა (ამირან. 76,22); მუნამდის გემუდარები და გეჭენები, ვირემდი გულისა შენისაგან წყრომა არ გაქარდეს (ვისრ. 252,16); ლმერთმან მუნამდის

მიწა მყოს, ვ ი რ მეფე იყო ცნობილი (რუსთ. 1476.4).

სათანადო კორელატებს -ცა ნაწილაკი არ ახასიათებთ. გვაქვს ორიოდ საამისო ნიმუში და დამახასიათებელია, რომ -ცა ნაწილაკიანი ფორმა ეხამება -ცა ნაწილაკიანსავე ვირე კავშირს, ხოლო ვირეცა აგრეთვე იშვიათი გამონაკლისია საშუალო ქართულში. მაგალითებს გვაწვდის „ვისრამიანი“:

ვ ი რ ე ც ა მზე და მთუარე აღმოვალს, მუნამდინცა მე შენგან იმედგარდაწყუედილი არა ვარ (216,10); ვ ი რ ე ც ა ქუეყანასა შიგან კაცი იპოების, მუნამდინცა დაიდების ესე სირცხულიად ჩემი ამბავი (162,10).

ახალ სალიტერატურო ქართულ ენაში ვიდრე კავშირს კორელატად მოუღის მანამ, მანამდე.

უთანდებულო ფორმა (მანამ) მეტად იშვიათად, შესაძლოა, საშუალო ქართულის მოგვიანო პერიოდშიც შეგვხვდეს. დაკიმოწმობთ ორიოდ მაგალითი:

ვ ი რ ნებას არ აღგისრულებ, მანამ სად მოვეშვებია? (არჩ. 569,4); ვ ი რ ე მ რუსნი გვიშველიან, მანამ ჩენი გარდაგეკედების (გურამ. 57,4).

უნდა ვიფიქროთ, რომ სასაუბრო ენაში უთანდებულო ფორმა ამ დროიდან გავრცელებულია, ხოლო სალიტერატურო ენაში ის იავეს წამოყოფს ლექსში, მარცვალთა რაოდენობის მოთხოვნილებასთან დაკავშირებით.

ახალი ენისათვის ჩვეულებრივია ამ ტიპის ნიმუშები:

ვ ი რ ე სკოლაში წახვიდოდე, მანამ(დე) გაკვეთილები კრდევ ერთხელ გაიმეორე; ვ ი დ რ ე მამა დაბრუნდებოდა. მანამ(დე) თოხი გავლესე და მისთ.

სანამდი(ს) კავშირს საშუალო ქართულში (აღორძინების ხან-ს ენაში) კორელატად ეხამება მანამდი.

მაგალითად:

მანამდი ვიტირე, ს ა ნ ა მ დ ი სიკედლზე მივარდი (რუსულდ. 759,4); ს ა ნ ა მ დ ი თაის ნებისად საქმეს გაარიგებდე, კელმწიფეო,... მანამდი ამისი შენახვა გამოძივა კელითაო (რუსულდ. 935,6); მანამდი ის ბალში შეაქცევს კელმწიფის შვილსა, ს ა ნ ა მ დ ი მე აღმასის გველთან მივიდოდე (რუსულდ. 783.1); სანამდი ყმაწვილი იყვნენ, მანამდი უნდა ცდილობდენ (ვახტ. სეგ ი).

ახალ სალიტერატურო ენაში სანამ-ს შეეხამება მანამ:

ს ა ნ ა მ გავროზგაედნენ, მანამ მოინანე შენა შეცდომებო;

ს ა ნ ა მ ფერხულს ჩააბამდნენ, მანამ მხედრული დააგუგუნეს და მისთ.

დროითი ინტერვალის გადმოცემის კავშირებთან შემდეგი მდგომარეობაა: რა კავშირთან შეხამებულია საშუალო ქართულში მუნიტგან.

ნიმუშები:

რა მოყუარემან ჩემმან თმანი დამიგრუზნა მუნიტგან მით სურნელითა ტოილოითა გული ჩემი დაუბამს მაგრად (ვისრ. 158,28); რა ვნახე და შეგისწავლე, მუნიტგან ...ვით გავქე (ვისრ. 191,14); რა გული დავაგე შენად სარებლად, მუნიტგან ვარდს გიფენ მითამ არებით (ბესიკი 18).

ძველ ქართულში ვინაჟგან-ს, ხოლო ახალ ქართულში რაც კავშირს (იმავე ფუნქციით), მთავარ წინადადებაში შეეფარდება დროის აღმნიშვნელი სიტყვები (დღე, წელიწადი, თვე, საუკუნე...).

გავეცნოთ მასალას:

A

სამი დღე არს, ვინაჟთგან მელიან მე (პაემ.: მარკოზ 8,2); ხუთდღე არს, ვინაჟთგან შემემთხვა მე ესე (კიმ. 299,30); და მიერ დღითგან, ვინაჟთგან პყრობილ ყვეს იგი ციხესა მას შინა, სასთაულსა ზედა თავი არა მიდვის... (შუშან. 38, XIV,16); რაოდენი ჟამი არს, ვინაჟთგან ყოფილ არს ეგე მაგის თანა? (მარკოზ 9,21); ორი წელი მაქუს ჩუენ, ვინაჟთგან გამოსრულ ვართ ქუეყანით ჩუენით... (კიმ. 334,3); ...და დაეყო მას უმრავლეს ორმოციხა წლისა, ვინაჟთგან სართულსა ქუეშე არა შესრულ იყო იგი და არცა ენახა პირი დედაკაცისაჲ (ასურ. 16,32); ...ესე შეექუსწ თოთუჲ არს, ვინაჟთგან წესსა შინა არს მიდგომილებისა (კიმ. 180,37).

B

ერთი საუკუნეა, რაც ქართველები ცუდკაცობისათვის იგზავნებიან ციმბირში (აკაკი 484); ეს თვე-ნახევარია, რაც გიახელი (ილია 278,9); ხუთი წელი იქნება, რაც სამუდამოდ დამაკარგვინეს ჩემი მიწა-წყალი (ილია 267, 39); სულ რამდენი წელიწადია, რაც რუსეთი აქ შემოვიდა (ილია 254,5); ერთი წელიწადია, რაც მთელი დუნია მაგაზე ლაპარაკობს (ლომოური); ეს რამდენიმე დღე იყო, რაც მათიას

ეს ჩვეულება დასჩემდა... (ყაზბ. 59); დიდი ხანია, რაც ამ მხარესა ხარ? (ილია 267,37); კარგა ხანია, რაც ესეც მოქსხლტა თავის საყვარელ მეგობრებს და ამხანაგებს (ვაჟა 19); თუმცა დიდი ხანი გავიდა მას აქეთ, რაც ის მოკვდა... (აკაკი 474).

დროულობის კორელატთა ადგილი განსაზღვრულია: წინადადების თავშია მოქცეული. უპირატესად იშვიათია ინვერსიის შემთხვევები. ეს ეხება მაშინ-ს:

ოდესცა მაგას ვკშორავ, ჩემი სიხარული მაშინღაა (ვისრ. 116,22); ოდესცა ყურდგელი გალომდეს, რამინის გული ვისისაგან მაშინღა გაძღეს (ვისრ. 101,7); იადონი მაშინ მოკვდეს, ოდეს ვარდმან იდამკნაროს (რუსთ. 767,2); კაცის სიკრუვე მაშინ გამოჩნდების, რომე მძინარისა შულლით და ბრძოლით რიგებასა ცდილობდესო (ქილილ. 152).

თუ არა-ს კორელატია მაშინვე. -ვე ნაწილაკი მაშინ-ს ანიჭებს ერთდროულობის, ერთი მოქმედების მეორე მოქმედებასთან სწრაფი მიმდევრობის ნიუანსს, რაც სწორედ ნიშანდობლივია თუ არა კავშირისათვის.

მაგალითები:

მაქსიმოვიჩი ჩამოვიდა თუ არა, მაშინვე ბრძანება გამოსცა... (აკაკი 431); დაიცილებოდა თუ არა ვისიმე ჭიქა, მაშინვე აავსებდნენ (აკაკი 397); ვაჩვენებდი თუ არა ხორცს, მაშინვე მოფრინდებოდა და ხელზე დამაჭდებოდა (ვაჟა-130); ამოფრინდებოდა თუ არა კალია..., მაშინვე დაექანებოდნენ (მგალობლიშვილი); დედა ჩემი დაინახა თუ არა მამასახლისმა, მაშინვე ანება თავი ნინიკას (ლომოური).

მაშინვე ეხამება აგრეთვე თუ არა-ს ფუნქციურ ბადალს — როგორც კი-ს. ზემომოყვანილი მაგალითები ამხარად გადაკეთდება:

როგორც კი ჩამოვიდა მაქსიმოვიჩი, მაშინვე ბრძანება გასცა; როგორც კი დაიცილებოდა ვისიმე ჭიქა, მაშინვე აავსებდნენ; როგორც კი ვაჩვენებდი ხორცს, მაშინვე მოფრინდებოდა..., და ა. შ.

მაშინვე-სთან ახლოს დგას მნიშვნელობით ის, ეს ნაცვალსახელისა და იყო ზმნის შეხამება: ის იყო, ის-ის იყო, ეს-ეს იყო, რომელსაც ენის განვითარების თანამედროვე საფეხურზე კორელატის ფუნქცია აქვს მიღებული.

მაგალითები:

ის იყო კერძებს აწყობდნენ ჟამებში. როდესაც ცელ მხარზედ გადებული ერთი მთიბავი მოვიდა და შესძახა

(ყაზბ. 11); ის იყო ფეხი გადაადგა იქ მისასვლელად, როდესაც დაინახა იმისკენ მომავალი ორი ქალი... (ყაზბ. 61); ის იყო სოფ. №-ის საზღვარს უახლოვდებოდნენ, რომ გადმოხტა მუნჯი ბაჩუა.

ჩვეულებრივ ამგვარი კონსტრუქციისათვის დამახასიათებელი ასინდეტური დაკავშირება: დროის კავშირი გაუჩინარებულია.

ნიმუშები:

ის იყო ცხვარი გადავფინე თხილიანს ვაკეზე, ზევიდანაც ხმა მომესმა (ვაჟა); ის-ის იყო, კაცის გულის სიკეთეზედ მელაპარაკებოდა, ღრმერთმა ისე მოიწადინა, თვალით დამანახვა ის, რაც სიტყვით მღვდელმა ჩამაგონა (ილია 287,25).

მაგრამ არ არის ერთადერთი ვარაუდი — აქ დროის გარემოებითი წინადადების კონსტრუქცია დაეინახოთ, — შესაძლოა თანწყობის კონსტრუქცია გვექონდეს.

შდრ. მაგალითები:

ის იყო დააფრინდა ყველის ნაჭერს, და დიამბეგმაც სწორედ ამ დროს არ შეასწრო თვალი! (ვაჟა 25):

აქ კონსტრუქცია პარატაქსულია, მაგრამ დროულობის მომენტი მაინც წარმოდგენილია დროის გარემოებითი სიტყვით: ამ დროს („... დიამბეგმაც სწორედ ამ დროს არ შეასწრო თვალი!“).

ის-იყო-ს შემცველი წინადადება, როგორც წესი, წინ უსწრებს მასთან დაკავშირებულ წინადადებას.

ის იყო... დღევანდელ ქართულში დროის გარემოებით სიტყვად იხმარება ზოგჯერ, — იგი მაშინვე-ს ბადალია, ამიტომ, ბუნებრივია, ეგ სიტყვა-გამოთქმა უნდა შეგვხვდეს მარტივ წინადადებაში.

ამის მაგალითებია:

ეს-ეს იყო გაათავეს ღვინის ამოღება კარაპეტამ და დემეტრემ (ვაჟა 103); ის იყო, მზეც დაეწვერა (ვაჟა 132); ქალმა ის იყო დააპირა, კითხვით მიემართნა... (კლდიაშე. 1,317); ის-იყო. უნდა გაეცილებინა ვერხვისათვის, მაგრამ ვერხვი მთელი თავის სიგრძე-სიგანით გადაიზნიქა (ვაჟა 38,2).

ავიღოთ მაგალითი:

...უთხრა მოამბეს ხანშიშესულმა გლეხმა, რომელიც ის-იყო მიუახლოვდა მხიარულად მოლაპარაკე ჭგუფს (კლდიაშე. I, 5,9). —

აქ შეიძლება ჩავსვათ მაშინვე, ნაცვლად სიტყვისა ის-იყო და ზეიღებთ:

... უთხრა მოამბეს ხანშიშესულმა გლეხმა, რომელიც მაშინვე მიუახლოვდა მხიარულად მოლაპარაკე ჭგუფს.

6. მიზეზობითი კავშირების კორელატები

მიზეზობითი კავშირების კორელატებია:

ამად	ამით, მით
ამისთვის, მისთვის	ამიტომ, მიტომ

რომელ-რომე-რომ კავშირთან, როგორც სათანადო ადგილას დავრწმუნდით, კორელატი დროთა ვითარებაში თავის შემადგენელ ნაწილად იქცა. ძალზე იშვიათია ისეთი შემთხვევები, როდესაც კორელატი დაშორებულა კავშირთან და მოქცეულია მთავარი წინადადების ფარგალში, ე. ი. თავისი ნიშანდობლივი ადგილი უქირავს.

გავეცნოთ მაგალითებს:

შენ სხუა ცოლი მით შეგირთავს, რომელ მრჩეალი კაცი, რაცა მიჰხუდეს, ყუელასა მოეკიდების (ვისრ. 221,3); ცალკერძ ამით გვიმძიმდა, რომე მათ უსწოროთა ჭაბუკთა ომსა და ფათერაკსა მოვინახევდით (ამირან. II, 176,22); უქმად ამად არ ჩავიგდებ, რომ ესენი არ უქმობდეს (არჩ. 13,1); რომელ მიძღვენ ძღვენი დიდი და საკვირველი. ამისთვის მადლს არ გარდავიკდი (ამირან. 56,11). ჩვენ ამისთვის მოსრულვართ თქვენსა წინაშე. რომე სიკეთე და ჭაბუკობა გვასმია შენი (ამირან. 108,1); შენი სწავლება ჩემს გულსა შიხამისათვის არ შევიდა, რომე ზიანიც დამენახა, მაშინც მის საქმისა ესეთი უსაზღვრო ნდომა მქონდა (ქილილ. 207).

ახალ ქართულში რომ-თან ნიშანდობლივია იმიტომ, მიტომ კორელატი:

...იმიტომ ეჭავრებოდა, რომ უნდა ამდგარიყო და ტანთ ჩაეცვა (ილია 329,9); ამ გზით მიტომ გამისტუმრეს, რომ იქ ვორონცოვის ქერივი ეგულებოდათ (აკაკი 445); იმიტომ მენანება..., რომ, ჯერ ერთი, ბარტყია, ჯეელია (ეაქა 205).

ამიტომ — იმიტომ კორელატი დროთა ვითარებაში უახლოვდება კავშირს ადგილის მიხედვით და მისი შემადგენელი ნაწილი ხდება: ამიტომ (იმიტომ) რომ. შესაძლოა ამიტომ — იმიტომ კავშირის გვერდით იდგეს, მაგრამ იგი არ მივიჩნიოთ კავშირის კომპონენტად. მას კორელატის მნიშვნელობა ჰქონდეს შენარჩუნებული. ამ ვითარებაში მას ფრაზაში ლოგიკური მახვილი ესმის და წერაში მძიმითაა გამოყოფილი კავშირისაგან. მაგალ., წინადადებაში — „ეს თავისუფლება მე გამოვგლიჯე ძალით, გამოვგლიჯე იმიტომ რომ უხასიათოა“ (ყაზბ.) იმიტომ კორელატია, იგი სამახვილო ცენტრია. ამას მოწ-

მობს აგრეთვე. ზმნის ტაქტოლოგიური განმეორება: „...გამოვგლიჯე, გამოვგლიჯე იმიტომ, რომ...“ ანდა ავიღოთ მაგალითი კოლალომთათიძის ნაწერებიდან:

ჩვენ არ გადავებხვევით ერთმანეთს იმიტომ, რომ თავის თავს კაცი ვერ გადაებხვევა, ჩვენ არ ვაკოცებთ იმიტომ, რომ თავის თავს ვერ აკოცებს კაცი..., არ ვსაუბრობთ იმიტომ, რომ არ არის საჭირო ენით ილაპარაკო, როცა გული ლაპარაკობს... და არ დავწვებით ამელამ ერთად იმიტომ, რომ ჩვენ ისედაც ერთად ვართ... (II, 99, 8).

აქ ფრაზის საერთო ტონი და თხრობის ექსპრესია შინაგანი აუცილებლობით ვარაუდობს ლოგიკურ აქცენტს მიზეზის მომენტზე და ეს გარემოება იწვევს იმიტომ-ის ინტონაციურ გამოყოფას რომ-ისაგან: იმიტომ და რომ თუ ერთ ინტონაციურ მთლიანობაში არ არის მოცემული, მთლიან კავშირად მათი მიჩნევა შეუძლებელია.

ეს შენიშვნა ეხება ყველა კავშირს, რომლებიც მიღებულია კორელატისა და ნამდვილი კავშირის გაერთიანების საფუძველზე.

საქმე ისაა, რომ ზეპირ მეტყველებაში ეს რიტმო-მელოდიკური ფაქტი ადვილად აღიქმება, — სხვა მდგომარეობაა, როდესაც საქმე გვაქვს დაწერილთან. მართალია, ამ შემთხვევაში მძიმის დასმა საკმარისი სადიფერენციაციო საშუალებაა (იმიტომ, რომ, შდრ. იმიტომ, რომ; ამისთვის, რომელ, შდრ. ამისთვის რომელ და სხვ.). მაგრამ, ჭერ-ერთი, ახალ სალიტერატურო ქართულში ეს ვითარება ნორმირებული არ არის, — შესაძლოა ავტორი ლოგიკურ მახვილს აკეთებდეს იმიტომ-ზე და მაინც მძიმით არ გამოაცალკევოს იგი რომ-ისაგან, და პირიქით, და, მეორე მხრით, საქმე უფრო გართულებულია ძველი წერილობითი ძეგლების მიმართ, როდესაც პუნქტუაციის არადიფერენცირებულ სისტემას არ ძალუძს გადმოსცეს ფრაზის ინტონაციური თავისებურება.

ზემოთქმულის შემდეგ გასაგები უნდა იყოს, რომ იმ საილუსტრაციო მასალაში, რომელიც ჩვენ წარმოვადგინეთ კორელატის კავშირის კომპონენტად ქვეყნის დასახასიათებლად (ამით რომელ, ამისთვის, რომელ, ამაღ რომელ და სხვ.), ყველა მაგალითი როდი უნდა იქნეს გაგებული, როგორც მაჩვენებელი კორელატ-კავშირის შედეგების დასარულეული მდგომარეობისა. ზოგჯერ ხერხდება იმის გაგება — კორელატი კავშირის ნაწილია თუ არა, მაგრამ ზოგჯერ ტექსტი არავითარ სემანტიკურ ანდა ფორმალურ ნიშნებს არ შეიცავს გარკვეული დასკვნის გამოსატანად.

ჩადგან(აც) კავშირთან კორელატი, საერთოდ, დამახასიათებელი

არ არის, მაგრამ იშვიათად მაისც შეიძლება მას შეეხამოს ამის(ა)თვის, იმიტომ კორელატები.

მაგალითები „ქილილა და დამანადან“:

და რადგან კაცისა სამჯობინარად უპოვნიათ, ამისთვის საფუძველად დაუმყარებიათ (181); აწ ჩემგან რადგან მართლის თქმა მართებულია, ამისთვის შეშინებულან (196); რადგან ქვეყნისა კაცი ამა მოსაველისათვის ავ-კაცად და საგმობრად მდებენ, ამისთვის ესე უმჯობია ... (261); მაგა ბაზიერმა... რადგან თავისი ბოროტი საწადელი ჩემგან ვერ აღისრულა, ამისთვის თვისითა უგუნურითა გონებითა... (222).

მაგალითები ყაზბეგის ენიდან:

რადგან ცოტა ადრე იყო..., ამისათვის დაიმალა ტყეში; რადგანაც სახლის პატრონები დასაფლავების დღეს დიდს მზადებაში იყვნენ., ამისთვის მათი პატივისცემა და დახვედრა მეზობელთა ვალი იყო; რადგანაც ცოტა ადრე იყო და არ უნდოდა ვისმე შეჰხვედროდა, ამისათვის დაიმალა იქვე ტყეში...; რადგანაც მწყემსებს შუქი პირდაპირ სახეში სცემდა, ამისათვის იმათაც ხელებით მოეჩრდილებინათ თვლებისათვის...

შეიძლებოდა ამის(ა)თვის კორელატის ადგილას ამიტომ ჩაგვესვა და ეს სრულიად ნორმალური იქნებოდა თანამედროვე ენისათვის:

რადგანაც მწყემსებს შუქი პირდაპირ სახეში სცემდა. ამიტომ იმათაც ხელებით მოეჩრდილებინათ თვლებისათვის.. და ა. შ.

რადგან(აც) კავშირთან კორელაცია მხოლოდ მაშინაა შესაძლებელი, როდესაც დამოკიდებული წინადადება უსწრებს მთავარს.

7. მიზნითი კავშირების კორელატები

მიზნითი წინადადების კონსტრუქციას ახასიათებს სიღარიბე კორელატებისა. კორელაცია ამ ტიპის წინადადებისათვის, საზოგადოდ, შეიძლება ითქვას, არ არის დამახასიათებელი.

ასე, მაგალ., რა(ა)თა-სთან უაღრესად იშვიათად შეიძლება შეგვეხედეს ამისათვის(ცა):

და ამისთვის გამოგეცხადე უპირატეს ყოველთა მოწაფეთასა, რათა გამოგიყვანო ამიერ ადგილისაგან (არიმათ. 13,1); ...მოაელინა გაბრიელ მახარებელად მოსელსა თვისისა ამის-

თვს, რ ა თ ა არაა შეძრწუნდეს დედაჲ ქალწული... (კიმ. 177, 22); ამისთვისცა განვიდეს უდაბნოდ, რ ა ა მ თ ა ყუედრებაჲ იგი ქრისტემასი დაითმინონ (სას. პოეზია, რლთ. 85).

(ა)მისთვის — იმისთვის მოუღის კორელატად რომე — რომ კავ-
წირს:

აწ ამისთვის გამოგზავნილი ვართ, რ ო მ ე შენმცა მიგიყვანე
წინაშე იამანთა მეფისა (ამირან. 46,16); აწ ამისთვის გეხვე-
წებობდი, რ ო მ ე სიჩქარით ცეცხლში არ ჩასჭრილიყავ (რუ-
სულდ. 747,8); ესე არაკი ამისთვის მოვიყვანე, რ ო მ ე სცნა...
(ქილილ. 239); ამისთვის შეუსწირეთ, რ ო მ ე როდესაც კოზი
ოდიშს მობრძანდებოდეს, ხატსა... დაასვენებდენ (საეკლ. საბ.
62,1); ეზარა ამისთვის, რ ო მ კვლავ დევი არ ენახა (რუსულდ.
807,4); აწ ამისთვის მოსრულეარო, რ ო მ ბატონისშვილი
ალექსანდრე წაიყვანო (ფარსად. 230); ჩეჩნელს თუ შეუ-
ყვარდა ქალი, იმისთვის შეუყვარდება, რ ო მ შეირთოს (ყაზბ.);
კობა საჩქაროდ იმისთვის გამობრუნდა რ ო მ უნდოდა...
(ყაზბ.); მისთვის არ ვმღერ, რ ო მ ვიმღერო... (ილია); მისთვის
არ გვედრით, რ ო მ მოუპოვო საზრდოება ჩემთა გულისტქ-
მათ... (მაჩაბ. 25,16).

თანამედროვე ქართულში რომ-ს შესაძლოა შეეფარდოს (ი)მი-
ტომ:

იმიტომ ვუთელი, რ ო მ გადავახდევინო; მიტომ ვამბობ.
რ ო მ მშობლებმა და მასწავლებლებმა იგულისხმონ (აკაკი).

ჩვენ ვხედავთ, რომ მიზეზობით-მიზნით წინადადებებს კორე-
ლაცია საერთო აქვთ: (ა)მისთვის, იმიტომ.

შეიძლება ამ ფაქტს ახსნა მოეძებნოს.

საქმე ისაა, რომ მიზნით წინადადებას ერთგვარი სემანტიკური
სიახლოვე აქვს მიზეზობით წინადადებასთან, — მიზნისა და კაუზალ-
ლობის კატეგორიას საერთო ლოგიკური საფუძველი მოეპოვება.
დაუუკვირდეთ მიზნითი წინადადების შინაარსს: „ვანო წავიდა მდი-
ნარეზე, რომ(რათა) ითევზაოს“. აქ მდინარეზე წასვლის მიზნითი
თევზაობის უცილობლობა. მოქმედების ორი აქტი — წასვლა მდი-
ნარეზე და თევზაობა — ურთიერთშეპირობებულია ლოგიკურ სა-
ფუძველზე: მიზანი თავისთავად მიზეზია გარკვეული მოქმედებისა,
ურომლისოდაც ეს მიზნის აქტი არ შესრულდება.

ეს ლოგიკური მიმართება კარგად ჩანს კორელატ-სიტყვების
მაგალითზედაც.

ზოგჯერ მთავარ წინადადებაში მოცემულია იმ მიზნით: „იმ მიზ-
ნით ვუთელი, რ ო მ გადავახდევინო“.

8. ვითარებით-შედგობითი კავშირების კორელატები

ვითარებით-შედგობით კავშირებს (რომელ-რომე-რომ) მთავარ წინადადებაში, როგორც წესი, ახლავს მისამართი სიტყვები: ასრე—ესრე, ეზომი (საშ. ქართ.), ასე—ისე, იმდენი (ახ. ქართ.). იშვიათად, ძალიან იშვიათად შეიძლება დავადასტუროთ უკორელაციო კონსტრუქციის ნიმუშები.

კორელაციის მაგალითებს აქ არ დავიმოწმებთ. — მკითხველს შეუძლია მიმართოს ვითარებით-შედგობითი კავშირებისათვის დასახელებულ წინადადებებს.

ღროთა ვითარებაში კორელატი ექცევა მთავარი წინადადების ბოლოს და პოზიციურად უახლოვდება კავშირს, რომელსაც დამოკიდებულ წინადადებაში წინა პოზიცია უკავია: მიეკვრის მას და კავშირის კომპონენტი ხდება: ასრე (ესრე) რომელ, ასე რომელ, ასრე რომე, ასე რომე, ასე რომ, ისე რომ.

თუ კავშირთან პოზიციურად ახლო მყოფ კორელატს წინადადებაში ესმის ლოგიკური მახვილი, მაშინ მას ვერ მიეჩნევათ კავშირის ნაწილად, ხოლო თუ ეს ლოგიკური მახვილი არ არის, მაშინ კორელატი კარგავს თავისთავადობას და კავშირის ნაწილად წარმოგვიდგება. მაგალ., ავიღოთ წინადადება: „დავალემა შესრულდა ისე, რომ ჩვენს ბრიგადას გამოეცხადა მადლობა“. აქ ლოგიკური აქცენტი კორელატზეა — ისე. წინადადების შინაარსი ასეთია: ლაპარაკია შესრულების ხარისხზე, რამაც გამოიწვია სათანადო შეფასება (ესაა შედეგი მალახხარისხოვანი მუშაობისა). ხოლო წინადადებაში: „დავალემა შესრულდა, ისე რომ ჩვენს ბრიგადას გამოეცხადა მადლობა“ ისე რომ ერთ ინტონაციურ მთლიანობას ქმნის, იგი უკვე კავშირია: წინადადება წარმოადგენს ამოცანის შესრულებისა და მისგან გამომდინარე შედეგის ფაქტის კონსტატაციას. პირველ შემთხვევაში ისე შიშობით გამოყოფა, მეორე შემთხვევაში ისე რომ, როგორც მთლიანობა. მიშობით არ შეიძლება ერთმანეთისაგან გავაცალკევოთ.

9. ვითარებით-შედარებითი კავშირების კორელატები

ვითარცა-ვითარ კავშირს ძველ ქართულში ღვამება:

A	B
ევრე	ესრე
ევრეცა	ესრცა
ევრცთ	ესრეუ
ევრცთვე	ესრეთვე
ევრეთვე	
ევრცთცა	

...და პოვეს ეგრე, ვითარცა დედათა მათ თქუეს... (ლ. 24, 24; ხანმ. ლექც.); ...და ყო ეგრე, ვითარცა უბრძანა მას ანგელოზმან უფლისამან... (მთ. 1,24); ვითარცა-იგი დღეთა მათ ნოვესთა, ეგრე იყოს მოსლვაჲ ძისა კაცისაჲ (მთ. 24,37); ვითარცა ვინ მოგზაურ ექმნის მკუდარსა, ეგრე ჰხედვიდათჳსა მას გუამსა (აბო 72,38); ...არა ყო ეგრე, ვითარცა უბრძანა მას წმიდამან სუმიონ... (კიმ. 311,11); ...და ვითარცა ცეცხლნი, ეგრე ეტყინებოდეს (წარტყუენ. ვ. 27); — ვითარცა კაცმან... დაუტევოს თჳსი სოფელი..., ეგრე მისრულ იყვნეს იგინი ნაზარეთა... (მრავალთ. 268,29); — და ვითარცა შენ შემოქმედი შენი უვარ ჰყავ, ეგრეცა მე შენ შეურაცხ გყავ (შუშან. 13,IV,26); ვითარცა ვინ მიხუდებინ და ვითარცა ვის ჰმარჯუნ, ეგრეცა აღასრულებედ... (ბოლნ. 2,9); ვითარცა ჩჩუღნი, რომელნი გამოსწოვენ ძუძუთაგან გამოსწოვად სძისა, ეგრეცა სახედ ყოველნი გამოსწოვდეს შჭულისა და სახარებისაგან მცნებათა (იპოლიტე, ი. 31); ვითარცა სახედ ასპიტმან მამა-დედაჲ მოკლის, ეგრეცა ფარისეველთა მამაჲ საგონებელი... (სახისმეტყ. 17, იგ. 29); — ...და ყვეს ეგრეთ, ვითარცა ისწავეს მათგან (მთ. 28,15); ვითარცა სამქედური მატლსა შინა, ეგრეთ ჯორცთა შინა თჳსთა დაფარა... (აბო 62,5); ვითარცა აღმოსავალი დასავალთა, ეგრეთ შორის ხართ ურთი-ერთას (კიმ. 151,35); ...და ყვეს ეგრეთ, ვითარცა-იგი ებრძანა ჳელმწიფისაგან... (არიმათ. 88,5); — და ვითარცა ელვაჲ რაჲ გამობრწყინდის მზისა აღმოსავალით და ჩანნ, ვიდრე დასავალადმდე ეგრეთ იყოს მოსლვაჲ ძისა კაცისაჲ (მთ. 24,27); ...პოვეს ეგრეთ, ვითარ-იგი ჰრქუა მათ (კიმ. 300,3); და ვითარცა სძალსა დაქუირივებულსა, ეგრეთ ეგლოვდა იგი წმიდასა ეკლესიასა (წარტყუენ. კზ. 7); ხოლო ამიერითგან, ვითარცა ჳერ-გიჩნს და გნებავს, ეგრეთ განაგო ცხოვრებაჲ ჩემი (ანტიოქ. 100,24); -- ვითარცა მთანი გარემოჲს იჭრუსალეჲმისა, ეგრეთვე დიდებული ეკლესიაჲ შენ მოციქულთა გარემოჲს შემოკრებულ არიან წმიდასა ეკლესიასა შენსა (ჳ-ეტრ. 244, V,7); და ვითარცა-იგი ჯორციელად-მშობელთა მონაგები შეილთა განუყვიან, ეგრეთვე ხანძთაჲ სულიერად-მშობელი არს ჩუენ ყოველთაჲ (ხანძთ. ლვ. ლ. 34); და ვითარცა

ქორციელად შეიმატებოდა, ეგრეთვე სულიერად შეეძინებოდა რიცხუსა მას წმიდათა კაცთასა (ხანძთ. იზ, იბ, 1); — და ვითარცა სოფელსა ამას წმიდისა მოძღურებისა შენისა მოწაფედ წოდებულ ვართ, ეგრეთვე ზიარ მყვენ მერმესა მას უკუნაანსკენლსა დღესა.. (ზარზმ. 182,22); ...ვითარცა მთიებნი რაჲ ჰნათობენ სამყაროსა ცათასა, ეგრეთვე თქვენცა გამოჰპრწყინდით სივრცესა შინა უდაბნოასასა... (სას. პოეზია, რმა, 146); და ვითარცა საცხოვარნი კლვად განიხებულნი, ეგრეთვე ერი მორწმუნეთაჲ დაკლვად განემზადებოდა... (წარტყუნ. ით, 15); და ვითარცა იგი თქმული არს იოსებისათვის..., ეგრეთვე აქა იხილვებოდა... (ანტიოქ. 64.5); — ვითარცა სათნო უჩნს სიწმიდესა შენსა, ეგრეთცა ქვენ (ხანძთ. კვ, კგ, 23).

B

ესრე...

ვითარცა სახედ ნაძვ არა დალქეს, ესრე სახედ დ^ბ იგი მამათაჲ არა დაფარულ (იპოლიტე, ლმ, 16,3); და ვითარ იყო, ესრე იწყო სიტყუად კაცისა მის მიმართ... (კიმ. 323,5); — ვითარცა სიტყუაჲ პირისა მისისაგან გამოეცემოდა, ესრეთ ქრისტემან გამოსცა სულნელებაჲ თვისი (იპოლიტე, ლდ, 20); — რომელმან ყოველივე მსოფლიოჲ საქმე, ვითარცა სიზმარი და აჩრდილი, ესრეთ დაუტევა (ანტიოქ. 91,21); ვითარ-იგი პირველ მოიყიდეს უფალი იუდასა-გან ვეცხლითა, ესრეთ მოიყიდეს ქრისტეანეთა ბირქისა მის-გან (წარტყუნ. კა, 2); — და ვითარ-იგი თანაჲ წმიდათა სიყუარული ღმრთისაჲ..., ესრეთვე მადლმან ღმრთისამან შეიწყნარა ნეტარი ესე... (კიმ. 239,19); ვითარ-იგი თქუა დავით წინაჲსწარმეტყუელმან, ესრეთვე მე დღე და ღამე ვიტყვ და ვიწურთი... (წარტყუნ. ნე. 26).

ეგრე... უფრო გავრცელებულია ძველ ქართულში, ვიდრე ესრე... გათვალისწინებული კორელატების გამოყენება არაა აუცილებელი. ძველი ქართული სალიტერატურო ენა უხვად გვაწვდის ისეთ მაგალითებს, სადაც კორელაცია ვითარცა — ვითარ კავშირებს არ ახასიათებს.

რაკი უკორელატო წინადადებები კონსტრუქციულად თავისებურებას არ შეიცავენ, ამიტომ მათ აქ არ დაეიმოწმებთ, — მიუეთი-

თებთ მხოლოდ ძეგლებზე, რათა დაახლოებით მაინც წარმოდგენა ვიქონიოთ ამგვარი კონსტრუქციების ხვედრითს წონაზე:

მთ. 7,29; 26,39; 6,28; 6,5; 6,2; 6,16; 13,43; 20,40; მარკ. 9,13; 4,27; ზარზმ. 174,32; 188,21; 158,13. კ.-ეტრ. 208 V,1; ხას. პოეზია, რი, 232; კა, IX,3; რიზ, 50; რიბ, 288; რია, 259; ეა 4; ეთ, 17; აბო 55,23; 66,16; შუშან. 20, VI, 20,35; XII, 10; 20, VI, 17; 4,1, 16; რავახ. 96,11; კიმ. 236,30; 238, 18; 134,13; 245,10; 291,19; 292,5; 306,7; 241,25; 273,29; 211,5; წარტყუენ. ივ, 3; ივ, 11; იზ, 30; გ, 21; კე, 11; ანტიოქ. 108, 18; ხანძთ. ა. ნზ. 3; ლ, კვ, 8; ძშ, ათ, 39; მგ. 34; ოვ. ოვ, 3; კ, ოვ, 2; ლე, კთ, 48; ოგ, ოგ, 12; ო, ობ, 10; 5შ, ნე, 85; ზ, ვ, 8; ვ, ე, 5; ოა, ობ, 46; ვ, ე, 32; ძა, ნზ, 21; ასურ. 19,9.

სათანადო კორელატთა ფორმების ფაკულტატურობა კარგად ჩანს რელაქციების შეპირისპირებიდანაც:

მთ. 12,40:E:

რამეთუ ვითარცა-იგი იყოს იონა მუცელსა ვეშაპისასა
სამ დღე და სამ ღამე. ეგრეთ იყოს ძე კაცისაჲ გულსა ქუეყანისასა
სამ დღე და სამ ღამე.

შდრ. D:

...ეგრეთ...

შდრ. C:

...ეგრე...

მთ. 13,40:E

ვითარცა-იგი შეკრბიან ლუარძლი და ცეცხლითა დაწვან.
ეგრეთ იყოს აღსასრული ამის სოფლისაჲ.

შდრ. D:

...ეგრეთ...

შდრ. C:

...ეგრე...

მთ. 24,37:DE:

ვითარცა-იგი დღეთა მათ ნოვესთა, ეგრეთ იყოს მოსლვაჲ
ძისა კაცისაჲ.

შდრ. C:

...ეგრე...

მარკ. 4,26 : DE:

ესრეთ არს სასუფეველი ღმრთისაჲ, ვითარცა-იგი კაცმან
რაჲ დასთესის თესლი ქუეყანასა.

შდრ. C:

...ესრე...

ეკლეს. სოლ. 196, გ, 19;

ვითარცა მისი სიკუდილი, ეგრეცა ამისი სიკუდილი.

შდრ. პეტრიწის თარგმ.:
.

ვითარცა სიკუდილი მისი, ეგრეთვე სიკუდილი ამისი.

ეკლეს. სოლ. 205, ე, 15:

ვითარცა მოვიდეს, ეგრეცა წარვიდეს.

შდრ. პეტრიწის თარგმ.:
.

ვითარცა მოვიდა, ეგრეთვე წარვიდესცა.

ეკლეს. სოლ. 218, თ, 12:

...ვითარცა თევზნი მონადირებულ არიან სათხეველითა
ბოროტითა..., ეგრეცა ძენი კაცთანი მონადირებიან ჟამსა
ბოროტსა...

შდრ. პეტრიწის თარგმ.:
.

...ვითარცა თევზნი მონადირებულნი სათხეველითა ბორო-
ტითა..., ეგრეთ მოიმსახურებიან ძენი კაცთანი ჟამსა შინა ბო-
როტისასა...

ბოლნ. 46,6:

ვითარცა მკუღარნი (და) ვითარცა შენ ასდგე მკუღრეთით ჭუარსა შემჭულული, ეგრეთვე ჩუენ აღმადგინენ მკუღრეთით.

შდრ. var.:

...ეგრეცა...

არიმათ. 84,7:

ხოლო ეგე კაცნი, ვითა ჩუენ, ეგრეთვე ხარკსა მისცემენ კაისარსა.

შდრ. var.:

...ეგრეთვე..., || ...ეგრევე...

ჩანს, რომ ერთი და იმავე ტექსტის სხვადასხვა რედაქცია სხვაობს კორელატთა სახეობების გამოყენებაში; ისინი (ეს სახეობები) ფაკულტატიური ფორმებია. ოთხთავის E ხელნაწერი უფრო მხარს უჭერს ეგრეთ-ს, D ეგრეთ-ს, ხოლო C — ეგრე-ს.

საშუალო ქართულში ვითარ-ვით(ა) კავშირს კორელატად მოუღის:

A	B
ეგრე	ესრე.
ეგრეთ	ასრე
აგრე	

ამათ გარდა, გვხვდება: ეგრევე, აგრევე, ასე.
ეგრე-ს ნიმუშებია:

ვითა მაჰისა ქუეყანისაგან მარავი უამესია, ეგრე მე ვიროსაგან უფრო ვარ (ვისრ. 93,20); ვითა გული მოსცემდა, ეგრე მოსთქუამდა (ვისრ. 301,16); ვითა დამივსო სახმილი. ეგრე მისიცა კმა დება (რუსთ. 1470,4); ვითა მნუეკეს. ეგრე დავპრთო გული ცეცხლთა მოსადებლად (რუსთ. 750.2) ვითა შენგან იმედი მაქვს, ეგრე ჰქენო (ამირან. 49,13); ვითა შეენოდა ჭაბუკობასა შენსა, ეგრე შექაზმე საქმე ჩვენო (ამირან. 78,17); პირველ ეგრე, ვითა მართებდა, ღმერთი აღიდა და მისი ყოველი არსება (პროზ. შაჰნ.); ვითა ეშმათა

ხმა ესმათ. ეგრე ერთმანერთს მტერებდეს (არჩ. 218,2); ვითა შეფეთა წესია, ეგრე მზრდიდნენ (სიბრ.-სიკრ. 41,21).

ეგრეთ იშვიათია და უმთავრესად გვხვდება საშუალო ქართლის მოგვიანო პერიოდში. ნიმუშები:

ვით მზე ლალიად, ეგრეთ მალიად მორბედად შევსა ტაიქს ზე ზისა (აბდულუმესია 49,4); ვითა ნოსარ ნისრელი, ეგრეთ მოკვეთეს ქვეყანა (ამირან. 11, 38,8); ვითა ველური თხავაცი ფიცხს ვეფხსა დაერილოდეს, ეგრეთ გაეკენენ მას ყმასა, ველარ ამაყად ყიოდეს (არჩ. 233,1); ვით მამალი სხვის მამალსა დაჰმტერდეს და წაეკიდოს..., ეგრეთ ქართლი და კახეთი დარჩა თურქთა, ლეეთა, დიდოს (გურამ. 20);

აგრეს-ს ნიმუშებს გვაწვდის ზოგიერთი ძეგლი:

ვითა ცეცხლსა ზედა ცეცხლი მოემატა, აგრე უძნელე იყო ყოვლისა ჟამისასა (ვისრ. 301,32); ვით მოყუარეთა და მზახალთა ჰხუდების, აგრე იურვოდი მასპინძლობისათვის (ვისრ.); ვითა მე შენთვის დამწვარ ვარ, აგრე შენ ჩემთვის ჰბნდებოდი (რუსთ. 1571,4); ვითა მე მივჰხვდი წადილსა, ჩემის გულისა ნებასა, აგრემცა ღმერთი ნურას იქმს ძმისა თქვენისა ვნებასა! (რუსთ. 213,1); ვით მიბრძანე, აგრე ვნახე (არჩ. 187,1).

ესრე-ს ნიმუშებს უხვად გვაწვდის „ვისრამიანი“;

საწუთრო ესრე ამშლია, ვითა უთავო ლაშქარი (209, 17); შეკირვებასა ქუეშე ესრე შემილამდების დღე, ვითა ველურსა თხასა ავაზისა შიშითა (29,18. აგრეთვე: 56,12; 69,1; 315, 24; 318,13; 300,36; 298,20; 298,16; 297,16; 173,25; 157,24; 193,28; 18,25; 242,2; 248,14).

ასრე-ს ნიმუშებია:

...ასრე დასნეულებულ ვარ, ვითა მხელავ (ვისრ. 203, 6); ჩემისა ნახვისათვის ასრე გსურდა, ვითა წყაროსათვის ირემსა (ვისრ. 220,20; აგრეთვე: 100,3; 74,16; 76,35; 159,28; 147,13; 164,18; 21,23; 238,4; 177,9; 278,27; 285,6; 287,2; 292,1; 16,29; 51,13; 49,11; 46,5; 302,26); მზესა ასრე ეუბნების, ვით გაზრდილსა ამო მზრდელი (რუსთ. 710,2); შით ერთითა მათრახითა თავი ასრე გარდაჰფრიწა, ვითა შკვდარი უსულო ქმნა... (რუსთ. 209,1); ჩემს ძმას კვიროსაც ასრე ჰგავს, ზედ გამოკრილი ვით თარსა (არჩ. 645,3); ასრე გახშირდა ბინიში, ვით რიყე წითლად მსხდომია (ბესიკი 27);

ზოგიერთი ძეგლი გვაწვდის აგრევე—ეგრევე-ს ნიმუშებსაც:

ვითა დაბერებითა გუელი ვეშაპად შეიქმნების, აგრევე მიჯნურობა, რა გახანიერდეს, გაძნელდების (ვისრ. 32, 20); ვითა აწ შენ ჩემგან გწყენია, აგრევე და კულა უფრო მე შენგან მიმიძიდა (ვისრ. 280, 23); ვითა გაგულსებული ზღვა მუჭით არ დაიჭირვის, აგრევე მას სხვის კაცისაგან არა ევენების რა (ომიან. 80, 83); — ვითა მზე არ დაიძალის, ეგრევე მე და ჩემი სახელი დამალული არ ევეგებით (ვისრ. 185, 3); ვითა მე შენებრსა უხანოსა ვერ ვჰკოებ, ეგრევე შენ ჩემებრ ხანიერსა მოყუარესა სიყუარულიანსა (ვისრ. 221, 18); ვითა მან პოვნა მიზეზნი ჩემისა სულთა დგმისანი, ეგრევე მანცა სამისოდ ნახნეს ძალ-გულნი ძმისანი (რუსთ. 1480, 3).

თითო-ორთა მაგალითს ვადასტურებთ ეგრეთვე კორელაციას: ვით ქვიშა ზღვისა, ცვარი წვიმისა ვერავინ აღრიცხოს თვითოეულად, ეგრეთვე ქება, მსგავსად ქსენება მისი ვერ უძღონ თვითოეულად (აბდულმესია, 86, 1, 2); ვითა ვისსა შუენება ჰმატებოდა, ეგრეთვე მოაბადს სიყუარული მოემატა (ვისრ. 120, 2); ვითა მამა, ეგრეთვე პატივითა დაგიჭიროთ (ამირან. II, 10, 10); ზენაარმან ღვთისამან ვითაც მე თქვენ მოგერივე, ეგრეთვე ჩემი პატრონი თქვენსავე პატრონსა მოერევისო (ამირან. II, 15, 8).

არ შეიძლება სალიტერატურო ნორმად ჩაითვალოს ისრე(ვე). შეიძლება რამდენიმე მაგალითის დასახელება:

ვითა შეილსა, ისრე მიყურებდა (რუსულ. 728, 8); ...და ლაშქარი მისი, ვითაც მგელი ცხვართა შიგან გარეული, ისრევე ესენი გაერივნეს და გაიმარჯვეს (ფარსად. 210); ვითაც თქუენთუის ბეითალმნად დადებული იყო და სხუას ერისკაცს არას ეხელყოდა, ისრევე თქუენ გკადრეთ და მოგახსენეთ მოუშლელად (დოკუმენტ. ბერძენ. 38, 18).

აღორძინების ეპოქის ზოგიერთ ძეგლში ვადასტურებთ ასე კორელატ სიტყვას:

ვისს ყველა რამ ასე ესმა, ვით ქარის ხმა გაეგონა (არჩ. 379, 1); ერთი მათ შორის ასე ჩნდა, ვითა მზე ამოსულიყო (არჩ. 687, 2. აგრეთვე: 212, 1; 310, 2); გული ასე დაუკაწრავს, ვით გალესილს დანას ხამი (გურამ).

„ვისრამიან“-„ამირან-დარეჯანიანში“ გვხვდება, ორიოდე მაგალითი არქაული ესრეთ-ეგრეცა-სი:

ჰკრა კობალი და წამსვე დაღეწა ესრეთ, ვითაცა ხრილი (ამირან. II, 111, 16); ვითაც მხედამთ, ესრეთ გამხადეს

(ამირან. 11, 189,17); — ...ვი თ ა ც ა ეკმალავ. ეგრეცა უარე და უარე ვარ ამა ჭირისა მალეასა შიგან (ვისრ. 239,10); ვი თ ა ც ა შენ იცი და ქამს, ეგრეცა შეინახე ისი ორნი გრძე-ულნი (ვისრ. 131,35).

ვითარ—ვით(ა) კავშირთან საშუალო ქართულში კორელაცია აუცილებელი არ არის. უკორელატო მაგალითებისათვის მიეუთითებთ ძეგლებზე:

ვისრ. 88,2; 93,27; 298,20; 298,26; 107,21; 107,24; 109,34
119,32; 146,17; 151,9; 76,32; 80,18; 159,30; 18,3; 18,23; 22,5;
24,20; 184,21; 225,7; 225,10; 225,11; 230,10; 243,13; 257,25,
51,7; 91,34; 48,12; 241,19; 295,4; აბდულმესია 33,4; 34,2;
რუსთ. 838,1; 214,2; 231,3; 232,2; 235,4; 160,2; 553,1; 544,4;
332,1; 348,4; 101,2; 82,1; 55,1; 1045,1; 1219,1; 321,2; 280,3;
730,3; 698,3; 701,2; 1370,3; თამარიანი VI.2; IX. 25; ამირან.
II, 173,26; 118,5; ფარს. 216; შაჰნაშე 4936,2; არჩ. 406,2;
684,1; 660,1; 514,3; 424,3; ქილ. 165; გურამ. 340; ბესიკი 340,
82, 52.

რაგვარ..., როგორ... კავშირთან საშუალო ქართულში შეიძლება შეგვხვდეს კორელატები:

A	B
ეგრე	ასრე
აგრე	ისრე
	ასე, ისე

ნიმუშები:

A

...მას ეგრე მოუვა, რ ო გ ო რ ა თ ა ც მას მეზადეს შოუვიდაო (ქილილ. 164); ..მას ეგრე დაემართების, რ ო გ ო რ ა თ ა ც მათ თევზთა დაემართათ (ქილილ. 109); — რ ო გ ო რ ა ც ა მხიარული და გონიარი ჭელმწიფე ხარ, აგრე მართალი გიბრძანებია (პროზ. შაჰნ. 402); ნახეს, იცნეს; რ ა გ ვ ა რ ა დ ც ა კმართებს, აგრე გაეხარნეს (რუსთ. 673,2); რ ა გ ვ ა რ ა შე სულითა და ჭორცითა ვიწეები, აგრე მათ დასწვი გული... (პროზ. შაჰნ. 412).

...როგორც ამ წიგნში ეწერა, ჩვენ ასრე დაგვიმტკიცებია (საეკლ. საბ. 37,24); ბრძანება და ნიშანი ესე ჩვენი თქვენცა ასრე დაუმტკიცეთ, როგორათაც ამა ჩვენგან ნაწყალობესა სიგელში ეწეროს (დოკუმენტ. ბერძენ. 226,15); — როგორც ზელმწიფეს ეკადრებოდეს, ისრე გაარიგოსო (რუსულ. 945,11); როგორაცა ყმანი და მონა ტახტის თქვენისა ყოფილვართ, ისრე ვმსახუროთ (პროზ. შაჰნ. 333; აგრეთვე: 388; 390; 396); . როგორათაც თქვენ მოგვახსენოთ, ისრე ვქნათ (საეკლ. საბ. 75,22); — როგორც ზღვას შესდის და გაედინებისო, ისე შემოგდის... (ვახტ. ტე, მთ; აგრეთვე: ტია, რკე; სეშ, კა; სედ, იგ); როგორადაც შენგან ვიცოდეთ, ისე უნდა... (დოკუმენტ. თაყაიშე. 220,11); როგორც ყოფილა, ისევ იყოს (საბა, მოგზ. 25); როგორც იმ ურის მართებული იყოს, იმდენი კაცი ასე შეაფიცოს პაპუნამ... (დოკუმენტ. ბერძენ. 627,49).

სათანადო ტიპის კორელატები უმთავრესად გვხვდება იმგვარ ძეგლებში, რომელთაც ატყვიათ ხალხური მეტყველების გავლენა.

ახალ სალიტერატურო ქართულში როგორც კავშირს ეხაძება ისე კორელატი და იგი ნორმადაა ქცეული.

ნიმუშები:

ისე არა სწვიმს, როგორცა კქუხს (ილია 303,1); როგორც თოფის წამალი ნაპერწყლისაგან, ისე აფეთქდი სიყვარულისა და ნატერისაგან. (ილია 296,22); ისე მეხვეოდხენ გარს, როგორც ჩხიკეები ბუს (აკაკი 392); მისი ისე ეშინოდათ, როგორც სულთამხუთაეისა (აკაკი 430); ეკეროდა ისე, როგორც ქორის კლანჭები მისგან შეპყრობილს კაკაბს (ვეფა 139); ბოლსა და ჭვარტლს ისე გაუშავებია, როგორც ყორნის ბოლო (ყაზბ. 120).

შეფარდებითი შედარების კავშირებიდან რაზომ-ს მოუღის კორელატები:

ეგრეცა
ეგზომ...

ეგრეცა-ს ნიმუშებია:

ღარიბი რაზომცა გაქელმწიფდეს, ეგრეცა დაიღრეცს... (ვისრ. 235,31): თუალი რაზომცა ძუელი იყოს, ეგრეცა

სჯობს (ვისრ. 221,13); რ ა ზ ო მ ც ა ნათობს სინათლე, ჩემთ-
ვის ეგრეცა ბნელია (რუსთ. 1294,2).

ეგზომ-ის ნიმუშებია:

საჭურჭლე რ ა ზ ო მ ი უნდოდა, ეგზომი დაუგდო... (ვისრ.
132,30); რ ა ზ ო მ ს ა ც ა ბიჯსა წასდგამს, ე გ ზ ო მ ს ა ც ა
დალსა დამსუამს ჩემსა გულსა ზედა (ვისრ. 299,9); რ ა ზ ო მ ი
მდინარეთა და ზღუათა შიგან ცუარია, ეგზომსა სურვილსა
და თაყუანისცემასა მოგაქსენებ (ვისრ. 246,36); ...რ ა ზ ო მ -
ც ა ტრფიალობა მეტობს, ეზომცა უფრო და უფრო ტურ-
ფად ეჩვენება (ქილილ. 155).

რაოდენ შეფარდებით კავშირს ძველ ქართულში ეხამება ეგო-
დენ კორელატი:

რ ა ო დ ე ნ ი ძალი იყო გონებასა ჩუნესა და შეცნიერებაჲ
ჭელოვნისაჲ, ეგოდენ შეუძლეთ განშუენებაჲ აპოლონისი
(კიმ. 151,6); რამეთუ რ ა ო დ ე ნ ც ა აღმატებოდის ცოდ-
ვაჲ, ეგოდენცა უღრმესსა ქუესკნელსა... მოატყუებს მოქმედ-
თა მისთა (ანტიოქ. 83,8); რ ა ო დ ე ნ დიდ იყო, ეგოდენ
დაიმდაბლე თავი შენი წინაშე ღმრთისა (ეკლეს. სოლომ.
111,30).

ზღრ. შარავანდ.:
რ ა ო დ ე ნ უაღრესად საკადელ არს უსისხლოჲ მსხუერპლი.—
კორცი და სისხლი ღმრთისა კაც-ქმნილისაჲ... ეგოდენ უბრწ-
ყინვალეს და უზენაეს არს, რომელი აწ იქმნა და ითქუა
(117,12).

რამდენ... კავშირს ახალ სალიტერატურო ქართულში კორელა-
ტად მოუღდის იმდენ...

ნიმუშები:

იმდენად სწამდა საქართველო მხოლოდ, რ ა მ დ ე ნ ა დ ა ც
საჭირო და გამოსადეგი იყო მისთვის (აკაკი 479); რ ა მ დ ე -
ნ ა დ ა ც მოხუცი მეტს უყურებდა დაჭრილს ვაეკაცს, იმ-
დენად მეტის მზრუნველობით ეკიდებოდა (ყაზბ. 43); რ ა მ -
დ ე ნ ი ც დღე გადიოდა, იმდენი უფრო და უფრო ცივდებო-
და (ლომოური).

თითქო(ს)-ის კორელატია;

ისე

ისეთი...

...ისე მრისხანედ შემომიბღვერა, თითქო მემუქრებოდა
(ილია 248,18); პეტრე კი ისე სახტად თვალებდაყვეტილი

დარჩა, თ ი თ ქ ო თავბრუ დაესხაო (ილია 276,37); ...შენ კი ისე მიბლვერ, თ ი თ ქ ო ს შენი მოსისხლე მტერი ვყოფილიყო (აკაკი 405); სამი დიდი ხელმწიფის მონიჭებულ წყალობას ისე მართმევს და მხდის. თ ი თ ქ ო მაგისი შეკერილი ჩოხა-ნაბადი იყოს (აკაკი 405); ნიავე ისე მცემდა, თ ი თ ქ ო ს უხილავი ხელი ყინულს მისვამდა შუბლზე (ვაჟა 129); კისერი აძაბა, აკიმა ისე, თ ი თ ქ ო ს ჩამოურჩივითაო... (ვაჟა 200); ნაწყვეტ-ნაწყვეტად წამოიძახებდა ისე, თ ი თ ქ ო ს თავის თავს ელაპარაკებოდა (ყაზბ. 15); — ტუჩებზედ ისეთი ღიმი შერჩა, თ ი თ ქ ო დაიცინებაო (ილია 319,41); ეს ისეთ ჭოქმანობით და შესვენებით მითხრა, თ ი თ ქ ო სიტყვა არ დაათავაო... (ილია 282,19); და ისეთის სახით უყურებდნენ, თ ი თ ქ ო ს იმთაყ ეგრძნოთ მოხვეის გულის მოძრაობა (ყაზბ. 6); ისეთის თვალით შეხედა..., თ ი თ ქ ო ს იქვე გაქრობას უპირებდა (ყაზბ. 28).

სხვაობითი შედარებისა და იგივეობითი შედარების კავშირებს კორელაცია არ ახასიათებთ.

10. პირობითი კავშირების კორელატები

პირობით კავშირებს კორელატად მოუდის მაშინ, მაშ(ა). ძველ ქართულს იგი საერთოდ არ ახასიათებს. ვადასტურებთ ორიოდ ნიმუშს:

უ კ უ ე თ უ მოიქცე შენ, ერო, მაშინ შეგრაცხო შენ თავისა ჩემისაო (იპოლიტე კზ, 5); ვითარმედ ტვროსს თ უ მ ც ა და სიღონს იქმნნეს ძალნი., მაშინვე სამემცა ძაძითა ნაცარსა ზედა მსხლომარეთა შეინანეს (მთ. 11,21).

გავეცნოთ საშუალო ქართულის მაგალითებს. კორელატ-სიტყვამ შეიძლება დაირთოს ნაწილაკები -ვე, -ლა:

თ უ მიბრძანოს და მაწუიოს, მაშინ ეგების მიზეზისა შემოდება (ვისრ. 299,34); და თუ ამარტა ღაწუთა და ბაგეთა მოსდვის ვინ, მაშინვე წითლად იაგუნდად შექმნის (ვისრ. 48,7); თ უ ლ ა ოდეს შე-ლა-გცოდო, მაშინ მომკალ მეცა განა (რუსთ. 472,3); ეგ საუბარი მაშინ ხამს, თ უ ც ა ლ ა ვიყო ცნობასა (რუსთ. 886,2); თ უ ც ა უბადოსა ვიკადრებ, იღუმალმცა მაშინც გავიხარებდი (ქილილ. 211); თ უ აშორვიდე ჩემებრი, მაშინ სულთქმასა მართალ ხარ (არჩ. 433,4).

ახალი ქართულის მაგალითებია;

და თუ სხვებ გამოიჩინ როგორმე თავს ერთგულებით, მაშინ კი შეიძლებაო (აკაკი 411); თუ ამერიიდან არ დავისწავლეთ, მაშინ შეგიძლიან დაგვსაჯო (ვაჟა 198); ...უკეთეს სვიმონ არ დამორჩილდებოდა, მაშინ ემუქრებოდა სარჩო-საბადებელის გადაწვას (ყაზბ. 37); ელგუჯა რომ მკვდარი იყოს, მაშინ იმისი გვარიდან უნდა მომეკლა ვინმე (ყაზბ. 42); თუკი თქვენს უნებურად თქვენი ქალი ასე მოიქცა, დიღია მაშინ თქვენს წინაშე იმის დანაშაული (მაჩაბ. 10,12)¹.

არის შემთხვევები, როდესაც სათანადო კონსტრუქციაში კორელატად გვევლინება მაშ(ა):

და უკეთეს თუ არა, მაშა სული ჩემი მის წილ მიიღე (ანტიოქ. 118,11); უკეთეს თუ ნანდვლვე ესე ივინი არიან ნიშებშემოსილი მამანი..., მაშა უეჭველად დიდი რაჟმე ბოროტი მოწევნულ არს ქუეყანასა ჩუენსა... (ანტიოქ. 93,28); აწ თუ ესე იცი... მაშ შენგან ჩემი წყევა და გინება არა პირიანია (ვისრ. 72,27); თუცა წავიდეთ და ვნახოთ, მაშა მათ წინ დავიხოცნეთო (ამირან. II, 128,26); თუ მცა შენ დამიჟერ, მზეო ჩემო, მაშა ვეშაპთა ომი ვითარ შემიძლიანო? (ამირან. II, 130,13); თუცა ეგე შენი ნათქვამი ნიშნები სწორია და დასაჯერებელია,... მაშა ქეყანასა ზედა ანდა მოწამედ და ფიცი, ანდა ბრქენი და მოსამართლენი რადლა სახმარ არს? (ქილილ. 213); ეს სიტყვა შენთან რომ არ გამოვიდეს, მაშ ვისთან გამოვიდეს მეთქი (იესე ოსეშ. 97,12); აბა შენთანაც რო არ დაეზარებინა-რა, მაშ ვისთან-ლა დამაზარებდა (ყაზბ. 60); თუ ენაც დასაწუნია, მაშ აღარათფერი ყოფილა.... (დ. კლდიაშ. II, 322).

11. ბამორიცხვითი კავშირების კორელატები

რეალური გამორიცხვის კავშირებს კორელაცია არ ახასიათებთ, — და ეს გასაგებია, თუ გავითვალისწინებთ სათანადო კონსტრუქციის თავისებურებას: ამგვარი წინადადება ხომ პიპოტაქსურ-პარატაქსულია; გამორიცხვითი კავშირის შემცველი წინადადება დაკავშირებულია არა «მთავარ წინადადებასთან», არამედ ეხამება

¹ თანამედროვე მწერლობის ნიმუშები საკმაო რაოდენობით დამოწმებულია ნ. ბასილაიას საუბრადებო შრომაში. იხ. სოხუმის პედინსტრუქტის შრომები, VII, 1955.

თანასწორუფლებიან წინადადებას. კორელატი სიტყვა კი, როგორც ვიცით. მთავარი წინადადების შემადგენელი ნაწილია.

კორელაცია დამახასიათებელი უნდა იყოს გამორიცხვითი წინადადების ირეალური სახეობისათვის, რამდენადაც ირეალური გამორიცხვითი წინადადება ქვეწყობის კონსტრუქციისაა.

ირეალური გამორიცხვის კავშირს მთავარ წინადადებაში კორელატად მოუღის მაინც, მაშინცა — მაშინ(აც),

თ უ მ ც ა წლისა ერთისა სავალი იყოს, მაინცა ენახამ მეთქი (ამირან. II, 153,26); რ ა გ ი ნ დ რ ო მ ბერი იყო, მაინც თქვენვე სჯობიხართ სხვას (ვახტ. ტგ, ლზ.); გ ი ნ დ მეძინოს, მაინც სულში მიზიხარ (გრ. ორბელ. ლექს. 59); რ ა ა გ ი ნ დ მოკვდე, მაინც შენდამი სულს სიყვარული თანა წარჰყვება! (გრ. ორბელ. ლექს. 100); ა დ რ ე რ ო მ შონდომებოდა სადილი, მაინც არა სჭამდა (აკაკი 402); თ უ ო რ მ ო ც ი ს ა დ ლ ი ს ა სავალიც არის, მაშინცა წავალო (ამირან. 136,25); მთელი ქვეყანა მტრად რ ო მ გადამეკიდოს, მაშინაც არავის დაგიტომობ (ყაზბ. 27); თ უ ნ დ ა რ ო მ ე ლ ის ა მ ე შ ი ზ ე ბ ი თ ტყუია დასცდენოდა და მახამეთას გაქცევა მოეწადინა, მაშინ მაინც ადვილად წინ მოექცეოდა ელგუჯა (ყაზბ. 5).

პირობით-შედგომებითი წინადადების კონსტრუქციაში კორელაცია არ გვხვდება. რამდენადაც ეს წინადადება ზანწყობა-ქვეწყობის კონსტრუქციულ ნაზავს წარმოადგენს გენეტურად (იხ. თავი: „ქვეწყობის გენეზისის საკითხისათვის კავშირის ჩვენებათა მიხედვით“).

ამრიგად. კორელაციის საკითხის შესწავლამ გამოარკვია შემდეგი:

1. ქართულ სალიტერატურო ენაში კორელაციის სისტემა მტკიცედ ჩამოყალიბებულია, მოყოლებული ძველი პერიოდიდან დღემდღის.

2. ყოველ პიპოტაქსურ კავშირს მოეპოვება თავისი კორელატი მთავარ წინადადებაში. ამის შესაბამისად გამოიყოფა კორელატები: დროისა (მყის, მაშინ, მუნითგან...), შედარებისა (ეგრე..., ესრე...), მიზეზისა (ამისათვის, ამაღ, ამიტომ...), მიზნისა (ამისთვის...), ადგილისა (მუნ, იქ...), პირობისა (მაშინ...) და სხვ.

3. მიმართებითს ნაცვალსახელს ეფარდება ნაცვალსახელოვანი

კორელატი, ხოლო დანარჩენი ტიპოლოგიის კავშირებს — გარემოებითი კორელატი: დროულობის კავშირებს — დროის გარემოება, სივრცითს კავშირს — ადგილის გარემოება. მიზეზობითს კავშირებს — მიზეზის გარემოება, მიზნითს კავშირს — მიზნის გარემოება, ვითარებით-შედეგობითს კავშირს — ვითარების გარემოება, ვითარებით-შედარებითს კავშირს — ვითარების გარემოება.

4. ერთი და იმავე მასალის კორელატ-სიტყვების გამოყენების თვალსაზრისით ჯგუფდება: ა) სუბიექტურ-ობიექტურ-განსაზღვრებითი კავშირები (მიმართებითი ნაცვალსახელი), ბ) მიზეზობით-მიზნითი კავშირები, გ) ვითარებით-შედეგობითი და ვითარებით-შედარებითი კავშირები.

5. გარკვეული ტიპის კონსტრუქციებში კორელატი მთავარი წინადადებიდან გადმოინაცვლებს დამოკიდებულ წინადადებაში და იქცევა კავშირის კომპონენტად, კავშირის შემადგენელ ნაწილად გვევლინება. ამ გზით მიღებულია კავშირები:

ასრე (ესრე) რომელ

ასე რომელ

ასრე რომე

ასე რომე

ასე რომ

ისე რომ

ამის(ა)თვის რომელ

(ა)მით რომელ

(ა)მით რომე

ამად რომე

ამისთვის რომ

იმიტომ რომ

ამიტომ რომ

მაშინ როდესაც

ისე(ვე) როგორც

გარდამავალი საფეხურია კორელატის მოქცევა მთავარი წინადადების ბოლოს და პოზიციურად დაახლოება დამოკიდებული წინადადების თავში მდგომ კავშირთან. სადიფერენციაციო ნიშნად — ამ პოზიციაში მოცემული სიტყვა კორელატია თუ უკვე შესული კავშირის შემადგენლობაში — უნდა მივიჩნიოთ რიტმო-მელოდიკა: თუ მას ესმის ფრაზაში ლოგიკური მახვილი. კორელატია, — თუ ინტონაციურად ერთ სიბრტყეზე ექცევა კავშირთან ერთად, კავშირის შემადგენელი ნაწილია. წერაში ეს სხვაობა აღიბეჭდება მძიმის დანმა-არდანსით.

6. კორელატების შეხამების თვალსაზრისით კავშირთა ურთიერთ-შედარება გვეუბნება, რომ მათ შორის თვალსაჩინო სხვაობაა.

თითქმის არ ახასიათებს კორელაცია მიზნით რა(ა)თა-ს, მიზეზობით რამეთუ — ვინააფთგან — რადგან-ს. სამაგიეროდ, ფართოდ ახასიათებს ვითარებით-შედარებით, ვითარებით-შედეგობით, სივრცით და დროულობის კავშირებს, მიზეზობითთაგან — რომელ — რომე — რომ კავშირებს.

ამ მოვლენის ახსნისათვის საფუძველია კორელაციის ისტორი-
ულობა, კორელატების გამომუშავების გზა.

ენის ძველ სააფეხურებზე, როცა ქვეწყობა არ იყო მტკიცედ
ჩამოყალიბებული, არცაა მოსალოდნელი კორელატ-სიტყვების სი-
უხვე და ჩამოკვეთილობა. კორელატი თანდათან გზას იკაფავს, თან-
დათან ყალიბდება რთული სისტემა კორელატური სიტყვებისა, იგი
ხდება შემკრავი, შემადუღებელი საშუალება რთული წინადადების
კომპლექსში შემავალი წინადადებებისა, — მთავარი და დამოკი-
დებული წინადადებების ერთობლიობის ხელის შემწყობი ხერხთა-
განია. ამიტომ, რომ ძველ ქართულში უფრო სუსტადაა განვითა-
რებული ეს სისტემა, ხოლო შემდეგ და შემდეგ ფართო ხასიათს
იღებს. აქედან გასაგებია, რომ სულ არ, ანდა ნაკლებად ახასიათებს
კორელატები ისეთ კავშირებს, რომლებიც ტ ი პ ო ბ რ ი ვ ი კ ა ვ-
შირებია რომელიმე კონსტრუქციისათვის. მაგალ., რა(ა)თა ტიპობ-
რივი მიზნითი კავშირია, რადგან ტიპობრივი მიზეზობითი კავში-
რია; ასევე ვინაჲთაგან — რამეთუ არ ჩაითვლებიან პოლისემანტურ
კავშირებად. ამ შემთხვევაში კავშირები ს ა კ მ ა რ ი ს ი ა ს ა თ ა-
ნ ა დ ო დაქვემდებარების გადმოსაცემად. რა(ა)თა-ს სპეციალურ
მნიშვნელობას ემატება წინადადების კონსტრუქციული თავისებუ-
რებაც: შემასმენელი მიზნითს წინადადებაში უთუოდ კავშირებთ-
შია... რაც შეეხება ისეთ კავშირებს, რომელნიც პოლისემანტური
არიან, ისინი სხვადასხვა ტიპის წინადადებებს აკავშირებენ და ამი-
ტომ მათ სჭირდებათ მტკიცე სადიფერენციაციო საყრდენი კორე-
ლატების სახით, კორელატებისა, რომლებიც მიუთითებენ — რა სა-
ხის დაქვემდებარებასთან გვაქვს საქმე: თუ რომელ-ს ევალება, ერთ
შემთხვევაში, კაუზალობის კატეგორიის გადმოცემა, მაშინ მას შე-
ეხამება მთავარ წინადადებაში კაუზალობის აღმნიშვნელი კორე-
ლატ-სიტყვა, — თუ მეორე შემთხვევაში მან შედარება უნდა აღნიშ-
ნოს, მაშინ მას შეეხამება შედარების გამომხატველი გარემოებითი
სიტყვა და ა. შ. ამიტომ არ არის შემთხვევითი, რომ კო-
რელატი ენის განვითარების შემდგომს ეტაპებზე სწორედ ისეთ
კავშირებს მიეკრძა და ისეთი კავშირების კომპონენტი გახდა,
რომლებიც ყველაზე მეტად პოლისემანტური არიან (ამიტომ რომ,
ამად რომელ, ისე რომ..., ე. ი. რომელ — რომე — რომ-ს.

ხაზი უნდა გავსვას იმ გარემოებას, რომ ძველ ქართულში შე-
დარებით უფრო ჩამოყალიბებულია დროისა და ადგილის კო-
რელაცია.

ამ ფაქტის ასახსნელად უნდა მივმართოთ დროისა და სივრცის
ცნებათა და კატეგორიათა ისტორიას.

სივრცისა და დროის ცნებები ენაში უძველესი ცნებებია. ამის შესაბამისად, უნდა ვივარაუდოთ. ქართულშიც დროისა და ადგილის წინადადებები ხნოვანებით უძველესი ფორმაციისაა.— ძველმა სალიტერატურო ქართულმაც მემკვიდრეობით მიიღო შედარებით მზა კონსტრუქციები, რომელთაც მეტა გზა გაიარეს განვითარებისა. ბუნებრივია, ამ შედარებით უფრო განვითარებულ კონსტრუქციებში კორელაცია უფრო მძლავრად იქნება წარმოდგენილი, ვიდრე უფრო ახალი ფორმაციის კონსტრუქციებში. სხვათა შორის, ამ კონსტრუქციების სიძველეზე მიუთითებს, გარდა კორელაციის მომენტისა, ის ფაქტიც, რომ, მაგალ., დროულობის წინადადებას მრავალი კავშირი ახასიათებს ჯერ კიდევ ძველ ქართულში, რაც იმას მოწმობს, რომ სათანადო კონსტრუქცია უფრო განვითარებულია.

კავშირისა და შემასმენლის თანაშიმართება

ზმნა-შემასმენელი წინადადების სახეობის ძირითადი განმსაზღვრელი ელემენტთაგანია. ისე როგორც კავშირი, შემასმენელიც დამოკიდებული წინადადების მიმართების ფორმების მანიშნებელია. არის გარკვეული კანონზომიერი დამოკიდებულება თვით შემასმენელსა და კავშირს შორის, მაგრამ მას (შემასმენელს) რთული წინადადების კომპლექსში დამოუკიდებელი, თავისთავადი მნიშვნელობაც აქვს, — გარკვეულ შემთხვევებში მისი ფორმების ვარიაციები ერთადერთი და საკმარისი პირობაა წინადადებათა რაგვარობის განსასაზღვრავად. ეს ვლინდება, უწინარეს ყოვლისა, მწკრივების სხვადასხვაობაში. ზმნის გამოვლენა ინდიკატივისა თუ კონიუნქტივის მწკრივებში გარკვეული სადიფერენციაციო მნიშვნელობის მატარებელია.

ცნობილია, რომ ძველი სალიტერატურო ქართულისათვის ნორმა კავშირებითის გამოყენება მომავლის გადმოსაცემად. მაგალ.: „რომელი პირველად აღმოჩნდა თევზი, მოიღე და აღაღე პირი მისი და ჰპოო მას შინა სასწორი“; „...იცვალე ამიერ და შუნ იცვალოს“; „შენ ხარ კლდე და მაგას კლდესა ზედა აღვაშენო ეკლესიაჲ ჩემი...“; „და ჰრქუა მას იესუ: მე მოვიდე და განვკურნო“.

ავილთ მიზნითი წინადადების კონსტრუქცია. ამ კონსტრუქციისათვის კონიუნქტივი ნიშანდობლივი უნდა იყოს, რამდენადაც მიზანი რეალური აქტი არ არის, ვიდრე ის შესრულდებოდეს, — იგი ირეალურია მისი დასახვის მომენტში, საეგებოა მისი შესრულება, რა მტკიცეც არ იყოს ეს მიზანი თავდაპირველად. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ ქართულ ენაში კავშირებითი ერთადერთი და აუცილებელი მწკრივია მიზნის გარემოებითს წინადადებაში.

უნდა გავარჩიოთ ორი კონსტრუქცია მიზნითი წინადადებისა:

ერთია „მიზანი მომავალში“, როდესაც გამიზნული აქტი მომავალშია შესასრულებელი. ამ შემთხვევაში ამოსავალია აწმყოს თვალსაზრისი; მეორეა „მიზანი წარსულში“, როდესაც გამიზნული აქტის შესრულება-არშესრულება შესაძლოა ცნობილიც იყოს ამჟამად. ავიღოთ მაგალითი: „ვანო უკანვე ბრუნდება ტყეში. რომ დაკარგული საათი იპოვოს“, ამოსავალია აწმყო — „ბრუნდება“, მიზანი მომავლის აქტია — „იპოვოს“, — შედეგი ცნობილი არაა და არც შეიძლება ცნობილი იყოს მთავარი წინადადების კონსტრუქციის მიხედვით. დავეშვათ, რომ მთავარი წინადადების მიხედვით აქტი შესრულებულია: „ვანო უკანვე გაბრუნდა ტყეში“. დამოკიდებული წინადადება, შესაძლებელია, იგივე დარჩეს: „რომ დაკარგული საათი იპოვოს“ („ვანო უკანვე გაბრუნდა ტყეში, რომ დაკარგული საათი იპოვოს“). გამიზნული მოქმედება მომავალშია შესასრულებელი. გადაეკეთოთ მოცემული წინადადება ამგვარად: „ვანო უკანვე გაბრუნდა ტყეში, რომ დაკარგული საათი ეპოვა“. გამიზნული აქტი აწმყოს თვალსაზრისით შესრულებულია, მოუბარმა შეიძლება იცოდეს შედეგიც: იპოვა თუ ვერ იპოვა ვანომ დაკარგული საათი („ვანო უკანვე გაბრუნდა ტყეში, რომ დაკარგული საათი ეპოვა, მაგრამ ვერ იპოვა“. შდრ.: „ვანო უკანვე გაბრუნდა ტყეში, რომ დაკარგული საათი ეპოვა, და იპოვა კიდევაც“).

ისეთ მიზნით წინადადებაში, რომელშიც მიზანი მომავლის აქტია, კავშირს ეხამება შემასმენლის კონიუნქტიური მწკრივი. როგორც წესი, გამოყენებულია II კავშირებითი. ესაა ნორმა ქართული ენისა:

ხოლო ერმან შეჰრისხნა მათ, რაათა დაღუშნეს (პავშ.: მათე 20,31); ...გარდამოიღე ეგე ქუეყანად, რაათა ექაძო აწვე წინაშე შენსა (ასურ. 12,13); გაფუცებ თქვენ ძალსა ქრისტჳსსა, რაათა მაუწყოთ მე... (რავხ. 83, 28); ასული შენი შემრთე, რომელ ნაყოფი თესლისაებრ იქმნას (ვისრ. 7,6); მოკალ, რომე შენი გზა გაიმართოს (პროზ. შაჰნ. 370); მე მოვსულეარ იმისათვის, რომ შენთვის ჩემი თავი დავდო (ილია 302,7); მისთვის არ გვედრით, რომ მოვუპოვო საზრდოება ჩემთა გულისთქმათ... (მაჩაბ. 25. 16); დაუყვირე მაინც, რომ ხმა ამოიღოს (ეჟა 6).

იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს სათანადო კონსტრუქციაში I კავშირებითი:

უფალო, აცხოვე სული ჩემი, რათა გაქებდე შენ (ბოლნ. 28,13); აწ გვეედრებით, მეოხებითა მათითა მოგუმად-

ლე მშვიდობა და წყალობა შენ მიერი, რაათა მარადის უგა-
ლობდეთ სახელსა შენსა (სას. პოეზია რომ, 40); ...მასწავე
სიტყუა სიბრძნისა უღირსსა ამას, რაათა ღირსად შეეკამ-
კობდე დღესასწაულსა ამას... (იქვე, სვ. 59).

როგორია საქმის ვითარება ისეთ კონსტრუქციაში, რომელიც
გადმოსცემს მიზანს წარსულში?

ძველი სალიტერატურო ქართული ამ შემთხვევაში მიჰმართავს-
მცა ნაწილაკიან კონსტრუქციას: კავშირს დაერთვის -მცა ნაწილაკი
და ამის შესაბამისად შემასმენელი უთუოდ ინდიკატორში ივარაუ-
დება. ამგვარად, კონიუნქტივის შინაარსი გამოხატულია არა ზმნის
შესაბამისი მწკრივით, არამედ თვით კავშირი იძლევა სათანადო
გაგებას ნაწილაკის გამოყენებით:

...და იყენებდეს მას, რაათამცა არა წარვიდა მათგან (პაემ.:
ლუკა 4,42); ...ეძიებდეს ცრუ მოწამეთა იესუმსთვს. რა-
ათამცა მოკლეს იგი (მათე 26,59); ...მაშინ უშემა ნაკურთხე-
ველი დავით უფალსა, რაათამცა დააცხრვო რისხვად იგი
(ქ.-ეტრ. 239,5); ...აღიღეს ტვრთი მათი, რაათამცა წარვი-
დეს (კიმ. 310,1); და კუალად მძლავრებით დაიპყრა ანჩისა
საყდარი, რაათამცა შურ იგო მამისა გრიგოლის ზედა (ხანძთ.
მჭ, მთ, 44); მაშინ იწყონ ნუგეშინის ცემად მათა, რათამცა
დააცხრო მცირედ სიმძაფრე იგი მწუხარებისა მათისა (წა-
რტყუენ. კზ. 13).

საშუალო ქართულში თანდათან გზას იკაფავს II თურმეობით
დამოკიდებულ წინადადებაში. ამგვარად, კავშირი + II თურმეობით
გამოხატავს მიზნითობას წარსულში, — ყალიბდება ახალი კონსტ-
რუქცია:

ამა სიტყვასა ზედა არაბთა მეფისა ძემან ცხენი გამოიგლო,
რომე სიძედ მოეყვანა (ამირან. 118,30); ...და ამისთვის
გეხვეწებოდით, რომე სიჩქარით ცეცხლში არ ჩასქრი-
ლიყავ (რუსულ. 747,8); მას ქალაქსა გამოგზავნა, რომ საეკ-
ლედ გასულიყო (შაჰნ. 3129,4); მალეით დიდი კლდე
მოგლიჯეს და დაუგორვეს, რომე იმით მოეკლა (პროზ.
შაჰნ. 389); ხელმწიფის თვალთა წინაშე მე მის ნაკლებად არ
მიჩნეულ ვარ, რომე ხელმწიფის წყალობა შექმურვებო-
და (ქილილ. 195); ველარ გარიგდენ, რომე სწორეთ გაეყოთ
(ქილილ. 203); ნადირ შაჰს ტუსადივით გაეხარდა, რომ ბორ-
ჩალოს ხანობა ებოძებინა... (იესე ოსეშვ. 12)..

ახალ სალიტერატურო ქართულში აბსოლუტურ ნორმად იქცა

სათანადო კონსტრუქციაში II თურმეობითის შეხამეია მიზნის კავშირთან:

მე წავედი მისთვის, რომ მთები გამეშინჯა (ორბელ. წერილ.); მეორე დილას მღვდელი ვიკითხე, რომ ის უპატრონო კაცი მეზიარებინა... (ილია); პირობა შევეკარით, რომ მოგვეკლა (აკაკი); უყარაულა ტყიანს მალღობებზე, რომ სადმე გაეგონა ირმის ყვირილი (ვაჟა); ხეები ასულიყვნენ გორის თავამდის და იქ გაჩერებულყვენენ, რომ კაცის თვალისთვის საედემო წალკოტი არ დაეფარათ (ყაზბ.); თვალ-გაყუყუნებული გოგოები „საგულოს“ დაქებდნენ, რომ კეკლუცის გაღიმებით მოეხიბლათ (ყაზბ.); ონისემ სიტყვა მისცა თავის თავს, რომ ქალისკენ არ შეეხედნა (ყაზბ.); იაგო წაიყვანეს ისე შეკრული, რათა შეეგდოთ იმ ოთახში... (ყაზბ.); ...და გაიშვირა წინ ხელები, რომ დედა ჩემი აქეთ გამოეგდო (ლომოური).

ამგვარად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება კონსტრუქციულად იყოფა ორ კატეგორიად: ერთი მხრით, გამოიყოფა ისეთი მიზნითი წინადადება, რომელიც გამოხატავს „მიზანს მომავალში“, ხოლო, მეორე მხრით, ექცევა ისეთი მიზნითი წინადადება, რომელიც გამოხატავს „მიზანს წარსულში“. პირველი სახეობის კონსტრუქციული ნიშანია: კავშირი + კონიუნქტივი (II); მეორე სახეობის კი: ა) კავშირი + მცა ნაწილაკი + ინდიკატივი (ძვ. ქართ.), ბ) კავშირი + II თურმეობითი (სამ. და ახ. ქართ.).

ვიდრე გავარკვევდეთ ამ კონსტრუქციის ისტორიულ განვითარებას, საჭიროა გავეცნოთ პირობითი წინადადების კონსტრუქციულ თავისებურებას, — პირობითი წინადადებისა, რომელიც ორგანულად დაკავშირებულია მიზნითი წინადადების აღნაგობასთან.

ისევე როგორც მიზნითი წინადადება გადაჯაჭვულია დროულობის კატეგორიასთან, პირობითი წინადადებაც გარკვეულ მიმართებაში იმყოფება მასთან.

ჩვენ ამჟამად გვაინტერესებს პირობითი წინადადების კონსტრუქცია, რომელიც დაკავშირებულია, ერთი მხრით, მომავალთან და, მეორე მხრით, ისეთი კონსტრუქცია, რომელიც წარსულის მიმართებათა გამოხატველია. პირველის ნიმუშია: „თუ წერილს მომწერ, მეც გიპასუხებ“, მეორისა: „წერილი რომ მოგეწერა, მეც გიპასუხებდი“. ეს მეორე ტიპის წინადადება მწკრივების მიხედვით შემდეგ ჩვენებას იძლევა: დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი (მოგეწერა) პირობითია, ხოლო

მთავარ წინადადებაში მოცემულია შედეგობითი (გ ი პ ა ს უ ხ ე ბ-
დ ი). თანახმად ა. შ ა ნ ი ძ ი ს კვალოფიკაციისა¹. აღსანიშნავია,
რომ პირობითსა და შედეგობითს საკუთარი მწკრივის ფორმა არა
აქვთ. პირობითისთვის თანამედროვე ქართული II თურმეობითს
იყენებს. შედეგობითისთვის — I ხოლმეობითს.

პირობითი წინადადების ორსავე რიგს შეეფერება ზმნის კონიუხ-
ქტიური მწკრივი, რამდენადაც სათანადო მოქმედება ირეალური შა-
ნაარსისაა.

ძველ და საშუალო სალიტერატურო ქართულში მომავლის პი-
რობითობის გადმოსაცემად გამოყენებულა II კავშირებითი:

უკუეთუ უფალსა ჩემსა ენებოს ტაძარი., გამოჩნდეს...
(არიმათ. 91.2); უკუეთუ მოიქცე შენ, ერო, მაშინ შეგ-
რაცხო შენ თავისა ჩემისაო (იპოლიტე, კზ. 5): უკუეთუ შენ
აღაშშნო ეგუტერი, ყოველთა ძმათა აღაშშნონ (ხანძთ.
ოდ, ოდ, 3); თუ მიბრძანოს და მაწვიოს, მაშინ ეგების
მიზეზისა შემოღება (ვისრ. 299,34); მტერმა თუცა რჩევა
გკითხოს. სწავლის რიგი ხელით არ დააგდო (ქილილ. 108):
თუ ესე სიზმარი თქვენ გიამბო, ...გარდასწყვეტთ (პროზ.
შაპნ. 377):

ამ კონსტრუქციაში ძველი ქართულიდანვე იწყება II კავშირე-
ბითის შეცვლა ინდიკატიური ფორმით — მყოფადით.

ა. შ ა ნ ი ძ ე მ ყურადღება მიაქცია იმ გარემოებას, რომ ჯერ
კიდევ ძველი ქართულის ძეგლებში კანტიკუნტად მოიპოვება ახალი
სისტემის ნიმუშები. მაგალ., მათესა და მარკოზის თავებში ვკითხუ-
ლობთ: „წერილ არს: და ვსცე მწყემსი, და განიბნინენ ცხოვარ-
ნი“ (მათე 26,31; მარკოზ 14,27). ასეა ზოგ რედაქციაში. ზოგში კი
იკითხება: „და ვსცემ მწყემსსა და განიბნინენ ცხოვარნი“ (ტბე-
თურში ორგანვე, ჯრუჭისა და პარხალისაში — მარკოზთან). ა. შ ა-
ნ ი ძ ე აღნიშნავს, რომ არავითარი ეჭვი არ არის, აქ მომავლის მნიშ-
ვნელობით არის ნახმარი როგორც „დავსცე“, ისე „დავსცემ“ ფორ-
მა. ბერძნულში შესაბამის ადგილას მყოფადია: *παυδαζω τω πιμπινα,*
ასევეა სომხურშიც: *հարկի դնովին*. ავტორი დაასკენის: ეჭვი არ
არის არც იმაში, რომ ერთ შემთხვევაში მომავლის ფორმა ძველი
სისტემით არის გამოხატული („და ვსცე მწყემსი“ — II სერია,
II კავშ.), მეორე შემთხვევაში კი — ახალი სისტემით („და ვსცემ

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძველები. I, მორფოლოგია,
§ 257, 1953.

მწყემსსა“ — I სერია, მყოფად). XI საუკუნიდან რიცხვი ახალი სისტემით ნაწარმოები ფორმებისა თანდათან მატულობს.

„ვეფხისტყაოსანში“ ვკითხულობთ: „თუ მიჩვენებ. ვნახავ“; „თუ არ მომკლავ, არ მოვკვდები“; „ვისრამიანიდან“: „მე თუ ამა შეჰირვებასა შიგან მყოფი მოვკუდები, ჩემის გულისა კუამლი ქუეყანასა და ააბნელებს და ცას დაამკუჟარტლებს“. მერ მაგალითს გვაწვდის აღორძინების ხანის ენა. მაგალ.: „ლეკესა „თუ გავზრდი, ნადირსა მოეტევისა“ (შაჰნ. 3126,3); „თუ ავცნობობას შევეტუტოზ, თავს მოვკვებით“ (შაჰნ. 3117,2) „თუ შეამოწმებენ, კიდევ დამოყვრდებიან“ (სიბრ.-სიცრ. 49,1).

ახალ სალიტერატურო ენაში მომავლის გადმოსაცემად კავშირს ეხამება: ა) მყოფადი, ბ) წყვეტილი, გ) კავშირებითი. ესენი ფაქულტატური კონსტრუქციებია.

ა

თუ გაბრუშკას არ გამატანთ, მე ქალაქში წამსვლელი არავარ (ილია 270,4): თუ მოგიტანს, აუდგები ფეხზედ (ილია 280,4); თუ სხვას ველარას მოვიგდებთ გარეთ, ძაღლები მინც მოვიტაცოთ (ვაჟა 8); შვილებს აღარც კი შოვიგონებ, თუ სარდიონს დაღონებულსა ენახავ (ვაჟა 29); რად მინდა ბასრი კლანჭები და გაფხავებული ნისკარტი, თუ მაგისთანა ვერაგებს ვერ მოვაჰკვიანიებ (ვაჟა 95).

ბ

თუ მოვიწადინე, ათასს და ათი-ათასს არ ვიშოვი? (ვაჟა 86); ...და თუ მოგეწონათ, ჩაწერეთ და თეორია იქნებაო (აკაკი 407): თუ თავი გაუყადრე ბრბოს, პირს შეგაჩევეს (აკაკი 399).

წყვეტილის მწკრივი კავშირს ეხამება უფრო ადრეული პერიოდიდანაც. მაგალითები:

იელისსა და აგვისტოში თუ იმ წყალში დაიძინა კაცმა, აწყენს (საბა, მოგზ. 16); თუცა ერთმანერთში შუღლი მოხდა, ხვაშიადი გამელავნდების (სიბრ.-სიცრ.).

გ

ხუთი კაცი რომ ჩამოიყვანოს, ისიც დიდი ამბავია (ორბელ. წერილ. 15,164); რომ მოვკედე, რა ვინანო? (ორბელ. 65); რომ გითხრათ... არ დაიჯერებთ (ილია 280,7); რომ მოშორდეთ, კარგი იქნება (მაჩაბ. 13,9).

კავშირსა და ზმნას შორის მყარდება გარკვეული კანონზომიერება: კონიუნქტივი ეხმარება რომ მასალის კავშირს, თუ-ს იგი არ იგუ-ებს. ე. ი. თანამედროვე სალიტერატურო ენის ნორმაა: „რომ გ ი თ ხ რ ა თ, არ დაიჭრებთ“ და არა „თუ გ ი თ ხ რ ა თ, არ დაიჭრებთ“. ამგვარად: რომ + კავშირებითი = პირობითი წინადადება. სამაგიეროდ, მყოფადი და წყვეტილი ეხამება თუ-ს და არა რომ-ს. ამგვარად: თუ + მყოფადი = პირობითი წინად, თუ + წყვეტილი = პირობითი წინადადება. ადგილი შეეცვალოთ, თუ-ს ნაცვლად რომ ეხმაროთ, — წინადადების ხასიათი შეიცვლება: დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებას მივიღებთ. მართლაც „თუ წერილს მომწერ, მეც გიპასუხებ“ — პირობითი წინადადების კონსტრუქციაა; თუ-ს ადგილას ჩავსვათ რომ: „რომ წერილს მომწერ (var. წერილს რომ მომწერ), მეც გიპასუხებ“ — ვლელულობთ დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების კონსტრუქციას. ამრიგად, შეუძლებელია ფორმულა: რომ + მყოფადი = პირობ. წინად. ასევე იცვლება კონსტრუქციის ხასიათი, თუ წყვეტილს შევუხამებთ რომ-ს: რომ + წყვეტილი = დრ. წინად. ამგვარად შეუძლებელია ფორმულა: რომ + წყვეტილი = პირობ. წინად.

ზმნის რომელ ფორმას ეგუება რომ მასალის კავშირი? მხოლოდ და მხოლოდ კონიუნქტიურს: „რომ მომწერდე წერილს (var. წერილს რომ მომწერდე), მეც გიპასუხებდი“, ამრიგად, ვლელულობთ ფორმულას: რომ + კავშირებითი = პირობ. წინად.

დავაჯგუფოთ ყველა ფორმულა:

თუ + მყოფადი = პირობ. წინად.

თუ + წყვეტილი = პირობ. წინად.

რომ + კავშირებითი = პირობ. წინად.

ჩვენ განვიხილეთ პირობითი წინადადება მომავალთან მიმართებაში.

როგორია კავშირისა და შემასმენლის მიმართება ისეთ კონსტრუქციაში, რომელიც გადმოგვცემს პირობითობას წარსულში?

მსგავსად მიზნითი წინადადების კონსტრუქციისა, ძველი ქართულისათვის (და, აგრეთვე, საშუალო ქართულის ადრინდელი ძეგლებისათვის) დამახასიათებელია -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქცია; კავშირს ერთვის -მცა ნაწილაკი, შემასმენელი გვევლინება თხრობითი კილოს ფორმით:

უკუეთუმცა ვიყვენით დღეთა მათ მამათა ჩუენთასა. არაწცა ვიყვენით მათ თანა ზიარ სისხლსა მას წინაწარმეტყუელთასა (მათე 23,30: DE. შღრ. ვიყვენით თუმცა ჩუენ დღეთა მათ მამათა ჩუენთასა...: C).

საშუალო ქართულის მოგვიანო ძეგლებში კავშირს ეხამება II თურმეობითი, — ამრიგად, ყალიბდება სხვა კონსტრუქცია:

თუ ისე გრძნებით სავსე არ ყოფილიყო, მისი სიკვდილი დიდი მულაბანა იყო (რუსულ. 798, 11); თუცა... მას სიკვდილი არ მოეწადა, თვის ტკბილსა სულსა არ გააქარვებდომ (ქილილ. 101); თუ არ შეეტყო მას ჯობნა, არას მოგცემდა ნებითა (შაჰნ. 3023,4); მაგრამ თუ ნადირ შას ჯარი მოსულიყო, წავკდებოდით (იესე ოსეშვ. 14).

ახალი სალიტერატურო ენისათვის ნორმა სათანადო კონსტრუქციაში II თურმეობითი, ოლონდ იგი ეხამება არა თუ-ს, არამედ რომ-ს. ფორმულა: რომ + II თურმ. = პირობ. წინად.

ზემომოყვანილი მაგალითები ასე გადაკეთდება:

რომ ისე გრძნებით არ ყოფილიყო...; რომ შენ ესეთი საქმე გენახა...; რომ ნადირ შას ჯარი მოსულიყო...
დაეიმოწმოსთ მაგალითები:

შენ რომ არ დაარსებულ იყავ ქვეყნისათვის..., ნახევარი უბედურობაც აღამიანისა ქვეყანაზედ არ იქნებოდა (ილია 257,11); ისე ატაცებულსავით დიდხანს იქნებოდა, რომ მღვდლის სიტყვებს არ გამოფხიზლებინათ (ილია 276,38); ჩემი შესაფერი ხელსაწყო რომ მქონოდა, ყველაფერს მოვახერხებდი (აკაკი 387); რომ გენახა, თვალს ვერ მოაშორებდი (ვაჟა 128); ...დიდს ცოდვას იზამდა, რომ მოექლა (ვაჟა 137); შენ რომ ყოფილიყავი ჩემს ალაგას, ხმას ვერ ამოიღებდი (ვაჟა 6); მარტო რომ ყოფილიყო, ბევრს ფიქრს არ გამოუდგებოდა (ყაზბ. 15).

მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ მე-19 საუკუნის ზოგიერთ მწერალთან იშვიათად სათანადო კონსტრუქციაში თავს იჩენს თუ კავშირი, რომ-ის ნაცვლად, რაც არქაიზმია, ფორმულა: თუ + II თურმ. = პირობ. წინად.

მაგალითები:

თუ ყოველს მეცნაერება ესწავლა..., ნახევარი ქართლი მეცნიერი იქნებოდა (კალმას. 61,19); შენ როგორ დაეწეოდი, თუ უცაბედად ხიმეში არ გაკვეხებულ იყო (აკაკი 424); გამოგდებული, თუ კარგი ყოფილიყო, ისევ სამსახურში იქნებოდა (აკაკი 442); იმათ, თუ გარემოებას ხელი არ შე-

შეეშალა მათთვის, თვისი საკუთარი რაფაელები და მიქელ-ანჯელოები ეყოლებოდათ (აკაკი 446); ...და თუ მეორე რუსს არ დაეჭირა, ლორლებში გადავარდებოდა (ყაზბ. 28); თუ ის ყმაწვილი ბიჭი დროზე არ შემოსულიყო, უთუოდ მომკლავდა (ყაზბ. 8); ...ჩემს ცხოვრებას... არ შევხუთავდი..., თუ ღებდემონას ტრფობა მკერდქვეშ არ ჩამსახვოდა (მაჩაბ. 13,2).

თანამედროვე ქართული ენის ნორმის თანახმად, უნდა ყოფილიყო:

რომ ყოველს მეცნიერს ესწავლა...; ...რომ უცაბედად ხიმეში არ გააკვებულყო; რომ ის ყმაწვილი ბიჭი დროზე არ შემოსულიყო...; ...რომ ღებდემონას ტრფობა მკერდქვეშ არ ჩამსახვოდა და ა. შ.

როგორც გამოირკვა, მიზან-პირობას მომავალში შეესაბამება შემასმენლის კონიუნქტიური მწკრივი, ხოლო იმავე კატეგორიას წარსულში ინდიკატიური მწკრივი ეხაშება; კონიუნქტივის შინაარსი გამოხატულია ძველ ქართულში კავშირს დართული -მცა ნაწილაკით. ოთხთავის ტექსტების შედარებიდან ჩანს, რომ შესატყვის ადგილებში ბერძნულსა და სომხურში სწორედ კონიუნქტივია მოცემული:

მრკ. 3.12: „და ფრიად შეპრისხნის მათ, რადამცა არა გამოაცხადეს იგი“;

ბერძნ.: καὶ πολλὰ ἐπετίμα αὐτοῖς ἵνα μὴ φανεροῦν ποιήσωσι

სომხ.: *և նա յոյժ սաստէր նոցա, զի մի յայտնի առնիցին զնա.*

მრკ. 9,22: „და მრავალ გზის ცეცხლსა შთაავლო ეგე და წყალსა, რადამცა წარწყმიდა ეგე“;

ბერძნ.: καὶ πολλὰκις αὐτὸν, καὶ εἰς πῦρ ξέβαλε καὶ εἰς ἕνεμα, ἵνα ἀπολέσῃ αὐτόν.

სომხ.: *բազում անգամ ի հուր արկանէ և խջուր զի կորուսէ զդա.*

მთ. 18,14: „ეგრევე არა ნება არს მამისა ჩემისა ზეცათაჲსა, რადამცა წარწყმიდა ერთი კნინაკთა ამათგანი“;

სომხ.: *Այսպէս ոչ են կամք առաջի ჴօր իմոյ որ յերկնս է, եթէ կորցէ մի ի փոքրկանցս յայսցանէ.*

ლ. 4,42: „და იყენებდეს მას, რადამცა არ წარვიდა მათგან“;

სომხ.: *և արգիւიւին զնա, զի մի՞ գնասցէ ի նոցանէ.*

მიზან-პირობა მომავალში, როგორც ვნახეთ, გამოხატულია ქართულში II კავშირებითის მწკრივით. ამავე კონსტრუქციაში, როცა იგი წარსულის მწკრივებთანაა დაკავშირებული, ჩვენ მოველოდით აგრეთვე კავშირებითს, ოღონდ III კავშირებითს, რომელიც II კავშირებითის ნამყოფა და III სერიას განეკუთვნება. ისტორიულ ქართულში კი ამ ადგილას II თურმეობითია გაბატონებული.

შეიძლება დავუშვათ, რომ სათანადო კონსტრუქცია უძველეს ქართულში გამოიყენებდა მისთვის შესაფერის მწკრივს — III კავშირებითს. შემდეგ მომხდარა გარდატეხა ენაში: III კავშირებითს II თურმეობითი შენაცვლება. პრინციპულად აქ უჩვეულო არა არის რა: ენებში დადასტურებულია საზოგადო ტენდენცია — კონიუნქტივის თანდათანობითი კვდომა და ინდიკატიური ფორმებით შენაცვლება¹, და ქართული ენის ზემოხსენებული მოვლენაც შეიძლება ამ პროცესის კერძობით გამოხატულებად მიგვეჩნია.

არ შეიძლება ითქვას, თითქოს III კავშირებითი პირობითი წინადადების კონსტრუქციაში არ გვხვდებოდეს ქართულ სალიტერატურო ენაში. საამისო მაგალითებს გვაწვდიან საშუალო ქართული და ახალი ქართული. მაგალ., „ვეფხისტყაოსანში“ ვკითხულობთ:

კვლაცა ვჰკადრე: მე თუ, მზეო, შენთვის ფიცი გამეტე-
ხო ს, ღმერთმან აწვე რისხვა მისი ზეცით ჩემთვის გაამეხო ს!
(532,1).

საბუთების ენაში არაიშვიათია ასეთი კონსტრუქციები:

საკანონო თუ რამ იყოს, რაც ზევით და გვეწეროს, ის
გამოართვით (საისტ. მოამბე, II, 15,25); თუ ღვდელს დაე-
შავებინოს და არ ეზიარებინოს, ხარი ერთი!
(იქვე 17,31).

ვახტანგ VI-ის „ვეფხისტყაოსნის“ კომენტარებში გვხვდება ასეთი ადგილები:

თუ საბოზრად დაეწეროს ეს წიგნი, რატომ ზევით იმ
გვარად ამბობს და აქ ამას ასე ურიგოთ იხსენებს (ტმზ, ჩპა);
თუ ქალის მიჯნურობისათვის ეთქვას, ქალის მიჯნურობა-
სა და სიძევაში რა დიდი მზღვარი ძეს (სეგ. თ); თუ ქალის
მიჯნურობაზედ ეთქვას, ხანიერად რომ იმიჯნურონ, ქალი
დაბერდება და კაცი (სეგ. ი).

ამავე რიგისაა ახალი სალიტერატურო ენის ფაქტებიც:

¹ იხ., მაგალითად, Э. Иогансон-Гегель и Л. Зиндер, Конъюнктив (Вопросы немецкой грамматики в историческом освещении): Сборник статей под редакцией проф. В. М. Жирмунского, 1935.

...ჩემს ვინაობას არ გეტყობდი, თუ ჩემი აღსასრული არ მოახლოებულ იყო (ილია 268,18); ...თუ მისი წყალი დამელიოს, თვალის არ ამიხილება (ილია, „მგზავრის წერილ.“); მაშ სიკვდილს რომ გადაარჩენილიყოს, რას უზამ? (ყაზბ. 41).

ამგვარად, ვლებულობთ ფორმულას:

თუ \parallel რომ + III კავშირებითი = პირობ. წინაღ.

III კავშირებითი გამოყენებულია ახალ სალიტერატურო ენაში სხვა კონსტრუქციებშიც. აღსანიშნავია, რომ იგი იხმარება ყველა იმ შემთხვევაში, სადაც შეიძლება ვიხმაროთ II თურმეობითი. ეს ფაქტი კი საყურადღებოა III კავშირებითისა და II თურმეობითის ურთიერთობის გამოსარკვევად სალიტერატურო ენის განვითარების ძველ საფეხურებზე.

III კავშირებითი ახალ სალიტერატურო ენაში იხმარება შემდეგ კონსტრუქციებში:

ა) მთავარი წინადადება უარყოფითია (არ—ვერ ნაწილაკების გამოყენებით), დამოკიდებული წინადადება გამოხატავს მოქმედებას წარსულში და მთლიანად პირობითია შინაარსობლივად, მაგალ., „არ მახსოვს, რომ ვინმეს ეთქვა ას“, ეს უდრის: „თუ ვინმეს ეთქვა (|| ეთქვას), არ მახსოვს“; სტრუქტურულად აქ დამოკიდებული წინადადება დამატებითია, — მაგრამ ჩვენთვის ამ შემთხვევაში მნიშვნელოვანია იმის გახაზვა, რომ სათანადო კონსტრუქციას ერთგვარი სიახლოვე აქვს პირობითი წინადადების კონსტრუქციასთან.

გავეცნოთ ნიმუშებს:

არ გვყოლია ასპირანტი, რომ (|| რომელსაც) დისერტაცია არ დაეწეროს; ჩვენ არ ვიცნობთ ისეთ ავტორს, რომ (რომელსაც) შეეწავლოს ეს საკითხი; შეიძლება არც მოიძებნებოდეს მსოფლიოში მეორე ისეთი მხარე, რომელსაც იმდენი შემოსევა-დაპყრობა... განეცადოს, რამდენიც საქართველომ; არ არის კაცი, რომელსაც დაეწეროს წერილი; თითქმის არ დარჩენილა არავინ, რომ (|| რომელსაც) მონაწილეობა არ მიეღოს კამათში; არ დაუწერია არც ერთი სტრიქონი, რომ (რომელსაც) შეურაცხყოფელი მნიშვნელობა ჰქონებოდეს მისთვის; არ ყოფილა სტუმარი, შე რომ (|| რომლისთვისაც) პატივი არ მეცეს.

აქ ჩვენ ფორმალურად გვაქვს განსაზღვრებითი წინადადებები,— სემანტიკურად ისინი პირობითობის გაგებას იძლევიან.

მასალებიდან მე თითქმის არა დამიბოძებია რა, რომ ტექსტში ან შენიშვნებში არ შეემატანოს ან არ აღმენიშნოს; მაგალითი არა ყოფილა, რომ ეს ავაზაკი პირდაპირ დახვედრილიყოს იარაღიანს მოპირდაპირეს; არა ყოფილა შემთხვევა, რომ გაკვეთილი დამეცწავლოს.

ბ) მთავარი წინადადების შემასმენელი საეგებო, არარეალურ გაგებას იძლევა, — დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი III კავშირებითის მწკრივითაა მოცემული. კავშირად გამოყენებულია: რომ || თითქოს || ვითომც.

არ გაგიგონია, რომ ძველად ვინმე გაფრენილიყოს? ასე გავიგონეთ, რომ იბრეიმ-ხანს ალინალი ომარხანთან გამოეგზავნოს და დაეპატიმრებინოს; ... ისე ჰგონია, თითქოს „სკამი“ საქართველოში... XIII—XIV სს. შემოსულიყოს; ამბობენ, თითქოს რომელიღაც ქართველს პარიზის გაზეთში დაებეჭდოს განმარტება საოცარი დეპეშისა; საეჭვოა, ვითომც ბარათაშვილს თავისი თარგმანი შეეცანოს პირველ ნომერში.

აი ერთი მაგალითი აკაკი წერეთლის ენიდან:

გამიგონია, ვითომც ლერწამი ობლის საფლავზე ამოსულიყოს და თავის ქნევით დამუჭრებული მალლა ზეცისკენ ისწასულიყოს, რომ მიეცანოს იქ ჩვენი ქვეყნის მწარე ამბავი და საჩივარი, მაგრამ იმავ დროს ეშმაკის სული დასტაკებოდეს გრიგალი ქარი, გადაელუნოს, გადმოელუნოს.

რომ — თითქოს — ვითომც პარალელური ფორმებია ამ კონსტრუქციაში. შდრ.:

არ გაგიგონია, რომ || თითქოს || ვითომც ძველად ვინმე გაფრენილიყოს? საეჭვოა, რომ || თითქოს || ვითომც ბარათაშვილს თავისი თარგმანი შეეცანოს პირველ ნომერში.

გ) პოტენციალისის თუ ოპტატივის გამომხატველ სიტყვებს ეხამება III კავშირებითი; დაკავშირება ასინდეტურია:

ამ კომენტარიებიდან ჩანს, რომ მას უნდა დაეწეროს სოლომონის „იგავთა“ განმარტება; ...ასურული ფორმებია, რომელთაც სომხეთზე უნდა გამოეცლოს...; შეიძლება სხვაც ეთარგმნოს მას; შეიძლება ქვაყი დაეშინოს; გისურვებ, (რომ) კარგი დრო გაგე-

ტარებინოს: გესურვებ, (რომ) კარგად ყოფილიყო.

ანალოგიურ შემთხვევებში III კავშირებითი დასტურდება საშუალო ქართულშიც. აი ზოგიერთი მაგალითი:

ჩემის შობის დღით აქომამდე არ ვეკობ, ჩემგან მუხთლობა ქმნილიყო, ან რასაც კაცზედ მე ავი რამე შექმნას (ქილილ. 153); ...ერთგულობა არ მომიკლია, ერთსა რომელსამე ზედა მართებულის ნაკლებობა არ შექმნას და სიყვთე და რიგი გარდამეტებით მის ადგილს მოჰყვანოს (ქილილ. 131); რად გგონია ესე, რომე ომანისებრი ჭაბუკი ქვეყანასა ზედან დაბადებულყო? (ომან. 78, 8).

ასეთია III კავშირებითის ხმარების ძირითადი კონტექსტები ახალ სალიტერატურო ენაში. ხაზგასასმელია, რომ ამ კონსტრუქციებში III კავშირებითი არაა ერთადერთი მწკრივი: მის ადგილას რომ II თურმეობითი ჩაესვათ, ეს იქნება სრულიად ნორმალური კონსტრუქცია თანამედროვე მეტყველების თვალსაზრისით. მართლაც, ფაქულტატური ფორმებია:

არ გვეოლია ასპირანტი, რომ დისერტაცია არ დაეწეროს || არ გვეოლია ასპირანტი, რომ დისერტაცია არ დაეწერა; გამიგონია, ვითომც ლერწამი ობლის საფლავზე ამოსულიყო || გამიგონია, ვითომც ლერწამი ობლის საფლავზე ამოსულიყო დაა. შ.

შეიძლება ითქვას, რომ თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო მეტყველებაში გაცილებით მეტი ხვედრითი წონა აქვს სათანადო კონსტრუქციებში II თურმეობითის შემცველ ფორმებს, — იგი თითქმის გაბატონებულია. განვითარების თვალსაზრისით საყურადღებო ფაქტია, რომ რთული წინადადების კომპლექსში ინდიკატიური ფორმა resp. II თურმეობითი ფუნქციურად ასრულებს კონიუნქტიური ფორმის resp. III კავშირებითის მოვალეობას. ამას მკაფიოდ ასახავს შემასმენლის მიმართება გარკვეული მასალის კავშირთანაც. ჩვენ ზემოთ დავადგინეთ ფორმულები: თუ + მყოფადი = პირობ. წინადად., ე. ი. თუ-მასალის კავშირი ეხამება (ახალ სალიტერატურო ქართულში) ინდიკატიურ ფორმებს, რომ მასალისა კი — კონიუნქტიურს (მომავლის მნიშვნელობით). მაგრამ იგივე რომ ეხამება II თურმეობითს და ეს იმას ნიშნავს, რომ II თურმეობითს კონიუნქტიური სემანტიკა აქვს შეძენილი, სხვაგვარად რომ მასალის კავშირს იგი ვერ დაუკავშირდებოდა.

სხვანაირად რომ ვთქავთ:

თუ + ინდიკატივი = პირობ. წინადად., რომ + კონიუნქტივი = პი-

რობ. წინად, შეუძლებელია ფორმულა: რომ ÷ ინდიკატივი = პირობ. წინად, მაგრამ რომ + II თურმეობითი = პირობ. წინად. მაშასადამე: II თურმ. = კონიუნქტ. resp. III კავშ.

ასეთი გარდატეხა ენაში უნდა მომხდარიყო ძალიან ადრე. ყოველ შემთხვევაში ძველ სალიტერატურო ქართულ ენას III კავშ. უნდა დაეკარგა რთული წინადადების ფარგლებში და სათანადო გაგება კონიუნქტიობისა დაკისრებოდა ენაში არსებულ -მცა ნაწილაკს, რომელიც დართვია კავშირს და ზმნა-შემასმენელი თხრობითად გადაუყეთებია. ეს -მცა ნაწილაკის ნიშანდობლივი სინტაქსური თვისებაა. დიალექტურად III კავშირებითი უეჭველად არსებობდა და როდესაც თანდათანობით წაიშალა -მცა ნაწილაკის ფუნქცია, შეიზღუდა და გადავარდნის გზას დაადგა, სალიტერატურო ენამ მიჰპართა II თურმეობითს. რომელიც თანდათან გზას იკაფავს ენაში საშუალო ქართულის სინამდვილეში, — მიჰპართა II თურმეობითს. რომელიც მორფოლოგიური წარმოებით ძალიან ახლოს დგას III კავშირებითთან. მაგრამ კილოების გავლენას საშუალო ქართული ვერ ასცდა და III კავშირებითი პარალელურად გამოიყენა II თურმეობითის გვერდით. ეს ჭიდილი ორ სისტემას შორის, როგორც დავინახეთ, ჩვენ დრომდე გრძელდება.

რომ III კავშირებითი ორგანული ფორმაა ქართული ენისა რთული წინადადების კომპლექსში, ეს ნათლად ჩანს თანამედროვე ცოცხალი მეტყველებიდან, კილოებიდან, რომელთა მონაცემებს გვერდს ვერ ავეუვლით ქართული ენის ისტორიული საკითხების გარკვევის დროს.

ჩვენ გვეკონდა შემთხვევა გვეჩვენებინა, რომ რაჭულ კილოში III კავშირებითია გამოყენებული II თურმეობითის ადგილას რთულ წინადადებაში¹. ეს მონაცვლეობა დადასტურებულია პირობითსა და მიზნითს წინადადებაში და უნდა ნაწილაკთან. როცა მიზნითსა და პირობითს წინადადებებში წარსული ივარაუდება, რაჭულში III კავშირებითი იხმარება, ნაცვლად სალიტერატურო ენაში და სხვა კილოებში გაბატონებული II თურმეობითისა. მაგალ., „ვანო წავიდა ტყეში, რომ დაკარგული საათი ენახა“ რაჭულად იქნება: „ვანო წავიდა ტყეში, რომ დაკარგული საათი ენახოს“. (= მიზნ. წინად. კონსტრ.); „ვანო რომ წასულიყო ტყეში, დაკარგულ საათს ნახავდა“ რაჭულად იქნება: „ვანო რომ წასულიყო ს ტყეში, დაკარგულ საათს ნახავდა“ (= პირობ. წინად. კონსტრ.); „ვანო ტყეში უნდა წასულიყო“, რაჭულად იქნება: „ვანო ტყეში

¹ «კონიუნქტივის კატეგორია რაჭულში უმე. ქართულის III პ. სუბ. სუფიქსის პრობლემასთან დაკავშირებით»: ენიშის მომპე, 7-—VI. 1910.

უნდა წასულიყო ს“. უნდა ნაწილაკთან კავშირებითის შეხამება სრულიად გასაგებია, თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ უნდა-სთვის პოტენციალის სემანტიკაა ნიშანდობლივი. შდრ. კავშირებითის გამოვლენა მომავლის შინაარსით; „უნდა გავაკეთო“.

ჩვენ ვხედავთ, რომ რაჭული კილო წარმოგვიდგენს ისტორიული ქართულის ვითარებას, რამდენადაც ჩვენი თვალსაზრისი გულისხმობს კავშირებითის აუცილებლობას მიზან-პირობითი წინადადებების კონსტრუქციაში.

რაჭული არ არის ერთადერთი დიალექტური სინამდვილე, სადაც დაცულია ეს არქაიზმი. მართალია, რაჭულში III კავშირებითის გამოყენება II თურმეობითის ადგილას სისტემაა, — მაგრამ ჩვენ შეგვიძლია მივუთითოთ სხვა კილოებზედაც, სადაც აღნიშნული მოვლენა სპორადულად მაინც იჩენს თავს. თავი რომ დავანებოთ ზემოიშვრულს, რომელიც (ქვემო) რაჭულთან ახლოს დგას და სადაც ეს მოვლენა, ზოგჯერ, დასტურდება, განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს იმ ფაქტს, რომ III კავშირებით-II თურმეობითის მონაცვლეობა საანალიზო კონსტრუქციაში რაჭულისაგან იგოგრაფიულად დაშორებულ დიალექტებშიც გვხვდება. სახელდობრ, მისი ნიშნები არის კახურში, — იგი დადასტურებულია, აგრეთვე, ინგილოურში. გრ. იმნაიშვილის მიერ ჩაწერილ ინგილოურ ტექსტებში ვკითხულობთ: «შეეცოდა პატრა ზმაჲ რუმ არ მეეკლას თავი მამას» (= რომ არ მოეკლა: 127); «ველარც გუთან ჭნავდა, ველარც შინ პური ჰქონდა, რომ ოლლუშაღიბე ექმევიინებინოს, ზმას წეეყონოს» (= რომ ექმევიინებინა... წაეყვანა: 253); „ხუალ დილაღინ უნდა გეეკეთას, მიეცას იმ ფაშ დანახულს უსტაზზე“ (= უნდა გაეკეთებინა, უნდა მიეცა: 242); „მოკდომაში კტარიც მოლლას უნდა დეემარხას“ (უნდა დაემარხა: 249).

ყოველივე ეს მოწმობს, რომ თანამედროვე ცოცხალ მეტყველებას შემოუნახავს უძველესი კონიუნქტიური კონსტრუქცია, სადაც ძველი სალიტერატურო ენა - მცა ნაწილაკს გამოიყენებდა, ხოლო ენაში მომხდარი გარკვეული გარდატეხის შემდეგ დამკვიდრდა ინდიკატური კონსტრუქცია.

კავშირის შემასმენელთან მიმართებისა და კონიუნქტივ-ინდიკატივის ურთიერთობისათვის უნდა გავიხსენოთ გამორიცხვითი წინადადების კონსტრუქცია. როგორც ზემოთ დავრწმუნდით, ერთმანეთისაგან განსხვავდება „რეალური გამორიცხვითი წინადადება“ და „ირეალური გამორიცხვითი წინადადება“. რეალური ვითარების გა-

მომხატველი წინადადებისათვის დამახასიათებელია ინდიკატივის მწკრივი, ხოლო ირეალური ვითარების გამომხატველი წინადადებათათვის — კონიუნქტივის მწკრივი.

ამრიგად, მიღებულია ფორმულები:

- ღათუ + ინდიკატ. = რეალ. გამორიცხვ.
- დაღათუ + ინდიკატ. = რეალ. გამორიცხვ.
- დაღაცათუ + ინდიკატ. = რეალ. გამორიცხვ.
- თუცა + ინდიკატ. = რეალ. გამორიცხვ.
- თუმცა + ინდიკატ. = რეალ. გამორიცხვ.
- მართალია + ინდიკატ. = რეალ. გამორიცხვ.
- ღათუ + კონიუნქტ. = ირეალ. გამორიცხვ.
- დაღათუ + კონიუნქტ. = ირეალ. გამორიცხვ.
- დაღაცათუ + კონიუნქტ. = ირეალ. გამორიცხვ.
- თუცა + კონიუნქტ. = ირეალ. გამორიცხვ.
- თუნდა(ც) + კონიუნქტ. = ირეალ. გამორიცხვ.
- გინდა(ა) + კონიუნქტ. = ირეალ. გამორიცხვ.
- რომ(ე) + კონიუნქტ. = ირეალ. გამორიცხვ.
- თუნდაც რომ + კონიუნქტ. = ირეალ. გამორიცხვ.

განსახილველია ვინც კავშირის მიმართება ზმნა-შემასმენელთან. როგორც თავის ადგილას ვთქვით, ვინც განზოგადებულ მნიშვნელობის მატარებელია და უპირისპირდება რომელიც წევრ-კავშირს, რომელიც კონკრეტული შინაარსისაა მაგალ. „რომ ავიღოთ წინადადება — „ვინც თქვენ ნაწერებს დახედავა. გაუკვირდება“. შევამჩნევთ, რომ აქ არაა მითითება კონკრეტულ სუბიექტზე. — იგულისხმება, საზოგადოდ. ის სუბიექტი, რომელსაც შეუძლია გარკვეული მოქმედება შეასრულოს. ეს რომ არ იყოს. იქნებოდა: „რომლებიც ჩემს ნაწერებს დახედავენ. გაუკვირდებათ“. განზოგადების გაგება რომელ-ს კაც-სიტყვასთან შეხამებით შეიძლება მხოლოდ ჰქონდეს: „რომელიც კაციც თქვენს ნაწერებს დახედავს. გაუკვირდება“.

ადვილი შესამჩნევია, რომ განზოგადებულ სემანტიკის გადმოცემის დროს მხოლოდითი რიცხვია ნიშანდობლივი. ვინც კავშირ-სიტყვას შემასმენელი უთუოდ მხოლოდით რიცხვში შეესაბამება, და ეს ვითარება ერთნაირადაა წარმოდგენილი როგორც დამოკიდებულ წინადადებაში, ისე მთავარში („ვინც თქვენს ნაწერებს დახედავს, გაუკვირდება“), მაშინ როდესაც მეორე შემთხვევაში (რომელიც-ის გამოყენებისას) მრავლობითი რიცხვია ნიშანდობლი-

ვი („რომლებიც აქვენს ნაწერებს დახედავენ, გაუკვირდებათ“).

ესაა ნორმა სალიტერატურო ენისა.

ამის გვერდით საშუალო და ახალ სალიტერატურო ენაში ზოგჯერ ვადასტურებთ ამ ნორმის დარღვევის შემთხვევებს: ვინც-ს შემასმენელი მრავლობით რიცხვში ეხამება და ეს დარღვევა შეეხება როგორც დამოკიდებულ წინადადებას, ისე მთავარს. ამგვარი ფაქტები უნდა შეფასდეს როგორც ვულგარიზმი სალიტერატურო ენაში.

დავიმოწმოთ ზოგიერთი მაგალითი:

ვინც ხედავდა ბოლოს საქმეს, იმათ არად განიხარეს. (გურამ. 55,3); ვინც ქართველნი და კახნი ყაენს ახლდნენ. დაუწყეს ყაენს ხვეწნა (ფარსად. 229); ვინც თურმე რასმე ამბობს, ტყუიან (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 146,15); — ვინც რუსული არ იცოდა, ხმის ამოღებას ვერ ბედავდენ და მუნჯდებოდენ, (აკაკი 428); ყველანი, ვინც წინა მხედებოდნენ ქუდებს მიხდიდნენ (ვაჟა 147); ვინც იყუნენ მოსულნი ქალაქილამ აქა საჯაროდ და ლეკების სისხლის დასანთხევად, სულ ყველანი წაბძანდნენ (გრ. ორბელ. წერილ. 24,173).

კავშირთა და კორეაჰთა მორფოლოგიური ანალიზი

A. კავშირთა მორფოლოგიური ანალიზი

კავშირთა ეტიმოლოგიურ-მორფოლოგიური თვალსაზრისით შესწავლა გვეუბნება, რომ ზოგი მათგანი კითხვით ნაცვალსახელურ-ზმნიზედური წარმოშობისაა, ზოგი თავის სათავეებს ნაწილაკებში კოულობს და ზოგსაც ზმნური საწყისები აქვს.

განვიხილოთ ისინი ცალ-ცალკე.

a

ნაცვალსახელურ-ზმნიზედური წარმოშობის კავშირები

ნაცვალსახელურ-ზმნიზედური წარმოშობის კავშირები აგებულია ფუძეებზე: რა, ვი, სა, შა.

რა

ძველ ქართულში რაა იხმარება კითხვით ნაცვალსახელად. თანდათან ჩამოსცილდა მას ა და დამკვიდრდა ენაში რა ნაცვალსახელი.

ფართოდ გამოყენებულია ძველი ქართულის ტექსტებში რაა კავშირი დროულობის ფუნქციით. საშუალო ქართულში ა ჩამოცილებულია და ეს ა-ჩამოცილი რა გავრცელებულია ახალ სალიტერატურო ენაშიც.

-ც ნაწილაკდართულად გამომუშავებულია რაც დროულობის კავშირი ახალ სალიტერატურო ენაში.

რა ნაცვალსახელი მოქმედებით ბრუნვაში ძველ ქართულში გვაძლევს რაათა (რა-ათა) ფორმას. საყურადღებოა, რომ ბრუნვის ნიშნის დართვა ფუძისეული ბოლოკიდური ხმოვნის რედუქციას

არ იწვევს (რითა) და ეს გარემოება იმაზე მიუთითებს, რომ იგი გაქვავებული ფორმით შემორჩენილია ენის ძველი საფუძვრებიდან. ამის საფუძველს იძლეოდა სიტყვის ფუნქცია: იგი ენაში დამკვიდრებულია კითხვით სიტყვად. ამგვარად, რაათა კითხვითი სიტყვაა ძველი ქართულის სინამდვილეში. შდრ., მაგალ., „რაათაჲჟმატს კაცი პირუტყუსა?“ (ეკლეს. სოლ. 196, გ, 19: პეტრიწ. რედაქცია. შდრ. ათონის ვერსია: „რაათამეჟმატებს კაცი პირუტყუსა“?; „ძენი თქუენნი რაათა განასხმენ“ (ლუკა 11,19); რაჲ გიყო შენ და რაათა აღგიხილნა თუალნი შენნი?“ (იოვ. 9.26: C. შდრ. DE: რაჲ გიყო შენ? ვითარ აღგიხილნა თუალნი?): ახალ ქართულში (მაგალ., „რათაჲჟქვიან იმას არწივი?“ ვაჟა, 27), უმთავრესად კილოებში (აღმოსავლურში), რათა ჩვეულებრივი კითხვითი სიტყვაა.

აქედან მიღებულია კავშირი რაათა.

ძველ ქართულ ტექსტებში ეს სიტყვა ქარაგმიანია, მაგრამ იქ. ს. დაც ქარაგმა გახსნილია, გვაქვს რაათა. მაგალითად, ოთხთავის შატ-ბერდული რედაქციების გამომცემელი ა. შ ა ნ ი ძ ე შენიშნავს, რომ სიტყვა გახსნილი სახით იშვიათად გვხვდება: რაათა (წინასიტყვაობა, გვ. 045). ზ-ს არსებობა შეიძლება დაედასტუროთ ზოგჯერ ქარაგმის საფუძველზედაც: ვარდა იმისა, რომ სიტყვა ჩვეულებრივ შემოკლებულია ასე: რა, ამის გვერდით შეიძლება შეგვხვდეს ამგვარი დაწერილობაც: რათა, რაც იმაზე მიგვითითებს, რომ სიტყვაში შემოკლებულია ა-სთან ერთად ზ-ც. მაგალ., რათა-ს ნიმუშებს გვაწვდის სახისმეტყველის ძეგლი, და ყველგან იგი გახსნილია, სრულიად სამართლიანად, რაათა-ს სახით ძეგლის გამომცემლის, ნ. შ ა რ ი ს, მიერ. ძველ ქართულშივე ვადასტურებთ ზ-დაკარგულ ფორმას: რათა, რომელიც დღევანდლამდის სალიტერატურო ენამ შემოინახა როგორც მიზნითი კავშირი. ა. შ ა ნ ი ძ ე ს არა ერთხელ გამოუთქვამს მოსაზრება: რომ რაათა-ში, მიუხედავად დაწერილობისა, ე ალბათ არ იკითხებოდა. ყოველ შემთხვევაში, ეს ზ მოცემულ კავშირში ძველი ქართულის პერიოდიდან იკარგება.

რა-ს საფუძველზეა აღმოცენებული რათგან—რადგან. იგი მიღებულია რა-ს მოქმედებითი ბრუნვისა და -გან თანდებულის დარღვის ნიადაგზე. უნდა ყოფილიყო: რა-ათ-გან. ეს პირვანდელი ვითარება არ დაუცავს ძველ სალიტერატურო ქართულს, ე. ი. რათგან კაუზალობის კავშირი დოკუმენტალურად არაა დადასტურებული, — მაგრამ ზ-ანი ფორმა შეიძლება შეგვხვდეს არა კაუზალობის ფუნქციით. გრ. ხანძთელის ცხოვრებაში ვკითხულობთ: „და იყო წინამძღურისა მათისა სახელი ამბა გიორგი, რამეთუ მესამეჟ მამაჲ იყო ოპიზისაჲ რაათ გან სამოელ და ანდრჳ გარდაცვალებულ იყვნეს“

(ვ, ე, 25). საშუალო ქართულისათვის დამახასიათებელია რათგან; ამავე პერიოდის ადრინდელი ძეგლები (მეხოტბეები, სხვა ძეგლები) გვაწვდიან რადგან-ის ზოგიერთ ნიმუშს და იგი გავრცელებულია და დამკვიდრებული ახალ ქართულში. რადგან მიღებულია რათგან-ში მკლერ გ-სთან თ-ს გამკლერების გზით.

რა-ზე მე ნაწილაკისა და თუ-ს დართვით მიღებულია რამეთუ. ეს სიტყვა ჩვეულებრივ ხელნაწერებში ქარაგმის ქვეშ დგას. ზოგიერთი მკვლევარი მასში ვარაუდობს ძ-ს: რამეთუ. მაგალ.. ნ. მ ა რ ი მხარს უჭერს ძ-ან ფორმას.¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე ფიქრობს, რომ საეკვოა იგი ოდესმე ასე წაეკითხათ: რამეთუ?²

კი ნაწილაკის დართვით მიღებულია რაკი ახალ ქართულ ენაში.

-მღი თანდებულისანი რა დიალექტურად გვაძლევს რამღი კავ-ზირს.

რა კითხვითი ნაცვალსახელისა და ჟამ-სიტყვის ნაზავი იძლევა ცნობილ კავშირს ძველ ქართულში: რასჟამს. უმეტეს შემთხვევაში რა-სთან მიცემითის ნიშანი ს დაკარგულია და ამრიგად მიღებულია რაჟამს. რასჟამს, როგორც თავდაპირველი და კანონიერი ფორმა, არაიშვიათია, მაგალ., ხანმეტ ლექციონარში (მთ. 24,32; 24,33; იოვ. 20,24). ბუნებრივია, რომ ამ სიტყვას მავრცობი ა არ ახლავს (რასჟამსა), რამდენადაც ზმნიზედური ფორმებისათვის იგი არაა ნიშანდობლივი. ზოგიერთ ძეგლში (მაგალ., ოთხთავის C რედაქციაში) გვხვდება რაჟჟამს. აქ ძ-ს არავითარი მორფოლოგიური გამართლება არა აქვს. უნდა ვივარაუდოთ, რომ იგი გაჩენილია გრაფიკულ ნიადაგზე. ა-ზე დაბოლოებულ სახელთა ანალოგიით (ა. შ ა ნ ი ძ ე). შეიძლებოდა გვევარაუდა, როგორც ა. შ ა ნ ი ძ ე ფიქრობს, რომ ს-მ მომდევნო ჟ-ს წინ რედუქციის გზით მოგვეცა ჟ. უფრო სარწმუნოა პირველი ახსნა.

წამ-სიტყვასთან შეხამებით რა ახალ ქართულ ენაში იძლევა რაწამს კავშირს. უნდა ვიფიქროთ, რომ უფრო ძველ საფეხურებზე იქნებოდა რასწამს.

ხან-სიტყვასთან ერთად რა-მ მოგვეცა რახან დიალექტურად.

რა ნაცვალსახელი ძველ ქართულში ერწყმის ოდენ ნაწილაკს, რომელიც შეზღუდვის მნიშვნელობით იხმარება და ნიშნავს 'მხოლოდ', 'მარტო': რაოდენ. ეს უკანასკნელი რაოდენობითი ნაცვალსახელის როლში გამოდის. მაგალ.. „რაოდენი გაქუს პური?“ (მრკ. 6,38: DE). ძველ ქართულშივე ვადასტურებთ ნაწილობრივი რე-

¹ Христианский Восток, III, 19:2, გვ. 359.

² ქართ. ოთხთავის ორი ძველი რედ., წინასიტყვ., გვ. 045.

დუქციით მიღებულ სახეობას—ო-ს დასუსტებით ჩნდება ვ: რავ-
დენ. მაგალ., „რავდენი ქუეზაა გაქუს?“ (მარკ. 6.38: C). ვ-მ-ს წე-
ხაცვლება გვაძლევს რამდენ ფუძეს... აქედან -ცა ნაწილაკის დარ-
თვით მუშავდება მიმართებითი ნაცვალსახელი რაოდენცა, რამდენ-
იც. დიალექტებში ფუძისეული დ ყრუვდება: რამთენიც, ან კიდევ
ჩაემატება ვ: რამთვენიც.

რა+გვარ -ცა ნაწილაკის დართვით გვაძლევს კავშირს რაგვარცა;
ამის პარალელურია -ც(ა) ნაწილაკის წინ ა-ს გამოვლენა: რაგვარაც,
ანდა ვითარებით ბრუნვაში დასმა რაგვარ ფუძისა+ ც-(ა) ნაწილაკი:
რაგვარადაც(ა). რაგვარ საშუალო ქართულში გამოყენებულია კით-
ხვით სიტყვად. მაგალ., „ქალი ომსა რაგვარ მანვეეს, აგრე ვითა
დაეძაბუნდი!“ (რუსთ.). შემდგომს საფეხურზე ენაში მკვიდრდება
როგორც კავშირი. ამ გზის გავლით: რაგორ (ვა—ო)—როგორ (რეგ-
რესული ასიმილაცია). პარალელური ფორმებია: როგორაცა || რო-
გორცა || როგორც || როგორადაც. თუ რაგვარ ფუძე. ერთი მხრით,
განვითარდა როგორ-ფუძის სახით, მეორე გზა ამ ფორმის განვითარ-
ებისა ასეთია: გ-ს გაუჩინარებით მუშავდება რავარ-ფუძე (რა-
ვარც)¹. პირველი პროცესი დამახასიათებელია სალიტერატურო
ენისათვის, მეორე სახეობა გამომუშავებულია დიალექტურ სინამ-
დვილეში. კი ნაწილაკთან შეხამებით მიღებულია კავშირი: როგორც
კი. რავარც კი. სხვა დიალექტურ წრეში რა ნაცვალსახელი ფერ-
სიტყვასთან შერწყმულია (რაფერ—როგორ) და იძლევა საკავში-
რებელ ერთეულს -ც(ა) ნაწილაკის დართვით: რაფერაც.

რა-ს შერწყმა რიგ-სიტყვასთან იძლევა რარიგ-კითხვით ნაც-
ვალსახელს ქართულში („რარიგ სამართლიანი იქნებოდა იმათგან
მოტანილი სიტყვები?“ ყაზბ.). ამ ნაცვალსახელის ზმნიზედური
ფორმა. ვითარებით ბრუნვაში გამოვლენილი, -ც(ა) ნაწილაკის
დართვით დაეღო საფუძვლად შედარების კავშირს: რარიგადაც||რა-
რიგადაცა, აქ ისეთივე მდგომარეობაა, როგორიც გვაქვს რამდენა-
დაც, როგორადაც კავშირებთან: ნაცვალსახელის ზმნიზედური
ფორმა საფუძველია სათანადო კავშირების გამოსამუშავებლად.

რა+ზომ საშუალო ქართულში ჩვეულებრივ იხმარება, როგორც
ზმნიზედა. დავიმოწმოთ რუსთაველი: „რაზომ გინდა საქებარი“. აქედან
მიღებულია შეფარდებითი კავშირი რაზომ, რომელსაც
დროთა ვითარებაში -ცა ნაწილაკიც უჩნდება: რაზომცა. ზოგიერთ
ბეგლში კავშირი ა-ს შემდეგ ა-ს დაირთავს. უნდა ვითქვით, გრა-
ფიკულ ნიადაგზე აღმოცენებულს: რააზომი: „...აღიხუნეს ნაწილი

¹ გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, 1949, გვ. 203.

იგი წმიდათანი... და საფასე, რაღაჲში უკმდა“ (ცხორებაჲ პეტრე იბერიელისაჲ, ს. ყუბანეიშვილის მიერ გამოცემული რედაქციის ნიხედვით, ქრესტომათია, 259). გვხვდება ძველ ქართულშიც. შდრ. ბასილ დიდის „ექუსთა დღეთაჲ“: „რაღაჲში ჰაერი ეტევის აჩრდილსა ჭუეყანისასა ჭუეშე-კერძო მისსა. სლვასა მზისასა“ (მ. კახაძის გამოც. 104.16).

რა ნაცვალსახელის შეკავშირება ჭელ-სიტყვასთან დიალექტურად (ხევსურულში...) გამოყენებულია კოთხვით ნაცვალსახელად და იმავე სემანტიკის გამომხატველია. რაც მოცემულია სიტყვაში — „როგორი“. მაგალ., „რაჭელ დარი ას?“ (ბ. გაბუური. ჭევს. მასალ. 193.8). რაჭელ გვხვდება ზნასთანაც. (:როგორ): „შენ არ იცივ. მტერს რაჭელ უნდავ დახვედრაივ“ (ჩემი მასალ.). აქედან მიღებულია -ც ნაწილაკის დართვით კავშირი რაჭელც.

რა-ს საფუძველზე უნდა იყოს აღმოცენებული აგრეთვე რომელ მიმართებითი ნაცვალსახელი.

გასაზიარებელი ჩანს ნ. მარის მოსაზრება ისტორიულ ქართულში ცნობილი -მე ნაწილაკის წარმომავლობის თაობაზე: მკვლევარი ამოსავლად მიიჩნევს მელ||შენ||მედ ელემენტებს. ეს ძველი ვითარება დაცულია, ერთი მხრით, რომელ სიტყვაში, მეორე მხრით რომენ სიტყვაში და, მესამე მხრით ვითარ-მედ, არა-მედ სიტყვებში (ამ ნაწილაკის შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ ვილაპარაკებთ).

შენ-ის შემცველი ნაცვალსახელი ქართულს შემოუნახავს დიალექტურად (ხევსურულში. იმერხელში). დაცულია საბუთების ენაშიც. იხ., მაგალ., მე-18 საუკ. საბუთები (საეკლ. საბ. 1. 103,2; 130,12). უპოვია ლიტერატურული გამოხატულებაც: „...ამდ მიყვარდი, რომენ შენის ძველის სახლის ზღუდესა ახლის შენობის პირი ედგა“ (ბესიკი).

რა ახსნა უნდა ვუპოვოთ ამ სიტყვის პირველ შემადგენელ ნაწილს: რომელ||რო-მენ? ნ. მარი ფიქრობდა, რომ ამოსავალია რა ნაცვალსახელის თავისებური ფორმა რო, რომელიც, თავის მხრივ. აღის რა-ვ ფორმამდის¹. შესაძლებელია სინამდვილესთან ახლოს იყოს სხვა ახსნა: ო მიღებული იყოს ა-ს მომდევნო მ-სთან ასიმილაციის პირობებში. ქართულში ჩვენ გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როდესაც მ ავიწროებს წინამავალ ხმოვანს. მაგალ., მთათუ-შეთში ჩავეიწრე სიტყვა წომალი, რომელიც წამალ-იდან მოდის: ა დავიწროებულა ო-დ, უეკველია, მომდევნო თანხმოვნის გავლე-

¹ Н. Марр, Грамм. древнелит. грузинского языка, § 126; Древнегрузинско-русский словарь к 1-2 главам евангелия Марка, С-Петербург, 191%.

ნით. დიალექტებში გავრცელებულია აგრეთვე ო-ს დავიწროება უ-დ იმავე მ-ს შემწეობით: რომ—რუმ, ხომ—ხუმ, რატომ—რატუმ (||რიტუმ) და მისთ. ამავე რიგისაა ვითამ სიტყვაში ა-ს დავიწროება მ-ს გავლენით: ვითომ.

ეს ჩვენი ვარაუდი თუ სწორია, მაშინ ელებულობთ ასეთ პროცესს: რა-მელ (||რა-მენ)—რო-მელ (||რო-მენ) და უნდა ვიფიქროთ, ეგ ნაცვალსახელი უძველესი ფორმაციისაა; ძველ სალიტერატურო ქართულში უკვე მტკიცედ დამკვიდრებულია ამ ცვლილებების გზით მიღებული ფორმა.

სიძველეზე მიუთითებს სხვა გარემოებაც: ძველ სალიტერატურო ენაში როგორც კითხვითი ნაცვალსახელი, ისე მიმართებითი ნაცვალსახელი რომელ, როგორც წესი, ფუძეკუმშვადია (რომლისა, რომლითა), ფუძეში ე-ს ამოღების პროცესი საბოლოოდ დამთავრებულია¹.

დიალექტური რომელიცხა მიღებულია ცა-ლა ნაწილაკების დართვითა და გარკვეული ფონეტიკური პროცესის შედეგად: რომელი + ცა + ღა — რომელი + ც + ღა — რომელი + ც + ხა: ცა ნაწილაკში ამოვარდება ა, ხოლო ღა ნაწილაკის თანხმონითი ელემენტი ასიმილაციის ძალით ყრუვდება.

რომელ მიმართებითმა ნაცვალსახელმა განიცადა ფონოლოგიური დეფორმაცია: ჯერ ჩამოსცილდა ბოლოკიდური თანხმონი ღ: რომე (საშუალო ქართულში) და ბოლოს ბოლოკიდური ხმოვანი ე-ც ჩამოსცილდა: რომ.

გარკვეული ფონეტიკური ცვლილებები განიცადა რომე — რომ კავშირმა კილოებშიც. ერთ დიალექტურ წრეში ფუძისეული ო დავიწროვდა მომდევნო მ-ს ზეგავლენით: რუმე — რუმ (როგორც ზემოთ აღინიშნა, მ-ს მეზობლობაში წინამავალი ხმოვანი ვიწროვდება რიგს შემთხვევებში: ხომ — ხუმ, ვითამ — ვითომ, წამალი — წომალი, ტომარა — ტუმარა, რატომ — რატუმ, საეარაუდო რამელ — რომელ და მისთ.). მეორე მხრით, რომ სიტყვაში იკარგება ბოლოკიდური მ: რომ, ანდა მავრცობი ა გაიჩინა: რომა. მესამე მხრით, თავკიდური თანხმონი რ იკარგება: ომ||უმ, ანდა რ იცვლება მ-თი: ჰუმ, სახელდობრ, ინგილოურში, სადაც რ-მ მონაცვლეობის სხვა ფაქტებიც დასტურდება: ჰოგო — როგორ, ჰემენიც — რემენიც (: რომელიც).

¹ ა. რ. ჩიქობავა ქართ. რა-მ(ელ) სიტყვას მეგრულ-ქანურ ფორმებს უპირისპირებს: კან. ნა-მუ||ნა-აა მეგრ. ნა-მუ (ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, გვ. 226).

ოდეს სიტყვასთან შეხამებით რა გვაძლევს როდეს კავშირს: რა + ოდეს—როდეს. თავდაპირველი ფორმა (რა+ოდეს) დაცულია მაგალ., „ვისრამიანში“: „რა ოდეს გიქმნია კარგი, არავისგან მასშია“ (103,14). ენაში დამკვიდრებულია -ც(ა) ნაწილაკიანი ფორმა. როდესაც. როდეს კავშირიდან დე მარცვლის ამოღების გზით ვლებულობთ შემოკლებულ სახეობას: როს, რომელიც ლექსში გვხვდება, და მართალია ნ. მარი როდესაც აღნიშნავს: „Стихотворная форма сильно содействовала введению в литературный обиход кратких форм ос „когда“ в. ოდეს პ როს „когда“ в. როდეს, როდესაც“¹. დაირთავს -ც(ა) ნაწილაკს: როსცა || როსაც. როსცა კავშირი იძლევა—ფონეტიკური გამარტივებით—როცა კავშირს. ცალკე ერთეულად გამოიყენება კავშირი ოდეს იმავე ფუნქციით. ოდეს პარალელურად იხმარება მარტივ წინადადებაში კითხვით სიტყვად: „ოდეს გიხილეთ შენ უცხოდ და შეგიწყნარეთ შენ“? (მთ. 25, 38). კავშირი ოდეს დაირთავს -ც(ა) ნაწილაკს: ოდესცა || ოდესაც.

დიალექტურად -ლა ნაწილაკის მეშვეობით მიღებულია როცხა: როც+ლა—როც+ხა. დიალექტურადვე როდესაც შეცვლილია ე-ს დაეწროებით როდისაც ფორმით. როდის კითხვითი სიტყვა ქვემოიმერულში მარტივდება ასე: როის,— აქედან, -ცა ნაწილაკის დართვით, მიღებულია: როიცა—როისცა. ამის პარალელურად განვითარებულია როიცხა—როიცლა—როიცაღა.

ამგვარად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ რა კითხვითი ნაცვალსახელის საფუძველზე გამომუშაებულია კავშირები: რაა—რა—რაც, რაათა—რათა, რათგან—რადგან(აც), რამეთუ, რაკი, რამდი, რასუამს—რაჟუამს—რაუამს, რაწამს, რახან, რაოდენ—რაოდენცა—რამდენიც—რამთენიც—რამთვენიც, რავარცა—რავარაც—რავარადაც(ა)—რავარც—რავარც კი—როგორცა—როგორაცა—როგორც—როგორადაც, რაფერაც, რარიგადაც—რარიგადაცა, რაზომ—რაზომცა. რაქელც, რომელ (რომელიც)—რომენ—რომენ—რომ—რუმენ—რუმ—რომ—ჰუმ—რომელიცხა, როდეს—როდესაც—როდისაც—როს—როცა—როსაც—როის—როიცა—როისცა—როიცხა—როცხა.

ჩამოთვლილი ერთეულები გვაძლევს სხვადასხვა ჩვეულებს: ერთი მხრით, ექცევა მარტივი ფუძის კავშირი, რომელიც გვევლინება სხვადასხვა ბრუნვაში: სახელობითსა და მოქმედებითში (რაა—რა—რაათა—რათგან—რადგან); მეორე მხრით, გვაქვს თანდებულიანი კავშირი (რამდი, რათგან—რადგან); მესამე მხრით, მიღებულია ნაწილაკ-

¹ Н. Марр, Древнегрузинские одониссы, гл. 90, ТР. IV.

დართული ფორმა, რომელიც ქმნის ცალკე ერთეულებს (რაც, რაკი, რამეთუ, რომელ... რომენ); მეოთხე მხრით, გამომუშავებულია რთული ფუძის კავშირი: რა ნაცვალსახელი ერწყმის სხვა ფუძეებს (რას-ჟამს..., რაოდენ..., რახან, რაწამს, რაოდენ..., რავგარცა..., რაფერაც, რარიგადაც..., რაზომ..., რაქელც, როდეს...).

ქართულ ენაში ვინ გამოყენებულია კითხვით ნაცვალსახელად. ფუძედ გამოყოფენ ვი-ს, ხოლო ნ მიჩნეულია ბრუნვის ნიშნად: გვხვდება სახელობითსა და მოთხრობითში. ლიტერატურაში აღიარებულია, რომ ვინ-ში ნ მოთხრობითი ბრუნვის ფორმანტია, ხოლო შემდეგ იგი სახელობითში გადმოსულა. არ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა ასაბუთებს, რომ მოთხრობითი და სახელობითი მჭიდრო კავშირშია ერთმანეთთან. — ამოსავალია დებულება: მოთხრობითი ისტორიულად პირველი სახელობითია, — და მხოლოდ ამიტომ იყო შესაძლებელი -ნ სახელობითშიც გამოყენებინა ვინ ნაცვალსახელს და არ ესესხებინა ახალი ფუძე სახელობითისათვის¹.

ემფატიკური ა-ს დართვით ვინა-ა ძველ ქართულში ადგილის ზმნიზედის მოვალეობას ასრულებს. ნიშნავს: „სად“ ან „საიდან“. მოვიყვანოთ ორიოდ მაგალითი:

ვინაა აღმოსცენდა ღუარძლი? (მთ. 13,27); არა ვიცით, ვინაა იყო (ლ. 20,7); ვინაა ხარ შენ (ი. 19,9); არა უწყოდეს, თუ ვინაა აღაშშნონ ტაძარი... (არიმათ. 45,2. შდრ. სხვა ადგილი: „...და უბრძანოს მათ. თუ რომელსა ადგილსა აღაშშნონ ეკლესიაჲ, სახლი ღმრთისაჲ“: 45,9); არამედ ვინაა არს მიზეზი მოშრომისა შენისაჲ, მაუწყე მე (ხანძთ. კბ, ით, 20).

ვინ (კითხვითი ნაცვალსახელისა) და ვინაა-ს (ადგილის ზმნიზედის) დაპირისპირება კარგად ჩანს ერთი კონტექსტის ფარგლებშიც:

აწ ყრმანო, გვთხაროთ ლა ჩუენცა, ვინაა თქუენ და ესევეთარი გალობაა შუენიერი ვინ გასწავა (ხანძ. მრავალთავი 10,5); რომელი ამისსა შემდგომად მოვიდეს, ვინ უწყი, თუ ვინაა იყო (კიმ. 249,34); ...არა უწყოდა, თუ ვინაა მოივილინა და ვერ გულის-ხმა ყო, თუ ვინ არს იგი... (კიმ. 177,37).

ო:ითო-ოროლა მაგალითი თუ შეგვხვდა ვინ—ვინაა-ს აღრევისა,

¹ არ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში: „სტალინის სახელობის თბილ. სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები“, 4, 1939.

ეს ან ლაფსუსია ან კიდევ ლექსის საკიროებით გამოწვეული. მაგალ,
„თამარიანში“ ვკითხულობთ:

ვინ არსე ბანი,
ვინ არს ებანი?
არა არს სათნი
საქელოვნებად! (IV, 1-2).

აქ ვინ ადგილის ზმნიზედაა.

ბასილი დიდის „ექუსთა დღეთაჲ“-ში ვკითხულობთ:

და ესრეთ სცნა, თუ ვინაჲ არს პირველი დაწყებაჲ ეჰითაჲ
(7,27).

ვარიანტულად მოცემულია:

და ესრეთ სცნა, თუ ვინ არს პირველი დაწყებაჲ ეჰითაჲ
(გვ. 015).

ვარიანტიც უნდა იყოს ვინაჲ, რადგან კონტექსტით ზმნიზედა
ივარაუდება.

ვინაჲ, ნამეტურ -ცა ნაწილაკდართული ფორმა ვინაჲცა, ძველი
ქართულის მოგვიანო ხანის ენაში (IX—X—XI სს.) მარტივი წინადა-
დების ფარგალში თავისი ძირითადი მნიშვნელობის — ლოკალობის
სემანტიკის გადმოცემის გვერდით იძენს მეორე ფუნქციას: ესაა კაუ-
ზალობის სემანტიკის გამოხატვა. ამგვარად, იგი მიზეზის ზმნიზედა-
ცაა, უდრის: „ამიტომ“, „ამის გამო“.

დავიმოწმით ზოგიერთი მაგალითი:

აწ უკუე არს ადგილი, რომელი მარჯუე არს და მომზავებელ
ამათ საქმეთა, ვინაჲცა ბრძანენ სიწმიდემან თქუენმან... (ზარზ.
157,8); ხოლო მას რაათურითთ დაცადებაჲ ვერ ძალ-ედვა და
აღთქუმელისა მის აღსრულებასა ეძიებდა. ვინაჲცა შემდგომად
გალობისა წარავლინნა ძმანი თჳსნი ვედრებად ტიმოთესა
(ანტიოქ. 65,8); ...არა ინება ურჩებაჲ ბრძანებისა მათისაჲ. ვი-
ნაჲცა აღაშენა მონასტერი შუენიერი და ძმანი მრავალნი შეკ-
რიბნა... (გ. მთაწმიდ.); ...პრქუა მას, ვითარმედ: „უკუეთუ მოკ-
კლა მბრძოლი ჩემი ეფთჳმე, ფრიადი კეთილი ეყო შენ თანა“.
ვინაჲცა შეიმზადა მახული და ენება მოკლეჲა მისი, არამედ ცუდ
ყო ღმერთმან განზრახეჲა მისი (გ. მთაწმიდ. გვ. 105); ...და მკი-
რედ არიან მას შინა ქუაბოვანნი და ლოდოვანნი შესავედრებე-
ლად. ვინაჲცა ადვილად აღსძრვენ მას ძირთათგან ქარნი იგი
სასტიკნი (ექუსთა დღეთაჲ 86,26).

ამრიგად, ვი ფუძე გამოყენებულია: ა) კითხვით ნაცვალსახელად,
ბ) ლოკალობის ზმნიზედად, გ) კაუზალობის ზმნიზედად.
კითხვითი ნაცვალსახელის საფუძველზე ენაში მუშავდება მიმარ-

თებითი ნაცვალსაახელი (-ცა ნაწილაკის დართვის გზით):¹ ვინცა||ვი-
ნაც; ცა+ღა ნაწილაკების დართვით მიღებულია დიალექტური ვინ-
ცხა; ზმნიზედური ფორმა საფუძველია ლოკალობის და კაუზალობის
კავშირების მისაღებად: დაქვემდებარების უძველეს საფეხურზე —
ვინაჲ, შემდეგ -ცა ნაწილაკდართული კავშირი: ვინაჲცა, შემდეგ მოქ-
მედებით ბრუნვაში დასმული (resp. გამოსვლითი: კითხვაზე: „საი-
დან“) ვინა+ჲთ-ის გზით გავლით -გან თანდებულიანი ფორმა: ვი-
ნაჲთგან.

ვინა+ჲთ შეიძლება აქა-იქ შეგვხვდეს ძველ ტექსტებში. მაგალ.,
„ვინაჲსწარმეტყუელმან ამბაკომ გიწოდა მითთ ჩრდილოთ მდნარ-
თაათ, სძალო წმიდაო, ვინაჲთ გამოვიდა ღმერთი“ (სას. პოეზია,
ობ, 88). შდრ. აგრეთვე -გან თანდებულიან ჟამ-სიტყუასთან შეხამე-
ბით: ვინაჲთ ჟამითგან (ექუსთა დღეთაჲ 7,23). ვინაჲთ იგუებს -ცა
ნაწილაკს: ვინაჲთცა (მთ. 12,4; C. შდრ. DE: ვინაჲცა). არ არის გა-
მრჩიციხული ვინაჲცა-ს მიღება ვინაჲთცა-დან: ც-სთან თ-ს დაკარგვა
ფონეტიკურად მოსალოდნელია.

ცნობილია, რომ ძველ ქართულში -გან თანდებულიანი მოქმედე-
ბითი დროში დაწყებითობის ფუნქციის მქონეა.

ვინაჲთგან(—ვინაითგან)-ის ფონეტიკური განვითარება ორი გზით
წარიმართა: ა) დროთა ვითარებაში (უკვე საშუალო ქართულში)
დაიკარგა ჰ და მივიღეთ: ვინაჲთგან, შემდეგ თ გამჟღერდა გ-სთან:
ვინაღგან, ბ) მოქმ. ბრუნვის ხმოვნითი ნაწილის შენარჩუნებით,
თ გამჟღერდა მომდევნო გ-ს მეოხებით და მივიღეთ: ვინაიდგან, —
შემდეგ გ დაიკარგა და მივიღეთ: ვინაიდან. ამ მეორე ფორმას, უნდა
ვიფიქროთ, ხალხური მეტყველების სინამდვილის გზით გაუმარჯვია
ენაში.

ვინ ფორმა -მდი(ს) თანდებულის დართვით იძლევა კავშირს ვი-
ნამდი—ვინემდი (საგულველია: ო—ე მ-ს მეზობლობაში), ფონეტი-
კური გამარტივებით — ვინემ (ბოლო მარცვალი—დი—შეიკვეცა).

მკვლევარნი აღნიშნავენ, რომ ვი-ს მოქმედებით ბრუნვაში დას-
მით მიღებულია ვითა (—ვი-ითა).

ვითარ უნდა დაიშალოს ასე: ვითა+რ (ვი-ით-ა+რ), -რ წარმოად-
გენს -რე ნაწილაკის გამარტივებულ სახეს²: ← ვითარე. ე-ს დაკარ-

¹ ვინ-ზე „იგი“ ნაწილაკის დართვაც ბუნებრივია ძვ. ქართულის სინამდვილე-
ში. მხედველობაშია მისაღები ისეთი კანტიკუნტი ფაქტები, როგორცაა, მაგალ.,
X ს. ერთ სასულიერო რომანში ასეთი ადგილი: „ვინ-იგი მწყემსმან პოვის...
ეგრეცა წმიდაჲ იგი... ვიდოდა“ (ლიტ. ქრესტომათია, I, ყუბანეიშვილი, გვ. 316).
ეს და ორიოდ სხვა მაგალითიც დასახელებულია ი. იმნაიშვილის წიგნში (სახელ-
თა ბრუნება..., გვ. 522).

² ნ. მარო, Грамм., § 127.

გვის შემდეგაა, აგრეთვე, მიღებული ვითარ-ი (აქედან: ესე ვითარი, ეგე ვითარი). ვითა || ვითარ ენაში გამოყენებული იყო ზმნიზედად. ზმნიზედური ფორმაა დასაბამი სათანადო კავშირის გამოსამუშავებლად: ვითა, ვითარ. ა-ს ჩამოცლით მიღებულია კავშირი ვით. -ცა ნაწილაკის შეხორცებით დამკვიდრდა კავშირი ვითარცა; იხმარება აგრეთვე ვითაც; დაირთავს -იგი ნაწილაკსაც: ვითარ-იგი.

ვითომ, ნ. მარის ვარაუდით¹, ასე იზღვება: ვითა-მე (-მე-ში ე დაკარგულია). ვითამ ამჟამად კილოებს დაუცავთ. როგორ უნდა აიხსნას ამ სიტყვაში ა-ს ო-დ შეცვლა? ვფიქრობთ, აქაც მომდევნო მ-ს მასიმილირებელი გავლენაა: ა—ო (ანალოგიური ფონეტიკური პროცესი განხილული გვაქვს რა-ს საფუძველზე აღმოცენებული ზოგიერთი კავშირის ანალიზის დროს). აქედან -ც(ა) ნაწილაკის დართვით მიღებული ჩანს ვითომც კავშირი. შეიძლებოდა გვეფიქრა, როგორც ვარაუდობს გ. როგავა, ვითომც-ში -მცა ნაწილაკი იყოს შეხორცებული².

პარალელურად ენაში გავრცელებულია -და ნაწილაკიანი ფორმა: ვითომცდა, ცდ კომპლექსის გამარტივების გზით მიღებულია ვითომ-და ანდა (დიალექტური) ვითამდა („...მე შენთან გამუშოფ ტურას, ვითამდა სადილის მოსატანათ“: ლლ. 241,23).

ვიციტ, აგრეთვე, რომ იხმარება მითამ || მითომ || მითომდა კავშირი. ცოცხალ მეტყველებაში ვითამ || ვითომ-ის ვარიანტია მითამ || მითომ (მითამც || მითომც). სხვათა შორის, ეს აძლევს საფუძველს ნ. მარს ასეთი დასკვნა გამოიტანოს: ხალხურ მეტყველებაში არსებულა მი-ნ ფორმა ვი-ნ ფორმის გვერდით³. მართლაც, ინგილოური კილოს მონაცემები ამ ვარაუდს ამართლებენ (მდრ. „მინც ამ გზაზე წაჭდა, ერთი ცოცხალ აღარ დაბრუნდა“: მ. ჯანაშვი. 206,28). დადასტურებული მაქვს თერჯოლურ კილოკავშიც⁴,

ვი ფუძეზეა, აგრეთვე, აგებული ვითარმედ კავშირი: —*ვი-თ-ა+რე+მედ, ე. ი. ვითა-სთან შეხორცებულია რე ნაწილაკის გამარტივებული სახე და -მედ ნაწილაკის თავდაპირველი ვარიანტული სახეობა (მელ || მენ || მედ); კავშირში გაქვევებული სახით შემონახულია ძველი ქართულის ცნობილი -მე ნაწილაკის ძველი ვითარება. სწორედ რომ გაქვევებული სახით, თორემ ძველ ქართულში ვითარ-ს ერთვის გამარტივებული -მე, როცა სიტყვა კავშირის როლში კი არ

¹ ნ. მარი, Грмм., § 129.

² გ. როგავა, პიპოტაქსის საკითხისათვის ქართულში: „ალ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის პედ. ინსტ. შრომები“, VIII, გვ. 368.

³ ნ. მარი, იქვე, § 129.

⁴ შ. ძიძიგური, ძიგბანი, გვ. 155.

ვევლინება. არამედ კითხვითი ზმნიზელაა: ვითარმე. მაგალ., „ვი-
თარ-მე განერნეთ სატანჯველსა გეპენიასასა?“ (მთ. 23,33).

ისტორიულად ლოკალური ფუნქცია უნდა ჰქონოდა ვიდრე-ს.
თუ ვინაჲთ გამოხატავდა მოძრაობას სივრცეში იქიდან აქეთ, ე. ი.
აბლატივის ფუნქცია ეკისრებოდა (რამდენადაც დასმულია მოქმედე-
ბით resp. გამოსვლით ბრუნვაში), ვიდრე იმავე სივრცეში მოძრაო-
ბას გამოხატავდა, ოღონდ მოძრაობას აქედან იქით (Localivus exte-
rior). ამიტომ იგი დასმული უნდა იყოს ვითარებით (მიმართულებით)
ბრუნვაში. მართლაც. ვიდრე-ში გამოიყოფა ვი-ფუძე, რომელიც დას-
მულია ვითარებითში: ვი-დ¹. მას ერთვის -რე ნაწილაკი, ცნობილი
სხვა კავშირებშიც². როგორც ცნობილია, -(ა)დ ფორმანტს ქართულ-
ში მიმართულების აღნიშვნაც ევალება. ვინაჲ(თ)—ვიდრე-ს ეს და-
პირისპირება კარგად ჩანს ამ მაგალითიდან: „არა უწყი, ვინაჲ მოვალს
და ვიდრე ვალს“ (ი. 3,8; არ იცი. საიდან მოდის და სად [საით] მიდის).

არ უნდა გაგვივირდეს, რომ ვიდრე ეხმაურება -მდე||მდის თან-
დებულს, მისი ფუნქციური ბადალია. ძველ ქართულში ჩვეულებრი-
ვია ვიდრე-ს დასმა -მდე||მდის თანდებულიანი სახელის წინ.

მოვიყვანოთ ზოგიერთი მაგალითი:

ხოლო პეტრე მისდევდა მას შორით. ვიდრე ეზოდმდე
მდღელთ მოძღურისა (მთ. 26,58); ვიდრე ჯოჯოხეთი და-
მდე შთაჰქდე (მთ. 11,23); ვიდრე შვდ გზისამდე (მთ.
18,21).

ვიდრე-ს ლოკალური გაგება აქ უეჭველია, გამოხატავს „გარკვე-
ულ პუნქტამდე მიწევნას“ ადგილის (ეზო, ჯოჯოხეთი, გზა) მიხედვით.

ამგვარ ვითარებაში ვიდრე-ს ენაცვლება მი, მო: „მისაზღვრამდე
ქალდიასა“ (აბო. 66,3); მოაქამომდე (ახ. ქართლ. ცხ. 7)³.

პარალელიზმი დასტურდება ვარიანტული შეპირისპირებიდანაც:

მთ. 27,45 : DE:

ხოლო ექუს ეამითგან დაბნელდა ყოველსა ქუეყანასა ვიდრე
მეცხრედ ეამამდე.

1 -დ ბრუნვის ნიშნად ნ. მარმა მიჩნია (Древнерусско-русский словарь).

2 -რე ნაწილაკი ხშირად ერთვის ვითარებით ბრუნვაში დასმულ სახელს (ხუაშიადადრე, უშორესადრე, მცირედრე... შდრ. ა. კიზირია, ვითარების გ-
წემოება ძველ ქართულში: „იბერიულ-კავკ. ენათმ.“, IX-X 1958, გვ. 142).

3 ა. მარტიროსოვი, თანდებული ქართულში: „იბერიულ-კავკასიური
ენათმეცნიერება“, I. გვ. 235.

შდრ. C:

და მეექუსით ეამითგან დაბნელდა ყოველსა ქუეყანასა ზედა
მიცხრა ე ა მ დ ე.

მთ. 27,51 : DE:

და ამა კრეტსაბმელი იგი ტაძრისაჲ მის განიო ორად ზმტგან
ვიდრე ქ უ ე მ დ ე.

შდრ. C:

და ამა კრეტსაბმელი ტაძრისაჲ მის განიო ორგან ზენათგან
მიქუნამდე.

ვხედებით ერთმანეთის გვერდით, ერთი წინადადების ფარგალ-
შიც: „...ვიდრე მი დ ლ ე ვ ა ნ დ ლ ა ჯ დ ლ ე მ დ ე“ (შარაუანდ. 69,29).

სიერცეში ორიენტაცია საფუძველია დროში ორიენტაციისა, —
ვიდრე მარტივი წინადადების ფარგალშივე თასდათანობით ივითა-
რებს დროულობის გაგებას, — ესაა „გარკვეულ პუნქტამდე მიწე-
ნა“ დროის მიხედვით.

ამ გარდატეხის გარკვეული საფეხურია ვიდრე-ს შეხამება -მდე-
მდის თანდებულობის ნაზმნარ სახელთან — მასდართან.

ძველი ქართული სალიტერატურო ენა უხეად გვაწვდის ამ ტიპის
მაგალითებს:

...ვიდრე თ ხ ო ვ ა დ მ დ ე თქუნდა მისგან (მთ. 6,8): ...ვიდ-
რე პ ო ვ ნ ა დ მ დ ე მისა (ბოლნ. 31): ...ვიდრე სისხლთა თქუ-
ენტა და თ ხ ე ე ა მ დ ე ქრისტეს-თვს... (წარტყუნ. ლდ. 15):
...ვიდრე ალილოჲსა განს რ უ ლ ე ბ ა მ დ მ... (ხანძთ. კ.
იზ, 9).

ამგვარ ფაქტებს ვადასტურებთ საშუალო და ახალ ქართულშიც.

აქ ივარაუდება მიმართება არა ადგილთან, სიერცის რომელიმე
მონაკვეთთან (როგორც ეს ზემოთ გვქონდა). არამედ მოქმედების
დასრულების მომენტთან. მი მ ა რ თ უ ლ ე ბ ა აქაცაა, მაგრამ მი-
მართულებაა არა სიერცობრივ მონაკვეთთან. არამედ დროის გარ-
კვეულ მონაკვეთთან. ამიტომ, რომ ვიდრე-ს ზმნის საწყის ფორ-
მასთან დროული ნიუანსი აქვს. ეს მეორეული მოვლენაა.

ვიდრე საბოლოოდ დაუკავშირდა ზმნის პირიელ ფორმას, ამ რი-
გის მაგალითებში: „უფალო, ვიდრე ხუალ“ — მარტივი წინადადების
ფარგალში — ვიდრე დროის ზმნიზედად გვევლინება.

ვიდრე-ს შეწყობა მასდართან თუ ზმნის პირიელ ფორმასთან პარალელურად არსებობს ენაში. აი მაგალითი ძველი ქართულიდან: ...ვიდრე მოსლვამდე“ (ეკლეს. სოლ. იბ. 1). შდრ. პეტრიწის თარგმ.: „...ვიდრე არა მოიწინენ“.

აქედან გამომდინარე ქვეყნობილ წინადადებაში ვიდრე კავშირდროის კატეგორიის გამომხატველად.

აღსანიშნავია, რომ თუშურ კილოში ვიდრე იხმარება 'წინათ' ზმნიზედის მნიშვნელობით: „ვიდრე კრმალი ხისა იყო“ (ზღაპრიდან): „წინათ ხმალი ხისა იყო“ (ჩემი მასალებიდან).

ზემოთ ვნახეთ, რომ ვიდრე ეტოლებოდა -მდე || მდის თანდებულს ფუნქციურად. ამიტომ სრულიად ბუნებრივად უნდა მივიჩნიოთ, რომ ვიდრე კავშირს დროთა ვითარებაში შეეხორცა -მდე || -მდის თანდებული: იგი ამ კონტექსტში ბუნებრივი ჩანს: ვიდრემდე || ვიდრემდის.

-მდე || მდის თანდებული ეგუება მხოლოდ ისეთ ვიდრე-ს, რომელიც გვევლინება დროისა და ადგილის კავშირად, — შედარების კავშირს ვიდრე-ს ეგ თანდებული არ შეიძლება ჰქონდეს. ამიტომ ლიცენცია პოეტის რიგისა თუა ერთი ადგილი მაჩაბლის თარგმანში („პამლეტი“): „თავისუფლება კაცს მეტი აქვს, ვიდრემდე ქალსა“.

ვიდრე დაირთავს აგრეთვე -ცა ნაწილაკს: ვიდრეცა.

ვიდრე-ს პარალელური კავშირია ვირე. უნდა დაიშალოს ასე: ვი-რე (რე ნაწილაკია). სავარაუდოა, რომ -რე ერთვის არა ვი-ს, არამედ ვიდ-ს, ე. ი. ვიდრე-ს გამარტივებული ფორმაა (დამახასიათებელია საშუალო ქართულისათვის).

ვირე დაირთავს (როგორც ვიდრე) -მდე || მდის თანდებულს: ვირემდე || ვირემდის, უფრო კი საშუალო ქართულის -მდინ-ს: ვირემდინ || ვირემდინცა.

ვირამდი კავშირი შესაძლოა იშლებოდეს ასე: ვი-რ(ე)-ამდი: ამდი, სავარაუდოა მიღებულია ანალოგიით -მდი(ს) თანდებულის წინამავალი (ვითარებით-ბრუნვისეული) ა-ს გამოვლენით, ეგების ვინამდი-ს ანალოგიითაა მიღებული! არ ვიცი.

ვი-რე-მე—ვირემ (-მე ნაწილაკი გამარტივდა). ვიდრე-ვირე -მე ნაწილაკს დაირთავდა. შდრ. ვიდრემე: მთ. 15,24; ი. 7,35. უფრო დამაჯერებელია ვიდრემე—ვირემე—ვირემ, ე. ი. გამარტივდა დრ კომპლექსი.

ვი ფუძეს, საერთოდ, მრავალ. რ. არ განუვითარებია. აქა-იქ გვხვდება: ვიეთ, ვიეთცა: კიმ. II, 48,24; 105,21. გამოიყოფა მრავლობითის -ეთ, რომელიც ენაში შემდეგ შეხორცებია ფუძეს და კვლავ დართ-

ვია მრავლ. რიცხვის ახალი მაჩვენებლები: ნ, თა (მარი): ვიეთნი, ვიეთთა (იქვე, 47,9). ნ. მარი ამბობს, რომ ვიეთნი ამას უღრისო: некоторые (Грамм. древнелит. груз. яз., 102).

ამგვარად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ვი ფუძეზე გამომუშაებულია ერთეულები: ვინც, ვინაა, ვინააჲ, ვინააჲგან, ვინათგან, ვინაიდან, ვინამდი, ვინემდი, ვინემ, ვითა, ვითარ, ვით, ვითარცა, ვითარიგი, ვითომც, ვითომცდა, ვითამდა, ვითომდა, მითომც, მითამც, ვითარმედ, ვიდრე, ვიდრემდე, ვიდრეცა, ვირე, ვირემდე, ვირამდი, ვირემ.

ამოსავალია ვი ფუძის სახელობით-მოთხრობითი (ვი-ნ), მოქმედებითი (ვი-თ, ვი-ით-ა) და ვითარებითი (ვი-დ) ბრუნვის ფორმება. კავშირის შედგენილობაში მონაწილეობენ: ნაწილაკები — ცა, იგი, რე, მე და თანდებულები — მდე, მდის, გან.

სა

სა ფუძეზე აგებული სადა—სად კითხვითი ზმნიზედის საფუძველზეა მიღებული სადა კავშირი. იგი იხმარება როგორც უნაწილაკოდ. ისე -ცა, -იგი ნაწილაკების დართვით: სადა-ცა, სადა-იგი.

სადა—ში უნდა გამოვყოთ დ, რომელიც ვითარებითი (მიმართულებითი) ბრუნვის ნიშანი უნდა იყოს: სა-დ-ა; ა მკერცობია. ვითარებითი ბრუნვა ქართულში გამოყენებულია ლოკატიური მნიშვნელობით (მდრ., მაგალ., ბარად, ქალაქად და მისთ.) და. ამდენად, გასაგებია მისი მონაწილეობა ადგილის ზმნიზედის მორფოლოგიურ წარმოებაში. არსებობს სადა—ში დ-ს სხვაგვარი გაგება: არნ. ჩიქობავას აზრით, იგი სვანური მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანია¹.

სადა—სად, როგორც ვითარებითი resp. მიმართულებითი ბრუნვის ფორმა, თუ Locativus exterior-ის გამოხატველია Ablativus-ი უნდა ყოფილიყო განხორციელებული მოქმედებითი resp. გამოსვლითი ბრუნვის ნიშნით. მართლაც: სა ფუძეზე ათ-ის დართვით ვლებულობთ: სააჲ, რომელმაც ენაში Locativus exterior-ის ფუნქცია შეიძინა (მდრ. „სააჲ გნებაეს სლვაჲ?“ ზარზმ. 159.15). -გან თანდებულის დართვით სააჲ გვაძლევს: სააჲგან („სააჲგან თუალი მხილველობდა, ყოველგან ტყეთა მსგავსი ლაშქარი იბილევბოდა ლტოლვილი“: შარაევანდ. 127,32). აქედანაა მიღებული საიდან—საიდანაც, ცნობილი ფონეტიკური ცვლილებების გავლით.

¹ არნ. ჩიქობავა, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქრუეულურ ენებში. გვ. 166.

უნდა აღინიშნოს, რომ პარალელურად ძველ ქართულში ათ დარ-
თვია არა სა ფუძეს, არამედ ამოსავალია სადა: სადაათ (:, სადაათ
ვიწყო მითხრობად? ექუსთა დღეთაჲ, 2, 26).

„საიდან“ გადმოცემულია აგრეთვე სით კავშირით, რომელიც მი-
ღებულია რედუქციის ნიადაგზე: საით—სით. ირთავს -ცა ნაწილაკ-
საც: სითცა. ენაში გავრცელებულია ურედუქციო ფორმა: საით ||
საითაც.

საით ფუძეზე -კენ თანდებულის დართვით გამომუშავებულია
კავშირი საითკენაც.

საცა კავშირი მიღებული უნდა იყოს სადაცა-ს ფონეტიკური გა-
მარტივების გზით: სადაცა—სადცა—საცა. არ არის გამორიცხული
-ცა ნაწილაკის დართვა უშუალოდ სა ფუძეზე.

-და ნაწილაკის დართვით საცა გვაძლევს საცხა-ს: საცაღა—სა-
ცღა—საცხა (ბგერის დაკარგვა და შემდეგ ასიმილაცია).

სემანტიკური სიახლოვე -მდე || -მდის თანდებულისა და სადა
ზმნიზედა-კავშირისა საფუძველს იძლევა მათი გაერთიანებისათვის:
საღამდე — საღამდის || საღამდეც, საღამდისაც || საღამდისცა || სა-
ღამდისინ || საღამდინს.

სადაც-ის ვარიანტია სიდაც კავშირი, — აქედან: სიაც (დ-ს და-
კარგვით).

სარამ კავშირი გამომუშავებულია სა-ზე რე ნაწილაკის დართვით
და -მდის თანდებულის გამარტივებით. შდრ. სარამდი(ს). სარამდის-
ში ა შეიძლება ახსნილიყო -მდის თანდებულთან ორგანული წინა-
მავალი ა-ს (ვითარებ. ბრ.) ანალოგიით, მას შემდეგ, რაც რე-ს ე დაი-
კარგა. ამგვარად: სა-რე-მდის — სა-რ-ა-მდის — სა-რ-ა-მ. -რე ნაწი-
ლაკიანი ზმნიზედა ენაში ცნობილია: სარე — სად (იმერულში).

სადა-ს გვერდით ენაში ფართოდ გავრცელებულია სანა-ს სა-
ფუძველზე აღმოცენებული კავშირი. სა-ნ-ა სიტყვაში შესაძლოა
იგივე ნ გვაქვს, რომელიც მოცემულია ვინ სიტყვაში¹.

ლიტერატურაში აღნიშნულია ზმნიზედებში ერთმანეთის მონაცე-
ლე -ნა და -და დეტერმინანტები (ზედა—ზენა, ქვედა—ქვენა, შიდა—
შინა, გარდა—გარნა, ვიღრე—ვინამ...). ამ სიბრტყეზე დგას სადა—
სანა-ც².

-მდე || -მდის თანდებულის დართვით ვლებულობთ: სანამდე || სა-

¹ ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, დასახელ. ნაშრ., გვ. 176.

² ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, გრამატიკული კლას-კატეგორიათა ნიშნების ეტიმო-
ლოგიისათვის ქართველურ ენებში: მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, № 4, 1944, გვ. 451.
ვ. თ ო ფ უ რ ი ა, ენის განვითარების შინაგან კანონთა ერთი ნიმუში ქართულ-
ში: იბერიულ-კავკ. ენათმ. V, 1953, გვ. 526.

ნამდის || სანამდისინ || სანამდისაც... აქედან — გამარტივებული სანამ კავშირი.

სანამ-ის ვარიანტია სინამ.

ღ-ა და ნ-ა თავს იყრიან ერთ ფორმაშიც: სადანა („სადანა სწერია ეგენი?“ კალმას 8.24. შემონასულია დიალექტურად). აქედან—კავშირი: სადანაც; ღ-ს დაკარგვით მიღებული საანაც (უფრო ახასიათებს თერჯოლურს, სადაც ღ განსაკუთრებით იკარგება)¹.

მთლად ნათელი არაა ჩემთვის -კე(ნ) თანდებუღიანა ხეცსკრული კავშირის — საისკესაც ფონეტიკური სურათი.

სა კავშირი, ცნობილი დიალექტურად. ღონ-ჩამოცილი ფორმაა.

მ

იგი ნაცვალსახელის ფუძე ირიბ ბრუნველში მ ა მან-ის საფუძველზე გვაძლევს კავშირს მანამ : მან-ა-მ. ბოლო მ ნაშთია -მდის თანდებულისა. მართლაც მანამ-ის ბადალია ფართოდ გავრცელებული თანდებუღიანი კავშირი: მანამდის — მანამდი — მანამდე. დიალექტურად გვხვდება მანემდის (—ე მ-სთან:)

მანამ-ის ვარიანტია მინამ.

ა. შ ა ნ ი ძ ი ს აზრით, მანამდის მომდინარეობს მუნამდის-იდან².

ესე ნაცვალსახელისა და -იგი ნაწილაკის კომბინაცია გვაძლევს ესე-იგი კავშირს. მომდინარეობს ძველი ფორმისაგან: ესე იგი არს.

ბ

ნაწილაკური წარმოშობის კავშირები

არამედ კავშირი უნდა დაიშალოს ასე: არა+მედ. არა უარყოფითი ნაწილაკია; მედ უნდა წარმოადგენდეს ისტორიულ ქართულში ცნობილი -მე ნაწილაკის პროტოტიპს (ეგვევ მედ გაქვევებული სახით შემონახულია ვითარმედ კავშირში).

ძველ ქართულში არა-სთან სშირად გვხვდება მე: არა-მე (მაგალ. მთ. 6,26; 12,11; ლ. 6,39; 15,9 და მისთ.), რომელიც კავშირი თუშკა არ არის. მაგრამ ეს შეხამება ჩვენთვის საინტერესოა არა ნაწილაკისა და -მე ნაწილაკის ურთიერთობის თვალსაზრისით.

არამედ ძველ ქართულში მარტივი წინადადების ფარგალში ნაწი-

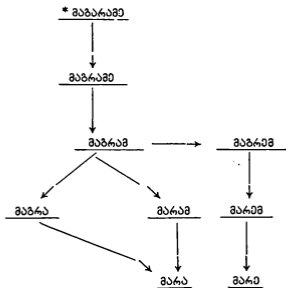
¹ შ. ძ ი ძ ი გ უ რ ი, ძიებანი, გვ. 157.

² აკაკი შანიძე, ქართ. გრამატიკის ს:ფუძვლები, I, 1953, გვ. 627.

ლაკის მოვალეობას ასრულებს. ამაზე ქვემოთ, გარნა-სთან დაკავშირებით.

სავსებით ნათელი არ არის, მაგრამ საექვო ვარაუდის სახით შეიძლება ამასთან დაკავშირებით გაგვეანალიზებინა მაგრამ კავშირი. ჩვენ ნაჩვენები გვაქვს, რომ ეს კავშირი შედარებით ახალია, — თუ ვიმსჯელებთ სალიტერატურო ძეგლების მიხედვით, — საშუალო ქართულში ყალიბდება. ამავე დროს, თავდაპირველი სახეა მისი მაგრამე. შეიძლება დავუშვათ, რომ აქ გვაქვს იგივე არა-მე, ოღონდ გართულებული მაგ ელემენტით, რომელიც შეხორცება არამე-ს. მაგ-ა (აქედან: მაგ) ძველ ქართულში კარგად ცნობილი ფორმაა: ეგე პირის ნაცვალსახელის ანდა ეგე ჩვენებითი ნაცვალსახელის ფუძეა ირიბ ბრუნვებში. თუ ასეა, მაშინ რედუქციით მივიღებდით: მაგ-არა-მე—მაგ-რა-მე. მაგრამე-ს ენაში განუცდია გარკვეული ფონეტიკური ცვლილებები: დაკარგულა ბოლო ე (მაგრამ), დაკარგულა მ-ც (მაგ-რა); მეორე მხრით, მაგრამ-ში ჯერ გამარტივებულა გ (მარამ), შემდეგ — მ-ც (მარა); მარა-ს მიღება შეიძლებოდა მაგრა-დანაც. მაგრამ აგრეთვე გვაძლევს მაგრემ-ს (ა— ე მ-სთან). აქედან გ-ს დაკარგვით მიღებულია მარემ, ხოლო ბოლო მ-ს დაკარგვით — მარე.

ამრიგად, ვლელულობთ ფონეტიკური განვითარების ასეთ სურათს:

ნაწილაკური დასაბამი უნდა ჰქონდეს და კავშირსაც.

და-ს ნაწილაკობის შესახებ ჩვენ გარკვეულ მოსაზრებებს გამოვ-

თქვამთ შრომის იმ ნაწილში, სადაც ვეხებით ქვეწიქობის გენეზისის კითხვას კავშირის ჩვენებათა მიხედვით. აქ იმას-ღა დაუმატებთ, რომ ამ ვარაუდისათვის მნიშვნელობა აქვს და-ს ხმარების გარკვეულ კონტექსტებს, სადაც მისი ნაწილაკური ბუნება ადვილად სარწმუნოა. ეს ის კონტექსტებია, როდესაც ახალ ქართულში და მიეკვრის სიტყვებს და გამოხატავს გაკვირვებას, მოწონებას, კმაყოფილებას, საყვედურს.

აი ზოგიერთი ტიპობრივი მაგალითი:

ოჰ, რა არზა დაწვერე-და?! (რ. ერისთ.); ჩვენ კი გული გადაგვიტრიალდა-და! (აკაკი); ჰეე, რა სეირია-და! ისმოდა ხმა სოფელში (ვაჟა); ღვინო დალიე-და! (ვაჟა); ბიჭო-და, რა სანახავია ტყე... (ლომ.).

გეგვე და არის სიტყვაში: მართლაც-და || მართლა-და ან კიდევ ჰო-და-ში („ჰო-და, იმათაც რომ შენსავეთ გაემარჯვათ, ხომ გეამებოდა!“ აკაკი, 496). ასევე ნაწილაკი ჩანს სიტყვაში: კნინღა-და: თითქმის (გ. მთაწმიდ. 48,9; 115,3).

ნაწილაკად გამოიყურება და მთელ რიგ კავშირთა შედგენილობაშიც (ამაზე ქვემოთ).

ღიალექტურად და იკვეცს ბოლოკიდურ ხმოვანს და რჩება მარტო დ.

ეტიმოლოგიურად და-ს უკავშირებენ -ცა ნაწილაკს. ნ. მარს და || ცა დაკავშირებული აქვს ბასკურ ემ-თა, ემ-ტა ფორმასთან¹.

ანუ კითხვით წინადადებაში გვევლინება. იგულისხმება ამ ტიპის წინადადებანი: „ჯერ არსა ხარკისა მიცემაჲ კეისარსა ანუ არა?“ (მათე, 22,17). საინტერესოა აგრეთვე მისი დაპირისპირება -შე კითხვით ნაწილაკთან: DE მათე 7,9: „ანუ ვინ არს თქუენგანი კაცი, რომელსა სთხოვდეს ძმ თვისი პურსა, ქვაჲ ნუ მისცეს მას?“ შდრ. C: „ხოლო იყოს-შე ვინ თქუენთაგანი კაცი...“.

ნუ კარგად ცნობილი ნაწილაკია ქართულ ენაში. ხომ არ დაიშლება ანუ ასე: ა-ნუ, სადაც ა კითხვითი ა იყოს? ყოველ შემთხვევაში, ანუ კავშირის მჭიდრო ურთიერთობა ნაწილაკთან ექვს გარეშეა. ანუ ზოგჯერ თუ ნაწილაკითაა გართულებული: ანუთუ.

ანუ-ს გამარტივებით მიღებულია ან. ან-ს ეკვრის და კავშირი, რომელიც გადმოსულია წინა პოზიციიდან და ან: ანდა.

ნუ-ს ძველ ქართულში ხშირად ერთვის უკუე ნაწილაკი და ნუ-

¹ ნ. მარსი, Термины из абхазско-русских этнических связей „Лошадь“ и „Тризна“: Избр. работы, V, გვ. 130.

უკუე რაათა არა-ს ადგილას იხმარება სპეციალურ კონტექსტებში.
ე. ი. კავშირია.

-ცა ნაწილაკის დართვით ნუ გვაძლევს გარკვეული სემანტიკის
კავშირს: ნუცა... ნუცა. ნუ-რა-ს საფუძველზე მიღებულია ნურც(ა).

არა ნაწილაკი დასაბამია — ცა ნაწილაკის შემწეობით — კავშა-
რისა არც(ა)... არც(ა). როგორც ვიცით, უამნაწილაკოდაც იხმარება:
არა... არა.

ვერა ნაწილაკი+ცა გვაძლევს კავშირს: ვერც(ა)...ვერც(ა).

კი კავშირი იგივე კი ნაწილაკია გენეტურად¹. საინტერესოა, რომ
კი-კავშირისა და კი-ნაწილაკის მკიდრო ურთიერთობა კარგად ჩანს
აქედანაც: კი იმდენად ახლოა სიტყვასთან (როგორც ნაწილაკი), რომ
ზოგიერთი ავტორი (ნამეტურ მე-19 საუკ. ენაში) დეფინით აკავში-
რებს მას სახელთან: „მოგეშველები, ქორი-კი ვერაფერს დაგაკლებს“
(ვაჟა 210); „დაუძახა დედაკაცს, თვითონ-კი ხარებს უშვებდა უღლი-
დან“ (ვაჟა 217); „ჭერ იუცხოვა, მერე-კი ისე შეუჩნდი...“ (აკაკი
477); „თქვენ უფალი ხარ ჩემი, მე-კი თქვენი ასული“ (მაჩაბ. 23).

კი ზოგჯერ იხმარება ან-თან ერთად კითხვით წინადადებაში: „რა
საჭიროა ან კი ხეებისათვის სინედლე?“ (ვაჟა 94); „ან კი რას ავი-
დოდა ხეზე?“ (ვაჟა 26); „რა მეთქმის ან-კი?“ (ვაჟა 92). ფუნქციუ-
რად ან კი უდრის ანდა-ს. უეჭველია, ამ კონტექსტში კი ნაწილაკია.
კი ნაწილაკი ეხამება, აგრეთვე, როგორც ვიცით, თუ კავშირს:
თუკი.

ნაწილაკური წარმოშობისაა აგრეთვე დაღათუ და დაღაცათუ
კავშირები: და-ღა-თუ, და-ღა-ცა-თუ.

დაღათუ-ს ორთოგრაფია მოითხოვს განმარტებას.

ოთხთავის ენაში და ჭერ კიდევ გამოყოფილია: და ღათუ, რასაც
ნათლად აჩენს ტმესი: „და შე-ღათუ-წუხნა“ (მათე 14,9), ანდა: „და
უნდა ღათუ მისი მოკლავა“ (მათე 14,5)². მომდევნო ხანის ძეგლებში
და შერწყმულია ღათუ-სთან: დაღათუ.

გამოსარკვევია გარნა.

ძველ ქართულში ეგ სიტყვა იხმარება კავშირად. გარდა ამისა, იკი
გვხვდება მარტივ წინადადებაში და არსებითად იმავე შინაარსს გა-
მოხატავს, რაც მოცემულია სიტყვაში — „გარდა“, ანდა: „თუ არ“.

რა მეტყველების ნაწილია გარნა?

გარნა არ შეიძლება თანდებულად მივიჩნიოთ, რადგან, როგორც

¹ მომდინარეობს კიდევ-ისაგან (ა. შანიძე ქართ. გრამატ. საფუძვლ., გვ. 626).

² ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწეის
მიხედვით, წინასიტყვაობა, გვ. 051.

ცნობილია, თანდებული გარკვეულ ბრუნვას მოითხოვს მასთან დაკავშირებული სახელისაგან. გარნა ნაწილაკია.

მევმართოთ გარნა-ს შემცველი წინადადების ანალიზს და გამოვარკვიოთ ამ ტიპის წინადადების კონსტრუქციული ნიშნები.

პირველი ნიშანი ისაა, რომ სათანადო წინადადება უარყოფითია; წარმოდგენილია ნაწილაკები: არავენ. არარაჲ, არლარა... უარყოფა არ შეეხება მხოლოდ ერთ წევრს, რომელსაც წინ უზის გარნა და სწორედ ეს სიტყვა მიუთითებს იმაზე, რომ ეს წევრია გამორიცხული, „გარდა ამისა“, „მხოლოდ გარდა ამისა“. გარნა შეიძლებოდა დაგვეხასიათებინა, როგორც გამორიცხვითი ნაწილაკი. აქედან ისიც ვასაგებია, რომ გარნა-სთან ერთად წინადადებაში შეიძლება მონაწილეობდეს ხოლო, გარნა-სთან დაკავშირებული სახელი კი სხვადასხვა ბრუნვაში გვევლინება (სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი, მოქმედებითი), და ეს ბრუნვები გამოწვეულია არა გარნა-ს მიერ (და ამიტომ არაა გარნა თანდებული), არამედ ზმნა-შემასმენლის მიერ, რომელიც მოცემულია ამ მარტივ წინადადებაში. ავილოთ, მაგალ., „არავენ იცის ძმ, გარნა მამამან“. სემანტიკურად აქ ნავარაუდევია, რომ ძმ არავენ იცის, გარდა ამისა, თუ არა, — მხოლოდ მამამ იცის, სხვამ არა. მოთხრობითი ბრუნვა (მამამან) კი გამოწვეულია იმით, რომ ზმნა-შემასმენელი იცის მოითხოვს ამ ბრუნვას, — მასასადამე, მამამან აქ ქვემდებარეა შდრ. დადებითი წინადადება: „იცის მამამან“ — „არავენ იცის გარნა მამამან“. შეიძლებოდა აქ გამორიცხულობის გაძლიერების მიზნით გვექონოდა ხოლო: „არავენ იცის გარნა მამამან ხოლო“ (შდრ., არავენ იცის... გარნა მამამან მხოლომან“: მრ. 13,32). მართლაც, ხოლო ხშირად მონაწილეობს ამ კონსტრუქციაში: „არავენ იხილეს, გარნა თავადი იესუ ხოლო: „არავენ იცის გარნა მამამან ხოლო“ (შდრ., „არავენ იცის... ზმნა-შემასმენლის მიერ (იხილეს), მასასადამე, დამატებაა; ხოლო აძლიერებს გარნა-ს სემანტიკას. „ესე არარაჲთ განასხამს ეშმაკთა, გარნა ბერზებულითა“: აქ მოქმედებითი ბრუნვით გადმოცემული სიტყვა (ბერზებულითა) უბრალო დამატებაა, მასასადამე, ზმნა-შემასმენელთანაა დაკავშირებული.

გავეცნოთ ასეთ მაგალითებს:

არარაჲ არს ჩემ თანა სოფლისა ამის საქმარი..., გარნა ძაძაჲ ესე (კიმ. 252,6); ...არა იპოვებოდა მონასტერსა მას შინა, გარნა სამი პური საზრდელად ძმათა დღითი-დღედ (კიმ. 273,37); ...ვერარაჲთ შესაძლებელ არს განსლვად, გარნა ლოცვითა და მარხვითა

(მარკ. 9,29); სხუაჲ ნავი არა იყო მუნ, გარნა ერთი ხოლო (იოვ. 6,22); არა გვვის ჩუენ მეუფეჲ, გარნა კეისარი (იოვ. 19,15).

ამრიგად, ნათელია, რომ გარნა-ს არაერთარი სინტაქსური დანიშნულება არა აქვს, — მისი ფუნქცია მხოლოდ და მხოლოდ სემანტიკის სფეროში ძვეს. გარნა-ს სემანტიკური ბადალია გარდა, თუნიერ, რომლებიც ემიჯნებიან გარნა-ს სინტაქსურად: სახელისაგან ბრუნვებს მოითხოვენ, თანდებულება.

საინტერესოა, რომ აქა-იქ შეიძლება შეგვხვდეს ისეთი მაგალითები, როდესაც თუნიერ არ გვევლინება თანდებულის როლში და ცვლის გარნა-ს, მის ადგილას იხმარება. მაგალ.: „არა არს კეთილი მათ შინა, თუნიერ გახარებაჲ და ქმნაჲ კეთილისაჲ ცხორებასა შინა თუსსა“ (ეკლეს. სოლომ. 194, გ. 12: პეტრიწის თარგმ.); „და არა არს კეთილ კაცთა, თუნიერ ჭამაჲ და სუმაჲ...“ (იქვე, 190, § 24: პეტრ. თარგმ.).

გარნა-ს ადგილას იხმარება აგრეთვე არამედ. მათ შორის მსგავსებაა შინაარსობლივად ('გარდა', 'თუ არა', 'მხოლოდ') და, ამვე დროს, არა აქვთ სინტაქსური ფუნქცია.

აი ზოგიერთი მაგალითი:

არღარავინ იხილეს, არამედ იესუ ხოლო მათ თანა (მრ. 9,8 : C); სასწაული არა ეცეს მას, არამედ სასწაული იონაჲსი (ლ. 11,29).

და მართლაც: აქ მოვიყვანეთ მაგალითები ოთხთავის C რედაქციიდან, სადაც იხმარება არამედ, DE რედაქციაში შესაბამის ადგილას გარნა გვხვდება:

არავინ იხილეს, გარნა იესუ ხოლო მათ თანა (მრ. 9,8).

ამასთანავე, თუ D რედაქციაში არის არამედ, C და E ვარიანტებში მოცემულია გარნა:

ღმერთი ვერვინ სადა იხილა, გარნა მხოლოდ შობილმან ძემან (იოვ. 1,18).

გარნა—არამედ ნაწილაკების განვითარებაა მათი გამოყენება კავშირებად. გარნა, არამედ კავშირებს შერჩათ გარნა, არამედ ნაწილაკების სემანტიკური ბუნება: წინადადების კონსტრუქციაც შესაბამისია — უარყოფითი შინაარსისაა.

ეტიმოლოგიურად გარნა იშლება ასე: გა-რ-ნა—გა-რე-ნა¹. გა

¹ ვ. თ. ფ. რ. ი. ა. ძი ნაწილაკი ქართულში: ენიმკის მოამბე, XVI, 1944.

უნდა იყოს იგივე მასალა, რაც მოცემულია პრევერბისეულ გა-ში; -რე ნაწილაკია; ნა ელემენტი ვარიანტია და-სი (შდრ. ზე-ნა || ზე-და) და, ამდენად, სრულიად გასაგებია, რომ გარნა-ს ვარიანტია გარდა (გა-რე-ნა || გა-რე-და). გარ-ნა—გარდა სემანტიკურადაც ერთმანეთს ფარავენ.

ხოლო ძველ ქართულ ენაში დამხმარე სიტყვაა, ნაწილაკის გაგება აქვს. იგი „შეზღუდვითი ნაწილაკია“ ისეთ მაგალითებში, როგორცაა: „გარნა ხოლო ერთი პური აქუნდა ნავსა შინა“ (მრ. 8,14); „განბანილსა მას არა უქმს, გარნა ფერქნი ხოლო ბანად“ (ი. 13,10); „იგი ხოლო ვთქუა“ (გ. მთაწმიდ. 6,1); „იგი ხოლო დაიმჭირე“ (გ. მთაწმიდ. 98,5). ხოლო დაისმის, აგრეთვე, მეორე ადგილზე და კი ნაწილაკს უდრის, როგორც ეს შენიშნულია ა. შ ა ნ ი ძ ი ს¹ მიერ: „უფრომს ხოლო“ (გ. მთაწმიდ. 23,2), ე. ი. უფრო კი; „აწ ხოლო“ (გ. მთაწმიდ.), ე. ი. ახლა კი; „მეორესა ხოლო წელსა“ (გ. მთაწმიდ.), ე. ი. მეორე წელს კი.

მეგრულში მისი ფარდია ხვალ-ე, ქანურში ხვალ-ა (ო—ვა).

ხოლო-მ ენაში კავშირის ფუნქცია განივითარა.

ნაწილაკოვანი დასაბამი უნდა ჰქონდეს თუ სიტყვას: კითხვითი ნაწილაკია. ახალ ქართულში მას კითხვითი სიტყვის გაგება აქვს, გარდა იმისა, რომ იგი გამოყენებულია კავშირად. მაგალ.: „მეფერები თუ?“ (ილია 282,11); „არა გჭერა თუ?“ (ილია 282,11).

ე. თ ო ფ უ რ ი ა მ ამ სიტყვის თანხმონიითი ნაწილი დ-საგან მომდინარედ მიიჩნია: ძი ნაწილაკის თავდაპირველი სახე შესაძლოა დი იყოს, ხოლო თუ დასაშვებია დი-საგან ნაყარად გამოცხადდეს, — ხმონიითი ნაწილი დაზუსტებას მოითხოვს; სევანურში ძი-ს ბადალია დო, რომელიც მეორეული ჩანს და ისიც დი-საგან უნდა იყოს წარმომდგარიო².

თუ კავშირი დაირთავს -ცა ნაწილაკს: თუცა იგუებს -და ნაწილაკსაც როგორც უშუალოდ დართვით — თულა, ისე ცა-სთან შეხამებით: თუცადა.

-მცა ნაწილაკის დართვით მიღებულია თუმცა კავშირი.

თუ-ს ეხამება კი ნაწილაკიც: თუკი.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, გიორგი მთაწმიდლის ენა: ლექსიკონი („ძველი ქართული ენის ძეგლები“, 3).

² ე. თ ო ფ უ რ ი ა, ძი ნაწილაკი ქართულში: ენიმკის მოამბე. XVI, 1941, გვ. 175.

წინა პოზიცია უკავია უკუე ნაწილას: უკუეთუ, რომელიც ფონეტიკური გამარტივებით გვაძლევს უკეთუ-ს.

თუ და სთქუა ზმნის კომბინაცია (თუ სთქუა, თუ სთქვა) საშუალო ქართულში (ვისრამიანი, პროზ. შაჰნამე, არჩილი) გარკვეული მნიშვნელობის მატარებელი ზმნიზედა-კავშირია. თუ სთქუა საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ენაში — ხალხურ მეტყველებაში — არსებობდა ამგვარი შეხამება: თუ ითქუას, საიდანაც შეიძლება და წარმოშობილყო თითქო(ს) ზმნიზედა (წინამავალი უ-ს გაუჩინარებით და უა-უა-ვა კომპლექსის ო-დ ქცევის გზით. აქ უი-ს შეეძლო მოეცა უ—თუთქოს, მაგრამ, სავარაუდებელია, მახვილი იქნებოდა ი-ზე, ამიტომ წინა უ ჩავარდა).

აი ზოგიერთი მაგალითი ახალი სალიტერატურო ქართულიდან, საიდანაც ჩანს, რომ თითქო(ს) მარტივი წინადადების ფარგალში ზმნიზედის ფუნქციით გვხვდება:

ან დაეიწყებით, ან შებრალებით წარსულ სიამე თითქოს ჩემს გულში სურვით ნაცნობს ძველ კვალს ჰპოებდა (გრ. ორბელ. 35); ეს ჩემი სიტყვა თითქო გაუკვირდა (ილია 280,38); ახლომახლო წყარო ჩამოჩხრიალებდა და თითქო ნანას ეუბნებოდა დაძინებულ ბუნებას (ყაზბ. 51).

თითქოს პოტენციურად ამეღავენებს თავის ეტიმოლოგიურ ბუნებას და „სხვათა სიტყვის“ ო-ს გამოავლენს წინადადებაში შემავალ ერთ-ერთ წევრთან:

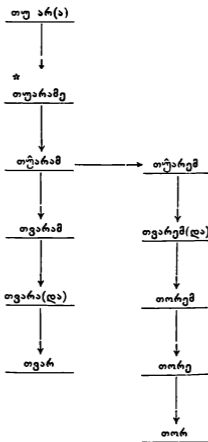
თითქო შენი განიერი წადილი შენს ვიწრო საწოლში ვერ მო-თავსებულაო (ილია 249); უსურვაზი-კი თითქოს აქ არაფერიო (ვაჟა 139).

აქედან ვღებულობთ თითქო(ს) კავშირს. ირთავს -და ნაწილაც-საც: თითქოსდა.

თუ შეხამებულია აგრეთვე უნდა-ზმნასთან: თუნდა—თუნდაც—თუგინდ.

არა უარყოფით ნაწილაცთან თუ წარმოქმნის, კავშირს თუ არა ამ კავშირმა გარკვეული ფონეტიკური ევოლუცია განიცადა. ეს ცვლილებანი შეიძლება წარმოვადგინოთ ქვემოთ მოცემული სქემის მიხედვით; ყველა წევრი გათვალისწინებული ფონეტიკური გრადაციისა, დადასტურებულია სალიტერატურო ენაში თუ დიალექტებში (გარდა ერთისა — ვარსკვლავით აღნიშნულისა).

ს ქ ე მ ა

როგორც ვხედავთ, თუარა-ს განვითარების პირველი საფეხურია -მე ნაწილაკის დართვა; დროთა ვითარებაში იკარგება ნაწილაკისეული ხმოვანი ე, უა კომპლექსი კი თავისი ბუნებრივი განვითარების გზით მიდის: იჩენს „დიფთონგიზაციისაკენ მიდრეკილებას“ (გ. ახვლედიანი) და უ მარცვლიანობას კარგავს¹, თუარამ-ის ევოლუ-

¹ შდრ. შ. ძიძიგური, ხმოვანთა კომპლექსების ფონეტიკურ პროცესთა საერთო საფუძველი ქართულ კილოებსა და ზანურში: „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, I, 1946 (შესულია წიგნში: „ძივბანი ქართული დიალექტოლოგიიდან“, 1954).

ცია ორი გზით მიიმართება: ერთი გზაა ჭა კომპლექსის ვა-დ ქცევა, შემდეგ შესაძლოა ნაწილაკისეული თავიკიდური თანხმობიანი (მ) დი-კარგოს,—კავშირს შესაძლოა -და ნაწილაკიც დაერთოს; დაბოლოს იკვეცება ბოლოკიდური ა. თუარამ-ის სახეცვალების მეორე გზაა, ნაწილაკისეული მ-ს გავლენით, წინამდევალი ფართო ხმოვნის ა-ს დავიწროება (როგორც ვნახეთ, ქართულში ანალოგიური მაგალითები მოიპოვება); შემდეგ ცვლილება ხდება ჭა კომპლექსის ვა-დ ცვლის მიმართულებით; შემდგომი პროცესია ვა-ს ო-დ გადაქცევა (მოვლენა, კარგად ცნობილი ქართულ ენაში); იკარგება ნაწილაკისეული მ და ბოლოს იკვეცება ბოლოკიდური ე.

ამგვარად, თუ-ს საფუძველზე მიღებულია კავშირები; თუცა, თულა, თუცადა, ლათუ, უკუეთუ — უკეთუ, თუ სთქუა, თითქოს(და) თუნდა — თუნდაც, თუგინდ, თუარა, თუარამ, თვარამ, თვარა(და), თვარ, თუარემ, თვარემ(და), თორემ, თორე, თორ.

ერთი მხრით, გვაქვს მარტივი ფუძის კავშირი, მეორე მხრით, თუ-ს შეხამება ზმნის პირიელ ფორმებთან და, მესამე მხრით, თუ-ს შეხამება არა უარყოფით ნაწილაკთან.

კავშირის შედგენილობაში მონაწილეობენ ნაწილაკები: ცა, -ლა, უკუე, -მცა, -და -მე.

C

ზმნური წარმოშობის კავშირები

გინა კავშირი წარმოადგენს ნ დ ო მ ა ზმნის მეორე პირის ფორმას (მინა, გინა, უნა). მას თუ-ც ერწყმის: გინათუ.

აღორძინების ხანის ენაში და, მით უფრო, ახალ ქართულში გვაქვს გინდ(ა), იშვიათად -ც ნაწილაკდართულადაც: გინდაც.

ამ კონსტრუქციას ეხმაურება ზმნის პირველი პირის ფორმიანი კონსტრუქცია: მინდა... მინდა, გვინდა... გვინდა.

ზმნური წარმოშობისაა, აგრეთვე, მართალია: —მართალი არის, თუნდა(ც) —თუ უნდა.

ამავე წარმოშობისაა თითქოს —თუ ითქვას.

ზმნური შედგენილობისაა საშუალო ქართულში თუ სთქუა (თუ სთქვა), გამოყენებული კავშირად.

B. კორელატთა მორფოლოგიური ანალიზი

კორელატთა ეტიმოლოგიურ-მორფოლოგიური ანალიზი გვეუბნება, რომ ისინი ნაცვალსახელურ-ზმნიზედური წარმოშობისაა. ამოსავალია ფუძეები: ის, შა, ამ, იმ, ეს(ე), ას(ე), ეგ(ე), რა, მუნ, იქ, შეუ, ყოველი — ყველა.

განვიხილოთ ისინი ცალ-ცალკე.

პირთა ნაცვალსახელი ის გამოყენებულია კორელატად როგორც სახელობით — ის, ისი, ისე ირიბ ბრუნვებში — მას მან || იმან.

ეს ნაცვალსახელი ქართულში დაირთავს -რე ნაწილაკს: ესრე, აქედან მოქმედებით ბრუნვაში: ესრეთ (ეს-რეთ); ასევე ის-რეთ. შემდეგ ბრუნვისეული ლ იკარგება: ეს-რეთ. აქედან — კორელატები: ესრეთ, ესრეთ (ესრეთვე), ისრ (გამარტივებით).

ეს-ის ნაცვალსახელს ძველ ქართულშივე ებამება ოდენ. ვლენ. ბულობთ ზმნიზედას: ესოდენ (ისოდენ). მაგალ. „რასა ესოდენ მოშიშ ხართ?“ (მარკოზ. 4,40). რედუქციით მიღებულია ესდენ, ხოლო ს-ს გავლენით დ ყრუდება თ-დ¹: ესთენ. მაგალ., „ესთენ ჟამ თქვენ თანა ვარ“ (იოვ. 14,9 :C); „ესთენი სასწაული ექმნა მათ წინაშე“ (იოვ. 12,37:C). ისდენი-სათვის მოვიყვანთ მაგალითს: „ისდენი მარხვა-წყურელი კაცთაგან დიად ძნელია“ (მე-17 საუკ.: „ალექსიანი“)².

ასთე — ისთე კორელატი მიღებული უნდა იყოს სწორედ ამ ფორმიდან: ისთენ (ასთენ) — ისთე (ასთე), ბოლო ნ-ს დაკარგვით. მაშ, ვლენბულობთ ამ განვითარებას: ისოდენ — ისდენ — ისთენ — ისთე.

ისეთი — ასეთი, შესაძლოა, წარმომდგარი იყოს მოქმედებითი ბრუნვის ფორმიდან: ისრეთ — ისეთ — ისეთ-ი.

ისეთ-ის ვარიანტი დიალექტური ისით, ისთე-ს ვარიანტი კი — ისთაყ (ის-თა-ყ).

კორელატად გამოყენებულია აგრეთვე იგი პირთა ნაცვალსახელი, ნაწილაკდართულად: იგიცა, იგივე. -რე ნაწილაკის გამარტივებით: იგრ.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე. გიორგი მთაწმიდლის ენა: „ძველი ქართული ენის ძეგლები. 3“. გვ. 69.

² ძე. ქართ. ლიტერატურის ქრესტომათია, I ს. ყ უ ბ ა ნ ე ი შ ვ ი ლ ი ს. გამ., გვ. 404.

ეგ ნაცვალსახელი -რე ნაწილაკის დართვით გვაძლევს ეგრე-ს, რომელიც იხმარება კორელატად. მოქმედებითი ბრუნვის ათ-ის საშუალებით ნაწარმოებია ეგრე-ათ ზმნიზედა, აგრეთვე გამოყენებული კორელატად. ბრუნვისეული ხმოვნის დაკარგვით მიღებულია ეგრეთ. ეგრე დაირთავს -ცა, -ვე ნაწილაკებსაც: ეგრეთცა (ეგრეტ-თცა), ეგრეცა, ეგრეთვე (ეგრეტვე), ეგრევე ეგრეთვე. ეგ-ს შეერწყმის ოდენ, ზომ სიტყვებიც: ეგოდენ, ეგზომ.

მანამ, მანამდის (მინამ, მინამდის) კორელატი, რომელიც აგებულია მა ფუძეზე, ამავე დროს, კავშირიცაა, და იგი განხილულია ზემოთ, სათანადო ადგილას.

კორელატ-სიტყვაა ადგილის ზმნიზედა მანდ(ა). იგი ძველ ქართულში გვხვდება და ახალ ქართულშიც გავრცელებულია. მაგალითები ძველი ქართულიდან: „დასხედით მანდა:“ მთ. 26,36; „არიან მანდა მდგომარეთაგანნი“: ლ. 9,27; „შენ მანდა იარები“: ლ. 16, 25 : C.

მანდა-ს პარალელურია მადა ზმნიზედა: მანდა მიღებულია ან მან||მად-ის კონტამინაციით ანდა დ-ს წინ ნ-ს განვითარებით ფონეტიკურ ნიადაგზე¹ (მა-ნ-დ-ა, მა-დ-ა). მანდ(ა) — მადა ცნობილია, როგორც კორელატი.

მუნ ვარიანტი აგრეთვე მონაწილეობს კორელაციაში (მუნ ადგილის ზმნიზედაა). მანდ(ა)-ს ბადალია მუნდ, რომელიც, ნ. მარის დაკვირვებით, ჩანს მუნთ-ჭუესვე-ში² (მუნდ-ში დ დაყრუებული მომდევნო ქ-სთან მეზობლობაში). მუნ კორელატი შეიძლება დაირთავდეს ბრუნვის ნიშანს, ნაწილაკებს და თანდებულს: მუნ-ცა || მუნ-ვე || მუნ-ა-მდის (მუნ-ა-მდინ-ცა) || მუნ-ით || მუნ-ით-ვე || მუნ-ით-გან || მუნ-ით-კენ. შეიძლება მოგვევლინოს ვითარებითშიც: მუნ-ად³.

კორელატად გამოყენებულია ძველ ქართულში კარგად ცნობილი დროის ზმნიზედა მუნჭუეს, მუნჭუესვე, მუნთჭუესვე, (უდრის: ნაშინვე, იმ წამსვე, საასწრაფოდ). გამოიყოფა მუნ, ხოლო მეორე შემადგენელი ნაწილია ჭუეს, რომელშიც უნდა გვექონდეს ჭუ მასალა და იგი გვაქვს უ-კუ-ე ნაწილაკში (აქედან: უკვე); იგივე ჭუ უნდა დაინახოთ დაილექტურად გავრცელებულ ჭვე — ჭე სიტყვებში:

¹ ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, მოთხრ. ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებისთვის შრომები, X, 1939, გვ. 174.

² Н. Марр, Древнегрузинско-русский словарь.

³ ი. ჰეტრიწის შრომები, II. ტექსტი გამოსცეს და გამოკლევა დაურთეს შ. ნუცუბიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა, 147,22.

ქუ-ე. ამგვარად, ქუე-ს ჩვენ ვშლით: ქუ-ე-ს (უფრო ვრცლად ქვე-მოთ).

კორელატები გამომუშავებულია აგრეთვე ამა-ს საფუძველზე. ვითარებით ბრუნვაში ვღებულობთ ამაღ კორელატს. მოქმედებითი ზრუნვის ფორმაა: ამით კორელატი (||მით).

ამით ხვესურულ მეტყველებაში ნიშნავს „ამიტომ“ (შდრ. ბეს. გაბუურის მასალებში: 150,34; 152,18; 157,2 და სხვ. მრავ. შდრ. ძვ. ქართ.: მით: „შინა ვიღძვებ და მით დამეძინებთან“: გ. მთაწმიდ. 94,4). ამით || მით გავრცობილი სახით — ამითა || მითა, სავარაუ-დოა, დაირთავდა -მე ნაწილას, რომელიც ცნობილი აუცილებელი ელემენტია კავშირებისა; ამითამე || მითამე. ე-ს დაკარგვით და მ-სთან წინამავალი ა-ს დაეწროებით მივიღებდით: ამითომ || მი-თომ. თ-ს განუცდია გამკვეთრება და, ამრიგად, მივიღეთ ამიტომ || შიტომ კორელატი. ამ ვითარებაში თ-ს გამკვეთრებას ჩვენ ვადას-ტურებთ სხვა შემთხვევებშიც. მაგალ., რამდენი სიტყვა დიალექტურ-რად გვაძლევს: რამტენი, ამ გზით: რამდენი — რამთენი — რამტე-ნი. ამ გზითვეა მიღებული იმტენი (— იმთენი — იმდენი), ამტენი და მისთ¹. უნდა მოვიგონოთ უპირატეს — სიტყვა: —უპირადესი.

ჩვენს ვარაუდს მეტ დამაჯერებლობას ანიჭებს რატომ სიტყვის ანალიზი, რომელსაც ვიძლევიტ ცოტა ქვემოთ.

ამიტომ-ის შინაარსის გამომხატველია ძველ ქართულში ამისთვის || მისთვის („და ვითარცა ცნეს ძმათა, მწუხარე იქმნნეს ამისთვის“: არიმათ. 43,7), რომელიც ამა-ს დართული -თვის თანდებულიანი ფორმაა. დაირთავს -ცა ნაწილას: ამისთვისცა.

იმა-ს საფუძველზე გვაქვს იმ, იმან კორელატი. -თვის თანდებუ-ლის დართვით მიღებულია იმისთვის: -ისდა თანდებული გვაძლევს იმისდა-ს, საიდანაც ვღებულობთ იმიზდა — იმიზა კორელატს: ს მეღერდება დ-ს მეზობლობაში (იმიზდა) და შემდეგ დ იკარგება (იმიზა). სხვა კილოურ სინამდვილეში -თვის თანდებული, საერთოდ, წარმოდგენილია ნანათესაობითარი ვითარებითის ფორმით: -ისად, და აქედან: იმის გულისხად (იმისთვის) კორელატი.

ოღენ სიტყვასთან შეხამებით მიღებულია იმოდენი, რომელიც განიცდის ფონეტიკურ ცვლილებებს: იმდენი—იმთენი (||იმთენი) — იმტენი || იმდელი—იმთელი—იმტელი.

მას ნაცვალსახელისა და შინა თანდებულის ნაზავი გვაძლევს მაშინ(ა) კორელატს: მას შინა — მაშინ(ა) (ნ. მ ა რ ი). დაირთავს

¹ გ. როგავა ვარაუდობს, რომ ამიტომ მიღებულია ასე: ამით რომ—ამი-მომ—ამიტომ (კობიტაქსის საკითხისათვის..., გვ. 373).

ნაწილაკებსაც: მაშინც(ა), მაშინავე || მაშინვე || მაშინლა. მაშინავე-ს ფონეტიკური გამარტივებით (ნ, ე) ვლებულობთ მაშინავე, ა-ს დაკარგვით: მაშინვე. მაშინ(ა) გვევლინება ვითარებითი ბრუნვის ნიშნით: მაშინადავე, დ-ს დაყრუებით: მაშინათვე || მაშინათვე. მაშინც-ში შ-ს დაკარგვით მიღებულია მაინც კორელატი.

მაშინ დროის ზმნიზება ფართოდ გავრცელებულია როგორც ძველ, ისე ახალ სალიტერატურო ქართულში.

კითხვით ზმნიზებად ქართულში გვევლინება რა-ს ვითარებითი ბრუნვის ფორმა: რად-ა. მისი პარალელური ფორმაა რაახათს (ა.ხ. ქართ.: რისთვის). რად — რაახათს ფაქულტატური ფორმებია:

მთ: 27,46 : DE	შდრ. C:
რაახათს დამიტყვებ მე?	რად დამაგდებ მე?
მთ. 21,25:DE:	შდრ. C:
რაახათს არა გრწმენა მისი?	რად არა გრწმენა მისი?

გვხვდება აგრეთვე -თვის-დაურთველი ფორმაც: რაახა (მაგალ., მთ. 26,10; 26,8; 7,3).

ორიოდ ნიმუში რად-ის ხმარებისა საშუალო და ახალი ქართულიდან: „რად დამიფთდა სრულ ქვეყანას უქმოდ შენი სიყვარული?“ (არჩ. 361,1); „რადა ვარ ცოცხალი, რადა!“ (ვაჟა 58); „რად არ აქის მოზღბითაჲ“ (თუშური); „რად შეთეჲ, რად სჯავრობ?“ (თუშ.).

რადა დაირთავდა -მე კითხვით ნაწილაკს: რადამე. ამ ფორმას ჩვენ ვხვდებით ე-ჩამოცლილად მთის კილოებში. მაგალ., „რადამ უშვებდეს, რადამ“ (თუშ.); ვაჟასთან ვკითხულობთ: „ეს ოხერი, ფინთს გუნებაზე რადამა ვარ, — იძახის მეორე“ (VI, გვ. 437) აქედან ადვილი საფიქრებელია, ა დაეწროებულებიყო მ-ს მეზობლობაში, დ დაყრუებულებიყო თ-დ და შემდეგ გამკვეთრებულებიყო, ისევე როგორც მოხდა რამდენ — რამთენ — რამტენ სიტყვაში, და საბოლოოდ მიგველო რატომ ზმნიზება¹.

ძველ სალიტერატურო ენაში ადგილის ზმნიზებაა იქ(ი). მაგალ., „აჰა, აქა არს ქრისტე; გინა იქი“: მთ. 24,23; „...ვიდრემდე მე მივიღე იქი და ვილოცო“: მთ. 26,36. ეგვევი სიტყვა ახასიათებს დღევანდელ ქართულს. აქედან იგი გამოყენებულია კორელატად: იქ || იქ-ით || იქ-ით-კენ || იქ-ამდღე || იქ-ინ-ე. აღსანიშნავია, რომ -მდის თანდებულობანი იქ მონაწილეობს როგორც ლოკალობის, ისე ტემპორალურ

¹ ეს ვარაუდი გამოირიცხავს რატომ-ის მიღებას ამიტომ||მიტომ-ის ანალოგიით.

კორელაციაში („...იმის დაცემა იქამდის არ უნდოდა, სანამ იმის მოძრაობას არ სცილიდა“: ყაზბ. 37; „სანამდისინ ეს მოსულიყო, იქამდე სხვა იყო ხელმწიფეთ“: მესხური).

ღროს კორელატია მეყსეულად — მყის. მომდინარეობს ზმნიზე-ღრისაგან: „ხოლო მათ მეყსეულად დაუტევენეს ბადენი მათნი“: მრ. 1,18;— „ნუუკუე მოვიდეს მყის“: მრ. 13,36: C; „...მაშინ მყის მოიქცა იგი...“: ასურ. 12,17; აქედან: მყისი — სწრაფი (პეტრიწი, I. გვ. 284). წარმოდგება მეყ სიტყვისაგან (ე. ი. თვალის დახამხამება): მეყ-ის (ნათეს. ბრ.)— მყის. შღრ. მეყსა შინა.

კორელატი ყოველი — ყველა იგივე განსაზღვრებითი ნაცვალსახელია.

C. ნაწილაკებისა და თანდებულების მონაწილეობა აკვშირთა და კორელატთა შედგენილობაში

აკვშირთა და კორელატთა შედგენილობაში მონაწილეობენ: ნაწილაკები — იგი, ეგე, ესე, ცა, ძი, მე, მცა, ვე, ღა, კი, უკუე, ღა, თუ და თანდებულები — მღის, გან, კენ, იზღა || იზა და სხე.

იგი-ეგე-ესე ნაცვალსახელები, ნაწილაკად ქცეულნი, იხმარება რომელ, რაჲ, რახუამს, ვითარ, ვიდრე, საღა კავშირებთან. როგორც ვიცით, ეს ნაწილაკები დაესმის სხედასხეა ბრუნვის ფორმას და აგრეთვე მრავლობით რიცხვს. გავიხსენოთ: რომელ-იგი, რომელმან-იგი, რომლისა-იგი..., რომელნი-იგი, რომელთა-იგი.

ა. შ ა ნ ი ძ ე მ აღნიშნა, რომ ესე-ეგე-იგი იმავე მნიშვნელობით იხმარებოდა ძველად, როგორც ღღეს ნაწილაკი -ც(ა), ე. ი. კითხვით სიტყვას კითხვის ძალას უკარგავდა და მიმართებითად აქცევდა ზოღმე. ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესო ეს არის, რომ ა. შ ა ნ ი ძ ე ს კავშირზე დართული ესე-ეგე-იგი ესმის. როგორც ნაწევარი, ე. ი. ეს ნაწილაკები იგივეა, რაც სახელთა განსაზღვრების ნაწევარი¹.

ეს გაგება ჩვენთვის მისაღებია, ამოსავალი ღებულებაა. ოღონდ საკირთა კონკრეტულად წარმოვიღგინოთ. თუ როგორ გაუჩნდა კითხვით ნაცვალსახელს ეს განსაზღვრულობის ნაწევარი და როგორ იქცა ის ნაწილაკად.

ამ კითხვაზე პასუხი გაცემულია წინამღებარე ნაშრომის იმ ნა-

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე. ძველი ქართული ენა: ა. შანიძე, აღ. ბარაქოძე, იღ. აბელაძე, „ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა“. 1935. § 52.

წილში, სადაც ლაპარაკია ქვეწყობის წარმოქმნის საკითხებზე კავშირის ჩვენებათა მიხედვით. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ქვეწყობის კონსტრუქციის გამომუშავებას პირველ საფეხურებზე კითხვითი ნაცვალსახელი (ატრიბუტული ნაცვალსახელი — რომელ) დაკავშირებული იყო სახელთან, რომლის განსაზღვრებასაც იგი წარმოადგენდა და რომელიც წარმოდგენილი იყო აგრეთვე „მთავარ წინადადებაში“. ამ სახელს, ბუნებრივია, ახლდა ნაწევარი; შემდეგ ტავტოლოგიურად განმეორებული სახელი გაუჩინარდა და ნაწევარი მიეკრა კითხვით ნაცვალსახელს, მას კითხვითობა დაუკარგა, მიმართებითად აქცია, ნაწევარი კი ნაწილაკად აქცია და ამით აიხსნება, რომ იგი ბრუნვაში არ ეთანხმება მიმართებით ნაცვალსახელს. რელატიური კონსტრუქციის ეს ვითარება უნდა იყოს საფუძველი სხვა კონსტრუქციებისათვის: იგი-ეგე-ესე სტანდარტად იქცა, იგი სხვა კავშირებსაც მიეკრა.

ამიტომ ჩვენთვის გასაგები უნდა იყოს, რომ იგი-ეგე-ესე ნაწილაკი, როგორც განსაზღვრულობის ნაწევრული წარმოშობისა, არ შეიძლება მოექცეს ერთად -მე ნაწილაკთან, რომელიც მონაწილეობს მთელ რიგ კავშირებში, — არ შეიძლება იმიტომ, რომ -მე განუსაზღვრელობის ნაწილაკია. ჩვენ ქვემოთ ვნახავთ, რომ რამდენიმე ნაწილაკი ხშირად თავს იყრის ერთ კავშირში, იგი—მე ნაწილაკების კომბინაცია კი შეუძლებელია. მაგალითად, რამეთუ-ვითარმედ (და სხვა) კავშირებს იგი... (და აგრეთვე მისი ფუნქციური ბადალი -ცა) არ ერთვის.

-ც(ა) ნაწილაკი ერთვის რომელ, რა, როდეს, როს, რადგან, რარიგ, რავგარ, როგორ, რაზომ, რაქელ, რაოდენ, რამდენ, ვინ, ვითარ, ვიდრე, ოდეს, სადა, არა, ვერა, ნუ, თუ, თუნდა, გინდა კავშირებს და იგი, ეგრე, მუნ, იმდენ, მაშინ კორელატებს.

ძველ ქართულ სალიტერატურო ენაში გაბატონებულია -ცა, შემდგომ საფეხურებზე იწყება ნაწილაკისეული ხმოვნის დაკარგვა და ახალ ქართულში გაბატონებულია -ც. საშუალო ქართულში ერთგვარი კანონზომიერება მყარდება -ცა-სა და -ც-ს შორის: იმ კავშირებში, სადაც -ცა ნაწილაკის წინ გამოვლენილია ენკლიტიკური ა, უმთავრესად გამარტივებული ნაწილაკი (-ც) გეხვდება; თუ ეს ა გაუჩინარებულია, -ცა ნაწილაკი მკვიდრია. შდრ. როგორადაც — როგორადცა, როგორაც — როგორცა, რარიგადაც — რარიგადცა, როსაც — როსცა, ოდესაც — ოდესცა, ვინაც — ვინცა, სადამდისაც — სადამდისცა.

-ცა ნაწილაკი იმავე დანიშნულებისაა, რა ფუნქციაც აქვს იგი-ეგე-ესე ნაწილაკებს: მისი დართვა რომელ ნაცვალსახელზე იმავე.

პროცესის შედეგია, რაც გათვალისწინებული გეჰონდა ამ ჩვენებით ნაცვალსახელებთან დაკავშირებით (ე. ი. გადმოსულია. რომელ-თან შეხამებული ნომინალური ნაწილიდან, მისი გაუჩინარების შემდეგ). მაშასადამე, -ცა განსაზღვრებითი ნაწილაკია (resp. ნაწევარი).

-ცა ნაწილაკი რომ განსაზღვრულობის სემანტიკისაა, ეს კარგად ჩანს წინადადების ერთი კონსტრუქციიდან, რომელიც ყრუდ გვამცნობს -ცა-ს ნაწევრულობის დასაბამს. ვგულსხმობთ დამოკლებული წინადადების ისეთ კონსტრუქციას, როდესაც შთაუარა წინადადება უკუთქმითია, ხოლო დამოკლებულ წინადადებაში კითხვითი ნაცვალსახელი (რა, ვინ) -ცა ნაწილაკს არ დაირთავს; დაირთავს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ეგვე წინადადება დადებითი შინაარსისაა. მაგალ., „ა რ ა უ წ ყ ი, რ ა იყო“ ნორმალური წინადადებაა ქართული ენის თვალსაზრისით, ხოლო „ა რ ა უ წ ყ ი, რ აცა იყო“ — არაბუნებრივი. სამაგიეროდ, „უწყო. რაცა იყო“ საცებით: კონონზომიერი კონსტრუქციაა (ამის შესაბამე უფრო ვრცელად ლაპარაკია თავში: „ქვეწყობის გენეზისის საკითხისათვის კავშირის ჩვენებათა მიხედვით“).

რით აიხსნება ეს ფაქტი? უკუთქმითი წინადადება აქ უპირისპირდება დადებით წინადადებას სწორედ იმით, რომ პირველ შემთხვევაში „განუსაზღვრელია“ ზმნით გადმოცემული შინაარსი („არა უწყია“), ხოლო მეორე შემთხვევაში რეალურ ვითარებაზე მითითებაა, „განსაზღვრულობას“ გადმოსცემს ზმნა, პრედიკატული განსაზღვრულობაა („უწყია“). ამიტომ, ბუნებრივია, აქ უკუთქმითი წინადადების კონსტრუქციაში -ცა ნაწილაკი, როგორც განსაზღვრულობის გადმომცემი, თავის გამართლებას ვერ პოულობს, — დადებითი წინადადების კონსტრუქციაში კი ის თავის ადგილსაა.

რომელ-ის საფუძველზე -ცა ნაწილაკი დროთა ვითარებაში ვრცელდება სხვა კონსტრუქციებში, სხვა ყალიბის კავშირებსაც ეკვრის, — იგი კავშირის ნიშანდობლივი და მიუცილებელი ელემენტი ხდება; -ცა ნაწილაკი იფართოებს თავის ფუნქციებს¹.

მართლაც, კორელატ-სიტყვებში გამოვლენა ამ ნაწილაკისა თუ ისეთ კავშირებში, როგორცაა, მაგალითად, არც... არც, ვერც... ვერც, ნუცა... ნუცა იმის მაუწყებელია, რომ -ცა-ს სხვა ფუნქციაც აქვს დაკისრებული. აქ ნაწილაკი იმ შინაარსს გამოხატავს, რაც ჩაქსოვილია სიტყვაში „აგრეთვე“. ეს -ცა იმავე რიგისაა, როგორც

¹ ნაწილაკი რომ ყველაზე უფრო ადრე განსაზღვრებით დამოკლებელი წინადადების კავშირს უნდა დაერთოდა, ეს აზრი გამოთქმული აქვს გ. როგავას: ლასხ. შრ., გვ. 378. ოლონდ ესე-ეგე-იგი ნაწილაკი ავტორს ესმის, როგორც შთაუარი წინადადების მისამართ წევრთან მიმართების გასაძლიერებელი საშუალება.

მოცემულია ჩამოთვლის დროს: „ესენი გროვდებიან: დევაც, ტუ-რააც, ყურდღელიც, მაშალიც, ვირიც, ყოჩიც“ (ინგილოური მასალებიდან). შდრ. ძვ. ქართულში და კავშირთან შეხამებით: „და შეკრიბეს ყოველი, რავდენიცა პოვეს ზოროტნიცა და კეთილნიცა“.

-ცა ნაწილაკი ნ. მარმა დაუკავშირა მეგრულ-ჭანურ-თ(ი) იმავე მნიშვნელობის ნაწილაკს¹. ეს აზრი გაიზიარა არნ. ჩიქობავამ. მან აღნიშნა, რომ -თ(ი) ც(ა) ერთმანეთთან ისეთ მიმართებაში უნდა იყვნენ, როგორც ქართ. თიკანი და ციკანი, ქართ. ზარმაცი და მეგრ. ზარმათი². ეგვე -თ(ი) ზანურში იხმარება მიმართებით ნაცვალსახელთან: ნამუთი, ე. ი. რომელი-ცა, სოდე-თი, ე. ი. სადა-ცა (მეგრ.). -თი მეგრულში აგრეთვე ჩვენებითი ნაცვალსახელის როლში გვევლინება. გ. როგავა ფიქრობს, რომ ქართ. ნაწილაკი -ცა-*-თა იგივე ჩვენებითი ნაცვალსახელი უნდა ყოფილიყო, სადაც ა ისეთივე ელემენტია, როგორიცაა მეგრულ თი-ში ი, ე ი. ადგილის ჩვენება (თი-ში ი გამოიყოფა ადგილის ჩვენების გამოსახატავად). შდრ. ა ნაცვალსახელში ა-მა-ს. ცა-*თ-ა უნდა ყოფილიყო ეს³. ამრიგად, ქართ. -ცა გვერდში ამოუდგება ესე-ევე იგი ნაწილაკებს.

რე ნაწილაკი იხმარება ვი, სა, ეს, ეგ, იგ ფუძეებთან: ვიდ-რე, ვითა-რ(ე), ეს-რე, ეგ-რე; სა ფუძესთან გამოყენებულია -მდის თანდებულთან შეხამებით, ოღონდ ნაწილაკისეული ხმოვანი მოკვეცილია: სა-რ-ამდის, თანდებულის გამარტივებით კი — სა-რ-ამ; ამოსავალია დიალექტურად გავრცელებული ზმნიზედა ადგილისა სა-რე (ე. ი. სად); ხმოვანი იკვეცება აგრეთვე იგ ფუძესთან: იგ-რ.

რე ნაწილაკთან, გარდა -მდის თანდებულისა, შეხამებულია -ცა ნაწილაკიც: ვიდ-რე-ცა, ეგ-რე-ცა.

რე-ნაწილაკი სიტყვათა სამკაულად, „ლექსთა დამამშვიდებლად“ ესმით საბას, ანტონს, ჩუბინაშვილს. ნ. მარმის განმარტავს ასე: образ, некоторым образом⁴. ს. ყაუხჩიშვილი — პეტრიწის ენის მიხედვით — განიხილავს რე-ს ზედსართავებთან და ზმნიზედებთან და მას შედარებითი ხარისხის აღმნიშვნელად მიიჩნევს (უცხო რე — უფრო უცხო, შორს რე — უშორესი და ა. შ.)⁵.

¹ Термины из абхазско-русских этнических связей, „Лошадь“ и „Тризна“ Избр. работы, V, გვ. 130.

² არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, გვ. 17.

³ გ. როგავა, დასახ. შრ., გვ. 377.

⁴ TP, IV, რმვ.

⁵ იოანე პეტრიწის შრომები, I, გვ. IX—XII.

ა. შ ა ნ ი ძ ე ამ მაგალითების მიხედვით: „უკუეთუ უმჯობესი - რე იყოს“ (გ. მთაწმ. 70,9), „რომელნი მეტად-რე უძლურნი იყვნან“ (იქვე, 75,3) რე-ს განმარტავს: 'ცოტად'¹.

ესრე-ეგრე სიტყვებში რე ნაირობას გამოხატავს: 'ამგვარად', 'ამრიგად,' 'ამნაირად.'

აქედან გასაგებია მისი სემანტიკა ვიდრე-ში².

ვე ნაწილაკის მნიშვნელობათაგან ძირითადია იგივეობის ანდა იდენტურობის გამოხატვა. ერთვის ამათ: იგი, ეგრე, მუნ, მაშინ. მართლაც, იგივე, ეგრევე-ეგრეფთვე, მუნვე-მუნქუესვე კორელატებია და ყველგან ვე იგივეობითი ნაწილაკია. მაშინვე-ში ვე სიტყვას ანიკებს ერთდროულობის, ერთი მოქმედების მეორე მოქმედებასთან სწრაფი მიმდევრობის ნიუანსს და ეს სემანტიკა შეეფერება თუ არა, როგორც კი კავშირებს, რომელთა კორელატსაც მაშინვე წარმოადგენს.

ყოველივე-ში ვე განუსაზღვრელობის ფუნქციით იხმარება.

კავშირ-კორელატებს ემატება აგრეთვე ლა ნაწილაკი: თუ-ლა, როცხა, საცხა, რომელიცხა, მაშინლა.

მოხეურ კილოში ჩვენ ვადასტურებთ ლა-ს ხშირ ხმარებას კითხვითს წინადადებაში. ამ თავისებურებას გამოხატულება უპოვია ალ: ყაზბეგთანაც: გაუფრინდება-ლა? (აქადემიური გამოცემა, I ტ., 1948, გვ. 307); ნახვენ-ლა თავის სამშობლოს? (იქვე, 268); დაბრუნდება-ლა? (იქვე, 313)³. ლა-ს კითხვითი ნიუანსი შემჩნეული აქვს ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს: „ესე ლაა არს ბოლოდ ართრონი საეჭუთა ზედა გუარიანმყოფელი სიტყუათა. რამეთუ ოდეს საეჭვნი ვიკითხნეთ, დაურთავთ ლ ა ს ა და ვიტყვით წამსვლელთათჳს: წ ა ე ა - ლ ა? ანუ წარსულთათჳს: მ ო ვ ა - ლ ა?.. ესრეთ ყოველთა საეჭუთა დასასრულად ლა ბოლოდ“ (ლექსიკონი, 1928 წ.). დაახლოებით ასე ესმის ლ. ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ს ა ც.

ეს კითხვითი შინაარსი უნდა დაეინახოთ თულა კავშირში.

ლა-ს არანაკლებ გავრცელებული ფუნქციაა, ამასთანავე, იმ შინა-

¹ გიორგი მთაწმიდლის ლექსიკონი: „ძველი ქართული ენის ძეგლები. 3-“.

² რე ცა-სთან და თუ-სთან შეზამებაში (რეცა თუ) „თითქოს“-ის გაგებას იძლევა ძვ. ქართულში: „იესუ კვალად რეცა თუ რისხვით თავსა შინა, მოვიდა საფლავად“ (ი. 11, 38); „ხოლო მენავეთა მათ ეგულეობდა სივლტოლამ ნავისა მისგან და გარდაუტევეს ქუამალი იგი ზღუად, მიზებით რეცა თუ კავთა მათ განმარტებად“ (საქმე მოციქ. 55,30, გ. რედ.: მიზებად რეცა თუ თავით კერძო ნავისა მის განმარტებენ კავთა).

³ შტრ. შ. ძ ი ძ ე უ რ ა, ალ. ყაზბეგის ლექსიკონი: „ალექსანდრე ყაზბეგი — თხზულებანი“ (აქადემიური გამოცემა), I, 1948 წ. (ლა-სთან).

არსის გამოხატვა, რაც ჩაქსოვილია სიტყვებში: მხოლოდ, მარტო (ვ. თოფურია¹, ა. შანიძე²).

ეს შინაარსი კარგად ჩანს მაშინდა კორელატში: 'მხოლოდ მაშინ'. ვ უ კ . ბ ე რ ი ძ ე მ ყურადღება მიაქცია იმ გარემოებას, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ მაშინდა ნიშნავს 'მხოლოდ მაშინ' და იხმარება, როდესაც წინასწარ განსაზღვრული პირობა შესრულებულია, უმიოსოდ მისი ხმარება უადგილოა, უაზროა; მაშინდა-ს შემცველი (და-ძოკიდებული) წინადადება, როგორც წესი, მოსდევს მთავარს; მაშინდა-ს და მაშინ-ს შორის დიდი განსხვავებაა³.

უნდა აღინიშნოს, რომ და-ს მაშინ-ში დროულობის მომენტიც შეაქვს: მაშინდა-ს პირობითობის წინადადებაში სხვა ნიუანსი აქვს და სხვა — დროულობის წინადადებაში. პირველ შემთხვევაში თუ ამ კორელატით წინადადება იპირობება წინასწარი ფაქტით ან მოქმედებით, და ნიშნავს 'მხოლოდ მაშინ', სამაგიეროდ, მეორე კონსტრუქციაში მაშინდა მოქმედების სწრაფი მიმდინარეობის, ერთ მოქმედებასთან მეორე მოქმედების სწრაფი მიმდევრობის გამომხატველია და იგი იდენტურია ვე ნაწილაკიანი კორელატისა: მაშინ-ვე (იხ. ზემოთ).

მესამე მხრით, და-ს განუსაზღვრელობის ნიუანსი შეაქვს სიტყვაში. Hans Vogt-ი შენიშნავს, რომ -ცა ნაწილაკთან შეხამებით -დაც(ა) ნაწილობრივს განუსაზღვრელობას ანიჭებს სიტყვას⁴.

ამ კომბინაციით ცა+და თითქოს განუსაზღვრელობის ელფერს ატარებს სიტყვებში: საცხა, როცხა, რომელიცხა. ვასათვალისწინებელია გარკვეული ფონეტიკური პროცესები: სად-ცა-და-სა-ცა-და—სა-ც-და—სა-ც-ხა: ჭერ გამარტივდა დც კომპლექსი, შემდეგ — ცა, ნაწილაკისეული ა შეიკვეცა, შემდეგ ცდ კომპლექსში მოხდა ასიმილაცია და გადაიქცა ცხ კომპლექსად. ასევე: რომელი-ცა-და—რომელი-ც-და—რომელი-ც-ხა; როს-ცა-და—რო-ცა-და—რო-ც-და—რო-ც-ხა⁵. ამგვარი რიგი: ცა+და იცის საშუალო ქართულმა—„ვეფხისტყაოსანსა“; დასულია დასავლურ კილოებში ზემოგანხილული ფო-

¹ ვ. თოფურია, ქართული ენა, განაკვეთი III და IV, 1933, გვ. 30.

² ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა (სასკოლო), 1941, გვ. 60—62.

³ ვ. ბერიძე, ვეფხისტყაოსნის პროლოგის ერთი ნაწილის შედგენილობისათვის: სტალინის სახ. თბილ. სახ. უნივ. შრომები, XXX-ბ 1947 (ა. შანიძისადმი მიძღვნილ). გვ. 406,407.

⁴ Esquisso d'une grammaire du géorgien moderne, ოსლო, 1936 გვ. 84—85.

⁵ იცის იმერულმა, გურულმა... (ს. ელენტი, გურული კილო, 1936).

ნეტიკური ცვლილებებით¹. გვხვდება ძველ ქართულშიც და ამას თავი უჩენია კავშირებშიც: ვითარცაღა (ხანძთ. მშ, მთ. 39; სას. პოეზია, რა, 73).

კი ნაწილაკი ერთვის რა, თუ კავშირებს: რაკი, თუკი.

თუ ნაწილაკი შედის რამეთუ-ში.

-მე ნაწილაკის შემცველია კავშირები: არამედ, ვითარმედ, რომელ, რომენ, რამეთუ, მაგრამ, თორემ.

ფონეტიკური ცვლილებებიდან აღსანიშნავია, ერთი მხრით, ნაწილაკისეული ხმოვნის ჩამოკვეცა (მე—მ) და მეორე მხრით, მ-ს მასიმილატივბელი ძალა: წინამავალ ხმოვანს ავიწროებს: მაგრამე—მაგრამ... თვარამ—თვარემ (იხ. ზემოთ, სათანადო ადგილას). თავდაპირველი სახე კი ამ ნაწილაკისა შემონახულია ვითარმედ — არამედ კავშირებში, ერთი მხრით (მედ), რომენ-ში (მენ), მეორე მხრით, და რომელ-ში (მელ), მესამე მხრით.

ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა მ ყურადღება მიაქცია იმ გარემოებას, რომ ნაცვალსახელებსა და ზმნიზედებს შორის მკვიდრო კავშირია; ჩვენებითი ნაცვალსახელებისა და ლოკატიური ზმნიზედების შედგენილობაში დაიძებნა საერთო ელემენტები: ნ, ქ, ღ: მან, მუნ, მად, მაქ, მუქ, მუნდ და სხვ. ქართველურ ენებში მოთხრობითის ნიშნად გამოყენებული -ნ (ქართ.), -ქ (ქან.-მეგრ.), -ღ (სვან.) წარმოშობით ნაცვალსახელოური ძ ი რ ე ბ ი ა; მოთხრობითის საწარმოებლად გამოყენებული ნაცვალსახელოური ნაწილაკები ადგილის ზმნიზედებშიც დასტურდება².

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ამავე სიბრტყეზე უნდა დავაყენოთ ისტორიული ქართულის -მე ნაწილაკის პროტოტიპი მენ, მელ, მედ.

თუ ჩვენი ვარაუდი სწორია, მაშინ მივიღებდით მ წ ყ ო ბ რ სურათს:

ა-ნიანი ვარიანტი:

მა-ნ

მა-ღ

მა-ქ

უ-ნიანი ვარიანტი:

მუ-ნ

მუ-ნ-ღ

მუ-ქ

¹ ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, დიალექტიზმების საკითხისათვის „ვეფხისტყაოსანში“: „ენიქის მოამბე“, III, 1938, გვ. 218.

² ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში.

მე-ნ (|| მე-ლ)

მე-დ

*მე-ქ (შდრ. ე-ქ)

უნდა ვიფიქროთ, მენ-მელ-მედ ლოკატიური წარმოშობისაა; შემდეგ მიუღია მას როგორც კითხვითობის, ისე განუსაზღვრელობის ფუნქცია; გამარტივებული სახით მე ძველ სალიტერატურო ქართულში უკვე ორივე ფუნქციის მატარებელია. კავშირებში (რომენ — რომელ — ვითარმედ — არამედ) გაქვევებული სახით შემორჩენილია ამ ელემენტის დერივატიული სახეობები.

ს ი მ. ჯ ა ნ ა შ ი ა კითხვას სვამდა ქართული მე-ს ჩერქებულ კითხვითს ფორმებთან კავშირის შესახებ ¹.

ნუუკუე უარყოფითი მნიშვნელობის კავშირია და მთელ რიგ შემთხვევებში იგი რაათა არა-ს ცვლის, როგორც ეს ნაჩვენებია ამ შრომის იმ ნაწილში, სადაც განხილულია მიზნითი კავშირები ². აქ გვაქვს ნუ+უკუე. ეს შეხამება ძველ ქართულში ხშირად გამოყენებულია უარყოფითი კითხვითობის მნიშვნელობით და იმავე შინაარსს გადმოსცემს, რაც ჩაქსოვილია ნუთუ-ში. მაგალ., „ნუუკუე მე ვარ. მოძღუარ?“ (მთ. 26,25: DE); „ნუ უკუე ცნას და მომკლას მე?“ (შუშან. 21, VII,11). აქ ამოსავალია ნუ-ს მნიშვნელობა და, ბუნებრივია, ვადასტურებთ ისეთ მაგალითებსაც, სადაც სათანადო ნეგატიური შინაარსი გადმოცემულია მხოლოდ ნუ-თი, ოღონდ -მცა ნაწილაკთან შეხამებით, და ამ კონტექსტში ესეც გასაგებია, თუ გავითვალისწინებთ -მცა-ს სემანტიკას. მართლაც, თუ ოთხთავის ერთ რედაქციაში მოცემულია ნუუკუე, მეორე რედაქცია გვაწვდის ნუმცა-ს ნიმუშებს. შდრ. DE: ნუუკუე — C: ნუმცა (მთ. 26,22); ED: ნუუკუე — C: ნუმცა (მთ. 12,23).

ეს პარალელიზმი ძველი ქართულისათვის უჩვეულო არაა.

უკუე ნაწილაკია ძველ ქართულში და დამამტიციებელი, გამამ-

¹ სვანურ-ადიღურის (ჩერქებული) ენობრივი შეხვედრები: ენიშკის მოამბე, XI, 1942, გვ. 268.

² აღსანიშნავია, რომ ნუუკუე-კავშირს დროულობის ნიუანსის გადმოცემა ეკისრება, უდრის: რათა არასოდეს არ. საგულისხმოა, რომ ბერძნულში მისი ფარდობა *μηποτε* სწორედ ამ მნიშვნელობით. შდრ.: ნუ დღესასწაულსა ამას, ნუუკუე შტოთი იქნეს (მრკ. 14,2): *Μη δὲ εἴ τι εἰδῆμι μηποτες ὑδὲσθαι εἰσὲς λειψὺν*; და განტყუება მათი უზმათაჲ არა მნებაეს, ნუუკუე დაკვენ გზასა ზედა (მ. 15,32): *καὶ ἀποκτεῖται αὐτῶν εἰς τὴν εἰρήνην καὶ ἡσυχίαν καὶ εἰς τὴν εἰρήνην καὶ εἰς τὴν εἰρήνην*.

ლიერებელი მნიშვნელობა აქვს, რამდენადმე დროულობის გაგებას შეიცავს (შდრ. თანამედროვე უკვე). მაგალ.: „იღვძებდით უკუე აქუენცა“ (მთ. 25,13 : DE); „ვიტყუო უკუე გიორგის ებისკოპოსსა მაწუერელსა...“ (ზარზმ. 168,9); „აწ უკუე რაჲ ჭერ არს ყოფად?“ (ზარზმ. 158,5); „დიდსა უკუე ლავრასა მისკეს“ (გ. მთაწმიდ. 31,1); „შენ უკუე შეიწირე შეუძრველი ეგე...“ (შარაევანდ. 121,14). რაკი ამ ნაწილას გამაძლიერებელი მნიშვნელობა აქვს, შესაძლოა იგი არც იყოს წინადადებაში, რამდენადაც დამოუკიდებელი მნიშვნელობა არა აქვს. მაგალ. DE — ში არის, C — ში არა (მთ. 15,13; 24; 42), C — ში არის, DE — ში არა (მთ. 9,8; 24,45) და ა. შ.

უკუე შედის აგრეთვე კავშირში: უკუეთუ.

უკუე-ში ძირეულ მასალად გამოიყოფა კუ: უ-კუ-ე. ნ. მ. არ-მ ა ერთმანეთს დაუკავშირა უ-კუან, კუანდ. ამოსავალად მიჩნეულია (უ)-კუ. მეგრულშია უკა-ხალე „უკან“, კინ „კვლავ“, კინ-ობ „წინათ“¹. ამისდაკვალადაც, უკუანა იგივეა, რაც კუანსა მისსა². აქვე შემოდის სა-უ-კუ-ნე³, ანდა: უკანახსად — შემდეგ, მეგრე, უკანათ — შემდეგ, მეგრე. როგორც ჩანს, ლოკატიური დასაბამი აქვს დროულობის გადმომცემ სიტყვებს (შდრ., ერთი მხრით, კუანდ, უკუან, უკახალე და, მეორე მხრით, უკუე, კვლავ, საუკუნე, კინ, უკანახსად).

ეგვეე ძირი უნდა გვექონდეს ერთ ნაწილაკში, რომელიც გავრცელებულია დიალექტურად—ხევსურულში, რაჭულსა და იმერულში. ესაა ჰვე — ჰე: ჰუ-ე, ჰ-ე (გამარტივებული). შინაარსითაც დაბრკოლება არ არის: ჰვე — ჰე ნაწილას იგივე დადასტურებით-გამაძლიერებელი სემანტიკა აქვს, როგორც უკუე||უკვე-ს და დროულობის გაგებას უახლოვდება. იგივე ჰუ უნდა გვექონდეს კორელატში: მუნდ-დჰუესვე. როგორც ვიცი, აქ გამოიყოფა მუნდ, ხოლო -ვე ნაწილას გამოყოფით რჩება ჰუ-ე-ს. არ არის შემთხვევითი, რომ ეს ზმნიზედა-კორელატი დროულობის გაგებას იძლევა; დამთხვევაა ფორმალურიც და სემანტიკურიც.

ნაწილაკიანი ნაერთია: და-და-ცა-თუ, და-და-თუ, და-თუ. და შედის აგრეთვე ვითომდა-ში.

დადათუ-ს ორთოგრაფიის შესახებ უნდა ითქვას შემდეგი: და ჭერ კიდევ არ არის დართული დათუ-ზე ოთხთაეის ტექსტებში. ამას

¹ ნ. მარი, Грамм., § 137.

² ა. შანიძე, პირის ნიშანი ბრუნვიან სიტყვასთან ქართულურ ენებში: ტფილ. უნივერსიტეტის შრომები, I, 1936, გვ. 340.

³ არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართვ. ენებში, 1942, გვ. 23.

გვარწმუნებს ტმესის ჩვენება — „და შე-ღათუ-წუხნა“ (მ. 14,9) ანდა ამგვარი შემთხვევები: „და უნდა ღათუ მისი მოკლვაჲ (მ. 14,5). ამიტომ აკაკი შანიძეს, სავსებით სამართლიანად, და და ღათუ ცალ-ცალკე აქვს დაბეჭდილი შატბერდული ხელნაწერების გამოცემაში. მერმინდელ ძეგლებში და და ღათუ უკვე შერწყმულია: დაღათუ.

გადავიღეთ თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ე ბ ზ ე .

-მღის || -მღე- || -მღინ || -მღისინ თანდებული ერთვის ვიდრე, სა--ნა, სადა, მანა, რა, მუნ-ს ვლებულობთ: ვიდრემღის || ვიდრემღე || ვიდრემღინ || ვიდრემღისინ, სანამღის || სანამღე || სანამღინ || სანამღისინ, მანამღის || მანამღე || მანამღინ || მანამღისინ, სადამღის || სადამღე || სადამღინ || სადამღისინ, რამღი, მუნამღის || მუნამღინ. აგრეთვე ეხამება -ც ნაწილაკი: ვიდრემღისაც, სანამღისაც, სადამღისაც || სადამღისცა, მუნამღინცა. აღსანიშნავია, რომ აღორძინების ხანის ზოგიერთ ძეგლში გვხვდება: მღინ+ს: სადამღის... -მღის || მღე თანდებული მარტივდება (ბოლო მარცვალს იკეცს) და მხოლოდ მ რჩება: სანამ, მანამ, ვირემ:

უნდა ითქვას, რომ -მღე || -მღის თანდებულის მკიდრო კავშირი ზემოჩამოთვლილ კავშირებთან, ორგანული შერწყმა მათთან სრულიად გასაგებია: ეს თანდებული გამოხატავს გარკვეულ პუნქტამდე მიწევნას ადგილისა და დროის მიხედვით, და სათანადო კავშირებიც ადგილისა და დროის კავშირებია! თანდებული აქ კავშირის მიუცილებელი კომპონენტია.

-გან თანდებული ერთვის: ვი, რა, სა, მუნ: ვინაჲთგან — ვინაი-დან, რაჲთგან — რადგან(აც), საჲთგან — სადან(აც), მუნითგან. ესენი გამოსვლითი ბრუნვის შინაარსს ატარებენ.

-კენ თანდებული იხმარება ადგილის კორელატებში: მუნითკენ, იქითკენ.

კავშირებს ეხამება აგრეთვე თანდებულები; -ზე (რომელზედაც), -თვის (რომლისათვისაც), -ში (რომელშიც) და სხვ. ისდა—იზდა—იზა თანდებული მონაწილეობს. კორელატებში: იმიზდა—იმიზა, იმის გულიზა; ეგვეე შინაარსი გადმოცემულია ნანათესაობითარი ვითარებითის ფორმით: -ისად: იმის გულისად.

კავშირთა სემანტიკა-ფუნქციური თანამიმართება

კავშირთა ფუნქციური ანალიზის დროს გამოირკვეა, რომ ერთსა და იმავე კავშირს სხვადასხვა სემანტიკა აქვს, სხვადასხვა ტიპოლოგიის კავშირია, სხვადასხვა კონსტრუქციაში მონაწილეობს.

ახლა დავალაგოთ ჩვენთვის ცნობილი კავშირები ამ თვალსაზრისით, ვნახოთ — თითოეული კავშირი რა ფუნქციების მატარებელია, ამა თუ იმ კავშირს რა და რა მნიშვნელობა აქვს და. ბოლოს, გავარკვიოთ, რა საფუძველზეა აღმოცენებული ეს სემანტიკურ-ფუნქციური თანამიმართება საკავშირებელი ერთეულებისა.

იმ ნაწილში, სადაც ვუჩვენებთ ცალ-ცალკე სათანადო კავშირის სემანტიკას, მივუთითებთ, აგრეთვე, სიტყვის გავრცელების არეზე ქართული ენის განვითარების პერიოდების მიხედვით (ძველი, საშუალო, ახალი) და ვიძლევიტ სიტყვის დაშლას მორფოლოგიური ანალიზის დროს ჩატარებული მუშაობის შედეგად.

ღა

ფუნქცია: 1. მაჩვენებელი, 2. მაპირისპირებელი.
გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ. ქართული, 3. ახ. ქართული.
ანალიზი: —

ხოლო

ფუნქცია: მაპირისპირებელი.
გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ. ქართული, 3. ახ. ქართული.
ანალიზი: ხოლო.

არამედ

ფუნქცია: 1. მაპირისპირებელი 2. მაჩვენებელი.
გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ. ქართული, 3. ახ. ქართული.
ანალიზი: არა-მედ.

მაგრამე—მაგრამ—მაგრა

ფუნქცია: მაპირისპირებელი.
გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული (მაგრამ).
ანალიზი: მაგ-არა-მე.

კი, კიღვჳ

ფუნქცია: მაპირისპირებელი.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, (მოგვ. პერ.), 2. ახ. ქართული.
 ანალიზი: —

გარნა

ფუნქცია: მაპირისპირებელი.
 გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ. ქართული.
 ანალიზი: გა-რ-ნ-ა.

არც(ა)... არც(ა)

ფუნქცია: მაჭგუფებელი.
 გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ. ქართული, 3. ახ. ქართული.
 ანალიზი: არ-ც(ა).

აღბარც... აღბარც

ფუნქცია: მაჭგუფებელი.
 გავრც. არე: ახ. ქართული.
 ანალიზი: აღარ-ც.

ვერც(ა)... ვერც(ა)

ფუნქცია: მაჭგუფებელი.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული.
 ანალიზი: ვერც(ა).

ნუცა... ნუცა, ნურც... ნურც

ფუნქცია: მაჭგუფებელი.
 გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული (ნუცა... ნუცა), 2. საშ. ქართული, 3. ახ. ქართული (ნურც... ნურც).
 ანალიზი: ნუ-ცა, ნუ-რ-ც.

ხან... ხან

ფუნქცია: მაცალკეებელი.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული.
 ანალიზი: —

ანა

ფუნქცია: 1. მაცალკეებელი, 2. მაიგიეებელი.
 გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული (მაცალკ.), 2. საშ. ქართული (მაცალკ.), 3. ახ. ქართული (მაიგიე).
 ანალიზი: ა-ნუ (?)

ან(უ)... ანა, ანა... ან(უ)

ფუნქცია: მაცალკეებელი.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული.
 ანალიზი: —

ან

ფუნცია — მაცალკეებელი.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2 ახ. ქართული
 ანალიზი: —

ან... ან

ფუნქცია: მაცალკეებელი.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული.
 ანალიზი: —

ანლა

ფუნქცია: მაცალკეებელი.
 გავრც. არე: ახ. ქართული.
 ანალიზი: ან-ლა.

ან... ანლა

ფუნქცია: მაცალკეებელი.
 გავრც. არე: ახ. ქართული.
 ანალიზი: —

გინა

ფუნქცია: მაცალკეებელი.
 გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ. ქართული.
 ანალიზი: გ-ი-ნ-ა.

გინლა(ა)

ფუნქცია: 1. მაცალკეებელი, 2. გამოორიციხვითი.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული (მაცალკ.), 2. ახ. ქართული.
 ანალიზი: გ-ი-ნ-ლ-ა.

ბინდ... ბინდ

ფუნქცია: მაკალკევებელი.
გავრც. არე: ახ. ქართული.
ანალიზი: —

ბნა იზი

ფუნქცია: მაიგიევებელი.
გავრც. არე: ახ. ქართული.
ანალიზი: —

ბა(ა)

ფუნქცია: 1. ობიექტური, 2. დროულობის.
გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ. ქართული (დრ.), 3. ახ. ქართული (დრ.).
ანალიზი: —

ბა(ა)-იზი, ბა-ა-ბა

ფუნქცია: ობიექტური.
გავრც. არე: ძვ. ქართული.
ანალიზი: რა-ა-იგი (|| ესე).

ბა(ა)მ(ა)

ფუნქცია: 1. სუბიექტური, 2. ობიექტური, 3. ვითარებით-შედარებითი, 4. დროულობისა.
გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული (ობ.), 2. საშ. ქართული (ობ, სუბ., შედარ.), 3. ახ. ქართული (დრ., ობ.).
ანალიზი: რა-ა-მ(ა).

ბრმელ

ფუნქცია: 1. ობიექტური, 2. განსაზღვრებითი, 3. დროულობის, 4. მიზნითი, 5. ვითარებით-შედგობითი, 6. მიზეზობითი.
გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, (ობ., განსაზღვ.) 2. საშ. ქართული (ობ.).
ანალიზი: რა-მელ.

ბრმელი

ფუნქცია: 1. სუბიექტური, 2. ობიექტური, 3. განსაზღვრებითი.
გავრც. არე: ძვ. ქართული.
ანალიზი: რა-მელ-ი.

ბრმელი-იზი (|| აბა || ანა)

ფუნქცია: 1. სუბიექტური, 2. ობიექტური, 3. განსაზღვრებითი.
გავრც. არე: ძვ. ქართული.
ანალიზი: რა-მელ-ი-იგი (ეგე, ესე).

ბრმელიმ(ა)

ფუნქცია: 1. სუბიექტური, 2. ობიექტური, 3. განსაზღვრებითი.
გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ. ქართული, 3. ახ. ქართული.
ანალიზი: რა-მელ-ი-ცა.

ბრმა

ფუნქცია: 1. სუბიექტური, 2. ობიექტური, 3. განსაზღვრებითი, 4. დროულობის, 5. მიზნითი, 6. ვითარებით-შედგობითი, 7. მიზეზობითი, 8. გამორიცხვითი, 9. პირობითი.
გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული (დიალექტურად).
ანალიზი: რა-მე.

ბრმა

ფუნქცია: 1. სუბიექტური, 2. ობიექტური, 3. განსაზღვრებითი, 4. მიზნითი, 5. პირობითი, 6. დროულობის, 7. მიზეზობითი, 8. ვითარებით-შედგობითი, 9. გამორიცხვითი, 10. სივრცითი.
გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული.
ანალიზი: რა-მ.

რბ(ა)თა

ფუნქცია: 1. მიზნითი, 2. ობიექტური.
 გავრც. არე: 1. ძე. ქართული, 2. საშ.
 ქართული, 3. ახ. ქართული,
 ანალიზი: რა-ათ-ა.

რბთბან || რბღბან—რბღბანს || რბღბანსბ

ფუნქცია: მიზნობითი.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ.
 ქართული (რბღგან—რბღგანაც).
 ანალიზი: რა-თ-გან-ა-ც.

რბმთუ

ფუნქცია: 1. ობიექტური, 2. მიზნობითი,
 3. განსაზღვრებითი.
 გავრც. არე: ძე. ქართული.
 ანალიზი: რა-მე-თუ.

რბპი

ფუნქცია: 1. დროულობის, 2. მიზნობითი.
 გავრც. არე: ახ. ქართული.
 ანალიზი: რა-პი.

რბ(ს)ბმს

ფუნქცია: 1. დროულობის, 2. განსაზღვრებითი.
 გავრც. არე: ძე. ქართული.
 ანალიზი: რა-ს-ე-მ-ს.

რბწმს(ბს)

ფუნქცია: დროულობის.
 გავრც. არე: ახ. ქართული.
 ანალიზი: რა-წამ-ს-ა-ც.

რბწმმმ

ფუნქცია: ვითარებით-შედარებითი.
 გავრც. არე: საშ. ქართული.
 ანალიზი: რა-წმმ-ი-ც.

რბწმმ(ბა)

ფუნქცია: ვითარებით-შედარებითი.
 გავრც. არე: საშ. ქართული.
 ანალიზი: რა-წმმ-ცა.

რბ(ა)მღმენ(ბა), რბ(ა)მღმენი(ბა)

ფუნქცია: 1. ობიექტური, 2. ვითარებით-შედარებითი.
 გავრც. არე: 1. ძე. ქართული, 2. საშ.
 ქართული.
 ანალიზი: რა-მ-ღმენ-ცა.

რბმღმენი(ბა)

ფუნქცია: ობიექტური.
 გავრც. არე: ძე. ქართული.
 ანალიზი: რა-მღმენ-ი-ცა.

რბმღმენის, რბმღმენაღმს

ფუნქცია: 1. ვითარებით-შედარებითი,
 2. ობიექტური.
 გავრც. არე: ახ. ქართული.
 ანალიზი: რა-მღმენ-ი-ც, რა-მღმენ-აღ-ა-ც.

რბრიგბღმს, რბრიგბღმსა

ფუნქცია: ვითარებით-შედარებითი.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ.
 ქართული.
 ანალიზი: რა-რიგ-აღ-ა-ც, რა-რიგ-აღ-ცა.

რბგინდ

ფუნქცია: გამორიცხვითი.
 გავრც. არე: ახ. ქართული.
 ანალიზი: რა-გ-ინდ.

რმღმეს(ბს)

ფუნქცია: 1. დროულობისა, 2. განსაზღვრებითი.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ.
 ქართული.
 ანალიზი: რ-ღმეს-ა-ც.

როსა

ფუნქცია: 1. დროულობისა, 2. განსაზღვრებითი.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული.
 ანალიზი: რ-ო-ცა.

როს

ფუნქცია: დროულობისა.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული.
 ანალიზი: რ-ოს.

რაგვარ(სა), რაგვარად(ა)

ფუნქცია: ვითარებით-შედარებითი.
 გავრც. არე: საშ. ქართული.
 ანალიზი: რა-გვარ-ცა, რა-გვარ-ად-ა-ცა.

როგორ(ა), როგორაც(ა)

ფუნქცია: 1. ვითარებით-შედარებითი, 2. დროულობისა.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული.
 ანალიზი: რო-გორ-ცა, რო-გორ-ა-ცა.

როგორც კი

ფუნქცია: დროულობისა.
 გავრც. არე: ახ. ქართული.
 ანალიზი: —

როგორც... ისე

ფუნქცია: მაჭგუფებელი.
 გავრც. არე: ახ. ქართული.
 ანალიზი: —

ვინ(სა)

ფუნქცია: 1. სუბიექტური, 2. ობიექტური, 3. განსაზღვრებითი.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული.
 ანალიზი: ვი-ნ-ცა.

ვინამ(დის)

ფუნქცია: 1. დროულობისა, 2. ვითარებით-შედარებითი.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული.
 ანალიზი: ვი-ნ-ე-მდის.

ვინამ(სა)

ფუნქცია: 1. სიერციითი, 2. განსაზღვრებითი.
 გავრც. არე: ძვ. ქართული.
 ანალიზი: ვი-ნ-ა-მ-ცა.

ვინამ(თ)სა-იგი

ფუნქცია: განსაზღვრებითი.
 გავრც. არე: ძვ. ქართული.
 ანალიზი: ვი-ნ-ა-თ-სა-იგი.

ვინამ(ა)თგან

ფუნქცია: 1. დროულობისა, 2. მიზეზობითი.
 გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ. ქართული.
 ანალიზი: ვი-ნ-ა-თ-გან

ვინამ(ი)გან—ვინამ(ი)გან

ფუნქცია: მიზეზობითი.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული.
 ანალიზი: ვი-ნ-ა-ი-ღ-გან, ვი-ნ-ა-ი-ღ-ან.

ვიღრამ(სა)

ფუნქცია: 1. ვითარებით-შედარებითი, 2. დროულობისა.
 გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ. ქართული, 3. ახ. ქართული.
 ანალიზი: ვი-ღ-რ-ე-ცა.

ვიღრამდე (||...მდის...)

ფუნქცია: დროულობისა.
 გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ. ქართული, 3. ახ. ქართული.
 ანალიზი: ვი-ღ-რ-ე-მდე (|| მდის...).

პირ(ე)ცა

ფუნქცია: 1. შედარებითი, 2. დროულობისა.
გავრც. არე: საშ. ქართული.
ანალიზი: ვი-რე-ცა.

პირამ(ღის)

ფუნქცია: დროულობისა.
გავრც. არე: საშ. ქართული.
ანალიზი: ვი-რე-მღის.

პითარმედ

ფუნქცია: ობიექტური.
გავრც. არე: ძვ. ქართული.
ანალიზი: ვი-თ-ა-რ-მედ.

პითარ-იგი

ფუნქცია: ვითარებით-შედარებითი.
გავრც. არე: ძვ. ქართული.
ანალიზი: ვი-თ-ა-რ-იგი.

პითარცა

ფუნქცია: 1. ვითარებით-შედარებითი,
2. დროულობისა.
გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ.
ქართული.
ანალიზი: ვი-თ-ა-რ-ცა.

პითარ

ფუნქცია: 1. ვითარებით-შედარებითი,
2. დროულობისა.
გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ.
ქართული.
ანალიზი: ვი-თ-ა-რ.

პითა(ცა)

ფუნქცია: 1. ვითარებით-შედარებითი,
2. დროულობისა.
გავრც. არე: საშ. ქართული.
ანალიზი: ვი-თ-ა-ცა.

პით

ფუნქცია: ვითარებით-შედარებითი.
გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ.
ქართული.
ანალიზი: ვი-თ.

პითამ(ცა)

ფუნქცია: ვითარებით-შედარებითი.
გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ.
ქართული (დიალ.).
ანალიზი: ვი-თ-ა-მ-ცა.

პითომ(ცა)

ფუნქცია: ვითარებით-შედარებითი.
გავრც. არე: ახ. ქართული.
ანალიზი: ვი-თ-ო-მ-ცა.

მანამ(ღის)

ფუნქცია: დროულობისა.
გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ.
ქართული.
ანალიზი: მან-ა-მ.

სადა

ფუნქცია: სივრცითი.
გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ.
ქართული.
ანალიზი: სა-და-ა.

სადა(ცა)-იგი

ფუნქცია: 1. სივრცითი, 2. განსაზღვ-
რებითი.
გავრც. არე: ძვ. ქართული.
ანალიზი: სა-და-ა-იგი.

სადაც(ა)

ფუნქცია: 1. სივრცითი, 2. განსაზღვ-
რებითი.
გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ.
ქართული, 3. ახ. ქართული.
ანალიზი: სა-და-ა-ცა.

სადაშდის(ა) (||...შდის)

ფუნქცია: დროულობისა.
გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული.
ანალიზი: სა-და-ა-შდის-ა.

საცა

ფუნქცია: 1. სიერციითი, 2. განსაზღვრებითი.
გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული.
ანალიზი: სა-ცა.

სანიდანაც

ფუნქცია: 1. სიერციითი, 2. განსაზღვრებითი.
გავრც. არე: ახ. ქართული.
ანალიზი: სა-ი-დ-ან-ა-ც.

სით(აა)

ფუნქცია: სიერციითი.
გავრც. არე: საშ. ქართული.
ანალიზი: ს-ით-აა.

სანაშ(დის) (II...შდის)

ფუნქცია: დროულობისა.
გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული.
ანალიზი: სა-ნ-ა-შდის, სა-ნ-ა-შ

თუ(აა)

ფუნქცია: 1. შაგუფებელი, 2. მაკალკეებელი, 3. ობიექტური, 4. პირობითი, 5. გამორიცხვითი.
გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული (ობ., პირ.), 2. საშ. ქართული, 3. ახ. ქართული (გამორიცხვ. გარდა).
ანალიზი: —

თუშაა

ფუნქცია: 1. პირობითი, 2. ობიექტური, 3. გამორიცხვითი.
გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული (პირობ.), 2. საშ. ქართული, 3. ახ. ქართული (გამორიცხვ.).
ანალიზი: თუ-შაა.

უაუათუ

ფუნქცია: 1. პირობითი, 2. ობიექტური.
გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ. ქართული (პირობ.).
ანალიზი: უ-აუ-ე-ათუ.

თუნდა(ა)

ფუნქცია: 1. მაკალკეებელი, 2. გამორიცხვითი.
გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული.
ანალიზი: თუ-ნ-დ-ა-ა.

თუნდა(ა)... თუნდა(ა)

ფუნქცია: მაკალკეებელი.
გავრც. არე: ახ. ქართული.
ანალიზი: —

თუარა, თუარა(ა)

ფუნქცია: 1. პირობით-შედგობითი, 2. დროულობისა.
გავრც. არე: 1. საშ. ქართული 2. ახ. ქართული (დროულ).
ანალიზი: თუ-არა.

თუარაშ, თუარაშ(ა)

ფუნქცია: პირობით-შედგობითი.
გავრც. არე: საშ. ქართული.
ანალიზი: თუ-არა-შ, თუ-არე-შ-და.

თორადა, თორა(ა)

ფუნქცია: პირობით-შედგობითი.
გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული (თორაშ).
ანალიზი: თ-ო-რა-და, თ-ო-რე-შ.

თუ სთუა

ფუნქცია: ვითარებით-შედარებითი.
გავრც. არე: საშ. ქართული.
ანალიზი: —

თითაო(ს)

ფუნქცია: ვითარებით-შედარებითი.
გავრც. არე: ახ. ქართული.
ანალიზი: თ-ი-თქ-ო-ს.

ღაღაცათუ

ფუნქცია: 1. პირობითი, 2. გამორი-
ცხვითი.
გავრც. არე: ძვ. ქართული.
ანალიზი: ღა-ღა-ცა-თუ.

ღაღათუ

ფუნქცია: 1. პირობითი, 2. გამორი-
ცხვითი.
გავრც. არე: ძვ. ქართული.
ანალიზი: ღა-ღა-თუ.

ღათუ

ფუნქცია: გამორიცხვითი.
გავრც. არე: ძვ. ქართული.
ანალიზი: ღა-თუ.

ოღას

ფუნქცია: 1. დროულობისა, 2. გან-
საზღვრებითი.
გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ.
ქართული.
ანალიზი: თ-ღეს.

ოღას-იგი

ფუნქცია: დროულობისა.
გავრც. არე: ძვ. ქართული.
ანალიზი: თ-ღეს-იგი.

ოღასცა, ოღასაც

ფუნქცია: დროულობისა.
გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ.
ქართული.
ანალიზი: თ-ღეს-ცა, თ-ღეს-ა-ც.

ნუუკუე

ფუნქცია: მიზნითი.
გავრც. არე: ძვ. ქართული.
ანალიზი: ნუ-უ-კუ-ე.

მართალია

ფუნქცია: გამორიცხვითი.
გავრც. არე: ახ. ქართული.
ანალიზი: მართალი-ა.

ოღონღ

ფუნქცია: მაპირისპირებელი.
გავრც. არე: ახ. ქართული.
ანალიზი: —

(ა)მისთვის რომელ

ფუნქცია: მიზეზობითი.
გავრც. არე: 1. ძვ. ქართული, 2. საშ.
ქართული.
ანალიზი: —

(ა)მით რომელ

ფუნქცია: მიზეზობითი.
გავრც. არე: საშ. ქართული.
ანალიზი: —

(ა)მისთვის რომ

ფუნქცია: მიზეზობითი.
გავრც. არე: საშ. ქართული.
ანალიზი: —

ამაღ რომა, ამით რომა

ფუნქცია: მიზეზობითი.
გავრც. არე: საშ. ქართული.
ანალიზი: —

ამიტომა (იმიტომა) რომ

ფუნქცია: მიზეზობითი.
გავრც. არე: ახ. ქართული.
ანალიზი: —

ასრამ (ესრამ) რომელ

ფუნქცია: ვით.-შედეგობითი.
გავრც. არე: საშ. ქართული.
ანალიზი: —

ას(რ)ე (ისე) რუმ(ე)

ფუნქცია: ვითარებით-შედგობითი.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული.
 ანალიზი: —

მაშინ როდესაც

ფუნქცია: დროულობისა.
 გავრც. არე: ახ. ქართული.
 ანალიზი: —

რა რუმ

ფუნქცია: დროულობისა.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული.
 ანალიზი: —

საღ(აც) რუმ

ფუნქცია: სიერკითი.
 გავრც. არე: 1. საშ. ქართული, 2. ახ. ქართული.
 ანალიზი: —

თუ რუმ

ფუნქცია: პირობითი.
 გავრც. არე: ახ. ქართული.
 ანალიზი: —

თუნდაც რუმ

ფუნქცია: გამორიცხვითი.
 გავრც. არე: ახ. ქართული.
 ანალიზი: —

ანუთუ

ფუნქცია: მაკალკევებელი.
 გავრც. არე: ძვ. ქართული.
 ანალიზი: —

გინათუ

ფუნქცია: მაკალკევებელი.
 გავრც. არე: ძვ. ქართული.
 ანალიზი: —

რაც უნდა

ფუნქცია: გამორიცხვითი.
 გავრც. არე: ახ. ქართული.
 ანალიზი: —

ამრიგად, ირკვევა, რომ ზოგიერთ კავშირს ერთი მნიშვნელობა აქვს, ზოგიერთს კი — რამდენიმე. პოლისემანტურ კავშირებს შეიძლება ჰქონდეთ ორი მნიშვნელობა, სამი, ოთხი, ხუთი, ექვსი, ცხრა ან ათი.

ერთი მნიშვნელობა აქვს კავშირებს:

ბოლო

მაგრამ(ე)

კი

გარნა

არც(ა)... არც(ა)

ალარც... ალარც

ფერც(ა)... ვერც(ა)

ნუცა... ნუცა

ნურც... ნურც

ხან... ხან

ანუ... ანუ

ან... ან

როგორც... ისე

როს

რაგვარცა

როგორც კი

რაგინდ

რარივალაც

ვინაიდან

ვიდრემდე

ვითარ(იგი)

ვით

ვითამცა

ვითომ(ცა)

მანამ(დის)	გინა
ხაღამდის	ესე იგი
სითცა	რათგან—რადგან
ხანამ(დის)	რაწამს(აც)
თვარამ	რაზომ(ცა)
თორადა, თორე(მ)	ოდესაც
თუ ხოქუა	ნუუკუთ
თითქოს	მართალია
ოღონდ	თუნდაც
ან	რაც უნდა
ანდა	

ორი მნიშვნელობა აქვს კავშირებს:

და	ოდეს(იგი)
ანუ	როგორც
არამედ	ვინმელის
ვინდ(ა)	ვინაჲ(ცა)
რამ	ვინა(ა)თგან
რამთა	ვიდრე(ცა)...
რაკი	ვითარ(ცა)
რა(ა)ოდენ(ცა)...	ვითარმედ
რამდენიც	ვითაცა
რამეთუ	ხადა(ცა)
როდესაც	ხადა(იგი)
როცა	უკუეთუ
ხაცა	დალაცათუ
ხაიდანაც	დალათუ

სამი მნიშვნელობა აქვს კავშირებს:

ვინ(ცა)
 რომელი(ცა)
 რომელი-იგი (ეგვი, ესე)
 თუმცა
 თუარა—თვარა
 რამეთუ

ოთხი მნიშვნელობა აქვს კავშირს:

რა(ა)ც(ა)

ხუთი მნიშვნელობა აქვს კავშირს:

თუ(ცა)

ექვსი მნიშვნელობა აქვს კავშირს:

რომელ

ცხრა მნიშვნელობა აქვს კავშირს:

რომ

ათი მნიშვნელობა აქვს კავშირს:

რომ

აღსანიშნავია, რომ ერთმნიშვნელოვანია თანწყობის კავშირები; დაბრკოლებად არ ჩაითვლება ამ დასკვნის მიღებისათვის და, ანუ, არამედ, რომელთაც ორი მნიშვნელობა აქვთ. ეს იმიტომ, რომ და-ს მეორე, არაძირითადი ფუნქცია — დაპირისპირების გამოხატვა — არსებითად სხვა კონსტრუქციას არ ქმნის: აქაც და მაჭგუფებელი კავშირია, ოღონდ აჭგუფებს დაპირისპირებულ წინადადებებს, და ამიტომ და მაპირისპირებელი კავშირის როლი გვევლინება. რაც შეეხება ანუ-ს, უნდა ითქვას, რომ, მართალია, მას ორი შინაარსის გამოხატვა ეკისრება (მაცალკ.-მაიგივ.), მაგრამ, საქმე ისაა, რომ ენის განვითარების ერთსა და იმავე საფეხურზე ანუ არ გვევლინება ორი ფუნქციით: ძველსა და საშუალო ქართულში იგი მხოლოდ მაცალკევებული კავშირია, ახ. ქართულში კი—მხოლოდ მაიგივებელი კავშირი. არსებითად დაპირისპირებაა არამედ-ის ნიშანდობლივი თვისება.

ტიპოლოგიის თვალსაზრისით დალაგება გვაძლევს შემდგომს კომბინაციებს:

მაჭგუფ.—მაპირისპ.

მაჭგუფ.—მაცალკ.

მაჭგუფ.—ობიექტ.

მაჭგუფ.—პირობ.

მაჭგუფ.—გამორიცხვ.

მაცალკ.—გამორიცხვ.

მაცალკ.—ობიექტ.

მაცალკ.—პირობ.

ობიექტ.—სუბიექტ.

ობიექტ.—გამორიცხვ.

ობიექტ.—დროულ.

ობიექტ.—შედარებ.

ობიექტ.—განსაზღვრ.

ობიექტ.—მიზნ.

ობიექტ.—შედევ.

ობიექტ.—პირობ.

ობიექტ.—მიზეზობ.

პირობ.—დროულ.

პირობ.—შედევ.

პირობ.—მიზნ.

პირობ.—გამორიცხვ.

პირობ.—მიზნ.

გამორიცხვ.—დროულ.

გამორიცხვ.—მიზნ.

გამორიცხვ.—შედევ.

სუბიექტ.—შედარებ.

სუბიექტ.—დროულ.

სუბიექტ.—განსაზღვრ.

დროულ.—შედარებ.

დროულ.—განსაზღვრ.

დროულ.—მიზნ.
დროულ.—შედეგ.
დროულ.—გამორიცხვ.
დროულ.—მიზეზობ.
დროულ.—შედარებ.

დროულ.—პირობ.-შედეგ.
განსაზღვრ.—მიზნ.
განსაზღვრ.—შედეგ.
განსაზღვრ.—სივრც.
მიზან.—შედეგ.

კავშირთა პოლისემანტიზმის ერთი ძირითადი ფაქტორთაგანია ერთი ყალიბის კავშირისაგან მეორე ყალიბის კავშირის განვითარება. ეს შინაგანი განვითარება ლოგიკურ საფუძველზეა დაყრდნობილი და გარკვეულ კანონზომიერებას ემორჩილება.

იჩვენება, რომ კონკრეტული კავშირების საფუძველზე მიღებულია აბსტრაქტულ-ლოგიკური კავშირები.

კონკრეტულ კავშირებად მიჩნეულია სივრცისა და დროის აღმნიშვნელი სიტყვები ხოლო აბსტრაქტული კავშირებია: მიზეზობითი, შედეგობითი, პირობითი, გამორიცხვითი, მიზნითი...

სივრცითი და დროულობის წარმოდგენები ენაში უძველესი ფორმაციისა. ამ ცნებათა დიფერენციაცია ადრე მომხდარა და ენასაც აღუბუქდავს ეს დიფერენცირებული წარმოდგენები. ძველ ქართულ სალიტერატურო ენაში ადგილისა და დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებების რთული და ჩამოყალიბებული კონსტრუქცია — კავშირთა მდიდარი სისტემით — იმის მაჩვენებელია, რომ ამ კონსტრუქციებს განვითარების გრძელი გზა გაუვლიათ. შედარებით გვიან ჩამოყალიბდა აბსტრაქტულ-ლოგიკური მიმართებების კავშირები და, როგორც ვთქვით, მათთვის ამოსავალია კონკრეტული კავშირების მასალა.

ამრიგად, ნათელია, რომ კავშირების ისტორია თავისებურად ასახავს აზროვნების განვლილ საფეხურებს; აზროვნების ისტორიის პრობლემატიკაში კავშირების წარმოქმნასთან დაკავშირებულ საკითხებს გარკვეული წვლილი შეუძლია შეიტანოს.

დრო და ადგილი თავდაპირველად აღიქმებოდა, როგორც ერთი მოვლენის — სივრცის ორი მომენტი. განვითარების პროცესში ეს ცნებები ნაწევრდებიან. ადამიანთა მთელი საქმიანობა მჭიდროდ დაკავშირებულია განსაზღვრულ, კონკრეტულ ადგილთან. კონკრეტული, ლოკალურ წარმოდგენათაგან თანდათანობით ვითარდება განუყნებული ცნება სივრცისა. როგორც ვთქვით, განვითარების უძველეს საფეხურებზე ერთი და იგივე სიტყვა იყო გამოყენებული სივრცისა და დროისათვის. ადგილის ზმნიშვნელები ერთსა და იმავე დროს აღნიშნავდნენ „აქ“ და „ახლა“. დროთა განმავლობაში სივრ-

ცობრივ წარმოდგენათაგან თანდათანობით გამოიყოფა დროული წარმოდგენები.

დროისა და სივრცის კატეგორიებთან მჭიდრო კავშირშია კაუზალობის კატეგორია.

ფრ. ენგელსი „ბუნების დიალექტიკაში“ ამბობს, რომ ადამიანის მოქმედების წყალობით მუშავდება წარმოდგენა მიზეზობრივობაზე, — წარმოდგენა იმაზე, რომ ერთი მოძრაობა მეორე მოძრაობის მიზეზია. ენგელსი აღნიშნავს, რომ ბუნებისმეტყველნი და ფილოსოფოსები დღემდის უგულვებლყოფდნენ ადამიანის მოქმედების, საქმიანობის ზედმოქმედებას მის აზროვნებაზე; ისინი ცნობენ, ერთი მხრით, ბუნებას და, მეორე მხრით, აზრს. მაგრამ არსებითი და ძირითადი საფუძველია ადამიანური აზროვნებისა სწორედ ბუნების შეცვლა, გარდაქმნა ადამიანის მიერ, ხოლო ადამიანის გონება ვითარდებოდა პროპორციულად იმისა, თუ როგორ ისწავლა მან ბუნების შეცვლა. ადამიანის მოქმედება, იძლევა საშუალებას მიზეზობრიობის დამტკიცებისას¹.

აქ საჭიროა ხაზი გავსვას იმ გარემოებას, რომ კაუზალობის კატეგორია გამომუშავებულია დროის კატეგორიის საფუძველზე: მიზეზობრივი მიმართება, მოვლენათა ურთიერთშეპირობება გაგებულია როგორც დროული თანმიმდევრობა. აზროვნების განვითარების გარკვეული ეტაპისათვის კანონია post hoc—propter hoc, როგორც ეს კონკრეტულ მასალაზე აჩვენა პირველყოფილი აზროვნების მკვლევარმა ლევი-ბრიულმა².

ენის განვითარების უძველეს საფეხურზე ჯერ კიდევ არ არსებობდა დიფერენცირებული სისტემა კავშირებისა, — ერთი კატეგორიის ტერმინი იყო გამოყენებული სხვადასხვა ლოგიკური მიმართების გამოსახატავად, პრიმიტიული აზროვნების ფორმათა შესაბამისად. ყურადღებას მივაპყრობთ იმ ფაქტზე, რომ ძველ სალიტერატურო ქართულ ენაში გვხვდება პოლისემანტური კავშირები. შემდეგ ისინი დიფერენცირდებიან, ოღონდ არა სავსებით; ყოველ შემთხვევაში, რა კავშირი და ნაცვალსახელი აღნიშნავენ საგანს, ნივთს.

ამრიგად, რა ნივთის კატეგორიისაა, რომელიც შემდეგ გამოყენებულ იქნა კავშირად.

„ძველი ქართული ენის გრამატიკაში“ (§ 124) ნ. მარს შენიშნული აქვს, რომ რა ვარიანტია სა მასალისა, რომელიც სა-დ(ა)

¹ Фр. Энгельс, Дialeктика природы, 1929, გვ. 15—16.

² Л. Леви-Брюль, Первобытное мышление, 1930.

ადგილის ზმნიზედაში გვაქვს შემონახული და რომელიც აგრეთვე გამოუყენებია ენას კავშირად: სა—რა (შდრ. სძე—რძე, სძალი—რძალი, სთველი—რთველი და მისთ.).

სა || რა ფუძეზეა დაყრდნობილი ადგილისა და დროის გამომხატველი კავშირები. რა დროულობის კავშირია, სა გამოყენებულია სივრცისა და დროულობის გამომხატველად: სა(და[მდის]), სა(ნამ[დის]).

ამ კონკრეტულ კავშირთა შემდგომი განვითარებაა მათი გამოყენება მიზეზობით კავშირებად, — აზროვნების განვითარების იმ საფეხურზე, როდესაც გამომუშავდება კაუზალობის კატეგორია. მართლაც, რა-ს საფუძველზე მივიღეთ კაუზალობის გამომხატველი სიტყვები: რა(ათ-გან) (— რადგან), რა-(ცი), რა(მე-თუ). ამავე საფუძველზე გამომუშავებული მიზნის კატეგორია: რა(ათ-ა).

იმ დროს, როდესაც კაუზალობის გამომხატველი სიტყვები იყენებდნენ ენაში უკვე არსებულ დროულობის აღმნიშვნელ სიტყვებს, ბუნებრივია, გარჩევა კაუზალობა-დროულობისა ძნელი იქნებოდა, — ისინი მკვეთრად გამოჩნული ჯერ კიდევ არ იქნებოდნენ. ამიტომ გასაგებია, რომ ენას შემოენახა ეს გარდამავალი საფეხური დროულობიდან კაუზალობამდის. მაგალითად, თუ დავაკვირდებით რაკი კავშირის სემანტიკას, დავრწმუნდებით, რომ ზოგჯერ ძნელი გასარჩევია: დროულობის კავშირია იგი თუ მიზეზობითი. ავიღოთ წინადადება: „რაკი ალიას წყნარი ხვრინვა ისევ შემოესმა, სიფრთხილით სანათურისაკენ წავიდა“. აქ რაკი-ს როგორც დროული, ისევე მიზეზის გაგება აქვს: ა) „როდესაც ალიას წყნარი ხვრინვა ისევ შემოესმა, სიფრთხილით სანათურისაკენ წავიდა“, ბ) „რადგანაც ალიას წყნარი ხვრინვა ისევ შემოესმა, სიფრთხილით სანათურისაკენ წავიდა“. ნათელია, რომ აქ დროულობა-კაუზალობა მკიდროდ გადაჯაჭვულია ერთმანეთთან.

კონკრეტულობიდან აბსტრაქტულობისაკენ გზის მშვენიერი ილუსტრაციაა ვი ფუძის ისტორია.

ვი ფუძე ქართული ენის არქაულ ძეგლებში გვევლინება ადგილის ზმნიზედის როლში (ვინაჲ). უნდა ვიფიქროთ, რომ ვი ბადალია სა-რა ფუძისა; ისინი სხვადასხვა დიალექტური ფენის წარმონაქმნია და მათი თავდაპირველი სემანტიკაა სივრცისა და დროის კატეგორიების გამოხატვა. ენათმეცნიერებამ საკმარისი მასალა დააგროვა იმ დებულების საილუსტრაციოდ, რომ საერთოდ ინტელექტუალური, „სულიერი“ პროცესები და მიმართებანი გამოითქმიან სივრცობრივ-მატერიალური მნიშვნელობის სიტყვებით. სივრცობრივი ცნების გამომხატველი სიტყვები გამოყენებულია, ამასთანავე, თვით ს უ ბ ი-

ეჭტის გადმოსაცემად. ადგილის ზმნიზედები საფუძვლად დაედო პირთა ნაცვალსახელებს. და თუ ქართულში ვინაჲ ადგილის გამომხატველი სიტყვაა, არ არის შემთხვევითი, რომ ვინ უკვე ნაცვალსახელია. ვინ და რა სიტყვების დიფერენციაცია გვიან მომხდარა: ვინ ადამიანის კლასის (ვინ-კატეგორია) გამომხატველია, რა ნივთის კლასისა (რა-კატეგორია). ისტორიულად სა-რა-ვი ფუძეთა ლოკატიური შინაარსი ეჭეს გარეშეა.

ვი-ს ფუნქციური განვითარების შემდგომი საფეხურია კავშირად გამოყენება: ვინაჲ ს ი ვ რ ც ი თ ი კავშირია უკვე ძველ სალიტერატურო ქართულში, ამავე დროს იგი დ რ ო უ ლ ო ბ ი ს აღმნიშვნელი კავშირია: ვინაჲ(თ-გან) ¹.

კონკრეტული კავშირი ვინაჲ—დროისა და სივრცის შინაარსით — საფუძველია აბსტრაქტულ-ლოგიკური მიმართებების გამომხატველი სიტყვების გამომუშავებისათვის. მართლაც, უკვე ძველ სალიტერატურო ენაში ვინაჲ მიზეზის ზმნიზედაა („ამიტომ“) და შემდგომი განვითარების შედეგად — მ ი ზ ე ზ ო ბ ი თ ი კავშირი ვინაჲ(თგან).

თანდათანობით ეს ფუძე კარგავს თავის არქაულ (resp. თავდაპირველ) გაგებას, სივრცისა და დროის მნიშვნელობა ეცლება და თანამედროვე ენამ შემოინარჩუნა მისი „შეძენილი“ სემანტიკა: კაუზალობის გაგება. მართლაც, თუ ძველ სალიტერატურო ქართულში ვინაჲ-ვინაჲთგან პოლისემანტური კავშირია (1. სივრცითი, 2. დროულობის, 3. მიზეზობითი), ამჟამად იგი (ვინაიდან) მხოლოდ მიზეზობითი კავშირია. ჩვენ რომ არ მოგვეპოვებოდეს ისტორიული წერალობითი ძეგლები, არ გვექნებოდა თანამედროვე ვინაიდან კავშირის არქაულ მნიშვნელობათა რეალური მაჩვენებლები. ქართული ენა ვინაჲ-ს მასალაზე დოკუმენტალურად გვისურათებს სივრცისა და დროის კონკრეტულ კავშირთაგან აბსტრაქტულ-ლოგიკური მიმართებების კავშირის — კაუზალობის სემანტიკის გამომუშავების გზას.

ანალოგიურია რადგან კავშირის ბედიც. თავდაპირველად რაჲთ-გან სივრცე-დროული მიმართების გამომხატველი იყო, — შემდეგ მან განივითარა კაუზალობის ფუნქცია, ხოლო დროთა ვითარებაში კავშირმა ჩამოიცილა არქაული გაგება და შეინარჩუნა განვითარე-

¹ სივრცისა და დროის კატეგორიათა ურთიერთობის ასპექტში ვინაიდან, რადგან... სიტყვების ანალიზი პირველად მოგვცა არან. ჩიქობავამ. იხ. მისი „ზოგი სიტყვის მნიშვნელობის განვითარებისათვის ძველს ქართულში“ („ფსიქოგია“, III, 1945). ვინაიდან, როგორც მიზეზობითი კავშირი, წარმოშობით რომ ადგილის ზმნიზედაა, შიითებულია ნ. მარისა და მ. ბრიერის წიგნში: *La langue géorgienne*, პარიზი, 1931, გვ. 631.

ბის მერმინდელ ეტაპზე შექმნილი თვისება — კაუზალობის გამოხატვა; რადგან დღეს მხოლოდ მიზეზობითი კავშირია.

ამრიგად, ვინაიდან-რადგან კავშირების მაგალითზე ჩვენ ვრწმუნდებით, რომ ენის განვითარების გარკვეულ საფეხურზე კავშირი პოლისემანტიური ყოფილა, შემდეგ კი მას მნიშვნელობა დაუვიწროებია და ერთმნიშვნელოვანი გამხდარა.

სა-რა-ვი ფუძეებზე დაყრდნობილ კავშირებს განსაზღვრებითი წინადადების კონსტრუქციის ჩამოყალიბების ხანაში ახალი მნიშვნელობა მიუღიათ — განსაზღვრებით კავშირებადაც ქცეულან (სადაცა, რააცა, ვინაცა). სადაცა აერთებს სივრცესა და განსაზღვრებას, ვინაცა — სივრცეს, დროს, კაუზალობასა და განსაზღვრებას.

ამ ლოგიკურ დაკავშირებაში გარკვეული ადგილი უკავია შედარების კავშირებს, — შედარება მჭიდროდ უკავშირდება დროის კატეგორიას! რააცა, როგორც, ვითარცა, ვითარ, ვინემ-(დის) კავშირები დროსაც გამოხატავენ და შედარებითი კავშირებიცაა.

ეს ერთობლიობა საგულისხმოა დროისა და შედარების კატეგორიათა თანამიმართების კვლევის თვალსაზრისით.

გასათვალისწინებელია ანალოგიები სხვა სისტემის ენებში. ინდოევროპულ ენებში, მაგალ., შედარება-მსგავსება-იგივეობის გამოხატველი სიტყვები, ამავე დროს, დროულობის სემანტიკასაც შეიცავენ. რუსული как, გერმანული so, als, wie ერთსა და იმავე დროს შედარებითი კავშირებიცაა და დროულობისაც.

თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებასაც, რომ ჩვენთვის საინტერესო ფუძეები ივითარებენ სუბიექტისა და ობიექტის გამოხატვის უნარსაც, მაშინ მივიღებდით ქართ. ენის ერთი კატეგორიის კავშირთა პოლისემანტიზმის შემდგომს კომპონენტებს: სივრცე, დრო, კაუზალობა, მიზანი, განსაზღვრება შედარება, სუბიექტი, ობიექტი. ამოსავალი სივრცისა და შემდეგ დროის კატეგორიები.

სხვა კატეგორიის პოლისემანტიურ კავშირთა დასაბამია კითხვითი მნიშვნელობის სიტყვა, კითხვითობა. ესაა მეორე გზა აბსტრაქტული მნიშვნელობის კავშირების გამოქმუშაებისა. ამ გზითაა მიღებული პირობითი, პირობით-შედეგობითი და გამორიცხვითი სემანტიკის კავშირები. ვგულისხმობთ თუ-ს საფუძველზე აღმოცენებულ კავშირებს: თუ(ცა), თუშ(ცა), უკეთუ, დაღათუ, თუნდაც... ბლსანიშნავია, რომ ენის განვითარების შემდგომს ეტაპებზე თუ ობიექტურ ფუნქციასაც იძენს.

უნდა ითქვას, რომ საშუალება ამოსავალია მიზეზობრივობის შეცნობისათვის, და სწორედ ენაშიც წარმოდგენა საშუალებაზე ზოგჯერ საფუძველია კაუზალობის ცნების შემუშავებისათვის.

საბჭოთა გერმანისტები (ტ. ვ. სტროევა-სოკოლსკაია...)¹ მიუთითებენ, რომ ეს გაგება საფუძველად დაედო გერმანულ ენაში durch fon. umbe ელემენტების გამოყენებას კაუზალობის ცნების გამოსახატავად. durch (და სხვები) თავდაპირველად გვევლინება მრავალმნიშვნელობის მქონე და კავშირის კორელატად მთავარ წინადადებაში, — შემდეგ ის მიეკვრის დაz-ს და, ამრიგად, durch დაz კაუზალობის კავშირია. durch-ს პირველად ადგილის მნიშვნელობა ჰქონდა. შემდეგ პარალელურად მიუღია საშუალება-მიზეზის მნიშვნელობა.

ქართულ ენას გამოუყენებია ამით სათანადო შინაარსის გამოსახატავად; ამით საშუალების მომენტს გამოხატავს და ერთ-ერთი კომპონენტია მიზეზობითი კავშირისა: იგი, მსგავსად გერმ. durch-ისა, კორელატ-სიტყვა იყო და შემდეგ მიჰკვრია რომელ კავშირს, რომელიც ისეთივე უნივერსალური კავშირია, როგორც დაz. ამგვარად ამით რომელ = durch დაz. ქართულში მოქმედებითი ბრუნვის ფორმას (ამით) გვერდში უდგას ვითარებითი ბრუნვის ფორმა: ამაღ.

მაშასადამე, ამით ატარებს საშუალების სემანტიკას და მონაწილეობს (ამ შეხამებაში: ამით რომელ) კაუზალობის გამომხატველი თავისებური კავშირის ფორმირებაში.

პოლისემანტიურ კავშირთა ცალკე კატეგორიად უნდა გამოიყოს ისეთი კავშირები, რომელთა უნივერსალიზმი აიხსნება არა ერთი ყალიბის კავშირთაგან მეორე ტიპოლოგიის კავშირთა მიღებით (განვითარების შედეგად). ასეთი კავშირი დაქვემდებარების საზოგადო ფაქტის გამომხატველია, გვევლინება სრულიად განსხვავებულ ლოგიკურ მიმართებათა გამომსახველად. ამ ყალიბის კავშირად ქართულში გამოყენებულია რომელ—რომე—რომ. გაერთიანებულია: სუბიექტი, ობიექტი, მიზეზი, პირობა, დრო, მიზეზი, შედეგი, გამორიცხულობა, განსაზღვრება. ამჟამად რომ ყველაზე უნივერსალური კავშირია ქართულში. სხვა ენებში მისი ფუნქციური ბადალია: რუს. что, ფრანგ que, გერმ დაz. და სხვ.

¹ Развитие сложноподчиненного предложения в цецеском языке, 1940

ქვეყნობის გენეზისის საკითხისათვის კავშირის
ჩვენებათა მიხედვით

ქვეყნობილი წინადადების გენეზისის დადგენა რთული საკითხია და ამ პრობლემის კვლევა-ძიება სცილდება ამჟამად ჩვენს მიზნებს; მისი გამოკვლევა სხვადასხვა თეალსაზრისით მიდგომას მოითხოვს. მაგრამ ეგ კითხვა მჭიდროდ არის დაკავშირებული ჩვენს თემასთან — კავშირის კატეგორიასთან. კავშირის კატეგორიის ჩვენებებს კი მნიშვნელოვანი წვლილი შეუძლია შეიტანოს ხსენებულ პრობლემატიკაში.

ამრიგად, იბადება კითხვა: რას გვეუბნება კავშირი ჰიპოტაქსის წარმოქმნისა და განვითარების საკითხების გამოსაკვლევად?

მეცნიერებაში მიღებულია დებულება ჰიპოტაქსის მეორეულობის შესახებ, — დაქვემდებარების კონსტრუქცია მიჩნეულია ენის განვითარების მაღალი საფეხურების შესაბამის სინტაქსურ კონსტრუქციად. იგი მანიშნებელია ლოგიკური აზროვნების განვითარების დონისა. ქვეყნობის საფუძველია თანწყობა, — მთელ რიგ ენებში მარტივი წინადადების საფუძველზედაც შეიძლება გამომუშავდეს დაქვემდებარებული წინადადების კონსტრუქცია.

ჯერ კიდევ ა დ ე ლ უ ნ გ მ ა გამოთქვა აზრი პარატაქსიდან ჰიპოტაქსის გამომუშავების თაობაზე, ა დ ე ლ უ ნ გ ი ს ა თ ე ი ს ამოსავალი იყო ზოგადი დებულება, რომ „ბუნება ყოველთვის მიიმართება მარტივიდან... რთულისაკენ“, ენის განვითარების ადრეულ საფეხურებზე მხოლოდ მარტივი წინადადებები იყვნენ ერთმანეთთან შეპირისპირებულნი, შემდეგ და შემდეგ მუშავდება რთული სინტაქსური მიმართებანი, რაც თავის გამოხატულებას პოულობს ჰიპოტაქსის რთული სისტემის ჩამოყალიბებაში¹.

¹ J. Adelung, Umständliches Lehrgebäude, 2,571.

დებრიუკმა თავის ცნობილ 'შრომაში', შეაჯამა რა ამ საგანზე აღრე გამოთქმული შეხედულებანი, საესებით კატეგორიულად თქვა, რომ ენის ისტორიული გაგება უნდა გამომდინარეობდეს იმ ჰიპოთეზიდან, რომ იყო დრო, როდესაც ენაში არსებობდა მხოლოდ დამოუკიდებელი (მთავარი) წინადადებანი.

ამ დებულების გაშლის ცდა ირიბი მეტყველების ანალიზის საფუძველზე მოცემულია ბეკაგელის მიერ¹. ამავე აზრს იმეორებენ ვუნდერლიხი, ნაუმანი და სხვ. ეგვეე საკითხი გაშუქებულია ვუნდტის მიერ თავის ფილოსოფიურ-ფსიქოლოგიური ხასიათის საენათმეცნიერო შრომებში². ჰერმან პაული კი ფიქრობდა, რომ „ეს შეხედულება (პარატაქსის ჰიპოტაქსიდან წარმოშობის შესახებ) გამომუშავდა იმის გამო, რომ ჰიპოტაქსის უძველესი სახეობა მოკლებულია ყოველგვარ გრამატიკულ გამოხატულებას და წარმოადგენს დაქვემდებარებას მხოლოდ ლოგიკურ-ფსიქოლოგიურად. ამიტომ ასეთი ლოგიკური დაქვემდებარების მიჩნევა თანწყობად უმართებულოა³. პაულის თვალსაზრისი ამ საგანზე არ ითვალისწინებს ენობრივი სტრუქტურის თავისებურებას და განყენებული ლოგიციზმით ხასიათდება.

საბკოთა ენათმეცნიერებაში აღსანიშნავია შედეგები, რომლებიც მიღებულია ზემოხსენებული დებულების საფუძველზე ა. რიფტინის მიერ⁴.

როგორია საქმის ვითარება ქართულ ენაში?

ირკვევა, რომ ქვეწყობის კონსტრუქცია ძირითადად მომდინარეობს თანწყობილ წინადადებათაგან, — პარატაქსული შეხამებანი წინადადებათა საფუძველია ჰიპოტაქსის კონსტრუქციისათვის. სხვა რომ არა იყოს, ეს კარგად ჩანს თვით კავშირთა ეტიმოლოგიებიდანაც: ქართული კავშირები ზმნიზედურ-ნაცვალსახელური წარმოშობისაა (იხ. თავი: „კავშირთა და კორელატთა მორფოლოგიური ანალიზი“), და ეს იმას მოწმობს, რომ ეგ სიტყვები თავდაპირველად — პარატაქსის პერიოდში — ცალკეულ წინადადებათა წევრებს წარმოადგენდნენ, — წინადადებათა, რომლებიც ერთმანეთთან ლოგიკურ ურ-

¹ B. Delbrück, Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen (Drdr. d. vgl. Gr. d. idg. Spr., B. III), III, გვ. 412, 1893.

² O. Behaghel, Entstehung der abhängigen Rede, 1877, გვ. 5.

³ W. Wundt, Völkerpsychologie, Die Sprache, Bd. II, 1904, გვ. 307—308.

⁴ H. Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte, 1920, გვ. 145.

⁵ А. П. Рифтин, О двух путях развития сложного предложения в аккадском языке. „Советское языкознание“, 3, 1937.

თიერთობაში იმყოფებოდნენ და, გრამატიკული საშუალებების ნაცვლად, სინტაქსური დაკავშირება განხორციელებული იყო რიტმომელოდიკის საფუძველზე.

დავიწყოთ დამატებითი დამოკიდებულებების წინადადებების კონსტრუქციული ნიშნების ანალიზით.

როგორც სათანადო ადგილას გამოვარკვეით, ობიექტური კავშირები გამოყენებულია *verba declarandi*-სთან და ქმნიან პირდაპირი ირიბი მეტყველების კონსტრუქციას.

ძველ ქართულში საკმაოდ მოიპოვება ისეთი მაგალითები, საიდანაც ჩანს, რომ ამ ტიპის წინადადებები ერთმანეთს ასინდეტურად უკავშირდებიან, და, უნდა ვივარაუდოთ, ეს კომპლექსი წინადადებათა ერთ ინტონაციურ მთლიანობას წარმოადგენდა.

იგულისხმება ისეთი ნიმუშები, როგორიცაა:

და ჰრქუა მას მსაჯულმან: რაჲ არს, ჰაბუკო... (აბო 73,ნ);
ჰრქუა მას, ნუ მწუხარე ხარ ამისთვის, შეილო ჩემო (ასურ.
18,19); და ჰრქუა მათ, ჰ მსახურნო... (არიმათ 49,6); და
მან ჰრქუა მათ, ვიხილე მე საკვრველი საკვრველებათაჲ
დღეს (კიმ. 230,37); და ჰრქუა მათ, თქუენ იცით ძალი
საღრმთოთა წიგნთაჲ... (ხანძთ. დ, გ, 13); — და ერთობით
იტყოდეს, დიდებაჲ ძალსა შენსა (სას. პოეზია, სნა,
119); და ამას ოდენ იტყოდეს, ჩუენ ქრისტეანენი ვართ...
(კოლ. 60,169); ხოლო მან ჰკითხა, რაჲ გევენების (ხანძთ,
ჲგ, ჲა, 10); — მიუგო მკსნელმან ჩუენმან, დამწყყენ კრავ-
ნი და აძოვენ ცხოვარნი ჩემნი (ასურ. 16,2); — ხოლო მე გი-
ლაღადებ, კურთხეულ ხარ შენ, ღმერთო მამათა ჩუენთაო
(სას. პოეზია, ჳწ, LXV, 4).

ასინდეტური დაკავშირების ამგვარი ფაქტები არაა უცხო მერ-
მინდელი პერიოდების სალიტერატურო ენისთვისაც.

ჩვენ ვხედავთ, რომ ერთმანეთს უკავშირდებიან მარტივი წინა-
დადებები ლოგიკური მიმართების საფუძველზე; გრამატიკული და-
კავშირება არა ჩანს. ესაა უძველესი ტიპი სათანადო კონსტრუქ-
ციისა.

გრამატიკული დაკავშირების ჩანასახია კორელატის გაჩენა მთა-
ვარ წინადადებაში, — უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, გამოვლენა ვი-
თარების ზმნიზედისა, რომელიც შემდეგ კავშირის მაკორელაციებე-
ლი ელემენტი. კორელატი სათანადო ტიპის წინადადებათა გრამა-
ტიზაციის პირველი საფეხურია, — იგი კრავს ასინდეტურად დახ-
ლოებულ წინადადებებს, ისინი ერთიანი (რთული) წინადადების
გამომუშავებისაკენ მიჰყავს.

იგულისხმება ამგვარი მაგალითები:

ხოლო თქვენ ესრეთ ილოცევდით: მამაო ჩუენო, რომელი ხარ ცათა შინა, წმიდა იყავნ სახელი შენი (მათე 6.9);
ესრეთ ეტყოდე უფალო, ჰურიათა... (3.-ეტრ. (160.13):
...პრქუა მას სულმან წმიდამან ესრეთ: ასწავე სავდრებელად ერსა ლოცვაჲ... (კიმ. 264, 28); ხოლო იოვანე შიშით ესრეთ დაღადაცო: დიდებაჲ შენდა... (სას. პოეზია, სკ, 17); და გუეტყოდა ესრეთ: რაჲსათჳს დაეცნეს გულნი თქუენნი... (არიმათ. 23,4); ...ეტყოდეს ნიკოდემოსს ესრეთ: ვიდრემდის შეეწევი და სულსა იღებ... (არიმათ. 85,2);
...და უბრძანა ესრეთ: რაჲამს მოვიქცე აფხაზეთით. თანა წარგიყვანო შენ ხანძთად (ხანძთ. კბ, კ. 10).

შემდგომი საფეხურია კავშირიანი კონსტრუქცია. როგორც ზემოთ გამოჩევეულია, უკვე ძველ პერიოდში ენა იყენებს სათანადო კონსტრუქციაში ვითარმედ—რამეთუ-ს.

ძველ ქართულშივე სათანადო სემანტიკის ზმნებთან (v. sentiendi და v. declarandi) დაკავშირებული იყო კითხვითი წინადადება, რომელიც შედიოდა oratio recta-ს კომპლექსში როგორც დამოკიდებული წინადადება. ამ შემთხვევაში ძველ ქართულში გვხვდება დამატებითი კავშირები — თუ, უკუეთუ.

მაგალ.,

და ვიკითხჷ, უკუეთუ ეპისკოპოსი იორდანისაჲ შინა არს? (რაეახ. 89,3).

ჩვეულებრივ კითხვითს წინადადებაში მოცემულია კითხვითი სიტყვა.

მაგალ.:

და მაუწყე ჩუენ. თუ რაჲმე არს სახილავი ესე? (ზარზმ. 154, 28); და წმიდა იგი ჰკითხვიდა. თუ რაჲსათჳს ტირს ანუ რაჲ შეემთხვა? (ანტიოქ. 120,12).

ამგვარად, კავშირი კითხვითს წინადადებაში ეხამება კითხვითს სიტყვას.

ნათელია, რომ ენის ძველ საფეხურებზე კითხვითი წინადადება ასინდეტურად უკავშირდებოდა გრძნობისა და თქმის სემანტიკის ზმნათა შემცველ წინადადებას, კითხვითი ინტონაცია წარმოადგენდა სინტაქსური დაკავშირების საფუძველს. კითხვითი ნაცვალსახელი თუ ზმნიზედა სამახვილო ცენტრი იყო. ენის განვითარების შემდგომს საფეხურებზე თუ კითხვითი სიტყვა იკიდებს ფეხს კითხვითს

წინადადებაში. — იგი კავშირის როლში გვევლინება, კითხვითი ნაცვალსახელიდან თუ ზმნიზედიდან გადმოინაცვლებს ინტონაციური ცენტრი კავშირზე, კითხვითი წინადადება კარგავს ინტონაციურ თავისთავადობას და დამოკიდებულ წინადადებად იქცევა.

საინტერესოა საანალიზო კონსტრუქციის მერმინდელი განვითარების გზა. -ც(ა), -იგი ნაწილაკები დაერთვიან კითხვითს სიტყვას და ეს კი იწვევს კავშირის გაუჩინარებას, ნაწილაკდართული ნაცვალსახელი კისრულობს კავშირის ფუნქციას:

უთხრეს..., რააცა იქმნა (მათე 28,11); ჰკითხვიდა მათ, რასა-იგი იცილობდეს გზასა ზედა ურთიერთას (მარკ. 9,33); და კულადაცა წარმოიტქუა, რაა-იგი ეთქუა პირველ (ცხ. პეტრე ახლისა, X B, 1915, 47,27); და უთხრა მათ, რაა-იგი შეემთხვა მწუხარებაჲ (არიმათ. 89,6); ...და გრქუა შენ, მუნ რააცა ჭერ იყოს შენდა ყოფად (არიმათ. 61,4).

სხვა სემანტიკის ზმნებთან:

... და განყიდა ყოველი, რააცა ეღვა (მათე 13,46); ...უწყოდა, რაა-იგი იქმნა მის ზედა (მარკ. 5,33); ...და შეაგდო რაა-იგი აქუნდა ჭელთ-საქოცელსა შინა გამოკრულ (ზარზმ. 179,3); ...მიეც მას. რასა-იგი ბრძანებს შჯული სარწმუნოებისაჲ (ანტიოქ. 81, 12).

ფართო გავრცელება აქვს საშუალო ქართულშიც, ოღონდ -ცა ნაწილაკიან კავშირს.

ახალ სალიტერატურო ქართულში რაც დაძველებულია; მის გვერდით გვხვდება თუ რა:

კოტემ გამოიკითხა, თუ რა იყო მიზეზი.

შდრ.

კოტემ. გამოიკითხა, თუ რაც იყო მიზეზი||

კოტემ გამოიკითხა, რაც იყო მიზეზი.

ასეთივე სურათი გვაქვს სხვა შემთხვევაშიც: როდესაც კავშირთან მოცემულია კითხვითი სიტყვა:

დათამ იცოდა, თუ რა იყო სიღარიბე.

შდრ.

დათამ იცოდა, რაც იყო სიღარიბე;

შეატყო, თუ ვინ იყო ბოროტების ჩამდენი.

შდრ.

შეატყო, ვინც იყო ბოროტების ჩამდენი;
მეცოდინება, თუ სად გამითხრიან საფლავს.

შდრ.

მეცოდინება, სადაც გამითხრიან საფლავს.
აუხსნა, თუ რას ნიშნავდა ყოველივე ეს.

შდრ.

აუხსნა, რასაც ნიშნავდა ყოველივე ეს.

ჩვენ ვხედავთ, რომ -ც ნაწილაკის დართვის გზით ყალიბდება ობიექტური კავშირები: რაც, ვინც... ეს სიტყვები კი თავდაპირველად წინადადებაში ნაცვალსახელის როლში გვევლინებოდნენ. ამრიგად, ოდესღაც ცალკე მდგომი წინადადებანი ერთმანეთს მკიდროდ უკავშირდებიან, ვლბულობთ ერთიან რთულ წინადადებას.

ეს წესი არ ვრცელდება ისეთ შემთხვევებზე, როდესაც მთავარი წინადადება უარყოფითი წინადადებაა. არ შეიძლება ითქვას: „დათამ არ იცოდა, რაც იყო მიზეზი“, არამედ აუცილებელია: „დათამ არ იცოდა, თუ რა იყო მიზეზი“. ეს ნორმა თანამედროვე სალიტერატურო ენისა. ამრიგად:

დათამ იცოდა, რაც იყო მიზეზი.

შდრ.

დათამ არ იცოდა თუ რა იყო მიზეზი:
აუხსნა, რასაც ნიშნავდა ყოველივე ეს.

შდრ.

ვერ აუხსნა, თუ რას ნიშნავდა ყოველივე ეს.

ასეთივე ვითარებაა ძველსა და საშუალო სალიტერატურო ენაშიც:

არა ვიცო, რასა იტყვ (მათე 26,70): არა უწყით, რამ მიგიგოთ (ზარზმ. 175,36); ...არ იცოდა, რას იქმოდა (რუსთ. 355,3).

დადებითი და უარყოფითი წინადადებების ამგვარი დაპირისპირების ახსნა მოცემულია თავში: „კავშირთა და კორელატთა მორფოლოგიური ანალიზი“.

რთული წინადადების მარტვე წინადადებათა შეერთების გზით წარმოქმნა კარგად ჩანს მეთქი-კონსტრუქციის წინადადების ანალიზითაც.

ზემოთ გამოჩვენებულა, რომ „სხვათა სიტყვის“ ნაწილაკი მეთქი

თავს იჩენს საშუალო ქართულში, განსაკუთრებით აღორძინების ხანის ენაში. ეტიმოლოგიურად იგი მომდინარეობს პირთა ნაცვალსახელისა და ზმნის პირველი ფორმის შერწყმის გზით: მე ვთქვი—მეთქი. სავარაუდებელია, რომ მე ვთქვი-სთან დაკავშირებული იყო ასინდეტურად მეორე წინადადება: „მე ვთქვი, წავალ“. დროთა ვითარებაში oratio recta-ს კონსტრუქციაში სტანდარტად იქცა „მე ვთქვი“, იგი გაცდა და ფონეტიკური პერტურბაციის შედეგად მივიღეთ მეთქი, რომელიც ენის განვითარების გარკვეულ საფეხურებზე ჯერ კიდევ არ იყო ნაწილაკად ქცეული, მას შენარჩუნებული ჰქონდა თავდაპირველი სემანტიკა. ეს მდგომარეობა ნათლად დაუცავს თანამედროვე ცოცხალ მეტყველებას. მაგალ., კახურ დიალექტში მეთქი-ს წინა პოზიცია უკავია და ყრუდ გადმოგვეცემს თავის ეტიმოლოგიურ ბუნებას. ასეთი ფრაზები — „მეთქი გაეთრე აქედან“, „მეთქი ვინ მოკლა“ და მისთ. ჩვეულებრივია თანამედროვე სიტყვახმარებაში. ეს კონსტრუქცია გარდამავალი კონსტრუქციაა; შემდგომს საფეხურებზე მეთქი ნაწილაკად იქცა და მოექცა მასთან დაკავშირებული წინადადების ბოლო სიტყვასთან. მეთქი-ს „ფუნქციური დაბნელებისა“ და თავდაპირველი მნიშვნელობის წაშლის საუკეთესო მაჩვენებელია ის ფაქტი, რომ მთავარ წინადადებაში მოცემულია ბადალი სემანტიკის ზმნა და, ამავე დროს, დამოკიდებულ წინადადებაში თანდათანობით ფეხს იკიდებს (ობიექტური) კავშირი (შდრ. „მე ვთქვი, რომ წავალ-მეთქი“, „მე მოვახსენე, რომ წავალ-მეთქი“). სიმპტომატურია შემდეგი გარემოება: მეთქი წარმოშობით წყვეტილის მწკრივია („მე ვთქვი“), — ენის თანამედროვე საფეხურზე სათანადო კონსტრუქცია შეიძლება გამოხატავდეს აწმყოს ან მყოფადის მწკრივებსაც (შდრ. „მე ვამბობ, მივდივარ-მეთქი“, „მე ვიტყვი, წავალ-მეთქი“).

ჩვენთვის საინტერესო თვალსაზრისით საგულისხმო ჩვენებას იძლევა პირობითი წინადადების კონსტრუქცია.

სათანადო კავშირის — თუ-ს კითხვითი სემანტიკა იმავე მიგვითითებს, რომ „პირობის“ წინადადება კითხვითს წინადადებას წარმოადგენდა. შესაძლებელია ეს კითხვითი სიტყვა წინადადებაში არ ყოფილიყო, მაგრამ ინტონაციის მომენტი გარკვეულ როლს ასრულებდა. ეს ძველი ვითარება დაახლოებით უნდა გვქონდეს შემონახული სალიტერატურო ენის მთელი რიგი ფაქტების სახით.

მოიყვანოთ ნიმუშები „ვეფხისტყაოსნიდან“:

არ მოვბრუნდე, მომიგლოვე, მითირე და მივაგლახე (157,4); აქათ სამ წელ არ მოვიდე, მაშინ გპართებს გლოვა, ფლასი (164,3); მოვკვდე, თავსა ნუ მოიკ-

ლავ, (787,3); ვერა ჰპოვებ, დაეჭვებ... (132,3);
ჰპოვო, მოდი გამარჯვებით, მხიარულად მოუბარი (132,2);
შენ მოჰკვდე და იგი წახდეს, ესე შენთვის რა
მადლია? (273,4); შენ საყვარელსა გააგყარო, ესე
რად გენაცვალე! (299,4); არ დაგმორჩილდენ, შეპ-
რისხდი რისხვითა კვლა და კვლაცითა (425,4).

გამოყოფილი წინადადებანი პირობითი წინადადებებია, ასინ-
დეტურად დაკავშირებულნი მთავარ წინადადებასთან. მათი კონსტ-
რუქციული ნიშანია შემასმენლის კონიუნქტიური ფორმა.—ინ-
ტონაციურად, უნდა ვივარაუდოთ, ასეთი წინადადება გამიჯნულია
მთავარისაგან — კითხვითი წინადადებაა. რომ ეს ასეა, კარგად ჩანს
ამ ტიპის წინადადების თანამედროვე წარმოთქმიდან: „არ მოვბ-
რუნდე? მომიგლოვე...“; „მოვკვდე? თავსა ნუ მოიკლავ“.
ამგვარი შემთხვევები თანამედროვე ცოცხალი მეტყველებისთვის
უჩვეულო არ არის.

შდრ. ხალხური ლექსი:

„თუ მოყვარე ხარ, მიმოყრე,
კალთა გაუბათ კალთასა,
მტერი ხარ? შემატყობინე,
ან ბარს დაგიხვდე. ან მთასა“.

აქ დაბრკოლებად ვერ ჩავთვლით ვარაუდს კავშირის გაუჩინა-
რების შესახებ, გამართლებულს ლექსის საჭიროებით¹. ამგვარი
მაგალითები პროზაული მეტყველებისთვისაც ჩვეულებრივია:

კაცმან თავისა საქონელი მპარავსა შეჰ-
ვედროს, უკეთ შეინახავსო (ვისრ. 157,8); დაიკარგოს,
შენც დაიკარგე, მოვიდე ს, შენც მოდიო! (რუსულ.
749,2); დაებრუნდე, ჩემს ქვეყანას არ მიმესვლება-
მეთქი (რუსულ. 750,8) და მისთ.

მრავლადაა საამისო ნიმუშები ანდაზა-გამოცანებში, სიზმრის
ახსნაში და მისთანათა ენარის მეტყველებაში („წვერიანი კა-
ცი ნახო, ცუდად შეიქმნები“; „თეთრად ჩაცმული კა-
ცი გამოგეცხადოს, ავად გახდები“ და სხვ.).

არსებითი მნიშვნელობისაა თანამედროვე ცოცხალ მეტყველება-
ში შემორჩენილი ფაქტების მონაცემები: ინგილოურ, გურულ და
აჭარულ დიალექტებს დაუცავთ დამოკიდებული წინადადების გე-
ნეზისის თვალსაზრისით უალრესად ანგარიშგასაწევი ფორმა. რო-

¹ საქმე ისაა, რომ ენაში ამგვარი ვითარება შესაძლებელია და ესაა
ქმთვარი.

მელიც პირველ მათგანს დღეს უკვე დავიწყებული აქვს (ვიცნობთ მოსე ჭანაშვილის ტექსტების მიხედვით); ხოლო გურულ-აჭარული ტიპობრივი მეტყველებისათვის იგი ნიშანდობლივია განვითარების თანამედროვე საფეხურზე.

სათანადო კონსტრუქცია პირობითი წინადადებისა მჭიდროდ უკავშირდება დროის გარემოებითს წინადადებას, ორივეში მონაწილეობს რომ კავშირი, — ამიტომ მაგალითებში ჩვენ შეგვხვდება ორივე ტიპის წინადადების ნიმუშები.

ინგილოურ კილოში დამოკიდებული წინადადება განხილული ტიპოლოგიისა კითხვითი წინადადების სტრუქტურულ ნიშანს ავლენს: მოცემულია ა, კარგად ცნობილი მაჩვენებელი კითხვითობისა ქართულ ენაში. ეს გარემოება კი მანიშნებელია იმ უძველესი ვითარებისა, როდესაც მარტივი წინადადებანი ერთმანეთის გვერდით თანაარსებობდნენ და ერთ-ერთი მათგანი, კითხვითობის მატარებელი, შემდეგ დამოკიდებულ წინადადებად ჩამოყალიბდა, მასში კავშირი გამომუშავდა, კითხვითი ნიშანი მოიშალა და ორი წინადადება ერთმანეთს დაუკავშირდა გრამატიკული საშუალებებით, — დასრულდა დაქვემდებარების პროცესი. უეჭველია, ენის განვითარების დღევანდელ საფეხურზე კავშირისა და კითხვითი ნაწილაკის ერთმანეთის გვერდით არსებობა ანაქრონიზმია, და არ არის შემთხვევითი, რომ ამ ორმოცდაათიოდე წლის წინათ, როდესაც მოსე ჭანაშვილი იწერდა ინგილოურ მასალებს (იმასაც მოხუცებისაგან, — ყველგან გატარებული ეს არ არის მის ტექსტებში), ეგ მოვლენა ცოცხალი იყო, ხოლო როგორც უკანასკნელი დროის დიალექტოლოგიური ძიებები ადასტურებენ, ამჟამად ეს თავისებურება ინგილოურს აღარ ახასიათებს.

თუ არ მეტყუია, გეგეყრებ (189); თუ არ მეტყუია, მაშინავ მოკდო (199,32); ექ რუმ ემგე ბარაქათ ეყოა, ქომოთიანა მეზობელს თავ-პირ ჩამოპნატროდა (204, 14); ხუალ რუმ გათენდებისა სახლს ოაშენებ (205,14); კერკლებთან ჭუმ მისულანა, ყოვს დაუჩხაეღნი (183,14); კარგა რუმ აღულდაა, ადგა (193, 1); ვაშლ ჭუმ ჩამოცუედაა, ქალებ ხალიჩაზე გადაბტნენ (192,14); რუმ მაახედა და მობრუნდაა წამაფწივა (186,9); შინ რუმ მოვიდაა, დედაკაცს არააფერ არ ჰუთხრა (198,18); ამას სიცივემ რუმ მოუჭირაა, აბტა-დაბტა... (205,12).

აჭარულ-გურულში სათანადო წინადადება აგრეთვე კითხვითი ინტონაციისაა, მაგრამ ა ნაწილაკი კი არ ერთვის (რომელიც, ეტყობა, დიდი ხანია დასავლურ კილოებში ხმარებიდან გადავარდნილა).

არამედ კითხვა გამოხატულია წინადადების უკანასკნელი სიტყვის უკანასკნელი მარცვლის გაგრძელებით. ეს წესი მარტივი წინადადების ფარგალშიც ნიშანდობლივია, როდესაც წინადადება კითხვითია.

მაგალითები აპარულიდან:

მეჭკეში რუმ სიცხეა, არაფელ ქოყანაშია; მიორე თვეზე რუმ მიხულ, კტარი არ დაგხთება; აგი რუმ ვიცოდი, რუმ სილა დაადნობდა, იმ სილაზე უფრო ცხელი გახთა ჩემი გული; ჩემ გულში რუმ ჩაგებედა, შიგეცოდებოდი; თუ ქალს უნდა, (დიდარი თუა), კაცს ყიდულობს; ფაითონში რუმ ეს მუჰამედის გუარი, მას მიზღვევენ...; აგი ქალიზა რუმ შეგებედა, მაშინათვე იტყოდი...; ყუმბარები რუმ მოგეტანა, ვერ მოხკელიდი'.

მაგალითები გურულიდან:

თქვენ რომ ხელც არ მიშლიდე, ყოლიფერს მუახერხეფ; უმ გადაიარს იქიდან, მერე მიეცემა დიდი გული; გარეთ უმ გამევიდა, დუუძახა...²

გურულ-აპარულის ხმოვნის გაგრძელება და ინგილოურის ა-ს დართვა ერთ სიბრტყეზე ექცევა, რამდენადაც ორივე მოვლენა ჩვენ მიერ გაგებულია, როგორც კითხვითი წინადადების ნიშანდობლივი ელემენტები.

არსებობს ამ მოვლენის სხვაგვარი ახსნა. ქ. ლომთათიძე ფიქრობს, რომ ინგილოურის ა უნდა წარმოადგენდეს რომელიღაც სიტყვის ნაშთს, ასეთი შეიძლება იყოს ან „არის“ („არს“), ან დაშადასტურებელ-ჩაკითხვითი „არა“ ე. წ. განსაზღვრულობის ფუნქციით. ამის მიხედვით: „რომ მოვიდა...“ მომდინარეობს: „რომ მოვიდა არის“ ან „რომ მოვიდა არა“-ს კონსტრუქციიდან. მაგრამ გურულ-აპარულში ხომ ეს არა გვაქვს, იქ ხომ ყოველგვარი ხმოვნის გაგრძელება! აეტორი გვეუბნება, რომ იქაც უნდა გვქონოდა ეს ა ოდესღაც, შემდეგ დაიკარგა და წინახმოვანი დააგრძელოა³.

ამ მოსაზრებას, როგორც ხელოვნურს, ვერ გავიზიარებთ; მას

¹ შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტების ქრესტომათია ლექსიკონითურთ. 1956. იხ.: 365,33; 365,39; 366,1; 366,7; 366,21; 366,27; 366,38; 367,4 (ჩემ მიერ ჩაწერილი ქობულეთური მასალებიდან).

² ქ. ლომთათიძე, დამოკიდებული წინადადების ერთი თავისებურება ზოგ ქართულ დიალექტში: „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“ I. გვ. 338—339.

³ იქვე.

მრავალი დაბრკოლება ელობება. თავი რომ დავანებოთ იმას, რომ სათანადო ტიპის მავალითებში ყოველთვის არ იგულისხმება იმ ვითარებაზე მითითება, რომელიც თანამოსაუბრისათვის უკვე ცნობილია, წამოყენებული თვალსაზრისი მთლიანად დაფუძნებულია დაშვებებზე: ა) ინგილოურის ა მომდინარეობს ან არის -სიტყვისაგან ან არა-სიტყვისაგან; ბ) გურულ-აჭარულის ფაქტობრივი ვითარება არ ამართლებს ამ ა-ს არსებობას, რომელიც მომდინარეობს სავარაუდო არის-არა-საგან, იგი შეესაძლოა ყოფილიყო ოდესღაც; გ) ამ თეორიულად სავარაუდო ა-ს შეეძლო წინა ხმოვნის გაგრძელება... ყველა დებულება სავარაუდოა, შესაძლებელია.

ჩვენი ახსნა მარტივია: სათანადო კონსტრუქცია, როგორც ეს სხვადასხვა ნიშნით ჩანს, უნდა ყოფილიყო კითხვითი წინადადების შემცველი; კითხვითი ა დატულია ინგილოურში, — ამავ კონსტრუქციამაც თავს იჩენს ა შემასმენელთან, — ბუნებრივია, იგი კითხვითი ა არის; იმავე ტიპის წინადადებებში გურულ-აჭარულში უკანასკნელი სიტყვის უკანასკნელი მარცვალ გრძელდება, ინტონაციურად ეს დაგრძელება კითხვითობას გამოსატავს (ე. ი. მარტივ კითხვითს წინადადებაშიც ანალოგიური მდგომარეობაა, — კითხვითი ა ნაწილაკი ამ კლოებს ამჟამად აღარ ახასიათებთ), — მაშასადამე, აქაც კითხვითს წინადადებასთან გვაქვს საქმე.

თანამედროვე ცოცხალ მეტყველებაში ჩვენ ვადაპტურებთ ისეთ კონსტრუქციას, რომელშიც მონაწილეობს და ელემენტი: „ამ გზას დაადგები-და ინანებ“, „მარჯვნივ წახვალ-და ხიფათს ასცდები“, „გაუჩინდება-და გაფრინდეს“ და მისთ:ნანი. იგი ეხამება თუ კავშირსაც: „თუ მომკლავს-და, მომკლას“, „თუ ვერ დაიფიცოს-და, საერთოდ იყოს“ (დოკუმენტ, ბერძენ. 448,38) და მისთ.

ეფიქრობთ, რომ ამგვარ კონსტრუქციებში ვიჭერთ და კავშირის უძველეს ფუნქციას: იგი აქ ნაწილაკის შთაბეჭდილებას ახდენს. ალბათ და კავშირის ნაწილაკოვანი დასაბამი აქვს; ამ ნაწილაკში ენის უძველეს საფეხურებზე ჩანასახის სახით მოცემულია დაკავშირების ფუნქცია. ამიტომაც, რომ იგი პირველხანად წინამავალ სიტყვას ეკუროდა; ზემოხსენებული ტიპის წინადადების რიტმო-მელოდიკა ამის უტყუარი დამამტკიცებელია.

ბუნებრივად მოგვაგონდება მეგრული, სადაც პირობითი წინადადება გადმოცემულია და ნაწილაკის მეშვეობით: „ნოშქვერს გიმოჩანქ-და, სუმ შაურს მერჩა“ — „თუ ნახშირს ყიდი, სამ შაურს მოგცემ“. ქართულად შესაბამისი იქნებოდა: „ნახშირს ყიდი-და, სამ შაურს მოგცემ“. დღევანდელ სასაუბრო ენაში ამგვარი კონსტრუქ-

1 არჩ. ჩიქობავა, ჰანურის გრამატ. ანალიზი, გვ. 185.

ცია ბუნებრივია. მეგრული უნდა ასახედეს უძველეს ვითარებას; დაბრკოლებად არ ჩაითვლება ის გარემოება, რომ მეგრულში და კავშირი დო-ს სახით განვითარებულა.

მნიშვნელოვანია, რომ ეგევე და გამოხატულებას პოულობს პირობითობის გადმომცემ კავშირებში: თუარადა — თვარადა, თითქოს-და.

ამასთან დაკავშირებით განსახილველია ე. წ. პირობით-შედევობითი წინადადების კონსტრუქციის წარმოქმნის საკითხები.

პირობით-შედევობითი ტიპის წინადადება, რომელიც სალიტერატურო ენაში საბოლოოდ დამკვიდრდა თორემ კავშირით, როგორც გამორკვეულია, თუ არა-ს საფუძველზეა აღმოცენებული. წინადადების — „იჩქარე, თორემ წვიმა მოგისწრებს“ ძველი სახეობაა: „იჩქარე, თუ არა წვიმა მოგისწრებს“¹. დამოკიდებული წინადადება — „თუ არა წვიმა მოგისწრებს“ თავისთავად უნდა წარმოადგენდეს კონსტრუქციულად ორი წინადადების შენახავს². ამათგან ერთი დამოკიდებული იყო და მეორე — მთავარი: „თუ არ იჩქარებ, წვიმა მოგისწრებს“. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ რთული წინადადების კომპლექსს წინ უსწრებდა ლოგიკურად დაკავშირებული წინადადება, რომლის პრედიატია იგივეა, რაც მომდევნო წინადადებისა: „იჩქარე, თუ არ იჩქარებ, წვიმა მოგისწრებს“. დროთა ვითარებაში ერთი და იმავე ლექსიკური მასალის პრედიატითა ტავტოლოგიური განმეორება საფუძველს იძლეოდა ერთ-ერთის გაუჩინარებისათვის: „იჩქარე, თუ არა, წვიმა მოგისწრებს“. შემდგომი საფეხურია კავშირისა და უარყოფითი ნაწილაკის შერწყმა და ერთი მთლიანი კავშირის (resp. პირობით-შედევობითი კავშირის) გამომუშავება (თუ არა—თუარა—თვარა...). ეს ვარაუდი ნათელს ხდის ამ ტიპის წინადადების სემანტიკის თავისებურებასაც: დამოკიდებული წინადადება („...თორემ წვიმა მოგისწრებს“) ერთსა და იმავე დროს პირობითობის მომენტსაც შეიცავს და შედეგობითიაც: პირობითია იმდენად, რამდენადაც გენეტურად მისი უძველესი სახეობის წინადადების ერთ-ერთი კომპონენტი პირობითი დამოკიდებული წინადადება იყო („თუ არ იჩქარებ, წვიმა მოგისწრებს“), —

¹ „ზოგჯერ შედეგობითი დამოკიდ. წინადადება გამოხატავს შედეგს არა ერთ წინადადებაში გამოხატული მოქმედებისას, არამედ რამდენიმე წინადადებისას“ (ლ. კვაკაძე, რთული წინადადების სწავლების მეთოდია, 1950, გვ. 71).

² მართალია გ. როგავა, როდესაც ამბობს, რომ „თორემ კავშირი ამჟამად სცილდება ქვეყნობილი წინადადების ფარგლებს“ (პიოტრუჩაის საკითხისათვის ქართულში, გვ. 376).

შედევგობითია იმდენად, რამდენადაც ყოველი პირობითი წინადადების კონსტრუქციის ერთ-ერთი კომპონენტი შედეგობითი (resp. მთავარი) წინადადებაა („თუ არ იჩქარებ, წვიმა მოგისწრებს“). ამგვარად, ორი წინადადების სტრუქტურული გაერთიანების საფუძველზე მივიღეთ მათი სემანტიკური გაერთიანებაც.

პირობით-შედევგობითი წინადადების კონსტრუქციის ჩამოყალიბებას ჩვენ ვერ ვივარაუდებთ ენის განვითარების უძველეს საფეხურებზე, — იმ ხანაში, როდესაც ქვეწყობა ჯერ კიდევ ფორმირებული არ იყო. ეს იმიტომ, რომ ამ კონსტრუქციის საფუძველია რთული წინადადება: პირობითი წინადადების კონსტრუქციის კომპლექსში შემავალ მარტივ წინადადებათა შერწყმამ მოგვცა ახალი ტიპის დამოკიდებული წინადადება. ამ თვალსაზრისის საფუძველზე ამართლებს პირობით-შედევგობითი წინადადების წარმოჩენის დრო სალიტერატურო ენაში: როგორც ზემოთ გამოკვეთულია, ეგ კონსტრუქცია საშუალო ქართულში ჩამოყალიბდა!

ზემოთ აღინიშნა, რომ პირობითი დამოკიდებული წინადადების განვითარების უძველესი საფეხურებისთვის დამახასიათებელია და ნაწილაკის გამოვლენა. ეს და ნაწილაკი უნდა ვივარაუდოთ პირობით-შედევგობითი წინადადების კონსტრუქციის ძველ საფეხურებზედაც: უარყოფითს პირობითს წინადადებაში, რომელიც საფუძველია ახალი კონსტრუქციისა, და ნაწილაკი თავის ადგილას იქნებოდა: „თუ არ იჩქარებ-და, წვიმა მოგისწრებს“. პრედიკატის გაუჩინარების შემდეგ და არ იყარგება, ახალი ფორმაციის კავშირს უერთდება. — ამგვარად ვღებულობთ თუარადა—თვარადა—თორადა-ს.

გავიხსენოთ ორიოდ მაგალითი:

ვა შენი ბრალი, თვარადა სიკვდილი ჩემი ლხინია (რუსთ. 918,4); ...გამოგვიგზავნეთო, თორადა ჯარს გამოგიძახებთო (ფარსად. 229); გამომიტანე მა ფქვილი, თუარადა ქე წავალ სახში (ქვემოიმერ.); მოსხეპე ე ბეოლა, თვარადა ქე იყავი (ქვემოიმერ.).

და ნაწილაკი თითქოს კავშირსაც უერთდება და ეს არ არის შემთხვევითი: თითქოს ეტიმოლოგიურად მოდის თუ ითქვას-იღან. რომელიც აგრეთვე პირობითი წინადადების კონსტრუქციაა (—თითქოსდა).

ამით შეიძლება დავამთავროთ პირობითი დამოკიდებული წინადადების წარმოქმნის კვლევა-ძიება. დავასკვნათ, რომ პირობითი წინადადების კონსტრუქციის ისტორიული საფუძველია შეხამება მარტივი წინადადებებისა, რომლებიც ერთმანეთთან ლოგიკურ მიმართებაში იმყოფებოდნენ. პირველი წინადადება ჩამოყალიბდა კი-

თხვით წინადადებად, რომელსაც „უპასუხებდა“ მეორე წინადადება. დროთა ვითარებაში გამოიმუშავდა გრამატიკული დაქვემდებარება. არ არის შემთხვევითი, რომ, როგორც გამოვარკვეით, ძველ სალიტერატურო ენაში პირობითი დამოკიდებული წინადადება წინ უსწრებდა მთავარ წინადადებას; ინვერსია განხორციელებულია ენის განვითარების მომდევნო საფეხურებზე და ამის საფუძველია გრამატიკული დაქვემდებარების განმტკიცებული სისტემა.

რას გვეუბნება მიმართებითი ნაცვალსახელი შემცველი კონსტრუქციების ანალიზი ჰიპოტაქსის ისტორიისათვის? როგორც ვიცით, მიმართებითი ნაცვალსახელი ისტორიულ ქართულში სამ კონსტრუქციაში მონაწილეობს: სუბიექტურ, ობიექტურ და განსაზღვრებითს წინადადებებში¹.

ენის განვითარების იმ უძველეს საფეხურებზე, როდესაც ჰიპოტაქსური შეხამებანი ჯერ კიდევ არ არსებობდა, მიმართებითნაცვალსახელიანი კონსტრუქციის დასაბამ კონსტრუქციად უნდა მივიჩნიოთ პარატაქსული შეწყობა ორი წინადადებისა, რომელთაგანაც ერთი კითხვითს წინადადებას წარმოადგენდა. კითხვითს წინადადებაში მოცემული იყო კითხვითი ნაცვალსახელი, მისამართი სიტყვა და შემასმენელი, როგორც აუცილებელი ელემენტები; კითხვითი ნაცვალსახელი (რომელი...) ივარაუდება, როგორც მისამართი სიტყვის (სახელის) ატრიბუტი.

საიდან გამომდინარეობს ეს ძირითადი მნიშვნელობის დასკვნა? ჩვენთვის ამოსავალია მიმართებითი ნაცვალსახელის მნიშვნელობა: რომელ-სიტყვა კითხვითი სიტყვაა, მასთან იგულისხმება სახელი, რომლის ატრიბუტსაც იგი წარმოადგენს. ორი მარტივი წინადადება ერთიანდება ლოგიკურ საფუძველზე და ეს თავდაპირველი დაკავშირება ხორციელდება რიტმო-მელოდიკის საშუალებით. განვითარების შემდგომი საფეხურია ენკლიტიკური ნაწილაკის გაჩენა კითხვითი წინადადების ნომინალურ ელემენტთან და პირთა და მითითებითი ნაცვალსახელის გამოვლენა მეორე წინადადებაში. ესაა გრამატიკაში ჩანასახი. საბოლოოდ ეგ ნომინალური ელემენტი შეიძლება გაუჩინარდეს, რამდენადაც იგი ლოგიკურად იგულისხმება, ხოლო ენკლიტიკური ნაწილაკი გადაინაცვლებს კითხვითს ნაცვალსახელთან, იგი უკვე მიმართებითი ნაცვალსახელია, — ინტონაციის მომენტი კარგავს მნიშვნელობას, მოიშალა, მიღებულია

¹ ქვეწყობასთან დაკავშირებით მიმართ. ნაცვალსახელი განხილულია ფ. ერთელიშვილის საყურადღებო ნაშრომში, რომელიც 1957 წ. გამოქვეყნდა (უნივ. შრომები, 65).

ერთი რთული წინადადება resp. ქვეწყობის კონსტრუქცია (იხ. სქემა).

ქართულ ენას შემოუნახავს ძველი ვითარების ამსახველი კონსტრუქცია: კითხვითი ნაცვალსახელი resp. კავშირი დამოკიდებულ წინადადებაში შეხამებულია სახელთან. იგულისხმება ამ ტიპის ნიმუშები:

და რომელ აწ ძენი გესხნენ, იგუემნენ ეშმაკთა გან (ხანძთ. ნმ, ნვ, 14); ძოღან რომელთა ვაჭართა შოეცათ, იგინი მუნ დახედეს (სიბრ.-სიყრ. 13,16); მე რომე ცეცხლი მედების, არ ნაგზებია კვესითა (რუსთ. 927,2); შენ რომ ცეცხლი გამოგეგზავნა, კარგს დროს მოგევიდა (დოკუმენტ. თაყაიშე. 74,3); მადნებში ასი კაცი რომ გავგზავნეთ, ისინი წამოსულან.. (დოკუმენტ. თაყაიშე. 58,9); მელიქს რომ მუშა გამოგეგზავნა, მოვიდნენ აქა (დოკუმენტ. თაყაიშე. 75,8);

თანამედროვე ქართულში განმტკიცებულია ეს ნორმა რომ კავშირთან (შდრ. მაგალითები საბუთების ენიდან). ნორმაა, აგრეთვე, ისეთი კონსტრუქცია, სადაც ნაცვალსახელი ეხამება ნაწილაკდართულ სახელს. იგულისხმება ამ ტიპის მაგალითები:

რომელი შვილი(ც) უფრო გამრჩე მყავდა, ის მომიკვდა: რომელ (ხარსა(ც) შეხედავდა, ის უმალ წაიფორხილებდა; რომელმა ამხანაგმა(ც) მილაღატა, ის დაისაჯა.

ვდასტურებთ კომპრომისულ კონსტრუქციასაც; ენკლიტიკური ნაწილაკი დართულია კითხვითს ნაცვალსახელს, ე. ი. გამომუშავებულია მიმართებითი ნაცვალსახელი, ხოლო სახელი არაა გაუჩინარებული. ამის მაგალითებს ვხედებით საშუალო ქართულში:

რომელიც მაგვარი ქეთხუდა სომეხი კაცი იყოს.., გამოუცხადე... (დოკუმენტ. თაყაიშე. 34,12); რომელმანც ნათესავმან ამისად ქელ-ყოს, იგიმც შეიშლება თავის სახისაგან (დოკუმენტ. თაყაიშე. 20,19);—რაცა ტანი სამოსი ეცუა, ყუელა ლუსმარსა ზედა ჩამოეკიდა (ვისრ. 159,37); რაცა აქამდინ ჳირი და მიჯნურობა გარდამიკდია, მეყოფის (ვისრ. 213,29); წადით, გახსენით, რაცა სადსაჳრჳლენია (რუსთ. 54, 1); აწ რაცა ქაჯთა საჳრჳლენ ქაჯეთით ამიკიდა, მომიცემია... (რუსთ. 1443,3); რასაც კაცს შოერეოდა, უსიკვიდილოს არ დაარჩენდა (ამირან.); რასაც მოძღვარს აღსარება სამოწმოდ გაუხდია, უარესიც დაემართებო (სიბრ.-სიყრ. 23,16); რაც ნაქსოვი გამოსჳრის, ბევრი მოიპარის (სიბრ.-სიყრ. 23,2); რაც მანდაური ამბავი იყოს, ნუ დაგვაკლებ (დოკუმენტ. თაყაიშე. 27,12); რასაც ამბავს

ს ქ ე ბ ა

I.	ატრიბუტ. კითხვ. ნაცვალ.	+	ნომინალ. ელემენტი	+	შემასპენელი	=	კითხვითი პელოდია	=	თხრობითი წინადადება		
II.	ატრიბუტ. კითხვ. ნაცვალ.	+	ნომინალ. ელემენტი	+	ენკლოტ. ნაწილაკი	+	შემასპენელი	=	კითხვითი პელოდია	=	თხრობითი წინადადება
III.	ატრიბუტ. კითხვ. ნაცვალ.	+	ენკლოტ. ნაწილაკი	+	შემასპენელი	+	თხრობითი წინადადება	+	კორე- ლატი	=	ქვეწომა

გაიგონებდე, გვაცოდინებდე (დოკუმენტ. თაყაიშვ. 60,8); ამ შვაზედ რაც მიწა აღგილია, ყველა უკლებლად და ჭელშეუვალად ვიყიდე (საეკლ. საბ. 69, 18).

ახალი ქართულისათვის, როგორც აღინიშნა, ბუნებრივია, ენკლიტიკური ნაწილაკი სახელთან:

რატანისამოსი (ე) ეცვა, ყველა ლურსმანზე ჩამოეკიდა, და მისთ.

ამგვარად, გარდამავალი საფეხურების გათვალისწინებით, დამოკიდებული წინადადების ფარგლებში ელებულობთ შემდეგს კომბინაციებს;

I. კითხვ. ნაცვალსახ. + სახელი ± შემასმენელი.

II. კითხვ. ნაცვალსახ. + სახელი + ენკლიტ. ნაწ. + შემასმენელი.

III. კითხვ. ნაცვალსახ. + ენკლიტ. ნაწ. (= მიმართებითი ნაცვალსახ.) + სახელი + შემასმენელი.

IV. კითხვ. ნაცვალსახ. + ენკლიტ. ნაწ. (= მიმართებითი ნაცვალსახ.) + შემასმენელი.

განსაზღვრებითი წინადადების კონსტრუქცია რომ მტკიცედ ჩამოყალიბებული არაა ძველ სალიტ. ქართულში და ჯერ კიდევ ძალაშია არქაული ვითარება, ეს კარგად ჩანს სხვა მხრივაც: ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ მიმართებით ნაცვალსახელს, რომელიც თავის მხრივ უკავშირდება დამოკიდებული წინადადებისავე სახელს, ეხამება კუთვნილებითი ნაცვალსახელი: მისი, მათი. ამ კუთვნილებითი ნაცვალსახელის დანიშნულებაა განამტკიცოს რომლისა-ს პოზიცია, — იგი ჯერ კიდევ მკვეთრად ვერ ასრულებს მიმართებითი ნაცვალსახელის resp. წევრ-კავშირის ფუნქციას. ეს მოვლენა დაცულია ძველ სალიტერატურო ენაში, როგორც გადმონაშთი:

ვერ გიცნა მოშურნემან ღმერთი კორცითა მოსრული, რომლისა თავი მისი, მქსნელო, შეჰმუსრე წყალთა შინა (სას. პოეზია, სიგ, 32); ესე არს ღმერთი ჩუენი ღმრთისა სიტყუაჲ, რომლისა არაეინ არს მსგავს მისსა (სახ. პოეზია. 3ჟ, 345); ხოლო ამან გამოიღო ვაზი, რომლისა რტონი მისნი, სავსენი ნაყოფითა ტკბილითა, ჰქონან საზრდელად შვილთა თვსთა მარადის (სას. პოეზია, რკვ, 150); ესე ნაშობი იყო აბრამეანი ძეთა-გან ისმაელისთა., რომლისაჲ მამაჲ მისი და დედაჲ მისი და ძმანი და დანი მისნი იყვნეს მუნვე ქალაქსა მას შინა ბაბილოენისასა (აბო 63,18); ...ესუა მას დაწინდებული, რომლისაჲ ეგულებოდა შერთვაჲ მისი (კიმ. 309,13); კაცი ვინმე, რომლისაჲ ჯელი მარჯუენე მისი

დაქსნილ იყო, აღვიდა იგი წმიდისა... (კიმ. 332, 30); და შორ-
წყინ მით მთაჲ იგი, რომლისა ქვანი მისნი არიან მწუხანის
ფერ (თუალთაჲ 26,12); ...სახელსა თევზისასა სახელ ედვა,
რომლისაჲ არს ფერი მისი სარდიონ (თუალთაჲ 22,2); არი-
ან სხუანიცა თუალნი ფრცხილნი, მსგავს ამისსა, რომელთაჲ
არს ფერი მათი (თუალთაჲ 46,19); და მთანი გარშ მოცეულ
არიან, რომლისაჲ არიან თავნი მათნი კლდჳ მყარ...
...(თუალთაჲ 40,16); და გამოჩნდა მათ შორის წმიდაჲ ავაკიოს
მონაზონი დიდი, რომლისა სათნოებანი მისნი განითქუ-
ნეს ყოველსა ქუეყანასა (ასურ. 11,13); ... ქუეყანასა ებრძანა
გამოლებად ხე ნაყოფიერი, რომელმან ყოს ნაყოფი, რომლი-
სა თესლი მისი მის თანავე იყოს (ექუსთა დღეთაჲ 56,24);
...უფალმან, რომლისაჲ დიდებულ არს სახელი მისი აღთ-
ქუმისა-ებრ, აღგაშენენ შენ... (წარტყუნ. ლზ, 5); რამეთუ
სახე იყვნეს იგინი ყოველთა მწველებელთა, რომელთაჲცა
უკანაჲსკნელ საყოფელი მათი ცეცხლი არს საუკუნოჲ
(ხანძთ. ოე, ოე, 26,28).

საანალიზო კონსტრუქციაში ნაცვალსახელი (მისი — მათი)
გადმოწყობილია იმ კონსტრუქციიდან, როდესაც ორი მარტი-
ვი წინადადება ერთმანეთთან არაპიპოტაქსურ მიმართებაში იყო:

ესუა მას დაწინდებული, ეგულეობდა შერთვაჲ მისი

ესუა მას დაწინდებული, რომლისაჲ ეგულეობდა შერთვაჲ
მისი.

შდრ. ლუკა 24,13:DE:

და აჰა ორნი მათგანნი მივიდოდეს მასვე დღესა შინა დაბასა,
რომელი შორავს ერუსალმჳს ას სამეოც უტევენ, რომლისაჲ
სახელი ემმაუს.

C:

...შორავს იერუსალმჳსა ას სამეოც ასპარეზ, და იყო სახელი
მისი ემმაუს.

აშკარაა, ენის განვითარების შემდგომს საფეხურზე შეხამება-
რომლისა + მისი არაბუნებრივია, რამდენადაც კავშირი (რომლისაჲ)
ფუნქციურად ენაცვლება კუთვნილებით ნაცვალსახელს (მისი), ისი-
ნი ტაქტოლოგიურად გადმოსცემენ ერთსა და იმავე გრამატიკულ

ვითარებას. მაგრამ ვიდრე მიმართებითი ნაცვალსახელი დამოუკიდებლად შექლებდეს სათანადო სინტაქსური მიმართების დამყარებას. ჭერ კიდევ სჭირდება მას გამაძლიერებელი საშუალება კუთვხილებითი ნაცვალსახელის სახით, რომელსაც იგი მთლიანად შეცვლის სათანადო კონსტრუქციის ევოლუციის შემდგომს ეტაპზე.

საანალიზო კონსტრუქცია თანამედროვე გრამატიკული კვალიფიკაციის მიხედვით შეფასდება, როგორც ქვემდებარულ და დამატებით წინადადებათა კონსტრუქციები. ამ კვალიფიკაციისათვის ამოსავალია, რა თქმა უნდა, არა ისტორიული თვალსაზრისი, არამედ „მთავარი წინადადების“ ზმნა-შემასმენლის მორფოლოგიური სტრუქტურა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ატრიბუტული კითხვითი ნაცვალსახელი ისეთ მარტივ წინადადებაში, რომელიც ლოგიკურ მიმართებაში იმყოფებოდა მეორე მარტივ წინადადებასთან, და ეს მიმართება განხორციელებული იყო რიტმო-მელოდიკის საფუძველზე, მიმართებით ნაცვალსახელად ქცევის გზის გავლით აყალიბებს რთული წინადადების გარკვეულ ტიპებს, რომელთაც ამჟამად ქვემდებარულ და დამატებით დამოკიდებულ წინადადებებს ვუწოდებთ.

ამრიგად, ჩვენ მივიღეთ დასკვნა, რომ სუბიექტური და ობიექტური წინადადებების კონსტრუქციები თავის სათავეებს პოულობენ პარატაქსულად დაკავშირებულ მარტივ წინადადებებში, რომელთაგანაც ერთი კითხვითი წინადადება იყო.

უნდა აღინიშნოს, რომ ძველ სალიტერატურო ქართულში სუბიექტურ-ობიექტური დამოკიდებული წინადადებები, როგორც წესი, წინ უსწრებენ მთავარ წინადადებას. ეს გარემოება ჩვენი თვალსაზრისისათვის გარკვეული მნიშვნელობის მქონეა. ძველი სალიტერატურო ენის ფაქტობრივი ვითარება ასახავს სათანადო კონსტრუქციის განვლილი საფეხურებისათვის დამახასიათებელ წყობას და თანმიმდევრობას წინადადებებისას: კითხვითს წინადადებას წინაპოზიცია უნდა სჭეროდა; ეს წესი შესაფერისია იმ სტადიისათვის, როცა ინტონაცია გრამატიკული მიმართების ერთადერთი საშუალება იყო. ენის განვითარების მომდევნო საფეხურებზე ინვერსია ნორმალურ მოვლენად იქცა, და ეს ბუნებრივია, რამდენადაც გრამატიზაციის დასრულებული ფორმა სათანადო კონსტრუქციაში ამის საფუძველს იძლევა.

აღსანიშნავია ისიც, რომ საანალიზო კონსტრუქციაში მიმართებითი ნაცვალსახელი ძველ სალიტერატურო ენაში ჭერ კიდევ მტკიცედ ჩამოყალიბებული არ არის. ჩვენ ნაჩვენები გვაქვს, რომ ენკლიტიკური ნაწილაკის დართვა ამ პერიოდის ენაში მთლიანად გატარე-

ბული არაა, მრავლად გვხვდება უნაწილაკო ფორმა, რომელიც საკავშირებელი სიტყვის როლში გამოდის.

ის უძველესი კონსტრუქცია, რომელმაც დასაბამი მისცა სუბიექტურ-ობიექტური ტიპის წინადადებებს, ისტორიული საფუძველია ისეთი კონსტრუქციისათვისაც, რომელსაც ამჟამად განსაზღვრებითს წინადადებას ვუწოდებთ.

ატრიბუტული ნაცვალსახელისა და სახელის მიმართების ფორმები საწინდარია ახალი კონსტრუქციის ჩამოყალიბებისა. დროთა ვითარებაში ინვერსიის გზით მივიღეთ ასეთი თანმიმდევრობა: სახელი + ატრიბუტული ნაცვალსახელი. თანდათანობით განსაზღვრული სახელი სცილდება კითხვითს წინადადებას, ეყვლება მეორე მარტივ წინადადებას, მისამართ სიტყვად იქცევა, ხოლო ატრიბუტული ნაცვალსახელი ამ სახელთან მიმართების გამომხატველად გვევლინება, მიმართებითი ნაცვალსახელი ხდება.

ამ გარდამავალი საფეხურის ფაქტები საკმაოდ შემოუნახავს ძველ სალიტერატურო ქართულს, როგორც რელიქტური ფორმები; აქა-იქ შეიძლება შეგვხვდეს მომდევნო პერიოდშიც.

ნიმუშები:

ყოველმან ხე მან რომელმან არა გამოიღოს ნაყოფი კეთილი, მოეკუეთოს და ცეცხლსა დაედვას (მათე 7,19); ...და მამაჲ შენი რომელი ჰხედავს დაფარულთა, მოგაგოს შენ ცხადად (მათე 6,4); ერი რომელი სხდა ბნელსა, იხილა ნათელი დიდი (მათე 4,16); სიტყუათა რომელთა გეტყვ თქუენ, სულ არიან და ცხოვრება (იოვ. 6, 63); მკნელი ჩუენი რომელი გარდმოქდა მოძიებად ადამიანთა, აღასრულა ყოველი პირველთქუმილი წინაღწარმეტყუელთაჲ (სას. პოეზია, რიგ 316); ყოველთა რომელთა ესმა, აღიდებდეს ღმერთსა (კიმ. 328,36); ეშმაკი რომელი მარადის ჰბრძავს სიკუდილად კაცთა ნათესავსა, აღძრა ნათესავი... („ქრონიკები“, I, 315); მან უბრალომ რომელმან არა იცოდა, ჰფიცვიდა (ქილილ. 158).

რთული წინადადების განვითარების ამ ეტაპზე კორელატი გვევლინება ისეთ სიტყვად. რომელიც კრავს წინადადებას, ხელს უწყობს რთულ კომპლექსში შემავალი მარტივი წინადადებების მჭიდროდ დაკავშირებას, ერთ წინადადებად ქცევის პროცესს აჩქარებს. აი საამისო მაგალითები:

და ყოველმან რომელმან თქუას სიტყუაჲ ძისათჳს კაცისა, მიეტევოს მას (მათე 12,32); ყოველმან რომელმან დაუტევოს ცოლი თჳსი თჳნიერად სიტყვ-

სა სიძვსა, მან ამრუშა იგი (მათე 2,32); ს ი ტ ყ უ ა ს ა რ ო -
 მ ე ლ ს ა ვ ი ტ ყ ო დ ე, მ ა ნ ს ა ჯ ო ს ი გ ი უ კ ა ნ ა მ ს კ ე ნ ლ ს ა დ ლ ე ს ა
 (იოვანე 12,48); და მ ა მ ა ა შ ე ნ ი რ ო მ ე ლ ი ხ ე დ ა ვ ს
 დ ა ფ ა რ უ ლ თ ა, მ ო გ ა ვ ო ს მ ა ნ შ ე ნ ც ხ ა დ ა დ (მათე 6,7); გ ლ ა ხ ა -
 კ ი რ ო მ ე ლ ი წ ა რ გ ზ ა ვ ნ ო ს თ ვ ნ ი ე რ ქ ე ე ლ ის ს ა ქ მ ის ა, მ ა ს ა რ ა
 ა ქ უ ს კ ა დ ნ ი ე რ ბ ე ა წ ი ნ ა შ ე ლ მ რ თ ის ა... (კიმ. 299); ... კ ა ც ი
 ი გ ი რ ო მ ე ლ ი უ ჭ ე რ ო დ ვ ი დ ო დ ა, პ ო ვ ა მ ა ნ ყ რ მ ა მ მ ც ი რ ე
 ო დ ე ს მ ე... (კიმ. 296,25); ხ ო ლ ო ს ხ უ ა ნ ი ი გ ი ძ მ ა ნ ი რ ო მ ე ლ -
 ნ ი დ ა ა დ გ რ ე ს მ ის თ ა ნ ა, ა რ ა რ ა მ ბ ო რ ო ტ ი ე ვ ნ ო მ ა თ (კიმ.
 244,25); რ ა მ ე თ უ ს უ ლ ი რ ო მ ე ლ ი ა ქ ა გ ა ნ ის წ ა ვ ლ ო ს, მ ა ნ
 პ ო ო ს წ ყ ა ლ ო ბ ა მ სა უ კ უ ნ ე ს ა (წ ა რ ტ ყ უ ე ნ. კ გ. 6); ა რ ა მ დ
 ღ მ ე რ თ მ ა ნ რ ო მ ე ლ მ ა ნ ი ჯ ს ნ ნ ა ს ა მ ნ ი ყ რ მ ა ნ ი ბ ა ბ ი -
 ლ ო ნ ს..., ი გ ი ვ ე შ ე გ ე წ ი ო ს დ ა გ ი კ ს ნ ა ს შ ე ნ... (ანტიოქ. 103,31);
 ყ უ რ შ ა ვ ი რ ო მ ე ლ ი ყ ო ვ ე ლ თ ა უ პ ი რ ვ ე ლ ე ს ი წ ი ნ ა შ ე მ დ ე -
 გ ი ა, მ ა ნ რ ა ი ხ ი ლ ა ყ ო ვ ე ლ ნ ი დ ი დ ე ბ უ ლ ნ ი..., თ ქ ვ ა.. (ქილილ.
 192).

გ ა ნ ხ ი ლ უ ლ ი ტ ი ბ ის წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა ფ ი ლ ო ლ ო გ ი უ რ გ ა მ ო ც ე მ ბ შ ი¹.
 გ ა ვ ე ბ უ ლ ი ა ს ხ ვ ა გ ვ ა რ ა დ: ს ა ხ ე ლ ი გ ა მ ო ყ ო ფ ი ლ ი ა მ ძ ი მ ი თ, მ ა ს მ ო ს -
 დ ე ვ ს დ ა მ ო კ ი დ ე ბ უ ლ ი წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა ჩ ა რ თ უ ლ ა დ, რ ო მ ლ ის მ ო მ დ ე ვ ნ ო ა
 გ ა ნ კ ე თ ი ლ ი მ თ ა ვ ა რ ი წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ის გ ა გ რ ძ ე ლ ე ბ ა: „ე რ ი, რ ო მ ე ლ ი
 ს ხ დ ა ბ ნ ე ლ ე ს ა, ი ხ ი ლ ა ნ ა თ ე ლ ი“. ი მ გ ა მ ო ც ე მ ა თ ა გ ა ნ, ს ა დ ა ც
 პ უ ნ ქ ტ უ ა ც ი ის ა მ ე პ ა მ ი ნ დ ე ლ ი ნ ო რ მ ე ბ ი დ ა კ უ ლ ი ა, ა მ ტ ი ბ ის წ ი ნ ა დ ა -
 დ ე ბ ა მ ძ ი მ ე ბ ი თ ა რ ა ა გ ა მ ო ყ ო ფ ი ლ ი (ე. ი. პ უ ნ ქ ტ უ ა ც ი ა ა ს ა ხ ა ვ ს ს ა თ ა -
 ნ ა დ ო კ ო ნ ს ტ რ უ ქ ც ი ის ის ტ ო რ ი უ ლ თ ა ე ის ე ბ უ რ ე ბ ა ს). პ ი რ ვ ე ლ ა დ ა. შ ა -
 ნ ი ძ ი ს მ ი ე რ გ ა მ ო ც ე მ უ ლ ო თ ხ თ ა ვ ის რ ე დ ა ქ ც ი ე ბ შ ი შ ა ტ ბ ე რ დ ლ უ ლ ი
 ხ ე ლ ნ ა წ ე რ ის მ ი ხ ე დ ვ ი თ (1945 წ.). ა მ რ ი გ ა დ, ს ხ ე ნ ე ბ უ ლ გ ა მ ო ც ე მ ა შ ი
 ს ა ქ მ ის ვ ი თ ა რ ე ბ ა ს წ ო რ ა დ ა წ ა რ მ ო დ გ ე ნ ი ლ ი.

კ ა რ პ. დ ო ნ დ უ ა მ თ ა ვ ის გ ა მ ო კ ვ ლ ე ვ ა შ ი² ნ ა თ ე ლ ყ ო, რ ო მ
 ს ა თ ა ნ ა დ ო კ ო ნ ს ტ რ უ ქ ც ი ა შ ი ა რ უ ნ დ ა ვ ბ ე დ ა ვ დ ე თ „ს ი ნ ტ ა ქ ს უ რ ი ა ს ი -
 მ ი ლ ა ც ი ის“ ა ნ უ ა ტ რ ა ქ ც ი ის მ ო ვ ლ ე ნ ა ს. ა ვ ტ ო რ ი მ ი დ ის ი მ დ ა ს კ ე ნ ა მ -
 დ ე, რ ო მ ე ს კ ო ნ ს ტ რ უ ქ ც ი ა მ ა ჩ ვ ე ნ ე ბ ე ლ ი ა წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ის გ ა ნ ვ ი თ ა რ ე -
 ბ ის ის ტ ო რ ი უ ლ ი გ ა ნ ვ ი თ ა რ ე ბ ის ა, — ი გ ი წ ა რ მ ო ა დ გ ე ნ ს გ ა რ დ ა მ ა ვ ა ლ
 ს ა ფ ე ხ უ რ ს პ ი პ ო ტ ა ქ ს უ რ ი კ ო ნ ს ტ რ უ ქ ც ი ის გ ა მ ო მ უ შ ა ვ ე ბ ის გ ზ ა ზ ე.

კ ა რ პ. დ ო ნ დ უ ა პ ი პ ო ტ ა ქ ს უ რ ი კ ო ნ ს ტ რ უ ქ ც ი ის გ ა ნ ვ ი თ ა რ ე ბ ის
 გ ა რ დ ა მ ა ვ ა ლ ს ა ფ ე ხ უ რ ა დ მ ი ი ჩ ნ ე ვ ს მ ი მ ა რ თ ე ბ ი თ ნ ა ც ვ ა ლ ს ა ხ ე ლ თ ა ს გ -

¹ მ ა გ ა ლ ი თ ა დ, ს ა ს. პ ო ე ზ ი ა, ა ნ ტ ი ო ქ, ა ბ ო დ ა მ რ ა ვ ა ლ ი ს ხ ვ ა.

² კ ა რ პ ე ზ დ ო ნ დ უ ა, მ ი მ ა რ თ ე ბ ი თ ნ ა ც ვ ა ლ ს ა ხ ე ლ ის ა დ მ ის ა მ ა რ თ ი ს ი -
 ტ ვ ე ის უ რ თ ი ე რ თ ო ბ ის ა თ ე ის ძ ე ლ ქ ა რ თ უ ლ შ ი: ე ნ ი მ კ ის მ ო ა მ ე ბ, V—VI, 1940.

მანტიკურ და ფუნქციურ დაუზუსტებლობას, დამოკიდებული წინადადების ინვერსიულად შეთანხმებას მთავარ წინადადებასთან, ჩვენებითი ნაცვალსახელის პლეონასტურად ხმარებას მთავარ წინადადებაში და ასინდეტურობას¹:

ამავე მკვლევარმა მიუთითა ჰიპოტაქსური შინაარსის ძველი, „შეკუმშული“, ფორმით გადმოცემის კვალზე ქართულურ ენებში. მან ყურადღება მიაქცია ჭანურისა და მეგრულის სათანადო ფაქტებს. მართლაც, ჭანურში დაქვემდებარებულობა მიმღობის საშუალებით იწარმოება: „ვითის ხუთ დაიკვე შეკალაფერი“, სიტყვისიტყვით: „ათს ხუთ წუთ გასული“, ე. ი. „ათი საათის შემდეგ ხუთი წუთი რომ გავიდა“². მივმართოთ მეგრულს. ჯერ კიდევ ი. ყიფშიძემ მიაქცია ყურადღება „განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების შემოკლებას“ („сокращение придаточных определенных предложений“): განსაზღვრებითს დამოკიდებულ წინადადებაში მიმართებითი ნაცვალსახელის როლში მთავარი წინადადების ქვემდებარე გვევლინება: მუსუ რე, ორთუქი? სიტყვისიტყვით: „რას არის აკეთებ“, ე. ი. „რა არის, რომ აკეთებ?“; მუქუ რე, მუგაწყუნეს? სიტყვისიტყვით: „რამ არის მოგაწყინა?“; ე. ი. „რა არის ის, რამაც მოგაწყინა (რამ მოგაწყინა?)“. პირველ შემთხვევაში, მიმართ. ნაცვალსახელის შენარჩუნებით. მეგრულში უნდა გვქონოდა: მუ რე, ნამუსუ ორთუქი, მეორე შემთხვევაში: მუ რე, ნამუქუ მუგაწყუნეს.

ქვეწყობის საწყისების კვლევის დროს არ გვინდა გვერდი ავუაროთ ძველი ქართული ენის ერთ კონსტრუქციას, რომელსაც ჩვენ „მასდარულ კონსტრუქციას“ ვუწოდებთ და რომლის გათვალისწინებას გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ჩვენი თემისათვის³.

¹ კარპეზ დონდუა, დამოკიდებული წინადადების განვითარების ისტორიიდან ძველ ქართულში: თსუ შრომები, ტ. 37, 1949.

² Н. Марр, Грамматика чанского (лазского) языка. გვ. 79—80.

³ И. Кипшидзе, Грамматика мшигрельского (шверского) языка, 1914 წ. 151.

⁴ „მასდარული კონსტრუქციის“ თაობაზე ჩვენ პირველად ვლაპარაკობდით 1942 წელს მოხსენებაში — „წინადადების მასდარული კონსტრუქცია“ (მოხსენება ენის ინსტიტუტის ქართველურ ენათა განყოფილება). უფრო ვრცლად გამოკვლევის შედეგები მოხსენდა პროფ. ი. ყიფშიძისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო სესიის 1944 წელს. დაიბეჭდა 1966 წ. პუშკინის სახ. თბ. პედაგოგიკის შრომებში (ტ. 19).

აქ უადგილო იქნებოდა საკითხის დეტალური განხილვა, — გვინტერესებს მხოლოდ ზოგიერთი დასკვნა ჰიპოტაქსის ისტორიასთან დაკავშირებით, რამდენადაც ეს კითხვა შინაგან კავშირშია წინამდებარე შრომის საგანთან.

ძველ ქართულში ვხვდებით წინადადების ისეთ ტიპს, როდესაც მასდარი ვითარებით ბრუნვაში გვევლინება. აქ იგულისხმება ამგვარი მაგალითები: „მივიდა ხილვად საფლავისა მის“, „დასხდეს სერობად“, „ბრძანა შენებად იგი“, ვითხოვთ მონიჭებად წყალობაჲ“, და მისთანანი. ამგვარი სახის წინადადება თავისებური კონსტრუქციაა, იგი გარკვეულ ტიპს წარმოადგენს და რთული წინადადების ისტორიული განვითარების გზაზე თავისებურ ადგილს იჭერს, ამ კონსტრუქციას მე ვუწოდებ წინადადების მასდარულ კონსტრუქციას.

თუ დავაკვირდებით მასდარის შემცველ წინადადებებს, აღმოჩნდება, რომ აქ შინაგანი სხვაობაა. ერთი მხრით მოექცევა ისეთი სახეობა, სადაც ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარი მიზნის გარემოებაა მხოლოდ: „დასხდეს სერობად“, „მივიდა იგი... მადლისა გარდაჲდად“ და მისთანანი. მეორე მხრით მოექცევა ისეთი სახეობა მასდარული კონსტრუქციისა, სადაც მასდარი არ არის მიზნის გარემოება, იგი დამატებად მოუღის შემასმენელს მარტივი წინადადების ფარგალში: „ვითხოვთ ვედრებით მონიჭებად... წყალობაჲ“, „ბრძანა შენებად ეკლესიაჲ“, „დაავიწყდა პური მიღებად“, „ინება დაკლვად ჭბოჲ იგი უსხი“, „იწყო გინებად და ვმოხად ღმრთისა სასტიკად“ და მისთანანი.

პირველ სახეობას, ე. ი. ინეთ სახეობას, სადაც მასდარი გარემოებაა, შეიძლება ვუწოდოთ გარემოებით-მასდარული კონსტრუქცია, ხოლო მეორე სახეობას მასდარული კონსტრუქციისა, ე. ი. ისეთ სახეობას, სადაც მასდარი დამატებად მოუღის შემასმენელს, დამატებით-მასდარულ კონსტრუქციას ვუწოდებთ. ამგვარად: დასხდეს ჭამად გარემოებით-მასდარული კონსტრუქცია იქნება, ბრძანა შენებად — დამატებით-მასდარული კონსტრუქცია...

ამგვარი დაყოფა მარტოოდენ სტატიკური ანალიზით კი არ აიხსნება, არამედ ეს ამ ორი სახეობის პერსპექტიული განვითარების სხვადასხვაობით, მათი შემდგომი ევოლუციის სხვადასხვა გზებითაც არის გამართლებული.

წინადადების აღნაგობის თვალსაზრისით მასდარული კონსტრუქცია მარტივი წინადადებაა, მაგრამ ის განსხვავდება ჩვეულებრივი ტიპის მარტივი წინადადებისაგან: იგი რთუ-

ლი წინადადების ფუნქციას ასრულებს, უფრო ზედმიწევნით: მასდარი ამ მარტივი წინადადების ვითარებაში დამოკიდებული წინადადების, თუ შეიძლება ითქვას, კონდენსირებული ფორმაა, მისი მონაცვლეა. მართლაც: ბრძანა შენებად ეკლესია იგივეა, რაც ბრძანა, რაათა ააშენოს ეკლესია. უკანასკნელი კი ქვეწყობილი წინადადებაა, ამგვარად, მასდარული კონსტრუქცია რთული წინადადების კონსტრუქციას უკავშირდება ფუნქციურად და ეს დაგვასმევენებს საკითხს მათი სტრუქტურული ურთიერთობის შესახებაც.

მასდარული კონსტრუქციისა და ქვეწყობილი წინადადების მამართებისათვის ერთი და იმავე ტექსტის სხვადასხვა რედაქციის შედარებამ საგულისხმოდ მასალა მოგვცა. ირკვევა: თუ ერთ რედაქციაში მასდარული კონსტრუქცია გვაქვს, მეორე რედაქციაში სათანადოდ აღგილას რთული წინადადებაა, ან — პირიქით.

განსხვავებულ სურათს გვაძლევს, აგრეთვე. შედარება იმ ზმნებისა, რომლებსაც მოუღის დამატებად მასდარი. მაგალითად, ბრძანა ჩვეულებრივ მასდარულ კონსტრუქციას ქმნის („...მაშინ უბრძანა დადებად ჭაქვ ქედსა მისსა“). ეგვე ბრძანა რთული წინადადების კონსტრუქციასაც ქმნის („და მერმე ბრძანა მიმყვანებლმან მან ჩუენმან, რაათამცა მიმიყვანოს მე ჰალაბისა ქალაქსა“).

ასევე ჰნებავს-უნდა ქმნის ორსავე კონსტრუქციას:

მათ... არა ჰნებავენ შეძრვად იგი“; ...უნდეს... მიღებად კუართი შენი“. შდრ. „და ოდეს ჰნებავენ რაათამცა მიყვანა იგი ამბოდ“; „უნდა რაათა ამით განათლდეს გონებაჲ კაბუეისაჲ მის სარგებლად მრავალთა სულთა თვს“.

მიღებულია დასკვნა: მასდარული კონსტრუქცია და ქვეწყობის კონსტრუქცია მონაცვლეობენ, ფაკულტატური ფორმებია. ერთმანეთისაგან იმიჯნებიან სტილისტიკური სხვაობის საფუძველზე. ჩვენთვის აქ მნიშვნელოვანია დადგენა ფაქტისა, რომ ორივე კონსტრუქციის შესაძლებლობა აქვს ძველ ქართულს და ისინი არსებობენ ერთმანეთის გვერდით, თანაარსებობენ. როგორ იქცევა ქართული ენა თარგმნის დროს? დედანს ბრმად არ მისდევს მთარგმნელი: ზოგჯერ დედნის ენის ინფინიტიურ კონსტრუქციას თარგმნის ქვეწყობით, ზოგჯერ — პირიქით: ქვეწყობა მასდარული კონსტრუქციით გადმოაქვს. მაგრამ თითქმის ნორმაა შესატყვისი კონსტრუქციების უცვლელად გადმოტანა. ამგვარად, ენაში არსებულ კონსტრუქციებს თარგმანი იყენებს სტილისტიკური სხვადასხვაობის მიხედვით.

გამოსარკვევია მასდარული კონსტრუქციისა და ქვეწყობის კონს-

ტრუქციის ისტორიული თანამიმართება... ამ კიბხვაზე ძნელია ეკვიპოტანელი და დაბეჭიბებითი პასუხის გაცემა. ჩემს თავს ნებას მივცემ, მხოლოდ საეგვიპტო მოსაზრება გამოვთქვა.

საფიქრებელია, რომ მასდარული კონსტრუქცია თანწყობის კონსტრუქციიდან მოდის, თანწყობილ წინადადებათაგან გამომუშავებულია, ისევე როგორც ქვეწყობის საფუძველი თანწყობაა.

შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ქვეწყობა მასდარული კონსტრუქციიდან მომდინარეობს, რამდენადაც მარტივი წინადადება საფუძველი რთული წინადადების გამოსამუშავებლად, მაგრამ ეს ვარაუდი გარკვეულ დაბრკოლებებს ეღობება: ჭერ-ერთი, ქართულში ქვეწყობილი წინადადება არსებითად ერთი მარტივი წინადადების საფუძველზე არ იქმნება, თანწყობილ წინადადებათა ნიადაგზე წარმოიშობა და, მეორეც, მასდარი — როგორც გრამატიკული კატეგორია — შედარებით გვიანდელი ფორმაციისაა მას ვერ მივიჩნევთ ზმნის პირველი ფორმის შემცველ კონსტრუქციასზე უწინარესად. ქვეწყობასა და მასდარულ კონსტრუქციას აქვთ ერთი საწყისი — თანწყობის კონსტრუქცია. ამ უკანასკნელიდან არსებობს განვითარების ორი გზა: ერთი მხრით მუშავდება ქვეწყობა, ე. ი. ორ მარტივ წინადადებათაგან, რომლებიც გრამატიკულად დამოუკიდებელნი არიან, ხოლო ლოგიკურად ერთმანეთთან მჭიდრო ურთიერთობაში მყოფნი, ერთი იქცევა მთავარ წინადადებად, მეორე — დამოკიდებულად, რამდენადაც თანწყობის საფეხურზე ლოგიკური დაქვემდებარება შემდეგში გრამატიკულ დაქვემდებარებადაც იქცა. ეს არის წინადადების ევოლუციის ერთი გზა. ამის გვერდით არსებობს ენაში მეორე გზა: ესაა წინადადების ნომინალიზაციის აკენ მიდრეკილება: ნაზმნარი სახელის გამოვლენა სათანადო კონსტრუქციის შესაბამისად.

ინდოევროპულ ენებში სახელადი ფორმების წყარო იყო იმთავითვე ნაზმნარი სახელი, რომელიც იღვა ირიბ ბრუნვაში და გამოიყენებოდა გარემოებებად, ინდოევროპული ენებისათვის მიმღეობა, გამოყენებული დაქვემდებარებული წინადადების ფუნქციით, უძველესია. მეიე თავის შედარებითს გრამატიკაში მიუთითებს, რომ თანამედროვე ენის ქვეწყობის კონსტრუქციის ბადალია ძველ ინდოევროპულ ენებში სახელადი კონსტრუქციები. ყოველი ზმნის ფუძეს, პირიელი ფორმის გვერდით, მოეპოვებოდა ზედსართავი, რომელსაც ეუწოდებთ მიმღეობას. ეს მიმღეობა სახელადი ფორმაა, — განაგრძობს მეიე, — მაგრამ იგი იგუებს იმავე დამატებებს, რომ-

ლებიც ახლავან პირიელ ფორმას ზმნისას¹. ამავე სახელადი კონსტრუქციის მეორე ფორმაა ინფინიტივი, რომელიც ვაჭოშუ-წავდა ძველი აბსტრაქტული სახელის საფუძველზე და რომელიც აგრეთვე გამოიყენება ძველ ინდოევროპულ ენებში (და ახალშიც) დაქვემდებარებული წინადადების როლში. მიეკედლა რა ინფინიტივი ზმნის სისტემას, ამასთანავე, შეინარჩუნა სახელის თვისება და ჩვენ ვხვდებით გერმანულ ენებში ბრუნებად ინფინიტივს. ძველ გერმანულში ინფინიტივი შიკემით ბრუნვაში დგას და გამოხატავს დამოკიდებულ წინადადებას მარტივი წინადადების ფარგალში. ფრჩხილებში შევნიშნავ, რომ ზოგ ენაში ინფინიტივმა შეინარჩუნა წმინდა სახელური ხასიათი. მაგალ., სპეციალისტები მიუთითებენ ძველ ირლანდურზე, სადაც ინფინიტივებად გამოყენებულა ნაზმნარი სახელები, რომლებმაც შემოინახეს ნათესაობით ბრუნვაში მართვის ძალა და რომლებიც ხშირად ეტიმოლოგიურად განსხვავებული არიან იმ ზმნის პირიელი ფორმისაგან, რომლის სისტემაში ისინი შედიან, — მაგრამ ეს მხარე საკითხისა ჩვენთვის ამჟამად საინტერესო არ არის.

ამგვარად, როგორც ცნობილია სპეციალური ლიტერატურიდან, ინდოევროპულ ენებს განვითარების ძველ საფეხურებზე დაქვემდებარება გამოხატული აქვთ ორი სახით: ზმნის პირიელი ფორმის შემცველი კონსტრუქციით (ე. ი. ტიპობრივი ქვეწყობით, როდესაც გვაქვს მთავარი და დამოკიდებული წინადადება) და ნომინალური კონსტრუქციით (ე. ი. ინფინიტივური და მიმღობითი ფორმებით). აქ ჩვენთვის მნიშვნელოვანია ამ ორი კონსტრუქციის თანაბარსებობის ფაქტი, თორემ ის გარემოება, რომ ძველ საფეხურებზე ეს ორი კონსტრუქცია ჯერ კიდევ საკმარისად ჩამოყალიბებული არ არის, არსებითი მნიშვნელობის მქონე არაა.

როგორია ინდოევროპული ენების სინამდვილეში ამ ორი კონსტრუქციის შემდგომი განვითარება? ისინი პარალელურად ვითარდებიან და დღევანდელ საფეხურზე ძალაშია როგორც ქვეწყობის, ისე ნომინალური კონსტრუქცია. მაგრამ აქ უნდა შევნიშნოთ შემდეგი: ახალევროპულ ენებში (და აქ უმთავრესად ივარაუდება გერმანული ენები) თანდათანობით ბატონდება ნომინალური კონსტრუქცია, ე. ი. ინფინიტივური თუ გერუნდიალური კონსტრუქცია. ამის მიზეზად სპეციალისტები მოიხსენიებენ გარდაცემას ინდოევროპული ენების სტრუქტურაში. სახელდობრ — ფლექსიურობიდან ანალიზურობისაკენ მსწრაფებას.

¹ A. Meïe, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, 19: 8, стр. 377.

აქ არ შევლივართ ამ საკითხის დეტალურ განხილვაში, ჩვენი მიზანია მიუთითოთ, რომ სხვა სისტემის ენებში, როგორცაა ინდო-ევროპული ენები, ანალოგონი დაიძებნება ქართული კონსტრუქციების შესაბამისად.

მასდარული კონსტრუქციის მომდინარეობას თანწყობილ წინადადებათაგან, პირველ ყოვლისა, გვაფიქრებინებს მასდარის გამომწვევი ზმნის ტიპის ანალიზი.

ზმნები, რომელთაც დამატებად მოუღოთ მასდარი, უმთავრესად არიან *verba sentiendi* და *verba declarandi* (უბრძანა, უთხრა, სთხოვა, მოაქენა, ვევედრე და მისთ.). ჰრქუა, ბრძანა, ვითხოვთ, ვევედრებით ტიპის ზმნები, საგულეველია, თავდაპირველად მოითხოვდნენ დამოკიდებულ წინადადებაში პირდაპირი მეტყველების კონსტრუქციას. ეს უნდა იყოს უძველესი ფორმა სათანადო კონსტრუქციისა. ძველ ქართულში აქა-იქ ვიკერთ ამ უძველესი ვითარების მაჩვენებელ მაგალითებს („კრებული მოწაფეთა შენთაჲ, მამაო. მოსრულნი დღესასწაულსა შენსა წმიდასა, ვითხოვთ შენ გან, ღმერთშემოსილო ეეთჳმი: განმარინენ განსაცდელთა გან ეშმაკისათა ნეტარო“; „მაშინ მოვიდა მათა კაცი ღმრთისაჲ, რომელი ეტყოდა: „ვევედრენით ღმერთსა ფრიად და მოგცეს თქუენ მწყემსნი კეთილი“; „ამის თჳს ყოველთა გვეედრები: ნუსადა დამივიწყებთ ლოცვასა ღმრთისა მიმართ ყოველადე მლოცველსა თქუნსა“; „და აწ გვეედრებით საწყალობელისა მაგის თჳს დედაკაცისა, ითხოვა ქრისტჳს გან ბრალთა მისთა შენდობაჲ“ და მისთანანი).

ეს წინადადებები თანწყობილი წინადადებებია. ამ ტიპის წინადადებების შემდგომი განვითარება შეიძლება წავიდეს ორი გზით. ერთი გზაა მასდარული კონსტრუქციის გზა, ე. ი. პირიელი ფორმა ზმნისა უნდა გადაკეთდეს მასდარად: „ვითხოვთ განრინებად...“, „უბრძანა შენებად“. მეორე გზა ქვეწყობის კონსტრუქცია: ერთი წინადადება დამოკიდებულად იქცევა ამ გზით: ზმნა მესამე პირის ფორმად გადაკეთდება და შემდგომს საფეხურზე კავშირი გამომუშავდება: უბრძანა, ააშენოს — უბრძანა, რაჲთა ააშენოს; პირდაპირი მეტყველებიდან ირიბი მეტყველების ფორმა მივიღეთ (შდრ. უბრძანა ააშენე — უბრძანა ააშენოს).

ეს ორი ფორმა დაქვემდებარების გამოხატვისა ბუნებრივია ენის განვითარებაში და ერთმანეთის გვერდით არსებობენ. შესაძლოა ისინი ერთი წინადადების ფარგალშიც შეგვხვდეს: „ვევედრე ღმერთსა ჩემთჳს, რათა არა განმაშოროს წმიდასა კრებულსა შენსა და მარადის ხილვად წმიდასა პირსა ჩემსა“ (ზარზმ.). საგულისხმო მაგალითია: ორივე კონსტრუქციაა ერთმა-

ნეთის გვერდით: „ევედრე... რათა არა განმავიწყდეს“ და „ევედრე ხილვად“.

მასდარი, რომელსაც დაეკისრა დამოკიდებული წინადადების შეკუმშულად გადმოცემა, ენაში აღიქმება, როგორც პირიერი ფორმა ზმნისა, თუმცა იგი ირიბ ბრუნვაში დასმული ნაზმნარი სახელია, ე. ი. ბრძანა, რამათა ააშენოს იგი-სთან შეპირისპირებით ბრძანა აშენებად იგი ერთ სიბრტყეზე მოსათავსებელია: ააშენოს იგი უღრის შენებად იგი-ს, პირიერი ფორმის ფუნქცია აქვს მასდარს. ამიტომ არ არის უცხო და შეუძლებელი, რომ მასთან დაკავშირებულია სახელი გარკვეულ ბრუნვაში, ე. ი. პირდაპირი დამატება ახლავს, მართული სახელი ეხამება: შენებად იგი. ეს ისევე ბუნებრივი ჩანს ენის განვითარების გარკვეულ საფეხურზე, როგორც მისი ბადალი კონსტრუქცია: ააშენოს იგი. აქ მელანდება მასდარის ზმნური ძალა ჯერ კიდევ, და ეს სინტაქსური კონსტრუქცია გადმონაყოლია იმ თანწყობის ვითარებიდან, როდესაც პირიერ ფორმასთან დაკავშირებული იყო მართული სიტყვა — პირდაპირი დამატება. ამით აიხსნება, რომ ძველი ქართლის ტექსტებში საკმაო რაოდენობით გვხვდება მასდართან სახელობით ბრუნვაში შეხამებული სახელი. ივლისხმება ამ ტიპის ფაქტები, არაიშვიათი ძველ ქართულ სალიტერატურო ენაში — როგორც ორიგინალურ, ისე ნათარგმნ ძეგლებში: „იეზებელს ხეგულეობდა დაპყრობად ვენაკი იგი ნაბუთქსი“¹. ამის გვერდით, შედარებით იშვიათად, ძველსავე ენაში მასდარს შეხამება მიცემითი ბრუნვის ფორმაც. ივლისხმება ამ ტიპის ფაქტები. დადასტურებული როგორც ორიგინალურ, ისე ნათარგმნ ძეგლებში: „ღირს იქმნეს შიღებად კორცსა და სისხლსა ქრისტქსსა“¹.

როგორც ვხედავთ, მასდარი ავლენს მისი ბუნებისათვის უჩვეულო თვისებას: მართვის ძალა აქვს. აშკარაა, ეს აახლოებს მას ინფინიტითან. და აქ, სრულიად ბუნებრივია, მოგვაგონდება ინდო-ევროპული ენები, კერძოდ კლასიკური ენები, რომლებთანაც ქართულ ენას მკიდრო კავშირი ჰქონდა თარგმანებისა თუ უშუალო ურთიერთობის გზებით. მართალია, პირდაპირი დამატების შეხამება მასდართან ჩვენ მიერ გაგებულია, როგორც საკუთარ ნიადაგზე მიღებული სინტაქსური კონსტრუქცია, მაგრამ ამ კონსტრუქციის სტაბილიზაციას ენის განვითარების გარკვეულ მონაკვეთში უთუოდ ხელს შეუწყობდა კლასიკური ენები, სადაც შესაბამისი

¹ შდრ., აგრეთვე: „რამათვის აღავსო გული შენი ეშმაქმან... გამოქუებად სასყიდელსა მის დაბისასა“ (საქმე მოციქ. 5, 3).

მდგომარეობა გვაქვს. მართალია, ამ მხრივ ჩვენ განსხვავებულ მასალას არ გვაძლევს თარგმნით და ორიგინალური ძეგლების შედარება (ორივეგან თანაბარი ვითარებაა), მაგრამ ამ ფაქტს ვერ მივანიჭებთ გადამწყვეტ მნიშვნელობას. პრინციპულად აქ არა გვაქვს განსაკუთრებული მდგომარეობა: ცნობილია, რომ ანგლოსაქსურში ან ძველ გერმანულში გამომუშავებულია კონსტრუქციები ბერძნულისა თუ ლათინურის ჩაურევლად, მაგრამ სპეციალისტები ხაზს უსვამენ იმ ფაქტს, რომ სათანადო კონსტრუქციების ჩამოყალიბებისათვის თუ სტაბილიზაციისათვის გარკვეული როლი ენიჭება თარგმანს — ბერძნულსა და ლათინურს. ბერძნულსა და სომხურში შესატყვის ადგილებში იგივე კონსტრუქციაა: მასდარს აქ ეფარდება ინფინიტივი, რომელიც აკუზატივში მართავს სახელს.

ყოველ შემთხვევაში, ქართულში მასდარის მიერ მართვის უნარი პირდაპირი დამატებისა უთუოდ ინდოევროპული ენებიდან მომდინარედ რომ მივიჩნიოთ, ამის საწინააღმდეგოდ ლაპარაკობენ მთას კავკასიურ ენათა მონაცემებიც. ვლ. ფანჩვიძემ სპეციალურ ნაშრომში — „ინფინიტივის ფორმათა წარმოება და მნიშვნელობა უდიურ ენაში“ ნათელყო, რომ უდიურში გვაქვს თავისებური კატეგორია, გარდამავალი ხასიათის ფორმები, როდესაც მასდარ ინფინიტივის თვისებას ავლენს. უდიურის ეს ანალოგია საინტერესოა არა ქართული შესატყვისი ფორმის გენეზისისა თუ უდიურთან მისი მიმართების მხრივ, არამედ საყურადღებოა პრინციპული თვალსაზრისით.

მასდარული კონსტრუქციისა და ინდოევროპულ ენათა ინფინიტიური კონსტრუქციის ურთიერთობისათვის საჭიროა, გარდა სტრუქტურული შეხვედრებისა, ყურადღება მივაპყროთ მათს სემანტიკურ მხარეს. ინფინიტივს ინდოევროპულ ენებში (სათანადო კონსტრუქციაში) მიზნობითობის ფუნქცია აქვს, მიზნის კატეგორიაზე მიუთითებს. ესაა *infinitivus finalis*. სხვანაირად რომ ვთქვათ, იგი მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების შინაარსის გადმომცემია. მისი ნომინალური ბადალია. ინგლისური *to* თუ გერმანული *zu* — ინფინიტივის წინ — სათანადო მიზნითი შინაარსის გამომხატველი წინდებულებია. უამათობაც ფინალურ სემანტიკაზე მიგვიითითებს.

პირდაპირი ანალოგიაა ქართულშიც: მასდარი მასდარულ კონსტრუქციაში მიზნის კატეგორიას გამოხატავს. ეს ჩანს როგორც გარემოებით-მასდარულ კონსტრუქციაში, როდესაც მასდარი მიზნის გარემოებაა წინადადებაში („დასხდეს სერობად“), ისევე დამატებით-

მასდარულ კონსტრუქციაში, თუმცა იგი აქ მიზნის გარემოებად არ გვევლინება. მართლაც, ყველა ზმნა, რომლებიც ქმნიან მასდარულ კონსტრუქციას, მიზნის სემანტიკას შეიცავს, მოქმედება პერსპექტივაშია ნაწარადღევი (ბრძანა, აიძულა, სურს...; განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ზმნათა ამ მწკრივში დაწყება-ს: „იწყო შენებად იგი“, — მაგრამ მოქმედება თუ მისი შედეგი აქაც მომავლის აქტია). რომ მასდარული კონსტრუქცია infinitivus finalis-ის ბადალია, ეს კარგად ჩანს შემდეგიდანაც: მასდარული კონსტრუქციის შესატყვისა ქვეწყობილი წინადადება ხომ მიზნითია. შდრ. ბრძანა შენებად იგი — ბრძანა, რაჟთა ააშენოს იგი. შენებად იგი-ს ფარდია რაჟთა ააშენოს იგი და ეს ხომ მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებაა! აქვე უნდა დაესძინოთ, რომ ამგვარი წინადადება დამატებითია. ამგვარად, იგი მიზნით-დამატებითია.

მასდარი ვითარებით ბრუნვაში გვევლინება სათანადო კონსტრუქციებში. ეს იმას მოწმობს, რომ ვითარებით ბრუნვას დაკისრებია მიზნის სემანტიკის გადმოცემა. ამავე რიგისაა მომავლის მიმღეობის ვითარებით ბრუნვაში დასმა: წავიდა გასაკეთებლად (=წავიდა კეთებად). ძველ გერმანულში ინფინიტივი — შესატყვის ფორმებში — მიცემით ბრუნვაში ღვას. ასეთივე მდგომარეობა გვაქვს სემიტურ ენებში. ქართულში ვითარებითი ბრუნვა და მიცემითი ერთი ყალიბის ბრუნვებად წარმოგვიდგება. არ უნდა იყოს შემთხვევითი, რომ ძველ ქართულში მასდარულ კონსტრუქციაში მასდარი, გარდა ვითარებითისა, მიცემითშიც გვხვდება, თუმცა მეტად იშვიათად:

და ვითარცა მიიღეს საზრდელი, კუალად იწყეს სულისა ცხობისა ზრაზვასა (ხანძთ. მ. ვ. 60); ...სურვიელ იყო ხილვასა მათსა (ზარზმ. 156,11); ...შეკრებოდეს ლოცვასა და ზიარებასა (არიმათ 46,44). შდრ. ვარიანტში: ...შეკრებოდეს ლოცვისა და ზიარებისათჳს. შდრ. შეკრებოდეს ლოცვად და ზიარებად; ...და ეტყოდა მათ მიცემასა შენთუის... (ქ.-ეტრ. 148,4). შდრ. და ეტყოდა მათ მიცემად შენთუის.

ზემოთ აღინიშნა, რომ ზმნის პირიელი ფორმის გადაკეთება მასდარად — თავისი განვითარების პირველ საფეხურზე — არ არის ჯერ კიდევ სრული ნომინალიზაცია წინადადებისა, რამდენადაც მასდარს ცხოვლად ატყვია ზმნის ნიშნები, მართვის უნარიც აქვს, მაშასადამე — ამ ახალი კატეგორიის ზმნური ხასიათი ჯერ კიდევ საგრძნობია. დროთა ვითარებაში იმარჯვებს მასდარის სახელური საწყისი და ამის შედეგია, რომ იგი თანდათან კარგავს პირდაპირი ობიექტის მართვის უნარს, მსაზღვრელად

გვევლინება სახელი. თავდაპირველად მასდარს ეხამება ნ ა ნ ა თ ე -
ს ა ო ბ ი თ ა რ ი ვ ი თ ა რ ე ბ ი თ ი და ძ ე ე ლ ქ ა რ თ უ ლ შ ი
ე ს უ ფ რ ო ხ შ ი რ ი ა. ამგვარად, ძველ ქართულშივე იჩრდი-
ლება მასდართან პირდაპირი ობიექტი და გზას იკაფავს ისეთი ფორ-
მები, საიდანაც ჩანს, რომ მასდარის სახელური ფუნქცია ბატონ-
დება.

ამგვარად, ბრძანა შენებად იგი-ს ტიპის წინადადების რღვევა და-
წყებულია ადრიდანვე და ძველი ქართულის ტექსტებში ჩვენ ვადას-
ტურებთ ფორმათა რყევას. საშუალო ქართულის მოგვიანო ხანაში
და, განსაკუთრებით, ახალ ქართულში საბოლოოდ დამკვიდრდა ბრძა-
ნა მისი (ა)შენება, პირდაპირი დამატება მსაზღვრელად იქცა. მსაზღვ-
რელად ქცევის პროცესის ხელისშემწყობია მასდარის სახელობით
ბრუნვაში გამოვლენა, ნაცვლად ვითარებითისა, როდესაც მასთან
შეწყობილი სახელი არ იმართვის სახელობით ბრუნვაში, არამედ შე-
თანხმებულია მასთან ინვერსიის შემთხვევაში, ხოლო ნათესაობით
ბრუნვაში — მართული, როდესაც მსაზღვრელი წინ უძღვის საზღვ-
რულს.

ძველ ქართულში არაიშვიათია სათანადო შემთხვევებში მასდარის
დასმა სახელობით ბრუნვაში: იგულისხმება ამ ტიპის ფაქტები: „და
უბრძანა ერსა მას დასხდომაჲ ქუეყანასა ზედა“.

რყევა სახელობით და ვითარებით ბრუნვებს შორის შესამჩნევო
ხდება ერთი წინადადების ფარგალშიც: მაგალ. „...აუწყა ქრისტემან...
ღირსებაჲ და ...მიგებად მისა“.

განსხვავებულ მასალას გვაწვდის შედარება ერთი და იმავე ტექს-
ტის სხვადასხვა რედაქციისა: შდრ. მთ. 27,64 = DE—C; მთ. 15,26
DE—C; მთ. 16,21 = DE—C; მთ. 28,20 = DE—C; მთ. 7,11 = DE—C;
მთ. 19,17 = DE—C და სხვ.

მასდარი რომ ვითარებით ბრუნვაში დგომის თვისებას კარგავს
და სახელობითი უმუშავდება სათანადო კონსტრუქციაში, იმის თავ-
დებია, რომ მას უკვე ეცლება ძალა პირდაპირი ობიექტის მართვისა
და ეს პირდაპირი ობიექტი თანდათანობით მსაზღვრელად იქცევა. ამ
გზაზე კი მასდარის სახელობით ბრუნვაში გამოვლენა კ ო ნ ს ტ რ უ ქ-
ცი ი ს გ ა რ დ ა ტ ე ხ ი ს მ აუწყებელია. ამგვარად, დამკვიდრდა
ამ ტიპის ფორმები: ბრძანა ეკლესიის აშენება, სთხოვა საქმის გაკე-
თება და მისთანანი.

ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარი შემოირჩინა მხოლოდ
ცოცხალმა მეტყველებამ — მთის კილოებმა:

ჩვენაც ნადირობად წავალთავ (ხევს.); იქ იმ ციხის გატეხად
მოსრულიყვენეს ქისტებ (თუშ.); ერთ ქისტ ჩამოსულუყუტ გზის

შეკვრად (იქვე); მოვიდეს მოშუელებად (იქვე); წაველიტ ძა-
ხებად იმ დიაცისათ (იქვე) და მრ. სხვ.

მაგრამ უნდა ვიცოდეთ, რომ ასეთი ევოლუცია განიცადა მასდა-
რული კონსტრუქციის დამატებით-მასდარულმა სახეობამ.

სხვა გზით მიდის გ ა რ ე მ ო ე ბ ი თ-მ ა ს დ ა რ უ ლ ი კონსტრუქ-
ციის განვითარება: ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარის ნაცე-
ლად ამ კონტექსტში მომავლის მიმღეობა მუშავდება. ამ
გარდატეხის საწყისები შეიმჩნევა ძველ ქართულშივე. იგულისხმება
ამ ტიპის ფაქტები: „...მოსცა თუისთა მოწაფეთა კორცი და სისხლი
მისატევებლად ცოდვათა“. იხილე: მთ. 8,4; შუშან. 40, XV, 12;
45, XIX, 1; 46, XX, 6; ბასილი 233,6; ხანძთ. ივ. ია, 33; ზარზმ. 167,1
და სხვ.

ძველ ქართულში მიმღეობითი ფორმების ხვედრითი წონა ნაკლე-
ბია, შედარებით მასდართან, სათანადო კონსტრუქციაში; საშუალო
ქართულში მისი არე ფართოვდება, ზოლო ახალი ქართულისათვის ის
აბსოლუტურ ნ ო რ მ ა დ ყალიბდება.

ძველ ქართულშივე ამავე კონსტრუქციის გამომხატველია თვის
თანდებულიანი მასდარი. იგულისხმება ამ ტიპის მაგალითები: „...და
მას მოციქულსა შეწყნარებისათს ვევედრებოდით“. იხ., მაგალ.,
შუშან. 8. III, 7; არიმათ. 44,2; 71,1; ზარზმ. 149,26; 160,32 და სხვ.

ამგვარი კონსტრუქციის ნიმუშები ძველ ქართულში კანტიკურ-
ტად გვხვდება. -თვს თანდებულიან მასდარს ძველ ქართულში მ ი-
ზ ე ზ ი ს გ ა რ ე მ ო ე ბ ი ს მნიშვნელობა აქვს ჩვეულებრივ.

საამისო პარალელს ვნახულობთ ინდოევროპულ ენებშიც. მაგალ..
საშუალინგლისურის ადრინდელ ტექსტებში infinitivus finalis-ის
სემანტიკა გამოხატულია for წინდებულთ, რომელიც უდრის ქართ.
თვის თანდებულს.

როგორც ვხედავთ, თვის თანდებულიანი მასდარი იმავე შინაარსს
გამოხატავს, რასაც ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარი: შეკრ-
ბებოდეს ზიარებისათს = შეკრბებოდეს ზიარებად. ვითარებითი
ბრუნვა და თვის თანდებული სემანტიკურ სიახლოვეს ამქლავნებენ
ამით. ეს სიახლოვე სხვა მხრივაც ჩანს: რაჟსათს და რად პარალელუ-
რი ფორმებია.

კავშირები სალიტერატურო ენის სამივე საფეხურის მიხედვით

ამად რომე(ლ)	ჯორ(ე)(უა)
(ა)მით რომე(ლ)	თუარა
(ა)მისთვის რომ	თუარემ
(ა)მისთვის რომელ	თიოქო(ს)
(ა)მიტომ რომ	თორადა
ან	თორემ
ანდა	თუ
ანუ	თუ არა
ან(უ)...ანუ. ანუ...ან(უ)	თუმც(ა)
ანუ თუ	თუნდ(ა) (უ)
არა (თუ)... არამედ	უნდ... თუნდ
არა...არცა	თუნდაც რომ
არც(ა)...არც(ა)	თუ რომ
ასრუ რომე(ლ)	თუ სთქუა
აღარც...აღარც	თუცა თუ
გარნა	(რ)მიტომ რომ
გინა(თუ)	ისე რომ
გინდ(აუ)	კი(ღუე)
გინდა...გინდ	მაგრა
ღალათუ	შავრამ(ე)
ღალაცათუ	მანამ(ღის)
ესრუ რომელ	მართალია
ვერც(ა)...ვერც(ა)	მაშინ როდესაც
ვიდრე(უა)	მაშინ როცა
ვით	ნუ...ნუცა
ვითარ	ნურც...ნურც
ვითარ-იგი	ნუუკუე
ვითარ(უა)	ნუცა...ნუცა
ვითარცა-იგი	ოღეს
ვითარცა რამ	ოღეს-იგი
ვითარმედ	ოღესცა, ოღესაც
ვითა(უა)	ოღონდ
ვითომდა	რაგვარ(უა)
ვითომ(უა)	რაგვარად(აუა)
ვინადგან	რაგინდ
ვინაიდან	რადგან(აუ)
ვინა(მ)თგან	რადუნნი(უა)
ვინამ(თ)უა-იგი	რაზომიც
ვინამ(უა)	რაზომ(უა)
ვინემ(ღის)	რათგან
ვინ(უა)	რაკი
ვინც რომ	რამდენიც, რამდენადაც
ვირემ(ღის)	რამეთუ

რა(ე)თა
 რა(ე)
 რამ-იგი (ესე)
 რა(ე)ოდენი-იგი
 რა(ე)ოდენ(ცა)
 რა რომ
 რა(ს)ეაშს
 რაც
 რაც რომ
 რაც უნდა
 როგორც
 როგორც(ა)
 როგორც... ისე
 როგორც კი
 რომელ-
 რომელი
 რომელი-იგი (ეგვი. ესე)
 როდესაც
 როდესაც რომ

რომ
 რომელიც(ა)
 რის
 როცა
 როცა რომ
 სადა
 სადა-იგი
 სადამდის(ცა)
 სადაც(ა)
 სადაც(ა)რომ
 საიდანაც
 საითკენაც
 სანამ(დის)(აც)
 საცა
 სით(ცა)
 უკ(უ)ეთუ
 ლათუ
 ხან...ხან
 ხოლო

ტ ა ბ ე ლ ა № 2

კავშირები ძველ ქართულში

ამისთვის რომელ
 ანუ(თუ)
 არა(თუ) ...არამედ
 არ(ცა)ა...არცა
 გარნა
 გინა(თუ)
 და
 დალათუ
 დალაცათუ
 ვიდრემდე
 ვიდრე(ცა)
 ვითარ
 ვითარ-იგი
 ვითარმედ
 ვითარცა
 ვითარცა-იგი
 ვითარცა რამ
 ვინამთგან
 ვითარცა-იგი
 ვინამ(ცა)
 თუმცა
 თუ(ცა)

ნუუკუე
 ნუ(ცა)...ნუცა
 ოდეს-იგი
 ოდეს(ცა)
 რაედენი
 რამეთუ
 რა(ე)
 რა(ე)თა
 რამ-იგი(ესე)
 რა(ე)ოდენი-იგი
 რა(ე)ოდენიცა
 რა(ს)ეაშა
 რომელ
 რომელი-იგი (ეგვი. ესე)
 რომელიცა
 სადა
 სადა-იგი
 სადაცა
 უკუეთუ
 ლათუ
 ხოლო

კავშირები საშუალო ქართულში

ამდ რომე	მაგრა(მე)
(ა)მით რომელ	მანამ(ღის)
ა(ი)მისთვის რომ(ელ)	ნუ(ცა)...ნუცა
ანუ	ოდეს(ცა), ოდესაც
ან(უ)...ანუ. ანუ...ან(უ)	რა
არ... არცა	რაგვარ(ცა), რაგვარადაცა.
არა(თუ)...არამედ	რადგან(აც)
ასრე (ესრე) რომ(ელ)	რაზომიც
გარნა	რაზომ(ცა)
გინა	რათა
გინდ(ა)	რათგან
და	რა(მ)ოდენ(ცა)
ვერც(ა)...ვერც(ა)	რარიგადაც
ვიღრემდე	რა რომ
ვიღრე(ცა)	რაც(ა)
ვით	როგორც(ა)
ვითარცა	როდეს(აც)
ვითა(ცა)	რომ(ე)
ვინათგან	რომელ
ვინემ(ღის)	რომელიცა
ვინ(ცა)	როს
ვირემ(ღის)	როცა
ვირ(ე)(ცა)	სად(ა)
თვარა	სადამღის(ცა)
თვარემ(და)	სადაცა
თორადა	სად(აც) რომ
თუ არა	სანამ(ღის)
თუმცა	საცა
თუნდა	სით(ცა)
თუ სთქუა	უკ(უ)ეთუ
თუ(ცა)	ხან...ხან
თუცა თუ	ხოლო
კი	

კავშირები ახალ ქართულში

(ა)მიტომ რომ	მართალია
ან	მაშინ როდესაც
ან...ან(და)	მაშინ როცა
ანდა	ნურც...ნურც
ანუ	ოღონდ
არათუ (არამცთუ)... არამედ	რა
არც...არც	რავინდ
ასე რომ	რადგან(აც)
ალარც...ალარც	რათა
გინდ...გინდ	რაკი
გინდ(აც)	რამდენადაც
და	რამდენიც
ესე იგი	რარიგადაც
ვერც...ვერც	რა რომ
ვიდრე	რაც
ვიდრეშდე	რაც რომ
ვით	რაც უნდა
ვითომდა	რაწამს
ვითომც	როგორიც
ვინაიდან	როგორც
ვინემ	როგორც...ისე
ვინც	როგორც კი
ვინც რომ	როდესაც
თითქო(ს)	რომ
თორემ	რომელიც
თუ	როს
თუ არა	როცა
თუმცა	სადამდისაც
თუნდ... თუნდ	სადაც
თუნდაც	სადაც რომ
თუნდაც რომ	საიდანაც
თუ რომ	საითქენაც
(ი)მიტომ რომ	სანამ(დისაც)
ისე რომ	საცა
კი, კიდევ	ხან...ხან
მაგრამ	ხოლო
მანამ	

კავშირები. რომლებიც გავრცელებულია ა) მხოლოდ ძველ ქართულში, ბ) მხოლოდ საშუალო ქართულში, გ) მხოლოდ ახალ ქართულში

ძვ. ქართული	საშ. ქართული	ახალი ქართული
ანუთუ	ამად რომე	ანდა
გინათუ	(ა)მით რომე(ლ)	ასე რომ
ღალათუ	ამისთვის რომ	ალარც...ალარც
ღალაცათუ	ან(უ)...ანუ.	ესე იგი
ეითარმედ	ანუ...ან(უ)	ვისც რომ
ეითარცა-იგი	ასრე(ესრე) რომელ	თითქო(ს)
ეითარცა რამ	ვირემ(დის)	თორემ
ეინამთვან	ვირ(ე)(ცა)	თუნდ...თუნდ
ეინამთცა-იგი	თვარა	თუნდაც
ეინამცა	თვარემ(და)	თუნდაც რომ
ნუუკუე	თორადა	თუ რომ
ოდეს-იგი	თუ სთქუა	(ი)მიტომ რომ
რამეთუ	მაგრამ(მე)	ისე რომ
რამ	რაგვარ(ცა)	მაგრამ
რამთა	რაგვარადაცა	მართალია
რამ-იგი	რაზომიც	ოღონდ
რამოდენი-იგი	რაზომ(ცა)	რაჭინდ
რამოდენიცა	რათვან	რამდენადაც
რა(ს)ეაშს	რა(მ)ოდენ(ცა)	რამდენიც
რომელი-იგი	რომე	რაც რომ
რომელი-ეგე	სით(ცა)	რაც უნდა
რომელი-ესე		რაწაშს
სადა-იგი		როგორიც
ღათუ		საიდანაც
		საითქენაც

სალიტერატურო ენის საფეხურების (ძვ.—საშ.—ახ.) საერთო
კავშირები

ძვ.—საშ.—ახ.	ძვ.—საშ.	საშ.—ახ.
ანუ(თუ)	(ა)მისთვის რომელ	ანუ
არა...არამედ	ანუ	არა(თუ)...არამედ
არ(ე)(ა)...არც(ა)	არა...არამედ	არც(ა)... არც(ა)
და	არ(ა)...არცა	გინდ(ა)ც
ვიღრე(ეა)	და	და
ვით(არ)	გარნა	ვერც(ა)... ვერც(ა)
ვინა(ა)თგან	გინა	ვიღრემდე
ვინაიდან	ვიღრემდე	ვიღრე(ეა)
ვინ(აჲ)ც(ა)	ვიღრე(ეა)	ვით
თუმცა	ვითარ	ვინათგან
თუ(ეა)	ვითარცა	ვინაილგან
ოღეს(ეა)	ვინა(ა)თგან	ვინემ(ღის)
რა(ა)	თუმცა	ვინც(ა)
რა(ა)თა	თუ(ეა)	თუ
რომელიც(ა)	ნუ(ეა)... ნუცა	თუ არა
სადაც(ა)	ოღეს(ეა)	თუმცა
ხოლო	რა	ქრ შაგრამ(ე)
	რათა	მანამ(ღის)
	რა(ა)ოღენ(ეა)	რა
	რომელ	რადგან(ა)ც
	რომელიცა	რათა
	სადაც(ეა)	რარივადაც
	უკ(უ)ეთუ	რა რომ
	ხოლო	რაც(ა)
		რაც(ა)
		როგორც(ა)
		როდესაც
		რომ
		რომელიც(ა)
		როს
		როცა
		სანამღისაც
		სადაც(ა)
		სანამ(ღის)(ა)ც
		საცა
		ხან... ხან
		ხოლო

ქართული სალიტერატურო ენის სამივე საფეხურის
კორელატები სალიტერატურო ენის სამივე საფეხურის
მიხედვით

ტ ა ბ უ ლ ა № 7

კორელატები სალიტერატურო ენის სამივე საფეხურის
მიხედვით

აგრე	ესრეთვე	მაშინვე
ამ(ა)	იგი	მაშინცა
ამად	იმ(ა)	მაშინაც
(ა)შით	იმდენი	მეყსეულად
(ა)მისთვის	ის(ი)	მუნ(ცა)
ამისთვის(ცა)	ისე	მუნ(თ)ქუესვე
(ა)მიტომ	ისეთი	მუნით
ასე	ის-ის იყო	მუნითგან
ასრე	ის-იყო	რუნითკენ
ეგზოში	ისრე	მყის
ეგოდენ	იქ	ყველგან
ეგრე	იქით	ყოველი
ეგრეთ	იქითკენ	ყოველივე
ეგრეთვე	მაინც	უველა, ყველა
ეგრეცა	მანამ	
ეგრეთცა	მანამდი(ს)	
ეს(ე)	მარამდი(ს)	
ეს-ეს იყო	მას უამსა	
ესრე	მაშ(ა)	
ესრეთ	მაშინ	

СОЮЗЫ В ГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

(Резюме)

ВВЕДЕНИЕ

Вопросы синтаксиса сложного предложения не разработаны в языковедении с достаточной полнотой.

До сих пор всесторонне, монографически, в историческом плане не изучена, например, категория союза.

В индоевропейской лингвистике природа союзов в основном учитывается при исследовании конструкций сложного предложения. Правда, традиционно наука резко ставила проблему гипотаксиса, но специалисты этой области заостряют внимание в основном на ранних этапах образования гипотактических конструкций; что же касается позднейшего развития подчинения, последнему уделяется мало внимания.

Наука традиционно механически делит сложное предложение на подчинительные, сочинительные и асиндетические конструкции, но эта классификация встречает много препятствий; содержание понятий паратаксиса и гипотаксиса не определено резко, не очерчены ясно их границы; критического отношения требуют к себе также и методологические основы синтаксиса сложного предложения: классификация предложений по существу производится по логико-семантическому принципу, однако мало внимания уделяется исследованию грамматической структуры сложного предложения, выявлению его конструктивных элементов.

Всестороннее изучение союзов дало нам возможность произвести наблюдение над конструктивными формами сложного предложения и тем самым несколько облегчить установление формальных признаков структуры, главным образом гипотаксиса. Этим путем можно избавиться от традиционной точки зре-

ния, а также поставить на твердую основу грамматическую характеристику строения сложного предложения. В нашей работе как раз заострено внимание на таких конструктивных формах, какими являются порядок слов, интонация, морфологическое выражение синтаксической связи (наклонение и время глагола-сказуемого) и др. Необходимо отметить, что анализ других формальных элементов сложного предложения и союзов внес больше ясности в господствующее понимание некоторых видов сложного предложения (имеются в виду установление двух типов уступительного предложения, учет структурного внутреннего различия обстоятельство-сравнительного предложения, разновидности целевых предложений и пр.). Изучение союзов привело также к установлению конструктивных особенностей прямой и косвенной речи, к определению так наз. „масдарного предложения“, к заострению внимания на ассиплетичных предложениях, к изучению системы корреляции, к постановке вопросов возникновения сложных предложений и др.

Разумеется, указанные выше узловые вопросы не последованы в нашей работе со всей полнотой; они затронуты лишь в той степени, в какой подсказывали нам интересы изучения непосредственно нашей темы—союзов. Иначе говоря, выяснение структуры союзов потребовало исследования некоторых конструктивных элементов сложного предложения.

Кроме того, следует обратить внимание на следующее обстоятельство. Из нашего труда явствует, что на древнейших ступенях развития грузинского литературного языка гипотаксис представлял собой вполне законченное явление с многообразными видами связывающих слов. Нельзя допустить, чтоб у нас вместе с возникновением письменности образовались законченные гипотаксические конструкции со сложной системой союзов и относительных слов. И это обстоятельство говорит о том, что литературный грузинский язык должен был пройти большой путь развития, что письменный язык V—VI веков должен был иметь свои корни в прошлом.

Работа представляет собой монографическое исследование. Она построена следующим образом.

Введение содержит постановку проблемы и исходные методологические установки.

Глава I: „Вопрос о союзах в грамматиках грузинского языка“. В разрезе союзов рассмотрены все основные работы по грамматике, начиная с XVII века и до наших дней.

Глава II: „Сочинительные союзы“. Дана дифференцированная характеристика союзов соединительных, разделительных, противительных и союзов тождества на протяжении исторического развития литературного грузинского языка.

Главы III—IV: „Подчинительные союзы“. Охарактеризованы подчинительные союзы места, времени, причины, цели, условные, условно-следственные, уступительные, обстоятельство-следственные, обстоятельство-сравнительные, подлежащие, дополнительные определительные—по периодам развития литературного грузинского языка.

Глава V: „Союзы в диалектах грузинского языка“. Описаны союзы всех видов в современной живой грузинской речи; под этим углом зрения исследованы все основные грузинские говоры: кахетинский, карталинский, ингилойский, ферейданский, месхский, рачинский, имеретинский, гурпийский, аджарский, имерхевский и так наз. „горские говоры“—хевсурский, шавский, тушский, мохевский, мтикульско-гудамакарский.

Глава VI: „Система корреляции“. Дана отдельная характеристика коррелятов, или соотносительных форм связи по типам придаточных предложений; установлено, какой союз с каким коррелятом выступает в главном предложении.

Глава VII: „Взаимозависимость союза и сказуемого“. Вскрыты конструктивные связи союза с глаголом (сказуемым) в предложении в аспекте наклонений и времен.

Глава VIII: „Морфологический анализ союзов и коррелятов“. Дана этимология союзов; отдельно анализируются союзы различного происхождения, а именно: союзы местоименно-наречного происхождения, союзы глагольного происхождения и союзы, образованные от частиц. Подвергаются анализу также и соотносительные союзы формы (корреляты), вскрывается их структура, прослеживается роль частиц и послелогов в построении союзов и их коррелятов.

Глава IX: „Семантико-функциональные взаимоотношения союзов“. Дается классификация союзов по их функциям и устанавливаются закономерности их развития.

Глава X: „Вопрос о генезисе подчинительных предложений по данным союзов“. Показано немаловажное значение изучения союзов для истории гипотаксиса в грузинском языке.

В конце даны сводные таблицы, список использованных памятник и литературных текстов (свыше 100 источников).

Исследование построено на изучении литературного грузинского языка на всем протяжении его развития и опирается на анализ грузинских литературных памятников, начиная с V—VI вв. и кончая нашими днями, т. е. опирается на памятники как древнегрузинского языка (V—XI вв.), так и языка средневекового грузинского (XI—XVIII вв.) и новогрузинского (с XVIII века) с учетом современных живых говоров. Иллюстративный материал к каждому союзу берется из всех перечисленных источников последовательно.

Г л а в а I

ВОПРОС О СОЮЗАХ В ГРАММАТИКАХ ГРУЗИНСКОГО ЯЗЫКА

В грамматиках грузинского языка (начиная с XVII века) вопрос о союзе как о части речи разбирался в разделе морфологии, а в синтаксисе этого вопроса касались лишь вскользь, в связи с разбором сложных предложений.

Группировка союзов, их классификация, терминология, а также толкование их различны у разных грамматистов. Недоработанность и противоречивая трактовка вопроса о союзах у них видны, главным образом, из следующего: 1) понятие союза нечетко отграничено от понятия частицы; по этой причине отдельные частицы трактуются как союзы почти у всех старых авторов грамматик; 2) отсутствует единая терминология; характерна нестрога названий типов союзов; 3) отсутствует должное теоретическое обоснование существующих типологических классификаций союзов,—не видно закономерности той или иной классификации; 4) бросается в глаза скудность иллюстративного материала и недифференцированная, неубедительная пода-

ча их; 5) оставлена без внимания система корреляции; 6) никто не пытался дать морфологическо-этимологический анализ союзов.

Эти выводы мы основываем на изучении всех основных грамматик XVII, XVIII, XIX веков—грамматик Маджо (Maggio), З. Шавшовапи, Антоиа I, С. Додашвили, академика М. Броссе, П. Иоселиани, Д. Квишиани, профессора Д. Чубинашвили (Чубинова), П. Квицардзе, Ф. Жорданна, А. Кутателадзе, С. Хундадзе, М. Джанашивили, И. Николашвили и др.

Грамматики перечисленных авторов в большей или меньшей степени носят характер школьного учебника.

Из научной грамматической литературы особо следует отметить исследования А. Шапидзе, который дал первую полную классификацию союзов (в новогрузинском), Н. Марра, Ари. Чикобава, В. Тошуриа, С. Каухчишвили, которые дали морфологическо-этимологический анализ некоторых союзов, и К. Додлуа и Р. Рогава, разобравших отдельные союзы в связи с генетическими вопросами сложного предложения.

Наша работа представляет собой первую попытку монографического исследования союзов на всем протяжении существования грузинского литературного языка с учетом фактов живых грузинских говоров; одновременно, в связи с изучением вопроса о союзах, исследуется также ряд вопросов о структуре сложного предложения.

Глава II

СОЧИНИТЕЛЬНЫЕ СОЮЗЫ

Сочинительные союзы участвуют в сложносочиненных предложениях и предложениях с однородными членами. Союзы этого типа составляют четыре группы: соединительные, разделительные, противительные и пояснительные (тождества).

а) Соединительные союзы:

da	nu(sa)...nuca
tu	nurc...nurc
arc(a)—arc(a)	ara...aramed

aṡarc...aṡarc
verc(a)...verc(a)

rogorc...ise

Обращает на себя внимание особая функция соединительного союза *da* ('и'). Имеются в виду те случаи, когда этот союз выступает в качестве соединения синонимических пар.

В языке особое место занимают плеонастические группы синонимических слов—парно употребляются такие синонимы, которые в смысловом отношении не являются абсолютно тождественными.

В поэтической и лексикологической литературе параллельные ряды объясняются как стилистический прием, своего рода риторическая фигура; параллельное употребление синонимов обычно понимается как средство усиления мысли, один из методов литературного эффекта в поэтическом языке; плеоназм употребляется для подчеркивания определенной мысли в высказывании.

Наряду с такими общеизвестными фактами в языке наблюдаются другого рода синонимические группы: в синонимических сочетаниях выделяется особый сектор парно употребляющихся слов, которые являются абсолютными синонимами. Иными словами: парно, с помощью соединительного союза «и» (=груз. *da*) употребляются слова (имена существительные!), которые по смыслу абсолютно идентичны. Напр. *riçi da zsaagi*, букв.: 'клятва и клятва'; *dgo da žami*, букв.: 'время и время'; *bedi da iṡbali*, букв.: 'судьба и судьба'; *ķereoni da santeli*, букв.: 'свеча и свеча'.

Нами собрано достаточное количество примеров данного явления из древнегрузинских текстов и современной речи.

Если для понимания релятивных синонимических пар приемлема традиционная точка зрения, то для раскрытия сущности абсолютных синонимических пар надо найти другое объяснение.

Наблюдение над материалом показывает, что каждая синонимическая пара содержит одно слово заимствованное и другое — принадлежащее к оригинальному лексическому фонду. Констатация этого фактического положения нас обязывает рассмотреть вопрос о синонимических параллелях в связи с проблематикой заимствования слов.

Одним из частных случаев заимствования слов является распространение ивоязычного лексического элемента, в то время как эквивалент соответствующего понятия в языке имеется. В таком случае один из способов внедрения иностранного слова определяется естественно выработанной в языке внутренней необходимостью употреблять параллельно эти синонимы, пока слово не укоренится на новой языковой почве.

Это явление можно назвать „синовимическим параллелизмом“.

В языке редко встречаются и такие синонимические пары, которые состоят из слов, принадлежащих к собственному лексическому фонду. Принцип синонимического параллелизма и здесь остается в силе. Одним из существенных случаев создания синонимов надо считать встречу разных диалектальных лексических единиц на одной плоскости, и в таком случае одно слово объясняет другое, являющееся чуждым и непонятным для данной языковой среды. Но имеются случаи, когда из параллельно употребленных слов одно является архаизмом, требующим объяснения.

В грузинском языке имеется двойное сочетание синонимического параллелизма: 1) союзный синонимический параллелизм (который в данном случае нас интересует) и 2) бессоюзный синонимический параллелизм, который в свою очередь имеет две подгруппы: а) тавтологический синонимический параллелизм (типа: *saxli, meni*—‘дом’; идиомное выражение в языке Руставели), б) композитивный синонимический параллелизм (типа: *dro-zami*—‘время’; *bed-iy-bali*—‘судьба’).

б) Разделительные союзы:

<i>anu</i>	<i>tund(ac)</i>
<i>anuta</i>	<i>gind(ac)</i>
<i>anu...anu</i>	<i>gina</i>
<i>anu...an</i>	<i>anda</i>
<i>an...anu</i>	<i>giuata</i>
<i>an...an</i>	<i>tu</i>
<i>an...anda</i>	<i>xan...xan</i>

в) Противительные союзы:

ara(tu)...arameḏ	magrame-magram-magra
nu...arameḏ	ki(dev)
xolo	oḡond
garna	da.

г) Пояснительные союзы:

anu
ese-igi

Примеры на эти единицы представлены в соответствующих контекстах; этот иллюстративный материал подобран из литературных памятников древнегрузинского, среднегрузинского и новогрузинского языка. В соответствующих местах объяснены функции этих союзов и пути их развития.

Глава III—IV

ПОДЧИНТЕЛЬНЫЕ СОЮЗЫ

В зависимости от вида придаточного предложения имеем союзы: пространственные, временные, причинные, цели, условные, условно-следственные, уступительные, обстоятельство-следственные, обстоятельство-сравнительные, подлежащие, дополнительные, определительные.

а) Пространственные союзы:

sada	saca
sada-igi	saidanac
sadac(a)	vinaj
sit	vinajca
sitca-sitac	

Из пространственных союзов основным является sada, имеющий локальное значение. Он широко бытует в грузинском языке всего письменно-исторического периода. Встречается как в простой форме, так и осложненной частицами igi, sa. Причем, в простой форме без частиц союз sada сравнительно редко встречается в древнегрузинском; что же касается его употребления с частицей sa (sadasa), то оно было факультативно в древнегрузинском, в среднегрузинском приобрело господст-

вующее положение, а в современном языке это положение окончательно утвердилось.

б) Временные союзы:

raĵ-ra	raĉams	vidreca
raĉ	raĉamsaĉ	vire
romel	raĵi	viremdi(s)-vir-virem
rome	odes	vinemdiŝ-vinem
rom	odesca-odesaĉ	manamdiŝ
rodes	vinajtĝan	manam
rodesaĉ	vitara	minam
roca	vitaraĉa	sanamdiŝ
ros	vita	sadamdiŝ
ra(s)ĵams(igi)	vidre-vidremdiŝ	tu ara

В работе проанализированы основные разновидности временных соотношений (одновременность и последовательность действий).

в) Причинные союзы:

ĝametu	imiĝom rom
vinajtĝan-vinatĝan	amiĝom rom
vinaidan	romel
(a)mit romel	rome
amistvis romel	rom
(a)mit rome	ratĝan-radĝan(aĉ)
amad rome	raĵi
amistvis rom	

г) Союзы пели:

ra(j)ta
nuuĝue
romel
rome
rom

д) Условные союзы:

tu
tumca
tusa

uḡuetu(mca)
 daḡatu-daḡacatu
 rome
 rom

е) Условно-следственные союзы:

tuara	tore
tvara	tvar
tvaram	tor
tvarem	tvaraḡa
tvare	tvaremda
torem	toraḡa
tuaram-tuarem	

ж) Уступительные союзы:

daḡatu	tundac
ḡatu	ragind
daḡacatu	gind
tuca	rom
tumca	martalia
tunda	

В работе устанавливается два вида конструкции уступительного предложения: реальное уступительное предложение и нереальное уступительное предложение (ср. 1. tumca avad var, magram maic miḡdivar sanadirod: „Хотя я болен, но все же иду на охоту“; 2. tundac avad viḡo, maic ṣavidodi sanadirod: „Даже если бы я был болен, все равно пошел бы на охоту“).

Для конструкции первого типа характерно использование ряда индикатива глагола-сказуемого, а для конструкции второго типа — ряда конъюнктив. Кроме того, в первой конструкции наличествует противительный союз, чего нет во второй.

Анализируемые конструкции проявляют в то же время близость к конструкции сложноподчиненного предложения с придаточным условным. Эта близость уступительного предложения к условным представляет для нас особый интерес, так как она не случайна и позволяет пролить свет на генезис обеих конструкций. Вскрываются следующие факты.

В древнегрузинском уступительные союзы *ṡatu*, *daṡatu*, *daṡasatu* являются одновременно и союзами условных предложений. В средневековом грузинском закладывается фундамент для постепенной дифференциации и противопоставления этих конструкций друг другу. Этот процесс особенно легко прослеживается на примере союза *tṡsa* (хотя, если, хоть) при сравнении его значений в эпоху Возрождения и до нее; до этой эпохи *tṡsa* являлся союзом условия и не применялся в уступительных предложениях, но в языке эпохи Возрождения *tṡsa* утрачивает значение союза условия и приобретает функции уступительного союза. В дальнейшем *tṡsa* становится исключительно уступительным союзом с значением „хотя“. В этот же период и из других источников складываются уступительные союзы *tṡnda*, *gagind*, *gind*, *ṡartalia*, которые не имеют ничего общего с условностью вообще. Общим для обеих конструкций был и остается союз *gosh* (что), но этот союз вообще полисемантичен и участвует в сложноподчиненных предложениях различных типов.

Стало быть, на древних ступенях развития литературного грузинского языка уступительный тип предложения теснейшим образом был связан с условным типом предложения: они пользуются одним и тем же конструктивным материалом и только на позднейших этапах развития постепенно противопоставляются друг другу, а в новогрузинском становятся полностью независимыми единицами.

Общий вывод из сказанного сводится к следующему.

Конструкция с уступительным предложением уже сформирована в древнегрузинском, но там она еще не имеет дифференцированных союзов для двух разновидностей—реального и ирреального уступительного. Их различительная функция возложена на другие элементы речи: подбор соответствующего наклона глагола-сказуемого, подбор соответствующих коррелятов к союзу. В течение последующих этапов развития грузинского языка происходит постепенная дифференциация,—выделение более дифференцированных форм для замены и уточнения равных полисемантичных союзов, и, в результате этого, в современном грузинском получаем гораздо большее число союзов, имеющих четко разграниченные между собою функции. Здесь уже поделены роли между союзами реальных уступитель-

ных предложений, с одной стороны, и ирреальных уступительных—с другой. В этом отношении, однако, судьба уступительного предложения и его союзов не отличается от судеб предложений и союзов остальных типов.

а) **Обстоятельственно-последственные союзы:**

gomel	asre gome
gome	ase gome
gom	ase gom
asre (esre) gomel	ise gom
ase gomel	

л) **Обстоятельственно-сравнительные союзы:**

Предложение, построенное на сравнении и выражающее в то же время обстоятельство образа действия, образует конструкцию обстоятельственно-сравнительного предложения. Сравнение может быть осуществлено по разным признакам: по сходству, различию, тождеству или соотношению. Соответственно этому будем иметь союзы сравнения по различию, сравнения по тождеству и сравнения по соотношению. Особо выделяются нереального, или прреального типа сравнения, где категория сравнения носит недействительный или оптаивный характер.

В работе подробно разбирается каждая группа в отдельности.

¹**Союзы сравнения по сходству:**

vitarca	ragvarca
vitar	ragvaradac
vitar-igi	rogorac(a)—rogorc(a)
vita	rarigaca
vit	rarigadac

Сравнение по различию дает две подгруппы: с одной стороны, выделяется такое сопоставительное сравнение, которое зиждется на диаметрально-противоположных показателях, а с другой стороны, получаем такое сравнение, в котором разница только качественная.

Союзы сравнения по различию:

vidre
vire
vinem

Союз сравнения по тождеству:

rogorc

Союзы сравнения по соотношению:

Сравнение по соотношению—это такая конструкция, в которой указывается на соотношение между сравниваемыми единицами, на известную пропорциональность между ними. Оно выражает сравнение либо по качеству, либо по количеству.

gazom(ca) gamdenic
gazomica rac(a)
gaoden(ca)

Конструкция с „ирреальным сравнением“ уже сформирована в средневековом грузинском. В ней используются союзы:

vita vitomc
vitam tu stkva
vitam(ca) titkos

к) Подлежащие союзы:

romeli rome
romelic(a) rom
romeli-igi rac(a)
romeli-ege vinc(a)

л) Дополнительные союзы:

rametu vitom raj-esē
vitarmed titkos rajca
rata tu rac(a)
romel uquetu viu(ca)
rome tumca romeli(ca)
rom raj rajodeni(ca)
vita raj-igi ravdeni(ca)

Перечисленные единицы составляют союзы трех разных групп. Такое их деление основано на двух факторах: на семантике сказуемого и конструкции придаточного предложения.

Этот вопрос в работе уточняется следующим образом.

1) К одной из этих групп относятся предложения с масдарным дополнением. Они имеют такие характерные признаки: в главном предложении обычно бывают глаголы с „субъективной семантикой“—глаголы чувствования, высказывания, размышления, знания и др.; при глаголах с этими значениями дополнение выступает в форме масдара, т. е. в своеобразной глагольно-именной форме слова, выражающего действие; сказуемое главного предложения находится во взаимной связи с предикативными формами придаточного предложения. И в таких случаях придаточное предложение связывается с главным с помощью союзов: *gametu, vitamed, vita, rata, tu, gomel—gome—gom.*

2) Ко второй группе относятся предложения с субстантивным дополнением. Здесь дополнение представляет собой имя, управляемое соответствующим глаголом-сказуемым главного предложения. В этих случаях придаточное предложение связывается с главным с помощью относительных местоимений: *gas, vinc, gomelic.*

3) К третьей группе относятся вопросительные предложения, у которых в придаточном дополнительном ряду с вопросительными словами фигурируют союзы: *tu, uk(u)etu, tumca.*

В работе особо останавливаемся на союзах, употребляемых при прямой и косвенной речи: *gametu, vitamed, vita, tu, gom(e), ga(j)ta.* В средневековом грузинском в конструкции с прямой речью в широкое употребление входят так называемые „частицы чужой речи“, которые соотносительны с союзами и дают следующую картину.

metki употребляется с 1 лицом; при нем используются союзы *vita, tu, gome.* Параллельно употребляются бессоюзные конструкции и связь осуществляется с помощью одних только частиц. В поздних памятниках среднегрузинского языка выявляются определенные случаи употребления *metki* с союзами: *vita + metki, tu + metki.* Но случаев бессоюзных конструкций больше.

Для новогрузинского характерно сочетание *gom* и *plus metki*; факультативно употребляется и бессоюзная конструкция. Последняя обязательна, когда придаточное предложение предшествует главному. Частица *metki* может находиться после слов любой части речи: глагола, имени и т. д.

В конструкции с прямой речью при II лице используется частица *tko*, редко в сочетании с *gom*, чаще в бессоюзных конструкциях (появляется в средневековом грузинском, а в современном становится господствующей нормой).

В III лице ед. (и в I множественного) с союзами сочетается частица *o*. Союзы при ней бывают: *vita*, *tu*, *gom(e)*. Эта частица принимает участие и в бессоюзных конструкциях. Её употребление является обычной для средневекового грузинского и для современного, а в древнегрузинском нами зарегистрировано лишь несколько таких случаев (в текстах IX—XIV).

В древнегрузинском полностью сформировалась конструкция с косвенной речью.

Общим для прямой и для косвенной речи является то, что обе они содержат придаточное дополнительное предложение, построенное на базе *verba declarandi*. Выработанные на основе предикации главного предложения, эти конструкции отличаются друг от друга в некоторой мере семантически (логически), а главным образом структурно: предложения второго типа носят явно выраженный характер предложений с придаточным цели, а для предложений первого типа целевое содержание не столь важно.

Морфологическое различие между ними более рельефно. Так, в первом случае глагол должен стоять во втором лице и сочетаться с частицей *o*. А для получения конструкции второго типа требуется третье лицо глагола, употребляемого без частицы *o*.

Разница между ними видна и с точки зрения употребления союзов. В конструкции *oratio recta* употребляется союз, типичный для придаточных дополнительных, а в конструкции *oratio obliqua* в функции союза дополнения используются союзы цели. Иными словами, конструкция с косвенной речью представляет собой предложение целевое; для него, как для предложения цели, характерно использование союза *gata* и употребление глагола в формах составительного включения.

Однако эта конструкция заметно отличается от обычного сложноподчиняемого предложения с придаточным цели. Разницу создает различный способ предикации главного предложения. В прямой речи для придаточного предложения цели необходимым условием является наличие глагола-сказуемого определенного значения и структуры, а именно: глагола со значением высказывания (*verba declarandi*) и допускающего при себе вопросы подлежащего и дополнений—если не двух, то одного во всяком случае. При этом должно соблюдаться определенное синтаксическое условие: предполагаемое дополнение не должно находиться в главном предложении, а должно раскрываться в форме только придаточного предложения.

В предложениях типа непрямой речи допускаются глаголы-сказуемые всевозможных значений и структур.

Разграничение предложений разбираемых двух типов возможно и способом вопросов: в конструкции с косвенной речью *šemogitvala, gom gveuli iqido* („велел сказать тебе, чтобы ты купил тетрадь“) придаточное предложение отвечает на вопрос *га? „что?“* (что велел сказать?), а в конструкции с тишевым придаточным цели *vano šavida, gom gveuli iqidos* („Вано ушел, чтобы купить тетрадь“) придаточное отвечает на вопрос *gistvis?* (для чего?), *ga mizvit?* (с какой целью?).

Имеются и другие признаки, дифференцирующие эти два типа предложения. Возьмем, например, следующий момент: предложения с косвенной речью по конструкции совпадают с той разновидностью масдарной конструкции, которую мы называем „дополнительно-масдарной конструкцией“, характерным признаком которой является осуществляемое масдаром управление прямым дополнением. А с обычным придаточным предложением цели чередуется „обстоятельствоно-масдарная конструкция“, в которой дополнение не участвует.

Следовательно, можно заключить, что придаточное предложение типа косвенной речи является дополнительно-целевым придаточным предложением.

Повторим, что наряду с *verba declarandi* в разбираемой конструкции появляются глаголы, выражающие волеизъявления различного характера: *eneba* (соизволил), *unda* (ему надобно), *sur's* (он желает) и др.

м) Определительные союзы:

romel	vin(c)
romel-igi (ege = ese	rogoric
romeli-igi (ege ese)	sada-igi
romeli(ca)	sadaca
romē	vinaj(ca)
rom	rodēsac
raica	
raç	

Обычно относительное местоимение соотносится с именем существительным в главном предложении. С каким именем соотносится оно, если в главном предложении имеется несколько имен?

Можно найти несколько формальных критериев, которые помогут в распознавании ориентировочных соотносительных слов в главном предложении. Вот эти формальные признаки:

1. Личная форма глагола

aha esera me çarvavliño angelozi žemi çinaše žensa, romel-man gauņzadnes gzani žepni çinaše žensa (Мрк. 1,2) — вот, я посылаю Ангела моего пред лицом твоим, который приготовит путь твой пред тобою.

Из ориентировочных слов — me, angelozi соотносительное слово — angelozi; ср. глагол в III лице — gauņzadnes.

2. Лексическое значение глагола

...moušpen mas sruliad ģirsta mamata vedrebita da šat tana neġarisa mamisa grigolis madlita, romelica kueqanasa zeda schoņdeboda, vitarca angelozi (Житие Гр. Хандэтийского, jt, 0,50) — "...могли бы его укрепить, молитвами вполне достойных отцов и благодатью блаженного отца Григория, который на земле жил, как ангел".

Из ориентировочных слов — grigolis, madlita соотносительное слово — grigolis; ср. лексическое значение глагола — schoņdeboda.

3. Число относительного местоимения

...rametu esmoda angelozebrivi schorebaj martod moqotaj mat sivrcesa mas šina udabnojsasa, romelni-igi izardebodes

mzovrta saxed mčuanvcieta da xilita (Житие Гр. Хандэтийского, v, e, 35)—„... так как он слышал об ангельском в просторе пустыни житии отшельников, которые подобно травоядным питались зелёною и плодами“.

Из ориентировочных слов—*scorebaj, martod mčoptaj, sivgeesa, udabnojsasa* соотносительное слово—*martod mčoptaj*: ср. множ. число относит. местоимения—*gomelni-igi* (ср. также лексическое значение глагола: *izardebodes*).

4. Лексическое значение имени, которое входит в синтагму вместе с относительным местоимением, стоящим в родительном падеже

...*daipqra bromta merobaj qasman vinne, gomlisa saxeli valis* (Житие св. С. Сирпийского, 14, 8)—„...овладел царством римлян некий человек, имя которому Валис“.

Из ориентировочных слов—*bromta, merobaj, qasman* соотносительное слово—*qasman*: ср. лексическое значение имени, связанного с относит. местоимением—*saxeli*.

5. В близость ориентировочного соотносительного слова к относительному местоимению.

...*dedaman rebrovia žeačquara čmidasa mas umančoj igi křavi mčqemssa mas ketilsa, gomelmana moiquana xanztađ* (Житие Гр. Хандэтийского, ic, ib 25)—„Мать Фелрония вручила невинного агнца святому, пастырю доброму, который привел его сюда в Хандэту“.

Из ориентировочных слов—*rebrovia, křavi, mčqemssa* соотносительное слово—*mčqemssa*.

6. Из определителя и определяемого соотносительное слово—определяемое

žekřiba laškari berzentaj, gomeli-igi iđo... (Пленение Иерус. ia, 16)—„Собрали он войско греков, которое было...“.

7. Соотносительное слово в слитном предложении

Если главное предложение слитное, то из однородных членов соотносительным является слово, которое ближе стоит к относительному местоимению.

...monagebi mati dauṭeves zenous da dasa missa, gomelica iqo saxlsa šina mis tana (Житие Гр. Хандэтийского, iz, ib, 10) — „...оставили свое имущество Зелону и его сестре, которая жила в доме вместе с ним“.

8. Корреляция

Из ориентировочных слов соотносительным является то слово, к которому непосредственно примыкает коррелят.

Сводные таблицы союзов с учетом их употребления на трех этапах развития литературного языка:

Таблица 1
Соединительные союзы

Древнегруз.	Среднегруз.	Новогруз.
da	da	da
arca...arca	arc(a)...arc(a)	arc...arc
aga...arca	verca...verca	ayarc...ayarc
verca...verca	nu...nuca	verc...verc
nu(ca)...nuca	ara(tu)...aramed	nurc...nurc
aga...aramed		ara(mc)tu...aramed
		rogorc...ise
		ķidec...ķidec

Из таблицы явствует, что на всех ступенях развития грузинского литературного языка наличествуют в сущности одни и те же соединительные союзы. Некоторые особенности нужно отметить в современном литературном грузинском языке; здесь зародились и развились новые комбинации союзов (и коррелятов): rogorc...ise, ķidec...ķidec.

Таблица 2
Разделительные союзы

Древнегруз.	Среднегруз.	Новогруз.
anu	anu	an
anutu	anu...an(u)	an...an(da)
gina(tu)	an	tund(uc)
	gind(a)...gind(a)	tu
	gina	gind(a)...gind(a)
	tu	xan...xan

Как видно из таблицы, в сущности одни и те же союзы являются типичными для всех периодов грузинского литературного языка. Лишь некоторые особенности древнегрузинского, в отличие от современного, могут быть названы, а именно: союз *tu* в древнегрузинском не встречается как самостоятельная единица, а в современном (и в средневековом) грузинском он является типичным разделительным союзом. Кроме того, в новогрузинском стали широко употребляться разделительные союзы *tundac*, *xan...xan*.

Таблица 3

Противительные союзы

Древнегруз.	Среднегруз.	Новогруз.
<i>ara(tu)...aramed</i>	<i>ara...aramed</i>	<i>ḳi ar(a)...aramed</i>
<i>nu...aramed</i>	<i>xolo</i>	<i>nuḳi...aramed</i>
<i>xolo</i>	<i>garna</i>	<i>xolo</i>
<i>garna</i>	<i>magrame</i>	<i>magram</i>
<i>ara...garna</i>	<i>māgra</i>	<i>ḳi</i>
<i>nu...garna</i>	<i>magram</i>	<i>ḳidev</i>
	<i>mara</i>	<i>oḳond</i>
	<i>ḳi</i>	

Как видим, для всех трех периодов грузинского языка характерными являются противительные союзы *aramed* и *xolo*. В средневековом грузинском зародился новый противительный союз *magra...* в нескольких фонетических вариантах, конкурирующих между собой. Эта конкуренция закончилась в новогрузинском утверждением формы *magram*. В период Возрождения зародился также союз *ḳi*, употреблявшийся тогда редко. Позиции этого союза также упрочились в современном литературном языке (вместе с формой *ḳidev*). На этом новом этапе появляется еще один союз *oḳond*. Таким образом, в течение всего периода развития грузинского литературного языка имело место следующее: был предан забвению древнегрузинский союз *garna* и были упрочены позиции новых союзов *ḳi*, *oḳond*, *magram*.

Таблица 4
Союзы тождества (пояснительные)

Древнегруз.	Среднегруз.	Новогруз.
ese igi ars	anu	anu ese igi

В древнегрузинском обнаруживаем лишь зачатки союза тождества в форме: *ese igi ars*; в новогрузинском из нее получился вполне порозировавший, полновесный союз тождества *ese igi*. Наряду с ним в новогрузинском языке мы имеем другой союза—*anu*.

Таблица 5
Союзы места

Древнегруз.	Среднегруз.	Новогруз.
<i>sada</i> <i>sada-igi</i> <i>sadaca</i> <i>vinaj(ca)</i>	<i>sada</i> <i>sadaca</i> <i>sit</i> <i>sitca, sitac(a)</i> <i>siganca</i> <i>saca</i>	<i>sadac</i> <i>saidanac</i> <i>saitac</i> <i>saca</i> <i>sadac rom</i> <i>rom</i>

В древнегрузинском языке среди имеющихся союзов места мы обнаруживаем тенденцию взаимного вытеснения из употребления своих конкурентов. Эту тенденцию мы наблюдаем как между союзами (союзы с частицами—против союзов без частиц), так и между частицами *igi* и *sa*. Союз с частицей *igi*, прослеживающийся в равных древнегрузинских текстах, еще в древнегрузинском стал на путь отмирания.

Аблатив в древнегрузинском выражается архаичной формой *vinaj(ca)*, которой в средневековом грузинском соответствует *sit*.

В средневековом грузинском четко вырисовывается союз *sitac*, имеющий значение русского „куда“. В тот же период создается еще одна фонетическая разновидность,—это союз *saca*, который встречается и в новолитературном грузинском, но который носит на себе отпечаток разговорной речи.

Таблица 6

Союзы времени

Древнегруз.	Среднегруз.	Новогруз.
raj	ra	ra
raḡams	vidre	vidre
vidre	viro	vinem
vitār	vinem	ros
vitārca	odes	rodesac
odes	ros	roca
	rodesac	rom
	romel	rac
	rome	raḡi
	rom	sanam
	sanam	tu ara
		mašin rodesac
		mašin roca
		rogorc ḡi

Имеющиеся в древнегрузинском языке союзы времени можно свести к пяти типам: 1. raj, 2. vinajtgan, 3. raḡams, 4. odes, 5. vitār, vitārca, vidre. Из них средневековый грузинский сохранил ra и vidre, и приобрел новые союзы—всего шесть типов, а именно: 1. ra, 2. romel—rome—rom, 3. rodesac, ros, 4. odes, 5. vita, vidre, vire, vinem, 6. sanam. Множество союзов создано главным образом за счет фонетической вариации основных союзов. В новогрузинском господствует форма rom, которая получилась в результате фонетических изменений первоначальной формы romel. Наряду с ней имеем новые союзы—tu ara, raḡi; а из древнегрузинского в новом сохранились ra, vidre.

Таблица 7

Причинные союзы

Древнегруз.	Среднегруз.	Новогруз.
rametu	vinatgan	vinaidan
vinajtgan	(a)mit romel	rom
	amistvis romel	radgan(ac)
	amit rome	raḡi
	amad rome	imitom rom
	amistvis rom	
	rome(l)	
	ratgan—radgan	

В ранних текстах древнегрузинского языка мы имеем единичный союз причины *gameti*, но в несколько более поздних текстах наряду с ним начинает появляться союз *vinajtgan* (с VIII—IX вв.). Из них типичным для древнегрузинского остается все же *gameti*, а *vinajtgan* становится особенно продуктивным с несколькими фонетическими разновидностями начиная со средневекового языка.

В средневековом грузинском пробивает себе путь в литературу новый союз с основой *gomel*. Но его позиция в начале, по-видимому, неустойчивая. Из ряда вариантов этого союза ни одному не удалось одержать верх и стабилизироваться в средневековом грузинском языке. Наблюдается своего рода борьба между семью фонетическими разновидностями союза *gomel*, — этими претендентами на „первое место“ в функции союза причины. Спор между ними решается появлением вспомогательных элементов, пришедших на помощь союзу *gomel*; это — корреляты *amit*, *amad*, *amisatvis*, перекочевавшие из главного предложения к союзу *gomel* (*gome*). Так создаются сложные союзы *amit gomel* и т. д. Союзу *gomel* очень редко приходится выступать самостоятельно, без коррелятов. И здесь нестрога союзов создается благодаря возникновению таких фонетических вариантов, как *gomel—gome*.

Новыми единицами в среднегрузинском выступают также *gadgan—ratgan*. В целом, в среднегрузинском имеем союзы трех видов: *vinatgan*, *gomel...*, *ratgan*.

Унаследованными из грузинского языка древнего периода в современном грузинском надо считать союзы *vinaidan*, *gadgan(ac)* и *gom*. Последний союз получен вследствие унификации семи средневековых разновидностей союза *gomel*. *gom* — это последняя, завершающая ступень фонетической и функциональной выработки формы *gomel* (*gomel* → *gom*). В таком виде он не особенно нуждается в сопровождении коррелятов, хотя вековые привычки не позволяют игнорировать их полностью: *gom* употребляется как самостоятельно, так и с коррелятом *imiṭom* (*imiṭom gom*).

Кроме того, в новогрузинском появляется новый союз причины *gaḳi*. Таким образом, в функции союза причины в новогрузинском выступает пять единиц.

Таблица 8

Союзы цели		
Древнегруз.	Среднегруз.	Новогруз.
ra(j)ta ნიჭიე	rata romel rome rom	rata rom

Как видим, основным союзом в предложениях с придаточным цели является ra(j)ta, который распространен в грузинском языке всех трех периодов.

В средневековом грузинском рядом с этим союзом появляется новый союз, созданный на базе romel и выступающий в трех вариантах. Борьба между этими вариантами за господствующее положение заканчивается только в новогрузинском языке победой варианта rom.

Таблица 9

Условные союзы		
Древнегруз.	Среднегруз.	Новогруз.
tu uḳuetu tumca ḡatu dayatu dayacatu	tu uḳuetu tumca rome rom	tu tuḳi rom

В древнегрузинском обнаруживаем условные союзы в количестве шести единиц, которые генетически восходят к ту, осложненному различными частицами.

Союз tu без частиц становится главнейшим условным союзом в средневековом грузинском языке, а употребление союзов с частицами к этому периоду сведено почти на нет; лишь союз с частицей uḳue (uḳuetu) в весьма редких случаях остается еще в силе, и другой союз с частицей tca (tumca) удерживается в ранних литературных памятниках средневековья.

Начиная с XVI—XVII веков проторил себе путь в литературу новый союз *гоме*. К тому же периоду относится распространение союза *гом*, являющегося усеченной формой *гоме*.

Новолитературный грузинский язык получил в наследство от древних ступеней развития грузинской литературы союз *ти*, как основной условный союз, параллельно выступающий с частицей *ки* (*тики*). Другой широко распространенный условный союз в новогрузинском—это *гом*, о котором мы говорили выше, что он впервые получил распространение в текстах позднего средневековья.

Таким образом, в новогрузинском рядом с унаследованным от древнегрузинского языка союзом *ти* получил распространение новый союз *гом*.

Т а б л и ц а 10

Условно-следственные союзы

Среднегруз.	Новогруз.
<i>tuara</i>	<i>torem</i>
<i>tvara</i>	
<i>tvaram</i>	
<i>tvarem</i>	
<i>torem</i>	

Условно-следственная конструкция предложения вырабатывается в средневековом грузинском языке. Устанавливается пять вариантов условно-следственного союза. Путь же развития этих единиц в средневековый период таков: союзы *туара*—*туара* встречаются в более ранних средневековых текстах; позднее выступает этот же союз, но осложненный *ш* частицей в конце—*туарам*—*торемш*. Лишь в позднейших текстах, и то редко, появляется форма *торем*. Как видим, такой путь от *ти ара* до *торем* прошел условно-следственный союз в течение одного и того же средневекового периода развития грузинского литературного языка. В новогрузинском за этой синтаксической конструкцией прочно закрепился союз *торемш*.

Перечисленные выше древнегрузинские уступительные союзы употребляются в качестве союзов также и в условных предложениях. Но средневековый грузинский вырабатывает раз-

дельные союзы для этих двух конструкций. Исходным материалом и здесь служит *tu*, однако в составе новых союзов участвуют другие частицы, которые способствуют образованию новых единиц. Принципиально новым является союз *ragind*. Новогрузинский язык получил в наследство от средневекового союзы: *tumca*, *tundac*, *ragind*. Союз *tumca* следует считать ос-

Таблица 11

Уступительные союзы

Древнегруз.	Среднегруз.	Новогруз.
<i>γatu</i> <i>dayatu</i> <i>dayacatu</i>	<i>tuca</i> <i>tumca</i> <i>tunda</i> <i>ragind</i>	<i>tumca</i> <i>tundac</i> <i>ragind</i> <i>gind</i> <i>rom</i> <i>martalia</i> <i>rac unda</i>

новым, несмотря на то, что он редко встречается в ранних средневековых текстах и лишь в языке периода Возрождения начинает появляться сравнительно чаще. В новогрузинском, вдобавок к унаследованным от средневекового грузинского союзам, прибавились еще четыре единицы. Следует особо отметить одно явление: если все три уступительных союза в древнегрузинском были общи с другой конструкцией предложения, то в современном грузинском, несмотря на значительное увеличение числа уступительных союзов, все они выступают как специфические, только уступительные союзы. В средневековом грузинском, как обычно, для этих союзов характерно переходное состояние от древнего к современному.

Таблица 12

Обстоятельственно-следственные союзы

Среднегруз.	Новогруз.
<i>romel</i> <i>rome</i> <i>rom</i> <i>asre romel</i> <i>as(r)e rome</i>	<i>rom</i> <i>ase rom</i> <i>ise rom</i>

Для сложных придаточно обстоятельственно-следственных предложений характерно употребление в сущности одного союза с исходной формой *gomel*; из нее получилось еще в средневековом грузинском пять разновидностей. Такая пестрота, сопролождавшаяся нечеткостью их употребления, объясняется, кроме причин фонетического порядка, еще и тем, что генетически эти варианты получились на базе слияния простого союза с соответствующими коррелятами.

В новогрузинском развилось два обстоятельственно-следственных союза, унаследованных грузинским литературным языком от более ранних ступеней развития. Это—союз *gom*, который в зачаточном состоянии встречается еще в средневековых текстах, и комплексный союз *ase gom (ise gom)*, состоящий из простого союза *gom* и коррелята *ase (ise)*. Стало быть, и новолитературный грузинский не сумел избежать участия коррелята в образовании соответствующих союзов.

Из названных двух союзов новогрузинского языка специфическим и типичным для конструкции предложения с обстоятельственно-следственным придаточным является *ase gom (ise gom)*.

Т а б л и ц а 13

Обстоятельственно-сравнительные союзы

Древнегруз.	Среднегруз.	Новогруз.
vitareca	vitareca	vit
vitār	vitār	vinem
vitār-igī	vita	vidre
vita	vitae(a)	rogore
vidre	vit	rac
	ragvaraca	randenadac
	vagvaradaea	titko(s)
	rogorae(u)	
	rogore	
	rarigadac...	
	vire	
	razom(ca)	
	rac	
	tu stkua	
	titko	

Таблица показывает, что древнегрузинский язык в сложных предложениях с обстоятельственно-сравнительным придаточным использует четыре союза, построенных на одной основе *vi*. Три из них носят одну и ту же функцию. Только один союз *vidre* использован в особых типах обстоятельственно-сравнительного предложения (союз сравнения для выявления различий).

Среднегрузинский язык унаследовал от древнегрузинского все четыре союза. Но средневековый грузинский сузил пределы употребления союза *vitarsa*—*vita* в значительной степени и развил у себя несколько новых союзов. Центр тяжести в этот период переходит на формы *vita*, *vitasa*, *vit*. В языке периода Возрождения широкое распространение получили новые союзы, созданные путем слияния двух основ: *gavagac*..., *garigadac*..., *gazosca*. Но позиции этих новых союзов вначале не были прочными, преимущество одного какого-нибудь фонетического варианта среди них тогда еще не определилось. Лишь в новогрузинском утвердился *gogoc* вместо всех этих союзов.

Обстоятельственно-сравнительные предложения используют одновременно и другие, новые союзы: *gac*, *tu stkua*, *titko*. Последние два союза встречаются в языке периода Возрождения редко. Нормой же современного литературного языка стал союз *titko(s)*.

Т а б л и ц а 14

Союзы подлежащие

Древнегруз.	Среднегруз.	Новогруз.
romeli	romelic(a)	romelic
romeli-cgc	rome	rom
romeli-igi	rom	gac
	gac	vinc
	vincsa	

Как видим, в древнегрузинском в качестве союза этого типа использовано относительное местоимение *romeli* как с частицей, так и без нее. Употребление его без частицы в качестве указанного подчинительного союза говорит о том, что в нем еще недостаточно четко выработаны специфические функции относительного местоимения. И наоборот: параллельно бытующая

форма с частицей указывает на то, что происходит формирование относительного местоимения.

В средневековом грузинском относительное местоимение выступает со всей четкостью, только в обязательном соупутствии частицы са. К этому времени уже нет частиц ege, igi.

Характерно, что, кроме него, встречаются еще фонетически упрощенные его разновидности в форме гоше—гош. Из них гош является характерным для позднего периода средневекового грузинского языка (XVI—XVIII вв.), а в новом литературном гош становится нормой. В среднегрузинском, наряду с romel, начинают употребляться относительные местоимения другой структуры, а именно: gas, vinc.

Таким образом, в средневековом грузинском союзы придаточных подлежащих широко представлены. В современном грузинском литературном языке эти формы стабилизируются, однако одна из них, именно гоше (как промежуточная форма между romel и гош), вовсе выходит из употребления.

Таблица 15

Союзы дополнительные

Древнегруз.	Среднегруз.	Новогруз.
rametu	tu	tu
vitarmed	romel	rom
tu	romelic(a)	rac
uquetu	rome	rata
romel	rom	vinc
romeli	rac(a)	
ra(j)ta	rata	
raj	vinc(a)	
raj-igi		
raj-ese		
rajca		
ra(j)odeni		

В древнегрузинском встречаются 12 союзов для сложных предложений с придаточным дополнительным. Их можно свести к семи типам: 1. rametu, 2. vitarmed, 3. tu, uquetu, 4. romel, romeli, 5. ra(j)ta, 6. raj, raj-igi, raj-ese, rajca, 7. ra(j)odeni.

В средневековом грузинском положение таково: сохранены

древнегруз. *tu, gas(a)*. Определенные изменения претерпели формы с основой *romel*: укрепилась позиция равней формы с основой *romel* (сравнительно редко употреблявшейся в древнегрузинском), а наряду с ней развилась ее разновидность с частицей *sa (romelica)*. Кроме того, вошли в употребление усеченные разновидности *romel*, а именно: *rome* и *rom* (союз *rom* широко бытует в новогрузинском). Продуктивным оказался также новый союз с основой *vin*: сперва *vin* употреблялся самостоятельно, хотя и редко, затем он стал обрастать частицей *sa* и чаще употребляться. Союз *vin* дает еще одну разновидность *vita*, употреблявшуюся как самостоятельный союз наравне с другими.

В новогрузинском число союзов сократилось. В принципе здесь модели те же, что и в средневековом грузинском; только фонетические варианты этих типов деформировались и частью исчезли. В результате этого, из десяти „средневековых разновидностей“ союзов в новогрузинском удержалось только пять.

Единственный союз, сохранившийся без изменений на всем протяжении существования грузинского литературного языка— это *tu*.

Таблица 16

Определительные союзы

Древнегруз.	Среднегруз.	Новогруз.
<i>romel</i>	<i>romel</i>	<i>romelic</i>
<i>romel-igi</i>	<i>romelic(a)</i>	<i>rom</i>
<i>romel-egre</i>	<i>rome</i>	<i>rac</i>
<i>romel-ese</i>	<i>rom</i>	<i>vine</i>
<i>romeli</i>	<i>rac(a)</i>	<i>rogoric</i>
<i>romeli-igi</i>	<i>vin(ca)</i>	<i>sadac</i>
<i>romeli-egre</i>	<i>sada</i>	<i>saidanac</i>
<i>romeli-ese</i>	<i>sudac(a)</i>	<i>rodcsac</i>
<i>romelica</i>	<i>saitgan</i>	
<i>sada</i>		
<i>sada-igi</i>		
<i>saduca</i>		
<i>sadajt</i>		
<i>vinaj (ca)</i>		

Уже в древнегрузинском мы находим несколько определительных союзов, производных от *gomel*. Это, во-первых, сама основа *gomel*, выступающая в роли определительного союза без всяких дополнительных элементов; во-вторых, *gomel* без частиц—*gomeli...*; в-третьих, она же, осложненная определенной частицей; причем, в зависимости от используемой частицы (*igi*, *ege*, *eze*, *sa*), получается несколько вариантов.

Все это говорит о том, что еще не полностью стабилизировались конструкции предложения с придаточным определительным путем использования относительных местоимений в роли союзов.

У второго союза—*sada* имеется ряд разновидностей; все они строятся на базе относительных местоимений, выступающих в одних случаях—с частицами, в других случаях—без частиц. Особо следует отметить, что уже в древнегрузинском языке достаточно четко выкристаллизовалось такое предложение с придаточным определительным, которое носит локативный характер. Как выяснено, *sada* употребляется при словах с определенной семантикой, выражающих пространство, географические пункты, здания и т. д.

В том же древнегрузинском языке образовался третий союз *vinaj*, который отличается от *gomel* и *sada* тем, что имеет аблативное содержание (исходного падежа—откуда?). В дальнейшем этот союз уже не встречается, и поэтому его следует рассматривать, как архаизм для того периода.

В зачаточном виде в значении того же Ablativus-a используется в древнегрузинском языке также и производное от *sada* (см. выше) *sadajt*, которое, кстати, употребляется весьма редко. В средневековом и новолитературном грузинском окончательно утверждается союз на основе *sada*.

Таким образом, древнегрузинские определительные союзы можно свести к трем основным типам: *gomel*, *sada*, *vinaj*. В средневековом грузинском языке число союзов по сравнению с древнегрузинским сократилось на несколько единиц по той же причине исчезновения фонетических вариантов, что было отмечено выше при разборе конструкции с придаточным дополнителем.

В древнегрузинском при основе *gomel* были использованы 4 частицы, а в средневековом—только одна частица *sa*. В даль-

нейшем мы получили из них стабильную форму новогрузинского языка *gomelic*. В результате последовательных усечений окончания союза *gomel* получились позднейшие союзы *gome*, *gom*. Вместе с тем выработалась новая единица *gas*. Вместо древнегруз. *viuaǰ* (в функции аблатива) утвердился союз *sitgan*, который в своем дальнейшем фонетическом развитии и осложнении дал новолитературный грузинский *saidanas*.

Характерным для средневекового грузинского языка является то, что была преодолена прежняя нечеткость в употреблении относительных местоимений в роли определительных союзов и прежняя практика употребления этих союзов без частиц была отменена (хотя и не полностью, — иногда встречаются *gomel*, *sada*), и частицы стали их обязательными спутниками.

В новогрузинском языке мы наблюдаем образование целой системы относительных местоимений, создание основных стабильных единиц в роли союзов: *gomelic*, *sadas*, *gom*. Форма *gom* выступила в поздних текстах средневекового грузинского языка, и прочно вошла в обиход в новогрузинском.

Кроме того, нельзя не упомянуть о создании в современном грузинском новых определительных союзов — *rogoric*, *rodesac*.

Глава V

СОЮЗЫ В ДИАЛЕКТАХ

В работе изучены союзы и союзные слова, а также корреляты по всем диалектам грузинского языка (восточные: карталинский, кахетинский, ингилойский, хевсурский, пшавский, тунский, мохевский, мгульско-гудамакарский, ферейданский; западные: рачинский, лечхумский, имеретинский, гуринский; южные: аджарский, имерхевский, месхско-джавахский).

А

Сочинительные союзы

В качестве соединительных, противительных, разделительных и пояснительных союзов выступают: *d(a)*, *arc...arc*, *aγarc...aγarc*, *verc...verc*, *nurc...nurc*, *an*, *an...an(da)*, *tugind*, *tund*, *gind*, *tu*, *magra(me)*, *marā(m)*, *amma*, *oγond*, *ki*, *anu...*

В

Подчинительные союзы

Подлежащие:

1. Общими для восточных, западных и южных говоров являются: *gomelic, vinc, gas, gom.*
2. Для восточных говоров (собственно-горских) специфичны: *gomenic, gemenic.*
3. Общими для литературного языка и говоров являются *gomelic, vinc.*
4. Корреляты: *is, igi.*

Дополнительные:

1. Общими для всех групп являются: *gas, vinc, gomelic, gom, tu.*
2. Для восточных говоров специфичны: *go, gom(a).*
3. Для западных говоров специфично: *gome.*
4. Для хевсурского специфично: *gomenic.*
5. Для аджарского, гური́йского и нигило́йского специфично: *gom(e).*
6. Корреляты: *is, igi,*
7. Общими для литературного языка и говоров являются: *gas, vinc, gomelic, gome, gom.*
8. В говорах не встречаются: *gametu, vitarmed, gajodeni, gome,* специфичные для литературного языка.
9. В литературном языке не встречаются: *gomenic, go, goma, om, gum(e),* специфичные для говоров.
10. В долинных говорах восточной Грузии встречаются частицы *o ratio resta*: *metki* (1 л.), *tko* (2 л.), *o* (3 л.); в горских говорах во всех лицах выступает *w—v*, в западных—*metkin* (1 л.), *tkva* (1-2 л.), *o* (3 л.).

Определительные:

1. Общими для всех групп являются: *gomelic, go(m), safac.*
2. Для горских говоров специфичны: *gomenic, gemenic;* в нигило́йском встречается *hemenic.*
3. Для западных говоров специфичны: *gomelicxa, gasxa, vincxa.*

4. Общими для литературного языка и говоров являются: romelic, rom, sadac.

Пространственные:

1. Общими для всех групп являются: sadac, sasa, rom.
2. Для западных говоров специфично: sasxa.
3. В тушском встречаются: sidac, siac.
4. В хевсурском специфично: saiskasac.
5. В верхнемеретинском встречается: sa(d)anac.
6. Корреляты: ik, ikini.
7. Общими для литературного языка и говоров являются: sadac, sasa.
8. В говорах не встречается vinaĵ, специфичного для литературного языка.
9. В литературном языке не встречаются единицы: sasxa, si(d)ac, saiskasac, sa(d)anac, ro.

Временные:

1. Общими для всех групп говоров являются: gosa, ro(m), sanam(di), tu aga.
2. В восточных говорах встречаются: inanam, minam.
3. В западных говорах встречаются: goica, ra(i)sxa, gome, gavarç, tvaga.
4. В горских говорах встречаются: gosac, vitaic...
5. Для ингилойского и аджарского специфично gum, а также hum (ингил.).
6. Для месхского специфичны: saram(di), viramdi.
7. Корреляты: mašiu, manamdin, manam—minam (вост. диал.), mašvin—mašinatve—mašteve (запад. диал.), mašiv—mašiv (хевсур.), imašin (ингил.).
8. Общими для литературного языка и говоров являются: gosa, rom(e), raĵi, manam—minam, sanam, tu aga.
9. В говорах не встречаются специфичные для литературного языка единицы: ra(j), rodes(ac), ros, romel, ražams, odes—odesca—odesac, vinaĵgau, vire(m).
10. В литературном языке не встречаются специфичные для говоров единицы: goica, ro(i)sxa, gosac, ro, om, hum, ramdi, gavarç, saram(di), viramdi, tvaga.

Причпялые:

1. Общими для всех групп говоров является го(ш).
2. Для западных говоров специфично гоше.
3. Для ингилойского специфично гуш.
4. Общими для литературного языка и говоров являются: гоше, гош.
5. В говорах не встречаются специфичные для литературного языка единицы: га(j)та, гомел.
6. В литературном языке не встречаются специфичные для говоров единицы: го, гуш.
7. Корреляты: imiza, imiz guliza, imis gulisađ, imibe, emibe, imiton.

Обстоятельственно-следственные:

1. Общими для западных говоров и тушского является гоше.
2. Для гурийско-аджарского и ингилойского специфично гуш(е).
3. В восточных говорах широко используется го(ш).
4. Корреляты: iste, ise, ishela, imperi (западн.), iseti, ise (восточн.: долинные), isr, isit, ista', imtven (восточн.: горские), age, igr, inge, amton, imžurajti (восточн.: ингил.).
5. В литературном языке не встречаются: го, гуш(е), isr, гом, aste гоше.

Обстоятельственно-сравнительные:

1. Общими для всех групп говоров являются: гогогс, гас.
2. Для восточных говоров специфичными являются единицы: гамт(v)ен..., гамден..., гамтел...
3. В тушском встречается га'gverc.
4. В хевсурском встречается гаqelc.
5. В гурийском и аджарском встречается гарера(c).
6. Корреляты: igre, isr, ise, iste, 'egr, ista' imtven..., imtel.
7. Общими для литературного языка и говоров являются: гогогс, гас.
8. В говорах не встречаются специфичные для литературного языка единицы: vitar(ca), vita, vidre, gavgar..., gaodcu..., гамден..., газом..., tu stkva.
9. В литературном языке не встречаются специфичные для говоров единицы: r'agverc, гаqelc, gavgac, гарерас, гамтвен...

Условные:

1. Общими для всех групп говоров являются: tu, gom.
2. Для нигилойского специфично gom.
3. Для гурийского и нижнемеретинского специфично tvar-tver.
4. Корреляты: maš(v)in, aimāšin.
5. Общими для литературного языка и говоров являются: tu, gom.
6. В говорах не встречаются единицы, свойственные литературному языку: uq̄uetu, tusa(γa), tumca, γatu, daγatu, daγacatu.

Условно-следственные:

1. Для посточных говоров специфично tore(ma).
2. Для западных говоров специфично tvara.
3. В нигилойском и тушском встречается tvar.
4. В тушском, месхском и нижнемеретинском встречается tvarem.
5. Общими для литературного языка и говоров являются: tvara, torem.

Уступительные:

1. Общими для всех групп говоров являются: tumca, tund(ac)gind(ac).
2. Для гурийско-аджарского специфично gome.
3. Общими для литературного языка и говоров являются: tumca, tund(ac), gind...
4. В говорах не встречаются единицы: daγatu—daγacatu, tusa...

Глава VI

СИСТЕМА КОРРЕЛЯЦИИ

Как известно, подчинительный союз находится в придаточном предложении. Этот союз часто имеет в главном предложении своего „представителя“, т. е. имеет слово, которое соотносительно с этим союзом в придаточном предложении: „Не пошел в лес потому, что было холодно“.

Под коррелятом подразумевается слово, соотносительное с союзом и вместе с ним осуществляющее подчинительную связь предложений.

В зависимости от вида придаточного предложения имеются разные корреляты, что является из следующего.

При сложноподчиненных предложениях с придаточным подлежащим имеются следующие корреляты, образованные из местоимений: а) личные: *igi, is*—'тот', б) указательные: *es(e)*—'тот' и в) определительные: *qovelı*—'каждый', *qvela*—'все'.

При сложноподчиненных предложениях с придаточными дополнительными имеются корреляты к союзам *gas*—'что', *vinı*—'кто', *romelic*—'который', *rajodeu*—'сколько'. Остальные союзы—*gametu, vitarmed, romel—rom—rom, tu, uqnetu*, как правило, не имеют коррелятов.

При сложноподчиненном предложении с придаточным определительным в качестве коррелята выступает то же слово местоименного происхождения. Причем в средневековом грузинском языке в более поздних памятниках четко вырисовываются следующие личные местоимения: *is(i), im(a), am(a)*.

Характерно, что в сложноподчиненных предложениях с придаточными уступительными необязательна корреляция; и это понятно, если учесть особенности построения подобных предложений: они занимают в известном смысле промежуточное положение между сочинительными и подчинительными типами предложений; так как предложение, содержащее уступительный союз, выступает как величина, равная другому „главному“ предложению, то это позволяет синтаксически строить подобные предложения по типу сложносочиненных предложений, где коррелята не бывает.

Но при т. яз. ирреальных разновидностях уступительного придаточного предложения, как правило, мы должны иметь корреляцию, поскольку эта разновидность предложения имеет ясно выраженный подчинительный характер. И действительно, в таких предложениях прослеживаются корреляты *maınc*—'все же', *maşınca—maşına(c)*—'тогда'.

Что же касается условно-следственной подчинительной конструкции, то в ней корреляция также не имеет места опять-таки по той причине, что у этой конструкции генетически много

общего с паратактическим способом связи предложений, входящих в её состав.

Общие выводы таковы:

1. В грузинском литературном языке на всем протяжении его развития функционирует четкая система корреляции.

2. Каждый подчинительный союз имеет свой коррелят в главном предложении. Соответственно союзам выделяются корреляты времени (*mqis, mašin, munitgan...*), сравнения (*egre...*, *esre...*), причины (*amistys, amađ, amiđom...*), цели (*amistys...*), места (*mup, ik...*), условия (*mašin...*) и др.

3. У относительных местоимений корреляты тоже местоименного происхождения; у союзов остальных типов корреляты обозначают различные обстоятельства: у союзов времени—коррелят обстоятельства времени, у союзов места—коррелят обстоятельства места, у причины—причинный коррелят, у цели—целевой, у обстоятельственно-следственного—обстоятельственно-следственный и у союза обстоятельства образа действия—коррелят обстоятельства образа действия.

4. По использованию сходных коррелятов имеем следующие группы союзов: а) субъектно-объектно-определятельные союзы (они же относительные местоимения); б) причинно-целевые союзы и в) обстоятельственно-следственные и обстоятельственно-сравнительные союзы.

5. В некоторых конструкциях коррелят из главного предложения переходит в придаточное и выступает вместе с союзом. Таким путем получались сложные союзы.

asre (esre) romel	(a)mit rome
ase romel	amađ romel
asre rome	amistvis rom
ase rome	imiđom rom
ase rom	mašin rodesac
ise rom	ise(ve) rogorc
amis(a)tys romel	
(a)mit romel	

Переходной ступенью к этому состоянию является перемещение коррелята на конец главного предложения и сближение его таким путем с союзом, стоящим в начале придаточного предложения. Чтобы отличить случаи, когда коррелят еще само-

стоятелен, от тех, когда он уже вошел в состав союза и подчинился ему, — нужно руководствоваться ритмо-мелодическими данными: если над коррелятом стоит логическое ударение, то он остается коррелятом; если этого нет, и коррелят и союз расположены в одной интонационной плоскости, тогда коррелят является составной частью союза. На письме это различие передается наличием или отсутствием запятой.

6. Если мы сравним между собой союзы с точки зрения того, принимают или не принимают они корреляты, то увидим, что между союзами имеется опять-таки заметная разница.

С одной стороны, почти не имеет корреляции союз цели *ga(j)ta*, причины *gameti*, *vinajtgan*, *gadgan*; с другой стороны, широко развита корреляция у союзов обстоятельство-сравнительных, обстоятельство-следственных, места и времени, а среди союзов причины у *gomel*, *gome*, *gom*.

Для понимания этого явления нужно учесть исторический путь развития коррелятов.

На древних ступенях развития речи, когда не существовала прочная система гипотаксиса, не могло быть многообразия коррелятов и четкости их функций. Существующая теперь сложная система коррелятов складывалась постепенно; развивалась, корреляты все более тесно соединяли в одно целое отдельные предложения в составе сложного, прочнее связывая придаточные предложения с главным, и сыграли роль стимулятора в создании системы сложноподчиненных предложений.

Древнее состояние слабо развитой подчинительной связи между предложениями отразилось и в древнегрузинском языке, где сложноподчиненные предложения сравнительно недостаточно развиты. Но постепенно они приобретали в языке широкое употребление.

Из анализа развития коррелятов становится понятным и то, почему корреляты слабо представлены (или вовсе не представлены) при специфических союзах, употребляемых не полисемантически, а для одной какой-либо конструкции; например, при союзе *ga(j)ta*—'чтобы', употребляемом только в конструкциях с придаточным цели; при союзе *gadgan*—'потому что', употребляемом в конструкциях с придаточным причины. Нет коррелятов и при союзах *vinajtgan*, *gameti*—'поскольку', 'так как', которые также лишены полисемантической функций, спе-

диагностированы. Все эти союзы без посторонней помощи сами оказываются достаточными, чтобы передать подчинительную связь предложений. Кстати, специфичность употребления, единичность функции союза *gaṭa* усугубляется еще своеобразием конструкции предложения с его участием: сказуемое в этой конструкции (при придаточном цели) имеет форму сослагательного наклонения.

При наличии общих (полусемантических, неспециальных) союзов выступают и корреляты именно по той причине, что каждый из них употребляется в предложениях различного типа и дифференцирующая роль между этими типами возложена на корреляты; последние и указывают, с каким видом подчинения имеем дело в каждом конкретном случае. Скажем, если союз *gomel* должен обозначить каузальность предложения, то к нему на помощь приходит коррелят с каузальным значением; если же этот союз должен выражать сравнение, то его поддерживает другой коррелят, выражающий сравнение в предложениях с придаточным сравнения и т. д.

Этим был обусловлен тот факт, что корреляты с течением времени прижились к таким союзам, как *gomel*, *gome*, *gom*, которые были наиболее дифференцированы в своем значении и в своих синтаксических функциях.

Следует подчеркнуть, что в древнегрузинском языке система корреляции в придаточном месте и времени достигла большей четкости, чем в других видах подчинительных предложений. Этот факт находит свое объяснение в особенностях развития понятия пространства и времени.

Понятия пространства и времени нашли свое отражение в языке на древнейшей ступени развития речи. Сообразно с этим положением мы должны предположить, что предложения времени и пространства в грузинском по возрасту относятся к древнейшей формации: они сюда перешли по преемственности, в виде готовых, развитых конструкций с отражением категорий времени и пространства. Несудивительно поэтому, что в этих, сравнительно более развитых конструкциях корреляция представлена в более развитом виде. Кстати, на древность этих конструкций в смысле их зарождения и на большее развитие их сегодня указывает также и обилие союзов, употребляемых в предложениях с придаточным места и особенно времени.

ВЗАИМОЗАВИСИМОСТЬ СОЮЗА И СКАЗУЕМОГО

Существует определенная закономерность во взаимоотношениях между сказуемым и союзом.

Обратимся к сложноподчиненным предложениям цели и условия.

Придаточное предложение обстоятельства цели, по нашей классификации, имеет конструкции, заметно отличающиеся друг от друга; с одной стороны, выделяется конструкция, употребляемая для выражения „цели в будущем“ (vapo brundeba tqesi, gom daqarguli saati ipovos—„Вано возвращается в лес, чтобы найти потерянные часы“), с другой стороны—конструкция, употребляемая для выражения „цели в прошлом“ (vapo dabrunda qesi, gom daqarguli saati eova—„Вано вернулся в лес, чтобы найти потерянные часы“). Первый придаточный оборот строится так: союз плюс глагол в конъюнктиве II, а второй оборот встречается с двумя разновидностями в зависимости от давности памятного: а) союз плюс *ша* плюс глагол в подкативе (в древнегрузинском) и б) союз плюс глагол в заочном II (в средневековом и современном грузинском).

Также и в сложноподчиненном предложении с придаточным условным; здесь придаточное условие строится тоже двойкой: с одной стороны, имеем конструкцию, связанную с действием в будущем (tu qerils monqer, shes girasuxeb—„Если напишешь письмо, и я отвечу“), а с другой—конструкцию, связанную с действием в прошлом (qerili gom mogeqera, shes girasuxebdi—„Если бы написал письмо, и я бы ответил“). С точки зрения так наз. ряда это предложение характеризуется следующим: сказуемое придаточного предложения (mogeqera) выражает условие, а сказуемое главного предложения (girasuxebdi)—следствие. Сообразно с этим имеем: первое предложение условное, второе—следствие. Они не имеют собственных рядов; для придаточных условия современный грузинский пользуется формами заочного II ряда, для следствия—формами многократного I. Общим рядом условного предложения соответствует сослага-

тельное наклонение, поскольку действие носит ирреальный характер.

В древнем и средневековом грузинском для выражения условия действия в будущем используется сослагательное II: *uq-uetu šep ayašeno eguṭeri, qovelta žmata ayašenop*—„Если ты воздвигнешь надгробный памятник, все братья тоже воздвигнут“. В этой конструкции еще в древнегрузинском языке сослагательное II начинает заменяться будущим изъявительного ряда. В новолитературном грузинском языке союзу соответствуют: а) будущее, б) прошедшее совершенное, в) сослагательное; здесь эти ряды факультативны.

Установлена определенная закономерность между союзом и глаголом: сослагательное соотносительно с союзом *gom*; союз *tu* не может сочетаться с ним. Это значит, что современной нормой является сочетание типа *gom gitxrat, ar daižerebt, a ne tu gitxrat, ar daižerebt*—„Если скажу, не поверите“.

Таким образом, имеются сочетания по формуле:

gom + сослагательное = условное предложение

Зато будущее и прошедшее совершенное координируются с союзом *tu*, но не с *gom*, по формуле:

tu + будущее = условное предложение

Если заменим союз *tu* союзом *gom*, то получим придаточное обстоятельства времени; так, если *tu čerils motčer, mec girasuxeb* („Если напишешь письмо, я тоже отвечу“) — предложение условное, то предложение *gom čerils motčer, mec girasuxeb* („Когда напишешь мне письмо, я тоже отвечу“) является придаточным обстоятельства времени. Понятно, что, согласно этим нормам, невозможна конструкция:

gom + будущее = условное предложение

Если союз *gom* возьмем в сочетании с прошедшим совершенным, то смысл предложения изменится:

gom + прош. совершенное = придаточное времени

Невозможно сочетание по формуле:

gom + прошедшее совершенное = условное предложение

Особо подчеркиваем, что сочетания с *gom* соотносительны только с сослагательным: *gom tomşerde şerils, mec girasuxebdi*.

Получаем формулу:

gom + сослагательное = условное предложение

Для передачи условного действия в прошлом (наиболее придаточному предложению цели) древнегрузинский язык пользуется союзом, осложненным частицей *tsa* и глаголом в форме изъявительного наклонения. В поздних памятниках средневекового грузинского языка с союзом сочетается глагол во втором заочном; нормой поволитературного языка является тоже заочное II, только оно сочетается не с *tu*, а с *gom*, — по формуле:

gom + заочное II = условное предложение

Таким образом, выясняется, что цели и условию в будущем соответствует сослагательное наклонение (конъюнктив), а в прошлом — изъявительное (индикатив). При этом конъюнктивное содержание в древнегрузинском выражено частицей *tsa*, присоединяемой к союзу. В этой связи интересен факт, установленный при сличении текстов четвероевангелия на грузинском, армянском и греческом языках: так же, как в грузинском, сослагательным передаются соответствующие места в греческом и армянском.

„Цель и условие в будущем“, как отмечалось, выражаются в грузинском рядом сослагательного II. При выражении „цели и условия в прошлом“ мы должны были ожидать сослагательное III. Но в грузинском вместо него использовано заочное второе. Надо полагать, что в древности грузинский язык действительно пользовался рядом сослагательного III. Впоследствии произошел перелом в языке: сослагательное III было заменено заочным вторым. В принципе, тут ничего неожиданного не произошло. Установлено, что, например, в индоевропейских языках имеет место такая же тенденция отмирания конъюнктива и замены его формами индикатива.

Нельзя сказать, что грузинский язык не дает фактов, подтверждающих взаимозамещение форм сослагательного III и заочного II. В некоторых среднегрузинских памятниках мы

натолкнулись на ряд примеров, в которых, вместо предполагаемого, согласно нормам литературной речи, заочного II, имеем сослагательное III. Чаще всего такие случаи встречаются в документах исторического содержания, относящихся к XVII—XVIII вв. А в исторических документах, как известно, особенно сильно заметно влияние живой народной речи, отступающей от установленных норм литературного языка. В отношении употребления сослагательного, вместо заочного, интересные факты находим также в комментариях Вахтанга VI к издаваемому им „Витазю в тигровой шкуре“ Шота Руставели.

Получается формула:

tu (|| *gom*) + сослагат. III = условное предложение

Сослагательное III в новогрузинском заменяет заочное II и в других конструкциях. Причем, выделяются три случая: 1) главное предложение отрицательное, придаточное выражает действие в прошлом, а в целом предложение условное (ар *maxovs, gom vinmes etkvas* — „Не помню, чтобы кто-либо говорил...“; это соответствует обороту: *tu vinmes etkva* [|| *etkvas*], ар *maxovs*); 2) сказуемое главного предложения выражает действие сомнительное, ирреальное; в качестве союза использованы *gom, titkos* или *vitoms* (ар *gamigonía, gom žvelad vinme garpeniliqos* — „Не слышал я, чтобы раньше кто-нибудь летал“); 3) с оборотом в форме потенциалиса или оптатива сочетается сослагательное III: *mas unda daeçeros; gisurveb, kargi dro gageçarebinos* — „Он, должно быть, написал; желаю хорошо провести время!“.

Выше была установлена формула: „*tu* + будущее = условное предложение“; иначе говоря, союз *tu* сочетается (в новогрузинском) с рядом изъявительного наклонения, а союз *gom* — с рядом сослагательного наклонения (в значении будущего). Но тот же союз *gom* сопоставителен и со вторым заочным. А это значит, что заочное II приобретает конъюнктивную семантику, — иначе оно не могло сочетаться с союзом *gom*.

Стало быть, нам известны сочетания по следующим формулам:

tu + индикатив = условное предложение

gom + конъюнктив = условное предложение

Невозможно сочетание:

gom + заочное II = условное предложение

Стало быть:

Заочное II = конъюнктив *gepr.* сослагательное III

Указанный сдвиг в использовании одной формы, вместо другой, должен был начаться весьма рано. Процесс утраты сослагательного III в древнелитературном грузинском должен был начаться в пределах сложного предложения, и в связи с этим функция выражения сослагательного была возложена на частицу *ma*. В диалектах сослагательное III несомненно существовало, и когда функция этой частицы *ma* постепенно ослабла, сузилась и стала исчезать, литературный язык стал, вместо нее, пользоваться заочным II, близко стоящим по форме с сослагательным третьим и начавшим пробивать себе дорогу в литературу в средневековом грузинском, — кстати, аналогичное явление наблюдается сейчас и в сванском языке (В. Тонуриа). Но средневековый грузинский язык не смог избежать влияния говоров, в результате чего в нем наряду с сослагательным III начинают входить в употребление заочное II.

То, что сослагательное III в грузинском языке является органической формой для соответствующих сложных предложений, явствует из данных говоров. Особенно показательны факты рачинского говора, где замена заочного II сослагательным III представляет собой обычное явление. Иными словами: там, где в литературном грузинском сейчас выступает заочное II, а теоретически следовало бы ожидать сослагательное III, там в говорах используется сослагательное III.

Для выяснения закономерностей во взаимоотношениях между союзом и глаголом-сказуемым особо учитываются особенности конструкции уступительного предложения.

Получены формулы:

γatu + индикатив = реальное уступит. предлож.

daγatu + индикатив = реальное уступит.

daγacatu + индикатив = реальное уступит.

tusa + индикатив = реальное уступит.

tumsa + индикатив = реальное уступит.

martalia + индикатив = реальное уступит.

ʒatu + конъюнктив = ирреальное уступит.
 dayatu + конъюнктив = ирреальное уступит.
 dayacatu + конъюнктив = ирреальное уступит.
 tusa + конъюнктив = ирреальное уступит.
 tunda(c) + конъюнктив = ирреальное уступит.
 gind(a) + конъюнктив = ирреальное уступит.
 gom(e) + конъюнктив = ирреальное уступит.
 tundac gom ÷ конъюнктив = ирреальное уступит.

Глава VIII

МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОЮЗОВ И КОРРЕЛЯТОВ

Этимологическо-морфологический анализ союзов говорит нам о том, что большинство из них имеет местоименно-наречное происхождение, иные же берут начало от частиц, а также от глаголов.

Союзы местоименно-наречного происхождения сводятся к следующим основам: га, vi, sa, ша.

Перечисленные формы группируются в известном порядке.

Вокруг основы га группируются разновидности различного порядка. С одной стороны, имеем группу разновидностей в именительном и творительном падежах: га(j), гаjта, гаtган, гаdган; с другой стороны, имеем союзы, образованные при участии послелогов: гаtган и др.; с третьей стороны, союзы, образованные при участии частиц: гас, гақи, гаmetu, гомel..., гомеи; с четвертой стороны, союзы, образованные путем присоединения к га других слов с самостоятельным лексическим значением: гeşşams, гюдеи, гахан, гаşams, гаgvarca, гаgvaradac, гагегас, газом, гаqelc, и др.

На основе исходной формы vi вырабатываются союзы: vinc, vinajt, vina(j)tgan, vinaidan, vinaudi, vinem, vit(a), vitarca, vitome(da), vitamda, vitomda, vitarmed, vidre(mde), vidreca, vire(mde), viramdi.

Эти формы образуются путем прибавления окончаний падежей именительного и эргативного (vi-u), творительного (vi-ʒa) и направительного (vi-d). Причем, в этих союзах принимают еще участие послелог (mde, indis, gan) и частицы (ca, igi, re, me).

На основе исходной формы *sa* создаются союзы: *sada(a)*, *sadaca*, *sada-igi*, *sajt*, *sadlamdisac*, *saram*, *sana*, *sanaindisac*.

Наконец, основа *ma*; на ее базе возникли союзы: *manam*, *manamdi*.

В работе рассматриваются также союзы, выработавшиеся на базе частиц.

Вероятно, соединение отрицательной частицы *aga* с частицей *me* (с прототипом *mesd*), известной еще в ранних памятниках дает форму *agamed*. Можно предположить, что на основе соединения этой сложной формы *agame(d)* с элементом *mag*, который является формой косвенного падежа указательного местоимения *ege*, получилась единица *magame* (*magame* → *magagame*).

От частиц берут свое начало также союзы (*da*, *anu*, *an*, *arc(a)*... *arc(a)*, *ver(sa)*... *ver(sa)*, *ki*, *dayasitu*. В древнегрузинском *gagna* четко выступает в значении частицы. Там оно имеет не синтаксическую функцию, а семантическую. В дальнейшем из этой частицы получился союз в том же звучании (*gagna* ← *gagna*). Союз *xolo* развился из значения ограничительной частицы. Соединение частиц *ti* (если) и *aga* (нет) дает союз *tvaaga* → *togem* (не то..., в противном случае, иначе).

На основе частицы *tu* формировались союзы: *tusa*, *γatu*, *uq(u)etu*, *tu stka*, *titkos(da)*, *tunda(c)*, *tugind*.

Словом, имеется, с одной стороны, союз с простой основой, с другой стороны, — соединение частицы *tu* с личной формой глагола и, с третьей стороны, — соединение *tu* с отрицательной частицей *aga* (нет). Кстати, с участием личных форм глаголов образования союзы *gina(tu)*, *gind(a)*, *tunda(c)*, *martialia*, *titkos*.

Этимологическо-морфологический анализ коррелятов показывает, что эти единицы в грузинском произошли из соответствующих местоимений и наречий. Эти корреляты выработаны на базе следующих основ: *is*, *ma*, *am*, *im*, *es(e)*, *as(e)*, *eg(e)*, *ga*, *mu*, *ik*, *mesq*, *qovel*—*qvela*.

В образовании союзов и коррелятов принимают участие: а) частицы: *igi*, *ege*, *eze*, *ca*, *zi*, *me*, *mca*, *ve*, *γa*, *ki*, *uqne*, *da*, *tu*; б) послелогии: *mdis*, *gan*, *ken*, *izda*—*iza* и др.

Достоинно особого внимания употребление местоимений: *igi*—'тот' (который дальше от нас), *ege*—'этот' (который ближе к

тебс), есе—'этот' (который ближе ко мне). В определенных условиях эти местоимения превращаются в частицы и выступают вместе с союзами *gomel* (который), *raǰ* (что), *gasǰans* (когда), *vitar* (как), *vidre* (пока), *sada* (где). Частицы *igi*, *ege*, *ese* могут быть заменены частицей *sa*, являющейся вопросом, значением которой является то, что она лишает вопросительного слова значения вопросительности и превращает его в относительное слово (*es vin gaaketa*—'Кто это сделал?' *es vin gaaketa, qoǰaria*—'Кто это сделал, тот молодец'). Следовательно, эти частицы имеют те же функции, что и обычные (в индоевропейских языках) артикли при именах.

Частица *sa* может быть присоединена к союзам: *gomel*, *ra*, *rodes*, *ros*, *radgan*, *garig*, *ragvar*, *rogog*, *razom*, *raǰel*, *raoden*, *ramden*, *vin*, *vitav*, *vidre*, *odes*, *sada*, *ara*, *vera*, *nu*, *tu*, *tunda*, *ginda* и к коррелятам: *igi*, *egre*, *mup*, *imden*, *mašin*.

Частица *re* выявляет себя при основах: *vi*, *sa*, *es*, *eg*, *ig*, (*vidre*, *vitav*, *esre*, *saramdis*...).

Частицы не содержат союзы: *aramed*, *vitarmed*, *gomel*, *romen*, *rametu*, *magram*, *tozem*. За прототипи формы не можно с известным основанием принять *med-mel-men*. Это поддерживается следующими соображениями: поскольку существует ряд местоимений, образованных из *me* в косвенных падежах и имеющих огласовку *a* (*ma-n*, *ma-d*, *ma-k*), и ряд этих же местоимений, имеющих огласовку *i* (*mi-n*, *mi-nd*, *mi-k*), то закономерно мог иметь этот ряд и огласовку *e* (*me-n*, *me-l*, *me-d*). Они должны быть словами локативного происхождения, которые в дальнейшем получили значение вопросительности и неопределенности. Кстати, исходная форма *me* в древнелитературном грузинском уже имеет оба эти значения. А в виде окаменелых форм разновидности этого образовательного элемента находим в союзах: *gomen*, *gomel*, *vitarmed*, *aramed*.

Частица *uǰne*, существующая в древнегрузинском союзе *uǰnetu* (сжеля), глотически связывается с современной диалектической формой (рачинской, гурийской) *kuē→ke* (*ku-e→k-e*), являющейся утвердительной частицей. Та же частица, видимо, и в корреляте *muǰkuesve*, состоящем из *muǰ*, *kues*, *ve*. Не должно быть случайным, что этот коррелят является парчетом времени. Здесь совпадение не только формальное, но и семантическое. Это явление поддерживается убогреблением с отгел-

ком времени отрицательно-целевой частицы *ნიჭიე* в древне-грузинском (она равна другой форме: *gaṭa aga*—чтобы не...).

Заслуживает внимания послелог *mḍis* (соответствует предлогу 'до'). Он присоединяется к следующим коррелятам: *vidre-(mḍis)*—'до каких пор', *sada(mḍis)*, *mana(mḍis)*, *ramḍis*, *ṣupa-(mḍis)*. Тесная связь этого послелога с союзами соответствующих типов вполне понятна, так как этот послелог выражает достижение определенного пункта во времени и пространстве, и поэтому эти союзы являются союзами времени и места. А послелог оканчивается их неотъемлемой частью.

Глава IX

СЕМАНТИКО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ СОЮЗОВ

При функциональном анализе союзов выяснилось, что один и тот же союз обладает разной семантикой, участвует в конструкциях заведомо различных типологий.

В работе классифицированы с этой точки зрения все известные нам союзы. Выяснено, какие именно функции несет каждый союз, каковы значения, приобретаемые тем или иным союзом, и какова причина такого именно распределения функций между союзами.

Ниже дана схема, где показана семантика того или иного союза, отмечается также и сфера его распространения по периодам развития литературного грузинского языка и дается морфологический анализ слов.

da	aramed
Функция I. соединит., 2. противит.	Функция: 1. противит, 2. соединит.
Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-груз.,	Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-груз.,
Анализ: —	3. п.-груз.
xoḷo	Анализ: <i>aga-med.</i>
Функция: противит.	verc(a)...verc(a)
Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-	Функция: соединит.
груз., 3. п.-груз.	Употр.: 1. ср.-груз., 2. в.-груз.
Анализ: <i>xoḷ-o.</i>	Анализ: <i>verc-c(a).</i>

писа...писа, пиґс...пиґс

Функция: соединит.

Употр.: 1. др.-груз. (писа ...
писа), 2. ср.-груз., 3. н.-
груз. (пиґс...пиґс).

Анализ: пи-са, пи-ґ-с.

magame-magam-maґa

Функция: противит.

Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.

Анализ: маґ-аґа-ше.

қи, қидев

Функция: противит.

Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.

Анализ: —

gaґa

Функция: противит.

Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-груз.

Анализ: ґа-ґ-па.

аґс(а)...аґс(а)

Функция: соединит.

Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-
груз., 3. н.-груз.

Анализ: аґ-с(а).

аґаґс...аґаґс

Функция: соединит.

Употр.: н.-груз.

Анализ: аґаґ-с.

хап...хап

Функция: разделит.

Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.

Анализ: —

апи

Функция: 1. разделит., 2. тож-
дества.

Употр.: 1. др.-груз. (разделит.),
2. ср.-груз. (разделит.), 3.
н.-груз. (тождества).

Анализ: а -пи (?)

ап(и)...апи, апи...ап(и)

Функция: разделит.

Употр.: ср.-груз.

Анализ: —

ап

Функция: разделит.

Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.

Анализ: —

ап...ап

Функция: разделит.

Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.

Анализ: —

апа

Функция: разделит.

Употр.: н.-груз.

Анализ: ап-па.

ап...апа

Функция: разделит.

Употр.: н.-груз.

Анализ: —

апа

Функция: разделит.

Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-
груз.

Анализ: ґ-и-п-а.

gind(a)

Функция: 1. разделит., 2. ус-
тушт.

Употр.: 1. ср. груз. (разделит.),
2. н.-груз.

Анализ: g-i-nd-a.

gind...gind

Функция: разделит.

Употр.: н.-груз.

Анализ: —

ese-igi

Функция: тождества.

Употр.: н.-груз.

Анализ: —

га(j)

Функция: 1. дополнит., 2. вре-
мени.

Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-
груз. (времени), 3. н.-груз.
(времени).

Анализ: га-j.

га(j)-igi, га(j)-ese

Функция: дополнит.

Употр.: др.-груз.

Анализ: га-j-igi (|| ese).

га(j)c(a)

Функция: 1. подлежа., 2. допол-
нит. 3. обстоятельственно-
сравнит., 4. времени.

Употр.: 1. др.-груз. (допол-
нит.), 2. ср.-груз. (дополнит,
подлеж., обст.-сравнит.),

34. 3. *დადაჯი*

3. н.-груз. (времени, допол-
нит.).

Анализ: га-j-са

гомел

Функция: 1. дополнит., 2. оп-
ределит., 3. времени, 4. це-
ли, 5. обст.-следств., 6. при-
чпы.

Употр.: 1. др.-груз. (дополнит.,
определит.), 2. ср.-груз.
(дополнит.).

Анализ: го-мел.

гомели

Функция: 1. подлежа., 2. до-
полнит., 3. определяет.

Употр.: др.-груз.

Анализ: го-мел-и.

гомели-igi (|| ege || ese)

Функция: 1. подлежа., 2. до-
полнит., 3. определяет.

Употр.: др.-груз.

Анализ: го-мел-и-igi (ege, ese)

гомелс(a)

Функция: 1. подлежа., 2. до-
полнит., 3. определяет.

Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-
груз., 3. н.-груз.

Анализ: го-мел-и-са.

гом(е)

Функция: 1. подлежа., 2. до-
полнит., 3. определяет., 4.
пространств., 5. времени,
6. цели, 7. обстоит.-следств.,

8. причины, 9. уступит., 10. условный.
Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.
(гом, гоме—дialeкtaльнo).
Анализ: -го-ше, го-ш.

га(j)ta

Функция: 1. цели, 2. дополнит.
Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-
груз., 3. н.-груз.
Анализ: га-jt-a.

гаган || гаган-гаганс || гаганас

Функция: причинны.
Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.
Анализ: га-t-ган-a-c.

гамету

Функция: 1. дополнит., 2. при-
чинны, 2. определит.
Употр.: др.-груз.
Анализ: га-me-tu.

гақи

Функция: 1. времени, 2. при-
чинны.
Употр.: н.-груз.
Анализ: га-қи.

га(s)žams

Функция: 1. времени, 2. опре-
лит.
Употр.: др.-груз.
Анализ: га-s-žam-s.

гасамс(ac)

Функция: времени.
Употр.: н.-груз.
Анализ: га-самс-s-a-c.

газом(са)

Функция: обстоят.-сравнит.
Употр.: н.-груз.
Анализ: га-зом-са.

га(j)oden(са), га(j)odeni(са)

Функция: 1. дополнит., 2. об-
стоят.-сравнит.
Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-
груз.
Анализ: га-j-oden-са.

гаденіс, гаменадас

Функция: 1. обстоят.-сравнит.,
2. дополнит.
Употр.: н.-груз.
Анализ: га-мен-і-с, га-мен-
-ад-а-с.

гарігадас, гарігадса

Функция: обстоят.-сравнит.
Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.
Анализ: га-ріг-ад-а-с, га-ріг-
-ад-са.

гагінд

Функция: уступит.
Употр.: н.-груз.
Анализ: га-г-і-нд.

гадес(ac)

Функция: 1. времени, 2. опре-
делит.
Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.
Анализ: г-дес-а-с.

госа

Функция: 1. времени, 2. опре-
делит.

Употр.: ср.-груз., 2. н.-груз.

Анализ: r-o-ca.

ros

Функция: времени

Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.

Анализ: r-os.

ragvar(ca), ragvaradac(a)

Функция: обстоят.-сравнит.

Употр. ср.-груз.

Анализ: ra-gvar-ca, ra-gvar-ad-a-ca.

rogorc(a)j rogorac(a)

Функция: 1. обстоят.-сравнит.,
2. времени.

Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.

Анализ: ro-gor-ca, ro-gor-a-ca.

rogorc ki

Функция: времени

Употр.: н.-груз.

Анализ: —

rogors...ise

Функция: соединит.

Употр.: н.-груз.

Анализ: —

vin(ca)

Функция: 1. времени, 2. дополнит.,
3. определит.

Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.

Анализ: vi-u-ca.

vinem(dis)

Функция: 1. времени, 2. обстоят.-сравнит.

Употр.: 1. ср.-груз. 2. н.-груз.

Анализ: vi-n-e-mdis.

vinaj(ca)

Функция: 1. пространств., 2. определит.

Употр.: др.-груз.

Анализ: vi-n-a-j-ca.

vinaj(t)ca-igi

Функция: определит.

Употр.: др.-груз.

Анализ: vi-n-a-jt-ca-igi.

vina(j)tgan

Функция: 1. времени, 2. причпны.

Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-груз.

Анализ: vi-n-a-jt-gan.

vina(i)dgan—vinaidan

Функция: причпны.

Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-груз.

Анализ: vi-n-a-id-gan, vi-n-a-id-an.

vidre(ca)

Функция: 1. обстоят.-сравнит.,
2. времени

Употр.: 1. др.-груз., 2. н.-груз.,
3. ср.-груз.

Анализ: vi-d-re-ca.

vidremde (|| ...mdis)

Функция: времени.

Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-груз.,
3. н.-груз.

Анализ: vi-d-re-mde (|| mdis).

vir(e)(ca)

Функция: 1. обстоят.-сравнит.,
2. времени
Употр.: ср.-груз.
Анализ: vi-re-ca.

virem(dis)

Функция: времени
Употр.: ср.-груз.
Анализ: vi-re-mdis.

vitarmed

Функция: дополнит.
Употр.: др.-груз.
Анализ: vi-t-a-r-med.

vitari-igi

Функция: обстоят.-сравнит.
Употр.: др.-груз.
Анализ: vi-t-a-r-igi.

vitarca

Функция: 1. обстоят.-сравнит.,
2. времени
Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-
груз.
Анализ: vi-t-a-r-ca.

vita(ca)

Функция: 1. обстоят.-сравнит.,
2. времени
Употр.: ср.-груз.
Анализ: vi-t-a-ca.

vit

Функция: обстоят.-сравнит.
Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.
Анализ: vi-t.

vitam(ca)

Функция: обстоят.-сравнит.
Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-
груз. (диалектально).
Анализ: vi-t-am-ca.

vitom(ca)

Функция: обстоят.-сравнит.
Употр.: н.-груз.
Анализ: vi-t-o-m-ca.

manam(dis)

Функция: времени
Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.
Анализ: ma-n-a-m.

sada

Функция: 1. пространств., 2.
определят.
Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-
груз.
Анализ: sa-d-a.

sada(ca)-igi

Функция: 1. пространств., 2.
определят.
Употр.: др.-груз.
Анализ: sa-d-a-ca-igi.

sadac(a)

Функция: 1. пространств., 2.
определят.
Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-
груз., 3. н.-груз.
Анализ: sa-d-a-ca.

sadamdis(ca)

Функция: времени
Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.
Анализ: sa-d-a-mdis-ca.

saca

Функция: 1. пространств., 2. определит.

Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.

Анализ: sa-ca.

saidanac

Функция: 1. пространств., 3. определит.

Употр.: н.-груз.

Анализ: sa-id-an-a-c.

sit(ca)

Функция: пространств.

Употр.: н.-груз.

Анализ: s-it-ca.

sanam(dis)

Функция: времени

Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.

Анализ: sa-n-a-mdis, sa-n-a-m.

tu(ca)

Функция: 1. соединит., 2. разделит., 3. доопытит., 4. условный, 5. уступит.

Употр.: 1. др.-груз. (доопытит.-усл.), 2. ср.-груз., 3. н.-груз. (кроме уступит.).

Анализ: tu-ca.

tumca

Функция: 1. услов., 2. дополнит., 3. уступит.

Употр.: 1. др.-груз. (услов.), 2. ср.-груз., 3. н.-груз. (уступит.).

Анализ: tu-mca.

uḡuetu

Функция: 1. услов., 2. дополнит.

Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-груз. (услов).

Анализ: u-ḡu-e-tu.

tunda(c)

Функция: 1. разделит., 2. уступит.

Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.

Анализ: tu-nd a-c.

tund(a)..tund(a)

Функция: разделит.

Употр.: н.-груз.

Анализ: tu-nd-a.

tuara, tvara(da)

Функция: 1. услов.-следств., 2. времени.

Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз. (времени).

Анализ: tu-ara, tv-ara-da.

tvaram, tvarem(da)

Функция: условно-следственный

Употр.: ср.-груз.

Анализ: tv-ara-m, tv-are-m-da.

torada, torem(m)

Функция: услов.-следств.

Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз. (torem).

Анализ: t-o-ra-da, t-o-re-m.

tu stkua

Функция: обстоят.-сравнит.

Употр.: ср.-груз.

Анализ: —

titko(s)

Функция: обстоят.-сравнит.

Употр.: н.-груз.

Анализ: t-i-tk-o-s.

daγa(ca)tu

Функция: 1. услов., 2. устушит.

Употр.: др.-груз.

Анализ: da-γa-ca-tu.

γatu

Функция: устушит.

Употр.: др.-груз.

Анализ: γa-tu.

odes

Функция: 1. времени, 2. опре-
делят.

Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-
груз.

Анализ: o-des.

odes-igi

Функция: времени

Употр.: др.-груз.

Анализ: o-des-igi.

odesca, odesac

Функция: времени

Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-груз.

Анализ: o-des-ca, o-des-a-c.

nuikue

Функция: цели

Употр.: др.-груз.

Анализ: nu-u-ku-e.

martalia

Функция: устушит.

Употр.: н.-груз.

Анализ: martal-i-a.

oγond

Функция: противит.

Употр.: н.-груз.

Анализ: —

amistys romel

Функция: причины

Употр.: 1. др.-груз., 2. ср.-
груз.

Анализ: —

(a)mit romel

Функция: причины

Употр.: ср.-груз.

Анализ: —

(a)mistvis rom

Функция: причины

Употр.: ср.-груз.

Анализ: —

amad rome, amit rome

Функция: причины

Употр.: ср.-груз.

Анализ: —

amitom (imitom) rom

Функция: причины

Употр.: н.-груз.

Анализ: —

asre (esre) rome

Функция: обстоят.-следств.

Употр.: ср.-груз.

Анализ: —

as(r)e (ise) gome
Функция: обстоят.-следств.
Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.
Анализ: —

mašin rodesac (roca)
Функция: времени
Употр.: н.-груз.
Анализ: —

ga gom
Функция: времени
Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.
Анализ: —

sadac gom
Функция: пространств.
Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.
Анализ: —

tu gom
Функция: услов.

Употр.: н.-груз.
Анализ: —
tund(a)c gom

Функция: уступит.
Употр.: 1. ср.-груз., 2. н.-груз.
Анализ: —

anutu
Функция: разделит.
Употр.: др.-груз.
Анализ: —

ginatu
Функция: разделит.
Употр.: др.-груз.
Анализ: —

rac unda
Функция: уступит.
Употр.: н.-груз.
Анализ: —

Одним из основных факторов полисемантизма союзов является историческое развитие одного союза из другого. Это внутреннее развитие имеет свое логическое основание и подчиняется определенной закономерности.

Выясняется, что на базе конкретных союзов развились абстрактно-логические союзы.

Конкретными союзами оказываются слова, обозначающие место и время, а абстрактными—союзы причины, следствия, уступительные, условия и цели.

Пространственные и временные представления—это явления самой древней формации в языке; по всей видимости, дифференциация соответствующих понятий о пространстве и времени произошла рано, и язык отразил дифференцированные представления о них. Наличие в древнелитературном грузинском языке сложной и стройной системы построений сложноподчиненных предложений с придаточными места и времени с бо-

гагой синонимикой союзов свидетельствует о том, что эти конструкции прошли длинный путь развития. Сравнительно позже сформировались союзы, выражающие абстрактно-логические отношения, и, как сказано, исходной базой для их возникновения послужили конкретные союзы.

Таким образом, выясняется, что история союзов по-своему отражает пройденные этапы мышления; разработкой вопросов, связанных с происхождением союзов, можно внести определенную ясность в отдельные проблемы истории мышления.

Время и место вначале воспринимались, как два момента одного явления, именно пространства. В процессе развития эти понятия дифференцируются. Вся деятельность людей тесно связана с определенным конкретным местом. Из конкретных локальных представлений постепенно развивается абстрактное понятие пространства. А до этого данные слова означали в одно и то же время и „здесь“ и „сейчас“. С течением времени из пространственных представлений постепенно выделяются представления временные.

В тесной связи с категориями времени и пространства находится категория причинности (каузальности). Необходимо подчеркнуть, что категория каузальности развилась на базе категории времени; причинное отношение между взаимообусловленными явлениями воспринималось как отношение временных отрезков в соответствующей последовательности. Для определенного этапа мышления является законом формула *post hoc — propter hoc* („после этого — значит вследствие этого“).

На древнейшей ступени развития речи не существовало дифференцированной системы союзов: термин одной категории использовался для выражения различных логических отношений сообразно с формами примитивного мышления. Обращает на себя внимание тот факт, что в древнелитературном грузинском языке встречаются полисемантические союзы. В дальнейшем они дифференцировались, но не совсем; во всяком случае, союз и местоимение *ga* все еще означает предмет, вещь. Это значит, что *ga*, имея предметное значение, позднее стало использоваться, как союз.

Устаиваются следующие этимологические связи: *ga* является вариантом *sa*, который входит в состав наречия места *sa-da* 'где'; исторически *sa* в своем развитии дает *ga*, как это

явствует из чередующихся пар слов: *şçe-gze*—‘молоко’, *şzali-gzali*—‘непестка’, *stveli-rtveli*—‘сбор винограда’ и т. д. От корня *sa* || *ga* образованы союзы места и времени: *ga*—союз времени, *sa*—союз места, но также и времени, что видно из слов: *sa(da[mdis])*—‘до какого места’, *sa(nam)[dis]*—‘до какого времени’.

При дальнейшем развитии этих союзов от конкретного значения к абстрактным становится возможным использовать их в качестве причинных союзов. Это относится уже к той эпохе, когда в мышлении вырабатывается категория каузальности. Тогда на базе *ga* возникают соответствующие варианты со значением причинности: *ga-jt-gan*→*gadgan*—‘так как’, ‘от того что’ (‘из чего’), *ga-ki*—‘поскольку’; *ga-me-tu*—‘ибо’, ‘так как’. На этой же базе было построено слово, выражающее категорию цели: *ga-jta* (→*rata*)—‘для того чтобы’.

На том этапе развития языка, когда для выражения причинности использовались слова, ранее обозначавшие время, естественно, трудно было различить категории причины и времени,—они еще не были четко противопоставлены друг другу. Поэтому понятно, что язык сумел сохранить в виде чередующихся состояний переходное от временного к причинному.

Так, если вникнем в семантику союза *ga-ki*, убедимся, что порою трудно установить, является ли он союзом времени или причины. Возьмем предложение: *ga-ki alias şqnarı xvriŋva isev şemoesma, siprtxilit sanaturişken şavida*—‘Раз, resp., когда Алие послышалось легкое похрапывание, осторожно пошел по направлению к лампе’. Здесь *ga-ki* можно понять как слово, выражающее и время и причину: а) *rodesac alias şqnarı xvriŋva isev şemoesma*...—‘когда Алие послышалось...’, б) *gadganac alias şqnarı xvriŋva isev şemoesma*...—так как Алие послышалось... и т. д. Время и причина здесь взаимосилетены.

Прекрасную иллюстрацию пути развития от конкретного к абстрактному дает основа *vi*. В древнейших грузинских памятниках, например, *vi*пaj выступает в роли наречия места. Надо полагать, что судьба *vi* такая же, как и судьба *sa*, *ga*. Они являются созданием различных диалектов и изначально служили для выражения одновременно категорий пространства и времени.

Языкознание накопило достаточно материалов для иллюстрации того положения, что вообще интеллектуальные, „душевные“ процессы и отношения начинают впервые выражаться словами с пространственно-материальным значением. Слова, выражающие пространственные понятия, использованы также и для выражения субъекта. На этой основе наречия места оказались базой для производства личных местоимений. В древнегрузинском *vinaj* используется как союз, а *vin* — ‘кто’ является местоимением. Противопоставление значений *vin*, *ga* произошло позднее, когда *vin* — ‘кто’ стало местоимением класса людей, а *ga* — ‘что’ — местоимением класса вещей. Первоначальное местное значение основ *sa*, *ga*, *vi* не подлежит сомнению.

На следующей ступени функционального развития основы *vi*, последняя начинает использоваться в значении союза: *vinaj* уже в древнегрузинском ставится союзом места; в то же время эта единица приобретает значение и союза времени — *vinajtgan* (Н. Марр, Аря. Чикобава).

Конкретный союз *vinaj* с временным и пространственным значением становится базой для выработки слов, выражающих абстрактно-логические отношения. И действительно, уже в древнегрузинском *vinaj* является наречием причины (в значении ‘поэтому’), а впоследствии приобретает значение союза причины: *vinajtgan*.

С течением времени основа *vi* теряет свое первоначальное пространственное значение, и в современном грузинском сохранилось только исторически приобретенная ею семантика каузальности. И в самом деле, если в древнелитературном грузинском *vinaj-vinajtgan* является полисемантическим союзом (со значением: 1. пространственным, 2. временным, 3. причинным), то в настоящее время *vinajdan* является только причинным союзом.

На основании разных значений *vinaj* грузинский язык дает документальные доказательства того, как из конкретного значения союза времени и пространства эта единица перешла в союз с абстрактно-логическим значением причинности.

Аналогична с судьбой союза *vinaj* судьба союза *ganigan*. Первоначально форма *ganigan* выражала пространственно-временные отношения, затем она приобрела значение причинности, а позже совершенно освободилась от прежних значений и сохра-

нила только позднее приобретенное, каузальное значение: *gadgan* в настоящее время лишь союз причины.

Таким образом, на примерах с союзами *vinaidan*, *gadgan* мы убеждаемся, что на определенном этапе развития речи союзы были полисемантическими; впоследствии в них произошло сужение значений, дошедшее до моносемантизма.

В период, когда формировались определительные придаточные предложения, союзы с основами *sa*, *ga* *vi* начали обслуживать и эту конструкцию предложений, они превратились в определительные союзы *sadasa*, *gajsa*, *vinajsa*. Причем *sadasa* совмещает понятие пространства и определительности, а *vinajsa* — понятие пространства, времени, причины и определительности.

Определенный исторический интерес представляет союз сравнения. Сравнение тесно связывается с категорией времени: союзы *gajsa*, *rogors*, *vitarsa*, *vitag*, *vinemdis* выражают время и являются союзами сравнения. Этот факт имеет немаловажное значение для выяснения взаимоотношений категорий времени и сравнения.

Не лишены интереса аналогичные факты в языках других, неродственных групп. В индоевропейских языках, например, слова, выражающие сравнение — сходство — тождество, совмещают также значение времени. Так, русское „как“, немецкое *so*, *als*, *wie* являются в одно и то же время союзами и сравнения, и времени.

Если же примем во внимание то обстоятельство, что в интересующих нас основах развивается способность обозначения также субъекта и объекта, то получим следующий ряд значений в грузинских полисемантических союзах одного и того же порядка (*sa*, *ga*, *vi*): пространство, время, причинность, цель, определения, сравнение, субъект, объект. Исходной для них категорией является категория пространства, а потом времени.

Для полисемантических союзов определительной, другой категории архетипом является слово *so* с значением вопросительным. Это второй путь формирования союзов абстрактного значения. Этим путем получены союзы *so* с значением условным, условно-следственным и уступительным. Здесь имеются в виду союзы, возникшие на почве основы *tu*: *tusa*, *tamsa*, *uqetu*, *dayatu*, *tundac*... Ха-

рактрно, что на следующем этапе развития языка *tu* получает и объективную функцию.

Следует сказать, что, средство является зачастую исходным моментом для восприятия причинности; также и в языке представление о средстве порой становится основанием для образования понятия каузальности.

Некоторые германисты указывают, что эта закономерность лежит в основе использования в немецком языке форм *durch*, *von*, *um* для выражения понятия причины. *Durch* (как и другие) вначале появляется как соотносительная форма (коррелят) с многозначным союзом *daz* в главном предложении; затем *durch* присоединяется к *daz*, и таким образом *durch daz* делается союзом причины. *Durch* имел первоначально значение места, а затем параллельно получил значения средства и причины.

Аналогичную картину дает грузинское *amit*. Оно используется для указания на средства действия и является составной частью союза причины. Наподобие немецкого *durch* оно было коррелятом формы *gomel*, являющейся универсальным союзом, как немецкое *daz*, а потом *amit* присоединился к *gomel*, и они образовали адекватное с немецким сочетание: *amit gomel—dich daz*. В грузинском наряду с формой творительного падежа *amit* имеется параллельная форма направительного (обстоятельственного) падежа *amad*.

Следовательно, *amit* обладает значением средства и участвует в формировании особого союза, выражающего каузальность.

Следует выделять в особую категорию полисемантические союзы, которые своим универсализмом обязаны не переходу союзов одного порядка в союзы другого порядка в процессе их внутреннего развития, а причинам более внешнего порядка; в таких союзах важнее обратить внимание на момент подчинительной связи слов. Иными словами: они являются выразителями совершенно особых логических отношений. Союзами такого порядка в грузинском языке выступает *gomel—gome-gom*. В нем объединены идеи субъекта, объекта, места, цели, условия, времени, причины, следствия, уступительности, определения. В настоящее время *gom* ('что') является наиболее универ-

сальным союзом в грузинском языке. В других языках ему соответствуют: в русском — „что“, в французском — *que*, в немецком *dass* и т. д.

Глава X

К ВОПРОСУ О ГЕНЕЗИСЕ ПОДЧИНЕНИЯ ПО ДАННЫМ СОЮЗОВ

В выяснении генетических вопросов подчинения изучение союзов могут сыграть определенную роль.

Союзы показывают, что сложноподчиненные предложения развились в сущности из предложений сложносочиненных и вопросительных. Это видно, прежде всего, из этимологий самих союзов. Как было сказано выше, союзы в грузинском языке наречно-местоименного происхождения. А это значит, что они вначале, в период паратаксиста, являлись частями отдельных предложений, между которыми устанавливалась лишь логическая взаимосвязь, а вместо отсутствовавших грамматических форм связи синтаксическое объединение отдельных предложений в одно сложное осуществлялось на ритмо-мелодической основе.

Чтобы добраться до истоков подчинения в сложных предложениях, требуется учесть также и показатели сложноподчиненных предложений с придаточным дополнительным. В древнегрузинском языке имеется конструкция предложения с участием глаголов из серии *verba declarandi*, и предложения этой конструкции связываются между собой асиндетично (т. е. без союзов). Весь комплекс таких предложений, несомненно, представлял собой одно интонационное целое. Зачатком грамматической связи между частями комплекса надо считать появление коррелятов в главном предложении, вернее, выявление наречия образа действия, которое потом стало соотносительной с союзом (т. е. коррелятивной) формой.

Появление коррелята — это первая ступень на пути грамматикализации соответствующих типов предложений: коррелят связывает в одно целое бессоюзные предложения.

В древнегрузинском с глаголами той же семантики было связано вопросительное предложение, которое входило в комплекс *oratio recta* как зависимое предложение в составе этого комплекса (прямой речи). В таких случаях в древнегрузинском

выступает союз придаточного дополнительного—*tu-uq̄ueti*. В обычном вопросительном предложении сперва дано вопросительное слово. Но вопросительное предложение на ранних ступенях развития языка связывается асиндетично с предложениями, содержащими глаголы высказывания и чувствования (*verba declarandi, verba sentiendi*). Основанием для их синтаксического объединения служила интонация. Тогда вопросительное местоимение или наречие было акцентуационным центром. Позднее в вопросительное предложение проникает вопросительное слово *tu*, которое здесь выполняет роль союза; на этот союз переходит интонационное ударение из вопросительного местоимения или наречия, и, в связи с этим, вопросительное предложение теряет свою самостоятельность, легко превращаясь в зависимое предложение.

Путь его дальнейшего развития таков: к вопросительному слову присоединяется частица *sa* или *igi*; снабженное частью местоимение берет на себя роль соединителя предложений. Если главное предложение отрицательного характера, то в придаточном имеем или сочетание союза *tu* с вопросительным словом, или вопросительное местоимение (т. е. союз), снабженное частицами *sa, igi*. Если же главное предложение отрицательного характера, то в придаточном при союзах невозможна частица. Это и понятно: частица *sa* есть выразитель определенности; а отрицательное предложение потому и отрицательное, что никакого реального, „определенного“ действия не содержит; поэтому с ним не мирится всегда указывающая на определенность действия частица *sa*.

Выясняется, что с помощью частиц *sa, igi* образуются союзы дополнения—*ga(sa), v̄inc(a)* и т. д. Таким путем предложения, стоявшие когда-то изолированно друг от друга, тесно связываются между собой, и получаем сложное предложение.

Происхождение подчинительной конструкции от сочинительной обнаруживается при анализе конструкций, содержащих частицу „чужой речи“ *metki*.

Как нам удалось установить, частица-показатель чужой речи появляется в средневековом грузинском языке, особенно с эпохи Возрождения. Этимологически в частице *metki* мы имеем слияние личного местоимения 1-го лица *me* и спрягаемой формы глагола 'сказать': *tkma-vtkvi: me vtkvi—metki*.

Надо полагать, что наряду с таким употреблением формы *me vtkvi-metki* существовало другое ее употребление в простой повествовательной речи типа *me vtkvi, çaval*—„Я сказал, пойду“. С течением времени в конструкциях с прямой речью употребление формы *me vtkvi* стало стандартным и поэтому она „износилась“, претерпев фонетические изменения и превратившись в *metki*. Но и в таком виде она долго сохраняла свое первоначальное полное лексическое значение, что видно из сохранившегося по сей день ее препозитивного употребления в кахетинском говоре: *metki, gaetrie akedau*: „говорю, убирайся отсюда“; *metki, vin toqla*: „говорю, кто убил“. *metki* в этих фразах по значению находится на переходной ступени от его прежнего самостоятельного лексического значения к его служебному значению частицы, передающей прямую речь, и только. С полным затемнением его лексического значения связано не только его постпозитивное употребление как придаток последнего слова предложения, но и употребление его в предложениях, где его прежнее место занимает и отчасти замещает функцию союз *gom*: *movaxsene, gom çaval-metki*—„Доложил, что я уйду“. Более того: в результате полного выветривания лексического значения у *metki* стало возможным повторное употребление в одном предложении—сначала в полной форме и в полном лексическом значении, а затем в стертой форме и в служебном значении: *me vtkvi, gom çaval-metki*—„Я сказал, что я уйду“. И наконец, еще одно доказательство полного выветривания значения *metki*: форма эта совершенного вида и выражает прошедшее законченное действие, но присоединяется также и к глаголам несовершенного вида и не только одного прошедшего времени: *me vashob, nivdivar-metki*—„Я говорю, что я иду“ (дословно: „я говорю, я иду-я сказал“), *me vitqvi, çaval metki*—„Я скажу, что я пойду“ (дословно: „я скажу, я пойду-я сказал“).

То же самое показывает нам исторический анализ условного предложения. Вопросительная семантика употребляемого в условном предложении союза *tu* говорит о том, что условные предложения развились из вопросительных. В средневековом и современном грузинском языке мы выявили бессоюзные конструкции, формальным отличительным признаком которых служат сослагательные формы сказуемого. Так мы установили, что

вопросительное слово могло и не быть в предложении, поскольку интонация играла в этом отношении решающую роль.

Сказанное подтверждается многочисленными фактами грузинского языка.

Примеры из „Витязя в тигровой шкуре“: *ar movbrunde, momiglove, miṭire da miṭavglaxe* (Не вернусь—наденешь траур, вырывается от невзгод); *akat sam ṣel ar movide, mašin gmartebš glova, plasi* (Не вернусь домой в три года—пусть раздастся плач и стон); *ḥrovo, modī gamarṣvebit, mxiarulaḍ monbari* (Коль найдешь, явись с победой, речью страстной окрылен).

Выделенные предложения являются условными, асиндетично связанными с главным предложением. Конструктивно они характеризуются сослагательной формой сказуемого, а интонационно они, как вопросительные предложения, надо полагать, противопоставлены главным предложениям своей вопросительной интонацией. Это подтверждается современной интонацией предложений данного типа. Например, *ar movbrunde? momiglove...*—(если) не вернусь?—наденешь, траур...“; *ḥrovo? modī gamarṣvebit*—(если) найдешь?—явись с победой. Такие словосочетания—явление не редкое в современном живом языке, особенно в пословицах, загадках и в других жанрах народной словесности.

Существенное значение для выяснения генезиса подчинения имеют языковые особенности, представляемые живыми говорами—ингилойским, гурийским, аджарским. Собственно говоря, эти особенности полностью сохранились в гурийском и аджарском, а в ингилойском они существовали до последнего времени, но уже успели исчезнуть. Речь идет, прежде всего, о наличии в придаточном предложении разбирасмого типа признака вопросительной конструкции. В ингилойском это до недавнего времени выражалось наличием в придаточном вопросительной частицы „а“. Правда, в настоящее время в ингилойском этот „а“ в соответствующих сочетаниях отсутствует, но он был, что подтверждается диалектологическими записями М. Джанашвили произведенными лет пятьдесят тому назад. Зато в ингилойском сохранялась вопросительная интонация соответствующих сочетаний. В аджаро-гурийском вообще нет вопросительной частицы „а“, но вопрос в предложении (как в вопросительном самостоятельном, так и условно-подчинительном) выражается удлинением конечного слога в последнем слове предложения.

Эти данные также являются косвенным подтверждением того, как из древнего состояния сосуществования простых предложений, грамматически ничем не приметных, постепенно выделялись предложения вопросительного содержания, и как они потом превратились в зависимые предложения, обогатившись союзом и потеряв признаки вопроса, т. е. превратились в сложные предложения с законченной грамматической формой подчинения.

С интересующей нас точки зрения важное значение имеет также вопрос о генезисе конструкции условно следственных предложений. Выяснилось, что прочно утвердившийся в литературном языке союз *torem*, который сыграл существенную роль в образовании сложноподчиненного предложения придаточно-следственного типа, произошел из сочетания двух единиц *tu + ara* — «если не...». Современному предложению с *torem*: *ičkarē, torem čvima moģiçrebs* — «торопись, не то застигнет дождь» в прошлом соответствовало предложение с *tu ara*: *ičkarē, tu ara* (значение то же). Здесь придаточное предложение *tu ara čvima miģiçrebs* — «не то застигнет дождь», надо полагать, возникло в свою очередь, путем слияния двух предложений — одного главного и другого придаточного: *tu ar ičkarēb, čvima moģiçrebs* — «если не поторопишься, дождь застигнет». Этому сложному предложению предшествовало простое цельное предложение, сказуемое другого являлось повторением сказуемого последующего предложения; например: *ičkarē, tu ar ičkarēb, čvima moģiçrebs* — «торопись, если не поторопишься, дождь застигнет». Возникшая тавтология, по-видимому, послужила поводом для исчезновения одного из них. Получилось сочетание: *ičkarē, tu ara, čvima moģiçrebs* — «торопись, если же нет, дождь застигнет». Следующей ступенью явилось слияние союза *tu* и отрицательной частицы *ara* и выработка одного цельного союза *tvara*, который в таком виде встречается в диалектах (*tvara* ← *tu ara* ← *tu ara*). В результате значительно яснее становится характер предложений этого типа, а именно то, что придаточное предложение (...*torem čvima moģiçrebs* — «не то застигнет») содержит одновременно и момент условия, и момент следствия. Это объяснить нетрудно: условное генетически восходит к прежним вопросительным предложениям (*tu ar ičkarēb* — «если не будешь торопиться»); оно следственное, поскольку всякое

условное предложение сопровождается следствием, выраженным в главном предложении (...*ṣvima mogisṣrebs*—„...дождь застигнет“). Это значит, что на основе структурного объединения двух предложений—условия, следствия—получилось и семантическое их объединение.

Было бы неправильно предполагать возникновение условно-следственной конструкции предложения на ранних ступенях развития языка, когда в предложении отсутствовали способы подчинения. Нужно приять во внимание, что в разбираемой конструкции мы находим подчинение не первоначального простого типа, а позднейшего, сложного, полученного путем слияния равных простых предложений и превращения их в один из компонентов тенебрежного сложного условно-следственного предложения. Мысль о позднем происхождении этой конструкции поддерживается сравнительно поздней датой ее появления в литературном языке; как нам удалось установить, эта конструкция возникла в средневековом грузинском языке.

Выяснилось, что для придаточного условного предложения на древних ступенях развития было характерно наличие частицы *da*. Эта частица *da*, по-видимому, присутствовала и в конструкциях условно-следственных предложений древней поры. Причем первоначально она была в них более мотивирована наличием рядом с ним сказуемого, особенно в отношении конструкции *tu ar iṣkareb-da, ṣvima mogisṣrebs*—„если не поторопишься, дождь застигнет“; но позднее, при исчезновении сказуемого, частица *da* прикнула к отрицательной частице *ara* ('*нег'*) и образовалось *tu+arada*→*tuarada*→*tvarada*→*torada*. Все три формы широко представлены в говорах.

Частица *da* соединяется и с союзом *titkos*—‘*будто*’—*titkos-da*. В связи с разбираемыми типами предложения желательно учесть, что *titkos* генетически восходит к *tu itkvas*—„если будет сказано“, то-есть и здесь мы имеем в основе конструкцию условного предложения.

Изложенное позволяет сделать следующий вывод: конструкция условного предложения исторически создавались на базе слияния простых предложений. Сперва создавалось вопросительное предложение, рядом с которым находилось логически требуемое „ответное“ предложение. С течением времени выработалась способность подчинения одного из них другому. Не

случайно то, что, как нами установлено, в древнелитературном грузинском языке придаточное условия предшествовало главному предложению; инверсия, осуществляемая на следующей ступени развития, стала возможной благодаря развитию грамматической системы подчинения.

В работе специально разбираются сложно подчиненные предложения, содержащие относительное местоимение в качестве союза. О чем свидетельствуют конструкции с относительным местоимением с точки зрения истории гипотаксиса? Ответ на это получаем на основании анализа конструкций, в которых участвует относительное местоимение.

Относительное местоимение в грузинском языке письменновосторического периода участвует в трёх конструкциях сложноподчиненного предложения: в придаточном подлежащем, в придаточном дополнительном и в придаточном определительном. На той ступени развития речи, когда еще не существовало гипотактических предложений, современные конструкции с относительными местоимениями имели вид паратактических предложений, где отдельные простые предложения соединились в пары лишь по смыслу, логически, без грамматических показателей связи. Причем одно из этих предложений было вопросительным. В этом вопросительном предложении находились как обязательные элементы: вопросительное местоимение, определяемое слово и сказуемое. Практически мы имеем здесь относительное местоимение „который“ и с ним — определяемое имя, чьим атрибутом является местоимение. Поскольку грамматических признаков соединения между компонентами не было, связь осуществлялась особой ритмо-мелодической акцентуацией. Следующая ступень развития знаменуется появлением энклитической частицы в секторе вопросительного предложения в непосредственной близости с его номинальным элементом и личнo-указательного местоимения в пределах другого предложения этой конструкции. Это уже начало грамматикализации будущего гипотактического предложения. Наконец, этот номинальный элемент в предложении исчезает, как логически легко подразумеваемый, а энклитическая частица перемещается к вопросительному местоимению, и слитно они выступают уже, как относительное местоимение; в таких условиях ясного грамматического подчинения интонация теряет свою присущую ак-

туальность и отходит в задний план. Формируется тип сложного предложения подчинительной конструкции.

По нашим наблюдениям, грузинский язык сохранил конструкции, отражающие древнее состояние подчинения. Мы имели в виду предложения типа: *da gomel aṣ ženi gesxnen, igušen ebṣakṭa gan* — „сыновья, какие у тебя сейчас, будут одержимы дьяволами“ (дословно: „какие сыновья у тебя сейчас, будут одержимы“); *gomelta vačarta moecat, igini mun daxvdes* — „торговцы, которые дали (то), там оказались“ (дословно: „которые торговцы дали, там оказались“). Эта конструкция в современном грузинском выступает как норма в сочетании с союзом *gom* (‘что’). Нормой для новогрузинского является также конструкция, где местоимения соотносительно с именем снабжены частицей *sa*. Наблюдаются и компромиссные конструкции: энклитическая частица присоединена к вопросительному местоимению, т. е. уже выработано относительное местоимение, но имя еще не успело исчезнуть. Такие редкие пережитки выявлены нами, главным образом, в языке исторических документов XVII—XVIII вв. (где сильно сказывается влияние народной речи) и редко — в языке художественной литературы (XII век). Например: *gomelic magvari soṣexi ḳa si iqos, gamoṣxade* — „которые суть такие армяне, объяви им!“ Дословно: „который же такого рода армянин — человек есть, объяви!“.

Таким образом, с учетом имеющихся переходных ступеней, получаем следующие сочетания компонентов в пределах зависимого предложения:

- I. Вопросит. местоим. + имя + сказуемое.
- II. Вопросит. местоим. = имя + энклитическая частица + сказуемое.
- III. Вопросит. местоим. + имя + энклитическая частица (= относительное местоим.) + имя + сказуемое.
- IV. Вопросит. местоим. + энклитическая частица (= относит. местоим.) + сказуемое.

Такие конструкции характерны для предложений с придаточными подлежащими и дополнительными. Эти названия, принятые в современной грамматической литературе, основываются не на анализе исторического развития этих конструкций, а на учете морфологическо-синтаксической структуры главного предложения и способов связи с ним подчиненных предложений. С исторической точки зрения в них, как видели, получи-

лось следующее: атрибутивное вопросительное местоимение в составе простого предложения, логически и интонационно связанного с другим простым предложением, превратилось в относительное местоимение и этим создало условия для образования сложноподчиненных предложений с придаточными подлежащими и дополнительными. Вывод из этого напрашивается такой же, какой мы имели при анализе придаточных условных предложений: придаточные предложения подлежащие и дополнительные генетически восходят к паратактическим предложениям, в составе которых одно предложение было вопросительным.

Та же конструкция, которая положила начало образованию придаточных подлежащих и дополнительных, легла в основу и конструкции, именуемой определительным предложением. Создание этой новой конструкции стало возможным благодаря развитию форм связи между атрибутивным местоимением и именем. Путем инверсии получили такой порядок слов: имя + атрибутивное местоимение. Определяемое имя постепенно отрывается от вопросительного предложения и присоединяется ко второму простому предложению, становясь относительным словом; атрибутивное местоимение, выступая выразителем отношения с этим словом, становится относительным местоимением. Подобное состояние переходного порядка обнаруживаем кое-где в древнелитературном грузинском как реликт. Напр., *qovelman xelman, gomelman ara damoiyos naqori ketili, moeknetos da sesxisa daedvas* — «всякое дерево, которое не дает плодов, должно быть срублено и положено на огонь».

На этой ступени развития сложного предложения коррелиг выступает в роли такого слова, которое связывает предложение, помогает установлению связи между входящими в сложный комплекс простыми предложениями, ускоряет процесс превращения последних в одно сложное предложение: *qovelman gomelman tkvas sitqauj žisatvis kacisa, mičevos mas* — «всякий, кто скажет слово о смысле человеческом, да простится ему». Мы исходим из того существенного положения, что здесь имеет место вовсе не «синтаксическая ассимиляция» или аттракция, а та форма, которая показывает исторический путь развития, точнее — переходную ступень на пути образования гипотактических предложений из паратактических.

То, что определительное предложение нечетко оформилось в древнегрузинском языке, видно и по другим данным. Например, из следующего.

В определенных древнегрузинских предложениях выступают два соотносительных слова, из которых одно—относительное местоимение, стоявшее в родительном падеже, связано с именной частью придаточного предложения, а другое является личным местоимением. Так, имеем *gomlisaj misi* (которого...того...) в предложении *esua mas daçindebuli, gomlisaj eguleboda žertvaj misi*—«была у него нареченная, на которой собирался жениться»; дословно: «Была у него нареченная, которой намеревался жениться её». Здесь притяжательное местоимение „её“—*misi*, множ. ч.—*mati* служат для упрочения позиции относительного местоимения („которой“). В разбираемой конструкции притяжательное местоимение „её“—„их“ (*misi-mati*)—это пережиток раннего синтаксического состояния, когда предложения, входящие теперь в состав сложного, были самостоятельными или связывались между собой способом сочинения: *esua mas daçindebuli*—«была у него нареченная», *eguleboda žertvaj misi*—«намеревался жениться на ней». С появлением в этом сочетании союза (относительного местоимения) *gomlisaj* ('которой') сделало неуместным притяжательное местоимение *misi* (её), ибо создавалась тавтология,—появилось два слова на одно «вакантное место». Предложения с такими синтаксическими «несоответствиями» встречаются только в древнегрузинском и то редко, как пережиток. Подобные конструкции отмечены нами в некоторых памятниках VIII, IX, X и XI веков (зарегистрировано до 50 примеров).

При исследовании истоков подчинительной связи в предложении определенное значение имеет анализ одной конструкции, которую мы именуем «масдарной конструкцией». «Масдар» (арабское слово)—это отглагольное имя существительное; как глагольная форма оно соответствует русскому инфинитиву как имя названия действия, например, *масдар ženeba* означает «строить» и «строение» одновременно. Причем способности управления у *масдара* такие же, как и *verbum finitum*.

В древнелитературном грузинском встречаются простые предложения, в которых *масдар* в форме направляющего падежа сочетается с другим глаголом в личной форме: *bržana ženebad igi*—«приказал построить то». Это простое предложение равно-

сильно сложному, типа древнегрузинского *bržana, gaġta ašenoš igi* — „приказал, чтобы построил то“. Эти две конструкции оказываются вполне синонимичными. В этом нас убеждают и переводы (с греческого и армянского); инфинитивная конструкция оригинала передана в грузинском то одной, то другой из названных конструкций.

Можно предполагать, что масдарная конструкция образовалась на почве сочинительного словосочетания. При этом древнее сочинительное словосочетание могло развиваться двумя путями: по пути образования подчинительных конструкций со всеми атрибутами подчинения или по пути переноса центра тяжести на именную часть (масдар) в рамках простого же предложения, адекватного сложноподчиненному. Подобные соотносительные конструкции выявляются и в языках других генеалогических групп.

Утверждение о том, что масдарная конструкция явилась развитием сложносочиненного предложения, получает дальнейшее подтверждение при анализе сочетающегося с масдаром глагола: это глаголы повествования и чувствования, которые (как показано выше) употреблялись в конструкциях с прямой речью. Наконец, тот факт, что масдар в анализируемых конструкциях сохраняет способность управлять наравне с личными формами глаголов, говорит о том же паратактическом происхождении этой конструкции.

Разумеется, эта способность управления сближает масдар с инфинитивом. Но с течением времени в масдаре на первый план выдвигается его именное содержание за счет затемнения глагольного, и в связи с этим масдар теряет способность управлять прямым дополнением; вместо управления как формы связи между масдаром и дополнением появляются другие, атрибутивные формы связи. Здесь дополнение *igi* ('он') становится определением *miš* ('его'): вместо *bržana šenebad igi* — „приказал построить то“ (вин. пад.) получаем *bržana ašenebaġ miš* — „приказал построить его“. Эта последняя конструкция, таким образом, приходит в противоречие с первой, масдарной.

Обе эти конструкции засвидетельствованы в древнегрузинском. Ломка масдарной конструкции и замена ее атрибутивной началась еще в раннем периоде древнелитературного грузинского языка. В текстах позднего средневековья эта конструкция

отходит на задний план, а в современном грузинском полностью исчезает, уступив место конструкции, где прежний мадар в направительном падеже *šenebad* (чтобы построить resp. для построения) ставится именем, а дополнение *igi* ('то') — определением этого имени: *misi (a)šeneba* ('его построение'). Дело, как видим, не обошлось без инверсии. Так, вместо прежнего *bršana šenebad igi* сейчас имеем *bršana misi ašeneba*.

В заключение представляем полные списки—таблицы союзов, употреблявшихся на различных этапах развития литературного грузинского языка. Классифицируются союзы по признаку принадлежности только к древнегрузинскому, только к средневековому, или ко всем эпохам одновременно и т. д.

Таблица 1

Союзы по всем периодам литературного языка

<i>amad romel</i>	<i>vitar</i>
<i>(a)mit romel</i>	<i>vitar-igi</i>
<i>(a)mistvis rom</i>	<i>vatar-ca</i>
<i>(a)mistvis romel</i>	<i>vitarca-igi</i>
<i>(a)mitom rom</i>	<i>vitazca raj</i>
<i>an</i>	<i>vitarmed</i>
<i>anda</i>	<i>vita(ca)</i>
<i>anu</i>	<i>vitomda</i>
<i>an(u)...anu, anu...an(u)</i>	<i>vitom(ca)</i>
<i>anutu</i>	<i>vinadgan</i>
<i>ara(tu)...aramed</i>	<i>vinidan</i>
<i>ara...arca</i>	<i>viu(j)tgan</i>
<i>arc(a)...arc(a)</i>	<i>vinaj(t)ca-igi</i>
<i>asre romel</i>	<i>vinaj(ca)</i>
<i>ayars...ayarc</i>	<i>virem (dis)</i>
<i>garna</i>	<i>vin(ca)</i>
<i>gina(tu)</i>	<i>vinc rom</i>
<i>gind(ac)</i>	<i>vinem(dis)</i>
<i>gind...gind</i>	<i>vir(e)(ca)</i>
<i>dayatu</i>	<i>tvara</i>
<i>dayacatu</i>	<i>tvarem</i>
<i>esre romel</i>	<i>titko(s)</i>
<i>verc(a)...verc(a)</i>	<i>torada</i>
<i>ridre(ca)</i>	<i>torem</i>
<i>vit</i>	<i>tu</i>

tu ara	ra(j)
tume(a)	ra(j)-igi (esc)
tund(a)(c)	ra(j)odeni-igi
tund...tund	ra(j)oden(ca)
tundac rom	ra rom
tu rom	ra(s)žams (-igi)
tu stkva	rac
tuca tu	rac rom
(i)mišom rom	rogoric
ise rom	rogore(a)
ḳi	rogorc...isc
ḳidev	rogore ḳi
magra	rodesac
magram(e)	rodesac rom
manam(dis)	rom
martalia	rome
mašin rodesac	romel
mašin roca	romeli
nu...nuca	romeli-igi (ege, esc)
nurc...nure	romelic(a)
nuḳue	ros
nuca...nuca	roca
odes	roca rom
odes-igi	sada
odesca, odesac	sada-igi
oyond	sadamd(s)(ca)
ragvar(ca)	sadac(a)
ragvarad(aca)	sad(ac) rom
ragind	saidauac
radgan(ac)	saitḳonac
ravdeni(ca)	sauam(dis)(ac)
razomic	saca
razom(ca)	sit(ca)
ratgan	uḳ(u)ctu
raḳi	yatu
ramdenic, ramdenadac	xan...xan
rametu	xolo
ra(j)ta	

Таблица 2

Союзы в древнегрузинском языке

amistys romel	ḡarva
anu	gina
anutu	ginatu
ara(tu)...aramed	da
ar(c)a...arca	dayatu

dayacatu	ravdeni
vidremde	rametu
vidre(ca)	ra(j)
vitar	ra(j)ta
vitar-igi	raj-igi (ese)
vitarmed	ra(j)odeni-igi
vitarca	ra(j)odenica
vitarca-igi	ra(s)žams (-igi)
vitrea raj	romel
vinajtgan	romeli-igi (ege, ese)
vinaj(t)ca-igi	romelica
vinaj(ca)	sada
tumca	sada-igi
tu(ca)	sada-ca
nuuḳue	uḳuetu
nu(ca)...nuca	ḳatu
odes-igi	xolo
odes(ca)	

Таблица 3

Союзы в среднегрузинском языке

amad romc	torada
(a)mit romel	tu ara
(a)mistys rom(el)	tumca
anu	tunda
an(u)...anu, anu...an(u)	tu stkva
ar...arca	tu(ca)
ara(tu)...aramed	ḳi
asre (esre) romel(l)	magra(me)
garna	manam(dis)
gina	nu(ca)...nuca
gind(a)	odes(ca), odesac
da	ra
verc(u)...verc(a)	ragvar(ca), ragvaradaca
vidremde	radgan(ac)
vidre(ca)	razomic
vit	razom(ca)
vitarca	rata
vita(ca)	ratgan
vinatgan	ra(j)oden(ca)
vinem(dis)	rariga dac
vin(ca)	ra rom
virem(dis)	rac(a)
vir(e)ca	rogorc(u)
tvara	rodes(ac)
tvarem(da)	rom(e)

romel	sad(ac) rom
romelica	sanam(dis)
ros	saca
roca	sitca
sad(a)	uk(u)etu
sadamdis(ca)	xan...xan
sadaca	xolo

Таблица 4

Союзы в новогрузинском языке

(a)miṭom	martalia
an	mašin rodesac
an...an(da)	mašin roca
anda	nurc...nurc
anu	oṇond
aratu (aramctu)...aramed	ra
arc...arc	ragind
nse rom	radgan(ac)
ayarc...ayarc	rata
gind...gind	raḳi
gind(ac)	ramdenadac
da	ramdenic
ese igi	rariḡadac
verc...verc	ra rom
vidre	rac
vidremde	rac rom
vit	rac unda
vitomda	raḡams
vitome	rogoric
vinaidan	rogorc
vinem	rogorc...ise
vinc	rogore ḳi
vinc rom	rodesac
titko(s)	rom
torom	romlic
tu	ros
tu ara	roca
tumca	sadamdisac
tund...tund	sadac
tundac	sadac rom
tundac rom	saidanac
tu rom	saitḳenac
(i)miṭom rom	sanam(disas)
ise rom	saca
ḳi	xan...xan
ḳidev	xolo
magram	
manam	

Таблица 5

Союзы, распространенные а) только в древнегрузинском, б) только в среднегрузинском, с) только в новогрузинском

др.-груз.	ср.-груз.	н.-груз.
anutu	amad rome	anda
ginutu	(u)mit rome(l)	use rom
dayatu	amistvis rom	ayarc...ayarc
dayacatu	an(u) .anu	ese igi
vitarmed	anu .an(u)	vinc rom
vitarca-igi	asre (esre) romel	titko(s)
vitarca-raj	virem(dis)	torem
vinajtgan	vir(e)(ca)	tund...tund
vinajtca-igi	tvara	tundac
vinajca	tvarem(da)	tundac rom
nuukue	torada	tu rom
odes-igi	tu stkva	(i)miṭom rom
rametu	magra(me)	ise rom
raj	ragvar(ca)	martalia
rajta	ragvaradaca	oṛond
raj-igi	razomic	ragind
rajodenica	razom(ca)	ramdenadac
ra(s)zams	ratgan	ramdenic
romeli-igi	ra(j)oden(ca)	rac rom
romeli-ege	rome	rac unda
romeli-ese	sit(ca)	raṣams
sada-igi		rogoric
γatu		saidanac
		saitḱenac

Таблица 6

Общие для периодов литературного языка союзы

др.-груз.—ср.-груз.— н.-груз.	др.-груз.—ср.-груз.	ср.-груз.—н.-груз.
anu	(a)mistvis romel	anu
ara...aramed	anu	ara(tu)...aramed
ar(c)a...arc(a)	ara...aramed	arc(a)...arc(a)
da	ar(a)...arca	ḡind(ac)
vidre(cu)	da	da
vit(ar)	garna	verc(a)...verc(a)
vinajtgau	gina	vidremde
vinaidan	vidremde	vidre(ca)
vinajc(a)	vidre(ca)	vit

др.-груз.—ср.-груз.— н.-груз.	др.-груз.—ср.-груз.	ср.-груз.—н.-груз.
tumca	vitar	vinaidan
tu	titarca	vinem(dis)
odes(ca)	vina(j)tgan	vinc(a)
ra	tumca	tu
rata	tu(ca)	tu ara
romelic(a)	nu(ca)...nuca	tumca
sadac(a)	odes(ca)	ḳi
xolo	ra	magram(e)
	rata	manam(dis)
	ra(j)oden(ca)	ra
	romel	radgan(ac)
	romelica	rata
	sada(ca)	rariḡadac
	uḳ(u)etu	ra rom
	xolo	rac(a)
		rogorc(a)
		rodesac
		rom
		romelic(a)
		ros
		roca
		sadaudisac
		sadac(a)
		sanam(dis)(ac)
		saca
		xan...xan
		xolo

Т а б л и ц а 7

Корреляты в литературном языке

agro	egoden	im(a)
am(a)	egre	imdeni
amad	egret(vo)	is(i)
(a)mit	egreca	isc
(a)mistvis	egretca	iṣeti
amistys(a)	es(o)	is-is iḡo
(a)miṭom	es-es iḡo	is-iḡo
ase	esre	isre
asre	esret(vo)	ik
egzomi	igi	ikit

ikitken
mainc
manam
manamdi(s)
maramdi(s)
maszamsa
mas(a)
masin

masinvo
masinac
masinca
meqseulad
mun(ca) ·
mun(t)kucve
munit
munitgan

munitken
mqjs
qvelgan
qoveli
qovelive
qvela, qvela

გამოყენებული ენობრივი ძეგლები

- აბო: მარტილობა აბო ტფილისისა, იოანე საბანისძე: „ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა“, ნაკვ. პირველი, პროფ. კორნ. კეკელიძის რედაქციით და გამოკვლევით, 1935.
- აბლულმენია: ნ. შარის გამოცემა: „Древне-грузинские описанья“ (Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, IV, 1902).
- აბუს. (ერ. ტბ.): აბუსერისძე ტბელი, ბოლოკ-ბასილის მშენებლობა შუარტყალში და აბუსერისძეთა საგვარეულო მატთან (1233 წლ. ტექსტი). გამოსცა ლ. მუსხელიშვილი, 1941.
- აკაკი: აკაკი წერეთელი, რჩეული ნაწერები, 1935.
- ალ. ორბელ. მოგონ.: ალ. ორბელიანი, „მოგონებანი“, 1914.
- ალ. ჭავჭავაძე: ალ. ჭავჭავაძე, „თხზულებანი“, ი. გრიშაშვილის რედაქციით, წინათქმით, შენიშვნებით და ლექსიკონით, 1940.
- ამირან: ზ. ჭიჭინაძის გამოც.: „ამირან-დარეჯანიანი“, მოსე ხონელისა, თბილ. 1897 (ამირან II), „ამირან-დარეჯანიანი“ მოსე ხონელისა სარგის კახაძის რედაქციით, 1939.
- ანას. ქ. ცხ.: „ქართლის ცხოვრება“, ანა დედოფლისეული ნუსხა. სიმონ ყაუხჩიშვილის რედაქციით, 1942.
- ან. ერისთავ-ხოშტარია: ან. ერისთავ-ხოშტარია, „მოთხრობები“, 1934.
- ანტიოქ.: ტიმოთე ანტიოქიელი, უცნობი სირიელი მოღვაწე VIII საუკუნისა. პროფ. კორნ. კეკელიძის რედაქციითა და გამოკვლევით: ენიმკის მოამბე, VII, 1940.
- არაგვ.: შიო არაგვისპირელი, „თხზულებათა სრული კრებული“, ტ. I, 1947.
- არიშათ.: „წიგნი რომელი დაწერა იოსებ არიშათიელმან“. ნ. შარის გამოც.: „Тексты и разыскания...“ II, 1901.
- არჩ., არჩილიანი, I: არჩილიანი ტ. I. ალ. ბარამიძის და ნ. ბერძენიშვილის რედ., 1936. (შითითებულია „ვისრამიანის“ სტროფები).
- ასურ.: „ცხოვრებაჲ საბა ასურისაჲ“. ს. ჭანაშიას გამოც.: „ირილი“ (ივ. ჭავჭავაძისეილისადმი მიძღვნილი კრებული), 1925.
- აღსარებაჲ თევდოსისი: „აღსარებაჲ თევდოსისი ქურიათა მთავრისაჲ...“ „ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია“. I. შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, 1946.
- ბარათ.: ნიკოლოზ ბარათაშვილი, „თხზულებანი“, 1945.
- ბასილი: იხ. ექუსთა დღეთაჲ.
- ბენეშევიც.: „სახარებაჲ ოთხთავი“ ორთა კელნაწერთაგან შიგ და შვე წელთისაჲ, გამოსცა ვლადიმირე ბენეშევიჩმან, ნაკვეთი ა. ბ. (სპბ, 1911).

- ბეხიკი: ბესარიონ გაბაშვილი (ბეხიკი), თხზულებათა სრული კრებული. ტექსტი, გამოკვლევა, შენიშვნები, ლექსიკონი. აღ. ბარამიძისა და ვ. თოფურიას რედაქციით, 1932.
- ბოლნ.: „იონან ბოლნელ ეპისკოპოსის ქადაგებანი“ (X საუკ. ხელნაწერებიდან). საეკლესიო მუზეუმის გამოცემა, 1911.
- გამოსვლათა: „წიგნნი ძუელისა აღთქუმისანი“, ტ. I, ნაკვ. 1. გამოსცა აკაკი შანიძემ, 1947.
- გამსახურდია (II): კონსტანტინე გამსახურდია, „თხზულებანი“, ტომი II, 1948.
- გ. შთაწმიდ.: გიორგი შთაწმიდელი, ცხოვრება იოვანესი და ეფთჳმესი. გამოსაცემად დაამზადა ივ. ჭავჭავაძის შვილმა (სერიაში, „ძველი ქართული ენის ძეგლები“ 3), 1946.
- გრ. ორბელ. ლექს.: გრიგოლ ორბელიანი, „ლექსები“, 1928.
- (გრ.) ორბელ. წერილ.: გრიგოლ ორბელიანი, „წერილები“, ტომი მეორე. აკაკი გაწერელიას რედაქციით და შენიშვნებით, 1935.
- გურამ.: დავით გურამიშვილი, „დავითიანი“. აღ. ბარამიძის რედაქციით, 1938 („ქართლის ჳირი“).
- დოყუმენტ. ბერძენ.: „დოყუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. ბატონუმერი ურთიერთობა (XV—XVIII სს.)“ ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, 1940.
- დოყუმენტ. თაყაიშვ.: „საქართველოს სიძველენი“, ტ. III. ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით, 1910.
- მცხტ. მცხ.: „მარტვილობა ევსტათი მცხეთელისაჲ“; „ქართული ენის ისტორიული ჳრესტომათია. V—X საუკუნეების ძეგლები“. გამოსცა და ტაბულუბი და ლექსიკონი დაურთო ი. იმნაიშვილმა, ა. შანიძის რედაქციით, 1953.
- მცლეს. სოლ.(ომ.): „ეკლესიასტე სოლომონისა“; პროფ. კორნ. ეკელიძე, „თარგმანებაჲ ეკლესიასტისაჲ შიტროფანე ზმჯრნელ შიტროპოლიტისაჲ“, 1920.
- მსაია: „წინასწარმეტყულებაჲ ესაიასი“; „წიგნნი ძუელისა აღთქუმისანი. 978 წლის ხელნაწერის მიხედვით.“ ტ. I, ნაკვ. 2 (ლექციულთაჲ მსაჯულთაჲ რუთისი. იობისი. ესაიასი). გამოსცა აკაკი შანიძემ, 1948.
- მქუსთა დღეთაჲ: ბასილი დიდი, „მქუსთა დღეთაჲ“. ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო მ. კახაძემ (სერიაში: „მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. II), 1947.
- ვაჟა: ვაჟა-ფშაველა, „მოთხრობები“, ტომი მეექვსე, აღ. აბაშელის რედაქციით, 1939.
- ვახტ.: ვახტანგ VI, „თარგმანი პირველი წიგნისა ამის ვეფხის ტყაოსნისა“. შოთა რუსთაველი, ვეფხის ტყაოსანი, ვახტანგისეული გამოცემა 1712 წლისა, აღდგენილი აკაკი შანიძის მიერ, 1937.
- ვისრ.: „ვისრამიანი“. აღ. ბარამიძის, პ. ინგოროყვასა და კ. ეკელიძის რედაქციით და შესავალი წერილით, ლექსიკონი ი. აბულაძისა, 1938.
- ზარზმ.: „ცხოვრება და მოქალაქობაჲ სერაპიონ ზარზმელისაჲ“; „ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა“, ნაკვ. პირველი, კორნ. ეკელიძის რედაქციით და გამოკვლევით, 1935.

- თამარიანი: ნ. შარის გამოცემა: Древнегрузинские одописцы (Тексты и разыскания..., IV, 1902).
- თეიმურაზ: თეიმურაზ I, თხზულებათა სრული კრებული. ა. ბარამიძისა და გ. წაკობიას რედაქციით, 1934.
- თიშარი: „თიშარიანი“. თარგმ. სპარსულიდან თეიმურაზ შერის მიერ, 1935.
- თომას აპოკრ.: თომას სახარების აპოკრიფის ქართული ვერსიის ნაწყვეტები...: ა. შანიძე: უნივ. შრომები, 1941, XVIII.
- თულთაძე: ეპიტანე კვრელისა თქმული... ათორმეტთა მათ თუ ალთათუს. მ. ჯანაშვილის გამოცემა (Сборник материалов... Кавказа, 36, 1898).
- იესე ოსეშვი: თავგადასავალი იესე ოსეშვილისა. ს. კაკაბაძის გამოცემა, 1913.
- ილია: ილია კავკაძე. თხზულებათა სრული კრებული, I, 1937.
- იოზ.: „წიგნი მესამეა იოზისა“: „წიგნი ძუელისა აღთქმისანი“, ტ. I, ნაკვ. 2. გამოსცა ა. შანიძემ. 1946.
- იოვ. (ი.): სახარება იოვანესის: „ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით (897, 936, 973 წწ.)“. გამოსცა ა. შანიძემ (სერიაში: „ძველი ქართული ენის ძეგლები“, 2), 1945.
- იპოლიტე: ნეტარისა იპოლიტეს თქმული თარგმანება კება კებათა. ნ. შარის გამოცემა (Тексты и разыскания..., III, 1901).
- კალმას.: იოანე ბატონიშვილი, „კალმასობა“, ტ. I, ქ. კეკელიძისა და ალ. ბარამიძის რედაქციით.
- კიმ.: კიმენი, ქ. კეკელიძის გამოცემა (სერიაში: „ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები“, I, 1918).
- კლდიაშვი. (I): დავით კლდიაშვილი, „მოთხრობები“, I, 1933.
- კოლ.: Мученичество девяти отроков колайцев. ნ. შარის გამოცემა: (Тексты и разыскания..., V, 1903).
- ლევიტ.: „წიგნი მესამეა ლევიტლთა“: „წიგნი ძუელისა აღთქმისანი“. ტ. I, ნაკვ. 2. გამოსცა აკაკი შანიძემ, 1948.
- ლომოფრი: ნიკო ლომოფრი, მოთხრობები, 1926.
- ლუკა (ლ): სახარება ლუკასის: „ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია — სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით (897, 936 და 973 წწ.)“. გამოსცა ა. შანიძემ (სერიაში: „ძველი ქართული ენის ძეგლები“, 2), 1945.
- მ:თე(მ): სახარება მათესის, „ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია — სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით (897, 936, 973 წწ.)“. გამოსცა ა. შანიძემ (სერიაში: „ძველი ქართული ენის ძეგლები“, 2), 1945.
- მარკოზ (მარკ.): სახარება მარკოზის: „ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია — სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით (897, 936 და 973 წწ.)“ გამოსცა ა. შანიძემ (სერიაში: „ძველი ქართული ენის ძეგლები“, 2), 1945.
- მაჩაბ.: უილიამ შექსპირი, „ტრალედიები“, ივანე მაჩაბლის ნათარგმნი ინგლისურიდან, I, 1938, II, 1940.
- მგალ. II: სოფრომ მგალობლიშვილი, „რჩეული მოთხრობები“, II, 1926.

- მიტროფ.: „თარგმანებად ეკლესიასტისა მიტროფანე, ზმკრენელ მიტროპოლიტი-საჲ“. ქ. კ ე კ ე ლ ი ძ ი ს გამოცემა, 1920.
- მრავალთ.: „მრავალთავი“, ილია აბულაძის გამოცემა: ენიშის მოამბე, XIV, 1944.
- მსაქულ.: „წიგნი მეშვედა მსაქულებათაჲ“: „წიგნნი ძეგლისა აღთქმისანი“, ტ. I, ნაკვ. 2. გამოსცა აკაკი შანიძემ, 1948.
- ნ. ნიკოლაძე (რჩ. ნაწ. II): ნიკო ნიკოლაძე, „რჩეული ნაწერები“, სიმონ ხუნდაძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და შენიშვნებით. ტომი მეორე, 1932.
- ოშინ.: „ომიინიანი“, გ. ჯაკობიას რედაქციით, 1937.
- პეტრიწი (I, II): იოანე პეტრიწის შრომები. ტ. I. ქართული ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო სიმ. ყაუხჩიშვილმა. 1940; ტ. II: ტექსტი გამოსცეს და გამოკვლევა დაურთეს შ. ნუცუბიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა, 1937.
- პროზ. შამნ.: პროზული შანამე: „შანამე“, II, 1934.
- რავახ.: „ცხოვრებად და წამებად წმიდისა ანტონი რაეახისი“. იოს. ყიფშიძის გამოცემა (Христианский Восток, II).
- რუთ.: „წიგნი მერვედ რუთისი“: „წიგნნი ძეგლისა აღთქმისანი“ ტ. I, ნაკვ. 2. გამოსცა აკაკი შანიძემ, 1948.
- რუსთ.: შოთა რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“. 1957.
- რუსულ.: „რუსულდანიანი“. დამზადებული დესაბეკდად ილია აბულაძისა და ივანე გიგინეიშვილის მიერ (ამჟამად ძეგლი გამოცემულია).
- საბა, მოგზ.: სულხან-საბა ორბელიანი, „მოგზაურობა“ ევროპაში“, ს. იორდანიშვილის რედაქციით, 1940.
- საეკლ. საბ.: დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. წიგნი I, სარგის ყაბაძის რედაქციით, 1920.
- საისტ. მოამბე (II): „საისტორიო მოამბე, წიგნი“ II, 1924.
- სახ. პოეზია: „ძველ-ქართული სასულიერო პოეზია“, წიგნი I, 3. ინგოროყვას რედაქციით, 1913.
- საქმე მოციქ.: „საქმე მოციქულთა. ძველი ხელნაწერების მიხედვით“, გამოსცა ილია აბულაძემ ა. შანიძის რედაქციით, 1950.
- სახისმეტყ.: „შქეცათვის სახისა სიტყუაჲ წიგნთაგან თქმული წმიდისა ბასილი ებისკოპოსისა კესარიელისაჲ“. ნ. შარის გამოცემა (Тексты и разыскания..., VI, 1904).
- ს. გუგუნავა: ს. გუგუნავა, „თამარიანი“, პ. კეშელავას რედაქციით და შესავალი წერილით, 1936.
- სიბრ.-სიცრ.: სულხან-საბა ორბელიანი, „სიბრძნე-სიცრუისა“, გ. ლეონიძისა და ს. იორდანიშვილის რედაქციით, 1935.
- ს. შვალ. მოგონ.: სოფრ. შვალობლიშვილი, „მოგონებანი“, 1935.
- ფარსად.: ფარსადან გორგიჯანიძე: „საისტორიო მოამბე“, II, 1925.
- ქართლ-კახეთის საბუთ.: ქართლ-კახეთის მონასტრებისა და ეკლესიების საბუთები, თედო ეორდანიას გამოცემა, 1903.
- ქილილ.: „ქილილა და დამანა“, ილია ჭყონიას რედაქციით, 1886.
- ქრესტომ.: „ძველი ქართულის ქრესტომათია“ ა. შანიძისა, 1935.
- ქრონიკ. (I, II): თედო ეორდანი, „ქრონიკები და სხვა მასალები საქართველოს ისტორიისა...“, I, II, 1892, 1897.

- ყაზბ.: ალ. ყაზბეგი, „ელგუჯა“, სახელგამი, 1937.
- შარავანდ.: „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“. კორნ. კეკელიძის რედაქციითა და გამოკვლევით, 1941.
- შაქან.: „შაქანაშენი“, II, 1934.
- შაქანავაზ.: „შაქანავაზიანი“, გ. ლეონიძის და სოლ. იორდანიშვილის რედაქციით, 1935.
- შუშანი.: იაკობ ცურტაველი: „მარტვილობა შუშანიისი“, ილია აბულაძის გამოცემა (გამოკვლევით, ვარიანტებითა და ლექსიკონითურთ), 1938.
- წარტუენ.: „წარტუენება იერუსალმისაჲ“. ნ. შარის გამოცემა (Тексты и разыскания..., IX, 1909).
- ჰ-ერთრ.: „ჰილ-ერთრატის იადგარი“, დამზადებული დასაბეჭდად ალ. ჭიჭიაშვილისა და არ. შარტიროსოვის მიერ ა. შანიძის რედაქტორობით.
- ჰოლა (II): ჰოლა ლომთათიძე, „მთხრობები“, II, 1925.
- ხანმ.: ხანმეტი ტექსტები, გამოცემული ივ. ჭავჭავაძის მიერ: ტფილისის უნივერსიტეტის შოამბე, II, 1922-23.
- ხანმ. ლექს.: „ხანმეტი ლექსიონარი“. ფოტოტიპური რეპროდუქცია. გამოსცა და სიმფონია დაურთო ა. შანიძემ (სერიაში: „იველი ქართული ენის ძეგლები“ II, 1944).
- ხანმ. შრავალთ.: „ხანმეტი შრავალთავი“, გამოცემული ა. შანიძის მიერ: ტფილისის უნივერსიტეტის შოამბე, VII, 1926.
- ხანმთ.: გიორგი მერჩულის „შრომაჲ და მოლუაწებაჲ... გრიგოლისი, ხანმთისა და შატბერდისა აღმაშენებლისაჲ...“, ნ. შარის გამოცემა (Тексты и разыскания..., VII, 1911).
- ჰემმ.: ჰემმეტი ტექსტები, გამოცემული ა. შანიძის მიერ: ტფილისის უნივერსიტეტის შოამბე, III, 1923.

ბამოყენებელი სპეციალური ღიზარაგუკა

- ანტონ I, ქართული ღრამმატიკა, 1885.
- ახვლედიანი გ., ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, 1949.
- ბერიძე ვ., ვეფხისტყაოსნის პროლოგის ერთი ნაწილის შედგენილობისათვის: თსუ შრომები, XXX-ა 1947.
- ბერიძე ვ., „და“ კავშირისათვის ვეფხისტყაოსანში: იბ.-კავკ. ენათმეცნიერება, IV, 1953.
- ლოდაშვილი ს., შემოკლებული ქართული ღრამმატიკა, 1830.
- ლონდუა კ., მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართი სიტყვის ურთიერთობისათვის ძველ ქართულში: ენიშკის შოამბე, V—VI, 1940.
- ლონდუა კ., დამოკიდებული წინადადების განვითარების ისტორიიდან ძველ ქართულში: თსუ შრომები, ტ. 37, 1949.
- ერთელიშვილი ფ., მიმართებითი ნაცვალსახელების შემკველ წინადადებათა ქვეწიგობა ძველ ქართულში: თსუ შრომები, ტ. 65, 1957.
- თოფურია ე., ქართული ენა, განაკვეთი III და IV, 1933.
- თოფურია ე., ძი ნაწილაკი ქართულში: ენიშკის შოამბე, XVI, 1944.
- თოფურია ე., ენის განვითარების შინაგან კანონთა ერთი ნიმუში ქართულში: იბ.-კავკ. ენათმეცნიერება, V, 1953.
- იმნაიშვილი ი., სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, 1957.
- იოსელიანი პ., პირველ-დაწყებითი კანონი ქართულის ღრამმატიკის, 1851.
- კვაკაძე ლ., რთული წინადადების სწავლების მეთოდია, 1950.
- კვაკაძე ლ., ქართული ენის სინტაქსი, 1956.
- კვიციანიძე პ., ქართული სწორმეტყველება, 1888.
- კიზირია ა., ვითარების გარემოება ძველ ქართულში: იბ.-კავკ. ენათმ. IX—X, 1958.
- ლომთათიძე ქ., დამოკიდებული წინადადების ერთი თავისებურება ზოგ ქართულ დიალექტში: იბ.-კავკ. ენათმ., I, 1946.
- ნიკოლაიშვილი ი., ქართული მოკლე გრამატიკა, 1912.
- ეორდანი თ., ქართული გრამატიკა, 1889.
- ედენტი ს., გურული კილო, 1936.
- როგავეა გ., ჰიპოტაქსის საკითხისათვის ქართულში: ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომები, VIII, 1948.
- ფანჩიძე ელ., „ინფინიტივის“ ფორმათა წარმოება და მნიშვნელობა უღღრენაში: სსრკ მეცნ. აკად. საქ. ფილ. შოამბე, ტ. I, 1942.
- ქუთათელაძე ა., პირველ-დაწყებითი ქართული გრამმატიკა, 1889.

- ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი ს., იოანე პეტრიწის ენა: იოანე პეტრიწის შრომები, I, 1940.
- ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი ს., ბერძნულ-ქართული სემასიური პარალელები. 4. რომელი: თსუ შრ. XXX-a, 1947.
- ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი თ., ზოგი ნაწილაკისა და კავშირის მნიშვნელობისათვის ძველ ქართულში: იბ.-კავკ. ენათმ., 1946.
- ყ ი ფ ი ა ნ ი დ., ახალი ქართული გრამმატიკა, 1882.
- შ ა ნ ი ძ ე ა., პირის ნიშანი ბრუნვიან სიტყვასთან ქართველურ ენებში: თსუ შრ., I, 1936.
- შ ა ნ ი ძ ე ა., ქართული ენის გრამმატიკა, 1941.
- შ ა ნ ი ძ ე ა., ძველი ქართული ენა: ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, 1935.
- შ ა ნ ი ძ ე ა., წინასიტყვაობა: ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, 1915.
- შ ა ნ ი ძ ე ა., გიორგი მთაწმიდლის ენა: ცხორებამ იოვანესი და ეფთჳმესი, 1946.
- შ ა ნ ი ძ ე ა., ქართული ენა. სინტაქსი, 1948.
- შ ა ნ ი ძ ე ა., ქართული გრამმატიკის საფუძვლები, I, მორფოლოგია, 1953.
- შ ა ნ შ ო ვ ა ნ ი ზ., მოკლე ღრამმატიკა ქართულისა ენისა..., გამოც. ალ. ცაგარე-ლისაგან, 1881.
- ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა არნ., ქანურის გრამმატიკული ანალოზი ტექსტებიურთ, 1936.
- ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა არნ., დიალექტიზმის საკითხისათვის ვეფხისტყაოსანში: ენიშკის მო-ამბე, III, 1938.
- ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა არნ., ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, 1938.
- ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა არნ., მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში: თსუ შრ., X, 1939.
- ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა არნ., სახელის ფუთის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, 1942.
- ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა არნ., გრამმატიკულ კლას-კატეგორიათა ნიშნის ეტიმოლოგიისათვის ქართველურ ენებში: საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, V(4), 1944.
- ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა არნ., ზოგი სიტყვის განვითარებისათვის ძველს ქართულში (სივრ-ცისა და დროის მომენტთა ურთიერთობის ასპექტში): ფსიქოლოგია, III, 1945.
- ჩ უ ბ ი ნ ო ე ი დ., ქართული ღრამმატიკა, 1887 (ქართულ-რუსული ლექსიკონი, 1887).
- ძ ი ძ ი გ უ რ ი შ., კონიუნქტივის კატეგორია რაქელში უძველესი ქართულის შესა-მე პირის სუბიექტური სუფიქსის პრობლემასთან დაკავშირებით: ენიშკა მოამბე, V-VI, 1940.
- ძ ი ძ ი გ უ რ ი შ., ალ. ყაზბეგის ლექსიკონი: ალ. ყაზბეგი, თხზულებანი, I, 1948.
- ძ ი ძ ი გ უ რ ი შ., ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, 1954.
- ძ ი ძ ი გ უ რ ი შ., ქართული დიალექტების ქრესტომათია ლექსიკონითურთ, 1957.
- ძ ი ძ ი გ უ რ ი შ., ცნება სინონიმური პარალელიზმისა: საქ. სსრ მეცნ. აკად. მო-ამბე, II, № 7, 1941.
- ზ უ ნ დ ა ძ ე ს ი ლ., ქართული გრამმატიკა, 1897.
- ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი შ., ქართული გრამმატიკა, 1906.
- ჯ ა ნ ა შ ი ა ს., სვანურ-ადიღურული (ჩერქეზული) ენობრივი შეხვედრები: ენიშკის მოამბე, XII, 1942.
- Богородицкий В. А., Общий курс русской грамматики, 1935.
- Виноградов В. В., Русский язык, 1947; Основные вопросы синтаксиса предложения (на материале русского языка): Вопросы грамматического строя, 1955.

- Ногансон-Гегель Э. и Зиндер Л., Конъюнктив: Вопросы немецкой грамматики в историческом освещении (Сборник статей под редакцией проф. В. М. Жирмуцкого), 1935.
- Левин-Брюль Л., Первобытное мышление, 1930.
- Март Н., Древнегрузинские описицы: ТР. IV, 1902.
- Март Н., Древнегрузинско-русский словарь к 1—2 главам евангелия Марка, 1913.
- Март Н., Грамматика древнелитературного грузинского языка, 1925.
- Март Н., «Витязь в барсовой шкуре» Шоты из Рустава, 1917.
- Март Н., Термины из абхазско-русских этнических связей: «Лошадь» и «Тризна»: Избр. работы, V.
- Мейе А., Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, 1936.
- Пешковский А. М., Русский синтаксис в научном освещении, 1938.
- Рифтин А. П., О двух путях развития сложного предложения в академическом языке: Советское языкознание, III, 1933.
- Строева-Сокольская Т. В., Развитие сложноподчиненного предложения в немецком языке, 1940.
- Шахматов А. А., Синтаксис русского языка, 1941.
- Энгельс Ф., Диалектика природы, 1929.
- Behaghel O., Entstehung der abhängigen Rede, 1877.
- Brosset M., Éléments de la langue Géorgienne, 1837.
- Delbrück B., Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen (Grdr. d. vgl. Gr. d. idg. Spr., III), III.
- Maggio F., Syntagmation Linguarum orientalium quae in Georgiae regionibus audiuntur..., 1670.
- Marr N., Brière M., La langue Géorgienne, 1931.
- Paul H., Prinzipien der Sprachgeschichte, 1920.
- Vogt H., Esquisse d'une grammaire du géorgien moderne, 1936.
- Wundt W., Völkerpsychologie. Die Sprache. Bd. II, 1904.
-

- აბულაძე, ილ. 413
 ადელუნგი ი. 9,440
 ანტონ 1, 16, 416, 483
 ახვლედიანი გ. 386, 407
 ბარამიძე ალ. 413
 ბასილაია ნ. 361
 ბერიძე ვუკ. 21, 418
 ბეჟაგელი ო. 441
 ბრიერი მ. 437
 ბროსე მ. 17, 483

 ლელბრიუცი ბ. 441
 დოდაშვილი ს. 17
 დონდუა კ. 20, 460, 461, 483

 მნგელსი ფ. 435
 ერთელიშვილი ფ. 21, 453

 მუნდერლიხი 441
 ეუნდტი ე. 441

 ზინდერი ლ. 375

 შოფურია ე. 20, 398, 405, 418, 483

 იმნაიშვილი გრ. 380
 იმნაიშვილი იე. 228, 392
 იოსელიანი კ. 18, 483
 იოჰანსონ-ქეგელი ე. 375

 აახაძე მ. 44
 კვაჭაძე ლ. 21, 451
 კვიციანიძე პ. 18, 483
 კიზირია ა. 21, 394

 ლევი-ბრიული ლ. 435
 ლომთათიძე ქ. 449

 მარი ნ. 20, 28, 29, 384, 385, 387,
 389, 392, 393, 394, 397, 401, 410,
 411, 416, 461, 421, 435, 437,
 483,
 მარტიროსოვი ა. 394, 404
 მაჭო 16, 483
 მეიე ა. 464, 465

 ნაუმანი ი. 441
 ნიკოლაიშვილი ი. 19, 483
 ნუცუბიძე შ. 410

 ორბელიანი ს.-ს. 416, 417

 პაული ქ. 441
 პეშკოვსკი ა. 360

 შირმუნსკი ე. 375
 ყორღანია თ. 19, 482
 ელენტი ს. 418

 რიფტინი ა. 441
 როგავა გ. 21, 393, 411, 415, 416,
 451, 483

 სტროგევა-სოკოლსკაია ტ. 439

 შანჩიძე ე. 468
 ფოგტი ქ. 418

 ძუთათელაძე ა. 19, 483

 შაუხიშვილი თ. 21
 ყაუხიშვილი ს. 21, 410, 415, 483
 ყიფიანი დ. 18, 483
 ყიფშიძე ი. 13, 461
 ყუბანეიშვილი ს. 392, 409

ზანიძე ა. 20. 384. 385, 399. 402,
405, 409. 413, 417. 418. 421, 422,
483

შანშოვანი ზ. 16. 483

ჩიქობავა არნ. 388. 390. 397, 398.
410, 416, 419. 421. 437, 450, 483,
538

ჩუბინაშვილი დ. 18, 416, 417. 483

ძიძიგური შ. 399, 407, 417, 449

წერეთელი გ. 11

ხუნდაძე ს. 18, 19, 483

ჯაფარიშვილი ივ. 11

ჯანაშვილი მ. 19, 393, 448, 483

ჯანაშია ს. 420

შესავალი	5
თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი. კავშირის საკითხი ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში	5
თ ა ვ ი მ ე ო რ ე. მადრთებელი კავშირები	22
1. მაჭგუფებელი კავშირები	22
2. მაძალკეებელი კავშირები	36
3. მაპირისპირებელი კავშირები	46
4. მაიგვიებელი კავშირები	53
თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე. მაქვემდებარებელი კავშირი	
1. სივრცითი კავშირები	55
2. დროულობის კავშირები	65
3. მიზეზობითი კავშირები	95
4. მიზნითი კავშირები	107
5. პირობითი კავშირები	113
6. პირობით-შედგობითი კავშირები	122
7. გამორიცხვითი კავშირები	127
8. ვითარებით-შედგობითი კავშირები	140
9. ვითარებით-შედარებითი კავშირები	146
თ ა ვ ი მ ე ო თ ხ ე. მაქვემდებარებელი კავშირები: ქვემდებარული, დამატე- ბითი და განსაზღვრებითი კავშირები	
1. ქვემდებარული კავშირები	170
2. დამატებითი კავშირები	177
3. განსაზღვრებითი კავშირები	215
თ ა ვ ი მ ე ხ უ თ ე. კავშირები დიალექტებში	275
თ ა ვ ი მ ე ე ქ ე ს ე. კორელაციის სისტემა	
1. ქვემდებარული კავშირების კორელატები	323
2. დამატებითი კავშირების კორელატები	326
3. განსაზღვრებითი კავშირების კორელატები	321
4. სივრცითი კავშირების კორელატები	333
5. დროულობის კავშირების კორელატები	336
6. მიზეზობითი კავშირების კორელატები	345
7. მიზნითი კავშირების კორელატები	347
8. ვითარებით-შედგობითი კავშირების კორელატები	349
9. ვითარებით-შედარებითი კავშირების კორელატები	349
10. პირობითი კავშირების კორელ-ტები	360
11. გამორიცხვითი კავშირების კორელატები	361
თ ა ვ ი მ ე შ ვ ი დ ე. კავშირისა და შემასმენლის თანამიმართება:	366

ო ა ვ ი მ ე რ ვ ე . კავშირთა და კორელატთა მორფოლოგიური ანალიზი	383
A. კავშირთა მორფოლოგიური ანალიზი	383
a	
ნაცვალსახელურ-ზმნიზედური წარმოშობის კავშირები	383
b	
ნაწილაკური წარმოშობის კავშირები	399
c	
ზმნური წარმოშობის კავშირები	408
B. კორელატთა მორფოლოგიური ანალიზი	409
C. ნაწილაკებისა და თანდებულების მონაწილეობა კავშირთა და კორელატთა შედგენილობაში	413
თ ა ვ ი მ ე ც ხ რ ე . კავშირთა სემანტიკურ-ფუნქციური თანამიმართება	423
თ ა ვ ი მ ე ა თ ე . ქვეწყობის გენეზისის საკითხისათვის კავშირის ჩვენებათა მიხედვით	440
ტაბულები	472
რეზიუმე (რუსულ ენაზე)	479
გამოყენებული ენობრივი ძეგლები	559
გამოყენებული სპეციალური ლიტერატურა	564
პირთა სამიგბელი	563

შოთა Варламович Дзидзигური

СОЮЗЫ В ГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

(на грузинском языке)

Издательство Тбилисского университета
Тбилиси 1969

რედაქტორი ი. იმნაიშვილი
გამომცემლობის რედაქტორი ლ. კობიაშვილი
ტექნიკური რედაქტორი ი. ხუციშვილი
კორექტორი ა. კაკაბაძე

•
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 24/VI-69
ჭედის ფორმატი 60×90/16
ნაბეჭდი თაბახი 35,75
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 30,62
შეკვეთა 113 უფ 07268 ტირაჟი 1000
ფასი 2 მან.

Издательство Тбилисского университета,
Тбилиси, пр. И. Чавчавадзе, 14
თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, ი. ჭავჭავაძის პრ., 14

Типография Тбилисского университета,
Тбилиси, пр. И. Чавчавадзе, 1
თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა,
თბილისი, ი. ჭავჭავაძის პრ., 1

თბილისის უნივერსიტეტის
ახალი ქართული ენის კათედრის
შ რ მ ე ბ ი

1. სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში. I. ვ. თოფურიას რედაქციით. 1956.

2. მ. თალაკვაძე, ქართული ენის გრამატიკის სწავლების მეთოდია. 1959.

3. ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია. I (ქართული ენის კილოთა მოკლე განხილვა, ტექსტები, ლექსიკონი). 1961.

4. ფ. ერთელიშვილი, რთული წინადადების ისტორიისათვის ქართულში. ჰიპოტაქსის საკითხები. 1961.

5. ჰ. ხუბუტია, ქართული ენის სახელმძღვანელო არაქართველთათვის. ნაწ. I. 1963.

6. ი. ქავთარაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის. XII—XVIII სს. I. 1964.

7. ო. ურიდია-გორგი ერისთავის ენა. 1966.

8. ე. კოშორიძე, ვასილ ბარნოვის ენა. 1966.

9. შ. ძიძიგური, აკაკი შანიძე. 1967.

10. შ. ძიძიგური, გორგი ახვლედიანი. 1967.

11. Ш. В. Дзидзигури, Грузинский язык (Краткий очерк). 1968.

12. ინსტრუქცია ტომონიმიკური მასალების ჩამწერთათვის (ახალი ქართული ენის კათედრასთან არსებული ტომონიმიკური ლაბორატორია). 1969.

13. Sb. Dzidziguri, 'The Georgian Language (Short Review). 1969.

14. შ. ძიძიგური, კავშირები ქართულ ენაში. 1969.